ГОДИШНИК

НА РЕГИОНАЛЕН ИСТОРИЧЕСКИ
МУЗЕЙ - СЛИВЕН

YEAR BOOK OF THE REGIONAL
MUSEUM OF HISTORY - SLIVEN

К 069.02
Г62

ТОМ II

БЪЛГАРСКИЯТ ПЕРИОДИЧЕН ПЕЧАТ ПРЕЗ ВЪЗРАЖДАНЕТО

ДУНАВСКА
МАКЕ

49/14 1
065.02
К F61

ГОДИШНИК
НА РЕГИОНАЛЕН ИСТОРИЧЕСКИ МУЗЕЙ - СЛИВЕН, ТОМ II

PROCEEDINGS
OF THE REGIONAL MUSEUM OF HISTORY - SLIVEN, VOLUME II

БЪЛГАРСКИЯТ ПЕРИОДИЧЕН ПЕЧАТ ПРЕЗ ВЪЗРАЖДАНЕТО

THE BULGARIAN NATIONAL REVIVAL PERIODICAL PRESS

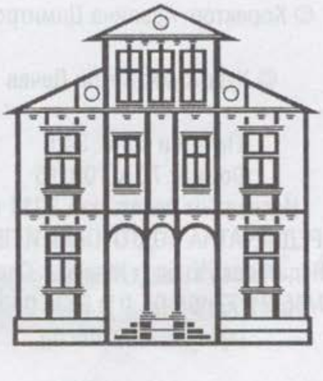

069.02 + 93/99
К Г62

Научна редакция:
доц. д-р Здравка Константинова, доц. д-р Огняна Маждракова-Чавдарова

Съставители:
доц. д-р Огняна Маждракова-Чавдарова, доц. д-р Здравка Константинова,
Мария Кирова, Росица Георгиева

Scientific editors:
Ass. Prof. Dr. Zdravka Konstantinova, Ass. Prof. Dr. Ogniana Mazhdrakova - Chavdarova

Compilers:
Ass. Prof. Dr. Ogniana Mazhdrakova - Chavdarova, Ass. Prof. Dr. Zdravka Konstantinova,
Maria Kirova, Rositsa Georgieva

ЧИТАЛИЩНА БИБЛИОТЕКА
ЗОРА - СЛИВЕН
803/2015

© Научна редакция:
доц. д-р Здравка Константинова, доц. д-р Огняна Маждракова-Чавдарова

© Съставители:
доц. д-р Огняна Маждракова-Чавдарова, доц. д-р Здравка Константинова,
Мария Кирова, Росица Георгиева

© Коректор: Аделина Димитрова

© Художник: Антон Дечев

Печатни коли: 34.5
Формат 70 х 100/16
Излязла от печат: май 2011 г.
ПРЕДПЕЧАТНА ПОДГОТОВКА И ПЕЧАТ:
Издателска къща •Жажда• Сливен
тел.044/66 21 77; 68 07 01; GSM 0885/607 726
jajda_sliven@abv.bg

ISSN 1313-4035

ГОДИШНИК
НА РЕГИОНАЛЕН ИСТОРИЧЕСКИ МУЗЕЙ - СЛИВЕН, ТОМ II

PROCEEDINGS
OF THE REGIONAL MUSEUM OF HISTORY - SLIVEN, VOLUME II

БЪЛГАРСКИЯТ ПЕРИОДИЧЕН ПЕЧАТ ПРЕЗ ВЪЗРАЖДАНЕТО

THE BULGARIAN NATIONAL REVIVAL PERIODICAL PRESS

НАЦИОНАЛНА НАУЧНА КОНФЕРЕНЦИЯ
СЛИВЕН, 7- 8 ОКТОМВРИ 2009

NATIONAL SCIENTIFIC CONFERENCE
SLIVEN, 7 - 8 OCTOBER 2009

Издателска къща „Жажда“ - Сливен, 2011
Publishing House „Zhazhda“ - Sliven, 2011

СЪДЪРЖАНИЕ

Предговор 14

1. Здравка Константинова Възрожденската ни преса и модерността. Преактуализира се проблемът за свръхфункциите/дисфункциите на българската журналистика 16

2. Огняна Маждракова-Чавдарова Външнополитическите новини в българския възрожденски периодичен печат (1846 - 1866)..... 26

3. Вера Бонева „Решението на въпроса е в ръцете ни“: Българското църковнонационално движение на страниците на Славейковата „Гайда“ (1863 - 1867)....... 48

4. Пламен Митев Българската преса в Браила до Освобождението 75

5. Цветана Павловска Ботевият вестник „Знаме“- най-ярката трибуна на революцията.. 84

6. Мария Кирова Възрожденски идеали в новоосвободения Сливен (от страниците на вестник „Българско знаме“).. 94

7. Пламен Божинов Основни черти и идейни насоки в публицистиката на Марко Д. Балабанов до 1870 г. 105

8. Иван Русев Търговската модерност на страниците на българската възрожденска преса 115

9. Десислава Андреева Политическият дискурс в цариградския периодичен печат през 70 - те години на XIX в............... 123

10. Ясен Бориславов Как се смее д- р Иван Богоров........................... 138

11. Росица Георгиева Първи български всекидневник - неосъщественият замисъл на родолюбеца Димитър Добрович....... 151

12. Александър Вълчев Техниката в българската възрожденска преса... 163

13. **Любомила Соленкова** Един ранен проект за създаване на показалци на българския периодичен печат от Възраждането.. 172

14. **Венцислав Мучинов** Българският възрожденски периодичен печат за демографското развитие на Пловдивския санджак през XIX в. 182

15. **Веселина Антонова** Разпространението на периодика в българските земи според документи в архива на читалище „Зора“ - Русе........ 191

16. **Атанас Шопов** Българският възрожденски печат и Панагюрище 204

17. **Теодора Бакърджиева** Политическата дейност на Мидхат паша, отразена на страниците на българските възрожденски вестници 213

18. **Иван Иванов** Дописки и дописници от Златишка каза във възрожденската преса 221

19. **Светлозара Чепкънова-Станева** Учредителното събрание на страниците на в. „Българин“ 231

20. **Тянка Минчева** Журналистическата дейност на Петко Р. Славейков по време на Учредителното събрание 1879 г. 238

21. **Елена Чалгънова** Дописки във в.„Реформи“ за участието на Владимир Н. Каназирев в национално-освободителните борби на българското общество до 1903 г. 249

22. **Екатерина Пейчинова** „Родолюбец“- вестникът на Поборник - опълченското дружество в Батак през 1906 г. 262

23. **Иван Марков** Русенският вилаетски вестник „Дунав“ и българските му сътрудници - Стоил Попов и Иван Чорапчиев........ 271

24. **Цветанка Неделчева** Сведения за български периодични издания в ръкописа „Извлечение от биографията ми“ на Димитър Паничков........ 286

25. Павел Стефанов — Протестантският в. „Зорница“ през Възраждането ... 298

26. Елена Александрова — Църковно-просветното движение в Македония, отразено в български периодични издания 50-70-те години на XIX в. ... 305

27. Мина Христемова — Асеновград на страниците на българската и гръцка периодика през Възраждането ... 316

28. Даниела Цонева — Йосиф Соколски и униатското движение според българския възрожденски печат ... 330

29. Креса Стоянова — Възрожденските дописки за училището в Перущица ... 349

30. Димитър Църпев — Батак във възрожденския периодичен печат след Априлското въстание 1876 г. ... 357

31. Росица Събева — „Дунавски лебед“, Котел и котленци (херменевтика на историческите наративи) ... 366

32. Стефана Вълчева — Административно и икономическо развитие на Дряново през 60 - 70-те години на XIX в. по данни от възрожденската преса ... 372

33. Златка Петрова — Родоповедът публицист Христо Попконстантинов в българската възрожденска преса ... 382

34. Недялко Димов — Журналистическата дейност на Тодор Запрянов ... 391

35. Радка Ханджиева — Периодичният печат през Възраждането за просветното и читалищното дело в Бургаския край. (По материали от фонда на РИМ - Бургас) ... 404

36. Валерия Тарашоева — Разпространение на български периодични издания във Врачанския край през Възраждането чрез спомоществователството ... 412

✓ 37. **Цанка Константинова** Разговор за Сливенското женско дружество „Майчина длъжност“ до Освобождение 426

38. **Йорданка Петкова** Дейността на Ескиджумайската община, отразена във възрожденската периодика 440

39. **Анюта Каменова - Борин** Северозападна България на страниците на българския възрожденски печат 447

40. **Ирена Узунова** Български възрожденски вестници. За началото на българската и габровската индустрия 457

41. **Нейчо Кънев** Походът на Предния отряд и съдбата на старозагорци през 1877 г. в огледалото на българския периодичен печат..................................... 468

42. **Светла Атанасова** Стопански и обществени изяви на търновски търговци, отразени във възрожденската периодика 475

43. **Момчил Цонев** Рефлексии на българското във вестника на Драган Цанков „България“ (1859 - 1863)........... 489

44. **Пенка Тодорова** Богоровият „Цариградски вестник“ - ярко присъствие в живота на българите - (1848 - 1850) 501

✓ 45. **Дора Чаушева** Теофан Райнов, Георги Раковски и в. „Дунавски лебед“ 507

46. **Лидия Горанова** Самоубийството на Ангел Кънчев, отразено в българските вестници през 1872 г.................. 516

47. **Христина Женкова** Дарителски жестове на преселници за Ямбол, отразени в българския периодичен печат........... 523

48. **Кателина Салтирова-Павлова** Възрожденски съобщения и дописки за църквата „Св. Неделя“ в София 528

49. **Марияна Ибришимова-Петрова** Ръкописи на Иван Найденов в Исторически музей „Искра“ - Казанлък 536

CONTENTS

Preface 14

1. Zdravka Konstantinova Our National Revival Press and Modernity. The problem of the superfunctions/dysfunctions of Bulgaria n journalism is reactualized.................... 16

2. Ogniana Mazhdrakova - Chavdarova Foreign News in the Bulgarian National Revival Periodical Press (1846 - 1866)............................ 26

3. Vera Boneva „The Solution is in our Hands": the Bulgarian Church Nationalist Movement on the Pages of Slaveykov's „Gayda" Newspaper (1863-1867)....... 48

4. Plamen Mitev Bulgarian press in Braila until the Liberation 75

5. Tsvetana Pavlovska Botev's „Flag" Newspaper - the Most Prominent Voice of Revolution... 84

6. Maria Kirova National Revival Ideals in the Newly Liberated Town of Sliven (from the Pages of the Bulgarian „Flag" Newspaper).. 94

7. Plamen Bozhinov Key Features and Ideological Trends of Marko Balabanov's Publicism until 1870......................... 105

8. Ivan Rusev Commercial modernity of the pages of the Bulgarian National Revival Press........................... 115

9. Dessislava Andreeva Political Discourse in the Bulgarian Periodical Press in Constantinopol during the 70s of the 19th century 123

10. Yasen Borislavov The Humour of Dr. Ivan Bogorov 138

11. Rositsa Georgieva First Bulgarian Daily - the Unrealized Plan of the Patriot Dimitar Dobrovich 151

12. Aleksandar Valchev The Techniques used in the Bulgarian National

Revival Press 163

13. Lyubomila Solenkova An Early Project to Create Indices of the Bulgarian National Revival Periodical Press 172

14. Ventsislav Muchinov The Bulgarian National Revival Periodical Press - on the Topic of the Demographic Development of Plovdiv Sanjak /district/ in the 19th century.......... 182

15. Veselina Antonova Dissemination of the periodical press within the Bulgarian lands according to documents from the records of the „Zora" community centre - Ruse 191

16. Atanas Shopov Bulgarian National Revival Press and Panagyurishte 204

17. Teodora Bakardzhieva Political activity of Midhat Pasha, reflected on the pages of the Bulgarian National Revival Newspapers 213

18. Ivan Ivanov Reportages and Reporters from the district of Zlatitsa in the Bulgarian National Revival Press 221

19. Svetlozara Chepkanova - Staneva The Constituent Assembly on the pages of the „Bulgarian" newspaper...................................... 231

20. Tyanka Mincheva Petko R. Slaveykov's Journalistic Activities during the Constituent Assembly in 1879........................ 238

21. Elena Chalganova Reportages in the „Reforms" Newspaper about Vladimir N. Kanazirev's Participation in the National-Liberation Struggles of the Bulgarian Society until 1903 249

22. Ekaterina Peychinova „Rodoliubetz" - the Newpaper of the Combatant-Volunteers' Society in Batak in 1906...................... 262

23. Ivan Markov Ruse Provincial Newspaper „The Danube" and its collaborators - Stoil Popov and Ivan Chorapchiev... 271

24. Tsvetanka Nedelcheva	Information about the Bulgarian Periodical Press, Described in the Manuscript „Extracts from my Biography" by Dimitar Panichkov..........................	286
25. Pavel Stefanov	„Zornitsa" - the Protestant Newspaper in the Bulgarian National Revival Period	298
26. Elena Aleksandrova	The Church and Educational Movement in Macedonia Reflected in the Periodical Press in the 50s - 70s of the 19th century	305
27. Mina Hristemova	Asenovgrad on the Pages of the Bulgarian and Greek Periodical Press in the Bulgarian National Revival Period	316
28. Daniela Tsoneva	Yosif Sokolski and the Uniate Movement on the Pages of the Bulgarian National Revival Press	330
29. Kresa Stoyanova	Bulgarian National Revival Period Reportages on the School in Perushtitsa	349
30. Dimitar Tsarpev	Batak in the Bulgarian National Revival Periodical Press after the April's Uprising in 1876	357
31. Rositsa Sabeva	„Dunavski lebed" /„The Danube Swan"/, Kotel, and the citizens of Kotel (Hermeneutics of the Historical Narratives)..	366
32. Stefana Valcheva	Administrative and Economic Development of Dryanovo in the 60s-70s of the 19th century according to the Bulgarian National Revival Press..	372
33. Zlatka Petrova	The Researcher Publicist of the Rhodopes Hristo Popkonstantinov in the Bulgarian National Revival Press	382
34. Nedyalko Dimov	Todor Zaprianov's Journalist Activity	391
35. Radka Handzhieva	The Bulgarian National Revival Periodical Press -	

	about the Educational and Library Work in the Region of Burgas (According to Materials from the stock of the Regional Museum of History -Burgas)	404
36. Valeria Tarashoeva	Dissemination of the Bulgarian periodical press in the region of Vratsa during the Bulgarian National Revival Period by donation	412
37. Tsanka Konstantinova	Discussion on the Women's Charity Association „Mother's Care" in the town of Sliven before the Liberation	426
38. Yordanka Petkova	The activity of the Municipality of Eski Dzhymaya Reflected in the Bulgarian National Revival Periodical Press	440
39. Anyuta Kamenova - Borin	Northwestern Bulgaria on the Pages of the Bulgarian National Revival Press..........................	447
40. Irena Uzunova	Bulgarian National Revival Newspapers. About the Beginning of the Bulgarian and Gabrovo Industry ..	457
41. Neycho Kanev	The March of the Vanguard and the Fate of the People from Stara Zagora in 1877 according to the Bulgarian Periodical Press.............................	468
42. Svetla Atanasova	The Economic and Civil Activities of the Tradesmen from Veliko Tarnovo, Reflected in the Bulgarian National Revival Periodical Press	475
43. Momchil Tsonev	Reflections of Bulgarian Issues in Dragan Tsankov's Newspaper „Bulgaria" (1859-1863)......	489
44. Penka Todorova	Bogorov's „Tsarigrad Newspaper" - a Bright Presence in the Life of the Bulgarians (1848-1850)	501
45. Dora Chausheva	Theophan Raynov, Georgi Rakovski and the „Dunavski lebed" Newspaper /"The Danube Swan"/	507

46. Lidia Goranova Angel Kanchev's Suicide Reflected in the Bulgarian Newspapers in 1872 516

47. Hristina Zhenkova Donations Made by Emmigrants to Yambol Reflected in the Bulgarian Periodical Press 523

48. Katelina Saltirova-Pavlova Communications and Reportages from the Bulgarian National Revival Period about the „St. Nedelya“ Church in Sofia.............................. 528

49. Maryana Ibrishimova-Petrova Ivan Naydenov's Manuscripts in the ISKRA Museum of History - Kazanlak 536

ПРЕДГОВОР

Сборникът, който читателят държи в ръцете си, е посветен на българския периодичен печат през епохата на Възраждането - тема интересна, многоаспектна, с актуални препратки. Посветената ѝ Национална научна конференция в Сливен (7- 8 октомври 2009 г.) привлече много изследователи и сътрудници от музеите в страната, които работят върху историята на Българското възраждане и върху първите десетилетия след Освобождението. Настоящият внушителен и по обем сборник, резултат от конференцията, представлява том втори от Годишника на Регионалния исторически музей (РИМ) - Сливен. Надяваме се това издание да затвърди досегашната успешна традиция. Известно е, че през последните години РИМ-Сливен бе инициатор на поредица мащабни научни конференции, в резултат от които се появиха познатите и цитирани вече от специалистите научни сборници: „Култура, църква и революция през Възраждането" (1995), „Българската емиграция през Възраждането" (2003), „Панайот Хитов и българското националноосвободително движение" (2005), Годишник на Регионален исторически музей - Сливен, том първи.

Замисълът за научен форум, насочен към възрожденската ни преса, е изказан от проф. Крумка Шарова в края на многогодишното и ползотворно сътрудничество с колектива на Сливенския музей. Ето защо РИМ-Сливен посвети конференцията на нейната памет. При откриването на научната среща директорът на музея Георги Кюпчуков и доц. д-р Огняна Маждракова-Чавдарова изразиха общата признателност към нея като учен, оставил безспорно дълбока диря не само в науката, но и с отзивчивостта си към колегията на музейните дейци.

Конференцията „Българският периодичен печат през Възраждането" предизвика значителен отклик. Тя бе в две секции: „Създатели и полемики" и „Възрожденската преса - извор за регионалната и поселищна история". Научното ѝ ръководство осъществиха доц. д-р Здравка Константинова и доц. д-р Огняна Маждракова-Чавдарова. След организационните грижи около двудневните заседания, колегите Мария Кирова и Росица Георгиева поеха и събирането на авторските материали, подготовката на обемното издание за печат, при което се наложи да преодолеят немалко трудности.

Очакванията ни за повишен интерес сред специалистите към тематиката на сборника се оправдаха. Показателен е броят на отзовалите се учас-

тници. В тома са включени представените от тях статии и съобщения. От различни гледни точки те засягат принципни въпроси от развитието на предосвобожденската ни периодика: ориентацията към модерното, към напредналите страни в Европа, интереса към международния политически живот, специфичната роля на пресата в тогавашното българско общество. Някои от публикациите анализират отделни периодични издания, други доизясняват приноса на възрожденски журналисти, трети уточняват дописници със заслуги за родното селище. Въвеждат се в научно обръщение сведения за и от неизползвани досега периодични издания. В редица текстове се откроява съдържащата се във възрожденските вестници и списания разнообразна информация, интерпретирана като исторически извор, който е нужно да се съпоставя и допълва с автентични документални източници.

Надяваме се поставянето във фокус на българската възрожденска преса чрез предлагания сборник да бъде подтик не само за нови научни изследвания. Пред съвременното човечество, както се знае, стои глобалният проблем за корелацията медии - общество. В нашата страна също се усилва критичността към български медии с послания, които обедняват и опошляват. Тези явления освен всичко друго предизвикват тревога у аудиторията, още повече и сред специалистите, които познават традициите, постиженията на българската публицистика. И от тази гледна точка сборникът „Българският периодичен печат през Възраждането“ ни се струва навременен. С разнообразното си съдържание той дава представа за многостранното въздействие на възрожденската ни периодика върху културното, обществено-политическо и нравствено израстване на нацията. Независимо от различията в дневния ред на обществото ни тогава и днес, съвремието отново актуализира мисията на медиите за това израстване.

От съставителите

ВЪЗРОЖДЕНСКАТА НИ ПРЕСА И МОДЕРНОСТТА

Преактуализира се проблемът за свръхфунциите/ дисфункциите на българската журналистиката

Здравка Константинова

Журналистиката е сред ключовите фактори за модерността. Тя е израз, мярка, трансмисия и пр. на модерност. Българската преса прохожда и възхожда в първия етап на моренизацията ни - Възраждането. Симптоматично е, че във времето на късномодернисткото (или постмодернисткото) хаотизиране на ценности се заговори за „дигитално Възраждане“[1]. Това е красноречива реакция в относително най-демократичната в момента сфера на публично изразяване - интернет.

Една от болезнените теми на съвременното общество (по света и у нас) е за ролята на журналистиката, на медиите[2]. У нас обаче те като че ли по-скоро маргинализират отколкото модернизират.

Ще навляза в проблема през ракурса на функциите, свръхфункциите и дисфункциите на журналистиката, на медиите.

Струва ми се, че през този ракурс своеобразното дигитално Възраждане днес среща от две страни (на конструкцията и на деструкцията) един проблем. Навлизането в него би могло да бъде търсено и през „идеята за относителна синхронност в рамките на дълготрайния период (longue duree). Тя ни позволява не просто да опишем даден период като линеен низ от последователни развития, а като процес, диалогична природа. [...] Идеята за относителна синхронност в рамките на дълготрайния период, longue duree, изглежда особено плодотворна, без да пренебрегва важни аспекти на историческия анализ в по-кратка перспектива, каквито са последователното развитие, преносът, разпространението и др.“[3]

По време на Българското възраждане отклоняването на периодичния печат от присъщи му функции бихме могли да наречем свръхфункционалност.

Днес натоварването на журналистиката, на медиите с неприсъщи им функции води до дисфункционалност.

Сред присъщите на медиите функции са: информационна, образователна, развлекателна, идеологическа, културно-формираща, рекламно-справочна.

През Българското възраждане при липсата на трите национални власти четвъртата - българската журналистика - се стреми да ги компенсира, да изпълнява и техните функции, т.е. натоварва се със свръхфункции. Това е един от малкото случаи, когато излизането на журналистиката от обичайната ѝ ниша е конструктивен, а не деструктивен процес.

Свръхфункциите на възрожденската ни журналистика се стимулират от прояваления, които действат еднопосочно, взаимно си влияят в усилване на ефектите. Всички те са „под шапката“ на модернизацията[4]: реформацията, просвещението,национализма, либерализма, конституционализма, иредентизма[5]; европеизацията[6], вестернизацията; „ускореното развитие“[7] или „забавеното ускорено развитие“[8], „културата и взрива“[9]. Всички тези прояваления се засичат в точката на етатизацията. Още повече - това става в култура, която по традиция е в пряка връзка с държавността.

Фактически възрожденският ни печат се стреми към комуникативно изграждане на легитимна власт. Така българската възрожденска журналистика, превърнала се в поле за синхронно действие и на останалите ни национални институции, изгражда държавност още преди възстановяването на третата българска държава[10]. Огняна Маждракова - Чавдарова акцентира върху стремежа на българския елит към постигане на институционно обособяване и реално самоуправление на национално равнище в църковните и гражданските дела[11]. Този стремеж найшироко е изразяван чрез периодичния ни печат. Държавнотворчески свръхфункции Илия Тодев изтъква в Българската екзархия[12]. По отношение на църковното движение Вера Бонева откроява освен информационната поне още две основополагащи функции на периодичния печат - конструктивна и моделираща[13].

По време на Възраждането политическите ни водачи, които са публицисти, или може би по-точно публицистите - политически водачи, съзнателно стимулират ролята на журналистиката в модернизационен процес - като създател на нова публичност, като участник в институционализирането на политическата публичност. Те припомнят, че подобни процеси вече са се случили в Европа и в Северна Америка.

Затова неслучайно преобладаваща тема на програмните статии във възрожденската ни преса е за ролята на журналистиката. Това се отнася например до всички програмни статии на вестниците на Христо Ботев, който прогласява: „Журналистиката е едно от първите средства за революцията.“[14]

Според Славейков „Печатът е мъдрият онзи наставник, който никога не престава да бди над обществото, на което и най-малките движения съглежда и изпитва. Той управлява обществото, той мъмри онез от членовете, които ся отклоняват от прописаният път, а напротив, похвалява поведението и насърчава онез, които стъпват направо: с една дума той е и душевният ръководител , и управляющий [...].“[15]

803/2015

Раковски поставя периодиката сред трите фактора на Възраждането: „черкова, училище и печат (преса)"[16].

Според Каравелов „Журналистиката е ръководителница на народът, следователно тя е длъжна да преследува общественото зло, да поощрява добрите начала, да открива истината, да обличава безчестните и да защитава народът си от сяка една страна."[17] Бъдещето на народа, отново според Каравелов, в значителна степен се определя от характера на въздействието върху аудиторията, от това зависи дали „от българската новоизорана нива" ще се събере „повече къклица, нежели чисто жито"[18].

Чрез възрожденската ни периодика става възможно без наличието на българска държава да се води своеобразна национална вътрешна и външна, културна, образователна и пр. политика. Фактически се дава приоритет на „медийната революция", тъй като цел и на революцията с оръжие е пропагандният ефект. Това личи дори в програмата на БРЦК - още в началните ѝ две точки акцентът е върху революцията „морална" и след това - „с оръжие"[19]. Случва се във века, когато се шири либералната илюзия за всесилието на общественото мнение.

Още първото ни периодично издание сп. „Любословие" (Смирна, 1842, 1844-1844) носи характера на модерност с широкия хоризонт към света, който отваря за своите сънародници с толерантността, със стимулирането на модерната нация. По Фотиново време се водят разгорещени спорове за насоката на нашето развитие. С първата крачка, пробната книжка на сп. „Любословие", първоосновател ят на журналистиката ни застава на позицията на „просвещената, любопрудната и прехвалната Европа"[20]. Фотинов отваря чрез списанието си за своите сънародници един нов свят, стряскащ някои от тях включително със стремежа му да синхронизира българското общество с „търкалянието" на тогавашния свят[21].

При Иван Богоров са твърде много белезите на модерното: началото на българското вестникарство, на специализирания ни печат[22], говоримия език, атаките на назадничавия манталитет, нови журналистически форми, които въвежда (например вестникарския пътепис), и пр. Но не бива да се пропуска наблягането върху функциите на журналистиката по посока на гражданското общество, което личи дори в главата на първия първия български вестник „Български орел" (Лайпциг, 1846-1847) с ключовите думи: „известник граждански, търговски и книжовен". Богоров е твърде чувствителен към модернизационните процеси и на „високо" идейно ниво, и на „ниско" битово.

В градивните традиции на нашата журналистика е редакциите да са „гравитационни полета" за гражданско съзряване и действие. Не ще се разпростирам върху дебата относно модернизацията, върху причинно-следствените връзки за непълнокръвното ѝ осъществяване. Но в тези над 107 възрожденски периодични издания българският елит, въпреки вариантите в пътищата, средствата, съюзниците, проявява афинитет като към „мостра" за нашата модернизация към управленските модели на Белгия, Великобритания, Италия, Прусия (Германия), САЩ Франция, Холандия, Швейцария[23]. Откриват се съвпадения между държавническите и образователните модели, които лансира журналистиката ни. Модерният национализъм като идеологическа доктрина синхронизира училище и периодичен печат. Единственият форум, който балансира модернизационните програми в образованието, отново е пресата. Прословута е крилатата фраза на Славейков: „Двата крака на един народ са училищата и вестниците."[24]

Марко Балабанов[25] чрез в. „Век" (Цариград, 1874-1876) се стреми да лансира критерии, спрямо които да измерва степента на действителна модернизация в Османската империя. Един от тях е свободата на печата - затова премахването на пречки пред нея е сред приоритетите на вестника.

Първият ни задълбочен журналист-международник е първият стратег на националната ни революция Георги С. Раковски. Той е търсен от чуждестранни наблюдатели, изследователи на Балканите, като експерт, като дипломат и като публицист - известни са контактите му с гърци, със сърби, с черногорци, румънци, мисиите, които изпълнява като посредник между балкански народи. Бих искала да акцентирам обаче върху стремежа му да включи българите в комуникационното пространство на Европа. За тази цел той пръв се захваща с пропагандата на чужди езици в нашата периодиката[26] - от 16 брой на „Дунавски лебед" (Белград, 1860-1861) започва да публикува адаптирани текстове на френски (езикът на тогавашната дипломация) за чуждестранни читатели, а също и няколко на гръцки. Това е част от стратегията за вкарването директно чрез местен източник на българския въпрос в международната политика.

Новаторството на Раковски се проявява не само на фундаментално ниво: нов тип идеология, нов тип преса (революционна), създател на българската национална пропаганда за чужбина... Пръв основава акционерни дружества за издаването на периодика. Той е авангарден максималист и по отношение на професионалния журналистически инструментариум: въвежда (макар и през чуждестранни препечатки) нов жанр в българския печат (памфлета), един от най-въздейственните видове на изобразителната публицистика - карикатурата[27]. Прецизен редактор е. Специално отделя внимание и на новинарската част от вестника (гони събитията с телеграми, с извънредни издания). Грижи се за навременното разпространение, за качеството на хартията дори.

Неведнъж възрожденските ни журналисти поставят сред критериите за модерност нивото на пресата. Още Фотинов начева тази тема в сравнение с „англичаните, отоманците, арменците, евреите"[28]. В програмната статия на първия български вестник Иван Богоров също подема темата за съизмерването ни чрез периодиката с „другите Европски" и „близоседните ни народи"[29].

В градивните традиции на нашата журналистика е редакциите да са мостове за модерност. Но израз на модерност може да бъде търсен и във вътрешновидов аспект. Например в появата на специализираната периодика. У нас тя прохожда с икономическо издание - сп. „Журнал за наука, занаят и търговия" (Пловдив, 1862), печатано в Белград. Следват първото ни хумористично - в. „Гайда" (Цариград, 1863-1867); първото ни историческо - сп. „Българска старина" (Букурещ, 1865); първото ни научно и литературно-критическо - „Периодическо списание на Българското книжовно дружество" (Браила, София, 1870-1876, 1882-1910), първото педогическо - сп. „Училище" (Русе, Букурещ, Гюргево, 1870-1876), първото читалищно - сп. „Читалище" (Цариград, 1870-1875), първото женско - сп. „Ружица или ред книжки за жените" (Цариград, 1871), първото детско - сп. „Пчелица или ред книжки за децата" (Цариград, 1871), първото селскостопанско - сп. „Ступан" (Видин, Русе, Букурещ, 1874-1876), печатано в Русе и Букурещ; първото ни филологическо периодично издание - сп.„Книговище за прочитание" (Виена, 1874-1875). „...Не само високите словесни изговаряния на модерната проблематика са важни, не само усвояването на идеологията, на философията на модерното време придвижва българите в тази посока. Словото може да се разтвори в различни сектори на социална активност, които движат общността в руслото на модерното..."[30]

Особено чувствителни лакмуси за модерност са манталитетите[31]. Красноречиви са комплексните им проявления в отношението към жената. Още в „Любословие" Фотинов отбелязва, че равноправието е един от показателите „да станеш европеанин"[32]. В „Няколко дена разходка по българските места" Иван Богоров премерва степента на развитие по „жената, что е инструмент на цивилизацията"[33]. Славейков поддържа рубрики, посветени на жените, и във в. „Гайда", и във в. „Македония" (Цариград, 1866-1872) , основател е на сп. „Ружица или ред книжки за жените". Този въпрос той разглежда в широк диапазон: образование, нравствено и физическо възпитание, здраве, икономично домакинство, бележити жени, умения при преодоляване на трудностите в живота, мода и пр. Проблематиката е поектирана върху състоянието на женското движение във Франция, Англия, Америка, Русия.

Интригуващи са и въпросите за модерните подходи в професионалните журналистически стандарти и етика. Например Раковски откроява въпроса за етиката непосредствено под названието на вестника му „Дунавски лебед“ - там пише: „всяка общополезна дописка приема ся свободно без заплата, а дописка коя докача личности и употреблява поругателни изражения, не е приемната.“ [34] Левски много остро реагира на започналия да си пробива път невъздържан тон в българската преса: „Па сега няма и „Свобода“[35], през когото да си описвате маскърлъците, да ни види Европа [и] всичка България кои сме ние - деловодителите , дето искаме да венчаем отечеството си с[ъс] „златна свобода“? [...] Ето ти и обнародване из вестниците: ту тоя, ту оногози, онзи тогова, най-после до[й]де и на дуел да ся поканяте; срещу такова нашите българи го казват „говна и помия“.“[36]

Любен Каравелов особено се вълнува и от нравствените аспекти на призваните да са носителите на модерността. „...Бездарните писатели, неспособните вестникари, полуобразованите учители, „безглавите“ публицисти са морални убийци.“[37] „Аз желая на нашите вестници повече добросъвестност, повече патриотизъм и повече определеност; а на редакторите им повече размишление, повече здрави мисли и по-малко жадност за пари.“[38]

Христо Ботев осъжда онази „разноцветна, но едномисляща журналистика, която вади своите новини из калта...“[39] Първият брой на последния вестник, който създава той като част от комуникационната си стратегия, е „Нова България“ (Букурещ, Гюргево, 1876-1877) - с название -програма[40]. Чак до 9 септември 1944 г. сред около 10 270-те[41] ни периодични издания най-често срещани в названията им са производни на „български“ и на „нов“[42]. Колкото и да е рисковано обобщението върху такива схематични данни, то съвпада в разглеждания период с откроявящи се доминанти в нашето развитие: възстановяване на българската държава, стремеж към укрепването ѝ, амбициозно догонващо развитие.

Днес мястото на журналистиката, на медиите, би трябвало да е на посредник между управлявани и управляващи. Но натоварването на журналистиката, на медиите с неприсъщи функции води до дисфункционалност, „овластяването на медиите ги ликвидира като медии“[43]. Четвъртата власт не би трябвало „да си размества шапките“ с останалите три власти - изпълнителната, законодателната и съдебната. Издърпването на журналистиката към тях става на каишката на властта[44] (политическа или икономическа и финансова; по-точно икономическа и финансова през политическата). Чрез абсолютиризирането на пазара (информацията е човешко право, а не стока). Чрез произвеждането на псевдосъбития (журналистиката трябва да прави интересно важното, а не интересното - важно). Чрез деформиране дневния ред на обществото (например от скандал към скандал, с доминацията на „секс and чалга") и пр. Но и чрез акции за вопиющо нуждаещи се, пренебрегнати от абдикиращата държава, например в областта на здравеопазването. Последното е хуманитарен стремеж на медиите да компенсират, доколкото могат, макар и в отделни случаи, фрапиращи липси по отношение правата на човека. В този случай, например, тази дисфункционалност на медиите е в пряка връзка с дисфункционалност в обществото.

Обаче една от присъщите на медиите функции - образователната, би проявила конструктивен ефект при свръхнатоварването ѝ днес. Оптимистични проекции за бъдещето лансират „крилатите фрази" за преминаване от общество на благополучието към общество на знанието. Въпросът е как у нас, в догонващото си развитие, да съчетаем и с помощта на журналистиката, на медиите, общество на благополучието и на знанието. Защото „в глобален план регионалните „познавателни решетки" ще поемат взаимното координиране на генерирано знание, прилагане на знанието и възникващите социални отношения. В такъв мащаб ще бъдат и поеманите отговорности. За резултатите ще се произнасят съответните информирани обществености."[45]

Все по-бурно обаче противодействащи компенсаторни процеси протичат в интернет - чрез журналистиката на гражданите (журналистика на участието), в блогосфера, във Facebook, Youtoube, през уики местата. Независимо от развитието на технологиите човекът има нужда от ценности, „...самодейни граждански форми на културна активност ни връщат в XIX век [...] В България аналог на това стихийно присвояване на културата отдолу са възникналите в средата на XIX век читалища..."[46], проявява се „национализирането на виртуалния свят"[47]. Като че ли се сбъдва прогнозата на Алвин Тофлър, че вместо едно глобално електронно село (както предричаше медийният теоретик Маршал Маклуън), по-вероятно е да станем свидетели на множество твърде различни глобални села, свързани в нова медийна система. „Прилича на глобализация, но всъщност е локализация в глобален мащаб."[48] Чрез интернет властта се децентрализира, придобива нови черти на „мрежова демокрация", която дава своето отражение и върху държавната власт, върху трите ѝ основи - изпълнителната, законодателната и съдебната. „Държавата в Информационния век е вече една държава мрежа."[49]

Чрез конвергенция с онлайн журналистиката, с блогосферата и пр. традиционните медии се стремят да се наместят в новата ситуация на късната модерност (или постмодерност). За да се впишат успешно в новата публичност те включват презареждане с енергия на „интелигентни общности", на „умни тълпи". Като че ли се задава нов тип „медийна революция“, по-различна от познатите ни досега, но с една и съща сърцевина - неизменно човешкото (въпреки промените в технологиите). Чувства се необходимост от балансиране на функциите на журналистиката, на медиите. Може би един от начините за това е противодействието на натиска върху тях от страна на властите с натиск от страна на „дигиталното Възраждане“. Така навярно биха се подсили и позициите на саморегулацията в журналистическата професия - спазване на професионалните стандарти, на журналистическата етика. Все пак това е оптимистичният вариант, но е вероятен и песимистичен...

---

[1] Дичев, И. Дигитално Възраждане. - Култура, бр. 31, 18 септ. 2009, с. 5.

[2] В случая изключвам от понятието медии книгата, която е непериодична медия.

[3] Тодорова, М. Клопката на изоставането: модерност, темпоралност и източноевропейският национализъм. - България, Балканите, светът: идеи, процеси, събития. С., 2010, 68-77.

[4] Според Лърнър тя включва: урбанизацията, нарастването на образователното ниво, участието в икономиката и в политиката, потреблението на медии. (Цит. по: Кунчик, М., А. Ципфел. Въведение в науката за публицистика и комуникации. С., 1997, с. 54).

[5] Вж. Бонева, В. България и българите в преход към новото време. Шумен, 2005

[6] Вж. Аретов, Н. Българското възраждане и Европа. С., 1995.

[7] Гачев, Г. Ускорено развитие на културата. С., 1979.

[8] Георгиев, Е. Общо и сравнително славянско литературознание. С., 1965.

[9] Лотман, Ю. Культура и взрыв. Москва, 1992; Лотман, Ю. Култура и информация. С., 1992

[10] Константинова, Здр. Държавност преди държавата. Свръхфункции на българската възрожденска журналистика. С., (2000, 2002), 2010.

[11] Маждракова-Чавдарова, О. Българското национално представителство - идеи и опити за създаването му (40-те - 60-те години на XIX век). - Исторически преглед, 1993, № 2, № 4-5.

[12] Тодев, Ил. Екзархията - фактическо начало на модерната българска държава? - В: Държава&Църква-църкв&Държава в българската история. С., 2006, с. 236.

[13] Бонева, В. Българското църковно-национално движение и българските възрожденски институции. - В: Държава&Църква-църкв&Държава в българската история. С., 2006, с. 229.

[14] Ботев, Хр. Нужно обяснение. - Нова България, I, бр. 1, 5 май 1876 г.

[15] Славейков, П. Р. Гражданската добродетел. - Македония, III, бр. 32, 5 юли 1869

[16] Архив на Г. С. Раковски. Т. 1. С., 1952, с. 245

[17] Независимост, IV, бр. 37, 29 юни 1874.

[18] Независимост, III, бр. 31, 21 апр. 1873.

[19] Цит. по: Плетньов, Г. И. Стоянов. Планове и програми в националноосвободителното движение през Възраждането. С., 1994., с. 99

[20] Любословие, 1842, пробна книжка, с. 4.

[21] НБКМ - БИА, п. 19, IA, инв. № 5788. Писмо на К. Фотинов до Хр. Тъпчилещов. Смирна,

28.VII.1958. (Цит. по Данова, Н. Константин Георгиев Фотинов в културното и идейно-политическото развитие на Балканите през XIX век. С., 1994, с. 5).

[22] Журнал за наука, занаят и търговия (1862) - първото българско специализирано периодично издание е икономическо.

[23] Вж. Петков, П. Ст. Идеи за държавно устройство и управление в българското общество 1856-1879 г. В. Търново, 2003.

[24] Петко Р. Славейков. - Македония, бр. 46, 18 окт. 1869.

[25] Вж. Божинов, Пл. Политически идеи и дейност на Марко Д. Балабанов в навечерието на Априлското въстание от 1876 година. - Исторически преглед, 1997, № 4, с. 3.

[26] Възрожденският журналистически билингвизъм е с начало още в първото ни периодично издание сп. „Любословие" (Вж. Гетова, Ел . Журналистически езици на Възраждането. Българо-френски контексти. В. Търново, 2005).

[27] В „Предвестник Горскаго пътника", 1856 г.

[28] Фотинов, К. Предисловие любочитателем. - Любословие, 1842, пробна книжка, с.1.

[29] Андреев, Ив. [Ив. Богоров]. Свикване. - Български орел, I, бр. 1, 20 апр. 1846.

[30] Чернокожев, Н. Усвоявания на модерността. - В: Модерността вчера, днес и утре. С., 2003, с. 125.

[31] Данова, Н. Идеите на Просвещението и модернизацията на манталитетите. - В: Модерността вчера, днес и утре, 10-23.

[32] Любословие, II, 1845, с. 205.

[33] Богоров, Ив. Няколко дена разходка по Българските места. - И се започна с „Български орел". С., 1983, с. 265.

[34] Вж. Дунавски лебед, I, бр. 1, 1 септ. 1860.

[35] Става дума за временно спрелия в. "Свобода" (Букурещ, 1869-1872), редактиран от Л. Каравелов.

[36] В. Левски. Документално наследство. С., 1973, с. 102. Писмо до Райчо Попхристов в Плоещ. 1871 юни 20, Българско.

[37] Каравелов, Л. Румъния. - Събрани съчинения. Т. 4. С., 1966, с. 611.

[38] Каравелов, Л. Нашият дружествен живот. - Свобода, II, бр. 1, 2 ян. 1871.

[39] Ботев, Хр. - Знаме, I, бр. 5, 12 ян. 1875.

[40] След Освобождението - от 1887 до 1938 г., у нас се появяват още единайсет периодични издания с названието „Нова България". Няколко от тях се изтъкват като продължители на възрожденския си едноименник.

[41] Изследванията на огромни масиви ще се рационализира чрез дигитализацията на културното ни наследство, част от което е периодиката. Тези технически възможности обаче отново ще са само в помощ на креативните научни подходи и в областтта на такава специализирана история, каквато е история на българската журналистика и медии. Тъй като журналистиката, медиите са комплексен израз практически на всички процеси, които се развиват в обществото, те предполагат и широк интердисциплинарен изследователски спектър (регистър). Разира се, без да се губи и спецификата на медиазнанието.

[42] Константинова, Здр. За марките на българската периодика. - В: VIVA VOX. Юбилеен сборник в чест на професор Веселин Димитров. С., 2008, с. 266.

[43] Димитров, Р. Медии и митове в Източна Европа. - В: Медии и митове. С., 2000, с. 347.

[44] Алими. С. Новите кучета пазачи. С., 2008, с. 70.

[45] Петев, Т. Теории за масовата комуникация. С., 2004, с. 174.

[46] Дичев, И. Цит. съч.

[47] Пак там.

[48] Джуд, Т. Днес живеем в демагогски демокрации. - Култура, бр. 301, 10 септ. 2010, с. 10.

[49] Петев, Т. Цит. съч., с. 169.

OUR NATIONAL REVIVAL PRESS AND MODERNITY

The problem of the superfunctions/dysfunctions of Bulgarian journalism is reactualized

Zdravka Konstantinova

During the National Revival period in the absence of the three national powers the forth one - the Bulgarian journalism - made efforts to compensate for them and to fulfill their functions, i.e. it assumed super functions. This was one of the few cases when stepping outside its usual niche was a constructive and not a destructive process for journalism, in fact, the press of the National Revival aimed at communicative building of a legitimate power, in this way Bulgarian journalism of the National Revival which turned into a field of synchronized activities of the other institutions as well built statehood even before the re-establishment of the Third Bulgarian State.

Nowadays, the charging of journalism and media with functions not typical of them leads to dysfunctionality. However, more and more rapidly counteractive compensational processes develop in internet - in Blogosphere, Facebook, YouTube, through Wiki-Management.

ВЪНШНОПОЛИТИЧЕСКИТЕ НОВИНИ В БЪЛГАРСКИЯ ВЪЗРОЖДЕНСКИ ПЕРИОДИЧЕН ПЕЧАТ (1846- 1866 г.)

Огняна Маждракова - Чавдарова

През епохата на Възраждането основоположниците на българския периодичен печат и поелите по техните стъпки първи наши журналисти подчиняват съдържанието на своите издания все повече на идеята за консолидиране и напредък на нацията. Преодолявайки многобройни трудности, те вдъхват импулси за просветното ѝ издигане, застъпват се за културната ѝ идентичност, оспорвана в условията на чуждото владичество, и по симптоматичен начин отстояват нейните политически въжделения. Наред с това те наблюдават съвременните събития и процеси, следят с особено внимание постиженията на „просветена“ Европа - насочват сънародниците към въпросите за гражданските свободи и държавността, към прогресивни за времето управленски модели[1]. Под натиска на възникващите задачи, възрожденската ни журналистика се оказва натоварена с извънредни функции, които на практика подпомагат самостойното развитие на българския обществен организъм, лишен тогава от основни държавни институции[2]. Веднаж избрали сравнението с Европа като отправна точка, повечето наши изявени вестникари не само публикуват новини, заимствани от авторитетни европейски издания, но постепенно се заемат да актуализират българския въпрос и разясняват освободителните надежди на своя народ чрез пресата и разностранни контакти с международната общественост. Пробива си път мисълта за национална пропаганда в чужбина. В такава светлина добре обоснован в литературата е изводът за силно европейско начало в българската възрожденска публицистика.

Настоящото проучване потвърждава това впечатление, като започва с влиянието на първите наши периодични издания за отърсването на българина от наследството на традиционното затворено общество. Разностранната обективна информация за външния свят, предлагана чрез печата, доближава и българските читатели до проблемите на деня за отделните страни и народи. Тази е една от причините външнополитическите събития и теми, застъпени във възрожденската ни периодика, да са особено интересен обект за изследване. По тяхното интерпретиране обичайно се преценява идейната позиция на редактора публицист и направлението на печатния орган. Пораждат се, обаче, и много други въпроси, заключенията по които несъмнено изискват обстойно сравнително изследване, предхождано от анализ на всяко издание. Отговорите тук неминуемо ще бъдат непълни, тъй като ограничавам темата върху ранния етап от развитието на българската периодика и не обхващам целия спектър от вестници и списания.

Избраната горна хронологическа граница на изследването е условна - спирам се на периодични издания, излизали преди апогея на четническото движение 1867-1868 г. Тогава, както е добре известно, самата поява на четите - един български феномен, се превръща в първостепенна международна новина за европейската преса. Преобладаващо негативен, обаче, е шумът в западноевропейските вестници около четите[3]. Сблъсъкът с тази реалност подтиква българските публицисти да осъзнаят още по-добре колко нужно е да съдействат за преодоляване на чуждите предубеждения и неразбиране, да спечелят симпатии сред европейската общественост и дипломация. По времето на ТЦБК и четническото движение не случайно нашият емигрантски печат става по-многогласен. Симптоматично е почти едновременното раждане на вестниците „Народност" и „Дунавска зора" и лайтмотивът на поместваните в тях текстове[4]. Ново поколение от ярки личности се изявява на публицистичното поприще, постепенно се обогатяват програмите на емигрантската периодика, докато се стигне до ненадминатите вестници - трибуни на Л. Каравелов и Хр. Ботев. Разнолик в идейно отношение, но също с видни представители е и кръгът публицисти, поддържащи с перото си цариградския български периодичен печат. Всичко това става през следващия десетгодишен период от 1867 до 1877 г. Тогава рубриките за политически новини от чужбина в българските вестници и списания са много по-богати на информация и все по-често съобщенията за международни събития се съпътстват от задълбочени коментари или са повод за написване на специални статии, нещо което виждаме сравнително рядко през по-ранния етап[5]. Да се върнем към началото.

Интегрирането на Балканите към европейския пазар при прехода към Новото време въвлича и българския народ в сферата на по-развити обществени отношения. Оформят се нови социални сили, техните порасли духовни потребности изискват преодоляване на изолацията, запознаване с външния свят и политическия живот на континента. Значителни кръгове от многочислената българска емиграция, живеещи в по-свободна среда, придобиват навика да следят чуждестранни издания. Все по-остро и самото българско общество вътре в страната чувства необходимостта от свои периодични издания, от които да узнава повече за текущата международна политика, за правата и домогванията в гражданската сфера на другите народи.

Естествено много преди да се утвърди като фактор въздействието на печата, върху обществено-политическото съзнание на българите влияят реалните събития, дипломатическите конфликти и войните, водени от Османската империя, както и перипетиите, свързани с масовото българско участие в националноосвободителните движения на сърби и гърци. Към анализ на събитията подтикват и поредните разочарования от намесата на големите държави в припламващите размирни огнища на Балканите. Интересът към международните отношения нараства и вследствие затягането на Източния въпрос, от чиято развръзка зависело политическото бъдеще на угнетения български народ и икономическото възмогване на родината. Постъпките от българска страна за издействане на разрешение за издаване на вестник или списание на роден език обаче са безрезултатни до въвеждане на реформите, оповестени с Гюлханския хатишериф[6].

Едва през 40-те години на XIX в. става възможно да се появяват първите „лястовици" на българския периодичен печат - сп. „Любословие", в. „Български орел", „Цариградски вестник", сп. „Мирозрение". Само един от вестниците се издава в имперската столица. Останалите три издания намират трудния път до читателите от три различни далечни града - Смирна, Лайпциг, Виена. Красноречив факт, без съмнение! Но той не изненадва предвид специфичните условия в българските земи в пределите на Османската империя. На този етап от развитието на българското общество външнополитическите новини и теми, макар да привличат вниманието на първите ни журналисти, не можели да заемат изведнъж подобаващо място в току-що появилите се на бял свят издания. Това става на страниците на първия вестник с дълъг живот в българската периодика „Цариградски вестник"(1848 - 1862).

Какво е положението, когато **Константин Фотинов** поставя „камен уголний" на българския периодичен печат? Известно е, че пробният брой на сп. **„Любословие"** се появява през 1842 г., а редовните книжки - през 1846 г. Това е време на строги ограничения и контрол на печата и своеволия под опеката на Вселенската патриаршия. Тежките условия и умерените възгледи на Фотинов обясняват защо той рядко помества информации за външнополитически събития. При все това, разяснявайки новите разпоредби на Високата порта, съставени в духа на Танзимата, той подсказва на сънародниците, че познаването на законите ще им даде възможност да отстояват прокламираните, ала оставащи за тях на книга равни права. Фотинов разширява кръгозора на българите и чрез други материали в „Любословие", тъй като черпи от голям брой чуждестранни вестници - френски, гръцки, сръбски („L`Echo d`Orient", „Амалтия", „Боспорски телеграф", „Журнал дьо Константинопол", „Српске новине" и пр.). От „Любословие" - единствено тогава списание на роден език, разпространявано в отечеството, българите добиват по-вярна представа за границите на собствената етническа общност, също за политическия живот на съседните народи, научават за правата на гражданите в напредналите страни и за държавното им устройство, което предвижда "равнозаконие" [7].

Докато Фотинов съзнателно се ограничава да помества информации по текущата политика, **Иван Богоров**, основателят на първия български вестник **„Български орел"**, изрично обещава в програмата си да дава „граждански известия отвсъде", т.е. политически вести и пояснява: „повечето щът бъдат новини от Цариград, от Турско, от Влашко, от Гърция и от другите близосъседни славянски страни". Той мечтае печатът да помогне и на българите, подобно на съседите, да „виждат по светът що става и какво требва да правят..." [8]. В издадените три броя на „Български орел" изненадващо няма материали от такова естество, ала не след дълго в журналистическата си практика Богоров показва, че е последователен в идеите си.

Появата на „вънкашни" политически информации в началните две годишнини на „Цариградски вестник", когато Богоров е негов редактор, потвърждава мнението, че основателят на „Български орел" не е забравил някогашното си програмно обещание[9]. Други изследователи с право акцентуват в първата му програма и върху ключовата дума „граждански" новини - отклик на процеса на модернизация в европейското общество[10]. Важни причини явно са въздържали Богоров да помести в „Български орел" информации, които да откроят политическия му облик. Ще да е надделяло опасението, че това може да попречи издаваният в Лайпциг лист да бъде допуснат в Османската империя. До този момент нямало прецедент за отпечатване или разпространение на вестник на български език в нейните граници. Отдалечеността от родината и от големите средоточия на българската емиграция и липсата на материални средства водят до скорошния предопределен край на този лист. Показателен всъщност е замисълът на първия български вестникар - още в самото начало да създаде информационен, т.е. политически вестник, който да отвори по-широк прозорец за сънародниците към света и изискванията на Новото време, стремеж ангажирал по-късно както него, така и повечето от следовниците му.

Списанието на изтъкнатия сливенски просветен деец, книжовник и общественик **Иван Добровски /Добрович/ „Мирозрение"** (Виена, 1850-юни 1851), на пръв поглед не си поставя политически задачи. Изданието обаче отразява две симптоматични политически идеи с продължителен живот в българското обществено съзнание и печат[11]. Първата от тях е идеята за славянска взаимност и по-тясно приобщаване на българите към семейството на славянските народи. Втората е следствие от първоначалните илюзии на Добровски, че „Австрия е влязла в свещения път на народната равноправност". Наблюдавайки политическите стъпки на хървати, чехи и австрийски сърби, той вярвал, че те, както и унгарците, ще успеят да затвърдят и разширят правата, отстъпени им от Виенския двор през 1848-1849 г. Легалните борби на славянските народи в Хабсбургската империя той сочи за пример на сънародниците, с дискретното внушение към тях да се възползват от оповестените реформи в Османската империя и предприемат действия за реализиране на желаната еманципация и придобиване на равни граждански права. Не след дълго той се разочарова от австрийската политика спрямо подвластните славянски народи и се ориентира към Русия. В „Мирозрение" през септември 1850 г. Добровски се осмелява да препечата от хърватски вестник съобщения, засягащи политическите последици от въстанието във Видинска област. По този начин, макар че избягва да коментира, дори да споменава думата въстание, той информира за най-важния резултат - обещанието на султана България да си има „свой княз"[12]. Зад тази новина се крият нереалистични надежди, че Портата вече осъществява решението си да удовлетвори въстаниците и с тази цел пристъпва към обособяване на автономна област в Северозападна България, управлявана от българин. Отделеното място на тази преплетена със слухове вест подсказва, че Иван Добровски е имал предпочитание към идеята за автономен статут на родината. Този момент допълва сложният му идеен портрет като обществен деец и публицист от периода на прехода към модерната епоха, разкрит задълбочено в последната посветена на него монография[13].

„Цариградски вестник" - първият български дълготраен седмичник, появил се в османската столица на 1 януари 1848 г., е определен от амбициозния си създател Иван Богоров като „политически" лист. Получил разрешението за издаване от великото везирство с ходатайства, преодолявайки много трудности, Богоров и сега не можел да пренебрегва специалните изисквания към печата в империята. При все това, твърдо решен той започва да помества външнополитически новини, придържайки се общо взето към обективистичен тон. Между другите новини изпъкват поместените от него вести за революционните трусове през 1848-1849 г. в Централна Европа[14]. Подобни информации редакторът преднамерено заимства главно от излизащи в Цариград чуждестранни вестници. Но онова, което оформя облика на новия му вестник, е обилието от дописки, отразяващи обществените проблеми и атмосфера в българските селища. През годините Богоров трасира пътя за тематичното разнообразие от информации, дописки и статии във възрожденската ни периодика .

Александър Екзарх, който от 1 януари 1850 г. поема изцяло редакцията на „Цариградски вестник“ при съществуващата обстановка и строга цензура, първоначално е предпазлив в отклика на актуални международни събития, задоволявайки се да отразява дипломатически посещения, като това на княз А. Меншиков, контакти на Високата Порта с други страни и пр. Високообразована личност, формирана във Франция, той се ползва с авторитет сред лидерите на полската емиграция в имперската столица, а чрез тях завързва познанства и между управляващите. Облегнат на тези си връзки, той успява да преодолее застрашаващото вестника безпаричие и започва с увереност журналистическата си дейност. Постепенно отделя повече място във вестника за идващи иззад граница важни новини. Основните му източници са френската и австрийската преса, към тях прибягва понякога и по злободневни щекотливи въпроси от османската политическа действителност. Така в края на 1850 г., желаейки да окуражи сънародниците, Ал. Екзарх препечатва от излизащия в Смирна френски журнал „Емпарсиал“ съобщение за подготвен султански ферман, който забранявал употребата на думите „рая“ и „гяур“, в потвърждение на прокламираните десетилетие по-рано еднакви „правдини“ на християни и евреи с „отоманците“[15].

По време на Кримската война в „Цариградски вестник“ Ал. Екзарх проследява, макар в хроникьорски стил, развоя на военните действия на противостоящите сили, съперничеството между които е отразил още в навечерието на конфликта. През 1856 г. той своевременно запознава българските читатели и с дискусиите на Парижкия конгрес по клаузите на мирния договор; публикува и текста на неговия най-важен 9 член[16]. Едно ново изследване върху този период даде убедителни аргументи да се преосмисли преценката за „Цариградски вестник“ като „инертен летописец“, посочвайки, че още по време на Кримската война той окончателно добива облика на типично информационен вестник, с чувствително нараснал дял на външнополитически новини[17]. Забелязва се и начало на преход от кратката новина към коментарна статия. Може да се добави, че от 1856 г. датират и първите опити на Ал. Екзарх да оспорва чрез вестника си някои лансирани от европейски журналисти твърдения, отнасящи се до реакцията на българите към Хатихумаюна и отправено до султана прошение от българска страна[18]. В редакторските бележки на Ал. Екзарх по тези два повода обаче се долавя двойственост в отстояваната позиция, съобразяване с цензурата и следвана линия на лоялност към правителството. По-лесно той се осмелява да изложи известни наблюдения за променящите се отношения между бившите съюзници и противници в Кримската война, позовавайки се на съобщения от западноевропейската преса[19]. Своевременно той информира българите за положението в Дунавските княжества; за отношенията на Сръбското княжество с Портата; отразява военните операции на османската армия за умиротворяване на Херцеговина , Босна и пр. По-специално място в „Цариградски вестник", както и в останалите тогавашни български вестници, има черногорско-турския конфликт - тема, която ще разгледам по-долу в съпоставка с други български издания.

Ал. Екзарх следи живо и пресата от региона на Балканите. Любопитно е, че коментира с неодобрение „Триестки вестник", когато той се застъпил за създаване на независима Босна, под закрилата на Австрия, предложение, което накърнявало интересите на Турция[20]. В този случай, както и в други моменти при поднасяне на външнополитически новини, се забелязва съобразяване на редактора с официалната политика на Портата. Показателно за възгледите му е и неговото консервативно мнение за въстанието на сипаите в Индия[21]. Умерени виждания изповядва като журналист Ал. Екзарх и през бурната 1861 г. Във въведената рубрика „Политическо обозрение", коментирайки нашироко движението за освобождение и обединение на Италия, въз основа и на италиански вестници, той дава израз на своите симпатии към Кавур, произнася се с респект, но и с известна резервираност към проектите и действията на Гарибалди, за да приветства накрая издигането на Виктор Емануил за крал на Италия[22].

След Кримската война за следващите български публицисти става привично да следят **външната политика на Великите сили и промените в тяхното собствено политическо устройство**. По-специален интерес се проявява към събитията, които протичат в Русия или в които е замесена северната империя. Едно от периодичните издания, в които руската тема взема превес сред външнополитическите новини, е **сп. „Български книжици"**, основано от „Община на българската книжнина". Първият му редактор Д. Мутев, както е известно, заболява тежко и е заместен отначало от подпомагащия го Ив. Богоров. Погледът се задържа върху създадения от тях „Политический дневник" към отдела „Съвременна летопис", където се коментират международните преговори около Дунавските княжества, политиката на Англия и Франция, новини от Германия и САЩ , усложненията около положението на папата и пр. Част от информациите коментира **Гаврил Кръстевич,** поел временно през 1859 г. редакторските задължения. Ерудираният юрист и книжовник разглежда италианския въпрос и излага виждането на Виенския двор за мирното му решаване; отразява промените в статута на

Йонийските острови и др.[23]. Съгласно убеждението на редакторите във външнополитическите прегледи на списанието трябвало да попадат само новини с „надеждна достоверност" и значение в политическия живот. Разглеждането им действително се отличава с обективност и задълбоченост.

Тук се спирам главно на периода, когато „управител" на „Български книжици" става следващият редактор - известният обществен деец **Тодор Бурмов** (от началото на 1860 до март 1862 г.). Тогава положението и реформите в Русия са във фокуса на вниманието на европейската преса. На българска почва силният журналистически интерес към случващото се в Русия е предизвикан преди всичко от стремежа на образованите, политически мислещи българи да спрат или поне ограничат започналото поредно преселване на български селяни в пределите на Русия, което застрашавало с обезлюдяване Видинско и други краища на родината. От съдържанието на „Български книжици" става ясно, че редакцията застава категорично зад онези общественици, които се борят да възпрат това „пагубно преселение".

През май 1860 г. в „Политический дневник" между другите новини се отбелязват два компонента в **балканската политика на Великите сили:** постъпките на руската и френската дипломация за разследване положението на християните в Европейска Турция и действията на руския канцлер Ал. Горчаков, подготвящи отхвърлянето на ограничителните за Русия клаузи на Парижкия мирен договор[24]. Година по-късно в рубриката „Политическо прегледване" неколкократно се коментира как руските селяни посрещат Указа за отмяна на крепостното право. По информации на в. „Ендепанданс Белж", „Аугсбургската газета", някои полски и др. вестници, през май и юни 1861 г. се съобщава, че селяните в Казанска губерния „се побунили", а в Пермска, Тамбовска, Пензенска, Саратовска и др. губернии отказвали да работят занапред на помещиците[25]. Препечатват се и известия за обществения кипеж в Полша - за протестни демонстрации и арести във Варшава.

През месеците юни - септември 1861 г. в „Български книжици" отново се пише за вълненията на селяните в Русия „поради прогласената, но още не дадена тяхна свобода". При това се изтъква, че там селяните са онеправдани, а чиновниците потънали в рушвети, и най-важното - в страната „няма добра наредa, която да осигурява правата на всекиго". Общо през 1861 г. от страниците на списанието звучат рязко критични преценки за социалното неравенство в Русия и за недъзите в нейното обществено устройство". На пръв поглед учудва фактът, че редакторът Т. Бурмов, приеман за човек с умерените възгледи, помества подобни остри бележки за кризата в Русия. Всъщност той познавал отблизо тамошната действителност, тъй като е завършил Киевската духовна академия. Не бива да се забравя и друго - в началото на 1861 г. той се изявява в Цариград като един от водачите на „младите" в църковно-националната борба, печелейки симпатии с антиуниатските си статии и полемика с в."България".

Прави впечатление, че в „Книжиците" коментарът за кризата в Русия е вплетен, явно не случайно, в статии, посветени на вълнуващи българското общество вътрешни актуални проблеми. Пред възникналата реална опасност за националното единство, поради започналото преселение, нерешаването на църковния конфликт и усилената униатска пропаганда, Т. Бурмов достига до мисълта за компромис. В анонимна статия под заглавие „Истинний цер за нашето положение", той развива тезата, че на българите е нужен преди всичко един добър „устав", който да изравни правата на българи и гърци в църковното и обществено управление, а не непременно независима йерархия[27]. Отстъплението от народното искане е очевидно свидетелство за промяната в позицията на редактора и предизвиква негодуване у повечето читатели. Събратята му по перо разгадават неговото авторство, разочаровани и вече обвиняващи го в склонност към спогаждане с Вселенската патриаршия. Основателно или не за редактора на „Български книжици" се затвърждава мнението, че е проводник на политиката на Руския Синод за примирение на българите с нищожните отстъпки на Патриаршията. Може би, за да опровергае подозренията, Бурмов изостря тона си към руския царизъм. Не е изключено да е имал и съавтор при написването на следващата статия, съдържаща още по- критични оценки за руската социална действителност, които пък смущават русофилски настроените читатели с консервативни убеждения.

При по-нататъшно проучване отношението на редактора на „Книжиците" към обстановката в Русия трябва да се имат предвид реакциите на в. „Дунавски лебед" и на в. „България". Първият вестник без бавене отпечатва получени от Варна и Браила дописки - своеобразен публичен отговор на една от поместените от Т. Бурмов анонимни статии[28]. Така Раковски косвено се присъединява към упреците срещу редактора на списанието, но не заради коментара по положението в Русия, а заради съглашателството на автора с руската политика при разрива с Цариградската патриаршия. Още през 1860 г. Драган Цанков в острастената полемика по повод униатското движение не веднъж подхвърля подозрения, че Т. Бурмов е повлиян от панславистите[29].

В същото време самият **Драган Цанков**, успоредно с редактора на "Български книжици", макар и воден от други мотиви, отразява в своя в. **„България"** още по-нашироко политическите борби, разтърсващи тогава руското общество. Авторитетен общественик, подкрепян от френски католически среди, той успява да основе печатница в Цариград и повежда с печатното си слово открита борба срещу фанариотите, за българска йерархия. Ала скоро започва да пропагандира и рисковата идея за уния с католическата църква. Опитен публицист, той поддържа и "Политически изглед", попълван главно с информации, идещи от чужбина. Убеден, че трябва да запознае българските читатели с политическата реалност в Русия, Цанков подбира новини за водената там от опозицията безуспешна борба за „устав", т.е. за конституция. Той разкрива и в статии вътрешни проблеми на руската монархия, като се опитва в някои случаи да бъде дистанциран от пряката интерпретация на събитията. Интересен е подходът му - през лятото на 1860 г. напр. Цанков отпечатва със свой коментар важно извлечение от „Журнал дьо Константинопол" (орган на френското посолство в Цариград) - подбран откъс от една остро критична статия, посветена на размирното положение в Русия. От придружаващата бележка узнаваме с изненада, че оригиналната статия във френския вестник е съставена по извадки от „Колокол", изданието на руския емигрантски кръг в Лондон около Ал. Херцен[30]. По този начин читателите на в. „България" се запознават с обрисуваната без ретуш обстановка в Руската империя. Там, според цитираните твърдения, бюрократичната система изостряла противоречията между съсловията, а управляващите поддържали неравенството на поданиците пред закона и отхвърляли исканията за коренни реформи. По повод бедственото положение на руското селячество във в. „България" се цитира освен западната преса, вестниците „Инвалид", „Северна пчела" и някои руски емигрантски издания; друг път в уводни статии се споменават „притеснителните закони" спрямо полския народ, съобщава се за демонстрации - дело на тайна полска организация, за репресивни мерки на властта във Варшава и пр[31].

Публикуваните коментарни статии, въз основа на текущи новини за кризата в Русия, са безспорно важен компонент от външнополитическите анализи в българския периодичен печат, останали до голяма степен извън полезрението на изследователите на българската възрожденска периодика. Те разкриват различията в мирогледа на тогавашните ни обществени дейци, във външнополитическата им ориентация и по въпроса за желаната бъдеща държавна уредба.

Допълнителни източници привлича и още по-всеобхватно отразява новините, идещи от Русия, **Г.С.Раковски**. Информациите и материалите, поместени във в. **„Дунавски лебед"**, в специалните рубрики „Русия" и „Полско", хвърлят светлина върху революционната обстановка и дават представа за възгледите на нашия именит възрожденец. Той преценява обективно голямото социално значение на реформата за отмяна на крепостното право, наречена от него откровено акт „за освобождение робов“. В коментара му, обаче, няма и нотка на похвала към руския император за манифеста от 19 февруари 1861 г. [32]. Реформата е преценена като половинчата, защото крепостните селяни трябвало да откупуват обработваните от тях земи. Анализирайки обстоятелствата, предизвикващи селските вълнения в Русия, Раковски се надявал неговият вестник, достигащ до десетки селища в отечеството, да внесе яснота и изстуди желанието на българските селяни да поемат рискования път на преселници. Наред с това, прозорливият ръководител не пропуска да забележи тайните стъпки за сближение и сътрудничество между руски и полски революционери в самата Русия, инициатива на появилата се там „свободожелателна партия“, водеща борбата срещу самодържавието [33].

И трима редактори - Тодор Бурмов, Драган Цанков и Георги Раковски, чиито становища съпоставих, имат различни мотиви за проявения голям интерес към проблемите на Русия в публицистиката си. Допирна точка навярно е общото им желание да възпират преселението на българските селяни. Всички те имат, обаче, и други съображения, залавяйки се да осветлят така детайлно държавното и обществено устройство на многонационалната руска монархия. Неминуемо са повлияли техните опасения, че вътрешните проблеми и следвания курс от царското правителство ще попречат за евентуална нейна благосклонна намеса в подкрепа на освободителните движения на Балканите. Ясно изразеното от трима неодобрение на съществуващия социалния строй в Русия и констатацията, че там, както и в Османската империя, липсва „Устав“, т.е. конституция, е свързано с необходимостта българите да преосмислят реформистките алтернативи, а в перспектива и идеите за бъдещата „уредба“ на освободеното отечество. Тук долавяме влиянието на съвременния им конституционализъм. При Раковски има и друго - преценката за ограничените в момента възможности за ефективна намеса на Русия в Източния въпрос сигурно е затвърдила неговото убеждение, че успоредно с мобилизиране собствения потенциал на българите, трябва да се търсят по-надеждни от Великите сили съюзници и те са сред народите, борещи се за свобода и независимост.

През разглеждания период **различни моменти от международната политика** и дипломатическите ходове на Великите сили охлаждат илюзиите на прагматичните български вестникари за близко решение на Източния въпрос. Такъв момент е **сближението между Русия и Австрия**. През август 1860 г. Драган Цанков чрез в. „България“ известява читателите за тази тенденция, въз основа на съобщения в чуждата преса[34]. Актуален и по-късно, този въпрос не убягва и от погледа на Ал. Екзарх, който се позовава на в. „Опинион насионал". Особено внимание отделя на него, по обясними причини, ръководителят на българското революционно течение Г. С. Раковски.

От страниците на „Дунавски лебед" той откликва на най-важните международни събития в рубриките „Граждански обзор", „Разни новости", „Изглед на Въсток", „Най-нови известия" и „Новости световни". Неговото собствено пояснение относно подхода му гласи: „Ние следвами само главния точки днешная политики и най-точния известия отважних европейских вестников, а най-паче английских и по некогаш давами и наше о тому мнение и разсъждение".

Действително Раковски не само известява за сближението между Русия и Австрия, между Австрия и Турция, но като обществен деец, обезпокоен, съзира в него начало на групиране на реакционните сили, "защищающи монархичьское старое право". Убеден демократ, той осъжда многократно в публицистиката си самодържавното право и уверява читателите, че влиятелни среди във Франция и Англия вече признават два нови принципа в международните отношения - „право народности" (новото народно право) и принцип "невмешателства" (т.е. ненамеса във вътрешните работи на една страна, ако там подтиснатият народ се бори за самоопределение и свобода) [35]. Позицията на Виенския кабинет в подкрепа на интегритета на Османската империя за него е подтик да осветли този въпрос на страниците на „Дунавски лебед" през есента на 1860 г. Тревога буди у него и последвалата през 1861 г. въоръжена намеса на Австрия в Херцеговина, когато там пламва въстание.

Г. Раковски алармира отначало чрез „Дунавски лебед", сетне от страниците на „Бъдущност" и **за опасността от възстановяване на Свещения съюз,** поради страха на монарсите на Австрия, Русия и Прусия от надигналата се революционна вълна в Европа. Новите известия за студентски вълнения, затваряне на университетите в Петербург, Москва и Варшава и за масови полски демонстрации, му дават повод да обобщи: „Виждаме, че робството и абсолутизма днес нигде ся не търпи вече, свобода ся бори навред и иска да ся признай природно ѝ начало..."[36] По-късно, цитирайки някои петербургски вестници, които отричали, че Русия може да влезе в нов таен Свещен съюз с Австрия и Прусия, той не се поколебава да заяви откровеното си мнение, защото това би било „един заговор на владетели против свободата на народите."[37]

Задачите, които през 1861 г. стоят пред българския народ, правят актуален въпроса за намиране на съюзници сред онези народи, които тогава се борят за национално освобождение или за отхвърляне на васална зависимост. От тук и силният интерес на журналиста Г. С. Раковски към разтърсващите континента освободителни и социални движения и към зараждащото се сближение на демократичните сили. Узнал повече от „Колокол“ и други нелегални издания, той споделя в „Дунавски лебед“, важното, ала известно на малцина обстоятелство, че „демонстрациите в Полша имат съюз с[ъс] свободожелателната партия в Русия“.

От друга страна обилната информация в европейската преса за **действията на Гарибалди и събитията на Апенините** дава възможност на Раковски да подбере и от там „горещи“ новини, важни за неговите предначертания. Революционер с признат авторитет и опит, поддържащ международни контакти с представители на борческите среди в различни страни, Раковски на практика бил в течение на тайните проекти за съгласувани действия на италианци, унгарци и поляци срещу властта на Хабсбургите. Естествено новини от този род той първоначално съобщава дискретно, за да не привлича вниманието на цензурата, използвайки извадки от чужди вестници или резюмирайки техни съобщения във външнополитическите рубрики на „Дунавски лебед“. Между другото в иносказателна форма там се прокрадват и предположения, че към борците на общия фронт могат скоро да се присъединят и намиращите се под османска власт народи.

Както много свои видни съвременници българският публицист е горещ привърженик на италианското обединение и вярва, че действията на Гарибалди наистина могат да послужат като основа за една бъдеща съвместна въоръжена акция през пролетта на 1861 г. Като човек преживял не веднъж обрати от политически характер, Раковски осмисля без забавяне противоречивите вести и не пропуска да отправи чрез „Дунавски лебед“ своеобразно предизвестие до българските читатели за предстоящи „големи нови военни предприятия“, които, по думите му, реакционните сили никак не ще могат да предотвратят. В случая той загатва за реално подготвяна итало-унгарска акция, предвиждаща дебаркиране на гарибалдейци на Далматинското крайбрежие[38]. Тъкмо подборът и коментарът на външнополитическите материали най-добре открояват облика на в. „Дунавски лебед“ като първи печатен орган на българската революционна емиграция

Големият въпрос **за ролята на абсолютните монархии в международния живот** в началото на 60-те години често е обект на тълкувания в европейския и в българския печат. Един от конкретните поводи е срещата във Варшава на руския, пруския и австрийския императори. За нея съобщава както в."Дунавски лебед", така и в."България". Драган Цанков не пропуска да поясни, че срещата е насочена против италианската революция. Тримата императори, опасявайки се от намеренията на италианските ръководители, обсъждали мерки как да предотвратят разрастването на революцията в Далмация, Унгария, в руската и австрийската части на Полша и по всички славянски земи. В представите на българската общественост въпросът се свързва и със следвания курс от Наполеон III. Още през май 1860 г. Др. Цанков препечатва извадки от статия във в. „Конститусионел", за да обясни френската политика. Според цитирания източник Франция „не ся мъчи никак да събори династии", напротив, разпростирайки влиянието си навън се стреми всъщност „да примири царете с народите". Това тя поискала да направи в Парма, Модена, Тоскана и в Румъниите", заключава в. „България"[39].

По отношение Наполеон III Раковски отначало храни илюзии, но забелязвайки двойственост в политиката му, по собствен път стига до верни обективно заключения[40]. Главна тема в следващите вестници на Раковски **„Бъдущност"** и **„Бранител"**(1864) е развитието на **Източния въпрос и неговите перспективи**, съгласно „истинний ход" на днешната европейска политика. Мнението на редактора е изразено още в уводната статия в бр.2 на „Бъдущност" и то е категорично: „Великите държави, кои днес държат кормилото на самодържавната власт в Европа" не обръщат внимание, че Всточният въпрос принадлежи на други народи, които не са имали до сега „глас" в "гражданския свят", но никога не са се отказвали от това си народно право. Ключът за решаването на въпроса, по думите на Раковски, е в техните ръце. Българският публицист коментира също полския въпрос и международните последици от Януарското въстание (1863 г.). Дипломатическите усложнения между великите сили покрай него дават повод Раковски да изкаже едно съзряло у него твърдо убеждение: „истина [е], че онова, което не може да реши дипломатическото перо, решава го сабята"[41].

Сред политическите процеси извън границите на Османската империя, които са отразявани регулярно от българска страна, са и **легалните борби на народите, живеещи под австрийска власт,** за промяна на техния политически статут. Събитията, предхождащи и съпътстващи преобразуването на Австрийската империя в двуединната монархия Австро-Унгария, са обект на наблюдение от почти всички българските редактори и журналисти. Първи насочват поглед към този процес Иван Добровски в „Мирозрение", след него Ал. Екзарх.

На страниците на в. „България" Драган Цанков отделя значително място на вести за легалния натиск, упражняван от унгарци, хървати и чехи спрямо Виенския двор. По този косвен път редакторът се стремял да насърчава сънародниците да упорстват във водената с легални средства борба за църковна самостоятелност и равни права. От ноември 1859 г. той съобщава за унгарските искания по възстановяване на стари техни права и на някои закони от 1848/1849 г.; информира за обсъждани проекти за либерални реформи от Съвета на империята; година по-късно публикува манифеста, с който австрийският император оповестява конституция; пояснява предоставените права на хърватите и пр. Същевременно Цанков не пропуща да извести, че Гарибалди е обявил „сътрудничество с маджарите" и че е възможно бунтът от Италия да се прехвърли към Унгария. През декември 1860 г. в. „България" отново отразява политически демонстрации на унгарците, пише за отказа им да плащат данъци, за „смущенията" в гр. Дебрецен и пр.[42].

Издателите на в.**„Съветник"**, органът на българските народни представители, действащи в Цариград по църковния въпрос, също поддържат „Политически обзор". Не е учудващо, че те имат в полезрението си както легалните политически борби на онеправданите народи под властта на Хабсбургите, така и действията на радикалните среди там. Основаният от тях умерен еволюционистки в. „Съветник" през декември 1863 съобщава, че Л. Кошут е разпръснал „бунтовнически провъзглашения" в Будапеща от името на Унгарското народно правителство, а през март 1864 г. информира за бунтовните действия и на ген. Клапка. Външнополитическите новини в „Съветник" се смята, че са подбирани от Хаджи Мина Пашов, а отначало от полския евреин Брунсвик[43].

От колоните на „Дунавски лебед" още в края на 1860 г. Раковски известява: "В Австрия маджарският и славянският елемент" се борят по дипломатически път за правата си. В същото време, по думите му, хърватите теглят на своя страна, австрийските сърби - на друга. Остро наблюдателен и критичен, Раковски с тревога съобщава за опит на хърватите да налагат католическата вяра на православните славяни в Австрия. Той съзира опасността от възникващите „неспоразумения" и предупреждава „Австрийское правителство в тия обстоятелства ще играй оная роля, коя иди в полза политики му".[44] Различни причини карат Раковски да анализира детайлно действията на унгарци, чехи, хървати и сърби за разширяване на техните политически права в рамките на Хабсбургската империя. Чуждият опит и ефективни модели за действия били полезни в този исторически момент, който изисквал от българите също постоянство и съгласуваност с оглед приключване на навлязлата в последна фаза легална църковна борба, а революционият ръководител вече подсказвал в „Дунавски лебед", че скоро ще се открие хоризонт и за българския политически въпрос.

Към политическите борби на славяните в Австрия/Австро-Унгария не помалък интерес от Раковски след години проявява и Л. Каравелов. Дори бегло сравнение с неговия в. „Свобода", обаче, показва съществена разлика в мотивите. У Каравелов интересът е обусловен от желанието му да се реализира популярната в началото на 70-те години на XIX в. идея за създаване на Дунавска федерация, с участието на австрийските славяни[45]. Новата информация за тяхното положение и борби в двуединната монархия Каравелов навярно е използвал и при идейния сблъсък с привържениците на дуализма в определени български среди. Процесите през изминалото десетилетие, което дели изявите на двамата именити български вестникари, променя акцентите в тяхната публицистика. Характерен и за двамата е верният усет към актуалните значими международни вести. Подборът им не е от чисто журналистическа гледна точка, те търсят горещата политическа новина не сама за себе си, и двамата пречупват информацията през една призма - дали и как могат да се повлияят перспективите пред българското националноосвободително движение.

В огледалото на българската възрожденска периодика още в началния ѝ период присъства постоянно и **политическата действителност на Балканите,** разбира се в зависимост от сгъстяването на събитията. Новини за припламващите въстания и брожения в Западните Балкани помества често първият дълготраен български вестник. Естествено не убягват от вниманието на Ал. Екзарх проблемите около статута на съседното Сръбско княжество и неговата политика към сюзерена. Още през 1851 г. „Цариградски вестник“ пише за тях. Не е пренебрегнато Княжеството и по-късно, като се черпят сведения и от местните вестници „Србски дневник“ и „Световид“. През 1858 г. се съобщава за работата на сръбската скупщина и нейните решения. Още по-многобройни са информациите, отразяващи неспокойното положение в Западните Балкани и въоръжените сблъсъци, в които с променлив успех участват поделения на османската армия, и специално **борбите на черногорци**. Не всякога обаче може да се долови собственото мнение на редактора. По-различен е подходът на Ал. Екзарх към черногорския въпрос. При неговото осветляване той проявява известна смелост, въпреки че изразява симпатиите си в завоалирана форма, позовавайки се на западноевропейски източници, които си позволявали по-свободен коментар. В „Цариградски вестник“ се появяват съобщения и тълкувания по черногорската криза и за размириците в Херцеговина, разминаващи се с трактовките на събитията в османските официози [46]. Тази гражданска позиция на Ал. Екзарх е по-лесно обяснима като се знае външнополитическата му ориентация и тесни връзки с руски и френски дипломатически среди. Неговият стремеж към обективност в случая е повлиян отчасти и от живото съчувствие на българския народ към каузата на черногорци.

През разглеждания период твърде често всички погледи се насочват към Черна гора - планинската държавица, чиито твърд отпор срещу владетелските претенции на Високата порта предизвиква възхищение и импулсира борците против султанския гнет. За интереса към тези неспокойни области на полуострова свидетелства още в. **„Българска дневница“** - първият вестник на Раковски, издаван в Нови Сад през 1857 г. Даровитият, но начинаещ тогава журналист, обособява специална рубрика „Черна гора“, която поддържа със заимствани съобщения и дописки от сръбски, австрийски и немски вестници. Покрай вестите за гранични инциденти по черногорско-турската граница, Раковски проследява историята на Княжеството и откроява **черногорския въпрос** като един от най-съществените компоненти при преценяване на обстановката на Балканите. Той далновидно предвижда, че от там ще тръгне новото изостряне на Източния въпрос: „От малки искри голям пожар може да избухне, а особито между черногорци и турци“[47].

След разгорелия се военен конфликт и историческата победа при Грахово на 1 май 1858 г., когато черногорци, заедно с въстаналите херцеговци, нанасят тежко поражение на османска армия, въпросът за суверенитета на Черна гора е поставен на дипломатическата маса от Русия и Франция. От този момент се открива нова страница във външнополитическата активност на полунезависимите балкански държави спрямо Османската империя. Въодушевен от победата на черногорци, намиращият се в Одеса Раковски съставя първия си План за освобождение на България.

Черногорският въпрос предизвиква и **д-р Иван Селимински**, големият обществено-политически деец, учен и книжовник, да вземе отново журналистическото перо. В един политически очерк той анализира все още неотшумялата черногорска криза, международната намеса и значението на материалната помощ и покровителството на Русия за Черногорското княжество. Наблюдението как дори след извоюваната военна победа черногорско-турските отношения се регулират в крайна сметка чрез преговори и остават до голяма степен в зависимост от решенията на европейската дипломация, налага според д-р Селимински по-реалистичен и трезв подход и съобразяване с международните условия[48]. За развитието на българската обществено-политическа мисъл неговите заключения имали особена тежест. Те обаче стават достояние само на тесен емигрантски кръг, поради липсата на подходяща българска печатна трибуна. Написана през лятото на 1859 г., статията на д-р Селимински не намира място в наши периодични издания - „Българска дневница“ на Раковски е вече спряла, а в подцензурния „Цариградски вестник“ поместването ѝ било невъзможно. Не съществувал и друг емигрантски орган, изразяващ радикални виждания. Случаят е показателен за условията, при които се развива нашата журналистика.

Към темата за борбите на Черна гора се връща и Г. Раковски във в „Дунавски лебед“ и по-пространно във в. „Бъдущност“. С възхита той заключава, че планинското Княжество е придобило пълна независимост благодарение на кървавите жертви на синовете си витязи и е подобрило своето управление - има „един вид уставного правление“[49]. Зад журналистическия му интерес не е трудно да се види желанието на революционния ръководител да си послужи с примера на черногорци в своята пропаганда.

Широко място в българската възрожденска преса заема информацията за борбите на италианския народ за обединение на родината им, и на полския народ - за освобождение. Тяхното отразяване споменахме мимоходом, макар отделни български периодични издания да им посвещават изключително внимание. Найвидимо жаждата за новини от такъв характер през разглеждания период проличава в публицистиката на Г. С. Раковски. Журналистическият му нюх го кара да попълва външнополитическите си рубрики именно с подобни вести. Обичайно той се позовава на престижни чуждестранни печатни издания и прави дискретен пестелив коментар, понякога прибягва и до езоповски език, но преценил веднаж, че е настъпило очакваното "благовремие", отправя по-директно своите коментари - послания.

Полският въпрос пък заема централно място сред външнополитическите теми в първия по-дълготраен вестник, издаван в Браила - **„Българска пчела“** (1863-1864). Наред с текущото отразяване на българските пристрастия в конфликта с Вселенската патриаршия, редакторът на браилския лист **Хр. Ваклидов** помества впечатляващо число съобщения за събитията в Полша - заимствани от европейската преса телеграфически известия и коментари и отделни собствени информации. На страниците на „Българска пчела“ намират място депеши за сраженията във Варшава по време на Януарското въстание, за инициативи на тайното полско правителство, на полската емиграция в Франция и на Апенините, за похода на полк. Милковски през румънска територия и за отношението на европейските кабинети към полските искания[50].

За още много външнополитическите събития и проблеми има информация в българския възрожденски печат до 1867 г. За илюстрация може да се посочи обилието от новини за съседите: като се започне от известието, че Влашкият Диван обявява намерение да се съединят Дунавските княжества чрез избора на един княз; последвалите коментари за позициите на великите сили към румънското обединение и политиката на Османската империя като сюзерен; вести, свързани с договорните отношения на Портата със Сръбското княжество; съобщения за политическия живот в Гърция и пр. и пр.

В заключение - първите наши публицисти, когато условията им позволяват, изоставят хроникьорската обективистична форма на поднасяне на новините, идещи из-зад граница. И от нарастващия информационен поток на европейската преса подбират новини за значими международни събития. Както тези, които действат в Цариград, така и редакторите на първите емигрантски вестници не предават безкритично слухове, игнорират самоцелните сензационни вести. Целта на пръв поглед е една - външнополитическите информации да служат за по-добра ориентация на сънародниците в текущата политика и в сложния свят на международните отношения. Многопосочни са, обаче, последиците от запознаването чрез печата с политическия живот и гражданските постижения на други страни и народи. Все по-желана, но все така отчайващо далечна, изглеждала за българите перспективата за приобщаване към напредналите държави в просветена Европа - една отколешна мечта, която обобщава стремежите и борбите на поколения българи за свобода и напредък. За мнозинството публицисти постулат при подбора на външните новини е преценката доколко те са свързани с актуалните задачи, стоящи пред българския народ и могат ли да осветлят пътя към желаната фундаментална промяна на неговия политически статус. Постепенно, често в остър диалог между публицистите от различни идейни течения, в определени среди започва да се формира трезво политическо мислене, отчитащо по-адекватно външнополитическите фактори.

Печатното слово има все по-силен резонанс сред сънародниците, особено след като зазвучава гласът на първия тръбач на революцията - в. „Дунавски лебед“, чиито даровит редактор Раковски изследователите наричат с основание журналист- международник. През разглеждания период много често вестите, идещи от размирните краища на континента, окрилят мисълта, че наближава денят за развръзка на Източния въпрос. Това допълнително подхранва афинитетът към външнополитическите новини не само на пишещите в революционния печат, но и във вестници и списания с по-умерено направление, те също усърдно ги разгласяват и коментират, с надежда в отечеството да надделее народната подкрепа за освободителната борба.

---

[1] Мишев, Д. Възраждане чрез печата. - В: България 1000 години 972-1927. С.,1930; Андреев, Б. М. Начало, развой и възход на българския печат. Т.1.С.,1946; Боршуков, Г. История на българската журналистика 1844-1877. 1878-1885. С., 1965. Вж. и III изд., с послепис на Ф. Панайотов. С., 2003; Константинова, З., Ф. Панайотов. Из историята на българската публицистика (до 1878 г.).С.,1991; Константинова, З. Държавност преди държавата. Свръхфункции на българската

възрожденска журналистика. С., 2000; Димитров, А. Българският периодичен печат в Цариград в условията на османската политическа действителност. - ИПр, 1991, № 10, 21-35; Създаването на българския периодичен печат и утвърждаването на националната идея.- В: Българската нация през Възраждането. Т.2. С., 1989, 145-170; Гаврилова, Р. Векът на българското духовно възраждане. С., 1993, 82-84; Шарова, К. Български външнополитически акции пред Европа през XIX век до 1877 г. - ИПр, 1996, № 4, 10-23; Към характеристиката на идейните контакти между възрожденските българи и съвременния им свят. - В: Юб. сборник в чест на акад. Димитър Косев. С.,1985, 92-100; Илчев, Ив. Родината ми - права или не! Външнополитическата пропаганда на балканските страни (1821- 1923).С.,1995, 81-87, 254; Панайотов, Ф. Вестници и вестникари. С., 2008, 87- 93.

[2] Константинова, З. Държавност преди държавата. Свръхфункции на българската възрожденска журналистика, 7- 68;

[3] Бурмов, Ал. Избр. произв.Т.2. С.,1974, 111-115; Цветкова, Б. Австрийският ежедневен печат от 1868 г. за четата на Хаджи Димитър и Ст.Караджа. и Възвъзова-Каратеодорова, К. Сведения за четата на Хаджи Димитър и Стефан Караджа в парижките ежедневници от 1868 г. - Известия на НБКМ, кн.IX/XV/, 1969, 109-127, 129-145. Велики, К. Румъния и българското революционно движение за национално освобождение (1850- 1878). С.,1982, с.52 и сл.

[4] Жечев, Н. В. „Народност" за четата на Хаджи Димитър и Стефан Караджата. - ИПр, 1988, № 10, 77- 83; Маждракова -Чавдарова, О. Вестник „Дунавска зора" и новите идеи за организиране на българското революционно дело (февруари- юни 1869). - ИПр 1987, № 7, 38- 57.

[5] Например в. „Народност" (II, № 9, 19 ян.1869, 33-34), по повод международна конференция по турско-гръцки спор, публикува уводна статия „Кои са началата на Запад за Въсток?", там авторът отправя директно упрек към Западна Европа, че държи на „status quo" на Балканите и призовава да се „прогласи и в Въсток началото на народностите".

[6] Желтяков, А. Д. Печат в общественно-политической и культурной жизни Турции (1729-1908 г.) М., 1972, 53-68, 74-94; Димитров, А. Създаването на българския периодичен печат...148-153.

[7] Данова, Н. Константин Георгиев Фотинов в културното и идейно-политическо развитие на Балканите през XIX в. С.,1994,130-142,146-148.

[8] Български орел (Лайпциг), I, бр.1, 20 апр. 1846.

[9] Боршуков, Г. Вестници и вестникари. Съст. Х.Боршукова, С.,1984, 87-92.

[10] Константинова, З. Държавност преди държавата..., 24- 25.

[11] Иванов, Ю. Българский периодически печат от възраждането му до днес. Т.1,С.1893, с.18; Шишманов, И. Избр. съч. Т.I, Българско възраждане. Ред. Г. Димов. С.,1965 - вж.студията: Иван Добровски(по лични спомени и съобщения), 330-332; Данова, Н. Иван Добровски в перспективата на българския XIX век. С.,2008, 190-208, 312- 334, 517-526.

[12] Мирозрение (Виена), I, слитък [бр.] 1, септ. 1850, 14-15, 16-17, 18-19. Вж. Димитров, Стр. Въстанието от 1850 г. в България. С.,1972 ; Маждракова-Чавдарова,О. За приноса на Северозападна България в националноосвободителното движение след въстанието от 1850 г. -В: Националносвободителни движения в българските земи XV-XX век и тяхното отразяване в музеите. Чипровци, 2008, 17-24. 13 Данова, Н. Иван Добровски ...207-208, 491-495, 600.

[14] Боршуков, Г. История на българската журналистика, с.60.

[15] Цариградски вестник, г.А , бр.9, 11 ноем.1850, с.33. Срав. VI, бр.275, 5 май 1856 - дописка от Ст.Загора.

[16] Пак там, VI, бр.266, бр.268 , бр.269 и бр.274 (3, 17 и 24 март, 28 апр.1856)

[17] Митев, Пл. „Цариградски вестник", Кримската война и българите. - В: Българската журналистика 160 години. Минало- настояще - перспективи. Съст. и науч.ред. З. Константинова, М. Петров, М. Дееничина. С., 2006, 180-187.

[18] Редакторът на „Цариградски вестник" отхвърля като пресилени и недостоверни съобщения, отнасящи се за България, в: „Ost Deutsche Post", „Presse d`Orient", „Аугсбургската газета" и „Имера".

[19] Цариградски вестник, VII, бр.339, 27 юли и бр.343, 24 авг. 1857; г. XI, бр.30, 22 юли 1861.

[20] Пак там, VI, бр.292, 1 септ.1856.

[21] Пак там, VIII, бр. 353, бр.354, бр.357 и бр.358 (2 - 25 ноември 1857)

[22] Пак там, XI, бр.4, бр.5, бр.7, бр.12 и бр.16 (21 и 28 ян., 23 февр.,18 март, 15 апр.1861).

[23] Български книжици (Цариград), II ,1859: част I, февр., кн.2, 59-67, 74; апр., кн.2, 143-151; ч.III, декем., кн.2, 448-458.

[24] Пак там, III, 1860, май, кн.2, 17- 23. Боршуков, Г. Пос.съч.,107-109.

[25] Пак там, IV, 1861, май, кн.1, 22- 23.

[26] Пак там, IV, 1861, юни (кн. 2, 62, кн.4, 82-83 и кн.5, 107-108), юли 1861 (кн.8 , 148-149, 160) и септ.1861 (кн.17, 305-306).

[27] Български книжици, IV,1861, юни, кн.4, 82-83. В следващата кн.5, с.108 ред. бележка пояснява, без да разкрива кой е автор на „Истинний цер...", че статията е възприета зле от мнозина и тълкувана неправилно. Тя не ангажирала българското представителство, изразявала частно мнение и не задължавала никого да изостави въпросът за независима йерархия, макар че развивала идеята за „добър устав". Анализ на социалните отношения в Русия вж. и в анонимната статия "Българският народ посред другите народи"(кн.8 - юли 1861 г.).

[28] Дунавски лебед, бр.41, 11 юли 1861, с.172. В дописка от Варна, подписана с инициали С. С. Т., се упреква редакцията на „Български книжици" за статията „Истинний цер...", чийто автор отстъпвал от искането за независима йерархия и сочел за пример руската православна църква. Възмутен, дописникът С. С. Т. заявява: „Русия е монархия, там се чюе гласът на монарха... А ний нищо монархическо не искаме, и ако искаме народна йерархия, не уже ли ви[й] мислите, че ни не дохожда на ум и за добра наредба, от която знаем, че ще зависи спокойствието и благосъстоянието на секиго". Вж и бр.42 (18 юли 1861) - дописка от Браила, подписана от Н. Ценов, д-р Селимински, А. Канович и др., също с упрек към „Български книжици" за статията „Истинний цер...".

[29] България (Цариград), II, бр.59, бр.60, бр.63, бр.66 и бр.69 (4 май, 11 май, 1 юни и 21 юни, 13 юли 1860), 89-90, 118, 161, 209, 258.

[30] Пак там, бр.63, 1 юни 1860, 161-162 и бр.69, 13 юли 1860, 262. Вж. и Маждракова-Чавдарова,О. Отзвукът сред българите от първата общоруска революционна обстановка(1859-1861). - Векове, 1980, № 2, 23- 32.

[31] България, II, бр.62, бр.87 и бр.90 (25 май, 16/28 ноем.,7/19 дек.1860), 137,550-551, 592 и бр.94, бр.95 и бр.101 (6/18 ян., 11/23 ян., 22 февр. /6 март 1861), 639, 663, 751.

[32] Дунавски лебед (Белград), I, бр.21, 14 февр.1861, 93 и бр.25, 14 март 1861, 109; II, бр.54, 10 окт. 1861, 217.

[33] Дунавски лебед, II, бр.53 и 54 (3 и10 окт.1861), 211, 216-217.

[34] България, II, бр.76, 31 юли/12 авг.1860, 367. Вж. Цариградски вестник, XI, бр.30, 2 юли 1861. Срав. Дунавски лебед, I, бр.6 и бр.7 (19 и 27 окт. 1860), с.21 и 25.

[35] Дунавски лебед, I, бр.5 , 12 окт. 1860, с.19; II, бр. 54 , 10 окт. 1861, бр.61, 1 дек. 1861, 244.

[36] Пак там, II, бр.54 10 окт. 1861, 216-217.

[37] Пак там, бр.7 и бр.10 (27 окт. и 15 ноем.1860), 25, 39-40 ; Бъдущност (Букурещ), I, бр.1, бр.2 и бр.8 (8 март, 15 март и 1 май 1864), 2, 4, 6 и 32.

[38] Маждракова-Чавдарова, О. Националноосвободителното и революционно движение в Европа през погледа на Г.С.Раковски според „Дунавски лебед"(1860-1861)- ИПр,1970, №3, 72-88.

[39] България, II, бр.60, 11 май 1860, с.124 и бр.80, 28 септ.1860, с.436.

[40] Дунавски лебед I, бр.17, 17 ян.1861 и бр.30, 18 март 1861. Отношението на Раковски към Наполеон III постепенно се променя, след като долавя користните моменти във френската политика към Италия.

[41] Бъдущност, I, бр.1 и бр.2 (8 март и 15 март) - уводни статии.

[42] България, I, бр.35, 25 ноем. 1859; II, бр.63, бр.71 и бр.83(1 юни, 27 юли и 19 окт. 1860); II, бр.85 и бр.90 (2 ноем. и 7 дек. 1860), с.512, 518, 605; бр.96, 18 ян.1861, с.678.

[43] Съветник (Цариград), I , бр.40, 23 дек. 1863; II, бр.2, 30 март 1864.

[44] Дунавски лебед, I, бр.26, бр.51 и бр.53 (21 март, 22 септ. и 3 окт.1861), с.112, 206 и 212; Маждракова-Чавдарова,О. Идея революционного сотрудничество между славянскими народами в публицистике Г. С. Раковского (1857-1864). -В: Etudes hitoriques, t .VIII, Sofia, 1978, 211- 232.

[45] Свобода (Букурещ), I , бр.14 и бр.16 (5 и 19 февр.1870), 106-107, 122- 123.

[46] Цариградски вестник, VIII, бр.381, бр.384 , бр.387(31 май, 21 юни и 12 юли 1858), 144, 151 и 163; IX , бр.401, 18 окт. 1858, 14.

[47] Българска дневница, I, бр.6 и бр.9 (30 юли и 21 авг.1857).

[48] д-р Ив. Селимински. Избр. съч. Съст. М. Бъчваров. С., 1979, 201, 220-221, 243.

[49] Бъдущност, I, бр.6 , бр.8 и бр.9 (12 апр.,1 май и 10 май 1864), 23, 30-32, 35.

[50] Българска пчела (Браила) ,I, бр.1, бр.11, бр.15, бр.19, бр.23 и бр.24 (31 май, 9 авг., 6 септ., 4 окт., 1 ноем., 8 ноем.1863), 4, 57, 60, 76, 89, 93.

FOREIGN NEWS IN THE BULGARIAN NATIONAL REVIVAL PERIODICAL PRESS (1846 - 1866)

Ogniana Mazhdrakova - Tchavdarova

The article makes a summary review of foreign / international / news and topics embodied in the Bulgarian periodical press during the initial stage of its creation until 1866. The newspapers and magazines of K. Fotinov, Ivan Bogorov, Iv. Dobrovski, Al. Exarch, G. Rakovski, Dragan Tsankov and others meet the interest of the Bulgarians in the political life both in Western Europe and in the neighboring semi-independent countries. Drawing from the foreign press, the Bulgarian journalists illuminate their political structure and relations with the Ottoman Empire. At the same time they expand the political horizons of their countrymen with information on civil rights and freedoms in the developed Western countries. Postulate in the selection of international news from

the foreign press is whether it is related to the current national tasks and if it can help to enlighten the path, leading the Bulgarian people to the desired radical change in its political status. In view of the political prospects of the Bulgarian Society, key aspects of the selected information are: The Eastern Question and the policy of the Great Powers to it; the upsurge of the national liberating and social movements, especially the struggle of the Italian people; uprisings and discontents in the Western Balkans /in the 60s of the 19th century /; the legitimate peaceful struggle of the Hungarians and Slavs which led to the transformation of the Austrian Empire into Austro- Hungary.

G. Rakovski stands as one of the gifted Bulgarian foreign news journalists. By writing foreign news rubrics, he skillfully reveals the clash between the old 'monarchist right' and the right of peoples to self-determination - which is the democratic 'new right of peoples'. He propagates the idea of a coordinated struggle of peoples, suffering under the Ottoman and Austrian rule.

The Bulgarian periodicals during the Renaissance ignore sensational news. The spared information and comments they offer are intended to better orient their compatriots in the complicated world of international relations and possibly to facilitate the difficult process of integration to enlightened Europe.

"РЕШЕНИЕТО НА ВЪПРОСА Е В РЪЦЕТЕ НИ": БЪЛГАРСКОТО ЦЪРКОВНОНАЦИОНАЛНО ДВИЖЕНИЕ НА СТРАНИЦИТЕ НА СЛАВЕЙКОВАТА "ГАЙДА" (1863-1867)

Вера Бонева

Ако са познаваме, че сме българи, ако ни е мил рода ни, ако ни е свидно отечеството ни и ако имаме към него барем толкоз почет, колкото сайгия правят безсловесните гадини на мястото, дето са ся родили, да не го калят, то длъжни сме днес да са въодушевим от едно желание - да си добием потъпканите от гърците черковни правдини, от една воля - да отблъснем нашествието на гърците владици в отечеството ни*[1].

Вестник/списание "Гайда"

---

* От турски - *почит, уважение, респект*

На 15 юни 1863 г. в столицата на Османската империя Цариград е отпечатан първият брой на първия български сатиричен вестник - „Гайда“[2]. Изданието е продукт на творческата енергия на създалия си вече име във възрожденската публичност книжовник *Петко Рачов Славейков* (1827-1895)[3]. Интересното в случая е, че първите 14 броя на малкоформатния вестник са подготвени от редактора в Ески Джумая (Търговище), където той пребивава в качеството си на учител. През февруари 1864 г. темпераментният търновец се преселва да живее в столицата, ангажиран от протестантските мисионери да работи върху редактирането на новобългарския превод на Библията. Промененият професионален статус осигурява на П. Р. Славейков възможността през следващите месеци и години лично да ръководи отпечатването и разпространението на „Гайда“, осигурявайки на изданието си престиж на едно от най-четените и дискутирани явления на хоризонта на възрожденската периодика, свързани със столичния книжовно-издателски център[4].

Словесният облик и специфичната стилистична обагреност на изданието са заложени още в програмната статия, озаглавена с типичен за Славейковия слог неологизъм - *Развестие*: „Долуподписаний, развестявам на [в]сичките по света мъжки и женски българи, че моя милост след толкоз и толкоз беди и теглила, що прекарах, най-подир искара ма честта ми гайдар да стана. Как стана и отиде тази моята работа, любопитните могат да се научат от гайдуничката ми, а пък аз като са видях, че попросвещах колко-годе в този занаят, бързам да развестя и да скалесам любопителите на гайдарската музика да заповядат на концертите, които ще давам непрестанно два пъти в месеца.“ (I, 1, 15 юни 1863)[5]. Както личи, иносказанието, сатиричните фигури и закачливият тон са основните изразни средства, на които разчита находчивият редактор, списвал почти изцяло самостоятелно необемното, но разнородно по съдържание и богато по жанрова структура периодично издание. Изключение от споменатото правило правят няколкото авторски текста на Христо Ботев, Любен Каравелов, Николай Павлович, Иван Богоров и Стефан Захариев, както и дописките от различни селища, повечето от които обаче са преработени в типичния „гайдакторски“[6] стил, за да съответстват на избраната от Славейков журналистическа позиция по основните въпроси на българското публично битие. Макар и в не много изискана форма, представата на редактора за позицията, която поддържа, и трябва да следва изданието му, е отложена в кратко стихотворение, отпечатано в бр. 6 от първата годишнина на „Гайда“ (24 август 1863):

Гайдо, гайдо, орган сладкогласни,
засвири ни по български - ясно [....]

Нека ти ручилото народно ручи -
не се папи, не се гърчи,
най се българи. [...]

Не криви наляво, ни надесно,
върви направо - туй е най-лесно.
Народно свири!

Титулът „Гайда“ стои твърдо и убедително върху заглавните страници на изданието, като отразява съзнанието на автора/редактор за изконната връзка на сътворените от него редове с народната традиция. Звучността и изисканите музикални фигури на доминиращата в песенната култура на българите *гайда* задават само ключовите метафори на Славейковото разножанрово говорене в пределите на изданието. Споменатите особености на гайдата като народен музикален инструмент се подсилват от съзнанието за средищност на гайдата при народните веселби[7] и от изисканото внушение за ролята на свирача като фигура, задаваща темпа, динамиката и насоката на празничните обреди и култовите практики[8].

Следвайки първоначалната си концепция, П. Р. Славейков подготвя и отпечатва по два броя от изданието си месечно. През първата и втората годишнина „Гайда“ носи подзаглавие „Сатирический вестник за свестяване на българите“. През първата годишнина (от 15 юни 1863 - 15 юни 1864) излизат 24 броя, през втората годишнина (21 юни 1864 - 24 април 1865) - 22 броя, а през третата годишнина (1 януари 1866 - 15 април 1867) - 19 броя. Независимо от кратковременните прекъсвания - поради финансови и/или цензурни пречки[9], “Гайда“ може да се нареди сред немногото възрожденски периодични издания, които успешно поддържат своята регулярност в продължение на почти четири календарни години. Най-дългото прекъсване е в периода април - ноември 1865 г., след което изданието променя своя облик и съдържание, но съхранява живата Славейкова стилистика и тясната си обвързаност със съществените тежнения на пъстрата си аудитория.

През първата и втората годишнина като издател е посочен Иван Дочков[10], а през третата - караманлиецът Йоаким Караягдъ. С ролята на изискуемия от османското законодателство „покровител“ е натоварен калоферецът Димитър Бракалов[11]. Името на П. Р. Славейков фигурира като „редактор“ или „съчинител“ върху титулните страници на част от броеве - от бр. 8, г. I, нататък. Между бр. 17 и бр. 24, г. I, върху заглавната част на вестника не е посочено име на редактор и/или издател. През втората и третата годишнина по правило редакторът поставя името си под мотото на всеки отделен „лист“.

В рамките на трите годишнини са издадени общо 65 броя от „Гайда“. Те са отпечатани в малък формат (27 на 24 см.), който е близък до днешния А4 (29,7 на 21 см.). Текстовете са разположени в две колони на всяка страница. От декември 1863 до май 1864 г. шрифтът на „Гайда“ е църковнославянски, това ще рече, че с изключение на броевете между 14 и 20 от първата годишнина, цялата останала поредица е печатана на граждански шрифт. Представените обстоятелства придават на Славейковия книжовен продукт модерна визия и като цяло приятен външен вид.

По правило, всеки един брой на „Гайда“ през първата и втората годишнина обема 8 стр. В единични се отпечатват по 16 стр. Към три от броевете има притурки, някои от които са назовани от автора „Допълнение“ (I, 13, 30 ноември 1863; II, 10, 28 септември 1864; II, 16, 8 февруари 1865). През третата годишнина книжките са от по 16 стр. Цялото издание обема 682 стр. (г. I - 194 стр., г. II - 176 стр. г. III- 312 стр.). По всичко личи, че става дума за един значим за времето си книжовен корпус, който тежи и с факта, че почти изцяло е сътворен от неизтощимия публицист, поет, фейлетонист, преводач, редактор, коректор, издател и разпространител П. Р. Славейков. Всяка годишнина на „Гайда“ е снабдена с обща пагинация - обстоятелство предполагащо подвързването на годишното течение в едно книжно тяло и създаващо предпоставки за по-добра книжовна комуникация с читателите, които системно получават отделните броеве и следят поредността им.

Речовит автор и чародеен текстописец, редакторът на първото сатирично издание е готов да приеме критични бележки от просветени читатели, воден от амбиция за подобряване стила и облика на „Гайда“. В писмо до приятеля си Никола Михайловски (Търново) към края на 1863 г. ескиджумайският учител споменава следното: „Аз и преди Ви молих и сега Ви повтарям да не жалеете самолюбието ми и искрено да ми изложите недостатките и сполучията ми в изданието на „Гайда“-та, за да мога да имам едно по-добро ръководство.“[12] Редакторските тревоги за съдържанието и съдбата на бързо спечелилото си привърженици и опоненти издание са изложени и в по-късни Славейкови писма. По подобие на мнозинството свои събратя по перо, неизтощимият публицист системно изтъква финансовите трудности, съпътстващи работата му[13]. При все това, той не се отказва да списва „Гайда“ дори и на загуба, защото съзнава колко е важно да разполага с „[печатен] орган на ръцете си“[14].

В пределите на своето почти четиригодишно съществуване Славейковата „Гайда“ претърпява една специфична и може би уникална трансформация, която е регистрирана изрично и отбелязана от редактора в края на втората и началото на третата годишнина. Става дума за това, че ако през първата и втората си годишнина изданието носи всички особености на сатиричния вестник, то в рамките на третата си годишнина вече е списание - по съдържание, облик и тематична насоченост. Тази метаморфоза е отбелязана от редактора в брой 21 от 17 април 1865 г., където той изрично подчертава, че „ще меним програмата си“ и уточнява, че „занапред ще бъде изключено от листът ни [в]сяко разискване върху висящите въпроси и [в]сяко известие за събитията в отечеството; ще се ограничим само в литературни занятия“. Показателно за външния характер на причината, провокирала рязката промяна в жанровата определеност и тематичната насоченост на изданието, е заглавието на цитираната статия - „Затъкнатото ручило на гайдата“.

В пробния брой от третата годишнина П. Р. Славейков заявява, че по принуда е прекъснал дейността си като издател на *„един от политическите вестници“* и „съживява“ изданието си *„като чисто филологическо списание“* (III, неномериран пробен брой, 22 ноември 1865). Осъществена под натиска на имперската цензура[15] и под въздействие на по-умерените лидери на българската общност в Цариград, отбелязаната промяна минимализира присъствието на материали, свързани с текущите обществени процеси върху страниците на „Гайда“, включително и ангажирани с църковнонационалното движение. Почти всички статии от третата годишнина са разгърнати в контекста на присъщия на Просвещението популяризаторски патос. Те осигуряват на читателите информация за ключови моменти от развоя на позитивното знание, за бита и социалния живот на другите народи, за изконни правила на нравствеността и личната хигиена. Не са малко преводните и авторски художествени текстове, както и предпочитаните от възрожденската аудитория исторически и филологически четива. Практически липсват присъщите на вестникарската стилистика уводни статии по текущи въпроси на общественото ежедневие, дописки, коментарни бележки. Сатиричният тон е посмекчен и пренасочен към зоната на междуличностните отношения и нравствените норми. Всичко това намира отражение и в мотото, стоящо над всичките 19 броя от последната годишнина на „Гайда“: „Лист за наука и разговорка“. Представените обстоятелства, допълнени и от факта, че споменатите 19 броя са по-обемни - средно по 16 стр., ни насочват да се върнем към малко неглижираната през последните десетилетия теза, че през първата и втората си годишнина „Гайда“ е *вестник*, а през третата си годишнина е списание. Един такъв подход е коректен и към редакторската позиция на П. Р. Славейков, и към историята на възрожденската ни журналистика в цялост. С оглед на настоящия анализ той е полезен най-вече с това, че дава еднозначно обяснение на насочеността на изследователския анализ основно върху броевете от първата и втората годишнина на изданието, т.е. от времето, когато то е вестник и следи плътно и отблизо най-животрептящия и популярен тогавашен общонационален проблем - *църковния въпрос* [16].

Патриаршията[17] *и гърците*

Патриаршеската институция представлява самостоятелен обект на публицистична интерепретация в „Гайда“. По правило, редакторът центрира вниманието си върху инициативи и събития, обвързани с хода и динамиката на българските интереси. Не са пропускани обаче и съществени обстоятелства, които се отнасят до общото състояние и до текущите управленски проблеми на Вселенската църква. Този подход е обясним с оглед тясната субординация между случващото се по върховете на Патриаршията и разрастващите се опозиционни настроения и прояви в българските епархии. Падането от власт на патриарх Йоаким II (1860-1863) и изборът на патриарх Софроний III (1863-1866), дебатите върху изработените в периода 1858-1860 г. устави за управление на Цариградската патриаршия, проблемът с размера и (не)събираемостта на патриаршеския дълг, борбите между основните групировки в средите на синодалните владици и на обвързаните с Вселенския престол светски фигури от гръцкия елит в столицата - това са основните теми, които наблюдателният редактор следи и отразява за своите читатели. Като цяло, Славейков е добре информиран и по тази причина фактическите ракурси на очерците му, посветени на Патриаршията, са точни - както в общия план, така и в детайлите. Това положение е резултат от ползването на широк обем източници за извличане на точни сведения - основно вестници и лични познанства с ключови фигури, ангажирани с хода на българския църковен въпрос. Не е за пренебрегване и системността, с която вестникарят следи излизащата в Цариград гръцка периодика - основно вестниците „Византис“ и „Анатоликос астир“ (I, 23, 8 юни 1864). Любопитно е да се отбележи, че дори и в рамките на дистанцираната от хода на текущите политически събития трета годишнина на „Гайда“ е публикуван един сравнително кратък обзор със заглавие „Константинополските патриарси“, който очертава в едри щрихи духовното властване на предстоятелите на Вселенската църква, свързани с най-ранния период от нейното развитие - IV-XI век (III, 15, 1 август 1866; III, 16, 15 август 1866; III, 17, 1 септември 1866).

Независимо от точността на сведенията за развоя на вътрешните дела на Патриаршията, Славейков не изневерява на своя подчертано манипулативен журналистически стил и тълкува случващото се само от гледна точка на българското тежнение за църковнонародно обособяване. Реформирането на системата за подбор на свещеници е критикувано от позициите на налични факти за ръкополагане на крайно неподходящи кандидати в Търновска епархия (I, 8, 21 септември 1863; I, 9, 5 октомври 1863). Свалянето на патриарх Йоаким II[18] не е обвързано с положителна перспектива за националния интерес: „И от падането или непадането на патрика за нас българите няма никакъв мердар, защото който и да бъде грьцки патрик, то се знае, че няма да оставят гърците да даде на българите каквото искат“. (I, 3, 13 юли 1863). По повод на този конкретен казус, както и във връзка с всички кадрови и административно-управленски промени по върховете на Вселенската църква, редакторът на „Гайда“ препоръчва на българските представители и на останалите дейци, ангажирани с Въпроса, да не се намесват по никой начин вътрешнопатриаршеските дела. Следвайки твърдото убеждение на мнозинството от сънародниците си, Славейков държи отговорни гърците архиереи за широко разпространеното нехайство на свещеническото съсловие към духовните нужди на епархиотите и за моралния упадък на големи групи монаси. „Таквизи са днес за днес повечето от нашите калугери, защото таквиз са ги искали да бъдат гърците владици и на туй плачевно състояние те са ги докарали, като са задушавали в тях проявението на [в]сяка благородна мисъл.“ (I, 8, 21 септември 1863). Като подчертава, че до това състояние се е стигнало в резултат от некомпетентността и корумпираността на патриаршеските поставеници, редакторът отсича: „Тежко на българите от грьцки управии!“ (I, 9, 5 октомври 1863). В стремежа си да предпази сънародниците си от риска да се подведат по някои привидно добронамерени прояви и/или декларации от страна на обвързаните с Вселенската църква гърци, редакторът на „Гайда“ настоява да не се вярва на техните привидно приятелски твърдения, че са „наши братя, съседници, единоверци, просветители, добромисленици, доброжелатели и др.“ Нещо повече, Славейков системно внушава на читателите, че въпросните среди са „наши заклети врагове, изедници, лиховерци, лицемерци, прослепители и зломисленици“ (I, 2, 30 юни 1863).

С остър език и нетърпящ възражение тон П. Р. Славейков развива идеята, че патриаршеските архиереи провеждат целенасочена денационализаторска политика в българските епархии. В резултат на тази политика се разграждат основни структури на обществото и се подронват устоите на православието. Върху страниците на „Гайда“ тази теза звучи не само остро, но и предизвикателно: „Фанариотските тези деспоти и духовни наши тирани - не са ли те, които ся поругаха с нашите светини, които обърнаха вярата Христова на търговия, които вързаха словото Божие и запустиха черквите ни и ги обърнаха на вертеп разбойнически? Не техните ли гнусни примери и беззаконни дела разтляват и развратяват и вадят народа от вяра всеки ден“. (II, 9, 19 септември 1864).

П. Р. Славейков държи аудиторията си в течение и на болезнения за Патриаршията въпрос за големия паричен дълг към османското правителство и към неколцина столични банкери, натрупан вследствие невъзможността да се посрещнат нарастващите текущи разходи на тежката и тромава църковна институция[19]. „Гайда“ следи неотклонно и отразява коректно решенията на Синода и на Смесения съвет за евентуалните начини, по които би могъл да се надмогне финансовият колапс. Не са пропуснати и съответните правителствени инициативи. По правило, изданието центрира вниманието на аудиторията си върху готовността на Вселенската църква да стовари огромната тежест от сумата върху все още подвластните и в йерархическо отношение българи. С оглед на тази неприемлива за всички участници в църковното движение перспектива, борбеният журналист не пропуска и най-малката възможност да предупреди сънародниците си да проявяват упорство и следват избраната позиция - да не се поема никаква част от бремето на патриаршеския дълг, да се спрат всички постъпления в касите на митрополиите и на Вселенския престол в цялост. Припомняйки, че големият „борч“ е инвестиран в гръцки образователни институции[20] и/или е станал част от личните спестявания на владиците, редакторът настоява да продължи политиката на финансово изтощаване на Патриаршията, защото „ний българите като сме давали и наддавали [пари] - и нищо ползица, и никакво добро от туй даване не сме видели“. (I, 11, 2 ноември 1863). Непоколебимостта и упорството, с която се пропагандира тази линия на поведение, са важен показател за прозорливостта на П. Р. Славейков. Днес не подлежи на съмнение обстоятелството, че именно финансовият бойкот на патриаршеската институция, организиран и умело проведен последователно от българите през 60-те години на XIX век, е една от предпоставките за успешния за националната кауза изход от десетилетния църковнонароден сблъсък.

Острият негативизъм спрямо всички елементи на патриаршеската политика към българските епархии не пречи на вещия редактор да открои някои от положителните за гръцката национална идея обстоятелства, придобили отчетлива видимост в хода на църковната разпра. Той неколкократно дава положителни оценки на грижите на гърците за техните образователни учреждения, за книжнината и за печата им в частност. Във връзка с вътрешните борби сред гръцкия духовен и светски елит в Цариград, публицистът посочва, че вихрещите се междуличностни противостояния и групови вражди не са от такова естество, че да подронят из основи стабилността на Патриаршията и на елинизма в Османската империя. (I, 3, 13 юли 1863; I, 7, 7 септември 1863). Въпреки славата си на един от най-отявлените антиелинисти, пребиваващи в българското публично пространство, П. Р. Славейков не се скъпи на комплименти, когато стане дума за монолитния гръцки патриотизъм: „Велика Гърция наричат гърците земята си, в която да са претърколи едно магаре, краката му ще надскочат навън от нейните предели. Но те имат право. Истинно Велика е земята, [къ]дето се раждат велики по родолюбието си хора. Велик е този народ, който умей така да брани интересите на народността си." (I, 2, 30 юни 1863).

Освободен от зоомоорфната символика и положен в конкретиката на културната и обществено-политическата модернизация на Балканите към средата на XIX век, Славейковият пиетет пред гръцкото милеене за род и отечество говори и така:

> *[В]сичкото преимущество на гръцкото духовенство над българското е, че то има властта и богатствата или йоще вещинството на Макиевелската политика*[21]*, с която е толкози прочут техния Караказан*[22]*. Че гръцкото духовенство не заключава добри и истинни пастири, то е доказано и явно като слънцето по пладне, но тази тяхна нефелия тежи само на нас - българите, и за нас [тя] е ухрабна. При [в]сичкото тяхно недостойнство, черквата ако да тлее и да са парализува, книжнината им успява, училищата им са поддържат, младите им са изучават и гръцкият народ [в]сяка една година добива по няколко добри граждане, когато за нас и от туй слънчице нема; защото [в]земат от нас хляба и го дават на своите и с нашите камъни по нашата глава бият. ... И [в]сичко туй е станало и става защ? За да не даде връх нашата народност и тъй да си останем завеки под тяхното владичество. Затова колкото повече седя, та мисля и размишлявам върху този предмет, друже, толкоз повече са убеждавам в необходимостта на една особна от гръцката българска йерархия.* (I 17, 12 април 1864).

Осъществената в този откъс идентификация между гръцката общност в Османската империя и институционалния крепеж на Цариградската патриаршия не представлява изключение в присъщото на църковното движение публично говорене. Констатираният подход е краен и необоснован в много от своите аспекти, но той обслужва българския интерес изключително ефективно и по тази причина дори и запознат с реалностите, автор като П. Р. Славейков не се колебае да неглижира различията и разминаванията между духовния и светски елит, обвързан с Вселенската църква и гърците поданици на султановата държава. Този подход перманентно разравя жаравата на присъщия на антипатриаршеското движение антиелинизъм, осигурявайки значим опозиционен ресурс на проявите в средищата на сблъсъка, където конфликтът се разгръща и в хоризонта на етнополитическите противостояния - основно по Черноморието, в Тракия и в Македония. Така, за пореден (но не и последен) път публицистиката се оказва прикрепена по-силно към политическите тежнения на собствената си нация, отколкото към обективното разположение на социалните реалности. Допускам обаче, когато се отнася до културен феномен като Славейков и до митопораждаща епоха като Възраждането[23], констатираната несъразмерност е колкото разбираема, толкова и простима.

Въпросът[24] и българите

„Този черковний наш въпрос, който тука от някоя година насам на занимава и за който толкоз ни са стеснява душата, че не са решава, дали е една таквваз работа, за която тъй лесно тряб[в]а да са отчаем? Не. То е една работа, която изисква [в]сичкото наше внимание и старание. То е една наша свещена длъжност, която ни са налага от вярата ни и от християнската наша съвест. То е едно от онези богоугодни и спасителни дела, които [в]секий, който вярва в будущий живот, е обязан да ги изпълнява.“ (II, 9, 19 септември 1864).

Зад проповедническия патос на цитираните Славейкови думи се крие леко притеснение от риска сънародниците му да се поддадат на отчаяние и неверие заради липсата на положителни резултати от продължителното антифанариотско упорство. Срещу това основателно опасение вещият манипулатор възправя могъщата християнска норма за „богоугодното“ дело, което се ползва с най-висше покровителство и безпрекословно е обречено на успех. Разполагането на църковния въпрос в лоното на тази изконна религиозна парадигма е знак колкото за народонаставническата вещина на неизтощимия ваятел на словото, толкова и за публичното съзнание за приоритетния характер на антипатриаршеските инициативи.

Плътното присъствие на църковнонародната тематика върху страниците на всичките 46 броя на „Гайда“ от нейния вестникарски период е най-ясно в уводните статии и в постоянната рубрика „Български работи“. Ползвайки сведения от официални източници, от други издания и от личните си познанства, редакторът попълва хрониката на събитията с конкретни данни за основните изяви на постоянните представители по църковния въпрос в столицата - посещения при министри и дипломати, решения на съвместни събрания с Цариградската община, писмени прошения и протести, инициативи за разширяване и стабилизиране на движението в епархиите. Като цяло добронамерен спрямо светските лидери на антипатриаршеската борба, П. Р. Славейков многократно предупреждава народните избраници да не превишават правомощията си, т.е. да не действат с презумпцията: „Българският народ сме НИЕ[25]; всичко е на ръката ни.“ (I, 11, 2 ноември 1863). Не са единични и обвиненията срещу българските делегати в Цариград в пасивност и/или в конюнктурност, както и твърденията, че представителите искат „да станат и на чорбаджиите чорбаджии“, като „от ден на ден са отстраняват от съществената народна работа и са грижат само за утвърждението си на пиедесталя на собственото си възвишение“. (I, 9, 5 октомври 1863). Привидно крайни в острата си критичност, Славейковите бележки спрямо представителите по църковния въпрос би трябвало да се тълкуват и като отклик от подобни нагласи в средите, където се чува отгласът на „Гайда“-та. (Полу)притаеното, а понякога и директно изреченото недоволство от поведението на светските и духовни предводители е един от елементите на движението, които представляват съществена предпоставка за поддържане радикализма на крайните дейци и на повечето извънстолични центрове. Отложен по недвусмислен начин в колоните на „Гайда“, този елемент придава привидно центробежие на част от процесите. Той обаче е сред главните „виновници“ за поддържане опозиционните настроения в епархиите - включително и чрез не много деликатни критики спрямо архиереите от български произход, които през този период не са прокламирали скъсването си със структурите на Вселенския престол - митрополитите Антим Преславски, Панарет Пловдивски, Доротей Софийски и епископите Партений Полянски, Иларион Ловчански, Паисий Врачански. На последните в отделни случаи „Гайда“ не им спестява етикета „български фанариотин“, който се счита за особено обиден и нелицеприятен (I, 17, 12 април 1864). По повод несекващите конфликти между българите във Враца с техния епископ, Славейков потапя перото си в любимата на народната песенност метафора на цветята и китките:

> *Българско цвете в[ъв] Фенерска градина порасло, във Фенерски двор отпазено - от туй по-добро не бива. И за врачани друго спасение няма, освен да проводят и таз' китка на дяда патрика, [за] да си ги накити - от една страна Доротея [Софийски], от друга - тогози Паисия, и да са горди с произведението си. От дяволско село тъмян такъв не бива.* (I, 2, 30 юни 1863).

Когато обаче част от изброените дейци се идентифицират по-плътно с общонационалната кауза, Славейков веднага намира добри думи, с които да ги препоръча на „благоволението на българския народ“ (I, 4, 27 юли 1863; I, 21, 25 май 1864). Последното е валидно дори и за подчертано конюнктурната фигура на митрополит Доротей Софийски[26], който при все че през 1861 г. е изгонен с масови демонстрации от града и епархията, към 1864 г. дава знаци на готовност да се присъедини към антипатриаршеските действия на сънародниците си. Между другото, той е и един от дарителите на в. „Гайда“, осигуряващ с парични средства възможността изданието да се печата в моменти, когато основната част от абонатите му са неизрядни в плащанията си. Изразявайки искрена благодарност на владиката за направеното, в обзорната статия, публикувана в края на първата годишнина на „Гайда“, Славейков бележи:

> *Не можем да премълчим и великодушната и щедра помощ, която получавахме на много пътя от Н[егово] П[реосвещенство] св. Софийскаго г-на Доротея. Доста е да кажем, че ако не беше Н[егово] Преосвещенство, "Гайдата" както беше забъркала конците по едно време, щеше съвсем да й се прекъсне пискуня. Според положението и състоянието му, неговата помощ ни направи да благоговееме пред поведението му. Ако [в]сичките наши единородни архиереи, колкото ги имаме, ся покажат тъй щедри към "Гайдата", ний не само бихме изплатили гайдарския си борч, ами бихме и посребрили "Гайдата". Ако пък [в]сички архиереи, що са под цариградския патриарх, речеха да облагодетелстват "Гайдата" тъй богодатовито, то "Гайдата" щеше да е в състояние да си направи и тя на Фенер един сарай, не по-долен от другите калугерски сараи.* (I, 24, 15 юни 1864).

Един от най-съществените приноси на Славейковата „Гайда“ към развоя и историята на църковното движение е свързан с факта, че изданието отразява (коректно и относително подробно) всички основни антипатриашески инициативи, разгърнали се в периода 1863-1865 г. на общонационално и на регионално ниво. Изтъкнатото обстоятелство тежи допълнително и с това, че през посочените години българският печат в Цариград и в емиграция е подчертано оскъден[27]. Успоредно с „Гайда“ в столицата се печата вестникът на представителите „Съветник“. В Браила излиза обвързаната с проуниатската линия на църковния въпрос „Българска пчела“. Цариградският в. „Турция“ също гравитира към идеологемите на подкрепящите го прокатолически среди. Пак в Цариград се печата и в. „Зорница“, но той е официален орган на протестантските мисионери за българите. При така очертаната ситуация, войнствената и понякога свръхкритична "Гайда" се оказва може би най-суверенният орган в полето на българската журналистика към средата на 60-те години на XIX век.

По колоните на „Гайда" могат да се проследят събитията, свързани с хода и изхода на организираното от Вселенския престол Общо събрание (Γενική συνέλευση) по българския въпрос, заседавало от 21 февруари 1864 до 12 юни 1864[28]. Освен дебатите, разгърнали се в рамките на представителния форум, вестникът отразява и позициите на четирмата български участници[29], като публикува текстовете на техните изложения, депозирани и/или прочетени по време на последните заседания. Включената във вестника информация за всички основни срещи и разговори с министъра на външните работи Али паша е достоверна и адекватна с реалностите. От особена важност е отпечатването на целия текст на прошението от 2 март 1865 г., което засега е познато само по два текста[30], единият от които е Славейковата публикация (II, 18, 1 март 1865; Допълнение към бр. 16). Подробно са отразени празненствата по посрещане в столицата на освободените от заточение архиереи - епископ Иларион Макариополски и митрополит Авксентий Велешки (II, 8, 14 септември 1864; II, 10, 28 септември 1864; II, 11, 5 октомври 1864; II, 12, 24 декември 1864). В няколко поредни броя са представени основните моменти от погребението на Авксентий Велешки, текстовете на изречените слова, отзвукът на траурното събитие сред цариградските българи и в част от епархиите (II, 16, 8 февруари 1865; II, 17, 22 февруари 1865; II, 18, 1 март 1865).

Значителна част от колоните на "Гайда" през първата и втората годишнина на изданието са попълнени с дописки, отнасящи се до конкретните прояви на антипатриаршеското движение в различни региони на българската етническа територия. Най-системно и обстоятелствено са отразявани събитията в Търновска епархия. Това се отнася до града Търново[31], до по-малките селища в региона (Свищов, Севлиево, Елена, Трявна и др.) и до трите епископски града - Враца[32], Ловеч и Русе[33]. Особено внимание е отделено на масовите демонстрации на русенци срещу епископ Синесий, разгърнали се в началото на 1864 г. Не е подминато упорството и на най-последователните в антипартирашеската борба средища - София, Шумен и Самоков[34]. Местните български общности системно са давани за пример, че не допускат установяването на поставеници на Вселенската църква в съответните митрополии, а формираните главни общини управляват самостойно и пълноценно църковнонародния живот в епархиите. При все това Славейков не пропуска да публикува и някои по-остри бележки относно нередности в практикуването на религиозния култ. Ето и подобаващ откъс, отнасящ се до битовите предпочитания на самоковските свещеници:

Поповете в нашия град са много свестни. Те не гледат ни[то] за славата Божия, ни[то] за достопелпието на чиньт си, а гледат само за ядене и пиене... Добра и чиста постъпка не дирят. Благодарят са на рогоска да са само, [но] в механата да бъдат. От нашите духовни лица друго не можеш да научи, освен де има хубаво вино и добра ракия. (II, 6, 23 август 1864).

Писмата и репортажни бележки за изострените българо-гръцки сблъсъци в селищата и епархиите, запазили силно влияние на елинизма, са редактирани от П. Р. Славейков по начин, осигуряващ приоритет на идеята за бързо и рязко скъсване със структурите на Патриаршията. Това е валидно за писанията, посветени на Пловдив и Татар Пазарджик, Одрин и Хасково, Варна и Варненско, Силистра и Тулча[35]. По повод достигнала до столицата новина, че митрополит Деонисий Доростолски е направил някои дребни жестове на благосклонност към своите епархиоти българи, редакторът на „Гайда“ предупреждава тамошните си сънародници да не се поддават на притворната владишка добронамереност: „Силистренци тряб[в]а да знаят, че всяко симпатическо чувство към фанариотина в сърцето на българина е престапление; грях е против вярата и народността ни“. (I, 6, 24 август 1863).

Особено чувствителен е бъдещият редактор на в. „Македония“ към трудностите, съпътстващи църковнонародното обособяване в югозападните български земи. Автентични по езиковия си изказ и по неподправеността на описаните ситуации дописки от Охрид, Битоля, Скопие, Дебър, Велес и Неврокоп разказват за големите пречки пред усилията на местните български общности да въведат родния си език в богослужението и/или в местното училище[36]. По повод на един конкретен сблъсък на неврокопчани с драмския епископ Агатангел, П. Р. Славейков обобщава: „Уверявам ви, че неврокопчане и въобще македонците са за оплакване. Българщината по тези места таквози вандалско гонение тегли от фанариотите и от гърците агенти, щото никога не са е ни чувало. Не само, че в черквите не им позволяват не едно „Святий Боже“ да са чете по български [език] и в училището им не допущат да са учат по езика си, ами йоще и български вестници им е възбранено да приимат и да четат“. (I, 12, 16 септември 1863).

По аналогичен начин са представени и обстоятелствата и в трите северозападни епархии, управлявани по това време от владици гърци - Видинска, Нишка и Нишавска (Пиротска)[37]. На фона на общия брой и обем текстове, посветени на някои регионални прояви на църковното движение, присъствието на споменатите три епархии върху страниците на „Гайда“ е плътно и осезаемо. Това обстоятелство е важно с оглед на относително малкия обем изворови данни за развоя на българското движение в Нишко и Пиротско през 60-те години на XIX век. Без да надценява инициативите на местните общности в антипатриаршеска и антиелинистическа насока, редакторът системно изтъква обективните трудности, които са възправени и пред най-скромните църковнонародни претенции на регионалните елити. Споменатите трудности са откроени ясно в една дописка от Ниш, в която сътрудникът на „Гайда“ отбелязва, че Калиник Нишки „не е владика, ами е деспот“ и обобщава: „Тука по тези страни - Видин, Ниш, Пирот - изгубени хора, брате. Нямат хабер от нищо - нито добрината на правителството признават, нито злината на владиците усещат. Стоят някак си тъй като с убит дух. Да ги гледаш и живи да ги оплачеш. И на туй състояние са ги докарали гръцките по тези страни деспоти.“ (II, 7, 6 септември 1864). Основателно или не - последното твърдение работи по посока засилване антифанариотските настроения в споменатите епархии, които по стечение на обективните обстоятелства през 1870 г. ще бъдат присъединени към диоцеза на Екзархията, но слабият български „дух“ в тях ще поражда и множи завещаните от „деспотството“ на патриаршеските владици управленски, етнокултурни и църковнорелигиозни проблеми.

В по-малка степен са засегнати въпросите за (не)съпричастието на по-влиятелните български манастири към църковното движение (II, 2, 4 юли 1864) и за отношението на местните общности към прозелитичните инициативи на протестанти и католици (II, 19, 15 март 1865; II, 22, 24 април 1865). Почти не е отделено място за позициите на българската емиграция по църковния въпрос. Относително слабо са интерпретирани градивните инициативи на скъсалите с властта на Патриаршията селища по посока на църковното строителство, устрояването и функционирането на градски и селски общини, финансовите параметри на църковния въпрос в регионален порядък и др. Независимо от това, реденият в продължение на повече от две години Славейков пъзел на хоризонталните прояви на антипатриаршеската борба съдържа една от най-живите и плътни картини на този основен сегмент на движението за национален суверенитет през 60-те години на XIX век. По правило многословен и обстоятелствен, на моменти редакторът на „Гайда“ очертава като с един замах върховете и падовете на случващото се върху почти целия хоризонт на българската етническа територия:

Тъй например, когато преславци и софийци изпъдиха фенерските владици, тогаз силистренци се примириха със своя фанариотин. Когато дебрелиите и велезлиите[38] *изпъждат гръцките владици, то видинци, русенци, пиротчани, берковчани, врачани, ловчанци, йоще ги тачат и раболепстват им. Кога-*

то търновци, пловдивци и софиенци протестират против участието в избирането на гръцкия патриарх, варненци, видинци, едриненци, солунци, сереслии, юскуплии[39] *хабер нямат синковците, че [се] иска да са върши работа, ами чакат наготово - дано са вразумат гърците владици сами да ги напуснат!* (I, 9, 5 октомври 1863).

Има и отвън радостни новини, ама за гърците. В Ниш и в Пирот тяхната работа са тури в ред. В Силистра си върви както е вървяла. В Анхиало и Месемврия, в Ловеч и Видин си я карат [по старому]. В[ъв] Варна, в Търново, в Плевен, ако и да не върви - пристъпя. В Македония навсякъде върлуват [патриаршистите]. За нас новините са отвън жалостни, твърде жалостни. (II, 11 юли 1864).

Критичен и дори малко песимистичен е патосът на цитираните обзори. Те обаче свидетелстват по неподправен начин за широтата на погледа, с който П. Р.Славейков следи ставащото във всички основни кътчета на българската земя, чиито жители са изразили готовност да се приобщят към формиращата се все още имагинерна структура на самостойната национална йерархия. Радващ се на успешния градеж на тази йерархия или бунтуващ се срещу инерцията и индиферентността на част от сънародниците си, словоохотливият редактор на в. „Гайда“ се явява не само в качеството си на вестител на добри и лоши новини, но и в ролята на (пред)известител на разгръщащия силата си процес на институционално конструиране на предмодерната българска политическа идентичност. Процес, който през 60-те години на XIX век неумолимо и плътно е прикрепен към динамиката и инерцията на църковнонационалното движение.

„За Въпроса - мъртвешко носило“

Докосването до неповторимото звучене на Славейковата „Гайда“ изисква по-плътно потапяне в специфичните изразни средства на смехотвореца. По тази причина ще представя три кратки текста в цялостния им вид. Те имат пряко отношение към църковното движение и ангажирани плътно с идеологемата за радикално обособяване на българския народ от Вселенската църква. Освен това, посланията им показват колко широк е контекстът на антипатриаршеските тежнения на Славейковите съвременници.

Стихотворението „Ридание на гърците владици“ (I, 10, 19 октомври 1863) е сред емблематичните поетически послания от 60-те години на XIX век, обвързали по неподправен начин с българската визия за същността и перспективите на духовната власт на патриаршеските архиереи и структури над етническата ни територия. Написано под формата на монолог на "гърците владици", то създава усещане за автентичност и за реален драматизъм на положението, в което са попаднали патриаршеските поставеници в българските епархии:

Ридание на гърците владици

Ах, горкана! Ах, горкана!
От де доди туй, как стана,
че за нас хляб не остана
в България през Балкана?!
И не само в България,
но и отсам по Тракия
и оттатък в Македонско.
И там стана гръкогонско!
България, а, не щеш ни!
Ах, що бяхме ний тъй грешни
таз' злочестност нас да срещни?
О, вий времена напрешни!
Че как беше то отколе!
Сичко бе по нашта воля -
като вземеш в България
млекодавна епархия,
малко хитрост и лукавство
и владишко беше царство -
дигай пари със товари.
Таквиз бехме господари!
А сега пари не струва,
нито хитрост, ни насилство,
ни лукавство, ни мазилство.
Колкот' щеш им веч' хитрува,
както щеш им са преструва,
както щеш им са подмазва:
"Аз не давам" - той ти казва.
И не е сал', че не дават,
но меж' тях не ни оставят -
и не щат ни, и на пъдят,

и ни дърпат, и ни съдят!
Ах, сега какво ще стани?
Наш Фенер как ще са храни?
Ах, горкана! Ах, горкана!
От де туй доди, как стана!
Ах, Фенер, Фенер прекрасний,
твойта слава ще угасни.

В притурката към бр. 10 от втората годишнина на вестника (28 септември 1864) е публикувано едно римувано "съобщение", представляващо отговор на условно питане към автора дали е изпълнил поръките да донесе подаръци от Узунджовския панаир. Декларирайки, че се е отнесъл отговорно към ангажимента да не забрави нуждите на всички основни "герои" на хумористичните и публицистични сюжети на изданието си, щедрият на критичност и сарказъм редактор декларира:

От нарьчаните стоки, донесъл съм:

за Гайдата - ново ручило,*
за Турция - тъпо шило,*
за Пчелата - неразбрано бръмчило,*
за Съветника - празно дрънчило,*
за чорбаджиите - ниско подмазило,
за представителите[40] *- лъжило и гладило,*
за критиците - гнусно попържило,
за даскалите - лехато мързило,
за поповете - ненесито лакомило,
за калугерите - безочливо просило,
за владиците - лукаво опачило,
за Патрика - борджо заплатило[41]*,*
за Въпроса - мъртвешко носило,
за Народа - мълчило и търпило.

---

* В случая са визирани излизащите към тогавашния момент вестници - „Гайда“, „Турция“, „Българска пчела“ и „Съветник“. Вж. и хубавата обзорна статия на П.Р.Славейков върху облика и съдържанието на излизащите по това време периодични издания, озаглавена „Българските вестници“ (II, 6, 23 август 1864).

Докосвайки се до най-важните публични субекти, които имат отношение към движението за църковен суверенитет и до текущото състояние на православния култ, непримиримият поборник за радикално скъсване със структурите и креатурите на Вселенския престол сее злъч и спрямо онези, които са склонни да стоят на безопасна дистанция от горещите теми на деня. Аналогичен е патосът и на един кратък памфлет, публикуван в кн. 8 от първата годишнина на вестника (21 септември 1863). В него са очертани идентификационните параметри на онези потенциални и реални субекти, които могат да бъдат наречени *фенерлии*, т.е. подвластници на политиката на патриаршеската институция, назовавана с популярната метонимия *Фенер*[42].

Кой е фенерлия, сиреч фанариотин?

Фенерлия е не само онзи, който са роди на [квартала] Фенер и чиракува во Караказан, но:

Фенерлия е и [в]секи българин, който може да търпи и да бъде равнодушен като гледа как същите [тези] фенерци измъчват, угнетяват и притесняват неговите единородици.

Фенерлия е [този], който мисли, че същите фенерлии гърци владици или техните пачаври българи фенерлии могат да бъдат приятели и добромисленици на българския народ.

Фенерлия е [този], който са лъже, че славното отоманско правителство благоволи на фенерците и ги защитава против правдините на българите.

Фенерлия е [този], който [си] казва, "от[къ]де ще ма познаят хората, че съм чорбаджия, ако не ми е данта по-малка от другите?"

Фенерлия е [този], който са скъпи да даде на сиромахапат пари и [да даде] за обща полза пет гроша, а с хиляди харчи, за да изпълни ината си, да разори обществата и да свади брат с брата.

Фенерска хаха (български пукал) е този, който не са пази от туй куче, което и други път го е хапало, и не гледа да изпъди бясното псе, което се е вмъкнало в двора му.

Фенерска хаха е този, който слуша и вярва на [в]сичките бълнувания на гърците за Велика гърция и са води подир ума на гърците владици, които проповядват съюз на българите с гърците в Елада.

По всичко личи, че редакторът на "Гайда" съзнателно разширява обхвата на понятието фенерлия, включвайки към него не само привържениците на властващата над сънародниците му Вселенска църква, но и тези, които поддържат дистанцирана позиция спрямо антифанариотското движение. Съчетаването на традиционните за Славейковата публицистика нападки спрямо „чорбаджиите“ с обвинения в предателство спрямо националните интереси подсилва социалния патос на текста, като същевременно хвърля отговорността за вътребългарските раздори на чорбаджийското съсловие. Любопитно е и внушението да се избягват евентуални коалиции с гърците в Елада, т.е. в Кралство Гърция. Като цяло, памфлетът „Кой е фенерлия, сиреч фанариотин?“ оставя впечатлине за свръхразгърнатост на полето, в чиито рамки се разполага *българското фанариотство*. Той подлага на обществено остракизъм дори и невярващите в готовността на Високата порта да реши Въпроса в полза на българите. Констатираният максималистичен подход обаче се оказва полезен и работещ компонент на основния рефрен на в. „Гайда“ - необходимостта от рязко, организирано и едностранно прекратяване на всички контакти с Вселенската църква.

„Решението на Въпроса е в ръцете ни“

Периодът, в който излиза Славейковата „Гайда“ (1863-1867), съвпада с най-трудните години в развитието на църковното движение. Осъществяващите се с посредничеството на Високата порта и на руската дипломация преговори с Патриаршията се оказват повече от безрезултатни. В епархиите все по-осезаемо надделяват умората и (полу)прикритото недоволство от неспособността на столичните лидери да реализират националния проект за йерархическа самостойност[43]. Появява се реален риск от рязко спадане интереса към църковния въпрос в обществото като цяло. Това би довело и до отслабване ресурса за придвижването му в посока, съответстваща на българските интереси.

Специфични проекции на споменатите трудности се долавят осезаемо и върху страниците на „Гайда“. Усещането, че една от перспективите пред църковнонародната борба е „мъртвешкото носило“ тежи не само в цитирания по-горе текст, но и в ред други обзорни и „репортажни“ материали, върху страниците на изданието. При все това основният рефрен, който по пряк и по косвен начин се преповтаря в различни вариации, не е песимистичната прогноза за фатален изход от разпрата, а тезата, че обективните обстоятелства са на страната на българите, които обаче трябва да проявят градивно упорство и активна воля за постигане на желаната църковна автономия. Този рефрен присъства по особено живописен начин в малка статия, посветена на отплуването на българския параход „Азис“ от столицата към устието на р. Дунав и оттам към ред пристанища, разположени по двата бряга на голямата европейска река (I, 15, 26 февруари 1864). Сравнявайки антипатриаршеското движение с кораб, П. Р. Славейков споделя с читателите си: „Злочести сме, защото сме принудени да изповядаме, че уподобен на кораб, черковният ни въпрос под име Независима Йерархия[44], претърпя кораблетрошение <...> Но [в]сичко, което има да кажем на нашите сънотечественици е да са не отчайват. *Решението на Въпроса <...> е в ръцете ни*[45].“ Макар и потопено в неприсъщата на българската словесност корабна метафоричност, внушението за потенциала на нацията да надмогне застигащото Въпроса „кораблетрошение“ е силно и нетърпящо възражение. Още повече, че това внушение се повтаря разнословесно в множеството публицистични материали, обвързани с темата за антипатриаршеската борба. В част от статиите си Славейков чертае и представата си за конкретния път, по който трябва да се върви в избраната посока: „По нашему, този въпрос тряб[в]а да се реши, ако владиците българи, що имаме, се откажат от Гръцката патриархия и последват примера на свещеноначалниците ни[46] и ако народа повън [в епархиите] се откаже от всяко сношение с гръцките владици.“ (I, 20, 27 март 1865). Неуморим привърженик на твърда политика спрямо Вселенската църква, редакторът на „Гайда“ не пропуска и най-малката възможност, за да популяризира възгледа си, че преговорите с Патриаршията са абсолютно безсмислени, тай като „никакво помирение не е възможно“ между разделените от десетилетни вражи страни (II, 11, 5 октомври 1864). Той се изказва критично и спрямо прошенията до Вселенския престол, отправяни периодично от различни селища и/или епархии по конкретни кадрови и/или управленски казуси. „Жалби до гръцката фенерска Патриаршия - не. Ами да има как да не минуваме биле покрай Патриаршеската капия. Фенерлиите са таквизи хора - да им кажеш „Добрутро“, изкарват та борчлия. Затуй - далеко от тях, колкото можем. Ако искаме да си изврем главата от хомота им, друго спасение няма, освен да прекъснем всяко сношение с тях. Никакво [в]земане-даване с гърците владици и с гръцката Патриаршия." (I, 13, 30 септември 1863). Последният призив, съчетан с дълбока вяра в справедливостта на българските претенции, фигурира и в ред други статии - както в директен порядък, така и в иносказателна форма:

Гърци и българи в един полог да мътят - това няма да го бъде. (I, 2, 30 юни 1863).

Туй е на Въпросът единственото решение, туй е нашето спасение - да нямаме с гърците никакво сношение. (I, 16, 4 април 1864).

Ний го казахме и повторихме толкоз пъти, но сега вече положително уверяваме нашите сътечественици, че с гърците наедно за нас няма спасение. (I, 17, 12 април 1864).

Тези [патриаршеските архиереи], които вяра нямат, могат ли ни научи да вярваме? Тези, които са ругаят с нашите светини, могат ли ни вдъхна почет към нещо свято? (I, 20, 16 май1864).

Звучащи малко трафаретно, но в никакъв случай досадно и отегчително, призивите на Славейков за едностранно прекратяване на контактите с Вселенската църква задават един от най-адекватните и продуктивни поведенчески модели пред локалните общности, изнесли на плещите си основната тежест на антипатриаршеското движение. Спрямо столичните дейци радикалният публицист е не по-малко настойчив и дидактичен. В единствената статия, посветена на Въпроса, публикувана в третата годишнина на „Гайда“, вещият народонаставник напомня на общонационалните лидери, че са се натоварили с голяма отговорност и трябва да я носят достолепно и самопожертвователно. „Който възвежда слабо едно дете в кръшна висока гора - морализаторства публицистът, - той може да стане престъпник, ако не поддържи до самия връх на гората туй същество, което е повярвало в неговата сила и е тръгнало смело след него по първото негово повикване“. (III, 13, 1 юли 1866). Като цяло оптимист за изхода на църковната борба, и в случая Славейков е изнамерил сполучливо сравнение, положено този път в типичната за българската фолклорна традиция горска символика. В същата статия е формулиран и един от основните мотиви, даващи основание на редактора на „Гайда“ и на всички негови прозорливи съпричастници да подчинят системното си политическо говорене на идеологемите на църковното движение. Неглижирайки текущите трудности и пречки, които към тогавашния момент са се възправили пред волята за църковна самостойност, широко скроеният публицист свързва перспективите за положителен изход от борбата с факта, че тя е част от наченалото през последните десетилетия мислене и говорене „за народност“, т.е. *с оформянето на националната идентичност.* Подсказана в случая в индиректен порядък, откроената субординация е може би най-съществениият компонент на църковното движение. Както е известно, това е компонентът, създал основните предпоставки за пълноценното реализиране на първия самостоятелен общобългарски политически проект в прехода към Модерната епоха - учредяването и първоначалното устрояване на Екзархията. Което ще рече, и сбъднал звучащата почти химерично към средата на 60-те години на XIX век Славейкова максима: „Решението на Въпроса е в ръцете ни".

---

[1] Този абзац е част от заключението на пространна статия на П. Р. Славейков, озаглавена „Спасението на българите в черковното им питане". - Гайда, I, бр. 13,30 ноем. 1863 и бр.14,14 декември 1863, с. 111.

[2] Вестник „Гайда" е подлаган многократно на анализи в контекста на историята на българската книжнина и на българската журналистика в частност. Практически всички автори, систематизирали своите представи за мястото и ролята на изданието във възрожденската публичност, открояват плътната му обвързаност с развоя на църковнонационалното движение. Този проблем обаче не е подлаган на самостойно изследване, какъвто е предметът на настоящата статия. Тук посочвам основните историописни текстове, посветени на в. „Гайда", като не се водя от принципа на пълната изчерпателност, а от правилото за представителност и от съзнанието ми за близост на съответните очерци до изследователския модус на настоящата реконструкция. Вж.: Иванов, Ю. Българский периодически печат от възражданието му до днес. Т. I. С., 1893, 58-62; Пундев, В. Периодически печат преди Освобождението. Част II. Вестници. С., 1930, 87-96; Боршуков, Г. „Гайда" - първа трибуна на хумора и сатирата в българската публицистика. - Септември, 1963, кн. 6, 214-230; Арнаудов, М. Творци на Българското възраждане. Литературни студии и портрети. Т. II. Поети и герои. Второ издание. С., 1969, 265-291; Косев, Д. Петко Рачев Славейков. Обществена и политическа дейност. Второ издание. С., 1986, 125-129; Боршуков, Г. История на българската журналистика 1844-1877;1878-1885. Трето издание. С., 2005, 167-176; Енциклопедия на българската възрожденска литература. Отг. ред. Ив. Радев. В. Търново, 1996, 182-183; Дафинов, Здр. Титанът на Възраждането. Документална хроника за живота и делото на Петко Р. Славейков. С., 1997, 169-216.

[3] П. Р. Славейков е сред най-обговорените фигури, властвали в полето на книжовността и политиката през българския XIX век. По тази причина няма да претоварвам справочния сегмент на настоящия текст с изброяване на заглавия на многобройни биографични и/или аналитични изследвания. Повечето от тези заглавия са описани коректно в: Петко Рачев Славейков 1827-1895. Биобиблиография. С., 1979; Енциклопедия на българската възрожденска литература..., 673-678. Вж. и: Петко Славейков. Нови изследвания. Сборник по повод 175 години от рождението му. Под ред. на Иван Радев. В. Търново, 2003; Дафинов, Здр. Петко Р. Славейков. Летопис за живота, творчеството и обществената му дейност. С., 2004.

[4] Повече за Цариград като средище на възрожденския периодичен печат в: Димитров, А. Българският периодичен печат в Цариград в условията на османската политическа действителност. - Исторически преглед, 1991, кн. 9, 17-35; кн. 10, 21-37

[5] С оглед на многократните позовавания на откъси от в. „Гайда" в хода на настоящия текст, по отношение на цитирането на това издание прилагам по-специфичен подход. В средни скоби след съответния пасаж или споменаване поставям означение от следния порядък - I, 1, 15 юни

1863. В случая римската цифра обозначава годишнината, арабската цифра - конкретния брой, а датата - деня на отпечатване на съответния брой. Макар и малко утежняващо структурата на текста, посочването на дата е необходимо с оглед полагането на събитията и/или коментарите, предмет на анализ, в присъщия им хронологически контекст. При представянето на цитатите прилагам лека нормализация на Славейковия изказ, като се старая да съхраня типичното му звучене, но и да не нарушавам основните норми на съвременния български език.

[6] В някои от коментарните си текстове неизтощимият словотворец се самоназовава гайдактор, съчетавайки в едно думите гайда и редактор. Тук си позволявам лека лексикална закачка с този неоцелял във времето Славейков неологизъм.

[7] Тази средищност е отразена ясно в поговорката „Била на хорото, а гайдата не видяла“. - Геров, Н. Речник на българския език. Фототипно издание. Т. III. С., 1981, с. 51. Повече за особеностите на народния инструмент гайда и за мястото му във фолклорната култура Вж.: Махан, К. Гайдата и напевите ни. - Български преглед, 1895, кн. 9-10, 200-205; И. Качулев. Български духови двугласни инструменти - гайда и двоянка. - Известия на Института по музикознание при БАН, 1966, т. IX, 23-56; Енциклопедия на българската музикална култура. С., 1967, 207-209; Илюстрована енциклопедия на музикалните инструменти от всички епохи и региони в света. С., 2000, 130-131; The Encyclopedia of Music Instruments of the Orchestra and the Great Composers. London, 2003, 180-181.

[8] Захариева, Св. Свирачът във фолклорната култура. С., 1987.

[9] За режима, при който се осъществява цензурата върху българския печат в Цариград, Вж.: Димитров, А. Българският периодичен печат..., кн. 9, 27-34.

[10] Иван Дочков (неизв.) е старозагорец, който през 60-те години на XIX век живее в Цариград и се ангажира с участие в някои от книжовните инициативи на българската столична общност. Повече за него Вж.: Българската възрожденска интелигенция. Енциклопедия. С., 1988, с. 221.

[11] Димитър Бракалов (1840-1903) е търговец, църковен и читалищен деец. Живее до 1867 г. в Цариград, след което се преселва в Бургас. - Българската възрожденска интелигенция..., с. 91.

[12] Литературен архив. Т. I. Петко Р. Славейков. С., 1959, с. 218. Вж. Съобщението за излизането на в. "Гайда". - Михайловски, Н. Нови книги. - Съветник, I, бр. 18, 22 юли 1863.

[13] Пак там, 220-222. Вж. и: Кунева, М. Две писма на Петко Р. Славейков до Янко Хр. Бърнев. - Известия. Исторически музей - Ловеч. Т. I. Ловеч, 1995, 80-87.

[14] Писмо на П. Р. Славейков (Цариград) до Н. Михайловски (Търново) от 26 и 27 април 1864. - Литературен архив. Т. I..., с. 200.

[15] Дафинов, Здр. Петко Р. Славейков..., с. 135, 138.

[16] Тясната ангажираност на Славейковите вестници „Гайда“ и „Македония“ с църковнонационалното движение е отбелязана и от Здр. Константинова, но в по-общия контекст на осмисляне развоя на печата във връзка с еволюцията на възрожденските институции. - Константинова, Здр. Държавност преди държавата. Свръхфункции на българската възрожденска журналистика. С., 2002, 36-37. Вж.и: Бонева, В. „Всичко или нищо“. Църковно-националното движение на страниците на вестник „Македония“. - В: Петко Славейков. Нови изследвания. Сборник по повод 175 години от рождението му. Под ред. на Иван Радев. В. Търново, 2003, 191-200.

[17] В рамките на настоящия текст терминът Патриаршия обозначава само Цариградската патриаршия, която е основен опонент на българите в борбата им за йерархическа самостойност. Равнозначни нему са и другите популярни през XIX век имена на хилядолетната православна институция - Вселенска църква, Велика църква, Вселенски престол. Този подход е утвърден в българс-

ката историопис и се използва и от други автори на изследвания върху църковнонационалното движение. - Бурмов, Т. Българо-гръцката църковна распря. С., 1902; Ников, П. Възраждане на българския народ. Църковно-национални борби и постижения. Второ издание. С., 1971. (Първото издание на книгата е от 1929 г.); Тодев, Ил. Църковният въпрос. - В: История на българите. Том II. Късно средновековие и Възраждане. С., 2004, 611-668; Бонева, В. Възраждане: България и българите в преход към Новото време. Шумен, 2005, 281-327.

[18] Повече за падането на Йоаким II и за избора на Софроний III Вж. в: *Δ*. Σταματόπουλος. Μέταρρύθμιση και εκκοσμίκευση. Προς μια ανασύνθεση της ιστορίας του Οικουμενικού Πατριαρχείου του 19^{0} αιώνα. Αθήνα, 2003, 219-233.

[19] Цифрите, изразяващи този дълг, не са фиксирани, тъй като той системно нараства, а и самата Патриаршия не проявява склонност да представя в публичното пространство детайли, свързани с критичното си финансово състояние. Като усреднена и приемлива за времето, по което излиза в. „Гайда", може да се приеме, че приблизителната стойност на този дълг възлиза на около 10 млн. гроша. - Εκκλησιαστικα, ή εκκγησιαστικόν δελτίον. Περιέχον την από της παραιτήσεως του πρώην Κωνσταντινουπόλει κ. Σωφρονίυ και εφέξης ιστορίαν του Πατριαρχικού Οικουμενικού της Κωνσταντινουπόλεως θρόνου. Εκδίδοται υπό Β. Δ. Καλλίφρων. Τ. Γ' (ΙΙΙ). Εν Κωνσταντινουπόλει, 1870, 93-100.

[20] По въпроса за разпространението на Мегали идея посредством гръцките образователни институции в Османската империя през XIX век в един малко по-късен период, но с оглед и на тенденциите, присъщи на 60-те години, Вж.: K. Bonides, S. Palaskas, K. Balabani. Nationalizm and Education. The Propagation of the "Great Idea" of Greek Nationalism trough Education in the European Territories of the Ottoman Empire in the late Nineteenth Century. - In: Education in the Balkans: from the Enlightenment to the Founding of the Nation-States. Thessaloniki, 2000, 209-233.

[21] Тук авторът има предвид макиавелизма като доктрина, допускаща използването и на най-крайно в коварството си средства за постигането на определени политически цели. Терминът произхожда от собственото име на италианския ренесансов политик и мислител Николо Макиавели (1469-1527).

[22] *Караказан* е метонимия с негативна конотация, с която българите обозначават Цариградската патриаршия.

[23] Темата за свързаните с Възраждането национални митове не представлява самостоятелен предмет на анализ в рамките на настоящия текст. Конструктивни ориентири за интерпретацията и се съдържат в: Аретов, Н. Национална митология и национална литература. С., 2006.

[24] *Въпроса* - това е най-широко употребяваното през Възраждането име на антипариаршеското движение. Позволявам си да го ползвам тук без кавички, като го приемам за равнозначно с другите придобили популярност наименования - *църковно движение, църковна борба, църковна разпра.* При все че обглеждат събитията от различни теморални и фактически дискурси, тези наименования в случая са взаимозаменими.

[25] Подчертаването е от оригинала.

[26] Поради спорния характер на публичното поведение на митрополит Доротей, за него все още не е написана биографична статия или студия. Материали за подобно изследване не липсват и то би било интересен принос в историята на църковното движение. Част от изворите за дейността на митрополита през периода 1863-1866 могат да бъдат открити във в. „Гайда" и в: НБКМ-БИА, IIA - 208; Съветник, I, бр. 24, 23 септ.1863; Шопов, Ат. Д-р Стоян Чомаков. Живот, дейност и

архива. - *СбБАН*. Клон историко-филологичен и философско-обществен. Кн. XII. С., 1919; 183-188; Из архивата на Найден Геров. Кн. I. Кореспонденция с частни лица. А-М. С., 1911, 540-549; кн. II. Кореспонденция с частни лица. М-Я. С., 1914 с. 605, 608, 622, 624, 702, 880-881, 887-888; Мълчкова-Спасова, А. Софийската община през Възраждането. - В: България 1300. Институции и държавна традиция. Т. II. С., 1982, 529-537; Възвъзова-Каратеодорова, К., Л. Драголова. София през Възраждането. С., 1988, 67-75; Галабер, В. Двадесет и две години сред българите. Дневник. Т. I. 1862-1866. С. 1998, с. 20, 50.

[27] Стоянов, М. Българска възрожденска книжнина. Аналитичен репертоар на българските книги и периодични издания 1806-1878. Т. I. С., 1957, 440-446; Димитров, А. Българският периодичен печат..., кн. 10, 24-27; Д. Мишев. Възраждане чрез печата. - В: България 1000 години Царство 927-1927. I. С. б.г. [1930], 620-623.

[28] Повече за този форум Вж. в: Ников, П. Възраждане на българския народ..., 210-212.

[29] Това са митрополитите Антим Преславски, Панарет Пловдивски и Доротей Софийски, както и юристът Гаврил Кръстевич. Повече за българското участие в това събрание Вж. в: Бурмов, Т. Българо-гръцката църковна распря, 284-285; Бонева, В. Възрожденецът Гаврил Кръстевич. Шумен, 2000, 144-148.

[30] Сред документите на д-р Стоян Чомаков е съхранен френскоезичният вариант на този акт на църковното движение. - Шопов, Ат. Д-р Стоян Чомаков..., 228-230.

[31] Основните събития, свързани с развоя на църковното движение в Търново и Търновска епархия, са представени в: Москов, М. Търново в черковната борба. С., 1915; Плетньов, Г. Мястото и ролята на Търново в националното църковно движение. - Във: Велико Търново и Великотърновският край през вековете. Част I. В. Търново, 1983, 235-247; История на Велико Търново. Т. 2. В. Търново, 2000, 185-243;

[32] История на град Враца. От Древността до Освобождението. С., 1976, 29-235.

[33] Сиромахова, Ж. Русе през Възраждането. Русе, 1997, 117-141.

[34] Вж. фактите, свързани с развитието на антипатриаршеското движение в тези три епархии в: Маркова, З. София в църковно-националната борба. - В: *София през вековете*. Т. I. Древност. Средновековие. Възраждане. С., 1989, 192-196; Темелски, Хр. Самоков през Възраждането. С., 2000, 394-403; Бонева, В. Българското възраждане в Шумен и Шуменско. Църковнонационални борби и постижения. В. Търново, 2002.

[35] Регионалните параметри на църковното движение в изброените митрополитски центрове и прилежащите им епархии могат да се проследят в: Генчев, Н. Възрожденският Пловдив. (Принос към българското духовно възраждане). Пловдив, 1981, 157-290; Тодев, Ил. Българското национално движение в Тракия 1800-1878. С., 1994, 140-186; Тонев, В. Българското Черноморие през Възраждането. С., 1995, 233-270; Липчев, Р. Възрожденска Силистра. Силистра, 2004, 194-220.

[36] Повече по въпроса за църковното движение в Македония през 60-те години на XIX век Вж. в: Петров, П. Хр. Темелски. Църква и църковен живот в Македония. С., 2003, 57-96.

[37] Църковното движение в тези региони е сравнително слабо проучено. Една от причините е оскъдният изворов материал. - Филипова, Цв. Борбата за независима българска църква във Видинския край. - Известия на музеите в Северозападна България. Т. 7. С., 1982, 79-86; Райчевски, Ст. Нишавските българи. С., 2004, 136-163; Манолова-Николова, Н. Документи за Нишавската епархия от средата на XIX век. - В: Университетски четения и изследвания по българска история. Четвърти международен семинар. Смолян 11-13 май 2006. С., 2008, 186-191.

[38] Става дума за *дебърци* и *Велесчани.*

[39] Последните четири прилагателни се отнасят до българските жители на епархиите, прилежащи към градовете Одрин, Солун, Сяр и Скопие.

[40] Тук П. Р. Славейков има предвид постоянните представители по църковния въпрос, пребиваващи в Цариград.

[41] В този стих закачката е с несполучливите опити на Цариградската патриаршия да събере от православните християни пари, с които да покрие дълга (борча) си към правителството и към някои столични банкери.

[42] Произходът на тази метонимия е свързан със столичния квартал *Фенер*, където се намира резиденцията на вселенския патриарх. В българския словооборот през XIX век *Фенер* и всички производни на това име думи, са натоварени с отрицателството на изострената българска критичност спрямо Цариградската патриаршия.

[43] Тези обстоятелства съм описала по-подробно в: Бонева. В. Възраждане..., 303-313.

[44] Главните букви в словосъчетанието са от оригинала.

[45] Последното подчертаване е мое, за да се открои връзката на това ключово твърдение със заглавието на текста.

[46] В случая авторът има предвид въздигнатите в статут на мъченици за църковнонародната кауза архиереи - епископ Иларион Макариополски и митрополитите Паисий Пловдивски и Авксентий Велешки. Вж.: *В. Бонева.* Другата Великденска акция - 21 април 1861 г., и началото на църковно-светския култ към Иларион Макариополски, Авксентий Велешки и Паисий Пловдивски. - Известия на Българското историческо дружество. Т. 40. С., 2008, 63-81. Публичните биографии на тримата дейци са обект на сполучлив анализ от Михаил Арнаудов и от патриарх Кирил Български в част от изследванията им върху историята на българското църковнонационално движение. - Арнаудов, М. Иларион Макариополски и българският черковен въпрос. - В: Иларион Макариополски Митрополит Търновски 1812-1875. Биография, спомени и статии за петдесетгодишнината от смъртта му. С., 1925, 1-134; Кирил митрополит Пловдивски. Паисий митрополит Пловдивски в църковно-народната борба. Пловдив, 1948; Кирил митрополит Пловдивски. Панарет митрополит Пловдивски (1805-1883). С., 1950.

„THE SOLUTION IS IN OUR HANDS“: THE BULGARIAN CHURCH NATIONALIST MOVEMENT ON THE PAGES OF SLAVEYKOV'S „GAYDA“ NEWSPAPER (1863-1867)

Vera Boneva

The newspaper "Gaida" is a Bulgarian periodical which was being printed in Constantinople during the important period of the development to Bulgarian national church movement. Its editor was Petko Slaveikov (1827-1895) - one of the most popular journalists and public figures among the Bulgarians of that time. He was also energetic participant in the church movement.

The article presents the participation of the newspaper "Gaida" in the popularization of the Bulgarian causes against the authority of Ecumenical Patriarchate. The author interprets main topics which were analyzed in Slaveikov's newspaper connected to Bulgarian's anti-Patriarchal initiatives - negotiations with the Patriarchate, the Sublime Porte and the Great Powers about church sovereignty, anti-bishop's actions in the Bulgarian lands, stabilizing influence of the leader's institute to the church movement.

The most important message of the newspaper "Gaida" is very clear and very simple - the Bulgarians have to be more active and united with the idea of the national church sovereignty. "The solution of the Question is in our hands" - insisted influential publicist Petko Slaveikov.

БЪЛГАРСКАТА ПРЕСА В БРАИЛА ДО ОСВОБОЖДЕНИЕТО

Пламен Митев

Темата за българската доосвобожденска преса в Браила не е нито нова, нито неизследвана. Достатъчно е да се отбележат имената на такива изявени познавачи на възрожденската епоха и журналистика като Николай Жечев, Стефана Таринска, Огняна Маждракова, Елена Сюпюр, Маньо Стоянов, Георги Боршуков, за да се илюстрира трайният интерес на историци, културоведи и политолози към българския периодичен печат в града, превърнал се още през втората четвърт на XIX в. в един от най-значимите и знакови центрове на родната емиграция. Ако към публикациите на споменатите изследователи се добавят и биографичните трудове за Христо Ботев, Тодор Пеев, Иван Драсов, Стоян Заимов, Добри Войников, Ангелаки Савич, Димитър Паничков, Васил Берон, както и на други влиятелни фигури из средите на българската общност в Браила - все свързали съдбите си в един или друг момент от своя живот с възрожденската ни преса, ще се очертае една действително голяма по обем и разнообразна по жанр и съдържание книжнина, посветена на българското вестникарство в Браила[1].

Направеното досега заслужава подобаващо научно признание. То безспорно представлява сериозно градиво за историята на възрожденската журналистика и в значителна степен улеснява открояването на онези белези на модерността, които дават ориентир за реалната духовна обнова на българското общество в заключителната фаза на националното ни Възраждане. При един по-детайлизиран анализ на съществуващите вече проучвания обаче може да се установи, че информацията, с която разполагаме, за повечето от вестниците и списанията, издавани в Браила, е твърде фрагментарна, а оценките за тяхното обществено значение и роля са неясно аргументирани и крайно идеологизирани. Именно тази констатация ме подтикна, без да преповтарям вече известното, да откроя три важни за зараждането и развитието на българската доосвобожденска преса в Браила проблема.

1. Първият проблем се отнася до предпоставките за превръщането на Браила в един от най-големите и значими центрове на възрожденската журналистика. През целия XVIII, та чак до края на 20-те години на XIX в., историята на Ибраила минава под угрозата на непрекъснатите военни конфликти между Османската империя и нейните големи християнски противници Австрия и Русия. Често превземан, разрушаван, изгарян и наново застрояван, градът е възприеман по-скоро като стратегически плацдарм, предоставящ добри възможности за контрол на най-преките пътища към Добруджа и Източна Румелия, отколкото като селище с важно икономическо и културно значение. Ситуацията коренно се променя след Одринския мирен договор (1829 г.), когато Браила окончателно е присъединена към Влашко и когато пред града се откриват нови възможности за бърз и осезаем просперитет.

Само за две-три десетилетия обликът на Браила се преобразява. Населението нараства многократно. Пристанището се обновява. Строят се нови докове, създават се фабрики. Търговските кантори и банките никнат една след друга. Откриват се болница и театър. Основават се печатница, девическо училище, гимназия. През 60-те и 70-те години се изгражда и модерна инфраструктура, която утвърждава ключовата роля на Браила за търговията по Долния и Средния Дунав и позволява на града да се превърне в един от най-динамично развиващите се социокултурни центрове на новата румънска държава, в място за среща на разни народности и религии, в истинско средоточие за активен цивилизационен диалог между Изтока и Запада, между Ориента и модерния европейски свят[2].

На този именно фон, все по-забележим дял в забързаното ежедневие на Браила заемат и българите, които още преди Кримската война се открояват като една от най-компактните общности в града. През 1858 г. по-влиятелните български търговци и предприемачи успяват да издействат разрешение за създаване на самостоятелна община. Три години по-късно се открива българско училище, в което през определени години се обучават по над 40 ученици, и в което преподават такива ярки личности като Добри Войников, Васил Друмев, Тодор Пеев, Костаки Попов. По различно време в Браила функционират 6 български или румънобългарски печатници. Тук през септември 1869 г. се учредява Българското книжовно дружество. От средата на 60-те години насетне в културния календар на града трайно се вписват и представленията на българските театрални трупи. Български младежи основават дори свое „Театрално дружество", а с местните подразделения на Добродетелната дружина, Тайния комитет, БРЦК и БЦБО Браила присъства осезаемо и в политическото Възраждане на българите. Вероятно, едно по-обстойно сравняване на условията за работа на българските вестникари, издатели и печатари в различните средища на пръснатата ни из Влашко, Сърбия, Австрия и Русия емиграция, ще позволи да се добавят и други щрихи към вече очертаната благоприятна среда, която Браила предлага за развитието на българската преса, но и от казаното дотук е видно, че дунавският град неслучайно се оформя като един от водещите центрове на доосвобожденската ни журналистика.

Браила е всъщност деветото селище (след Смирна, Лайпциг, Цариград, Виена, Букурещ, Нови Сад, Белград и Москва) от общо 16-те селища, в които до Освобождението се печатат български вестници и списания.[3] Появилият се през 1863 г. в. „Българска пчела" - първото българско издание в Браила, е пък едва 14-то поред периодично българско заглавие. Въпреки това, много скоро градът край Дунав, прочул се из цяло Влашко като средоточие на най-размирните и буйни родни хъшове, ще се превърне в третия по големина и значение център на възрожденската журналистика. През всичките 15 години на своето самостоятелно съществуване и развитие, от 1863 г. до края на Руско-турската освободителна война, българската преса в Браила е имала свое собствено лице, отличаващо я както от останалите емигрантски издания, така и от излизащите в пределите на Османската империя. По тематичната си насоченост браилските вестници и списания покривали възможно най-широк спектър от проблеми - политически, стопански, общообразователни, научни, религиозни, което обяснява и зримия обществен интерес към тях. Списвани достъпно, но и предизвикателно (особено що се отнася до вестниците с хумористично съдържание), повечето от тях залагали на борбения и на страстния тон, на откритата гражданска позиция. Нерядко, тъкмо от публикации по техните страници, тръгвали нови обществени инициативи, пораждали се скандали и спорове. Дори чуждестранните източници (дипломатически агенти, мисионери, кореспонденти, професионални шпиони) признавали, че през т.нар. „комитетско десетилетие" Браила е един от най-активните центрове на българската пропаганда, визирайки най-вече „Дунавска зора" или Ботевата „Дума", „Хитър Петър" или „Михал". Средищното място на града позволявало поддържането на мрежа от кореспонденти и улеснявало разпространението на местните печатни издания не само из Русия, Влашко, Сърбия и Австрия, но и на юг от р. Дунав.

Разбира се, Браила не е и не е можела да бъде своеобразен обетован остров за възрожденската ни преса. И тук вестниците и списанията носели белезите на позакъснялото и позабавено развитие на българската журналистика - липса на добре подготвени професионални вестникари и печатарски работници, недостатъчно техническо осигуряване, пропуски и недостатъци от организационно естество, жанрово еднообразие, хронично безпаричие и т.н. Всички тези трудности рефлектирали върху продължителността на живота на браилските издания, които също страдали от всеобщата за доосвобожденския печат нефелност - едно наследствено заболяване, великолепно и с чувство за самоирония пресъздадено от Петко Р. Славейков още през 1864 г.: „Излязох аз из одаята, намерих една захвърлена от децата сурвакница, вземам я и упътям се най-напред да сурвакам побратима си „Съветника“ и посестрима си „Турция“, отивам при „Съветника“ но що да видя, той сурвакан не, ами и пресурвакан и ушите му биля обрулили неговите народни сурвакари; отивам при „Турция" и я намервам, че си пари кокалите и тя от сурвакане. Хади, рекох, да ида да посетя „Пчелата“, но намерих я, че тя замръзнала и се сдула; отбих се при „Духовните книжки“, но сварих и тях таман като ги раздуховничат; упътих се да ида при „Бъдещността“, но ней и мястото й изстинало. Отчаян за моите по земята познайници, аз дигнах очи да видя тези, които са по небето, и ето едната от „Зорниците“ гаснее, а другата вече и погаснала ..."[4]

2. Вторият проблем е свързан с изясняване на реалния брой на издаваните в Браила български вестници и списания. В досегашната научна литература по този въпрос съществуват известни неясноти. Маньо Стоянов и Николай Жечев отбелязват например 21 български вестника и списания, излизали в Браила между 1863 и 1878 г.[5], Елена Сюпюр изброява 22 издания,[6] а Георги Боршуков - 23 [7]. Подобно разминаване се дължи в най-голяма степен на липсата на достатъчно автентични свидетелства, без които опитите за по-пълно осветляване историята на българската преса в Браила са предварително обречени на провал. Да припомня, че за почти половината от интересуващите ни вестници и списания не разполагаме с никакви конкретни данни. По стечение на обстоятелствата след Освобождението не е оцелял (или поне все още не е открит) дори по един екземпляр от такива емблематични за емиграцията ни издания като „Кукуригу“, „Гражданин“, „Кърлеж“, „Петел“, „Клепало“, „Жаба“, „Urbanulu“, „Браилски телеграф“, „Михал“, „Момче“, „Български лъв" - общо 11 вестника, съставляващи всъщност половината от печатаните в града български вестници. За две издания - „Оса“ и „Юнак“ разполагаме с по един брой, а от често хуления „Хъш“ времето е пощадило само два броя.

Все пак оскъдните изворови сведения не могат да се използват като универсално обяснение за срещащите се в научната книжнина противоречия, още повече че критичният анализ на известния възрожденски материал позволява да се предположи, че българската преса в Браила е представена не от 21-23, а от 26 заглавия. Списанията със сигурност са три - „Зорница", „Духовни книжки"[8] и „Периодическо списание на Българското книжовно дружество", но вестниците вероятно са общо 23, като освен споменатите по-горе 14 и добре познатите „Българска пчела", „Дунавска зора", „Хитър Петър", „Дума на българските емигранти" и „Възраждане", би трябвало да се добавят още „Философски камък", „Комар", „Дете" и „Воевода", за които съществуват косвени податки [9]. Последните четири вестника са действително пълна загадка. Не сме сигурни дори в техните имена и в редакторите им. Но повече от очевидно е, че ако искаме да си съставим обективна картина за цялата палитра от български вестници и списания, издавани до Освобождението в Браила, изправени сме пред алтернативата или всичко да свеждаме до „Пчелата" на Ваклидов, „Дунавска зора" на Войников, „Думата" на Ботев и „Възраждането" на Т. Пеев и Ив. Драсов, или тепърва да подновим усилията на Н. Начов, М. Стоянов и Г. Боршуков за системно издирване на неизвестни частни колекции, както и на нови документални свидетелства из нашите, румънските или турските архивни сбирки.

3. Третият проблем, засягащ българската преса в Браила, е свързан с все по-належащата потребност от промяна на подхода при идейната оценка на доосвобожденската ни журналистика. Какво имам предвид?

В научната и в популярната литература отдавна се е наложила традицията да класифицираме възрожденските вестници и списания в три основни категории - революционни, либерални и консервативни, като според едни, макар и неписани, но негласно общовъзприети от родната историопис критерии, „революционното" винаги превъзхожда „либералното", а то от своя страна - „консервативното".[10] Ако спрямо отделни периодични издания се допускат някакви отклонения от споменатите три направления, то те са само в нюансите от типа на: „революционно-демократичен" или „либерално-демократичен". Подобни уточнения обаче в ни най-малка степен не променят схемата и не водят до нейното „пренареждане".

Според тази именно почти универсална и твърде удобна за прилагане схема, челното място в идейната класация на поредицата от 26 периодични издания излизащи в Браила, се заема безспорно от Ботевата „Дума на българските емигранти", определяна единодушно от изследователите на възрожденската журналистика като най-радикалния и последователен, най-социалния и най-демократичния вестник сред революционната преса до Освобождението. За „Дунавска зора“ би трябвало да се отреди второто място, тъй като заради идейните лъкатушения на Добри Войников (от идеята за въоръжена борба, през просветителството, до дуализма с Турция) вестникът попада в групата на т.нар. „либерално-демократични“ издания. „Българска пчела“ на Христо Ваклидов пък е възприемана за типичен представител на „либералния“ спектър, докато за „Възраждане" на Тодор Пеев и Иван Драсов съществуват известни колебания, тъй като и двамата редактори, а и техният събрат Светослав Миларов, демонстрират според повечето проучватели на националноосвободителното движение непоследователност в политическото си поведение, което води до препращането на вестника ту в групата на революционните, ту в групата на либералните издания.

За мнозина колеги очертаната схема е добра, защото дава сигурен ориентир за разпознаване и идентифициране на отделните издания в богатата идейна палитра на българското възрожденско общество. Но къде минава границата между революционното и либералното, между радикалното и реформисткото? Можем ли с лекота да сложим на везните на историята Ботевата „Дума“ и Ваклидовата „Пчела“ например и да отсъдим кое от двете издания е било по-разбираемо, по-полезно, по-ценно за тогавашните българи? Не за нас, не дори за нашите деди, а за четящите или за жадните да чуят какво пише в българската преса българи от 60-те и началото на 70-те години на XIX в.

Ще илюстрирам повдигнатия въпрос с една инициатива на редакцията на „Българска пчела“ от лятото на 1863 г. В няколко поредни броя, под заглавието на вестника, в специално каре с едри и с подчертани в черно букви, се помества едно и също „Важно известие“: „Спасението на Българите е да не земат участие по какъвто вид и да е, в избирането на грьцкият патриарх. Който от нашите Българи или представители постъпи инак, ще има отговорност пред Бога и пред народа!“[11]

Нима подобни действия от страна на настоятелството на „Пчелата“ са имали по-малко революционно въздействие върху четящата българска публика през 1863 г., отколкото прозренията и идеите на Христо Ботев от 1871 г.? Да не забравяме, че през 1863 г. са излизали само четири български вестника - „Българска пчела“, „Съветник“, „България“ и „Гайда“. При това последните три са издавани в Цариград, т.е. „Пчела" наистина е била единствената свободна трибуна, в която открито и по възможно най-радикален начин са се дискутирали най-щекотливите за подвластното християнско население теми и новини. Да не забравяме и още нещо. През 1863 г., за разлика от 1871 г., вниманието на преобладаващата част от българското общество е приковано към развоя на българо-гръцката църковна разпра.

Далеч съм от мисълта да подценявам, нито пък да ревизирам значението на „Дума“ за развитието на революционната мисъл и на революционното дело. Но ако оценяваме значимостта на един вестник по способността на неговите издатели да формират общественото мнение, да изразяват позиция по наболелите проблеми на деня, да предизвикват публичен дебат по приоритетните за нацията въпроси, то с какво Христо Ваклидов да е по-назадничав или по-умерен от представителите на революционната преса? Защо да търсим навсякъде единствено и само революционното, радикалното и него да извеждаме като еманация на възрожденската епоха, а всичко останало (просвета, църковна борба и т.н.) да представяме като второстепенно, като част от общите предпоставки и тенденции, които подготвят условията за националната революция. Прочее, нима целта на историка не е да оцени първо всяко събитие и всеки факт в контекста на своето време и едва тогава да пристъпи към обобщения и сравнителни анализи, пречупени естествено през дистанцията, на която той самият се намира от изучаваната епоха? През почти целия XX в., а за съжаление и понастоящем, нашата професионална гилдия прави точно обратното - изработваме си или взимаме наготово някакви удобни схеми, калъпи, клишета и в тях набутваме фактите, събитията и личностите. Така сами се отказваме от възможността да доловим нюансите, да разберем различното, да откроим доброто от посредственото, да предадем действителната пъстрота в идейния свят на тогавашното българско общество.

Да се отрекат или да се прекроят поовехтелите, но все още удобни стари схеми, не е лесно. Историците на българската журналистика многократно са коментирали този проблем и имат своята ясно изразена позиция по него. Изкушавам се да отбележа обаче, макар и да не съм сред феновете на т.нар. „въобразена история“, нито пък на самоцелните нови „дискурси“, че са възможни и други подходи. Защо да не използваме като критерий например не идеологическата, а тематичната насоченост на отделните вестници и списания. Повечето от издателите и редакторите сами са заявявали ясно и категорично своите намерения какъв вестник или списание искат да правят. Така „Българска пчела“ коректно се самоопределя като „вестник политически, любословен и търговски“. Едва ли някой читател би се поколебал каква е ориентацията на сп. „Духовни книжки за поучение на всякой християнин“. Ангелаки Савич пък добавя след името на в. „Гражданин“ уточнението, че неговият вестник е „със злободневни закачки“. По сходен начин и Добри Войников отбелязва под името на в. „Оса“, че изданието ще представлява „Лист за български забавителни и смешни работи“. Прочее, любопитно е да се обърне внимание върху обстоятелството, че почти половината (общо 11) от издаваните в Браила български вестници са имали хумористичен характер и в това отношение градът е безспорният лидер сред другите центрове на възрожденската журналистика.

Друг възможен изход за преодоляване несъвършенствата на опитите за модерен прочит на развитието на доосвобожденската ни журналистика е да се опрем на оценките на самите възрожденски българи. Признавам обаче, че ако се доверим изцяло на предците си от XIX в., рискуваме да се изправим пред нови изкушения и пред нови проблеми. Два примера илюстрират добре, докъде бихме стигнали, ако тръгнем в тази посока.

Любен Каравелов, един от достолепните ни и авторитетни вестникари, безапелационно определя в. „Гражданин" като "пачавра", неговия редактор Ангелаки Савич като „браилското кречетало", а вестниците „Жаба" и „Хитър Петър" са оприличени на „официалните дрипи на Тата Савич". Друг влиятелен възрожденски деец - Григор Начович, многократно заклеймява пък в. „Възраждане" като туркофилски, а издателите му Тодор Пеев и Иван Драсов като „мидхатпашови мекерета" и като „пienици". Едва ли е нужно да се потапяме още и още в журналистическите страсти от онова време. Те, за жалост, не са по-различни от онова, с което ежедневно ни залива днешната българска преса, но очевидно е, че критериите за оценка на възрожденските вестникари са прекалено емоционално обагрени. Затова, искрено се надявам дебатът, който започваме на настоящата конференция, да продължи и след нея, доближавайки ни до по-обективното и по-аргументирано реконструиране на историята на доосвобожденската ни журналистика. Дължим го на предците си, които вярваха, че с пресата и перото ще помогнат на своя народ да се пробуди. Дължим го и на днешните и на бъдните поколения българи, които трябва да опознаят и осмислят опита на своите предшественици с всичките им успехи и кусури.

---

[1] Измежду многото публикации, посветени на българското присъствие в Браила през третата четвърт на XIX в., ще си позволя да отбележа само две от най-новите заглавия: Маждракова-Чавдарова, О. Добри Войников - в центъра на малко познати издателски и обществени инициативи в Браила. - В: Историкии, т. 2 (Научни изследвания в чест на доц. д-р Стоян Танев, по случай неговата 70-годишнина). Шумен, 2007, 146 - 161 и Проданов, Ю. Българският периодичен печат в Браила и националното движение за независима църква. - В: Литературна историография и възрожденска култура. Сборник, посветен на 65-годишнината на доц. д-р Николай Димков. Шумен, 2004, 115 - 134.

[2] За повече информация за социално-икономическото развитие на Браила вж. Жечев, Н. Браила и българското културно-национално Възраждане. С., 1970; Паскалева, В. Средна Европа и земите по Долния Дунав през XVIII-XIX в. С., 1986.

[3] В аналитичния репертоар на възрожденските книги и периодични издания, изготвен от Маньо Стоянов, са отбелязани 16 селища, в които се печатат възрожденските вестници и списания. - вж. Стоянов, М. Българска възрожденска книжнина. Т. 1, С., 1957, 503 - 504.

[4] Славейков, Петко. Съчинения. Т. IV. С., 1973, с. 238 - „На Сурваки", Гайда, год. II, (1864-1865), бр. 13.

[5] Жечев, Н. Цит. съч., с. 141; Стоянов, М. Цит. съч., с.504.

[6] Сюпюр, Е. Българската емигрантска интелигенция в Румъния през XIX век. С., 1982, 227 - 228.

[7] Боршуков, Г. История на българската журналистика. С., 2003, с. 329.

[8] Първите две (г. I, кн. 1-2) и последните пет книжки (г. II, кн. 7-12) на списанието Райко Блъсков издава в Болград.

[9] Боршуков, Г. Цит. съч., с.267.

[10] Пак там, 329 - 331.

[11] Българска пчела, бр. 11 от 9 август 1863 г.

BULGARIAN PRESS IN BRAILA UNTIL THE LIBERATION

Plamen Mitev

Braila is the third most important center of Bulgarian journalism till the Liberation. The paper concerns an attempt to clarify the preconditions for press development in Wallachian town during the epoch of Bulgarian Renaissance. On the basis of a critical analysis of all known documentary information, the number of Bulgarian newspapers and magazines published in Braila has been specified. Special attention has been assigned to a new discussion on the established scheme in scientific publications concerning the typology of Renaissance press. Following the example of the newspapers „*Bulgarska pchela*" (Bulgarian bee), „*Dunavska zora*" (Danubian dawn), „*Duma na bulgarskite emigranti*" (Word of the Bulgarian emigrants) and „*Vuzrajdane*" (Renaissance), the demand for new criteria, devoid from any ideological valuation for the role of separate editions in the life of Bulgarians during the third quarter of 19. Cent., have been justified.

БОТЕВИЯТ ВЕСТНИК „ЗНАМЕ“ - НАЙ-ЯРКАТА ТРИБУНА НА РЕВОЛЮЦИЯТА

Цветана Павловска

„РЕВОЛЮЦИЯ НАРОДНА, НЕЗАБАВНА, ОТЧАЯНА...“
В. „Знаме“, бр. 23, 27 юли 1875

Христо Ботев започва да издава в. „Знаме“ към края на 1874 г. с подзаглавие „Вестник политически и книжевни“. Брой 1-ви излиза на 8/20 декември[1]. Много често този вестник, от който са обнародвани 27 броя - за времето от 8/20 декември 1874 г. до 14/26 септември 1875 г., се оценява, включително и от мен, като най-висша изява на публицистичното перо на поета революционер, както и на революционното му кредо. Но струва ми се, че за Ботев, за неговата идеология и публицистика е най-малко неуместно да се използват както сравнителната, така и превъзходната степен. Във връзка с което възниква и въпросът - нима Ботевият гений на национален революционер, идеолог и стратег се проявява по-малко или по-слабо във в. „Дума на българските емигранти“, издаван през 1871 г. (Макар от вестника да излизат само пет броя). Именно в. „Дума“ В. Левски разнася, заедно с в. „Свобода“, в мрежата на Вътрешна революционна организация (ВРО). Нима Ботевият гений - на поет, на революционер, на публицист - не блести все така ярко в революционните издания „Свобода“ и „Независимост“, а и в някои други вестници. Нали в тях намират място повечето от стихотворенията на Ботев. А те са синтезиран художествен израз не само на революционната му идеология, но са и уникални поетически шедьоври.

Ако все пак в. „Знаме“ на места има по-високи, по-различни тонове в своя контекст от предходната революционна публицистика на Ботев, то различията трябва да се търсят по-скоро във времеви и в събитиен аспект. Несъмнено във връзка с настоящата тема трябва да се изтъкнат най-малко два важни момента. Първият е породен от избухналите въстания в Херцеговина и Босна, и вторият - от подготовката на въстание у нас през 1875 г., т.е. от настъпилата радикална промяна и в международния, и във вътрешно-политическия контекст. Публикациите на „Знаме“ във връзка с настъпилата революционна ситуация отговарят адекватно на събитията. Като се обявява със силата на своето публицистично перо в защита на въстаналите, Ботев страстно призовава своя народ да ги последва. Българският народ трябвало да въстане масово и повсеместно и със силата на оръжието да постави начало на въоръжената борба на развиващата се у нас национално-освободителна революция.

В бр. 1 на „Знаме“ от 8/20 декември 1874 г. българите са призовани да развият „Знамето“ на нашата революционна партия, т.е. да се „подкрепи идеята за нашето освобождение“. В уводната си статия Ботев обявява своя вестник за наследник на „Независимост“, която е слязла „от трибуната“. „И така, после преставанието на „Независимост“, - пише той - на хоризонтът на нашата журналистика не остана почти никаква възможност, за да могат да се изказват болките и страданията на нашия народ; не остана почти никакво средство, за да се подържа онзи революционен дух, *който е покрил вече нашата народна нива и който от ден на ден чака своя жътвар [к.м. - Ц.П.]*...“[2] С ярки краски се рисува непоносимото робско положение на българския народ и в бр. 2 от 15/27 декември с.г. Българинът е длъжен да „излезе из своето полумъртво състояние“. Да види „в какво ниско и отвратително положение се намира“ и да започне „тихо и енергически да работи за своето освобождение, тихо и енергически да приготовлява своето бъдеще“. Това бъдеще трябвало да се извоюва чрез въоръжена борба или чрез революция. В статията се прави подробен преглед на различните форми на въоръжено действие, на Източния въпрос, на политиката на Великите сили, както и на великодържавните претенции на съседните страни.

В същия брой се подчертава, че освобождението „на поробените и полу...“ от турската тиранична империя (Ботев я нарича „болният човек“) „славянски племена“ е в собствените им ръце[3].В такъв смисъл, още през декември 1874 г., поетът революционер разбира идеята за независимост - идея, вградена от Левски в политическия субект ВРО като фундаментална. На последната страница на броя Ботев рязко критикува конформизма, просветителството, дуализма, изповядвани от по-голяма част от т.нар. българска интелигенция. В бр. 3 от 22 декември 1874 г. /3 януари 1875 г. на прицел са привържениците на конфедерализма[4]. На рязка критика са подложени също Великите сили, които решават „Източния въпрос, съобразно собствените си хищнически претенции при подялбата на наследството на Османската империя. От друга страна, поетът революционер най-ревностно защитава българските национални интереси (теория, народонаселение, културно-историческо наследство и т.н.). Съвсем конкретно той подчертава, че обективната причина срещу изграждането на конфедеративен съюз са великодържавните аспирации на Гърция, Сърбия и Румъния. Затова Ботев отхвърля конфедератизма.

Всъщност, българската национална революция с нейните стратегически параметри се оказва определяща политическа платформа на „Знаме“ от началото до края на изданието. Във връзка с това е характерна поместената преди уводната статия на бр. 4 от 5/17 януари 1875 г. телеграма, приветстваща Ботевия вестник.

Поздравленията са: *„Болград, 1. Януария* [к.м. - Ц.П.] Развивайте „Знамето" на пропагандата, дордето бог помогне да са [sig] развие знамето на *всеобщата българска революция* [к.м. - Ц.П.]. За много години. Да живее България! Да живеят нейните верни и свободолюбиви синове."[5] Ботев публикува този документ на преден план в броя, а уводната си статия започва с описанието на мрачната картина на робството и вековната подбуда за въоръжена борба на българите. (Турското робство е интерпретирано неведнъж в творчеството на поета революционер, както и неотменимата необходимост на въоръжената борба с нейните различни форми, но с единствената й висша цел - освобождението). Робството е, според Ботев: „Дивият, варварският и без човечният турски ярем, който в продължение на цели почти пет столетия е висял, и днес даже с още по-голяма сила виси на вратът на нашият потъпкан, западнал, но жив и неразвален още народ, е довел тоя народ до такава ниска степен на гражданственост между другите европейски народи..."[6] Необходимостта от революционна промяна трябвало да бъде осъзната от всички български патриоти сред емиграцията и най-вече от „нашата емиграционна журналистика." Като приема революционното решение или освобождението от турско иго чрез въстание, Ботев категорично отхвърля просветителството. Според него, в угнетените поробени съсловия „никаква здрава истинска наука неможело да проникне."Просветителството се оказва по същество контрареволюционна идеология, което е добило много „широки размери" в последните тогава 6-7 години и е готова „да препречи път на революционните у нас идеи и да им обяви жестока и решителна война". Затова „ние се решихме - пише Ботев - да преварим ударът и да изнесеме колкото е възможно по навидело неговите слаби и несъвременни страни. Той отбелязва, че тази задача на „Знаме" е заявена още в първия брой на вестника. Но срещу нея се появява „обявлението за литературно-научния вестник „Знание", в което „Дружеството за разпространение полезни знания" ни учи просто и ясно, че дордето един народ се не развие, необразова и не придобие известен капитал знание, до тогава той не заслужава даже вниманието като народ, или с други думи, за него е непотребна и невъзможна никаква свобода."[7] Ботев отхвърля подобни възгледи, защото ги смята за контрареволюционни и антинародни. А революцията е необходима, защото Турция е простряла вече своята мъртва ръка въз сичките негови [на българския народ] жизнени сили, и нищо друго не ще може да я възпре, освен „**огън и меч.**" И защото този народ се е „събудил преди половина столетие" и с всички сили се стреми „да се избави от *безчовечно двойно иго* [к.м. - Ц.П.], което го е довело до положение да забоaрави даже и своето собствено име. Той ритна камильвката [калимавката - к.м. - Ц.П.], която му пречела да възприеме „всяка една нова човеческа идея, и която беше намразил...“[8]

Не по-малко гневен е Ботев срещу проповедниците на дуализма, за какъвто „мечтаят нашите чревоугодни и сити дуалисти“, чийто идеи той също намира за контрареволюционни. В заключението на забележителната статия се подчертава „че единственото спасение на нашия народ се състои в революцията“.[9]

В бр. 5 на „Знаме“ от 12/24 януари 1875 г. Ботев започва уводната си статия с характеризирането на онази част от българската патриотична емиграция, която съчувства „на оние революционни идеи, които са хванали вече корен в животът на нашият народ и които твърде скоро тряба [sic] да дадат други бои на картата на Балканският полуостров и твърде скоро да притурят нови и светли страници в историята на южните славяни“[10]. Според Ботев повече шансове за успех придобива *нашата свята и необходима народна революция* [к.м. - Ц.П.]“[11].

Дефинитивната форма, с която се определят революцията и революционните идеи, се оказва почти идентична с познатите постулати на Левски от политическа платформа на ЦБРК[12] в Българско, върховното ръководство на ВРО. В уставопроекта „Нареда на Работниците за Освобождението на Българският народ“ четем: **„Цел: с една обща революция** да се направи коренно преобразование на сегашната деспотско тиранска система и да се замени с демократска република (народно управление)“...[13] идентична е и причината или подбудата. У Левски тя е: „Тиранството и безчовещината и сама държавна система на турското правителство на Балканският полуостров“[14]. У Ботев - жестоката унищожаваща действителност, на турското робство, чиито ужасяващи картини се представят неведнъж в поезията и прозата на поета - революционер. Що се отнася до българската революция, според Ботев, времето ѝ е настъпило. Затова той призовал чрез „Знаме“ (бр. 5) „да драсне и кибритите на въстанието!“[15] Тази революция се определя като „свята“. Така я наричат и авторите на телеграмата Болградски революционери, за които споменах. Нека си припомним Левски, който не веднъж, а многократно нарича свята не само българската революция, но и бъдещата „свята и чиста република“.

Все в бр. 5 на „Знаме“, както и другаде, се подхвърлят на рязко отрицание почти всички цариградски вестници („Право“, „Напредък“, „Ден“, „Век“ и др.), а също емигрантската публицистика във Влашко, прокламираща съглашателски, контрареволюционни, промонархистки и дуалистични възгледи. Да не говорим за открито протурския печат. Изобщо, Ботев смята за изключително вредни, относно моралната подготовка на българския народ за въстание, почти цялата нереволюционна журналистика и нейните представители.

Предстоящата революция, както и революционизирането на българската емиграция, присъства като тема в почти всички броеве на революционното „Знаме". Техен автор е винаги Ботев. Затова написаното във вестника е пряк и абсолютен израз на т.нар. ново учение за революцията, което е отстоявано от Левски. Такива са Ботевите идеи, възгледи, принципи и дела. Те изцяло се вписват в революционната идеология, с която Ботев издига ръст до Апостола. Ботев поставя или вменява в дълг на революционната емиграция да изведе българския народ от робството единствено чрез въоръжена всенародна борба. Но той рязко бичува т.нар. интелигенция, чиито дела намира за антинародни. Освен това, пита „просветителите" , за които образованието е „една мода" и разкош, „каква кариера може да има един образован и развит човек у нас?" - в робските условия. Ботев пита тези „учители, журналисти, литератори, попове" и „нашето младо поколение" не висят ли сичките тие господа на шията на народът" и не утежняват ли робското му положение"[16].

Революционната платформа на в. „Знаме" се приветства и споделя от Ботевите кореспонденти сред емигрантските общности и вътре в страната. На 1/13 януари от Търново пристига дописка, която е поместена в бр. 4. Търновци пишат: „С радост посрещаме появлението на в. „Знаме", който се завзе да води българският народ към неговото освобождение и който ще му покаже какви средства тряба той да употреби, за да смъкне от шията си безчовечният турски хомот."[17] Дописката навярно е изпратена от вътрешни дейци, чийто частен комитет, едно от най-активните звена на ВРО, за известно време играе ролята на Централен за страната. Търновският център изразява своята готовност за революция и се надява „нашата емиграция" да подкрепи Ботевия вестник, завършвайки с клетва: „Да бъде проклет народа, ако той не въстане против своите кървопийци"[18]. На 17/29 април 1875 г. от Лом пристига дописка, чиито автори, като описват непоносимите ужаси и страдания, завършват със страшен призивен императив: „Нож, нож! Ножът ще да спаси нашите глави от погибел!"[19] Тази готовност за кървава разплата, доста емоционално, свидетелства доколко народът е готов на саможертва в неравната кървава война с поробителя. (Защото и въстанието е война, макар и с поразлична стратегия и тактика.) Аналогичен е краят на текста на дописката от Свищов от 28 април/10 май 1875 г., звучаща като завет и заклинание: „Меч и огън! Това са оръдията и средствата, с които ние ще да намираме, когато и да е, правдина в държавата на разбойниците. Огън и меч! Тия са нашите най-верни, най-добри и най-полезни приятели и защитници"[20]. Смятам посочените дописки за достатъчни, за да се оцени нажежената атмосфера в България под властта на постреформена Турция. Всъщност, преди страстните бойни призиви, техният контекст съдържа картини на ужасяващи събития и на зверско насилие. И ако от Търново започват с приветствие към „Знаме“ преди да експонират събитията, от Свищов определят безчовечността на поробителите почти дефинитивно: „Изтреблението на гяурите е една от първите длъжности на [в]секи мюсюлманин. Такава е девизата и на нашите цариградски тирани“[21].

Настъпващата революционна ситуация, породена от въстанията в Херцеговина и Босна, активизират революционния вестник. Той се изпълва не само с преглед на събития във въстаналите провинции и съответното им отражение в международното политическо пространство. Българската революционна емиграция, чиято трибуна е Ботевото „Знаме“, трябвало да засили своята революционна пропаганда. Начело застава Хр. Ботев, член на БРЦК в Букурещ, който той нарича революционна партия. С тази „партия“, т.е. с БРЦК в Букурещ, обаче нещата съвсем не вървели добре. Емиграцията продължавала да е разделена идейно на фракции с непримирими противоречия. Л. Каравелов окончателно се е оттеглил от революционното дело - напуснал е председателството на БРЦК в Букурещ. Като председател е бил за известно време (от 5/17 май 1872 г. до края на същата година) начело на ВРО, изземвайки стратегическата власт от БРЦК в Българско, респективно от Левски. На дело тази власт се оказва номинативна. Но тя довежда до опасно двувластие във върховното ръководство на ВРО. Фактически е променена политическата стратегия. Относно общата революция чрез въстание - от „Наредата“ - в „Програмата“ на Устава се появява неясната формулировка „революция морална и с оръжие.“ „Святата и чиста република“ е оставена на бъдещето. Другите постулати (от 3-ти до 10-ти) са посветени на съседните страни и народи, на техните национални задачи и адмирации. Българското революционно дело отстъпва. То сякаш се е размило в общославянския или общобалканския контекст. Член 3-ти от Програмата гласи: „Ние българите желаеме да живееме с [в]сичките наши съседи дружествено...[23] Въпросните постулати са верни сами по себе си. Но те имат малко общо с една Програма на Устав на политически субект като ВРО, обединила националната енергия на българския народ, с оглед на освобождение чрез въстание - масово и повсеместно. Останалият в малцинство на Общото събрание (от 29 април/11 май до 4/16 май 1872 г.) Левски приема този тежък компромис с надежда, че ситуацията ще наложи своите необратими корекции. Запазил непосредственото ръководство на ВРО, той променя и усъвършенства нейните структури, което му позволява да включи повече вътрешни дейци в ръководните звена на места. Той успява да се справи с кризата във върховете на Центъра. За идейното разминаване между Левски и Каравелов, скоро се доказва и на дело. Във време, когато ВРО е тежко ударена след Орханийския обир, Каравелов заповядва въстание, както се доказва от двата му апела до Апостола от 2/14 ноември 1872 г.[24]. От съдържанието на тези повелителни документи се разбира, че авторът им не е приел нито идеята за независимост, нито се е отказал от четничеството, още помалко от т.нар. общобалканска революция. Разбира се, Левски категорично отхвърля ненавременното въстание - ВРО ще тръгне на бой само, когато е готова.

Оттеглянето на Каравелов от революционното дело е огромен удар за емиграцията. Но Ботев остава неизменен привърженик на Левски, което е великолепно доказано от страниците на „Знаме". Ботев не е можел да гледа равнодушно как се руши делото на Левски и то само няколко месеца след неговата смърт. Всъщност, Каравелов отменя приетия на Общото събрание (от 29 април до 4 май 1872 г.). Устав на БРЦК още през пролетта 1873 г. В такъв смисъл не са изненадващи нито федералистичните му блянове, нито избуялото негово „просветителско кредо", с издаването на сп. „Знание", нито най-сетне оттеглянето му от революционното дело. Да не говорим за противодействието на това дело, каквото се наблюдава в отношенията му към Ботев и към в. „Знаме".

На 16/28 март 1875 г. Ботев пише на Ив. Драсов: „Струната между мене и Каравелова се скъса вече окончателно. Затова, защото аз го имах като брат по дела и по помишления, той и хората му щяха да ме изпроводят тия дни във влашките рудници за сол, но не успяха. Сега той се грижи да убие Знамето, и да ме дискредитува... Драсов! Аз съм зле обиден от Каравелова... 11 брой на „Знаме"[27]. Още по-ясно и конкретно в по-късното писмо[28]: „Тука, във Влашко, народните ни работи са в твърде лошо положение, или за да бъдем по-точни няма *общи народни работи* [к. - Хр.Б.]. Каравелов не само са е отказал да работи, но още и тези, които желаят да продължават да работят, гледа да ги изнуди и да ги направи като себе си *просветители* [к. - Хр.Б.]"[29]. В това писмо до Ив. Драсов от 7/19 юли 1875 г., макар и да се съобщава, че „няма общи народни работи", се съдържа и мнението на двамата автори, Ботев и Стамболов. Те, революционерите, не трябвало „да стоят със сгърнати ръце и да чакаме да ни падне свободата от небето със зюмбюл"[30], а усилено да се приготовляват за въстание.

Същевременно революционното „Знаме" призовава българите на въстание. На преден план проличава пристрастието на поета революционер към Левски, към материализиране на „новото учение" или по-точно новата стратегия, израз на която е ВРО. В забележителната си статия от бр. 22 от 13/25 юли 1875 г., Ботев изтъква актуалността на ВРО. Защото първостроителите „апостоли на новото учение“ не само вече са проповядвали революция и своя „Бог - свобода“, а защото „апостолите като Левски и Ангел Кънчов, в късо време покриха България с *цяла мрежа от революционни комитети* [к.м. - Ц.П.], които бяха следствие на съчувствието към революцията" ...[31] Именно „новото учение" отхвърля четничеството като стратегия, както и абсолютизирането на зависимостта от чуждата помощ„ На Ботев принадлежи най-сетне експонираната в „Знаме“ оценка за Левски и дейците на ВРО, които *„са апостоли редки на революцията не само в нашия народ, но и в другите много по напреднали народи* [к.м. - Ц.П.]“[32]. На Ботев принадлежи и великолепната оценка за ВРО. От трибуната на „Знаме“ той съобщава на своите читатели: *„Народът показа, че без вътрешна организация е невъзможно всеобщо въстание* [к.м. - Ц.П.].“ с една или две незначителни чети“[33].

Ботев напомня на своя народ, че той има ВРО и нейните структури по-места. С тези си възгледи поетът революционер не само застава плътно до Левски, но дава израз на своята стратегия през 1875 г. за българското освобождение чрез повсеместно масово въстание в България. В бр. 23 на „Знаме“ от 27 юли/8 август 1875 г. се призовава към: „революция народна, незабавна, отчаяна; революция, която да изчисти Балканският полуостров не само от турците, които ни считат за стока и добитъци, но и от сичко онова, което може да вреди, на истинните наши стремления за пълна, абсолютна, човеческа свобода [к.м. - Ц.П.]“[34]. По-нататък „Знаме“ бойко тръби за въстание. В бр. 24 от 3/15 август 1875 г. се подчертава: „Сега е време да покажеме, че и ние [българите] сме достойни за свобода. Сега е време да запалиме Балканският полуостров от един[ът] край до другият [sic] ..., защото народът не може вече да чака“[35].

Отношението на Ботев към революцията, на страниците на в. „Знаме“, е израз на неговата политическа и революционна стратегия. Той достига и приема „новото учение“ на Левски, прилага го с несъкрушима воля и гениален размах. На страниците на революционния вестник са развити всички аспекти на извършващата се у нас националноосвободителна революция. Освен това, в периода на засилващата се революционна ситуация, „Знаме“ се превръща в огнен призив за въоръжена борба. Доказателство за това са и поместените революционни стихове на Ст. Стамболов, бившия главен апостол на ВРО. Особено строфите в бр. 22 на „Знаме“, където звучи бойният апел на въоръжената борба:

Сега, ил' никога
Найдно да са сдружим!
Сега, ил' никога
На бой да вървим![36]

Този рефрен на творбата изразява възванието „На Бой!“. Относно характера на борбата, която ще бъде неравна и кървопролитна, Стамболов е написал, а Ботев е обнародвал:

....

Да потекат потоци кръв
И гръм и бой най-страшен!
Излазей, грозна, гладна смърт,
Разливай адски огън! [36]

Участието на Стамболов във в. „Знаме“ е по-широко. След завръщането си от България бившият заместник на Левски е неотлъчно до Ботев, защото тях ги свързват не само идеите и делата на българската революция, но и най-сърдечно другарство. Неслучайно Ботев и Стамболов издават в печатницата на „Знаме“ своите „Песни и стихотворения“[37]. Пламенният апел за революция звучи и в последния брой 27 от 4/26 септ. 1875 г. на Ботевото „Знаме“, макар и с по различен контекст, „На бой с турците“[38], който остава и като Ботев завет, и като повеля за освобождение чрез общата свята революция.

---

[1] Датите на броевете са по стар (по Юлиански календар) и по нов (Григориански) стил за XIX в. само в текста. Но не и в бележките под черта, които, заедно с другите дати, са по стар стил.

[2] Знаме, бр.1, 8 дек.1874.

[3] Пак там, бр. 2, 15 дек.1874.

[4] Пак там, бр. 3, 2 дек.1874.

[5] Пак там, бр. 4, 1 ян. 1875.

[6] Пак там.

[7] Пак там.

[8] Пак там.

[9] Пак там.

[10] Пак там, бр. 5, 12 ян.1875.

[11] Пак там.

[12] ЦБРК е абревиатура на Левски, означава Централен Български революционен комитет.

[13] Вж. за публикувания оригинал на „Наредата“ с нова редакция: Павловска, Цв. Васил Левски начело на БРЦК в Българско, С., 2001, 72-78.

[14] Пак там, с. 72.

[15] Знаме, бр. 5, 12 ян.1875.

[16] Пак там, бр. 10, 2 март 1875.

[17] Пак там, бр. 4, 5, ян. 1875; Хр. Ботев, Събрани съчинения Т. 2. С., 1971, с. 489.

[18] Пак там, с. 493.

[19] Пак там, г. бр. 14, 2 май 1875; Ботев, Хр. Събрани съчинения... с. 572.

[20] Пак там, с. 574.

[21] Пак там, с. 574.

[22] Левски, В. Документално наследство. С. 1973, с. 170.

[23] Пак там.

[24] Страшимиров, Д. Т. Васил Левски. Т. 1, Извори. С., 1929, с. 348, с. 385.

[25] Павловска, Цв. Цит. съч., 183-185.

[26] Отначало „Знаме“ е печатано (от 1 до 10 бр.) в печатницата на „Свобода“ на Каравелов. Бр. 11 - в „Печатница А. Андрйча“.

[27] Ботев, Хр. Събрани съчинения... , с. 493.

[28] Писмото от 7 юли 1875 г. до Ив. Драсов е подписано от Ст. Стамболов и Хр. Ботев, макар стилът да е на Ботев.

[29] Ботев, Хр. Събрани съчинения... , с. 505.

[30] Пак там.

[31] Знаме, бр. 22, 13 юли 1875; Ботев, Хр. Събрани съчинения..., с. 187.

[32] Пак там.

[33] Пак там, бр. 23, 27 юли 1875; Ботев, Хр. Събрани съчинения..., с. 189.

[34] Пак там, бр. 24, 3 авг. 1875; Ботев, Хр. Събрани съчинения..., с. 197.

[35] Знаме, бр. 22, 13 юли 1875, с. 2.

[36] Пак там.

[37] Песни и стихотворения от Ботйова и Стамболова. Букурещ, 1875.

[38] Знаме, г. I, бр. 27, 14 септ. 1875.

BOTEV'S „FLAG“ NEWSPAPER - THE MOST PROMINENT VOICE OF REVOLUTION

Tcvetana Pavlovska

„Flag“ newspaper, the highest expression of the revolutionary publicism of Hristo Botev , is the unique high tribune of the Bulgarian revolution, after the suppression of Karavelov's newspaper „Independence“. In its 1st issue of 8/20 December 1975, „Flag“ declares its political platform. Its purpose is to support and patronize "the idea of our liberation“ from the ottoman slavery and the social grievance. With the first issues of the newspaper, enthusiastic figures of the Internal Revolutionary Organization (IRO) ardently acclaim and stimulate it - to wave „The flag of revolution". As a remarkable expression of Botev revolutionary genius the newspaper helps IRO to come out the crisis which is in after the dead of Vasil Levski. In the revolutionary situation, as a result of the rebellions in Herzegovina in Bosnia, „Flag“ appeals its people and IRO to "immediate, desperate, national revolution“ and for „Sacred and pure republic“, proclaimed by Levski.

ВЪЗРОЖДЕНСКИ ИДЕАЛИ В НОВООСВОБОДЕНИЯ СЛИВЕН (ОТ СТРАНИЦИТЕ НА ВЕСТНИК „БЪЛГАРСКО ЗНАМЕ“)

Мария Кирова

На 10 февруари 1879 г. в Сливен излиза от печат брой първи на „Българско знаме“ - „вестник за политика и книжевност“ - почти година след подписването на мирния договор между двете воюващи империи - Русия и Турция и съвсем наскоро след злополучния за цялата българска нация Берлински конгрес. За Южна България, за Сливен и сливенци Освобождението като политическа реалност се „отменя“ до септември 1885 г. Те остават в пределите на предложената като нарицание от граф П. А. Шувалов „недоволна България“. Макар и във видоизменена ситуация, то новият печатан орган е задължен /при това се справя впечатляващо добре/, да бъде естествен продължител на възрожденските традиции, съответстващи все още на моралните конструкти в един патриархален свят, но вече съобразно настъпилите промени в тогавашните обществени потребности.

За краткото време на съществуванието си, това издание успява да намери своето място и да покаже доколко е неоспорима истината, че борбата за осъществяване на националното единство представлява доказано продължение на българския възрожденски процес.[1] Без възможност за изчерпателност, седмичникът става трибуна на най-радикално настроените кръгове в Сливен и губернията, респектира със своята последователност, убедителност и достоверност при отразяване на най-съществените проблеми. Дистанциран от позицията на пасивно съзерцание, редакционният екип „воюва“ чрез познатите до Освобождението методи - със силата на информацията, на убежденията, в името на аналогична доосвобожденска цел - извоюване на окончателната независимост от властта на Султана и събиране на българските етнически територии.

Неоценимо е значението за град като Сливен да има свое актуално издание, още по- важното е, че с „правенето“ на вестника се заема екип от интелигентни и авторитетни личности - д-р Георги В. Миркович, д-р Начо Н. Планински и Добри П. Минков. Макар и с неголям журналистически опит, те са известни със своята ерудиция и високо за времето образование - първите двама са медици, а последният защитава докторат по право в Брюкселския университет, по - късно става един от създателите на българската правосъдна система, висш магистрат. Впрочем, още като ученик в Робърт колеж в Цариград, Д. Минков изпраща своите дописки до

„Дейли нюз", свързани с обстановката в Сливен по време на Освободителната война. Издател на вестник „Българско знаме" е д-р Г. Миркович, а редактор - Добри Минков. Не ще да е пресилено ако се каже, че това са представители на един интелектуален и патриотичен елит, формиран в последните десетилетия преди Освобождението и поставен в активна позиция веднага, щом става ясно, че принудително влиза в действие дипломатическата постановка за „така наречената Източна Румелия".

Особено важно е, че при подготовката, при изграждане концепцията на вестника, с тях е Петко Р. Славейков. Няма съмнение относно заслугите на П. Р. Славейков по идейното, редакционно, та дори по техническото създаване на в.„Българско знаме". Обстоятелството че той е в Сливен, макар за няколко месеца като сътрудник в канцеларията на руския губернатор, му дава възможност да създаде своя „екип" и да реализира един ценен замисъл. С неговото съдействие в града е пренесена техниката от Цариград, закупена от обявената в несъстоятелност печатница на П. Карапетров. Заедно с нея пристигат словослагателят Иван Дочков и редакторът Генко Голчев.

Затова съвсем не е случайно, че наред с основните си политически задачи, вестникът обявява: „...колкото за разните новини, толкова и за развитието на книжевността, решава са дето от днес да са издава вестник в Сливенската Губерния под название „Българско знаме"!" А в официалното „Обявление" по този повод в брой 1, издателят д-р Г. Миркович заявява: „Журналистиката е била в сичките епохи и между сичките просветени народности първата точка, чрез която те си са осветявали - било то за тяхното развитие и техният напредок, било то за тяхното припазвание от някои гибелни следствия; с едно слово - тя е огледалото, чрез което народите, като са водят, са стремят толкова към развитието си и благоденствието си, колкото и към защитата на своите общи интереси".[2] Появата на сливенския вестник е събитие не само за града, но и за младата българска журналистика в Южна България. Пловдивският вестник „Марица" веднага отбелязва това: „С благодарение видяхме първий брой на „Българско знаме", вестник, който начина да се издава в Сливен. Желаем добра сполука на наший побратим".[3]

Сред сътрудниците на вестника са учители, духовници от цялата тогавашна сливенска губерния, дейци на Сливенския и Ямболския апелативен и окръжен съд: Васил Вичев, Панайот Минков - дългогодишен председател на сливенската черковна община; Иван Минтов и др. С претенциите на хора, запознати в задоволителна степен с принципите на политическата история, философия, социология, създателите на вестника могат да си позволят характерния за цялото издание критичен тон към откровено антинародните прояви на европейските правителства, достигнали връх с решенията в Берлин през юли 1878 г.

Водещите редакционни статии, още в първите броеве на в.„Българско знаме“, определят основната политическа линия на вестника - либерален, с определена proруска насоченост, с претенции за прецизност и правдивост. За авторите му, без съмнение и за читателите му, решенията на Великите сили в Берлин през м.юли 1878 г. са плод на „изкуствени комбинации“, „несъгласни с естеството на обстоятелствата“. Те са определени обективно като „дела, които са срам за цивилизацията“ до степен, „щото человек почевна да се сумнява, че европейската дипломация...вместо да отива напред и да са осъвършенствува според общийт закон на развитието, тя назаднева и губи значението си като изкуство!“[4] Неслучайно вниманието с тревога е насочено към работата на международната комисия в Пловдив, с ясното съзнание, че на този етап европейските комисари са само безличен инструмент за политиката на своите правителства. Особено безкомпромисно е отношението на вестника към съществуването на „най - нелепо наречената Източна Румелия“ - „тази част от общото ни Отечество, която биде произволно отцепена на берлинский ареопаг“.[5] За четящия става ясно, че не само „Румелия“ като изкуствена административна структура е поставена в сферата на отрицанието, но и самите претенции на европейската дипломация за справедливост и още по-малко за хуманност.

Неоспоримият принос на редакционния екип е, че доразвива и актуализира идеята за държавността - която е една от водещите в българската национална стратегия през Възраждането, добила своето реално измерение след Руско-турската освободителна война 1877-1878 г., но за жалост над твърде малка част от етнонационалната ни територия. За сънародниците в земите на юг от Балкана е важно да не угасне изобщо стремежът към осъществяването на тази идея в обозримо бъдеще. Такава значима цел - обединена България - с основание се представя пред читателите на вестника като фактор от първостепенно значение за консолидацията и подема на българската нация в нейната общност, но вече с претенциите за съизмеримост спрямо останалите европейски нации. Не случайно една от водещите теми за периода на съществуване на вестника - първата половина на 1879 г. - става степента на зависимост между широко прокламираната теза за „европейската цивилизованост“ и потъпкването на „человеческите права“ в българските земи, чрез налагането на Берлинския диктат.[6]

Безспорен факт е, че при изграждане на българската нация през Възраждането водещ елемент е националноосвободителният. Затова и непосредствено след

Берлинския конгрес очакваните ответни реакции на тема „независима Южна България, Тракия и Македония“ се характеризират със своята обоснована категоричност и непримиримост. Когато някои политически среди в Западна Европа достигат до друга крайност - обвинения към Европейската комисия, че вместо да остави Източна Румелия изцяло под властта на Султана, тя ѝ изработила дори Органически Устав, реакцията на в.„Българско знаме“ е категорична: „Ний можем да уверим тези господа, че в нас любовта към свободата и стремлението към културно развитие съществуват в значителен размер и че ний имаме намерение честно да приложим положението „Законът е равен за всички!“, че ний не мислим да се ограничаваме с фрази, а верно и честно ще съблюдаваме свободата“.[7]

Включването на официални представители от Южна България в работата на Учредителното събрание в Търново е въпрос, който често се разисква по страниците на вестника, както и подготовката на българската делегация до европейските столици, с молба за ревизия на „трактата“ от Берлин.[8] Още по-остра е реакцията, изразена в специалното „Писмо“ на „населението на град Сливен и Сливенский округ“ до Европейската комисия в Пловдив. Там в обобщаващ план са изразени мрачните прогнози, относно т.нар. „Източна Румелия“, в случай, че не се променят основните положения в „Берлинския трактат“. Предупреждението е недвусмислено: „Да не станат някои катастрофи, за които като имами да скърбим, но съвестно оставями пак отговорна Европа за следствията!“ Специално се подчертава и недоволството от допуснатото само „неофициално участие“ на представители от всички български земи в работата на Народното събрание в Търново, факт, от който „всякой българин е наранен!“[9]

Цитираните извадки от публикации показват все по- високото народностно самочувствие, основано на съзнанието за принос в извоюваното Освобождение: от съществено значение например за читателите на „Българско знаме“ е да знаят, че българската делегация от Източна Румелия не е намерила очакваната подкрепа в столицата на Франция за своята кауза /да не навлязат турски войски в родината им. От Париж нашите пратеници са отпратени с безпрекословното становище, че там не могат да слушат оплаквания против Берлинския договор./ Този детайл, отбелязан мимоходом, всъщност цели да предизвика ответната реакция на българите и реално постига целта си. Тази цел подхранва самочувствието на една млада нация, убедена, че е дала достатъчно значими доказателства, за да отвоюва своето право на държавност.

В пряка връзка с основната линия в концепцията на вестника е и защитаваната нееднократно позиция от страна на Иван П. Славейков, един от синовете на

П. Р. Славейков. Като учител по литература в сливенската мъжка гимназия, той е активист сред организаторите на тукашното гимнастическо дружество. Макар и за кратко време в Сливен, Иван П. Славейков също се включва в екипа на вестника. Написаното от него намираме в началните броеве на „Българско знаме", впечатляващо с ерудицията и със своя образен стил. За него „нашата главна нужда днес е да поучаваме днешното изпаднало, унижено, изнурено, стъпкано, умаломощено поколение, да го повдигнем колко год(е) на по-висока степен...додето новите и по- достойни поколения да поемат делото".[10] Повод за тези съждения дава едно значимо за Сливен събитие - създаването на Народното гимнастическо стрелково дружество „Лев" през месец февруари, а целта на автора - да се насърчат подобните прояви в цялата губерния. Тук не само се изразява отношение към подобни формирования, но се обръща внимание на нещо особено съществено - българите се доказват като способни войници и „следователно у нас има едно поне от необходимите условия за независим и силен народ", а това качество е само част от цялостната ни народностна характеристика.[11]

С възрожденския призив „Кръст честни и свобода златна" /този път заимстван от черногорците/, дейците на следосвобожденска България са убедени, че започва новото време, не по-малко решаващо за съдбините на нацията. Твърде убедително звучат публикуваните декларации и наставления, свързани с предстоящата динамика в политически план, но наред с това вече се поставя и друг, особено важен въпрос: „нашите водители туй трябва да сторят, покрай материалното си приготовление, трябва да се приготвим и нравствено!"[12]

Порасналото самочувствие на „румелийците" от Чирпан, Хасково, Ямбол, Сливен /поставен впоследствие в обсадно положение от руските власти като наказателна мярка - б.а./, дава повод за твърде големия дипломатически скандал - т.нар. „афера Шмит". Без да се спираме на известното, можем да потвърдим, че по това време вестникът с основание прокламира тезата: народното недоволство е напълно основателно, освен това е израз на решимостта за противодействие още при първоначалните стъпки в мисията на Европейската комисия. Многобройните дописки и коментари доказват, че всеки неин административен акт се възприема от населението очевидно като нетърпимо вътрешно вмешателство.

В уводната статия на броя, свързана с положението в южнобългарските територии, Петър Иванов - един от редовните сътрудници на вестника - е убеден, че трябва да се действа - благоразумно, но същевременно категорично и неотстъпно. При тревожната перспектива /настаняването на турски гарнизони, на турска администрация тук авторът е убеден, че това неминуемо ще се отрази пагубно върху сигурността и най-вече върху самочувствието на народа. В този смисъл той намира, че действия, противопоставящи се на наложената по дипломатически път ситуация са вече належащи. „Друг изход няма за нашето народно съществование - българинът трябва дълбоко да е проникнат от святото чувство за свобода. Стегнем ли душите си с такова самоотвержение, ний можем да се надяваме на блестящ успех. Ако и да не надвием врагът си, то по крайний мер ще се покажем, че сме хора, а не бездушна материя, която е играчка в ръцете на по-силний." Така П.Иванов изгражда своята теза за народностното ни самочувствие, поставено в основата на радикални, макар и „благоразумни" действия спрямо силите на Европа. Същевременно, като човек с твърде богат житейски опит намира за наложително такова стечение на обстоятелствата, при което българите да съумеят да заемат своето достойно място сред балканските народи: „Иначе не може да бъде; срам би било за нас, след толкова блестящи примери на самоотверженост и юначество, ...ний слава Богу, се мислим за нещо друго в света; защото доста бяхме подигравка пред съседни нам народи, че нас не ни бива за друго, освен за орало. От агнета, ...трябва за кратко време да станем левове!"[13]

В тази връзка вестникът обръща внимание и на най-дребните детайли, свързани с националната ни културно - религиозна традиция, алармира за всичко, което би застрашило нейните устои. В качеството си на издание, пряко свързано със Сливен като център на голяма епархия, например обръща специално внимание на църковните дела. В статия на неизвестен автор /подписан „Х.П."/ се разглежда въпросът „За порядокът в нашите черкви". Освен „за порядокът" в прекия смисъл на думата, вниманието на читателя е насочено към длъжностите на свещениците, на учителите, на богословието като наука, която се определя „като ключ към другите науки".

Известно е, че Сливен е един от големите български градове, понесъл големи материални щети по време на Освободителната война. Търговията и занаятите - водещи за селището и за региона дотогава, са съсипани от грабежи, пожари, от неизплатените огромни заеми, наложени пряко от турското правителство. След войната само абаджийският еснаф предявява иск към него в размер на 292 460 гроша... А в големия пожар на 31 декември 1877/1 януари 1878 г. изгаря централната част на града - унищожени са над 800 от около 1 000 дюкяна в прочутия Аба пазар, в Тюфекчийската, Еминджийската, Темната чаршия, Житния пазар и пр. Изгорени са повече от 100 къщи, подпалено е и Централното класно училище, където огънят поглъща богатата му сбирка от книги и ръкописи, дарения от д-р Ив. Селимински, д-р П. Берон и други сливенци, живеещи в европейски градове. Затова в първите месеци и години след Освобождението, изправено пред нови стопански и политически условия, населението бедства. Съвсем закономерно е да се търси изход от утежненото положение - липсата на възможности за развитието на „мирната гражданска деятелност", утежнена от условията на едно изкуствено наложено политическо, стопанско и културно разделение. В. „Българско знаме" поставя на преден план и този неимоверно тежък проблем, още повече, че намирането на такъв изход е от огромно значение и се отнася не само за Сливен, но и за преобладаващата част от южнобългарските земи. И затова, когато воюва за реализирането на еднонационалната идея - обединението на земите ни, в. „Българско знаме" всъщност дава трибуна на цялостните, напълно адекватни претенции на нацията. Нейният стремеж е да не бъде повече обект на несполучливи политически трансформации и експерименти, а да се включи съвсем закономерно в европейската стопанска и културно-политическа система.

В една от водещите статии отново се изтъква не само правото, но и традициите на българите като народ, който въпреки вековното чуждо владичество, „пак е можал при толкоз тиранически препятствия да направи прогрес в цивилизацията... Затова „питаме сега Европа, в име Божие справедливо ли е един страдющ народ и народ, достоен за напредък да бъде осъден в Берлин от дипломацията?". Авторът на това „Писмо до редакцията" е подписан само с инициали, но се предполага, съдейки от стила, че това е д-р Н.Планински.[15]

Относно бъдещата политика на българската държава, вестникът защитава тезата за самостоятелност, в рамките на възможните дипломатически параметри. В редакционен коментар, насочен към това, че българите трябва да обърнат очи освен към Русия и към Западна Европа, се настоява следното: „Покровителството, благоволението на силните е желаемо, защото в много случаи и то помага и много върши; но трябва да знаем, че и то всичко не свършва, а всичко свършва за себе си един народ, както и един човек, с достойнството си, с постоянно домогване и неуморно старание да работи сам за себе си и сам да си помага." Пак там, като продължение се подчертава, че покровителството от страна на Великите сили най-често достига до нежелана крайност, като се цитира статия на в. „Голос": „Тези закъснели „подмилквания" спрямо българите /ще бъдат/ дотогава, докато българската интелигенция разбере, че от Западна Европа България няма какво да очаква, освен опити „да експлуатироват в политическо отношение новосъздаденото княжество!"[16]

Още по-смущаващо за националната ни кауза е обстоятелството, че пренебрегвайки общоизвестни политически реалности, европейската дипломация целенасочено поощрява предварително обречената на провал перспектива - запазване на статуквото на Балканите във вида до Сан-Стефанския мир, по отношение на Тракия и Македония като подвластни провинции на Високата порта. В този смисъл като ответна реакция се откроява една статия във в. „Българско знаме" , изградена на тезата, че „Европейските държави не виждат очевидното - невъзможността Високата порта да прояви така желаното от тях: опит и мъдрост, за да осигури просперитет на своите провинции и поданици! Вместо обещаните реформи и „въдворение на порядок, те получават свирепства и разорения". И затова българската позиция се заключава само в едно - недоумение от факта, че „се приказва с особено почитание за главното управление на турците" като сила, която може да извърши чудеса! При всичко, че тази сила никога не са е потвърждавала...!"[17]

Обяснима е съпричастността, с която се отличават всички съобщения във в. „Българско знаме", свързани със съпротивата в Македония - „Прокламации" от Централния Македонски комитет, с призиви за помощ и съдействие на македонските четнически акции и пр. Изразява се искрена тревога при проследяването на поредицата изстъпления на турските власти над сънародниците ни в Одринско, около Лозенград, Узун-Кюпрю и др. С оттенък на задоволство и надежда се оповестява, че точно грижата за „своята националност" стои в основата на първите начинания на „Сливенското благотворително дружество". То се създава на 1 октомври 1878 г. /б. а./ и една от първите му стъпки е решението да изпрати свои представители в Къркдисийско, с цел да убеждават християнското население да не се изселва и така да се предотвратят „лошите последствия за българската територия и нация". Пратениците от Сливен са двама: войводата Панайот Хитов и авторитетния сливенски учител Михаил Икономов. При все че мисията им не донася желания резултат, те полагат огромни усилия, за да я изпълнят. Икономов успява дори да се представи официално на одринския валия Реуф паша, запознава го с мисията и... поне на думи среща подкрепата му. Впрочем, тази подкрепа е неслучайна - в унисон с интересите на фиска, съвсем наскоро Реуф паша е принуден да се намеси. В издадената „Прокламация" към жителите на вилаета, се известява волята на Султана да се въдвори порядък в провинцията и основно - да се спрат масовите изселвания на християните от там.[18]

От всички статии с външнополитическа насоченост, с отношение към разделението на България, става ясно, че редакционният екип следи ревностно дипломатическата кореспонденция по проблема, а това дава поводи за последващите във вестника коментари. Споменатата реплика: „от най-новите европейски вестници, които получихме" изяснява предположението ни, че в Сливен, вероятно в читалище „Зора" и по лични абонаменти се получават много европейски периодични издания.[19] В сравнителен план ще посочим, че в навечерието на Освобождението само в сливенското читалище пристигат: 3 френски списания, 1 немско, 4 руски и няколко чужди вестника.[20] Затова не е необичайно, че във в. „Българско знаме" непрекъснато се цитират в. „Дейли Нюз", „Таймс", „Голос", „Новое время", „Алгемайне цайтунг", „Економист" и др. Преводите очевидно са правени от редакторите, както и от Илия Йовчев, М. Икономов и др. възпитаници на руски и западноевропейски университети, които със сигурност имат достъп до голяма част от публикациите в чуждата преса.

„Английски интриги" е реакцията, която съзираме в коментар на вестника по повод становището на търновския кореспондент на в.„Таймс". Последният предизвикателно нарича южнобългарските депутати „румелиотски господа" и откровено призовава да напуснат старата българска столица, тъй като пречат на тези от Княжеството да „осъществят благодеянията, които Берлинский трактат постави в ръцете им".

Във в. „Българско знаме" доста често се цитира бележитият английски публицист и историк Едуард Фрийман, при това най-често като критик на балканската политика на Великобритания. Подобна политика - счита той - като морал е чужда на същността на християнството, освен това е недопустимо човечеството да се „явява само като една маловажна жертва, която може разумно да ся принесе на жертвеникът на всеуправляющийт интерес..."[21]

Заслужава да се отбележи и стремежът за обективност по страниците на изданието, постигната с цената на опити за един по-задълбочен и безпристрастен анализ на фактите. В брой 2-ри от 17 февруари 1879 г., е поместено стихотворението на П. Р. Славейков „Към Англичаните", посветено на паметта на княз Вл. А. Черкаски. В него категорично е изразено отношение към официалната политика на Англия с красноречивите думи: „На християнството в укор/ Да държите нас в окови/ В стыд на кръста и позор!" Същевременно поетът изразява дълбокото си уважение и признателност „от всичкий Българский народ" към „онези човеколюбиви души и истинно благородни синове на Албион, които не се посвениха да изобличат криволичивата и своекористна политика на някои от държавните си мъже."[22] Същата прецизност и разграничение в позициите на английските политически кръгове съзираме и в статията на П. Иванов, изпратена от Ст. Загора. Написаното, което очевидно не е повърхностен памфлет, потвърждава разделението, по което се отличават „европейските благоразумни люде от „твърдосърдечните лордове", които не признават правото на славяните на свободен живот, „тъй както латинските и тевтонските племена". Като защитава правото на българите на самоопределение, авторът подчертава, че това е техният път „по естествения ход на своя напредък.“[23]

Макар съхранените броеве да не разкриват цялото богато съдържание на вестник „Българско знаме“, краткият досег с него дава основание да се направят някои обобщения: преди всичко изданието отразява твърде динамичната обществена атмосфера, пренаситена с емоционална енергия, но същевременно с ясно изразени нагласи за градивно и мирно гражданско развитие /възможност, която очевидно ще липсва за огромна част от българите на юг от Балкана, поне до септември 1885 г., без да засегне тези в Тракия и Македония/. При това поставените проблеми далеч не се разглеждат едностранчиво - със стремеж само към териториална интеграция, а провокират нагласата за една многопластова перспектива в развитието - в политически, стопански и културен аспект на бъдещата обединена България.

Вестникът заявява своята позиция на своеобразен коректив на общественото мнение, очакван и уважаван „съдник“ на настоящите, толкова непредвидими реакции, съпътстващи изпълненото със събития ежедневие в новоосвободените български територии. Като успява да заеме и утвърди позициите си на първи печатан орган в Сливен, вестникът бързо става популярен и търсен. Неговият тираж - 2000 бройки, надхвърля значително този на други вестници, издавани тогава при други условия в Княжество България. В цялостен смисъл той е естествен продължител на възрожденската журналистическа традиция и неотстъпно воюва за исконните народни права. Редакционният екип и кръгът от сътрудници съумяват във впечатляваща степен да представят източнорумелийското обединително движение като естествено продължение на националноосвободителните ни вековни стремления, вече в контекста на една нова балканска реалност. И да покажат основателната си загриженост и надежда за предстоящото пред българите като съзидание и стремеж към напредък, а не като заплаха за Балканското статукво.

---

[1] Дойнов, Д. Комитетите „Единство“. Второто комитетско десетилетие 1878-1885 г., С., 2006, с.145.

[2] Българско знаме, /Сливен/, I, бр.1, 10 февруари 1879 , с.1.

[3] Марица, I, бр. 57, 13 февр. 1879, с.7.

[4] Българско знаме, бр.2, 17 февр. 1879, с.1.

[5] Пак там, бр.2, с.1.

[6] Българско знаме, бр. 7, 24 март 1879, с.1.

[7] Българско знаме, бр.21, 30 юни 1879, с.2.

[8] Пак там, бр.5, 10 март 1879, с.2.

[9] Пак там, бр.7, с.2

[10] Пак там, бр.2, с.4.

[11] Пак там, бр.2, с.4.

[12] Пак там, бр.10, 14 април 1879, с.1.

[13] Пак там; П.Иванов - сътрудник на вестника от Ст. Загора, учител в Сливен по френски език през 1872 г.;

[14] Българско знаме, бр.6, 17 март 1879, с.1.

[15] Пак там, бр.22, 7 юли 1879, с.1.

[16] Пак там, бр.1, с.3.

[17] Пак там, бр.11, 21 април 1879, с.1.

[18] Пак там, бр.4, 3 март 1879, с.4.

[19] Пак там, бр.7, с.1.

[20] Киров, З. Исторични бележки за българското народно читалище „Зора" в Сливен.- В: Юбилеен сборник на българското народно читалище „Зора" в Сливен. С.,1910, с.46.

[21] Българско знаме, бр.12, 28 април 1879, с.1.

[22] Пак там, бр.2, с.3.

[23] Пак там, бр.7, 1-2.

NATIONAL REVIVAL IDEALS IN THE NEWLY LIBERATED TOWN OF SLIVEN (FROM THE PAGES OF THE BULGARIAN „FLAG" NEWSPAPER)

Maria Kirova

The article presents the first printed newspaper in Sliven - the "Bulgarian flag" newspaper, published in 1879 - its editorial staff and publishers, the main objectives and trends in its agenda. The thesis that is maintained here is that in the changed post-Liberation situation the new paper managed to make its reputation among the readers of the town and the province as a natural successor of the most valuable journalistic traditions from the Bulgarian national revival period. Besides, the article emphasizes the impressive efforts of the newspaper to prove the indisputable truth that the struggle for the national unity was a continuation of the Bulgarian revival process. With conviction, consistency and trustworthiness, with the power of information, the weekly withstood the right of the Bulgarians to oppose the decisions of the Congress of Berlin in July 1879 and the unnatural fragmentation of their lands. The impression is that the newspaper not only championed the realization of the ideal for political and economic sovereignty of united Bulgaria, but it also sought to create and defend the new self-confidence of one European nation deserving of freedom.

ОСНОВНИ ЧЕРТИ И ИДЕЙНИ НАСОКИ В ПУБЛИЦИСТИКАТА НА МАРКО Д. БАЛАБАНОВ ДО 1870 Г.

Пламен Божинов

В нашата историография се приема, че Марко Димитриев Балабанов, за когото иде реч в настоящото изследване, не е сред първите и най-емблематични пера на българската възрожденска журналистика, но играе съществена роля в легалния периодичен печат, излизащ в пределите на Османската империя[1]. И наистина, трябва да се съгласим, че по майсторство на словото, по плътност и релефност на създадените от него образи, по сила на внушенията трудно бихме могли да го наредим до най-добрите представители на журналистическото майсторство от епохата, каквито безспорно са Георги Стойков Раковски, Петко Рачов Славейков, Любен Каравелов и Христо Ботев.

Но все пак осмелявам се да твърдя, че М. Балабанов е сред онези членове на гилдията, които обогатяват политическия дебат, разнообразяват тематиката на печата, чиито писания уплътняват картината на възрожденската ни публицистика, и без наличието на които палитрата на периодиката от онези години би била доста по-бледа и безинтересна. Дори само ако споменем политическите и културни полемики, които той предизвиква последователно с Нешо Бончев, с Л. Каравелов, с П. Р. Славейков, с Иван Найденов и др., е достатъчно, за да му отредим едно достойно място в галерията от портрети на българските възрожденски журналисти. Днес, който и да е исторически преглед на българския периодичен печат, не би бил пълен без споменаването на неговото творчество и дейност като автор на материали и редактор в сп. „Читалище“, като дописник във вестниците „Дунавски лебед“, „Время“, „Македония“, „Право“, „Стара планина“ и „Ден“[2]. Може да се смята за вече установено, че безспорен връх в публицистичната му дейност е списването от него на в. „Век“ и продължението му „XIX-ий век“ в годините 1874 - 1876 г.[3] Но веднага трябва да вметна, че предходното му творчество не бива да се омаловажва или пренебрегва. Напротив, то може да ни предостави ключови по своето значение данни, анализът на които да ни позволи да надникнем в механизмите на това как става израстването и формирането му като личност, творец и политик и на тази основа да се откроят по-ясно мястото и приносите му в историята на възрожденската ни журналистика. Ако изключим обаче някои инцидентни цитирания, първите публицистични опити на Балабанов до 1870 г. досега не са били обект на специално внимание.

Още като ученик в Богословското училище на о-в Халки /дн. о-в Хеймбелиадась/ от 1855 до 1862 г. Марко не само прилежно усвоява учебния материал[4], но започва внимателно да следи и излизащата тогава българска и гръцка преса. Особено впечатление му правят сп. „Български книжици“, редактирано последователно от Димитър Мутев, Гаврил Кръстевич и Тодор Бурмов. Благодарение на посредническите усилия на богатия търговец Никола Тъпчилещов и на младия тогава търговски писар Йосиф Дайнелов излизащият в Белград в. „Дунавски лебед“ на Г. Ст. Раковски достига сравнително бързо и до българските учители и ученици в Халкинската семинария[5]. Неговият първи брой носи дата 1 септември 1860 г., а на 28 ноември с. г. в съавторство с Григорий Хилендарски, бъдещият митрополит Григорий Доростоло-Червенски, Балабанов пише и изпраща до Г. Раковски в Белград първата си дописка. В съпроводителното писмо двамата ученици лаконично се представят: „В кратце ми сми питомци на священ[оначалника] Б[ългарской] църкви г. Илариона М[акариополски] и ся учими в патриаршеското богословско училище в Халки. Затова нашити имена ще ся таят, а ми от сега ще ви пишими редовно статии да поместите във вестникът ви, които ще изпратими чрез княжеската агенция [сръбското дипломатическо представителство в Цариград - б.м., Пл. Б.].“[6]

Още от първия прочит на цитираните редове става видно, че у двамата младежи желанието за себеизява в полето на публицистиката се бори със страха от враждебната реакция, която би настъпила в училищните среди[7], ако станат обществено достояние имената на авторите на публикацията в белградския български вестник. Съществуващите притеснения и опасения обаче не им пречат те да се чувстват сродени с общонационалния подем около черковния въпрос и да се заемат с написване на своята първа дописка. По това време Марко, за разлика от неговия съученик Григорий, официално не е възпитаник на Иларион Макариополски, както се е декларирал в дописката, но споменаването името на водача в борбата за църковна независимост очевидно е изглеждало като надеждна легитимация и сигурна препоръка пред редактора на „Дунавски лебед“. Въпреки поетото обещание в следващите месеци и години Балабанов не става редовен кореспондент на „Дунавски лебед“[8], но неговото влечение към публицистиката вече може да бъде отбелязано.

В известните ни досега дописки двамата халкински възпитаници дават израз на разпаления у тях народностен дух и на желанието си да споделят с читателите необходимостта да защитят със слово и дело потъпканите от Цариградската патриаршия правдини на българите. В тях младите автори споделят възхищението на цариградските българи от начина на списване на в. „Дунавски лебед“ и отбелязват: „Многажди сме писали да изпроводим някое писмо, чрез което да ви докажим и отдалече недоказаната наша към вас благодарност, загдето издавате един полезен на народа ни вестник, който не само наший народ силно освещава и сърдечно съгравя, но и ослаблените очи на вразите му ослепява... Многажди, казваме, смя мислили да ви докажим това с едно наше писъмце, но обстоятелствата, не ни го до нине простиха.“[9]

В същността си първите съвместни публикации на Григорий и Марко са полемични творби, в които те, в спор със съвременни им гръцки автори и с неотстъпчивата позиция на фенерското духовенство, отстояват личното си право на свободна народностна самоидентификация във враждебното училищно гръцко обкръжение, историческото право на българите да имат независима църковна йерархия и за човешкото им право да слушат църковната служба и Божиите слова на своя роден език[10]. Според авторите българите имат срещу себе си трима неприятели: „безбожното фанариотско духовенство“, „фанатици гърци“, които мечтаят гърцизмът да се разпространи навсякъде по света, и „лукавите папищаши, кои ищат всячески да разпространят всекъде господство си и да впосеят между невиному нашему народу различни раздори“. Не са спестени укорите и към онези българи, в лицето най-вече на редактора на „Цариградски вестник“ Александър Екзарх, които са склонни на отстъпки и компромиси с Вселенската патриаршия в ущърб на народните интереси, така както, разбира се, те ги виждат и разбират[11].

Тези първи и все още не особено умели полемични опити в полето на публицистиката показват също, че Балабанов, въпреки строгия и почти монашески режим в училището, където акцентът в обучението е поставен предимно върху богословските дисциплини, върху догмите и каноните на източното православие[12], вече не само че е запознат с идеите на европейското и гръцкото Просвещение, но и убедено споделя основните им принципи[13]. Внимателният анализ на тези първи авторови текстове разкрива, че още тук, в семинарията, той вече е познавал в ръкопис отделни произведения на Неофит Бозвели, както и някои печатни трудове на Юрий Венелин и Г. Раковски, които са оказали решаващо влияние върху неговото формиране и израстване като личност, политик и публицист[14]. Макар плод предимно на ученически ентусиазъм, който свидетелства за повече желание, отколкото за наличието на умения, разглежданите дописки вече указват пътя, който се открива пред все още младия богослов и бъдещ правист.

Раковски също оценява по достойнство патриотичните увлечения и творческото вдъхновение на своите нови кореспонденти. В редакционна бележка към публикацията на тяхната статия във вестника той отбелязва: „Не можем да не похвалим такива благородни чувствования кам милий наш народ, коих показват с отворено българско сърце наши нови дописници."[15] Тези похвални думи са, разбира се, не само одобрение към младежкото рвение, но и насърчение за бъдещо сътрудничество, възможност за което се открива неочаквано скоро.

След завършване на Халкинското училище М. Балабанов отхвърля направеното му предложение от страна на училищното ръководство да се посвети на духовното поприще и с материалната подкрепа на щедрия благодетел Георги Золотович продължава образованието си в университетите на Атина, Париж и Хайделберг през периода 1862 - 1870 г. В гръцката столица той има възможност да се запознае лично с Раковски и да му предложи услугите си в предприетата тогава от него политическа и дипломатическа мисия в търсене на общобалканско сътрудничество в борбата за отхвърляне на чуждото господство[16]. До каква степен на близост са достигнали взаимоотношенията им по време на този епизод от живота на великия българин свидетелства фактът, че в последвалата кореспенденция между тях Раковски се обръща към своя млад сънародник с обръщението „приятелю", а писмата завършват с топлите уверения „твой искрен приятел"[17]. Малко по-късно, вече от Букурещ, Раковски му изпраща втория брой на своя в. „Будущност" и му предлага да стане редовен кореспондент на вестника от Атина, който да му пише ежеседмично „по един добър допис върху хода на тамошните работи, и най-паче върху онова, що ся нам относи".[18] Поради редица обективни и субективни причини и този план за съвместна работа в полето на журналистиката не се осъществява, но той е показателен не само за благосклонното отношение на Раковски, но и за неговата положителна оценка относно патриотизма, интелигентността и личностните качества на младия му сънародник.

Малко по-късно, като студент по право в Сорбоната М. Балабанов успешно се вписва и в живота на малката българска колония, установила се междувременно в Париж. Тук той поддържа връзки с д-р Никола С. Пиколо и с д-р Петър Берон, а чрез тях установява известни контакти и със среди в руското посолство във френската столица. Това обстоятелство му позволява да не забрави уроците в политиката, дипломацията и жураналистиката, на които го учи Раковски, и да продължи и по-нататък със своите публицистични опити. Под псевдонима Богобоев той публикува поредица от статии в руското задгранично списание „L'Union chretienne" с общото заглавие „Българският въпрос в Цариградската църква", чрез които запознава четящата публика във Франция с историята на гръцкото духовно господство над българите и аргументира правото на последните да имат епископи от своята народност, богослужение на роден език и т. н.[19] Част от тези материали освен на френски език, Балабанов публикува и на руски и гръцки език, а някои от тях изпраща и на Т. Бурмов, който ги помества на страниците на в. „Време".

Със своите нови публицистични работи младият български студент прави първите си стъпки и в попрището на външнополитическата пропаганда на българската национална кауза. Така той се явява един от приемниците на делото, започнато от Раковски. Тази посока на развитие ще бъде продължена от Марко Балабанов и в следващите години с написването и издаването на брошурите „Les Turcs en Bulgarie" /1869 г./ и „L'eglise orthodoxe, le schisme et le patriarche de Jerusalem Cyrille" /1873 г./ с мемоара, писан съвместно с Драган Цанков след потушаването на Априлското въстание /1876 г./ и с участието си в мисията пред правителствата и дворовете на Великите сили по същото време, а също така и с дипломатическата си дейност като външен министър и дипломатически представител на Княжество България в редица съседни страни в годините след Освобождението. Без да преувеличаваме значението на неговите начални опити във външнополитическата пропаганда, за които стана дума по-горе, трябва да отбележим, че те все пак помагат на определени среди във Франция и Европа да се запознаят с българските проблеми, надежди и планове за бъдещето и да получат малко по-добра ориентация в сложния пъзел на балканската политическа действителност. При липсата на организирана българска пропаганда в Европа преди избухването на Източната криза 1875 - 1878 г. и при сравнително скромното присъствие на български политически текстове на чужди езици[20], публикациите на Балабанов на френски и гръцки езици заслужават да бъдат отбелязани, а неговия принос в тази посока да не бъде забравян.

С дейността си в Париж през 60-те години на XIX в. Балабанов играе ролята на връзка и естествен мост между различни групи на българската политическа емиграция съответно в Цариград, Букурещ и Париж. От една страна, в резултат на контактите му със „старите" в румънската столица, Балабанов написва вече споменатата по-горе брошура „Турците в България" и спомага за нейното разпространение в дипломатическите кръгове и сред някои заинтересовани среди в големите европейски столици[21]. От друга страна, по инициатива и с покана на „младите" в Букурещ той взема участие в мисията на Теофан Райнов и Райчо Попгръблев в Западна Европа и присъства като преводач при тяхната среща с Джузепе Мацини в Лондон през 1869 г.[22] По-поръка на Т. Бурмов от Цариград пък пише материали, с които запознава българските читатели на в. „Време" с актуални политически, обществени и културни новини от френската столица[23]. Дори Бурмов предлага на Балабанов да стане съредактор на в. „Време"[24]. От своя страна българският студент няма нищо против да се върне в османската столица и да се захване професионално с журналистическа дейност. Във връзка с това предложение той развива своите виждания относно програмата на вестника, която би следвал, ако заеме предлаганото му място. „Най-голямата за мене амбиция - съобщава Балабанов на главния редактор на „Време" - ни е друго нещо освен... да спомогна щото да дадем живост нравствена на народа ни, да събудим чувствата на самобитието му, на правата му, на достойнството му и ако иска да го тури в действие всичко туй, да стане без да докачим местните закони, чрез членове върху разни предмети, които да би могли да привлекат вниманието и на най-простия."[25] Независимо от факта, че Бурмов получава и руска финансова субсидия за издаването на своя вестник[26], средствата за издръжка на втори редактор не достигат и проектираното сътрудничество не се осъществява[27].

Все пак през 1866 г. М. Балабанов изпраща една поредица писма и дописки до Т. Бурмов, някои от които са обнародвани на страниците на в. „Време", а други намират място във вестниците „Македония" и „Право".[28] Три са основните теми, които той разглежда в своите публикации: първо, решаването на българския църковен въпрос и борбата срещу униатската пропаганда; второ, триумфа на прогреса и рационализма в съвременното общество; и трето, успехите на националноосвободителните и обединителните движения в Европа.

Основно погледът на Балабанов е насочен, разбира се, към първия проблем. На него той отделя най-много редове в почти всички свои съобщения и дописки, в които показва добро познаване на историята, догмите и каноните на провославната църква. Авторът държи да подчертае, че спорът на българите с гръцкото духовенство не е каноничен въпрос, а неговото решаване в полза на българите не би накърнил с нищо единството на православието и не би заплашил църквата с разцепление. Напротив, народът и неговите истински водачи са верни на православната вяра, но искат промяна в административния ред, установен от Цариградската патриаршия[29]. По това време Балабанов публикува свои материали и във в. „Македония", от които особено внимание заслужава статията: „Не стигат ли 11 години"[30]. В нея той прави преглед на историята на църковния въпрос след Кримската война и едновременно с това съпоставя този епизод от борбата на българите за духовна независимост с най-значимите събития, станали в Европа и Америка по същото време. Авторът не прави това сравнение случайно. С него той цели да покаже колко незначителни са успехите на българите на фона на големите исторически промени, извършващи се в света, и да подтикне своите сънародници към по-голяма активност, самостоятелност и последователност при преследване на поставените общонародни цели.

Във връзка с църковния въпрос трябва да се спомене и другият акцент, който Балабанов поставя в своите публицистични работи - острите атаки по адрес на католическата църква и по специално към униатската пропаганда в българските земи. Това са идейни позиции, които просветеният клисурец защитава още в Богословското училище, но сега се появяват и нови акценти, оформени в резултат на следването му на Запад. Чрез своите публикации той се опитва да внуши на българския читател, че католическата църква е скована в „твърде тесен кръг от понятия", че учението ѝ е пълно със заблуди, а църковната ѝ организация е подчинена на един авторитарен принцип, чужд на времето и на истинския дух на християнството. Специално в България униатската пропаганда преследва користолюбиви цели, нямащи нищо общо с българските народни интереси. Обратно, православната църква е тази, която се придържа към началата на автентичното християнско учение, проповядвано от първите апостоли[31]. Критиката на Балабанов по посока на папския престол е както от позицията на православен християнин, който не приема догмите на католицизма, така също и от гледището на един модерен, добре образован човек, който изповядва подчертано либерално виждане по въпросите на вярата и религията. В това отношение на наблюдателя не може да не направи впечатление, че между двата елемента във възгледите на българския възрожденец има известно вътрешно противоречие, а аргументацията му страда от идеен еклектизъм. Но тези черти като цяло са характерен елемент от мирогледа му, които се проявяват още на този ранен етап от неговото книжовно творчество.

Другата тема, която Балабанов приема особено присърце, и която той започва да разработва първо на страниците на „Время", а по-късно, след завръщането си в Цариград, доразвива в сп. „Читалище" и вестниците „Век" и „XIX-ий век", е темата за прогреса на човешката цивилизация и законите, по които той се развива. Със завидна ерудиция авторът пише за извършващите се научни открития в света, за достиженията на техниката, развитието на промишленото производство, демократизацията в политиката, промените в обществото, културата и ежедневния бит на хората в Западна Европа. Всичко това, според него, е доказателство за прогресивното развитие на човешкото общество. Законите на общественото развитие са „железни", смята той, не само защото са доказани от практиката, но и защото представляват въплъщение на Божия промисъл. В материалите си младият Марко се опитва да съвмести разума, просвещението и напредъка с вярата, с мястото на православната църква в съвременното общество и да обоснове предимствата, които последната има пред католицизма[32].

Третата предпочитана тема от Балабанов, която той с особено пристрастие разработва, е за успехите и разпространението на националната идея на европейския контитент. Разбираемо вниманието му е съсредоточено предимно върху събитията около обединението на Италия и войната, която води Прусия с Австрия за обединениато на Германия. Напълно в съзвучие с напредничавите умове на своето време българският студент изпитва уважение и симпатия към народите, борещи се за своята свобода и независимост, и тези чувства намират място още в неговите ранни кореспонденции от Париж. „Щастливи са ония места - пише той в едно свое писмо до Т. Бурмов - дето преодолява разумът със сичката негова независимост, със сичката негова свобода. Защото същността на человеческия дух е свободата, свободното движение!“[33] За него просвещението и нравственото издигане и усъвършенстване на личността и свободата са неща, които не могат да съществуват едно без друго. Именно за това симпатиите на Балабанов са на страната на Прусия. Една страна и едно правителство, които според него съчетавали в себе си най-големите предимства на съвременната европейска цивилизация[34].

Първите прояви на Балабанов като човек на перото до 1870 г. са белязани и с успехи, и с несполуки, но е безспорно, че наред с изпити, университетски знания и дипломи в тези години той натрупва и публицистичен опит, който ще се окаже много необходим и полезен за бъдещата му дейност като редактор на сп. „Читалище“ и в. „Век“. Във всеки обнародван от него материал проличава колко тясно е обвързан той с духовното и политическото възраждане на своя народ и как мисълта му е насочена предимно към откриването на начини и средства за подобрение на неговото положение. Независимо, че именно в тези години той застава на по-умерени и компромисни позиции спрямо османското политическо господство и духовната власт на Цариградската патриаршия, неговото родолюбие и всеотдайност си остават все така чисти и откровени, а умерената му политическа позиция се дължи на вече оформилото се у него дълбоко убеждение, че с легални политически средства може да се постигне повече, отколкото с революция, оръжие и кръв. От друга страна, с политическите и журналистическите си изяви в ранните години Балабанов успява да си извоюва авторитет сред своите сънародници в страната и сред емиграцията, който отваря пред него много врати и открива възможности за бъдеща реализация както в сферата на политиката, така също и в полето на журналистиката.

---

[1] Боршуков, Г. История на българската журналистика. 1844 - 1877, 1878 - 1885. С., 1976, 321 - 323, 328 - 329; Дойнов, Ст. С желание да бъдат полезни. - В: Върхове на българската журналистика. С., 1976, 247 - 257; Данова, Н. Марко Д. Балабанов и гръцкият културен и идейно-политически живот през XIX век. - Исторически преглед /ИПр/,1986, кн. 3, с. 60; Божинов, Пл. Марко Д. Балабанов - обществено-политически идеи и дейност до 1878 година. /Дисертация/ С., 1996, л. I.

[2] Една, макар и непълна, библиография на публикациите на М. Балабанов вж. у Стоянов, М. Българска възрожденска книжнина. Аналитичен репертоар на българските книги и периодични издания 1806 - 1878. Т. 1. С., 1957, 7 - 9.

[3] Боршуков, Г. Цит. съч., с. 322 - 323; Божинов, Пл. Политически идеи и дейност на Марко Д. Балабанов в навечерието на Априлското въстание от 1876 година. - ИПр., 1997, кн. 4, 3 - 20; Константинова, Здр. Държавност преди държавата. Свръхфункции на българската възрожденска журналистика. С., 2000, 231 - 233.

[4] Симеон Варненски и Преславски. Как се представих за пръв път на дяда Илариона Макариополски. - В: Иларион Макариополски, митрополит Търновски (1812 - 1875). Биография, спомени, и статии за 50-годишнината от смъртта му. С., 1925, с. 7; За учението на М. Балабанов на о-в Халки според запазената архива на Семинарията вж. Румпос, Д. Й. Български преподавтели и ученици в Богословското училище на остров Халки (1844 - 1903). В. Търново, 2007, 134 - 138. Като последно изследване за българските учители и ученици в Богословското училище вж. Желев, Й. Един епизод от формирането и консолидирането на висшия православен клир на Българската екзархия. - В: Sine ira et studio. Изследвания в памет на проф. Зина Маркова. С., 2010, 146 - 177.

[5] Архив на Г. С. Раковски. Т. 1. Събрал и подредил Г. Димов. С., 1952, док.114, 115, 116, 117, 191 - 198; Т. 2. С обяснителни бележки и под редакцията на Н. Трайков. Подготвил за печат В. Трайков. С., 1957, док.273, 540 - 541, док.276, 543-545. /АР/; Трайков, В. Георги Стойков Раковски. Биография. С., 1974, с. 177; Същият. Георги Стойков Раковски. Документална летопис 1821 - 1867. С., 1990, 127 - 128; Марков, Ив. Възрожденецът Йосиф Дайнелов (1839 -1891). Варна, 2006, с. 33, 69-72. По-подробно за връзките на Раковски с цариградските българи вж. Маждракова-Чавдарова, О. Дружината на "верните приятели" в Цариград и Г. С. Раковски. - ИПр, 2004, 5-6, 187 - 212, както и посочената там литература.

[6] АР, Т. II, док. 346, с. 745.

[7] Съществуващият дух на нетолерантност и противоборство между българи и гърци е добре представен и в спомените на съвременниците вж. Ников, П. Варненски и Преславски Симеон. (Животописна скица.) - Сб. в чест на Варненский и Преславский митрополит Симеон по случай 50-годишното му архиерейско служение. С., 1922, с. 17; Симеон Варненски и Преславски. Цит. съч., с. 9;***[Арнаудов, М.] Иларион Макариополски в спомените на митрополит Василия. - В: Иларион Макариополски ..., с. 58.

[8] В архива на Раковски е запазена само още една съвместна дописка на Григорий Хилендарски и М. Балабанов от 13 март 1861 г., която обаче остава непубликувана. Вж. АР, Т. 3. Под редакцията на Н. Трайков. Подготвил за печат и обяснителни бележки В. Н. Трайков. С., 1966, док. 79, 261 - 272.

[9] АР, Т. II, док. 346, с. 748.

[10] Пак там, 748 - 749.

[11] АР, Т.III, док. 79, 265 - 269.

[12] Начов, Н. Цариград като културен център на българите до 1877 година. - СбБАН, кн. XIX, Клон историко-филологически и философско-обществен. С., 1925, 125 - 127; Румпос, Д. Й. Цит. съч., 24 - 48, особ. 33 - 38; Желев, Й. Цит. съч. Вж. и посочената там литература.

[13] За просвещенските влияния във възрожденската публицистика на М. Балабанов вж. моята работа: Французские просвещенческие и антипросвещенческие влияния в возрожденской публицистике Марко Д. Балабанова. - Bulgarian Historical Review /BHR/, 2009, 1-2, 53 - 79.

[14] В спомените си митрополит Симеон Варненско-Преславски, съученик на Балабанов от семинарията в Халки, също откроява решаващата роля, която тази патриотична литература е имала в ученическите години и за неговото национално самоосъзнаване. /Ников, П. Цит. съч. с. 15./

[15] Дунавски лебед, I, бр. 15, 20 дек. 1860 г.

[16] Арнаудов, М. Георги Стойков Раковски. Живот - дело - идеи. С., 1969, 70 - 73; Трайков, В. Раковски и балканските народи. С., 1971, 361 - 368; Същият. Георги Стойков Раковски. Биография..., 264 - 275; Илиев, Ил. Мисията на Г. С. Раковски в Черна гора и Гърция от 1863 г. Проучена чрез достигнала до нас шифрована и нешифрована дипломатическа кореспонденция. - В: Българско възраждане. Идеи - личности - събития. Т. 7. С. 2005, 150 - 173.

[17] АР, Т. 1, док. 183, с. 296. В този период Балабанов не само поддържа кореспонденция с Раковски, но се нагърбва и с нелеката задача след отпътуването на бележития котленец да стане негов заместник в Атина като таен агент, който с шифровани писма да информира сръбското правителство за събитията и политическите настроения в гръцката столица. Вж. неговата кореспонденция у АР, Т. 4, док. 124, 125, 126 127, 129, 132, 134, 138, 144, 148, 149, 151, 152, 154, 155; както и дешифровка на неговите секретни донесения у Илиев, Ил. Цит. съч., 167 - 171.

[18] [Балабанов, М.] Едно писмо на Раковски. - ПСпБКД, 1905, 66, с. 134.

[19] Генчев, Н.Франция в българското духовно възраждане. С., 1979, 214 - 215.

[20] Илчев, Ив. Родината ми - права или не! Външнополитическата пропаганда на балканските страни (1821 - 1923). С., 1996, 81 - 87.

[21] По-подробно по въпроса вж. Божинов, Пл. Марко Д. Балабанов и защитата на българската национална кауза през 1869 г. - В: Българската емиграция през Възраждането. Сливен, 2003, 176 - 189.

[22] Балабанов, М. При Мацини. - Летописи, I (1899 - 1900), бр. 10, 191 - 193; Гандев, Хр. Васил Левски. Политически идеи и революционна дейност. - В: Гандев, Хр. Проблеми на Българското възраждане. С., 1976, 580 - 585; Шарова, Кр. Любен Каравелов и Джузепе Мацини. - В: Модерният историк. Сб. в чест на проф. А. Пантев. С., 1999, 175 - 176; Мирчева, К. Българският "прочит" на Мацини в края на 60-70-те години на XIX век. - В: Българи и италианци през вековете в борби за независимост и държавност. По случай 200 години от рождението на Джузепе Мацини (1805 - 1872). С., 2006, 265-266, 269-270.

[23] Време, I, бр. 30, 5 март 1866; бр. 31, 12 март 1866; бр. 32, 19 март 1866.

[24] Балабанов, М. Д. Т. С. Бурмов. /Студия./ Отделен отпечатък от Летопис на БКД. С., 1908, с. 13.

[25] НБКМ БИА, ф. 16, а. е. 22, л. 1-2.

[26] Русия и българското националноосвободително движение 1856/1876. Документи и материали. Т. 2. Януари 1864 - май 1867. С., 1990, 265 - 266, док. 139.

[27] Балабанов, М. Д. Т. С. Бурмов..., 12 - 13.

[28] Стоянов, М. Цит. съч., с. 8.

[29] Време, I, бр. 9, 2 окт. 1865.

[30] Македония, I, бр. 36, 5 авг. 1867. За установяване авторството на разглежданата статия вж. Век, II, бр. 1, 4 ян. 1875.

[31] Време, I, бр. 9, 2 окт. 1865; бр. 12, 23 окт. 1865; бр. 27, 12 февр. 1866; II, бр.7, 24 септ. 1866; бр. 11, 22 окт. 1866.

[32] Пак там, II, бр.7, 24 септ. 1866.

[33] НБКМ БИА, ф. 16, а. е. 22, л. 4.

[34] Време, I, бр. 48, 16 юли 1866.

KEY FEATURES AND IDEOLOGICAL TRENDS OF MARKO BALABANOV'S PUBLICISM UNTIL 1870

Plamen Bozhinov

The article traces the initial steps of the future politician, diplomat and columnist Marko Balabanov in the field of political journalism. Still studying on the island of Chalki and in the cities of Athens and Paris, he published his first articles in Bulgarian newspapers such as „Danubian Swan", „Time" and „Macedonia". In these articles he managed to demonstrate not only acquired knowledge but also strong patriotic spirit. The research pays special attention to Balabanov's relations and contacts with some of the most eminent Bulgarian public figures of his time (G. Rakovski, P. Beron, T. Bourmov etc.) who influenced to a great degree the molding of his personality and his rise as politician and publicist. The main subjects, examined by Balabanov at these early stages of his career, were related to the settlement of the so-called Bulgarian Church Question, to the triumph of progress and rationalism in the modern world and to the achievements of the European national movements. These efforts helped Balabanov support his conviction that his compatriots would achieve greater success by legalistic than by revolution means.

ТЪРГОВСКАТА МОДЕРНОСТ НА СТРАНИЦИТЕ НА БЪЛГАРСКАТА ВЪЗРОЖДЕНСКА ПРЕСА

Иван РУСЕВ

Възраждането е епохата, когато българинът окончателно скъсва със средновековното негативно отношение към търговията, подклаждано от религията, и когато той се приобщава към модерното ѝ европейско възприемане като път, по който народите могат да се избавят от мизерията и от нищетата. Търговията на Средновековието, на традиционното общество, заклеймявана от църквата като „търгашество", тясно регионално обусловена, се заменя от модерната търговия, а модерният търговец, търговецът на Новото време е вече знаещият и можещ представител на обществения елит, с образование, пригодено към нуждите на реалния живот, с качества, предизвикващи уважение. Всъщност това променено отношение към търговската дейност е продукт на Просвещението. У нас то се налага през XVIII и особено през XIX в. до голяма степен под европейско влияние и подражание. По своята природа модерната търговия не търпи граници, което още повече улеснява влиянията и взаимодействията в тази сфера на човешката дейност. Имаме всички основания да твърдим, че българският възрожденски търговец е „стопроцентов" европеец - като образование и подготовка, като поведение, дори като състояние - нещо, на което със сигурност би завидял нашият съвременник.

Българският възрожденски периодичен печат е общественото пространство, където търговската модерност на епохата е особено добре откроима. Няколко са начините за нейната изява на страниците на възрожденската преса.

На първо място това са материалите, посветени на променената природа на търговията, на нейното отговорно обществено призвание. През 1868 г. във в. „Народност" Тодор Запрянов пише: „Търговията е едно от най-големите, и може да речем, едното самичко средство, чрез което успяват държавите в своите предприятия, и прави да бъдат царщините в добър ред. Тя е източник на благополучията в живота на народите и с право слово са я казвали душата на държавите..." [1]. В подобен дух са публикациите на Найден Николов („Македония", 1869)[2] , Иван Богоров („Турция", 1867)[3] , Ахмед бей („Дунав", 1871)[4] ; специално внимание е обърнато на нуждата от модерно търговско образование и на това какви знания и умения трябва да усвоява още в училище бъдещият търговец - Венко Бърнев („Пътник", 1870)[5] , Д. Войников („Дунавска зора", 1870) [6], Драган Цанков („България", 1862) [7], Хр. Г. Данов („Летоструй", 1869) [8] и др.

На следващо място можем да групираме онези статии, които се появяват във възрожденските вестници и списания, и които запознават с търговските достойнства на други народи и държави, с техните пазарни ресурси и особености. Още в първото списание - „Любословие" - Константин Фотинов помества материал на тема „Торговля в Росия"[9]. През 1872 г. Младен Николаев запознава читателите на в. „Право" с търговското значение на Одеса [10]. Изпълнени с любопитни подробности са статиите за търговията с жито в Амстердам[11], за Източноиндийската компания[12], за екзотичната търговия в Африка [13] и т.н. В поредни статии, поместени във в. „Македония" през 1872 г., Никола Първанов представя възпитанието на търговците в Америка, възхвалява вродената в американеца независимост и накрая завършва изложението си с извода: „Търговското чувство на Американеца, туй е за него всичко, за него той се старае"[14].

С подобно съдържание са и публикациите, посветени на търговията в Османската империя и в Ориента като цяло само че в тях тонът по правило винаги е критичен. Критикуват се отделни личности, които пречат на развитието на търговията, също и местните порядки[15], а революционният емигрантски печат е много по-конкретен - виновно е турското правителство, което макар и да приема търговски закони, го прави само за пред очите на европейците, тъй като не се подобрява благосъстоянието на народа. „За какво ни са търговски закони, когато разбойниците не остават ни един честен човек да премине безопасно из един град в друг ...“ заявява Л. Каравелов в своя в. „Независимост“ през 1873 г.[16]. Критичен е и д-р Иван Богоров, но винаги с желанието да се посочи конкретният проблем и начинът за неговото отстраняване. Изходът, според Богоров, е в европейския опит - за разлика от „алъш-вериша“ търговията е наука, която трябва да се изучи, тъй като „всяка работа ся бои от майстора си“[17].

Модерният търговец трябва да бъде добре информиран за паричните курсове, за разнообразието на стоките и техните пазари, за сделките по световните борси - с индустриалната революция (а според някои още с Великите географски открития) светът е направил своите първи стъпки към глобализацията, на която днес сме свидетели. И къде другаде, ако не във вестниците и списанията, поради тяхната актуалност и периодичност, възрожденецът може да потърси и прочете такава информация? Впрочем появата и ползването на подобен род информация е новост за българската търговия и тя се появява за първи път именно през възрожденската епоха, тогава, когато се появява и българската периодика. Още в първите броеве на „Цариградски вестник“ се водят рубриките „Наредник за цените на стоките“ и „Търговски словарник“[18]; накрая на всеки брой на в. „България“ се посочват курсовете на основните валути, използвани на цариградския пазар[19]; във в. „Съветник“ се помества „Булетин търговски“[20], а в „Летоструй“ - „Статистически календар“, съдържащ „По-знаменитите търгове (панаире) в Турция“ и „Сравнителна таблица за житни мери и тегла у по-главните търговски градове наспротив цариградските“[21].

Българският възрожденски печат запознава детайлно читателите си с протестантската етика, а тя, по израза на нейния добър познавач Макс Вебер, носи „духа на капитализма". Американският просветен деец и политик Бенджамин Франклин е чуждестранният светски автор, към когото съществува най-голям интерес във възрожденската литература и периодика[22]. Неговите прословути пословици (всъщност съвети за забогатяване чрез трудолюбие и пестеливост), изречени от устата на „бедния Ричард“ достигат до възрожденеца чрез адаптацията на Константин Фотинов, поместена в сп. „Любословие“ през 1846 г. под заглавие „Съветите към един млад търговец“[23], чрез „Седенките на дядо Богдан“ и включените в тях поуки (отпечатани в седем поредни броя на в. „Съветник“ през 1863 г. [24]), чрез ред още публикации на Гаврил Кръстевич, Никола Първанов, Петко Р. Славейков, Лазар Йовчев; чрез материали, отпечатани в „Македония“, „Летоструй“, „Читалище“ и т.н.[25] Очевидно съветите на Франклин, сред които звучат безспорните икономически „аксиоми“: „Помни, че времето е пари“, „Помни, че парите имат свойството да раждат“, „Спестявайте, сдружавайте са и ще бъдете честити“ и т.н. изключително допадат на възрожденското търговско и занаятчийско съсловия и с това именно може да се обясни големият интерес към тях. Това са и нормите на модерното търговско поведение.

Има и още една тема, която широко се отразява на страниците на възрожденската преса. Темата за търговското дружество, за сдружаването[26]. Тя се превръща в любима за едни от най-големите ни просветни дейци: Константин Фотинов, Георги Ст. Раковски, Христо Г. Данов, Йоаким Груев и най-вече за д-р Иван Богоров - човекът, който чрез замисленото от него акционерно „съдружество за памучна фабрика в Пловдив“ се опитва на практика да я приложи. Пропагандира се много модерната в Западна Европа към средата на XIX в. идея за изграждане на акционерни дружества. Целта е да се обедини капиталът на нацията в едно мощно акционерно дружество, което да осъществява директни търговски контакти с развитите европейски страни, само да внася чуждите стоки (без посредничеството на гърците, например) и по този начин да се поддържат умерени цени на българския пазар. Така местното производство ще се предпази от нежелана конкуренция. Поне такава е идеята на Г. Ст. Раковски. Увлечението по темата за сдружаването има както чисто търговско-правни, така и политически измерения - това също обяснява повишеното внимание към нея в контекста на освободителните страсти на епохата. През 1867 г. в критичен тон и с мисълта за управлението на бъдеща свободна България в своя статия, поместена във в. „Турция“, една предпочитана трибуна за публикации по стопански теми, д-р Иван Богоров задава следния риторичен въпрос: „Кога ний търговци в наш интерес, за наша полза, за наш успех, заради нашего добро поминувание и за народна слава не можем да ся здружим, за да управляваме едно търговско предприятия, как щем ся сговорим да управляваме една йерархия?“[27]

И накрая, още една проява на търговската модерност на страниците на възрожденската преса - рекламата. Всъщност, самото понятие „реклама“ се появява едва в края на XIX в., а през епохата се използват термините: „известие“, „вместяване“, „обявление“, „обаждане“ и др.[28] Възрожденската реклама прави своя истински дебют още в първия вестник с по-продължително присъствие на обществената сцена - „Цариградски вестник". Дългогодишният му редактор Александър Екзарх, прекарал много години преди това във Франция, добре познава и прилага европейския модел на рекламата[29].

Специално в търговската сфера възрожденската реклама придобива различни проявления. Рекламират се новоиздадени книги, или се поместват „обявления" за предстоящи издания, сред които има такива с търговска, търговско-правна и счетоводна насоченост[30]. Срещат се обяви за търговски училища или за училища с търговски дисциплини, в страната и в чужбина, които набират ученици[31]. Рекламират се транспортни фирми и услуги, ханджийска и хотелиерска дейност[32].

През 50-те - 70-те години на XIX в. възрожденските вестници се изпълват все повече с обяви с информационен характер за търговци и търговски фирми: за създаване или ликвидиране на търговски дружества, за анулиране на записи, за фалити, за отстраняване на съдружници и пр.[33] При създаването на фирмите чрез поместване на циркулярните им писма специално внимание се обръща на начина, по който ще се подписват официалните документи на сдружението[34]. През същия период на българския пазар се появяват и първите акционерни дружества, които също намират отражение на страниците на вестниците - устави на дружествата, обяви за акционерите, промени в управлението и пр. Преобладава информацията за някои от по-големите като замисъл и реализация проекти: Българското търговско дружество във Варна, Българското печатарско дружество „Промишление" в Цариград[35], Българска мореплавателна дружина „Провидение" в Цариград[36]; особено активен е д-р Иван Богоров, който „засипва" читателите на „Съветник" и „Турция" с новини около създаването на „Пловдивско-памучна дружина за направа на една фабрика да преде и тъче памук"[37].

Изследване на Иван Илчев въз основа на данните от около 500 реклами, публикувани във възрожденския печат в периода между 1850 и 1877 г., показва, че по брой обявите на авторите на книги и на печатниците, издателите и книжарниците (в това число попадат и изданията с търговска насоченост) се нареждат на второ и трето място, а обявите на търговските и комисионерските къщи - на 5-6-то място от общо 16 регистрирани категории реклами и обяви[38].

В заключение може да се потърси отговор на въпроса защо търговията, и по-специално модерната търговска дейност, с всичките свързани с нея въпроси и проблеми, намира своето широко отразяване именно на страниците на възрожденската периодика. Очевидно защото както търговията, така и периодичният печат са модернистични явления, продукти на Новото време. Информацията (знанието) и стремежът към нейното разпространение се превръща в същностна характеристика на модерната търговия, а периодичният печат със своята растяща аудитория създава благоприятни условия за това. Добрите „стари“ възрожденски традиции получават приемственост в следосвобожденската епоха.

---

[1] Народност, I, бр. 17, 3 февр. 1868.

[2] Николов, Н. Търговията и необходимостта от развитието ѝ за напредъка на един народ. - Македония, III, бр. 35, 26 юли 1869; Николов, Н. Кои са необходимите условия за напредъка на една държава. - Македония, III, бр. 35, 26 юли 1969.

[3] Богоев (Богоров), И. Търговия, альш-вериш и печялба на парити. - Турция, III, бр. 30, 21 ян. 1867.

[4] Ахмед бей. Нуждата и начинът за развитие на земеделието, художествата и търговията. - Дунав, VII, бр. 561, 563, 24 март, 4 апр. 1871.

[5] Бърнев, В. Хр. Историческо развитие на търговията от най-стари времена до днес. Въведение. - Пътник, I, 1 апр. 1870.

[6] Войников, Д. За историческото развитие на търговията въобще. - Дунавска зора, III, бр. 2-4, 18 юни 1 и 17 юли 1870.

[7] България, III, 9 юни 1862.

[8] Летоструй, I (1869), 159-196.

[9] Торговля в Росия. - Любословие, кн. 24, дек. 1846.

[10] Николаев, М. Киев, 10, 23 ноем. 1872. - Право, VII, бр. 37, 19 дек. 1872.

[11] Рафаилович, А. Амстердам, 4 февруарий. - XIX век, III, бр. 9, 28 февр. 1876.

[12] Груев, Й. Царство на Восточноиндийската компания. - Български книжици, I, бр. 9, май 1858, с. 7.

[13] Дайнелов (Динолов), Й. Търговище на филдишки зъби в Средоточна Африка. - Цариградски вестник, IX, бр. 398-404, 27 септ. - 8 ноем. 1858.

[14] Първанов, Н. Възпитание на търговците в Америка. По материали, преведени от немски език. - Македония, IV, бр. 39-41, 4-11 апр. 1870.

[15] П. Д. Русе, 6 октомври. - Източно време, I, бр. 36, 19 окт. 1874. Дописка, в която се отбелязва следното: Димитраки ефенди въпреки многобройните си злоупотреби е назначен за агент на турските параходи в Идарей Нехрие; търговията в града е в упадък; председателят на търговския съд Петраки ефенди е неопитен; Д. Х. Дунавските княжества. - Дунав, XI, бр. 991, 23 юли 1875. За търговски договори, сключени с княжествата; Един доброжелател. Градец, 8 майя. - Източно време, II, бр. 17, 7 юни 1875. Дописка, в която се отбелязва следното: Училищата, читалището и търговското дружество „Труд“ в селото са в лошо състояние. Опровержения от „няколко младежи“ и от „ученическото дружество“ са поместени в: Източно време, II, бр. 20, 28 юни 1875; Ден, I, бр. 22, 7 юли 1875.

[16] Каравелов, Л. Букурещ, 23 ноемврия. - Независимост, IV, бр. 6, 24 ноем. 1873, с. 41. Уводната статия в броя е на тема: „Турската финансова система разорява търговията и индустрията".

[17] Богоев (Богоров), И. Търговия, альш-вериш и печялба на парити. - Турция, III, бр. 30, 21 ян.

1867.

[18] Първият „Наредник за цените на стоките" е в: Цариградски вестник, А, бр. 23, 6 ноем. 1848. Следват в: Цариградски вестник, В, бр. 36, 12 февр. 1849. И още в броевете: 38, 42, 45, 47, 49, 51 и 53 за същата 1849 г. „Наредникът" съдържа цените на 35 артикула: стоки (кафе, захар, стомана"), на „ръкоделия" (18 вида) - платна, коприна и т.н., на „храни" (пшеница, ръж, овес и др. - общо 9 вида); „променявания" на борсите във Виена, Лондон и Марсилия. „Търговският словарник" е поместен в: Цариградски вестник, В, бр. 42, 26 март 1849, 32а-32б; В, бр. 44, 16 апр. 1849, с. 35б и съдържа информация за това как се обработва захарта, видове захар, как се продава захарта в света (Египет, Америка), производни стоки - „шекерова ракия" (ром) и т.н.

[19] Виж например: България, II, бр. 92, 23/4 дек. 1860.

[20] Съветник, I, бр. 2, 1 апр. 1863, с. 4. „Булетин търговски": Търговска борса (камбио, фондове, цени на монетите, телеграми с информация от борсите - Марсилия, Лондон), ценоразпис на стоките в Цариград с дата 30 март (жито, брашно, червиш в Балкапан, лой, масло), цени на „храната": жито от Бесарабия, Текирдаг, Бургас, Варна и Балчик; папури, ечемик, червиш, лой, сирене, месо, ориз, дървено масло, маслини, ром, кафе, захар, коприна („брусенска", „едренска"), пашкули, памук, прежда, вълна, аби, гайтан и мн. др. стоки. „Булетин търговски" още в броеве: 5, 6, 7, 8, 10, 16, 17, 19, 23, 29.

[21] Виж например: Летоструй или къщний календар за проста година 1871. Трета годишнина. Издава книжарница на Хр. Г. Данов и С-ие в Пловдив, Русчюк, Велес.

[22] Аретов, Н. Рецепцията на Бенджамин Франклин в България през Възраждането. - Литературна мисъл, XXVII, кн. 4, 1983, 155-163.; Русев, И. Протестантската етика и „духът на капитализма" през призмата на Българското възраждане. - Счетоводна политика, 2006, № 5-6, 42-53.

[23] Советование за млад търговец. - Любословие. кн. 15, март 1846, 1-2.

[24] Съветник, I, бр. 19-27, 29 юли-23 септ. 1863.

[25] По-подробно в: Аретов, Н. Рецепцията на Бенджамин Франклин в България през Възраждането...; Русев, И. Протестантската етика и „духът на капитализма"...

[26] По-подробно в: Русев, И. Концепциите за търговското дружество и за модерното счетоводство в публикациите на българските възрожденци просветители. - Счетоводна политика, 2009, кн. 1-2, 48-63.

[27] Богоров, И. За парити. - Турция, III, бр. 31, 28 ян. 1867.

[28] Най-подробно по въпроса виж в: Илчев, И. Рекламата през Възраждането. София, 1995.

[29] Пак там, с. 57.

[30] Виж например: Цариградски вестник, VII, бр. 307, 15 дек. 1856, с. 20. Съобщение от Хр. Л. Хамамджиев за „Търговското ръководство ..." на Мелас-Гранитски; България, II, бр. 14, 26 септ. 1860, с. 395. Съобщение за превода на „Търговский показвател на според гръцката енциклопедия на Пападопуло и германското ръководство на Янцула"; Дунав, II, бр. 139, 1 ян. 1867. Обявление за „Търговски законник", преведен и издаден от Стоил Попов; Право, V, бр. 15, 8 юни 1870, с. 60. Енчев съобщава за приготвена от него за печат книга „Наука за търговия и търговски книги"; Свобода, I, бр. 30, 10 юни 1870, с. 238; и мн. др.

[31] Виж например: България, II, бр. 92, 23/4 дек. 1860 г.: „Сьобразно едно решение зето от Императорското Правителство, едно търговско училище в което ще се приемат сичкими поданици на Империята ще ся учреди в Цариград"; Съветник, I, бр. 21, 12 авг. 1863, с. 4: „Обявление: Заведение за словестността и наукити за въспитание на юношеството ще ся отвори на 4/16 идущий

септемврий в Бебек на Босфора. Робертова цариградска коллегия. Бебек, 3/15 юли 1863 г."; Право, VIII, бр. 27, 14 септ. 1873: Обява на търговското училище във Ватвил, Швейцария. Посредници при записването на желаещите ученици са известните цариградски търговци Н. Бракалов и Г. Комсиев; и др.

[32] Илчев, И. Рекламата през Възраждането ..., с. 96.

[33] Виж например: България, II, бр. 92, 23/4 дек. 1860; Турция, I, бр. 35, 20 март 1865; Дунав, I, бр. 10, 5 май 1865; Турция, IV, бр. 32, 24 авг. 1868; Век, I, бр. 37, 21 окт. 1874.

[34] Виж например: Дунавски лебед, I, бр. 7, 27 окт. 1860, 29-30. „Окръжно писмо" на русенската фирма „Ив. Мавриди и П. Златов" с дата 1/13 септ. 1860 г. В него се съобщава, че търговската къща „Мавриди и братя Х. Песткович" вече се е разпаднала, задълженията й са погасени, а бившите й съдружници Иван Г. Мавриди и Петър Сп. Златов се сдружават в нова фирма под наименование „Ив. Мавриди и П. Златов". Новата фирма ще се занимава с търговия и комисионерство. Изтъкват се качествата на съдружниците: „многогодишна опитност" и „искреност". Уточнява се начинът, по който ще се подписват документите.

[35] Виж например: Дунав, II, бр. 107, 11 септ. 1866.

[36] Виж например: Богоров, И. Българска мореплавателна дружина „Провидение" в Цариград и извод от историята на мореплаването. - Съветник, I, бр. 48 и 49, 17 и 24 февр. 1864.

[37] Богоров, И. Известие. Пловдивско-памучна дружина за направа на една фабрика да преде и тъче памук. - Съветник, II, бр. 14, 4 юли 1864, с. 4; Богоров, И. Устав на Компания за памучна фабрика в Пловдив (Филибе). - Съветник, II, бр. 15 и 16, 11 и 18 юли 1864; Богоров, И. Към честити акционере на Компанията за памучна фабрика в Пловдив. - Съветник, II, бр. 18, 1 авг. 1864; Богоров, И. Позив за записване на акционери. - Турция, I, бр. 2, 1 авг. 1864; Богоров, И. Съдружество за памучна фабрика в Пловдив. - Турция, II, бр. 40, 9 апр. 1866.

[38] Илчев, И. Рекламата през Възраждането ..., с. 117.

COMMERCIAL MODERNITY OF THE PAGES OF THE BULGARIAN NATIONAL REVIVAL PRESS

Ivan Roussev

The National Revival period is the time, when the Bulgarian joins to the already dominant in Europe changed attitude toward the trade as a way for modernization of the society. The National Revival press actively contributes in this relation.

This Article presents some of the methods for expression of the commercial modernity on the pages of the National Revival press.

First of all that are the materials, which are devoted to the changed nature of the trade, to its important social vocation.

Secondly we can group those articles, which appear in the National Revival newspapers and magazines and acquaint with the trade merits of other nations and countries, with their trade resources and special features. To the same group belong the publications, devoted to the trade in the Ottoman Empire and in the Orient at all, which are usually written in a criticizing tone.

The periodicals in the National Revival period contain information for the rates of exchange, for the variety of goods and their markets, for the transactions on the world stock-markets.

The Bulgarian revival press makes its readers acquainted in detail with the Protestant ethics, which contains the norms of the modern trade behavior.

Another theme, wide reflected on the pages of the National revival press, is the theme for the trade association, for the associating. This theme becomes favorite for some of the greatest educationalists: Konstantin Fotinov, Georgi St. Rakovski, Hristo G. Danov. Joakim Gruev and mostly for dr. Ivan Bogorov.

And finally, one more indisputable sign for trade modernity on the pages of the National revival press - the advertisement.

ПОЛИТИЧЕСКИЯТ ДИСКУРС В ЦАРИГРАДСКИЯ ПЕРИОДИЧЕН ПЕЧАТ ПРЕЗ 70-ТЕ ГОДИНИ НА XIX ВЕК

Десислава Андреева

Амбицията на настоящия текст е не да уплътни напълно зададените тематични параметри, колкото да изложи някои хрумвания относно подходящите методологични и научнотеоретични ориентири, които биха улеснили изследователя при установяването на мащабите, образите и темите от политическия „разговор“ на нацията, състоял се преди повече от 130 години. Погледът върху колективния разказ, изписван от периодичната преса, която фино, но и много трайно и дълбоко формира обществените нагласи и очаквания по отношение на всички страни от живота, осигурява на историческата наука факти, коренно различни по характер от традиционните извори. Тези факти, със своята важност за тогавашното общество и медийна практика, доказват концентрацията на обществения интерес и мотивите за избор на тематичните акценти във всеки момент от историческото развитие на общността. В този смисъл най-подходящият източник на емпирични данни относно ежедневната история на нацията, пресечна точка на събитийната и несъбитийната история, е периодичният печат[1].

Юрген Хабермас определя пресата като най-известната институция на публичността (публичен в случая се употребява със семантиката на общодостъпен). А основният инструмент на пресата е езикът, който конструира политическия текст (основна единица на политическата комуникация). По своята същност политическото действие е езиково действие, насочено към масова публика (дисперсна, анонимна, хетерогенна). Езикът на политическия дискурс несъмнено е най-точният показател за характера на политическата система и въпреки своята манипулативност и преднамереност той издава симптомите на възможните идеологически и поведенчески отклонения в бъдещото социално поведение.

Основните дейности при ползването на вестник са свързани с вторичния опит, с колекциониране на впечатления, с усъвършенстване на познавателната и поведенческата ориентация. Следователно вестникът е най-важният инструмент на политическото образование и на интеграцията към доминиращите цивилизационни модели (неслучайно категорията „цивилизация" е в центъра на активния политически речник на възрожденския печат) - постановка, даваща основание емпирично да се осветлят знаците на автономност на възрожденското идейнополитическо поле, което търси синхрон с европейските тенденции, но същевременно проявява симптоми на уникалност при концептуализирането на политическите си наблюдения.

Опитите за ориентация във възрожденските представи за политиката са истинско предизвикателство от историко-политологична, културологична и дори лингвистична гледна точка. Вестникарските текстове от епохата подават объркващи „сигнали" към изследователя относно обхвата и дълбочината на тези основни категории на социалната теория и практика, откъдето произтичат смущаващите несъответствия в употребените значения на „политика" и производното ѝ „политическо" още по-смущаващото нееднозначно отношение към тях.

Независимо от осезаемата фрагментарност и елементарност на възрожденския политически език, методичното и деликатно въвеждане на знаците и смислите на политическата култура, както и на практиките на европейския политически опит, би могло да се тълкува като важна дългосрочна инвестиция в гражданския потенциал на нацията. За успешния резултат на подобна стратегия обаче е необходимо време, което е преждевременно съкратено от Освобождението, и дава повод на консерваторите в Учредителното събрание да използват като аргумент в защита на политическите си позиции идейно-политическата незрялост на обществото ни. От съвременна гледна точка, да се култивират граждански ценности и политически поведенчески модели у публиката, без да е налице обективна среда, която да предразполага за тяхното упражняване (предвид закостенялата и изоставаща държавнополитическа философия и практика на Османската империя), означава само едно - съзнателна подготовка на българското общество в перспектива за функциониране в нова, по-добра политическа среда. И независимо, че на много изследователи им прави впечатление стряскащата липса на дискусия в общественото пространство на Възраждането около възможните форми на бъдещото самостоятелно държавно управление (това засяга преимуществено емигрантския печат, докато е напълно невъзможно при вътрешния), то постепенното и методично обогатяване на националната политическа култура с модели на ориентация е своего рода **дългосрочно инвестиране в националната кауза, ежедневно упражнение по политика.**

Политиката за българите през Възраждането е пределно еластично понятие. Тя се простира върху цялото им битие, свързана е с най-разнообразни активности, които материализират неустойчивата ѝ полиморфност. В този смисъл и политическият характер на възрожденските издания не може да се свежда до традиционната представа за **политически печатни органи**. Редно е да припомним, че европейски опит да разшири именно в тази посока разбирането за характера на политическия вестник прави успешно още в края на XVIII в. основателят на "Таймс" - Джон Уолтър I, който дава синтезирано определение за своето издание, признавано през целия XIX век от всички (вкл. и от българите) за еталон на могъщ политически вестник. Английският печатен орган е изградил своето обществено влияние върху стриктно спазваната дистанция спрямо политическите сили, която обезпечава журналистическата обективност, без да снижава интензитета на политическия му характер: „Политически вестник е не този, който се обвързва с една политическа партия, а ангажираният с разискването на политически казуси, на събития и теми с политически заряд."

Всесилието на периодичния печат е в неговия контрол над общественото съзнание, омагьосващата лекота и бързината, с която осветлява случващото се в целия свят. Вестниците на модерната епоха осигуряват тоталната видимост на политиката, събличат я от нейната дотогавашна сакралност и елитарност - българската интелигенция знае колко опасен инструмент за манипулация могат да бъдат те, ако се експлоатират за нечистоплътни цели или се консумират от незряла публика: „... *периодическите вестници царуват на светът: те турят народите едни срещу други* [...]. Какво опасно нещо има в вестниците? Заблуждението..." („Напредъкът", в. „Турция", бр. 20, 3 юли 1871, с. 3) Затова като най-важна „гилдийна“ добродетел българските вестникари изтъкват съзнанието за отговорност пред общността, която представляват, действайки като „страж“ на колективния интерес.

Традиционната представа за политическия текст като особен вид интерпретативна единица, в която се залагат послания с ясно диференциращ и сугестивен характер, също важи само донякъде за възрожденския печат. Освен обичайните текстови форми с най-силен политически потенциал - уводните и редакционните статии, през Възраждането всички налични материали (включително и чисто информационните) могат да функционират като политически. Политическият текст на българските издания не е вид интерпретативен текст с подчертано персуазивна функция, който има за свой предмет предварително селектиран по партийно-идеологически принцип социален факт. Всеки тип текст с неограничено широка тематична ангажираност, в който става въпрос за проблеми от политическо естество, е политически, т. е. от изворовия масив не може да се изключва и информационният пласт, който изпълнява предимно ориентационно-познавателни функции. Това автоматично означава, че и **политическият дискурс на възрожденската преса няма категорични граници!** В пространствено-архитектурно отношение интерпретативният и открито идейно-програмен сегмент заема аналитичния първи дял на изданията (първите две страници), докато новините, хрониките, сензацията и културните информации - другите две страници. Поставянето на интерпретативния пласт хронологически пред информационния (което за съвременния журналист и читател е повече от странно) е показателно преди всичко за приоритетите във функционалните параметри на периодичния печат - да моделира и насочва общественото мнение. Особено категоричен в това отношение пример ни дава в. „XIXый век", който в бр. 18 от 1 май 1876 г. информира за убийството на френския и германския консул в Солун (Мулен и Абот) на вътрешна страница, докато на титулната публикува обстойна аналитична статия за значението, функциите и статута на консулската служба. Независимо, че се поставя, обратно на логиката, интерпретация пред информация, тълкуване пред съобщаване, така се постига изграждането на правилна когнитивна и оценъчна рамка (фрейм) у публиката, която ѝ помага да открои това събитие от потока информации, както и служи за емоционален фон на Априлското въстание (компенсирайки все още плахото информационно застъпване на бунта по страниците на цариградските издания). Пространствената доминация на интепретативния пласт цели и изтъкване на индивидуалността на изданието. От друга страна, трябва да имаме предвид, че информацията невинаги означава липса на тенденциозност, както идейността не предполага обезателно избирателност в детайлите от картината на събитията.

Европеизацията и модернизацията на българите несъмнено се осъществява и терминологично, чрез понятия, които, „отложени“ документално върху вестниците от периода, материализират насоките и акцентите в еволюцията на политическата им култура. Идеята на Робърт Такър за съществуването на процес на „дифузия“ на „донорска политическа култура“ върху „реципиентски политически култури“ при контакта между неравностойни политически общности намира потвърждение у широко застъпената практика на **„дайджестиране“** (препечатване в резюме на чужди материали), която осигурява достъпа на възрожденската публика до най-забележителните идейни достижения на света и прави възможно по-лесното диференциране на самородните политически понятия от терминологичния „внос“.

Особено важно за обследването на политическия дискурс е проследяването на вербалното политическо поведение, концентрацията на политическа активност в публичната комуникационна сфера, речевия политически етикет, вербалните и тематичните граници и ориентири на комуникационното пространство, в рамките на което се реализира наличната **когнитивна база** на българската лингво-културна общност. Под дискурс трябва да се разбира най-общо социалният процес, в който е включен текстът, а текстът е конкретен материален обект, продукт на дискурса. Следователно дискурсът е сложно комуникационно явление, което предполага освен текста и екстралингвистични фактори (знания за света, мнения, нагласи, емоции, цели на публиката и др.). Политическият текст винаги оперира с ключови думи, изграждащи специфичен (политически) регистър, изтъкан от мрежа от значения, която характеризира особена употреба на естествения език - твърде често с ритуализирана или стандартизирана форма. Изследването се усложнява от спецификата на политическия дискурс като сложно комуникативно явление, което предполага рецептивна среда, способна на двупосочно мислене, търсещо винаги скритото отвъд думите, откриващо вторичните послания в полисемията на политическите реплики. Затова от практическа гледна точка е важно да се проследи какви неща назовава или не назовава печатът ни. Семантичното проблематизиране на ставащото или хипотетичното дава представа за това как пресата моделира символните вселени в рецептивното съзнание на народа ни. Тъй като политическата активност от всякакъв мащаб има за основна цел достигането или упражняването на власт, темата за политическата комуникация налага разглеждането на взаимозависимостите между **властта и езика** в две направления:

- така, както се осмисля и концептуализира в дискурсивното поле властта.

Концептът „власт“ като обект на рефлексията се оказва доста значим за политическия дискурс на възрожденския печат - произход и характер на властта, елементи на властта, властова йерархия, персонални смени във властта (70-те години на XIX в. са белязани от доста екстремната смяна на двама султани, което създава благоприятни предпоставки да се проследи структурирането на медийния образ на монарха и на висшия държавен апарат). Погледът върху властовите структури на държавно-политическата система подсказва ясно наличието на диференцирано отношение към различните етажи на тази власт, както и засилена персонификация на властовите механизми;

- така, както властта се проявява в езика / чрез езика (властта като дискурсивна категория). Властта като когнитивна категория представлява това, което иначе се формулира като „власт на езика“ - способност на езика да свързва светогледа, да създава доминираща интерпретация на картините на света („който назовава нещата, той ги овладява“). Окачването на етикети, активното вмешателство в процеса на наименование, толкова характерно за политиката и властта, е опит да се въздейства на съществуващата в съзнанието на публиката представа за политическия свят. Особено важно е проследяването на номинативната функция на изданията - кои явления с политически характер се регистрират в речниковия фонд на вестниците, кои нямат „терминологична“ обвивка, а се представят описателно, със субстантивиращи или със самородни определения, кои понятия, налични в европейския политически език, не са удостоени с вниманието на пишещите в Цариград. Предназначението на създадения от тяхната дейност политически дискурс е построяване на автономна и защитена, но не капсулирана езикова реалност, която да предлага стройни схеми за успешно обществено приспособяване и адекватни отговори на предизвикателствата на политическата среда.

Широките възможности на вестникарските текстове да генерират уникални политически значения могат да се установят от два емблематични в употребата и значенията си текста на в. „Турция“ (1864-1873), редактор Никола Генович. Привеждаме ги тук, без да се задълбочаваме в техния съдържателен и контекстуален анализ. Изборът на източника никак не е случаен: върху изданието тежи историческата присъда на съвременниците и изследователите, които го квалифицират като „туркофилско“, а редактора му - турски чиновник и цензор на българските печатни издания - като предател и шпионин. Всъщност идейните позиции на Генович изглеждат напълно адекватни на съвременните му европейски идейни и социално-политически тенденции, както и на условията в Османската империя. Той е един от най-усърдните последователи на идеята за цивилизоване на българите в рамките на Империята по пътя на самостоятелното развитие и мирните средства, като дава пример за съвместяване на европейските въжделения с ориенталската реалност: „*... ние сме у България - у европейска Турция*" („Оригинална дописка III", в. „Турция", бр. 30, 13 септ. 1869, с.2). Следвайки искреното си убеждение, че българите трябва да се превърнат в османски граждани, без да губят народностния си облик, и да развият у себе си навик да се ползват пълноценно от гражданския си статут, гарантиран законово от държавната система, той се оказва категоричен адепт на позицията на самостоятелното действие: „*...Ний сме убедени, че благодарение на съгласието, към свършването на този век, Българите ще бъдат по самосебе си, по личната си инициатива, по собствената си воля най-цивилизираният и най-благоденственият народ от Европейска Турция.*" („По повод извиненията на редакторите на Македония и Право", в. „Турция", бр. 43, 13 дек. 1869, с.2).

Първият текст представлява фрагменти от програмни статии на изданието и отразява опитите на редакцията да се самоопредели, като се вмести в скалата на общоприетите политически категории, упорито повтаряйки една и съща формула: „Тя [„Турция" - Д.А.] *е един вестник **съхранителен, либерален**...*"; *„Нашите доктрини са **съхранителни, либерални**...*" *([„Ний нямаме уроци...*"], в. „Турция", 36, 25 окт. 1869, с. 1); „... [Турция - Д.А.] *е един миролюбив **съхранителен и либерален** вестник в честното приемание на тази последня реч.*"*([„Да отговаряме на нападенията на Правото...*"], в. „Турция", бр. 38, 8 ноем. 1869, с. 4). Във възрожденския речник определението „съхранителен" е калка на интернационалната категория „консервативен", от което произтича и парадоксът на приобщаването на либерализъм и консерватизъм в една програмна линия. Възможно ли е една политическа позиция да бъде едновременно консервативна и либерална? Очевидно да, имайки се предвид, че чисти идейно-политически форми не съществуват, а в повечето случаи се касае за различни комбинации от техни характеристики и идейни постановки. Примерът е красноречив за парадоксалния резултат от опитите на българите да дефинират с европейските категории сложната, противоречива политическа индивидуалност на средата си.

Вторият пример за нестандартна и твърде показателна за своеобразието на политическия речник на Възраждането употреба на базисно понятие е свързан отново с политическите партии. Откриваме го в кратка информация на в. „Турция", която ще цитираме в пълния и вариант: „*В Франца, духовете са премного занимати със избиранията* [парламентарни избори - Д. А.] : *три **партии** са в борба: **правителството, черковата и демокрацията:** ний ще следвами със особено внимание тази борба: тя ще бъде много поучителна.*" („Сякакви неща и новини“, в. „Турция“, бр. 11, 3 май 1869, с.4). Непосветеният в спецификата на възрожденския политически език лесно би се изкушил да изтълкува тази употреба като индикация за елементарността на политическите познания на автора, или най-малкото като аргумент в подкрепа на тезата за неустойчивост на специализирания политически речник, в който с „партия“ в един и същ контекст може да се обозначи изпълнителната власт, църквата и дори демосът (предполага се, че се има предвид народът)! Очевидно, че подобно на други ключови понятия, и „партия“ има несистематична употреба във възрожденското публично говорене.

Прилагаме и трети пример, който е емблематичен за цялата вестникарска практика и засяга понятията „**радикален**“ и „**радикализъм**“. Пословично е негативното отношение на цариградските издания към радикалните идейно-политически течения, които се обявяват за коренни, революционни (често деструктивни) трансформации на обществените структури и процеси, но това не пречи същите тези издания често да настояват упорито пред управляващите османски кръгове за осъществяването на „коренни“/ „радикални“ реформи.

Изглежда повече от очевидно, че езикът на възрожденската политическа комуникация не е „вдървен“, а носи потенциал на диалогичност, отвореност и адаптивност на категориалния регистър. Политическият метаезик през 70-те години на XIX в. още е в суров вид, със забележими колебания в семантиките и употребите при различните издания.

Ако трябва да се опрости комплексът от потенциални изследователски ядра, концептуалната квинтесенция на темата за политическото съдържание на цариградския ни печат в последното десетилетие преди Освобождението може да се ограничи до проследяването на усилията на този печат да създава/задоволява четири основни полета на политически познавателен интерес:

I. Интерес към **теми**.

II. Интерес към **сюжети** (типични истории).

III. Интерес към **образи**.

IV. Интерес към **детайли.**

Тези полета са естествена територия за разгръщане на системно и многопосочно култивирания **универсализъм** в познанията и възгледите на българите за света и себе си. От появата на вестниците информацията за света и стремежът не само за нейното усвояване, но също и за обогатяването ѝ, стават постоянен фактор на универсализма в Българското възраждане, оформяйки сходства с Ренесанса и успоредици с идеалите на Просвещението - енциклопедизъм, професионализъм, реформаторски дух и модерни схващания за света, нацията и индивида.

Любопитството е в основата на просвещаването, а просветителската мисия на периодичния печат е в разширяването на кръгозора на читателите, в конструирането на „познавателни схеми". Политически ориентираното любопитство на българина е многопластово и всеобхватно. Поради естеството на медийната територия, върху която избуява възрожденското любопитство, то на практика е „споделено" любопитство, ежедневно (или по-скоро ежеседмично) любопитство на вестникари и публика, ритуално любопитство на общността и на индивида едновременно. Класическата интродуктивна реплика *„Привеждаме/споменаваме това сведение само за любопитство"*, понякога съпровождана с колебливи нотки на съмнение или с демонстративно (но с протоколна двуличност) разграничение на редакцията от съдържанието на информацията, е и най-често срещаната словесна формула, която служи за умело въвеждане в забранения и опасен свят на политическите потайности. В своя евристично-философски аспект „любопитството" на възрожденския ни печат видимо се раздвоява между:

- извличането на свръхтипичното, закономерното, търсейки опора в правилото, стереотипизацията, генерализацията и проявите на рационалността, които придават стабилност на собствените представи и ориентационни схеми;
- осветляването на извънмерното, ирационалното, любопитното, изключението, в основата на които често прозират проявите на колективния фатализъм и провиденциализъм. Колкото и несъвместими да са, двете посоки на възрожденския политически светоглед всъщност взаимно се допълват, както предполага „диалектиката на всяко непасивно общуване" (Ил. Конев).

Обширната политическа информационна среда на българите е продуктивна основа за **политическа социализация**, която пък е ключова детерминанта на политическото поведение на хората. Именно там виждат просветната си мисия вестниците: *„...Вестникът ни ще бъде вестник съществено политически. Добър избор от съвременните събития било по вътрешната, било по външната политика във всичкото ѝ пространство ще бъде обикновената храна, която ще даваме на читателите си. Българският ум ще узрее и ще се развие още по-добре, когато, от една страна, му се излага редовно и точно вървежът на обществените дела в Държавата, от която сме част и за съдбината на която се най-много интересуваме, а от друга страна, се опознава в същото време и с по-важните политически приключения, които особено занимават образованият свят."* („Цариград", в. „Век", бр. 1, 12 януари 1874, с. 2).

На полето на вестника цялата политическа материя се проектира през груповата призма на възприятието, чрез колективните представи на „въображаемата общност" от политически еманципиращи се хора, стремящи се да направят свободен избор и да се сдобият, опирайки се на колективната солидарност, с властта сами да определят бъдещето си. Затова и колективистичната формула (т. н. „**ние-дискурс**") преобладава във вербалните конструкции на политическата комуникационна картина на Възраждането.

Политическата комуникация е свързана с целеустремено предаване и избирателно приемане на информация, без които е невъзможно движение на политическия процес. Информацията, която днес все по-често се трактува в качеството на трети компонент на битието - наред с веществото и енергията, на практика още през Възраждането се възприема като мощен ресурс и ключов фактор на социалния прогрес. Затова периодичният печат се нагърбва с важната функция за информационно обезпечаване на националното съществуване и развитие. Тук е важно да се уточни какво следва да се разбира под „политическа" и „политически значима" информация. Така например употребата на особено популярното в медийния узус съществително „приключение" включва в плана на съдържанието си широк набор от референти, само част от които притежават „политически" и „политически значим" потенциал в зависимост от събитийния и интерпретативния контекст: приключение може да обозначава махленска свада, криминално деяние с битов характер, но може да назовава и дипломатически скандал, революция или въстание, война и много други.

Политическата комуникация може най-кратко да се дефинира като предаване на смисли, значими за функционирането на политическата система. Политическата, както и другите видове комуникации, предполага комуникатор, съобщение, някакъв канал или средство за предаване и, накрая, получател. В политическата комуникация обикновено се касае за писани и произнесени думи, но тя може да произлезе и с помощта на всеки знак, символ или сигнал, посредством който се предава смисъл. Следователно за научното „овладяване" на политическите комуникационни артефакти е необходимо и **четене „между редовете"**.

Структурата на всяко комуникативно поле, в това число и политическото, е резултат от дейността на три роли: знаков производител, знаков консуматор и знаков посредник. Периодичният печат през Възраждането на практика се реализира и в трите роли, в зависимост от равнището на социална и комуникационна йерархия, на което действа в конкретния случай. Така той може да бъде както посредник, така и консуматор и дори производител на знаковия поток.

Тази многофункционалност и адаптивност на периодичния печат може да се интерпретира и на институционално равнище. Редно е да припомним фундаменталната теза на Здравка Константинова за компенсаторната роля на печата, който се нагърбва с всички важни организиращи функции в условията на отсъствие на първите три национални власти. Сред изброените от Константинова надграждащи или свръхфункции на печата през Възраждането, в това число и на този в Цариград, се открояват функциите на пряко свързани с държавата власти, процедури и практики, които изданията изпълняват по отношение на българското общество - парламент (законодателна), страж (защитник, вероятно адекватен по функции на омбудсман), върховен съдия (съдебна власт), референдум (механизъм на пряк обществен контрол върху вземането на държавни решения) и др.

Ако печатът изпълнява вътрешнообщностни, компенсиращи липсата на национална държава, функции, то същевременно чрез своята публичност (достъпност, видимост) и представителност той изпълнява и „външни" функции, без които трудно би могъл да се обозначава като „медиатор", „медия". Той е най-ефективният посредник между българската общност, от една страна, и държавата и външния свят, от друга. Печатът превежда и коригира, ако е необходимо, двупосочно сигналите между тези три агента, като освен това контролира обмена по веригата с цел поддържане на ефективна и толерантна, невраждебна комуникация. Оттук произтичат и сериозните отговорности на политическите журналисти и публицисти, както и сериозните последствия от тяхната работа[2].

Въпреки че са „чуждо тяло" в системата на Империята, българите знаят колко важни са като етнически сегмент за съществуването ѝ и пълноценно екплоатират дивидентите от този си статут. Когато пише за уравновесяване на противоположности, Здр. Константинова вижда в практиката на пресата ни две антагонистични тенденции - на локализация (спрямо османската власт) и на делокализация (спрямо световния модернизационен поток). При такова разграничение става видим двойственият статут на българския народ, който очевидно е неотделимо свързан и с двете зони. Подобно състояние рефлектира и върху съдържанието и позициите на периодичните издания, в които, наред с тенденциите за самоорганизиране и отграничаване от репресивно-унификационните механизми на османската власт, за сметка на явните евростремителни амбиции, са налице и обратните жестове - на стремеж към интегриране в политическата и икономическата система, на добиване на равностойни и пълни права на граждани и поданици, на възпитаване на гражданска лоялност (лоялност, генетично програмирана за лесна преориентация на обекта си, така че при евентуално добиване на политическа самостоятелност адекватно да се пренасочи от Османската империя към собствената национална държава).

Амбивалентните черти на възрожденската политическа култура в нейните разнопосочни жестове проличават при онези чужди издания, които претендират да бъдат изразители на българските интереси. Такива вестници като българското издание на „Левант Таймс" - в. „Източно време", изпадат в парадоксална ситуация - от една страна, да притежават своя твърда аудитория от българи и благодарение на финансовата подкрепа (и на институционалното или дипломатическото лоби) на изданието - „майка" да успяват да поддържат не по-лош тираж от останалите цариградски български издания[3]. Същевременно да бъдат изолирани от неформалния кръг на българския вестникарски елит, който им отказва статута на български политически орган именно защото се съмнява във възможностите на чуждата редакция да споделя искрено и да артикулира правилно националните цели: *„...предприемачът и издателът на казания лист е, в всеки случай, един чужденец; като такъв той не може да бъде в състояние да знае точно и да цени праведно истинните нужди както на народът ни така и на младата ни църква. Той, следователно, не е в състояние да им принесе полза действителна и съразмерна поне с ползата, която може да чака той сам за вестникът... „* („По книжнината и по науката", в. „Век", бр. 34, 31 авг. 1874, с. 3).

В структурирането на публичното пространство на медиите през Възраждането Здр. Константинова открива основания да съотнесе редакциите на вестниците и тяхното поведение към функциите на политическите партии и техните координационни центрове, а личностите на редактори, издатели и сътрудници се характеризират като „хора-институции". Без съмнение се наблюдава изненадващо припокриване на функциите на политическата партия, дефинирани в европейската политическа теория, и „свръхфункциите", присъщи на българската възрожденска преса. Що се отнася до структурните измерения[4] на партийността, е възможно българските редакции да се окажат сродни с някои „външни" по произход (в смисъла на извънпарламентарни, извънелекторални) формации като лигите и особено лобистичните звена - т. н. **„групи за натиск"**, които разчитат най-вече на **информационните средства** за въздействие върху управленските решения и обществения дневен ред.

Сам по себе си, независимо от формата на управление и на контрол, вестникът е условна власт, която, като прокламира идеи и изгражда представи и светоглед, е източник на власт. Лансирането на политическа информация означава, че вестникът е източник на политическа власт, макар и само вербална. Печатните издания в Цариград се обединяват около тезата, че българският народ съвсем наскоро е развил способността за аналитична самостоятелност, но продължава да бъде зависим и неуверен в областта на политическите и дипломатически решения („Цариград", в. „Ден", бр. 33, 19 юни 1876, с. 1). Това означава, че вестниците, които са основен инструмент за гражданско възпитание и политическа еманципация, си остават жизнено необходимият ментор за положителното развитие на българското публично пространство, докато артикулират (национална пропаганда), социализират, критикуват и контролират общността. Ако използваме за отправна точка подхода на Карл Дойч, който смята, че за функционирането на нацията е важно посоката на потока от комуникационни сигнали и символи да тече от центъра, водещата група на елита, към масата, то най-ефективният инструмент за осигуряване на този процес, т. е. за контрол над масовото съзнание, изглежда е периодичният печат. В българския случай вестникарите не само се смятат за посредник между елита и масата - те самите са движещата сила на елита, която произвежда символите, сплотяващи общността, и задава или променя техния смисъл.

Систематизирането на функционалните роли и сфери на действие на периодичния печат очертава поне **4 равнища на участие на цариградските издания в политическия информационен поток,** които разполагат журналистиката между крайните точки на активността и които са много повече от предложно-граматически вариации върху една и съща схема, защото синтезират най-важните функционални хипостази на пресата ни през периода:

- политика **през** вестника - вестникът като информатор, като медиатор на информационния поток; информационен посредник, предназначен за акумулиране от страна на публиката на информационния масив с политически характер;
- политика **чрез** вестника - вестникът като инструмент за политическо въздействие, като оръдие на политическо внушение. Това влече след себе си необходимостта от изясняване на политическите фактори и сили, които съзнателно се възползват през посочения период от възможностите на медията;
- политика **към (спрямо)** вестника - вестникът като обект на контрол и мишена на политическо въздействие;
- политика **на** вестника - вестникът като субект на въздействието, като източник на собствена редакционна линия спрямо идеи, събития, личности и процеси.

Всяко от тези равнища притежава благодатен потенциал за разгръщане в самостоятелни структурни единици на изследването върху политическата комуникация през Възраждането. Многостепенните, понякога взаимоизключващи се, роли на вестника в областта на политическата комуникация и политическото действие позволяват да се извлекат ценни наблюдения от статута му на граничен, но важен актант в публичния живот (медиатор и инструмент, обект и субект на политическо въздействие).

И макар да е далеч от класическите представи за вестника като инструмент за масово политическо въздействие, цариградската преса през 70-те години на XIX в. на практика успява да възпита в публиката си важни компетенции за ориентация в сложната и динамична панорама от политически смисли и идентификации, с което своевременно подпомага аудиторията в правилния и граждански избор. Докато през XX век мощният манипулативен конструктивизъм намери своя образен синтез в метафората на Ст. Лец „Прозорецът към света може да се закрие и с вестник", то будното, но не особено мобилно българско общество на XIX в. в повечето случаи „открива" света и измерва себе си преимуществено чрез вестника.

---

[1] Емпиричният материал, на базата на който могат да се осъществяват наблюденията върху проявите на родната възрожденска политическа култура, се съдържа в българските цариградски вестници, които действително изграждат медийната среда през това последно предосвобожденско десетилетие и функционират като благодатна национална институция, координатор и посредник между „периферията" и „центъра" на държавата („Турция", „Право", „Македония", „Напредък", „Източно време", „Ден", „Век", „XIXый век", „Цариград", „Сутрина").

[2] И все пак печатът отказва да признае политическия статут на родните ни журналисти: „... *Работата е, че политическите вестникари се мислят сичките за политически мъже, - и това не е, трябва да го кажем, съвършено истина. Разликата е голяма помежду един политически мъж и един вестникарин, който пише върху политиката.*" Докато търси разликата между политическия репортер и политика, този материал (вероятно преводен) на в. „Турция" убеждава читателите, че не личността и идеологията на журналиста прави значима работата му, а проблематиката, информацията, която той с хъс преследва и с ентусиазъм поднася и тълкува на публиката си. Друга съществена разлика между двете групи се изразява в качествата им - докато политикът трябва да притежава убеждения, твърдост, упоритост, целеустременост, воля, дарба за власт, харизма, способност да доминира и управлява, да бъде водач, то политическият вестникар трябва да има *„телослужение"*[?!] („Вестникарина I", в. „Турция", бр. 18, 21 юни 1869, с. 2-3).

[3] НБКМ-БИА, Фонд № 112 (Светослав Миларов), а.е. № 97, л. 102. От писмо на Иван Найденов, Цариград, до Миларов, Загреб, с дата 3 юни 1875, става ясно, че средният тираж на в. „Напредък" по това време е около 600, на „Век" с редактор Марко Балабанов - между 500 и 550 броя. Найденов предполага, че абонатите на „Източно време" са приблизително толкова, и се съмнява в сведенията на Н. Генович: *„...имали до 800, но аз не вярвам; Генович пользва..."*.

[4] Един от най-известните изследователи на политическата партия, Морис Дюверже, приема за дефинитивен показател инфраструктурното състояние на политическата организация - т.е. структурата е по-важна от идейните позиции, за да се сдобие една организация със статута на политическа партия.

Близнашки, Г. Относно същността на политическото. - В: Шмит, Карл. Понятието за политическото. С., 2008.

Боршуков, Г. История на българската журналистика 1844-1877. 1878-1885. С., 2003.

Буруджиева, Т. Възгледите на Левски като публицистично-медиен образ на българската държава. - В: Българско възраждане. Идеи - личности - събития. Годишник на Общобългарския комитет „Васил Левски". Т. 5, 2002-2003, С., 2003, 142-147.

Грачев, М. Политическая коммуникация: теоретические концепции, модели, векторы развития: Монография. Москва, 2004.

Димитров, А. Българският периодичен печат в Цариград в условията на османската политическа действителност. - Исторически преглед, 1991, кн. 9, 17-35; кн. 10, 21-36. Дюверже, М. Политические партии. Теория политики, 26.05.2009. <http://feelosophy.narod.ru/Duv/Duv_ogl.html>.

Енциклопедия на политическата мисъл. Справочник. С., 1997.

Конев, И. Българското възраждане и Просвещението. История, историческо съзнание, взаимодействия. С., 1983.

Константинова, Здр. Държавност преди държавата. Свръхфункции на българската възрожденска журналистика. С., 2000.

Лилова, Д. Възрожденските значения на националното име. С., 2003.

Милева, М. Аспекти на универсализма в Българското възраждане. С., 1999.

Монова, Т. Думите, които разделят. Политическият дискурс в печата. С., 2000.

Танев, Т. Политическата култура. С., 2001.

Тодоров, Д. Чуждестранна журналистика. С., 1977.

Хабермас, Ю. Структурни изменения на публичността. Изследвания върху една категория на буржоазното общество. С., 1995.

Шейгал, Е. Власть как концепт и категория дискурса. Библиотека Гумер - Политология, 14.04.2009. <http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Polit/Article/scheig_vlast.php>.

POLITICAL DISCOURSE IN THE BULGARIAN PERIODICAL PRESS IN CONSTANTINOPOL DURING THE 70S OF THE 19TH CENTURY

Dessislava Andreeva

This text offers some ideas on the topic about appropriate methodological orientations that might facilitate the process of establishing the scale, images and topics of the national political conversation more than 130 years ago.

Everyday story written by the press finely and at the same time firmly and profoundly makes social attitudes and stereotypes on all sides of public life. It provides important historical facts about Bulgarian society functioning and media practice of that time, which show the concentration of public interest, disclose the reasons for the choice of agenda accents in each moment of the national historical development and build up the foundations of collective memory.

The newspaper is the most important instrument of political education and integration into the dominant civilization models. Therefore the study of media discourse in the 70-ies of the XIXth century makes it possible to identify and demonstrate manifestations of autonomy of Revival's ideological and political field, which although successfully synchronized with European trends, displays symptoms of uniqueness in classification of its own political observations.

КАК СЕ СМЕЕ Д-Р ИВАН БОГОРОВ

Ясен Бориславов

Как и на какво се смеят българите през Възраждането и как социалните процеси в българското общество през XIX век са отразени в смеха? Естеството на тези въпроси не предполага еднозначни и лесни отговори. Българският смях от този период (впрочем не само от този) е слабо проучван, източниците са ограничени, разпръснати и често пъти двусмислени. Освен това смехът е нещо, за което категоричните съждения изглеждат по условие несигурни. Той в същото време е нещо реално, конкретно и като всяко такова нещо е податлив на промени и развитие, а това ще рече и на наблюдение и изследване.

Представата за традиционния фолклорен бит като идилично весел и изпълнен с игрив народен хумор е измамлива. Във фолклорните извори следите от този смях не изобилстват. В народните песни по-често се смее природата и по-рядко хората. В техния свят смехът е приеман твърде често като подозрителен и нежелан. Да бъдеш смешен (да ти се смеят хората) е сигурен признак на отклонено поведение, а в традиционното общество това е нежелателно и дори опасно. В този свят желано и харесвано у човека е или героичното или порядъчното, но не и смешното. Поради което пародийното преобръщане и снизяване на общоприети ценности е нещо относително рядко. Това лесно може да се види в количествени параметри. Смешните песни заемат твърде малък обем във фолклорните сборници (2-3%). Най-често в сюжетите травестират баби и старци в младежки роли (искат да се женят) или са свързани с животни - „Вдовица лисица“, „Таралеж целунал костенурка“, „Сватба на синигер“, „Комар се жени за муха“ и т.н. Изглежда нашите предци не са били докрай убедени, че смехът е присъщ на човека, както твърди Аристотел.

Вероятно една от причините за този дефицит в сборниците е пренебрежението на академичната фолклористика към смешните и пародийни песни (често с непристойно съдържание). Такова обяснение дават някои изследователи, но то едва ли е единствено[1]. Още през 1904 г. в своята студия „Българската народна песен" Пенчо Славейков отбелязва, че във фолклорните сборници *хумористични и детински песни има малко, и то крайно лоши и нехарактерни, поне между досега записаните*[2] и изразява съмнение, че бъдещи теренни изследвания могат нещо съществено да променят, в което се оказва прав. В неговата оценка прави впечатление и естественото свързване на *хумористични и детински*, което подсказва мястото на смеха в ценностната йерархия.

Хедонистичният и добронамерено обърнат към света самоироничен смях в народните песни и като цяло във фолклора е трудно различим. Доминира присмехът, т.е. отрицателният смях. Характерна особеност на фолклорния присмех е, че има „йерархически характер, той е еднопосочен - от горе надолу"[3], а това го прави същностно различен от хумора.

В разнообразни варианти се среща песента за момата, която се присмяла на овчар (момък, ратай), а той се заканва да ѝ оскубе косата или да ѝ извади очите, което понякога и прави. В някои версии я убива или я насилва. Без особено усилие във фолклора може да се долови усещането за известна ригористична непоносимост към смеха. Твърде рядко се смее и Крали Марко. Обикновено се подсмихва под мустак, т.е. под стряхата на надвисналата сериозност. Независимо че някои етнолози са успели да открият и да изследват отделни комични елементи в българския юнашки епос, образците на този жанр си остават изцяло в сферата на героичното, т.е. на сериозното. Освен това комичното в юнашкия епос не излиза от орбитата на присмеха. Юнакът обикновно се присмива на някого, преди да му вземе главата, или на него се присмиват, че е загубил силата си.

Ригористичното отношение към смеха особено ясно е проявено в пословиците. Този афект е възприеман като нещо по-скоро опасно и предизвикателно към съдбата, която не би пропуснала случай да го накаже.

Кой се заран смее, вечер плаче.
Който другиму се смее, нему ще са смеят.
Който се смее, на себе си се смее.
Присмял се хърбел на щърбел.
Присмяла се краста на шуга.
Смей се като гивендия.

В посочените примери личи убеждението в естественото природно равновесие между смеха и плача. Те са симетрични и взаимно обусловени крайни емоционални състояния, които е най-добре да бъдат отбягвани. Явно традиционните народни представи се доближават до разбирането на Хобс за смеха като *внезапно ликуване* (Sudden glory), породено от неоправдано чувство за превъзходство пред чуждия недостатък.

Животът в традиционното патриархално общество е нещо твърде сериозно, поради което смехът е ограничен. Той е допустим повече за децата и по-малко за възрастните. При това е допустим в строго определено време и пространство - на сватба или на празник, на хоро, на седянка. А това го прави в твърде голяма степен ритуално обременен, а не импулсивен и свободен. Смехът, както твърди Кант, има нужда от парадокс (*нещо абсурдно*), а в патриархалния свят парадоксалността е сведена до възможния минимум. В колелото на живота събитията от дневния, годишния и целия житейски цикъл са строго подредени и предвидими, а заедно с това е подреден и смехът. Освен това фолклорният смях, когато не е табуиран, е ритуално нормативен. Такъв е смехът, който съпътства някои обичаи с карнавален характер като кукерските игри, шествията около Коледа и Заговезни или сватбата. В тези ритуали смехът има магически функции и е свързан с очаквано плодородие и берекет[4]. Особено характерни в това отношение са циничните песни (а те винаги са смешни), изпълнявани около кулминацията на сватбата.

Независимо че фолклорните източници предлагат значително разнообразие от жанрови форми, свързани със смеха - песни, приказки, гатанки, пословици и поговорки, анекдоти и пр. - това не променя картината на едно по-скоро погълнато от сериозността общество. Тя впрочем се потвърждава и от разказите на чужденци. Образът на смеещия се българин в пътеписите на западни пътешественици от епохата на Възраждането и по-рано е много голяма рядкост. Изглежда ще трябва да се доверим на един от тези чужденци, който пише, че в България е видял повече мостове отколкото усмивки.

Сдържаното отношение към смеха в традиционното българско общество има своето обяснение и в религията. Православната норма като правило сближава този афект с греха. Смехът се смята за грях, защото никъде в евангелията не се споменава Христос да се е смял. В същото време смехът на тълпата е бил част от неговото поругаване по пътя към Голгота. Това разбиране е развито в различни църковни текстове, включително и през XIX в. Изразителен пример е една христоитийя (наръчник за добро поведение) от гръцкия монах Никодим Светогорец, издадена през 1803 г. и по-късно широко разпространена на Балканите. Значителна част от нейното съдържание съдържа аргументи срещу смеха. Според отец Никодим за благочестивия християнин е недопустимо да се смее, защото *смешните неща не са присъщи на християните, а на евреите, елините* (т.е. езичниците) *и османците*[5]. Християните не трябва да четат книги, които предизвикват смях, нито да посещават театри и други езически зрелища, защото остроумията и шегите рушат разсъдъка и сквернят душата, тъй като смехът не се бои от смъртта, нито от Страшния съд и онези, които се смеят, прогонват от душата си страха от Бога. Християнското благочестие допуска единствено блага и сдържана полуусмивка. Сред забранените и развращаващи автори изрично е посочен Волтер. Именно този възрожденски дискурс е кодиран в главата „Волтерианци и елинисти" от Вазовите „Чичовци", въпреки че там е описано кафеджийско „прение по правописанието" и нищо в текста не показва, че някой от героите някога е чел Волтер.

За онези, които биха възразили на подобно разбиране за специфичния (ограничен до присмеха) и същевременно дефицитен смях в традиционното българско общество, позовавайки се на образа за Хитър Петър, трябва да се припомни, че този герой, макар и формално сближен с фолклора, е по-скоро модерен и по дух стои твърде близо до едно светско и просвещенско разбиране за смеха. Освен това той е късен персонаж в българската народна култура - появява се към средата на XIX в. и въвеждането му в публичността става в голяма степен с помощта на вестници и други печатни издания. Хитър Петър е възрожденски медиен продукт.

Веселието в патриархалния селски свят от епохата на Възраждането найчесто се свързва с правенето на **джумбуши, майтапи, зевзекльци и маскарльци** или с участие **в зиафети, ешмедемета, масали и мохабети**[6]. Това е лексиката, която устойчиво съпътства образите на веселостта. На този смях иронията и хуморът са по-скоро чужди и неприсъщи. Смехът без потърпевши, шегата и остроумието като средства за пълноценно и в същото време ненакърняващо свободата на другия общуване, са нещо рядко.

Как едно традиционно патриархално общество започва да променя своя смях? Какви социални напрежения правят възможна и наложителна тази промяна? Обяснението би трябвало да се търси в общия рационалистичен дух на Възраждането. Светското образование, появата на преводна литература и особено периодичният печат променят традиционните нагласи и плавно разширяват териториите на един нов, светски мироглед, който естествено води след себе си и ново отношение към смеха. Този нов светски и „градски" смях е различен от верски и ритуално обременения фолклорен смях. Процесът на промяната е протичал в синхрон с други социални процеси - икономически напредък, поява на буржоазна прослойка и интелигенция, развитие на градска култура. Той е в най-голяма степен тяхно отражение.

Първостепенен двигател на тази ментална промяна несъмнено е била книжната продукция. Освен споменатите христоитии, които строго се придържат към православната етична норма, през първата половина на XIX в. гръцкото просвещение вкарва в български читателски оборот и друг тип книги, в които отношението към смеха е съвсем различно - то е светско и разкрепостено. Става дума за различни наръчници за добро поведение, преведени от френски и италиански на гръцки, а след това и на български език. В тях се пропагандира един нов просвещенски морален кодекс, според който премереният хумор и духовитостта са част от представата за добри обноски. Нещо повече, мрачният агеласт, т.е. лишеният от способността да се смее, е считан за непълноценен човек. В основата на тези наръчници, със стотици издания на Запад след XVI век, стои един трактат на Еразъм Ротердамски от 1530 г., озаглавен „De civilitate morum puerilium“ (за учтивостта в обноските на детето), който според Норберт Елиас бележи началото на все още незавършения процес на цивилизация[7].

Желанието да се предложи на българското общество това ново разбиране за смеха е забележимо в книжовната дейност на ранни възрожденци като Райно Попович, Неофит Бозвели, Константин Фотинов и др. През 1837 г. Райно Попович превежда от гръцки христоитията на А. Византиос със заглавие „Благонравие“. В нея относно смеха се препоръчва умереност, без обаче той да се приема като нещо по условие осъдително. През 1843 г. Сава Радулов издава книгата „Благонравни учения“ (от италиански автор, превод от гръцки), в която отношението към смеха също е по-скоро предпазливо насърчително. Фотинов в „Любословие“ публикува откъси от „Христоитията“ на Византиос, в която явно е виждал достойни за следване примери. Идеята за забавлението като една от функциите на вестника не е била чужда и на Раковски, ако се съди по факта, че в главата на „Дунавски лебед“ е записано: "граждански, любословни и забавни вестник“.

Значително влияние в промяната на нагласите е упражнила и преводната литература. Към средата на XIX в. до българската публика достигат някои от т.нар. „странстващи“ сюжети, познати от „Декамерон“ на Бокачо или от „1001 нощ“, както и други четива с лековато съдържание. През 1851 г. „Цариградски вестник“ печата откъси от сатиричния роман на Кристоф Виланд „История на абдеритите“. Две години по-късно се появяват и особено популярните „Високи умни хитрости Бертолдови“ от Дж. Чезаре Кроче[8]. Тези, както и други преводни текстове със светско съдържание, показват напредващи мирогледни изменения и едно по-широко поле за проявление на хедонистични нагласи.

Тази трудно забележима ментална промяна следва ритъма на други по-осезаеми изменения в бита и като цяло в живота. Появата на маси, столове и индивидуални прибори за хранене, френски („опнати") дрехи, ушити от „френк терзии", книги, вестници и списания, градска архитектура и забавления, всичко това означава и нов начин на мислене, нов светоглед. Около тези „модерни потреби на Възраждането" (по израза на Лидия Михова) трябва да се е промъквал и един по-модерен смях. Най-същественият момент от това ново светоотношение е индивидуализацията, появата на частен живот. Индивидуализмът и частността правят възможен новия светски и градски смях, в който има наченки на ирония и хумор и който е различен от селския присмех. Той е част от един нов тип общуване.

В кой момент светогледът на българската „размишляваща публика", ако използваме понятието на Хабермас, може да се приеме за променен и готов да приеме, ако не изцяло, поне отчасти формите на един нов тип смях? Естествено, точна датировка не е възможна, но някои признаци на тази промяна се забелязват около средата на века. Индикация за напреднала фаза на процеса са двата смешни календара на Славейков - „Нова мода календар" за 1857 г. и „Смешний календар" за 1861 г. Тяхната поява е симптоматична, защото именно календарите са най-популярните народни книги през Възраждането[9]. В тях освен стандартна информация за годишния църковен цикъл като правило има и разни четива с религиозно, образователно, справочно, развлекателно, а понякога и с патриотично съдържание. Между кориците им възрожденският читател е откривал стопански, здравни и хигиенни съвети, сведения от географски и естественонаучен характер, поучителни или забавни истории и диалози, стихове, афоризми. В своите смешни календари Славейков пародира жанра като преоблича вечния календар в одеждите на временното, политическото и злободневното. Успехът на подобен тип пародиране предполага няколко неща - известно дистанциране на автора от пародирания предмет, познаване на жанра от страна на читателя и готовност от негова страна да приеме пародийната трансформация.

Изключителната популярност на народните календари, от една страна, и доброто приемане на техните пародийни варианти, от друга, може да се тълкува като знак за известна готовност на народното съзнание не само за преподреждане на света в духа на просвещенския морал и ценности, но и за неговото хумористично интерпретиране. Пародийните „прокобения" са често срещана литературна форма в сатиричната периодика през Възраждането, а самите „смешни календари" на Славейков се оказват родоначалници на една продължителна традиция в новата българска литература. Известни са множество образци на подобни календари от периода след Освобождението и първите десетилетия на миналия век.

Независимо от значителните промени в културата на смеха, които настъпват в периода на Възраждането, огромната част от образците (специално в периодичния печат) остават в сферата на сатирата и сатиричното. Сатирата е основният жанр в хумористичната периодика до 1878 г., а и след това. Хумористичните образци във възрожденската преса са рядкост[10]. Сред малкото и сигурно поради това привличащи вниманието изключения са някои публикации на д-р Иван Богоров.

Неговото разбиране за смеха и забавлението като нещо, придаващо хармоничен и завършен вид на един просвещенски вестник, е заявено още в първия брой на „Български орел“. В програмната статия („Свикване“) той специално се спира на *развеселителната страна на известникъть*, като обещава да печата приказки, басни, народни песни, притчи и *смешливи приказванiя*[11]. Под тази рубрика са публикувани няколко анекдота, които представляват особен интерес.

Боже милостиве! - молеше са Богу един чловек - сподари ми 100 000 гроша. Аз щь той час да раздам половината от тях на сиромаси. Или, ако ма не вярваш, то сподари ми поне 50 000[12].

Един простак попыта прiетельт си: „хората говорять всякога за нов месец, а кога увехтее, кажи ми, какво става с него?“ - „Нима не знаеш тва още?“ отговорил му прiетельт, „Господ го нарязва на късове и от тях прави звезди.“ [13]

Двама чловеци си купиха наедно един кон. „Когато аз яздя“, рече единият, „ти трябва да вървиш, а когато ти вървиш, аз трябва да яздя.“ Другият се благодари на той сговор[14].

Някой си уженен мъж помоли един врач да му каже нещо цяр заради очите на жена си, които я боляха твърде. „Тя требва всяка заран да ги мие с една чяша бяла рада.“ (ракия, б.м. Я.Б.) - рече врачът. След няколко недели срещна врачът той мъж и го попита, ако е испълнила жена му тва, щото му беше казал. „Тя са мъчи всякак“ - отговори уженений мъж, - „но не може никак да издигне чяшата по на високо от устата си.“[15]

Тези смешки, вероятно преведени от западни издания, може да се приемат като ранен опит да се предложи на българското общество виц. В това свое усилие, както в много други свои стремления, Богоров в значителна степен е изпреварил своето време и своята социална среда. Вицът е продукт на развитата градска култура, той е присъщ на индустриалния град, съчетаващ и разпознаващ различни културни контексти. Социалните контрасти, както и търсенето на общуване между живеещи заедно, но достатъчно отчуждени човешки същества, представляват съществена част от парадигмата на вица. „Виц и град взаимно се доказват“[16], както твърди Станой Станоев. Затова в български условия съзряването на вица става бавно и първите истински образци (достатъчно кратки и с ефектна поанта) на този модерен жанр от градския фолклор се появяват след Освобождението.

Образът на Иван Богоров често се свързва с неговите пуристични езиковедски тежнения от последните години на живота му. Страстта му да чисти българския език от чуждици, щедро иронизирана от потомци и съвременници, е създала впечатлението за един консервативен, дори малко ретрограден книжовник. Парадоксално е, че този строг пазител на езика от замърсявания е може би най-модерно мислещият български възрожденец. Роден в Карлово, където получава първоначално образование, след това неговият живот преминава в различни европейски и български градове - Цариград, Одеса, Букурещ, Стара Загора, Лайпциг, Шумен, Париж, Белград, Пловдив, Виена, София. Самото изброяване на тези градове поражда усещането за културната ентропия, чието превъзмогване е занимавало Богоров през целия му живот. Цялата му просветителска дейност го представя като човек с модерно и градско мислене. Българската историография от миналото осветляваше в едри краски предимно пионерската му роля в историята на българската журналистика чрез създаването на в. „Български орел“, „Цариградски вестник“, „Журнал за наука, занаят и търговия“ и просветителските му усилия, намерили израз в съставянето на учебници и речници.

Неговата личност обаче става особено привлекателна при вглеждане в детайлите. Подобно вглеждане би открило нестандартни и контрастиращи с духа на времето и социалната среда идеи. Става дума за разчупване на основния канон на Българското възраждане - взирането в миналото и търсенето именно там на основания за политическо и гражданско бъдеще. Това е канонът на Паисий. Без да го оспорва (в скоби ще припомним, че първото му издателско начинание са литографиите с образите на цар Иван Асен и цар Иван Шишман, Одеса, 1841) Богоров се опитва да го разшири и да потърси рационални основания за развитие на българското общество и в други посоки. Не само исторически, а географски, в пространството - в „чюжди страни“, в Европа, където *просветението напреднува и науката цавти.* За него историята е важна, но по-важно е отварянето към света, разчупването на патриархалния фолклорен бит, в който според собствените му думи *от баща на син ся наследява заедно изкуство и незнание*[17]. Плод на това разбиране са неговите идеи за създаване на български фабрики, жп линии, акционерни дружества, насърчителните му писания за българската мореплавателна дружина „Провидение“, както и цялата му книжовна дейност. Неговите икономически анализи и статии за „кахвето“, лена и памука, за „работението на желязото“, „тръсъци на земята“ и „планини, които исфърлят огън“ днес може да звучат наивно, но трезвомислието в тях е повече от романтиката. Неговите домакински, стопански и хигиенни напътствия от „Журнал за наука, занаят и търговия“ (1862) и „Селскиат лекар“ (1875) ясно демонстрират убеждението му, че просвещението неизбежно трябва да има и битова мярка. Неговият побългарен превод на „Робинзон Крузо“ не е вдъхновен от увлечение по приключенската литература, а е чисто просветителско начинание. Чрез „Чюдесиите на Робенсина Крусо“ (1848) Богоров се опитва да отклони вниманието на четящата българска публика от четива като „Чудеса на Света Богородица“ и „Спасение на грешнити“, като ѝ предложи нов тип повествование. Разказът за живота и щастливото избавление на корабокрушенеца, попаднал на самотен остров (*средморек*), е модерно душеспасително четиво. Робинзон е първият модерен литературен мит[18], това е просвещенският мит за човека, който успява благодарение на своите рационални усилия, познания и морална устойчивост.

Особено изразителен знак за модерния светоглед на Богоров е отношението му към жената. За него тя е инструмент на цивилизацията, едно разбиране, което за мнозина от неговите съвременици, при това сред образованите, е най-малкото подозрително поради характерно за епохата и трудно преодолимо напластяване на патриархални и ориенталски нагласи. В неговия пътепис „Няколко дена расходка по българските места“ (публикуван във в. „Турция“, 1865-1867) жената е обект на едно постоянно и грижовно-укорително внимание. Ето какво казва по повод на хубавите, но нескопосни и безвкусни в облеклото си хасковлийки:

> *Всевишний е направил жената от бяла кост и я е поставил за украсение на света. И наистина няма друго по-хубаво от божиите създания освен жената; тя е днес и инструмент на цивилизацията, следователно тя трябува да се показва колкото може по-хубавица, едно от което ся изискува чистото и приличното ѝ облекло*[19] .

За нравите в Сливен отбелязва с неодобрение, че на сватби и други празници мъжете и жените сядат отделно. Според него по-добре би било да сядат размесено, *че всяка добродетел за мъжа произлазя от жената*[20]. Нека добавим също, че Богоров не споделя особено характерния за възрожденската преса сатиричен устрем, насочен срещу дамската мода. Според него тя е напълно приемлива, когато е приложена с разумна умереност и вкус. Ето един негов съвет за дамска прическа:

Българките имат добри коси и чтото ся намират повече на работа, та нямат време да правят къдрици, най хубавото е да следват кинезката мода, т.е. да е въздигната всичката коса връх главата и там заплетена и навтикната с различни цветя; тогаз челото и всичкий образ е растворен и отзад косата няма да кирливи дрехата[21].

Модерният светоглед на Богоров има ясна проекция и в отношението му към смеха. Благата му усмивка се долавя в много от неговите писания, но особено изразително неговият фин и незлоблив хумор проличава в споменатите пътеписи. В описанието на нравите от различни български градове често се долавя едно хем укорително, хем добродушно намигане, което Богоров адресира към своите сънародници, но без да отделя себе си от тях. В неговата ирония няма язвителен присмех, няма дистанция, тя не е йерархична. Тя е по-скоро шеговита покана за самовглеждане и размишление. За жените в Свищов пише, *че като не умеят да изпират ризити, хвърлят у водата кога перат по малко синило, за да ся не познава неспособността им*[22], *за къщите на пловдивчани казва, че немат зимни одаи, почто дюлгерити ги правят летем, та забравят че има и зимно време*[23], за сливналийки отбелязва, че *бегат като дивити кози от чловека*[24]. Облеклото на жените в Хасково също ражда някои остроумни бележки: *Току речи всички носят червена вълнена престилка, когато в Пловдив носят жълта, в Немско зелена, в Франца бяла, та ако е простено да съди някой опитомяванието на хората според боята на престилките им, нека начне от пословицата „Лудничавий обича чървеното*[25]. Също така иронично и закачливо е описанието на някои нрави от Ески Джумая. *Ако по другити места гащити отвън на женският пол ся виждат като излишне и противно на лекарскити правила, нъ в Ески Джумая е потребно, че тук мъжиети обичат да бъркат под полити на женити...*"[26] Любопитен е и диалогът му с една жена от Ески Заара.

- Чино, колко купихте шалварлька? - попитахме в панаиря една ескизагорка, която привлече нашето внимание със своите враносани вежди.

- Шестдесят гроша - отговори ни.

- Не беше ли по-добре - рекохме - да насновете сто драма коприна та да си изтъчете двадесят лакти един копринен плат за шалварлък и да ви трае повече?

- Е то е уморлия работа, басмата е по-шярена и немаме потреба да я перем - биде засмено отговорът[27] .

Най-изразително ироничното отношение на Богоров към своите сънародници, от които обаче (пак ще повторим) той не се отделя, личи в описанието на Хасково. Това е смях, в който е спотаена болка и горчивина от едно затруднено общуване, от невъзможното приятелско и добронамерено събеседване, около което хуморът най-често гравитира.

Хасковци, както и повечето от нашите българи, казват, че нямат потреба от ум, зато нии при тръгването си, като излязохме накрай на най-високото място, накарахме нашия кираджия да ся обърне към село и към града и извика колкото си можяше: „Боже, вся премъдрости твоею сътворил еси, нъ ази бидох простак и не въсползувахся." Нечювствителний студен баир отсреща поихтя и отговори: „Ползувайся."[28]

Не само хуморът, но и цялата книжовна дейност на Богоров е проникната от естествен усет за общо благо, от обич към общността, човечност и съчувствие. Това е същият естествен усет, който западноевропейските хуманисти наричат sensus communis - едно понятие с "особен стоико-естественоправен отзвук и водещо началото си от един термин, въведен от Марк Аврелий, а именно „общомислие" (koinonoemosyne) в смисъл на „приятелско събеседване"[29]. Около това разбиране за sensus communis е развита и теорията на Шефтсбъри за остроумието и хумора. Според него хуморът е социална добродетел, която включва „финия начин на живот, незлобливото държание на мъжа, когато се шегува или се шегуват с него, просто защото така се открива една особена и съзнателна солидарност със събеседника."[30] Тъкмо такъв е и деликатният, самоироничен и общителен смях на Богоров. За неговата роля в Българското възраждане спокойно може да се каже нещо, което Лотман пише за „самотната и загадъчна фигура на Крилов" в руската литература от XIX в.: „Макар и признат от читателите от всички социални слоеве, той е съвсем самичък в литературните борби на епохата си. Не му е било необходимо да идеализира народа, понеже самият той е народът. Крилов няма илюзии.

Трезвият му ум често е скептичен, но истинският му патос е именно трезвостта.“[31] При Богоров тази трезвост понякога се явява поръсена с мек и деликатен хумор, който обаче е по-скоро едно изключение сред общото звучене на възрожденския смях. В хумористичните вестници от този период доминира злъчната, политически или личностно острастена сатира. На този фон хуморът на Богоров трасира пътя на изпуснатите възможности.

---

[1] Парпулова-Грибъл, Л. Пародията в българските епически песни. - Български фолклор, 1987, кн. 2, 3-9; Ангелова, Р. Комичното в българския юнашки епос. - *Известия на етнографския институт и музей*, кн. XII, 1969, 227-265.

[2] Славейков, П. П. Събрани съчинения. Т. 5. С., 1959, с. 115.

[3] Радев, Р. Типология на смехотвореца и юнака - Хитър Петър и Крали Марко. В: Воля за облик. Юбилеен сборник в чест на проф. Симеон Янев. С., 2002, с. 185. В същата статия авторът обръща внимание, че юнакът (кралят) във фолклора си служи с присмех, но смехотворецът (шутът, Хитър Петър) - не. „Кралят се присмива, а смехотворецът с остроумия се измъква от присмеха“. Радев твърди още, че „присмехът има специално проявление в културата на отделните народи, по-различно от смеха, тъй като той не е животворен, а е свързан с тъмните сили.“ Пак там, 184-185.

[4] Относно магическите функции на смеха във фолклора вж. Пропп, Вл. Ритуальный смех в фолклоре. - В: Пропп, Вл. Проблемы комизма и смеха. Москва, 1999, 220-256.

[5] Данова, Н. Тъй рече Йоан Златоуст. < http://www.slovar.org/c18/smehat/danova.htm 19.12.2005> Вж. също Данова, Н. Константин Георгиев Фотинов в културното и идейно-политическото развитие на Балканите през XIX в. С., 1994, с. 218-219.

[6] В речника на Найден Геров думите *хумор, ирония и сатира* не присъстват. За думата смях е дадено следното значение: *1) Приятно, сладко разположение на душата, изказано с особен глас и с движения на някои от мышците на лицето. 2) Присмиванье, присмивка, присмив, присмех, посмешка, смехота, насмешка.* За думата *шега* - *Бия си шяга с някого, шягувамся, подигравамся с него, глумяся.* В същата посока, т.е. към присмеха и подигравката, конотират и думи като *майтап, маскара, зевзек, зевклендисвам ся.* Геров, Н. Речник на българския език. Т. 1-6. С., (1895-1904), 1975.

[7] Елиас, Н. Относно процеса на цивилизация, С. , 1999, т. 1. с. 118 и сл.

[8] Вж. Аретов, Н. Преводната белетристика от първата половина на XIX в. С., 1990, 16-37.

[9] За българските възрожденски календари и специално за двата календара на П. Р. Славейков вж. Михова, Л. Българските календари. С., 1995, 10-16, 103-114. От същата авторка вж. също: Пародийното в Славейковия „Нова мода календар“ или началото на една жанрова трансформация. - В: Литература, общество, идеи. С., 1986, 130-143.

[10] В разбирането, към което се придържам, **сатирата** е целенасочено осъждащ смях с йерархична структура и това я отличава от хумора. Сатирикът стои нравствено извисен над обекта на смеха и от тази позиция дава оценки и присъди. **Хуморът** е смях без изразена йерархична структура и дидактична насоченост. Това е споделеният смях между равностойни (и взаимно приемащи това) субекти. Той не преследва непременно някакви високи нравствени цели. Хуморът е смях, търсещ забавлението и споделената радост. Това е форма на общуване, обвързана с разбирането

за смеха като проява на естествена солидарност. Ако смехът е присъщ на човека, както твърди Аристотел, то хуморът е присъщ на образования човек и гражданина.

[11] Български орел, I, бр. 1, 20 апр. 1846.

[12] Пак там.

[13] Пак там.

[14] Пак там, I, бр. 2, 20 септ. 1846.

[15] Пак там.

[16] Станоев, Ст. Град и виц. - В: *Български фолклор*, 1991, 3, с. 13.

[17] Богоров, Ив. И се започна с „Български орел". С., 1983, с.137.

[18] Мелетински, Ел. Поетика на мита. София: Христо Ботев, 1995, с. 392.

[19] Богоров, Ив. И се започна... с. 265.

[20] Пак там, с. 277.

[21] Пак там, с. 271.

[22] Пак там, с. 252.

[23] Пак там, с. 261.

[24] Пак там, с. 275.

[25] Пак там, с. 265.

[26] Пак там, с. 284 .

[27] Пак там, с. 272.

[28] Пак там, с. 267.

[29] Гадамер, Х. Истина и метод., Плевен, 1997, с. 45.

[30] Пак там, с. 46

[31] Лотман, Ю. Култура и взрив. С., 1998, с.194.

THE HUMOUR OF DR. IVAN BOGOROV

Yassen Borislavov

The study focuses on an issue that has received little attention among Bulgarian scholars in the humanities - changes in the culture of humour in the 19th century Bulgarian society, a period known as the Bulgarian National Revival. Some of the main factors that determined the nature and dynamics of this process are examined: the gradual secularisation of traditional values and rules, the spread of secular education and urban culture, the emergence of a bourgeoisie in towns, the launch of Bulgarian periodicals and publication of books by Bulgarian and foreign authors. The author's research of primary sources allows him to distinguish between, on the one hand, folk humour that is religiously and ritually charged, and, on the other, modern, secular, urban humour with its typical irony, satire and sarcasm. This distinction also informs the argument about the close relation between the modernisation of Bulgarian society and the transition in the culture of humour.

The study emphasizes the role of Dr. Ivan Bogorov, a Bulgarian encyclopedist, as a prominent but also unconventional personality in the context of the National Revival period. His subtle, self-effacing, gregarious humour was rather the exception compared to the style of derision and vicious satire that dominated the press at the time, which is exactly what makes him interesting to researchers today.

ПЪРВИ БЪЛГАРСКИ ВСЕКИДНЕВНИК - НЕОСЪЩЕСТВЕНИЯТ ЗАМИСЪЛ НА РОДОЛЮБЕЦА ДИМИТЪР ДОБРОВИЧ

Росица Георгиева

Комуникативната система на националната култура през XIX в. включва нови форми, които дават възможност за разширяване на нейната социална и духовна орбита. Определена значимост в тази посока има периодичният печат като най-активно и действено средство за обмяна на идеи, за дискусии, за информация и пр. Той е средищна зона за осъществяване на културна комуникация както в рамките на националната ни общност, така и като възможност за диалог с други традиции.

„Да съобщава вярно и с време всичките дневни новини" е амбициозната цел на в."Секидневний новинар", който стартира през април 1877г. Първият национален всекидневник започва да излиза със замисъл, присъщ на тази вестникарска периодичност. Фактът, че пет години преди това родолюбецът Димитър Добрович замисля и подготвя издаването на български всекидневник в Цариград, е добре известен. Неоснователно е да се търси сензационност в тази посока, нито да се профанизира личността на един сливенец от позицията на локалната значимост.

Настоящият опит за анализиране обстоятелствата около неосъществения замисъл от 1862 г. на Димитър Добрович цели да се привлекат изследователските усилия към други аналогични инициативи в миналото на националния периодичен печат. Зад тях най-често стоят значими фигури - журналисти, издатели, печатари, спомоществователи, останали с резолюция „забравен". Безусловно е необходимо продължителните натрупвания на идеи, инициативи и прояви да бъдат част от проучването на добре обозрения корпус от предосвобожденски печатни издания, на стопанските, политически и духовни явления на великия градеж - Възраждане.

В географията на българската журналистика Цариград е намерил историческата си значимост чрез броя на книжните издания, съдържанието и списателите им[1]. Сред определящите фактори за тази позиция стои многолюдната българска колония в османската столица, която се идентифицира сред пъстрото християнско и славянско множество в Османската империя. Според редактора на в."Век" Марко Балабанов в това „огнище" и „своеродна столица за един вид самостойно българско управление" възниква и „заеква донякъде" българското вестникарство[2].

С разгръщане на просветното движение, с активизиране на църковнонационалната борба и с укрепване на националното самосъзнание се издига положението на българската колония в Цариград. Респективно се разширява стопанското, политическото и духовното присъствие на сливенци зад Теодосиевите стени. Художникът Димитър Добрович разказва на д-р Симеон Табаков, че около 1830 г. във всеки хан на Цариград можело да се намери поне един сливенец - „Там, аз се чувствах като да съм в Сливенската чаршия"[3].

Сред най-деятелните представители на българската колония са сливенските търговци Иван Недялкович, Антон Добрев Кантарджиев, Васил П. Стоянов, Георги Дончович, Захария Вичев, Господин Данчов и др. Към тях в средата на 40-те или в началото на 50-години на XIX в. се присъединява, отначало спорадично, след това постоянно, търговецът Димитър Добрович. Семейството му споделя съдбата на хилядите сливенски семейства след „Голямото преселение" от 1830 г. Известно е, че бащата е овчар и абаджия, получил разрешение да търгува и да пребивава в османската столица[4]. През втората половина на 40-те години на XIX в. братята Васил и Димитър Добрович са сред заможните българи в Галац. Върху решението на Димитър Добрович да се засели в Макрикьой и да представя търговската фирма „Братя Добрович" в столицата на империята, оказват влияние фактори от различно естество: неблагоприятната стопанска конюнктура в Румъния, несигурността за търговията в Галац, природните бедствия, по-широкия пазар в Цариград, възможността за създаване на стопански контакти с голям географски обхват и др. Дългогодишните търговски връзки на фамилията с османската столица стават мост за контакт с тамошната българска колония.

Установяването на сливенския търговец в Балкапан хан съвпада с процеса на консолидация на цариградската българска общност. Конституираната българска община се превръща в съсредоточие на борбата за църковна независимост[5]. Осигурил си здрава стопанска основа, Димитър Добрович развива широка народополезна дейност - основател на Цариградската българска община, член на настоятелството за събиране на помощи за изграждане на български храм, епитроп на църквата „Св. Стефан", член на Българското читалище, на Привременния съвет на Екзархията и др. чрез които българската общност в столицата на Османската империя поддържа полезни контакти с българските общини в Галац и Браила[6]. Общуването на Добрович с Неофит Хилендарски Бозвели, Иларион Макариополски, княз Стефан Богориди, братя Тъпчилещови, Гешови, Гаврил Моравенов, д-р Иван Селимински, Евлоги Георгиев, Георги С. Раковски, Йосиф Дайнелов и други изтъкнати личности на българското представителство, разширява полето за обмяна на мисли и информация, за стопанска и обществена изява, за духовен избор. С негово „иждивение са издадени „Кратка география" от И. Андреев /1851 г./, „Последни часове от животат на император Николай Първий" в превод на Георги Йошев /1856 г./, „Книжка за благонравието" - превод от Христо Ваклидов /1858 г./, „Кратка всеобща история" на Йоаким Груев /1858 г./, „История Българска" на Гаврил Кръстевич /1869 г./ и др.[7] Трябва да отбележим, че Димитър Добрович често прави лични дарения в книги, списания и вестници за училища, дружества и читалища[8]. В писмо до Николай Палаузов от 9 януари 1857 г. Петко Р. Славейков пише: „Добрович ходи да тича да се кара с противниците. Той е фанатик родолюбец, сирома[х] при другите, но не остава надире от тях в пожертвование и в което може да послужи не милей за труда си"[9].

Необходимо е да акцентираме на контактите на Димитър Добрович с Георги С. Раковски. Несъмнено помисълът за издаване на български всекидневник се появява и в резултата на тяхното познанство. То започва през периода, определен от Раковски в „Съдържание на житието ми" като „Участието ми в народните работи тогава в Цариград"[10]. Чрез българската колония Раковски получава възможността да следи развитието на църковнонационалната борба през този важен неин етап. Някои от цариградските българи подкрепят начинанията му в книжовната сфера с финансови средства и чрез разпространението на изданията. Убеден, че най-ефикасното средство за просвещение са вестниците - „граждански и любословни", Раковски издава през 1857 г. позив за основаване на български вестник в Европа. Той не пропуска да отбележи, че има благоволението на „търговци родолюбци българи", визирайки и братя Добрович[11]. Димитър Добрович е сред „спомощниците" за издаването на „Горски пътник", на „Българска дневница", а през 1861 г. става настоятел на „Дунавски лебед" в Цариград[12]. „Той е стар и печан приятел", „деятелен человек" - преценява Раковски[13]. През март 1861 г. Димитър Добрович му пише: „Всичкото искуство на списателя перву да защитава народа и да го уважава и колко го да похвалява по възможност, каквото след 50,100,200, 500, 1000 години да читат неговите питомци и да са гордеят и удушивляват, кога читат с нетърпение да си улавят оружието, а не да са причервяват и да са потят“.[14] Общуването с една ерудирана личност като Георги С. Раковски дава импулс на сливенския търговец да бъде последователен и активен в народополезната си деятелност. Въпросът за връзките помежду им се нуждае от по-детайлно проучване и прецизен научен анализ.

Натрупаният опит в спомоществователството и в разпространението на възрожденската книжнина предопределят до известна степен инициативата на Димитър Добрович от 1872 г. Той следи българската и чужда периодика, участва в обсъжданията на въпроса за състоянието на родния периодичен печат в Привременния съвет на Екзархията, в Българското читалище в Цариград и пр. „От где ще са покажиме, че сме още заблудени, като не можиме да подръжиме един вестник!“- пишат в писмо до Стоян Балкански братя Добрович[15]. Починът за издаване на български всекидневник не е обаче само индивидуално осмислен, а преди всичко обществено обусловен. В исторически контекст началото на 70-те години на XIX в. бележи нов етап в борбата за културно-духовна самостоятелност. След като на 27 февруари 1870 г. султанският ферман утвърждава независимата Българска църква, преминава и Църковнонародния събор, който приема устава на Екзархията. Втората година от десетилетието е белязана с избирането на първия български екзарх Антим I, но и със събора на Вселенската патриаршия, който обявява Българската църква за схизматична. Националната позиция трябва да се защитава все още от опита да се раздвои религиозното съзнание на българите чрез униатското движение и същевременно да се отстоява срещу гръцката пропаганда в Македония. В тази динамична обстановка периодичният печат има функцията да съдейства, при липсата на собствена държава, за формиране на български обществен организъм. Общонационалното съсредоточие на църковнонационалната борба-Цариградската българска община, е градивната сила на българската обществена организираност.

През 1872 г., на разговор в Българското читалище, Димитър Добрович обосновава необходимостта от издаване на всекидневник. Според един от присъстващите той споделил: "Ние всеки ден четем и френски и гръцки и турски ежедневници, а толкова еснафи и търговци и хиляди работници тука ние сме ги оставили да четат вестник един път в седмицата. За тия българи нужно е да имаме един всекидневник и аз вярвам, че той ще покрие разноските"[16]. С присъщата му предизвикателна щедрост Добрович веднага обещава да дари 150 турски лири за издаването на вестника. Като търговец и запознат с проблемите на печата, той сигурно е знаел, че разходите по печатането, хартията и разпространението на всекидневниците са едни от най-високите. Но в началото не му липсва оптимизъм за преодоляване на трудностите. Предложението е прието от Петко Р. Славейков и Стефан Илич, но и те се безпокоят за икономическото обезпечаване на изданието. „Парите напред. На вера вече не свирим" - предупреждава Славейков в своя вестник „Гайда". Предложено е да се образува специален фонд от 1-2 хил. лири и да се осигурят най-малко четирима редактори. Опасенията обаче са, че „знаем си хората, с които разполагаме, било тук, било из областите на царството"[17]. Издаването на всекидневника е подкрепено от читалищните деятели Георги Груев, Станчо Брадински, Димитър х. Павлиев и учителя Тодор Шишков. Зад инициативата на Димитър Добрович застава с дарение от 50 лири и Гаврил Моравенов, но и той се интересува кой ще се заеме с „едно такова сериозно предприятие"[18]. Впрочем още през 1850 г. Найден Геров търси съдействие от копривщенския търговец да издава български вестник в Цариград. Тогава Моравенов го насочва към българската община в Пловдив, защото сънародниците ни в османската столица „повече на устата са родолюбци"[19].

Желанието на Димитър Добрович българската колония в Цариград да издава „един голям ежедневен вестник добре информиран и добре редактиран" не се осъществява. Предварителните опасения са основателни, но причините са и в други посоки. Ограниченият изворов материал не позволява да направим прецизен анализ на проекта. Като пример Добрович посочва гръцкия „Неологос", издаван от Вутирадес, привърженик на Мегали идея. Намерението за подражание може да се търси само във вестникарската периодичност, но не и в съдържанието. От края на 60-те години на XIX в. безпристрастният някога „Неологос" се обявява остро срещу претенциите на българите върху Тракия и Македония[20]. Но замисълът не трябва да се представя само върху плоскостта на противопоставяне на гръцките или други чужди всекидневници. Със сигурност един нов български вестник в този исторически момент би защитавал успешно националната идея. От друга страна, принадлежността му към списъка на всекидневниците би дала повече самочувствие на българската колония в столицата на империята. През 1871 г. еднократният тираж на ежедневниците в световен мащаб е 1 млн. броя. Българските общини се нуждаят именно от силата на вседневната преса, за да бъдат информирани бързо, да отговарят на предизвикателствата на стопанската конюнктура, на властта и политиката.

Съдържанието на вестника остава в орбитата на предположенията. То би могло да бъде в посока на някогашния вестник на Цариградската община с общонационални функции „Съветник", на често спираната „Македония" или неразрешения вестник „Седмица" на Българската екзархия[21]. Известно е, че при обсъждане на въпроса за издаване на духовно списание или вестник се приема, че Екзархията не трябва да се ангажира официално. Дават се предложения за лица, на които може да се повери редактирането. Като съпричастен на екзархийските дела, възможно е Добрович да се е опитал да създаде издание, което да компенсира, в известна степен, липсата на подобен вестник[22].

Не бива да се игнорира вероятността тематичната линия на новото издание да е подсказана от Добрович, т.е. то да бъде полезно за търговското и занаятчийско българско съсловие в Цариград. На 30 май 1870 г. в. „Македония" съобщава за предстоящата поява на две нови списания[23]. След четири месеца излиза от печат първата книжка на сп. „Читалище". Появата му е свързана с разгърналата се повсеместно борба за духовно обновление, национално самоопределение и утвърждаване. Вниманието може да бъде насочено към издаването на второто списание „Дневник" за „промишленост, земеделие и търговия". Новите форми на промишлено производство, развитието на консервативния селскостопански отрасъл, усъвършенстването на търговските практики и приближаването им към съвременните европейски модели изискват нови познания. Има резон един от големите български търговци в Цариград да действа за появяването на икономическо издание с всекидневна периодичност. Търговската дейност на Добрович е съсредоточена в Балкапан хан, зает от множество търговски кантори, дюкяни и складове. Макар и назован с прозвището „балкапанска цивилизация", той е средище на икономическото, политическото и духовно обновление на българското общество. Логично е именно там да е обмислян проблемът за българско стопанско периодическо издание. „Балкапан не беше училище, не беше университет, но той и просвещаваше българите - преценява Начо Начев. Балкапан беше един вид българско консулато: който по-виден българин отивал в Цариград, трябвало да види черковата в празник, а Балкапан хан, в делник. Там той се срещал с мнозина видни български дейци и търговци, запознавал се и с други и узнавал много работи"[24].

Димитър Добрович поема инициативата за новия вестник с разбирането, че продуктът „всекидневник" изисква голям професионализъм поради спецификата на списването. И затова търси съдействие от Петко Р. Славейков, който вече е натрупал значителен журналистически и издателски опит. Проучванията за намиране на редактори на изданието не са резултатни. След 1-2 месеца Славейков обезсърчава Добрович като заявява, че идеята за всекидневник не може да бъде реализирана. Единствено Тодор Икономов е готов да се „постави начело на предприятието, други подходящи за целта лица нямало“[25]. Предположението за икономическата насоченост на всекидневника, се потвърждава от мемоарите на Икономов за 1872 г.: „Моите писания не правят шум, защото не всякога се отнасят до дневните остри въпроси, а повечето към икономическото и промишлено състояние на нашия народ, към въпроси от по-голяма трайност“[26]. Очевидно убедеността му, че „това е по-полезно, отколкото острото препиране между различните български вестници по въпросите от дневен характер“, е причина да даде съгласието си да стане редактор на всекидневника[27].

С народополезната си дейност, с голямата си и неизменна любов към българския народ, с богатото си дело на творец и общественик, с опитността си във вестникарския занаят, Славейков наистина е между подходящите редактори за всекидневника. Известно е обаче, че 1872 г. не е с положителен знак за него в личен и обществен план - спирането на в. „Македония“, конфискацията на печатницата, арест, затвор, разпродаването на печатницата, забраната да издава вестник и т.н. „Мидхат паша прекрати едва ли не с „Македония“ и моето съществувание- пише Славейков. Аз останах жив, но ударът който ми нанесе, беше тъй силен, щото от него не можех вече да се дигна и се принудих да се уловя за старото си занятие учителството - за прехрана.“[28]

Търсени са вероятно и други подходящи лица за редактори на бъдещия всекидневник. Димитър Добрович е можел да разчита например на съгражданина си Стефан поп Стефанов, негов съидейник в църковно националната борба, секретар в търговската къща „Братя Тъпчилещови“, сътрудник на сп.“Български книжици“, в. „Съветник“ и др. За съжаление, издателският проект на сливенския търговец не съвпада с престоя в Цариград на друг сливенец с опит в журналистическата работа - Иван Добровски. През 1871 г. той е делегат на църковнонародния събор, но на следващата година е далеч от имперската столица, ангажиран с идеята да намери спомоществователи, за да продължи издаването на „Мирозрение“[29].

Добрович познава възможностите и на младите сътрудници на цариградския печат от Робърт колеж, където учат двамата му сина Страшимир и Владимир, от Галата сарай и Военномедицинското училище. Сред тях са Петър Димитров, Илия Йовчев, Димитър х.Иванов, Добри Минков, Михаил Икономов от Сливен[30]. Някои от учениците се занимават с преводаческа работа, други пишат материали или дописки за рубрики, свързани с международни и вътрешни събития. Създаденото в Цариград ученическо дружество „Братство“ издава малък ръкописен вестник „Приятел". Писар на дружеството е Павел Бобеков, редактор по-късно на първия български всекидневник „Секидневний новинар". През 1871 г. подобно ученическо издание, със заглавие „Светлина", се предлага и в Сливен[31]. За разширяване на географския обхват на информацията за проектирания вестник биха съдействали контактите на Добрович с българските емигрантски колонии в Букурещ, Галац, Браила, Одеса и др. През 1872 г. в Цариград идва Иван Вазов, изоставил търговските си занимания в търговската кантора на Васил Добрович в Галац. Желанието му да участва в списването на един от българските вестници обаче не се осъществява, но по това време той написва стихотворението „Един къс от Цариград". Добрович не прави опит да ангажира сопотския поет за редактор на замисляния вестник. Цариградският родолюбец търси сподвижници с рутина в журналистиката, за да гарантира високо ниво на материалите - важен залог за създаване и бъдеща стабилност на първия български всекидневник.

Необходимостта от редакционна колегия, за да излиза подобно издание с всекидневна периодичност, предопределя проблемите около създаването на вестника. Идейните борби между „млади" и „стари" резонират отрицателно върху спойката на редакторския екип[32]. Петко Славейков и Тодор Икономов са привърженици на либерално-демократичното виждане за същността на църковната институция и устройването на Българската екзархия. Статията на Икономов „Една стъпка напред", пренебрежението към висшите духовници, демонстрирано на страниците на „Македония", написаната от Светослав Миларов, по внушение на Славейков, статия „Двете касти и власти или днешната наша Екзархия и що ни обещава тя" стават финал на един етап от журналистическото поприще на двамата възможни редактори. Единият става учител, другият - преводач.

В ентусиазирания си стремеж да издаде първия български всекидневник, Димитър Добрович може би не е преценил риска за вложението си, малкия шанс за печалба и други въпроси, свързани с рентабилността на начинанието. За търговския му темперамент гаранцията за успех на предприетата дейност е от определящо значение. Но едва ли е търсил сигурна печалба, по-скоро е движен от убеждението за голямата полза от изданието. Постепенно колебанието може би е изместило неговата енергичност в друга посока. Към това навярно се прибавя разочарованието му от идейното противоборство между дейците на Българската община след учредяване на Екзархията. Понижената активност на Добрович в обществения живот несъмнено е свързана и с конфликта му с архиерея Григорий, избран за Доростоло-Червенския митрополит. Той започва на лична основа и прераства в обществен по време на избора на духовните водачи на епархиите. Чрез цариградските българи, предимно търговци, които постоянно пътуват между Цариград и Сливен, Добрович поддържа връзки с местните дейци на църковнонационалното движение. През 1871 г. Панайот Минков, водач на Сливенската черковна община, получава 25 екземпляра от брошурата "Какъв е един, който се готви за владика", насочена против амбициите на архимандрит Григорий да бъде избран за владика. Книгата е отпечатана в печатницата на в."Македония" и е изпратена от Димитър Добрович и Петко Славейков[33].

Непоследователността в опита за реализиране на идеята за български всекидневник се дължи донякъде и на предпазливостта и прагматизма на Добрович, наложени от желанието за стопански просперитет, социална сигурност и подкрепа от органите на властта. Все пак той принадлежи към онези цариградски българи, за които Марко Балабанов пише: „Там (в Цариград-б.м.) се срещат две чувства противоположни. От една страна грижа за самосъхранението, а от друга патриотическо настроение".[34] Добрович играе централна роля в обществения живот на българите в Цариград и има достъп до видни личности от централната власт. Той е между замогналите се български търговци, но все пак няма влиянието и авторитета на братя Тъпчилещови, на д-р Стоян Чомаков и др. Предпазливостта, примиреността и опасението от усложнения са присъщи на големия родолюбец.

Известно е, че в Османската империя много трудно се получава разрешение за вестник, факт, който не отричат и турските историци. Нури Инугур, преподавател в Истанбулския университет, твърди, че властта налагала „светкавично" контрол над пресата[35]. В стремежа си да решат стопански въпроси или да реализират някоя културно-просветна инициатива цариградските българи, включително Димитър Добрович, нерядко търсят начин да ангажират и привлекат на своя страна представители на османската официална власт. На пръв поглед „легитимно" и „конформистко" това отношение към държавните институции, макар и представляващи една чужда сила, е обусловено до голяма степен от обективните условия и тяхната реалистична преценка. Показателни в тази посока са разсъжденията на д-р Христо Стамболски по повод спирането на в. „Македония", в които проличава рационалното му мислене: „Сега когато имаме нужда от вестници да осветляват народа ни, да не би да изпадне в униние или уплашен от схизмата, да се отцепи една част от него, сега, когато трябваше нашия печат, и тъй малоброен, да бъде сплотен, единодушен и съгласен да крепи колебающата се още в неизвестност Българска екзархия, най-после сега, когато трябваше да се поддържа почитта и авторитета на екзарха и на духовенството ни и на дейците ни миряни, както пред правителството и пред враговете ни-гърците,-тъй и пред народа ни, и пред чужденците, които ни симпатизират, ние да изгубим един вестник, като знаем с каква мъчнотия се взема позволение от Портата за издаване на един български вестник- то е голяма загуба за народа ни!"[36]

Изворите, с които разполагаме, не ни позволяват да проследим деятелността на Димитър Добрович след 1872 г. Единственото, за което имаме информация , е, че след три години, с посредничеството на Стоян Заимов, той се среща с Христо Ботев. Бъдещият войвода на чета пристига в Цариград с цел да набави средства за оръжие, след това тримата се отправят за Букурещ, за да осребрят полица в тамошната кантора на Добрович[37]. По спомени на Иваница Данчев, който придружавал Ботев до Цариград, в седалището на Българската екзархия се провела среща на двамата представители на Букурещкия революционен комитет с цариградски българи „повечето от тях видни търговци". Вероятно сред тях е бил и Димитър Добрович, а не е изключено и срещата да е била лична, както твърди Стоян Заимов[38].

В сферата на предположенията остава ролята на Димитър Добрович за освобождаването на заточените в Болу сливенски първенци през 1878 г., а също посредничеството му за закупуване и доставянето в Сливен на печатна машина от Цариград, на която година по-късно се печата вестник „Българско знаме" в Сливен (имаме предвид дългогодишната му съвместна деятелност в имперската столица с Петко Славейков и Иван Дочков). Потвържденията само ще продължат летописа на неговите родолюбиви инициативи и гражданска енергичност. Признанието идва може би най- напред от родния град, с който той остава свързан найвече чрез многобройните си дарителски жестове и патриотичните изяви. Когато през 1936 г. общинската управа на Сливен иска да промени името на улица „Димитър Добрович", живеещите на нея сливенци решително настояват тя да запази името на „най-популярния българин в Цариград", подчертавайки неговия патриотичен актив. Според тях Добрович се е ползвал с голяма почит „пред турците и още повече сред българите и станал пословичен с омразата си против гърците"[39].

Нереализираният замисъл на Димитър Добрович за издаване на български всекидневник е до голяма степен проекция на състоянието на българската цариградска колония през първата половина на 70-те години на XIX в. След конституирането на Екзархията общността губи инициативността си, избледнява ролята ѝ като политически фактор, като център на легалната борба за свобода. В хронографията на българския периодичен печат през Възраждането има редица неосъществени инициативи за издаване на вестник или списание. Оригиналният замисъл на родолюбеца Димитър Добрович се отличава с актуалността си като отглас на националното повеление от 1872 г., със стремежа да създаде нова вестникарска периодика, по-бърза в представяне на актуалните събития, по-близка до европейските образци в журналистиката. Идеята на сливенския търговец ангажира заинтересоваността на различни представители на българската колония в Цариград - журналисти, печатари, учители, ученици, духовници, търговци, занаятчии и др. В този смисъл тя е допълнителен импулс в градивния процес на обществена организираност, улесняващ формирането на националната общност, в която се проявяват българският дух и идейната обнова на обществото.

---

[1] Начов, Н. Цариград като културен център на българите до 1877 г. - В: Сб. БАН,Т.12, С.,1925; .Бобчев, Ст. Българският периодичен печат. В: - Юбилеен сборник по случай 50-годишнината на българската журналистика.С.,1894; Боршуков, Г. История на българската журналистика 1844-1877г. 1878-1885 г. С., 1965; Димитров, А. Българският периодичен печат в Цариград в условията на османската политическа действителност - ИПр.,кн.9, 1991, 17 - 36; кн.10, 1991, 21 - 38; Панайотов, Ф. География на възрожденската журналистика - В:Сб. Българско медиезнание. Т.2. С., 1998, 364 - 379.

[2] Балабанов, М. Страници от политическото ни възраждане. С., 1934, с.13.

[3] С. Табаков. Опит за история на град Сливен. С., 2002, с.165.

[4] Регионален исторически музей - Сливен, отдел „История на България XV-XIX век", Инв.№2776 ВС, л.3.

[5] Божинов, П. За възникването на българската община в Цариград. -В: Сб. Българската община и местното самоуправление - възрожденските традиции. Пазарджик, 2001, 61 - 73.

[6] Карапетров, П. Сбирка от статии. Средец, 1898, 19; Н. Начов. Цит.съч., с. 25, 27; Каранов, Е. Роден съм българин. С., 1991, 347 - 350.; Дечев,В. Малко известни дела на горещ родолюбец - в.Сливенско дело, бр. от 27 ноем.1983., л.4; Маждракова- Чавдарова, О. Сливенци в легално-политическите борби през Възраждането.- В: Сб. Култура, църква и революция през Възраждането. Сливен, 1995, 95; Данова,Н. Иван Добровски в перспективата на българския XIX век.С., 2008, 268-269; Библиотека д-р Ив.Селимински. Кн.XIV, С.,1931, 50-51; Темелски, Хр. Кондика за кръщенията в църквата „Св. Стефан" в Цариград от средата на XIX в (под печат).

[7] Регионален исторически музей - Сливен, отдел „История на България XV- XIX век", Инв.№ 126 В, 593 В, 601 В.

[8] Македония, бр.35, 29 юли 1862., л.1; Турция, бр.34,7 окт. 1872.

[9] НА-БАН, ф.113 К, а.е.22, л.3-4.

[10] Раковски, Г. С. Съчинения. Т.1, С., 1989, с.85.

[11] Архив на Георги С. Раковски /по-нататък съкр.АГСР/. Т.1,С, 1952, с.339.

[12] Дунавски лебед, бр.22, 22 февр. 1861.; АГСР, Т.2, 1957, с.128; Т.3, С.,1966, 111-112.

[13] АГСР. Т.1,С., 1952, с.243.

[14] Пак там. Т.3, С., 1966, 220-221.

[15] Пак там. Т.4, С., 1969, с. 41.

[16] Говедаров, Ив. Копривщица в свръзка с духовното ни и политическо възраждане. Спомени, Пловдив, 1921, с.56.

[17] Пак там, с.57.

[18] Пак там.

[19] Генчев, Н. Възрожденският Пловдив.Пл., 1981, с.164.

[20] Свобода, бр.7, 17 дек. 1869.

[21] Турция бр.35, 11 окт. 1872 .

[22] Маркова, З. Българската екзархия. С., 1989, с. 197.

[23] Македония, бр.54, 30 май 1870.

[24] Начов, Н .Цит.съч., с.178.

[25] Говедаров, И. Цит. съч., с. 57.

[26] Икономов, Т. Мемоари. С., 1978, с.127.

[27] Пак там.

[28] Славейков, П.Р. Автобиография.С., 1955, с.58.

[29] Данова, Н. Цит.съч.., 335-347

[30] Македония, бр.9, 20 май 1872.

[31] Начов, Н. Цит.съч., с.147; Табаков, С., Опит за история на град Сливен. Т.2, С., 2002, с.514.

[32] Икономов, Т.Цит. съч., с.7.

[33] Табаков, С. Цит. съч., с. 488; Славейков, П. Съчинения. Т.7, С., 1981, 646-647.

[34] Балабанов, М. Страници от политическото ни възраждане. С., 1902, с.40.

[35] Валери, П. Между два свята. България в Румелия XVIII-XIX в. С., 2005, с. 255.

[36] Стамболски, Хр. Автобиография. Дневници. Спомени.С.,1972, 473-474.

[37] Бурмов, Ал. Христо Ботев и неговата чета. С., 1974, с. 594; Унджиев, Ив.,.Унджиева, Цв. Христо Ботев. Живот и дейност. С., 1975, с.549.

[38] Данчев, Ив. Живота и поборническата му деятелност в свръзка с движението на Ботевата чета 1869 - 1876 година.Варна, 1901, с 32.

[39] Регионален исторически музей - Сливен, отдел „История на България XV-XIX век“, Инв.№ 2721 ВС; Табаков, С. Опит за история на град Сливен. Т.2, С., 2002,с..432.

FIRST BULGARIAN DAILY - THE UNREALIZED PLAN OF THE PATRIOT DIMITAR DOBROVICH

Rositsa Georgieva

The idea of the publication of a Bulgarian daily newspaper in the early 70s of the 19th century was determined by the experience of publishers, journalists and promoters in the periodicals.

The merchant from Sliven Dimitar Dobrovich developed a wide-ranging activity in public benefit in Tsarigrad /Constantinople/ - a trustee of Georgi Rakovski's publications, a churchwarden of the Bulgarian church, an active member of the Bulgarian community and library. He attracted Petko Slaveikov, Todor Ikonomov, Gavrail Moravenov and others to his idea of publishing a Bulgarian daily in 1872. The initiative answered the necessity of a powerful daily press so as to inform the Bulgarians quickly and meet the economic and political challenges they were facing.

The unrealized intent to publish a Bulgarian daily is not only a part of the annals of the national periodicals but it also contributes to the building of the civic organization from the Bulgarian national revival period.

ТЕХНИКАТА В БЪЛГАРСКАТА ВЪЗРОЖДЕНСКА ПРЕСА

Александър Вълчев

Наред с националноосвободителната борба и ускорените просветно-духовни процеси Възраждането се характеризира и с техническа революция, тясно свързана с прехода от натурално стопанство към капиталистическо. Когато у нас започва промишлената революция, в европейските страни тя вече е завършила. Причината е в продължилата дълго затвореност на Османската империя и консервативната полуфеодална система. Въпреки това техническите постижения нахлуват постепенно и изиграват важна роля в икономическото израстване на българските общности, за тяхното национално осъзнаване, стимулират и националноосвободителното движение.

Няколко са основните фактори, които изиграват изключително важна роля за разпространение на научно-технически знания и за технически преврат у нас. Преди всичко това са разширените контакти с чужбина, пътуванията на наши търговци в страни с висока техническа култура, достъпът им до съвременните технически средства. Особена положителна роля играе и периодичният ни печат, който се оформя като важен носител на научно-техническа информация. През Възраждането у нас излизат 107 периодични издания, от които 70 са вестници, които редовно печатат не само новини, но и многобройни информации, свързани със занаятите, индустрията и земеделието. Българските възрожденци високо ценят ролята на печата в тази насока и реагират на новата обществено-икономическа ситуация като отделят внимание на развитието на научно-техническите познания на нашия народ и изграждането на собствена индустрия и комуникационна база.

Любен Каравелов многократно подчертава, че за степента на историческото развитие и за културата на обществото се съди по онова, което то произвежда и употребява. „Какво различие ще найдем ако сравним нашия живот, нашата храна, нашето облекло и пр. с храната и облеклото на нашите прадеди у които.... всичката им наука и знание е да търсят по-добра паша за стадата си или да направят мотики и лопати...“ пише той[1]. Наред с предоставянето на пълна политическа и икономическа свобода той поставя и овладяването на положителните науки и приложението на новата техника[2] като предпоставка за стопанския напредък. „Нека говори кой що ще, а ние ще да кажеме, че съвременната цивилизация е обязена изключително на естествените науки и на положителното знание ... силата на парата е сближила народите... безчислените открития в механиката са дали значителен вървеж на промишления елемент...“ пише той в сп. „Знание“[3], където възнамерява заедно със статиите по селско стопанство и търговия да помества материали за „различни открития и научни известия“.

Каравелов широко проповядва усвояването на приложните науки и техниката. Във в. „Свобода“ предлага „нашите читалища да изпроводят в странство няколко момчета, които да изучат техническите науки, защото технологията е за нас най-потребната наука в сегашното време“[4]. Колко далновидни са изказаните мисли и колко верни, дори в известна степен изпреварили своето време, са неговите заключения. Познавайки добре масовия читател, Каравелов се е стремял винаги да се изразява достъпно, за да го разберат повече и по-добре, служейки си с примери: „Милион пъти е по-приятно и по-полезно да пътува /всеки от вас/ с железницата, нежели с кираджийски кон; че е милион пъти по-лесно и по-спорно да шие /всеки от вас/ с машина, нежели с тежкия напръстек...“ пише той в цитираното Предисловие. Разпространението на природонаучни знания сред българския народ е широко пропагандирано от Каравелов. „Трябва да знаете, че когато нашият ум се опознае с природата, то няма вече да се бои от различни въображаеми каракончовци, бабешки магии“ и т.н.[5] пише в една от своите книги.

Д-р Иван Богоров е друг виден български възрожденец, пропагандирал създаването на занаятчийски и търговски училища[6], въвеждането на прогресивни форми в икономиката като модерна индустрия, акционерни предприятия, откриването на железопътни линии и други, набелязвайки цели програми в това направление[7]. Богоров не само теоретически, но и практически се захваща с организирането на първото акционерно дружество за „направа на една фабрика“ за предене и тъкане на памук в Пловдив. Това мероприятие се пропагандира широко в българския възрожденски печат[8]. По този начин Богоров се утвърждава като един от най-ярките представители на икономическата мисъл в България през Възраждането, горещ привърженик на местното производство и враг на проникването на чужди капитали у нас.

Петко Р. Славейков горещо поддържа инициативите на Богоров за основаването на фабрики у нас „тъй като странни капиталисти дохождат и изземат от нас простата вълна и памук и почти всичките други от този род суровина произведения...“[9].

Богоров започва издаването и на първия у нас „Журнал за наука, занаят и търговия“ посветен на икономическото и технико-просветното развитие на българския народ. Давайки някои по-подробни разяснения, той се спира на значението на математиката, физиката, химията, политикономията и други науки за стопанското развитие на страните.

В печатницата на в. „Македония“ се отпечатва книгата на Отон Хюбнер „Начала на политическата икономия“[10], която се състои от 14 глави. Последната е озаглавена „За машините“. Сп. „Ден“[11] отпечатва в пет свои броя „Кратки разкази по политическа икономия“, в които се застъпва и въпросът за значението на техниката. Между другото, авторът пише следното за машините: „Употреблението на тези силни инструменти, на тези машини, които човек е употребил за свои служители, уголемява произведението по един огромен начин“[12]. Анализирайки значението на техническия прогрес, авторът завършва: „От него разказ Вий щехте да видите де хората са най-сиромаси и де най-богати“.

Родоначалникът на революционно-демократичната идеология в България Г. С. Раковски също дейно подкрепя техническото и промишленото развитие на страната. Той си е издействал ферман за откриване на спиртна фабрика[13], а по-късно и за построяване на дарак в Самоков[14]. По този начин той се стреми към подражание на индустриално-техническото развитие на европейските страни, като се съобразява с местните условия. При големите си други задачи Раковски не е могъл да се изяви повече в това направление. Но неговите усилия не остават незабелязани, а се отразяват от българския възрожденски печат, което има важно пропагандно значение.

В своите статии Христо Ботев високо оценява внедряването на научно-техническите постижения в производството, решително обявявайки се против капиталистическия начин на организация“[15]. В уводна статия на в.„Знаме“[16] той пише: „Всяко едно откритие и усъвършенстване в науката и индустрията, ако то не може да се приложи на практика от всекиго и да пренася еднаква полза както за богатия, така и на сиромаха, е вредително за прогреса и свободата, а следователно и за щастието на човечеството“. Виждайки личната заинтересованост и гоненето на печалба и изгода от капиталистите при построяване на железни пътища, той се обявява против тях, не че недооценява значението им като по-прогресивно транспортно средство, а ръководен от своите утопично социалистически идеи. Както Ботев, така и Каравелов считат, че „и науката и индустрията, и търговията могат да се развият само тогава, когато българите бъдат свободни политически“[17].

Значението на техническия прогрес за стопанското развитие на България е правилно оценявано от почти всички видни представители на нашето Възраждане - както просветни, така и революционни дейци. Отец Матей Преображенски развива нееднократно на заседанията на революционните комитети в Севлиевско своите теории за кооперативно обработване на земята и използване на съвременна техника[18]. Сам той конструира водни помпи, пясъчни мелници, картечница, пушки, прави експерименти с перпетум мобиле и т. н. Бачо Киро възлага и ръководи построяването на триколка с педали, първата по рода си у нас, а Каблешков не само защитава внедряването на железниците у нас, но и се посвещава в тяхна служба. В своя възторжена статия Сава Филаретов[19] подробно разказва за откритието на българина Никола Тошкович и неговото значение за локомотивостроенето. Тошкович е първият българин носител на патент за изобретението на сегментите на буталата на парната машина с голям икономически и технологичен ефект.

Дотук се спряхме съвсем бегло на отношението на някои видни възрожденски дейци към техническия напредък у нас. От изложеното може да се направи заключение, че големите революционери и просветители на XIX в. са разглеждали развитието на нашия народ и политическото му освобождение като комплексен въпрос, включващ като съставен елемент технико-икономическото укрепване на българите и подобряването на тяхната техническа култура.

Анализирайки българския възрожденски печат, могат да се отделят над 1 200 заглавия във вестниците и списанията, третиращи пряко или косвено технико-икономическото развитие на България[20]. Те са насочени в следните по-важни направления, разгледани най-общо, тъй като индивидуалният анализ на всички материали представлява една обширна работа и не е предмет на настоящото разглеждане.

Един от най-третираните проблеми във възрожденския печат са комуникациите. Характерно е, че в по-голямата си част публикуваните материали свързват транспорта и съобщенията с развитието на земеделието и търговията. В уводната статия на бр.42 от 1869 г. в. „Турция“[21] пише: „Земедельето без пътища за съобщения, без канали и без железни пътища е и ще бъди сикоги безплодно“. Възрожденският печат подробно отразява преговорите, проектирането и експлоатацията на железопътните линии, правейки ги достояние на българския народ. Много рядко железопътното дело не е получавало подкрепа от нашите възрожденци. Многобройни са материалите, посветени на пътното строителство[22], строителството на тунели[23], канали[24] и др. както в страната, така и в чужбина. В няколко дописки се обсъжда и приложението на трамваите /по това време все още конски/ в градския транспорт и по-конкретно перспективите в Цариград в това отношение[25].

По това време в европейските страни в лабораториите усилено се работи по практическото използване на електричеството в бита, производството и съобщенията. Нашият възрожденски печат много бързо откликва на тези постижения, винаги поощряващо, оптимистично, положително настроен за тяхното бъдеще. Буди удивление публикуваната статия в „Българин“[26], в която се намеква съвсем точно за бъдещата телевизия. Между другото в статията се казва: „Ако в Букурещ например представляват някоя драма, то от Свищов или от Търново може да ся вижда сцената и да ся слушат гласовете на актьорите ... посредством тия два чудни апарата“.

В други статии се говори за телефона[27] и мястото му в развитието на съобщителната техника. Естествено е, че телеграфът е обект на многобройни публикации, дописки, съобщения и коментари. По това време не само в чужбина, но и у нас многобройни телеграфни линии се простират стотици километри. В телеграфните станции работят будни, образовани работници, които активно сътрудничат на вестниците и списанията. Ето защо се публикуват не само технически материали, но и такива, свързани с организацията на работа в пощенските и телеграфните станции, тарифи, разписания и др. подобни[28]. В много статии се описват същността на електрическите явления, отразява се работата на известни учени, най-новите открития и т. н.[29] В други статии се засяга въпросът за осветлението и приложението на електричеството в това направление, като поместени са дори илюстрации от проведените демонстрации в Париж[30].

Друга основна група статии са посветени на индустриализацията. В част от тях се третират успехите в капиталистическото развитие на европейските страни, наблягайки на фабричното производство, техническото оборудване, мащабите на работа и т.н. Успоредно с това без изключение всички автори настояват за развитието на родна индустрия, способна да устои на западната конкуренция. Оценявайки липсата на свободни капитали и на крупни български капиталисти, в печата се агитира за акционерната форма на индустриализация. Така се ражда Пароплувното дружество „Провидение“[31], Машиническото дружество „Трудолюбие“ в Копривщица, фабриката на Богоров[32] и т.н. Завръщайки се в България, българи учили в чужбина, водени от патриотични подбуди, започват масова пропаганда за сдружаване и създаване на малки предприятия. Нагледен пример представлява изпълнената с много драматизъм дейност на възпитаника на Петербургската политехника Георги Смилов, който води почти война за създаване на малка фабрика за „вакса и благовонни сапуни“ в Търново[33].

През средата на века у нас идват и много чуждестранни инженери /главно французи и немци/ със задачи по разработването на минните находища, построяването на железопътните линии, пътищата, картографирането на страната и др. Те се явяват и като носители на техническата информация, която жадно се поглъща от местното население. Това не остава незабелязано и от възрожденския печат, който охотно запознава обществеността с дейността на тези специалисти, поощрявайки по този начин много българчета към овладяването на нови, технически професии.

Публикуват се и материали в почти всички отрасли на тогавашната индустрия - хранителна, пивоварна, текстилна, химическа и др. Така например само в областта на химията и химическата индустрия /новост по това време/ в нашия възрожденски печат се поместват в проучените от нас 14 вестника /Дунав, Източно време, Турция, Македония, Напредък, Право, Зорница, Свобода, Время, Век, Цариградски вестник, Независимост, Въсток, България/ и 10 списания /Читалище, Знание, Ден, Ступан, Училище, Български книжици, Летоструй, Общ труд, България и Славянско единство/ над 80 заглавия, като половината от тях са посветени на приложната химия и химическата индустрия. Ще посочим само някои по-характерни заглавия като „Химическо наименование“ от А. Рачев и Л. Павлов[34], представляващо кратък анализ на цялата химия, „Химията в делата на селското стопанство“ от Васил Икономов[35], химията на Димитър Енчев, преводна химия на Д. Веженов, статиите на Ст. Бобчев[36], "Физико-химически опит против пожара“ от д-р Христо Стамболски[37]. Многобройни са статиите за различни практични цели - вадене на петна, производство на мастило, цимент, хинин, стъкло, хартия, смоли, барут, преработка на нефт и т. н.[38] Разказва се за фабрики за спирт, захар, кибрит, свещи, сапун, бои, фаянс и други, работещи в различни градове.

Подобно е положението и в другите области на технико-икономическото развитие в България, намерили отражение във възрожденския периодичен печат.

Тогавашните вестници и списания отделят голямо внимание и на аграрно-икономическите и аграрно-техническите знания и нуждата от тяхното цялостно, повсеместно проникване в селското стопанство. Необходимостта от издигане на земеделието, въвеждането на нова техника е предмет на широки разисквания в печата. В него се отразяват всички открития в това направление, търсят се начини за преодоляване на местните затруднения, популяризират се първите опити за внедряването на машинна обработка в някои наши селища[39].

Не по-малко ценни за общото културно-техническо издигане на българския народ и насочването на неговото внимание към научно-техническото развитие на човечеството, а по този начин импулсиращи и българското техническо развитие, са многобройните монографии, статии и съобщения за различни учени /Коперник, Нютон, П. Берон, Стефансон (Стефънсън) и др./, също за постиженията на геологията, физиката, математиката, астрономията /особено много/, химията, океанологията, метеорологията и тяхното практическо използване, както и за големите успехи в областта на енергетиката, парните двигатели, въздухоплаването, корабоплаването, фотографията, полиграфията и т. н. Всичко това оказва огромно въздействие в съзнанието на българския народ, поощрява неговите идеи и амбиции, стимулира целите му за научно-техническото развитие.

Анализирайки изложеното, могат да се направят следните по-важни заключения за отношението на нашите възрожденци към техническия прогрес:

1. Това е непрекъснатото търсене на практическия ефект от техническите нововъведения, практическата насоченост и резултатност от развитието на науката.

2. Нашите възрожденци са търсели най-прогресивното, най-новото, за да го направят достояние на българския народ. Те винаги са подчертавали общонародната значимост, като са игнорирали и рязко критикували онези нововъведения, които са били в ущърб на болшинството, а са представлявали интерес само за отделни личности, т. е. българската възрожденска техническа книжнина има прогресивен характер.

3. На техническия прогрес се гледа реалистично. Прави чест на българския възрожденски печат, че не е помествал антинаучни, лъжливи, грубо погрешни данни за науката и техническото развитие. Естествено е, че някои статии са послаби, елементарни, но винаги са пропити от най-добри намерения, търсена е истината.

4. Прави впечатление огромното тематично разнообразие на публикуваните материали. Почти няма сфера на науката и техниката, която да не е засегната в поголяма или по-малка степен.

5. Почти всички възрожденски издания публикуват материали, свързани с техническия прогрес, като всяка година броят на тези материали прогресивно се увеличава.

Отношението на нашите възрожденци към техническия прогрес и отражението му върху стопанското развитие на страната досега не са разглеждани като самостоятелен въпрос. Той винаги е включен като елемент на други изследвания. С настоящата публикация се прави опит само за най-обща характеристика на проблема, който представлява обект за една обширна, комплексна научна разработка. От друга страна, всяко направление в областта на техниката и производството може да представлява самостоятелен обект за изучаване и анализиране.

---

[1] Каравелов, Л. Събрани съчинения. Т.VII.С., 1967, с. 84.

[2] Пак там, Т.VI С., 1966, с. 65.

[3] Каравелов, Л. „Знание. Вестник за наука и литература“, 12 дек. 1874.

[4] Каравелов, Л. Събр. съч. Т.V. С., 1966, с. 94.

[5] Каравелов, Л. За топлината и светлината или що е живот, 1874.

[6] Богоров, Ив. Няколко дена разходка по българските земи, с. 13, изд. на Д. Чилингиров

[7] История на икономическата мисъл в България. Т.I, 1971, с.127.

[8] Богоров Ив. Основа заради направа на една фабрика - в.Турция, 1865.

[9] Македония, бр. 27, 1869.

[10] Превод от Н. Михайловски - 1868 г.

[11] Ден, бр. 2, 3, 4, 6 и 7, 1875

[12] Пак там, бр. 7, 1865, с. 2.

[13] Историята на икономическата мисъл в Българинът. Т. I, с.186.

[14] Пак там, с. 187.

[15] Пак там, с. 234.

[16] Знаме, бр.17, 23 май 1875.

[17] Каравелов, Л. Събр.съч, Т.VII.С., 1967, с. 209.

[18] Национален политехнически музей, архив на отец Матей; „Ступан“, I, кн. 8, 1 авг. 1874.

[19] Цариградски вестник, бр. 320, 25 май 1857.

[20] Стоянов, М. Българска възрожденска книжнина, 2 т., С., 1957-1959

[21] Турция, бр.42, 1869.

[22] Така например: Дунав, бр. 821, септ., 1873-Ново изобретение за изкопаване гальми и за чупене камъни, Гайда, III, бр. 19, 1967, с. 302, Дунав, III бр. 232, 1867; Дунав, V бр. 399, 1869; Дунав, V, бр. 414-415, 28 септ., 1 окт. 1869; Век, II, бр. 32, 1875; Източно време, IV, бр. 29, 1877 и др.

[23] Турция, IX, бр.1, 1873; Ден II, бр.19, 1876 г.

[24] Македония, III, бр.49, 1869; Източно време, VI, бр.17, 1875 г.; Български книжици, II, бр. 2, 1858; бр. 19, 1858; бр. 15, 1859; Любословие I, бр. 2, 1844; Дунав, I, бр. 21, 1865 и др.

[25] Левант Таймс, VI, бр. 10, 1874; Турция, бр. 5, 17 март 1873 г.; бр. 34, 1878; бр. 22, с. 424 и др.

[26] Българин, I, бр. 13, 19 ноем. 1877.

[27] Българин, I, бр.51, 6 май 1878, Славянско братство, I, кн. 10, 1878.

[28] Дунав, II, БР. 96, 1866; Напредък, IX, БР. 23, 1875; Век, I, БР. 4,18 4, 1874; Цариградски вестник, VIII, БР. 377, 1858 и др.

[29] Атмосферните открития на Варичели - Знание, I, бр. 7, 1875; "Нютон" Зорница, I, БР. 10, 1876; Летоструй, 1870 с. 153; Електрическата сила и нейните чудесни ползи за човечеството-

Летоструй , 1876, с. 75; Знание, I, бр. 17, 1875; Знание, I, БР. 8, 1875;ЗОРНИЦА, II, БР. 45,1877; Цариградски вестник, V , бр.255, 1855 и др.

[30] Летоструй, 1869. с.77

[31] Съветник, I , бр. 48 и бр. 49, 1864; Българска пчела, I, 45, 1864; Турция, II, бр. 8, 1865 и мн. др.

[32] Съветник , I , бр. 31, 1863; Гайда, II , бр. 4, 1864; Турция, I, бр. 9, 18&; Дунав, I , бр. 10, 1865; Македония, I , бр. 28, 1867 и др

[33] Дунав, XI, бр. 1040, 1876; Независимост, IV, бр. 33, 1874; Източно време, II, бр. 12, 1875; Ступан, I, бр. 11, 1874.

[34] Читалище, I , бр. 16, 1871, с. 508.

[35] Читалище, II, бр. 4, 1871, с. 155.

[36] Читалище, III, бр. 1 и 12, 1873; IV, бр. 13, 1874.

[37] Напредък, IX, бр. 1, 1874

[38] Вълчев, Ал., Спасова, Цв. Химията и българския периодичен възрожденски печат.- В:Годишник на Националния политехнически музей, 1972.

[39] Натан, Ж. История на икономическата мисъл в България.С.,1964, с.138.

THE TECHNIQUES USED IN THE BULGARIAN NATIONAL REVIVAL PRESS

Aleksandar Valchev

During the Bulgarian Revival the periodical press is an important bearer of information in science and technique and advices about useful arts, industry and agriculture. The articles, treating these problems are over 1200, published in 107 periodical publications.

The writers of the Bulgarian national Revival appreciate highly the importance of the press. Luben Karavelov, Ivan Bogorov, Petko Slaveikov, Gergi Rakovsky, Christo Botev, Sava Filaretov etc. consider the technical knowledge as an instrument of intellectual raising of the Bulgarian people. Ivan Bogorov published the first "Magazine for science, craft and trade" in our country.

The treated problems are current and varied - they concern subjects like communications, transport, telegraph messages, roads, using of electricity, inventions in physics, posts, aeronautics, knowledge of chemistry, economics, astronomy, mathematics, geology, meteorology, photography etc. The names of Nuton, Kopernik, Stephanson and also the Bulgarian scientists Petar Beron and Nikolai Toshkovich became very popular.

It is worth noting the practical purposefulness and the authenticity of the publications.

ЕДИН РАНЕН ПРОЕКТ ЗА СЪЗДАВАНЕ НА ПОКАЗАЛЦИ НА БЪЛГАРСКИЯ ПЕРИОДИЧЕН ПЕЧАТ ОТ ВЪЗРАЖДАНЕТО

Любомила Соленкова

Като всяка наука и историята се стреми към достигане до обективни истини. Доказването на всяка теза или хипотеза става чрез анализ на първични материали, източници на информация - извори. Историческата наука притежава своя систематизация на фактите и събитията и методика за изследването им. Проблемът е, че тези носители на информация за миналото са пръснати из многобройни библиотеки, книгохранилища, музеи, частни колекции и това обстоятелство създава значителни трудности пред изследователите. За да се премахнат те, има няколко решения на проблема. Първият вариант е да се съберат в едно хранилище, но това е почти невъзможно поради спецификата на съхранение на отделните извори, а и не е коректно да се опразнят по-малките музеи и библиотеки от тези съкровища, които дълги години са опазвали и съхранявали. Вторият е да се обработят на място, каталогизират, опишат и публикуват в специално предназначени за целта корпуси, както и да се направят специални показалци върху тяхното съдържание и вид. Това е една от важните и основни задачи на историческата наука. По този начин, в помощ на изследователите, ще се създаде единна информационна система и ще се осигури много по-лесен достъп до различните извори. Замисъл за създаването на такива описи и показалци битува доста отдавна сред българските историци, но винаги парите за такъв род дейности са броени и често се разчита на възрожденския ентусиазъм на учените[1]. Все пак макар и малко до средата на 40-те години на XX в. има издадени описи със съставени показалци към тях. Трябва да се споменат работите на Евтим Спространов - „Опис на ръкописите в библиотеката при Рилския манастир“ (С., 1902), „Опис на ръкописите в библиотеката при Светия Синод на Българската църква в София“ (С., 1900), Б. Цонев - „Опис на ръкописите и старопечатните книги на Народната библиотека в София“ в два тома (Т. 1. С., 1910, Т. 2. С., 1924), В. Погорелов - „Опис на старите печатни български книги 1802-1877 г.“ (С., 1923), Ал. Теодоров-Балан - „Български книгопис. Дял I. От времето на първата българска печатна книга до последната Руско-турска война (1641-1877)" (С., 1907). В своите описи авторите представят отделните ръкописи и старопечатни книги, като първо посочват точното им заглавие, датировка, вида на почерка („писмо - хубаво, като да е от ръката на Христаки Павлович“[2]), броя на листовете и вида на хартията, хронологическия обхват на текста, ако е превод, от кой език е, описание на съдържанието, дава се образец от езика и правописа, от кого е намерен ръкописът и от кого предоставен. Но направеното не е достатъчно. Още във встъпителната си лекция, изнесена през 1923 г., П. Ников отбелязва, че това *трябва да се извърши в цяла България*[3].

При учредяването си през 1911 г. Българското историческо дружество също поставя издирването, събирането и издаването на извори за българската история като една от основните си задачи. През 1925 г. В. Златарски, в качеството си на председател на дружеството, докладва пред редовното годишно събрание, че той, заедно с П. Мутафчиев и П. Ников, ще започне подготовка за публикуването на паметници на българската история в специално издание „Monumenta Bulgarica“[14]. Но поради различни причини неговото отпечатване не се осъществява, а в българската историческа наука започва все по-силно да се усеща липсата на такива корпуси и описи на документи. През 30-те години на XX в. Българската академия на науките разполага с достатъчен ресурс за осъществяването на горепосочените задачи. На 27 март 1938 г. към Историко-филологическия клон на БАН се създава Комисия за издаване на изворите на българската история[5]. В нейния състав влизат Гаврил Кацаров, Петър Мутафчиев и Петър Ников, а по-късно и Иван Снегаров[6].

Тези усилия на учените не остават незабелязани от държавниците и на 25 април 1940 г. в „Държавен вестник“ е обнародван нов Закон за БАН[7], в който като един от основните нейни приоритети се определя *„да събира и обнародва изворите за историята на българския народ*“[8]. В това движение за издирване, описване и издаване на документалните свидетелства за българското минало се включват всички наши учени и хора с афинитет към старините. Един от тези, които се заемат с нелеката задача, е и проф. Христо Гандев.

През целия си научен път проф. Христо Гандев обръща значително внимание на извора и на неговата роля и място в историческото изследване. *„Колкото по-голяма е информацията, толкова по-здраво се стъпва на земята*“[9].

Позволявам си да направя това дълго предисловие, за да покажа, от една страна, направеното в България по отношение на издирването и обнародването на извори и тяхното систематизиране към началото на 40-те години на XX в. и, от друга, отношението на Хр. Гандев към изворите и направената от него, посредством публикациите му, заявка за тяхното издирване и систематизиране. В архива на учения са запазени негови работни фишове от периода 1938-1944 г. Те са върху исторически изследвания, възрожденски периодичен печат и пътеписи, използвани от Хр. Гандев в работа му[10].

Така през 1944 г., вече като редовен доцент по нова обща история в Софийския университет, Хр. Гандев предлага план за изработване на различни видове „Показалци по имена и материя за предосвобожденския периодичен печат“[11]. Това предложение не е публикувано и днес за него няма спомен в историческа ни наука, а то, от една страна, е неразривна част от нейната история, от друга, много точно маркира нивото на постигнатото по отношение на изворознанието и издаването на извори в България в началото на 40-те години на XX в.

Предложението си Хр. Гандев разполага на пет бели листа с формат А 4, като л. 2, 3 и 4, които представляват бланки-образци на отделни показалци, са изработени на картон. Текстът е в машинописен вариант. Константната част от бланките-образци са набрани на машина, а на ръка с писалка със зелено мастило авторът нанася събраната информация. Намиращите се в същата архивна единица листове с номера от 6 до 10 представляват чернови варианти на оригиналните формуляри. Интересен е фактът, че на гърба л. 10 има написана на ръка със зелено мастило план-сметка за необходимите средства за осъществяване на предложението. Гандев смята, че ще са необходими 2500 лв. за формуляри, 600 лв. за ленти и 600 лв. за индиго. Този факт е още едно доказателство, че това предложение представлява част от общото дело на българските историци за събирането, обнародването и описването на извори. Но явно поради промените, настъпили и в държавата и в науката след 9 септември 1944 г., това предложение не се осъществява, но то ще изиграе своята роля, макар и днес да е напълно забравено.

Тази работа на учения трябва да се датира през 1944 г. Текстът е написан по правилата на старите правописни норми отпреди реформата от 1945 г. Датата, посочена на първия образец, също е от този период - 25 август 1944 г. В подкрепа на този факт са и запазените фишове, посочени по-горе. При информацията, свързана с вестник „Гайда“, ученият посочва като период на работа месец май 1944 г., а като място - гр. Сливен[12]. Друго доказателство е и изнесената информация в сливенския в. „Изток“, където на 26 май 1944 г. се съобщава, че голям интерес предизвикали сказките на професорите от Софийския университет, между които е и Хр. Гандев. В същия брой в рубриката „Хроника“ се съобщава, че все още професорите от Историко-филологическия факултет пребивават в Сливен, където провеждат занятия и сесии[13].

Хр. Гандев кратко, но много убедително, излага своите доводи за необходимостта да се изработят такива помощни средства за историците: „*Нашите периодични издания отпреди освобождението съдържат извънредно богат ма-*

териал за литературната, културната, социалната, политическата и стопанската история на Възраждането ни, а също така множество интересни сведения за историята на българските градове. Но този богат извор може да се използва много бързо и лесно от изследвачите, само ако те имат на разположение множество тематични показалци за съдържанието на споменатите периодични издания. Тук се предлага план за изработването на такива показалци въз основа на вестници и списания, които се намират из българските провинциални хранилища.

Тези указатели ще се правят за всеки вестник или списание по отделно. Нещо повече - ако един и същ вестник, напр. „Мірозреніе“, се намира в много библиотеки, във всяка от тях описвачът ще изработи нови указатели, независимо от това, че ще се получат повторения, или че някъде ще се работи само с 1-2 броя. Повторенията се налагат по много технически съображения и особено, защото чрез тях ще се избегнат пропуските и ще се обезпечи по-сигурна контрола при точността на указанията“[14].

За да може да се използва възрожденският печат като исторически извор и от него да се извлича бързо и максимално количество информиция, Гандев вижда нужда от изработване на показалци по различни теми: „*От всяко периодично списание могат да се извлекът следните видове показалци:*

1. За произхода на дописките и статиите по селища.

2. За имената на авторите и дописниците /с лъжеимената им/.

3. За споменаваните селища.

4. За споменаваните собствени и местностни имена.

5. За статии с религиозно съдържание /с името на автора/.

6. За статиите по църковно-народностни борби /с името на автора/.

7. За статиите по културни въпроси /с името на автора/.

8. За статиите по училищно дело.

9. За съобщенията по годишните училищни актове.

10. За статиите по историческо и археологическо съдържание /с името на автора/.

11. За статиите по вътрешнополитически въпроси.

12. За статиите по външнополитически въпроси.

13. За статиите по социалните борби из селата и градовете.

14. За статиите с философско съдържание /с името на автора и загл./.

15. За публикации от литературно естество /проза, поезия, критика/. / с името на автора и заглавието/.

16. За статиите по живопис, театър и музика /с името на автора/.

17. За статиите по стопанско съдържание: а/ земеделски, б/ търговия, в/ занаяти, г/ промишленост.

18. За статиите с научнопопулярно съдържание.

19. За статиите по технически и приложнотехнически въпроси.

20. За дописките с дребни градски новини, клюки и дрязги.

21. За дописки и статии със сатирическо съдържание."[15]

В първия образец Хр. Гандев демонстрира изработването на показалци на срещащите се селищни имена на страниците на в. „Дунавска зора" в броевете от 1869 г. Най-отгоре посочва информацията за вида на показалеца, името на описвания вестник или списание, годишнината и мястото на описване. След това поднася следните сведения: кой е описвачът; мястото и датата на описанието; постоянното местонахождение, инвентарният номер или сигнатурата, под която са заведени; заглавие; редактор и издател; място на издаването; годишнина (с римско число); календарна година (с арабско число); броеве, които са налице. На трето място се посочва извлечената информация. В конкретния, направен от учения, показалец за селищните имена във в. „Дунавска зора" това е: име на града, темата на съобщението, в коя годишнина, брой, страница и колона се намира то[16]. При вглеждане в посочената информация в Образеца се вижда разминаване в посочените данни. Вестник „Дунавска зора" започва да излиза през ноември 1867 г. в Браила и негов редактор е Добри Войников. Част от броевете му наистина се съхраняват в сливенското читалище „Зора". Информацията за мястото на издаване Русчук и редакторите Иван Чорапчиев и Христо Попов отговаря на в. „Дунав". Вероятно това разминаване е плод на факта, че Гандев в случая изработва образци за показалци, а не самите тях и си е позволил да не бъде докрай коректен в поднесената информация, което не е привично за него.

В следващите показалци ясно се вижда, че Хр. Гандев не остава само в рамките на възрожденския периодичен печат. Той разширява своето предложение, като към описваните материали включва и старопечатни книги и архивни документи от епохата. Втората група носи и свои специфични елементи при описването ѝ. Например при образеца за архивни материали Гандев посочва, че трябва да се включи и информация за вида на документа; формата и материала, брой листове и страници; печатен или в ръкописен вид; езика, на който е написан; датировка; автор и адресат; лични, местностни и селищни имена; приписки и бележки; състояние на документа; подвързия; история на документа и неговото доставяне; брой екземпляри; забележки[17].

При образеца, който носи названието „Картон за описание на старопечатна книга, вестник или списание“, новите елементи, които включва, са: при посочването на постоянното местонаходище на обекта да се отбележат името на селището, учреждението, при частната сбирка - трите имена на собственика, ул. №...; заглавие; липсващи броеве при периодичното издание; повредени броеве или липсващи страници и части от тях (точно указание на унищожените части - страници до ред...); дребни „*лакуни*“ и нечетливи пасажи (брой, страница, от ред до ред, като се цитира и край на запазения текст); подвързия и общо състояние, начин на пазенето; двойни или повече екземпляри[18].

Това представлява предложението на Хр. Гандев за изработване на показалци, които да обхванат печатната, писмената и документалната продукция от епохата на Българското възраждане. Вероятно тази си идея ученият предлага на заседанието от 27 октомври 1944 г. на БИД, на което е избран за негов библиотекар. Там той предлага „*при Дружеството да се уредят архивна и археологическа комисии, които да приведат в известност архивите и старините в провинциалните библиотеки, читалища и пр. Да се искат кредити от МНП за тази цел*“[19].

Начинанието не се осъществява, но изработването на такъв тип описи и показалци е възприето като перспективна задача. През 1957 г., макар и не в предлагания от Хр. Гандев мащаб, вече има резултат - Маньо Стоянов издава двутомния си труд „Българска възрожденска книжнина“. Този Репертоар обхваща печатните издания от съответната епохата и е оценен от Ал. Бурмов, редактор на изданието, като „*богата съкровищница от данни и насоки за цялостното и всестранно проучване на епохата на Възраждането*“[20]. В увода към том първи М. Стоянов благодари за съветите и ценните указания на ст. н. с. Д. Иванчев и проф. Хр. Гандев, доц. Г. Боршуков и Ив. Стойчев. Първите двама са и рецензенти на изданието. От друга страна, начинът на изработване на показалците, приложени в Репертоара, много напомня на Предложението на Хр. Гандев, което е още едно доказателство за приемствеността на идеите в този клон на историческата наука. И досега изданието се ползва от всички изследователи на епохата и улеснява работата им.

Друг историк, който през 40-те и 50-те години на XX в. свързва много плътно името си с изворознанието в България, е Ал. Бурмов[21]. През 1949 г. заедно с Петър Георгиев той публикува „Българският печат от зараждането му преди Освобождението до 1918 г.“ - лекции, четени в Журналистическата школа при Дирекцията на печата и Съюза на журналистите. За да представят едно периодично издание, авторите започват с: точно посочване на заглавието; периода, през който излиза; място на издаването; начин на печатане; редактор; обществено значение; характер; рубрики и специфични публикации (например на страниците на „Цариградски вестник“ за пръв път на български език излиза романът на Даниел Дефо „Робинзон Крузо“). Тук отново личи придържане към вече установената традиция[22].

От всичко казано дотук може да се заключи, че в българската историческа наука през 40-те и 50-те години на XX в. вече има ясно изградена представа за това, какви корпуси от документи и какви описи или показалци трябва да се съставят. След промените, настъпили в България след 1944 г., българските учени продължават работата си в тази насока. През 1951-1952 г. са изградени Държавен архивен фонд и мрежа от архивни учреждения, чиято задача е да се обхване цялото архивно богатство на страната. Те подпомагат изследователите да се ориентират в документалното наследство чрез издаването на пътеводители и други справочници[23].

В БАН още в края на 1944 г. към Историко-филологическия клон се създава ново списание - „Исторически преглед“. Още в брой трети Димо Минев издава апел за издирване на архиви и документи. На зададения от самия него въпрос: *„Какво трябва да правим с придобитите документи?“ дава следния отговор: „ ... ония, които боравят с перото, да ги опишат и препишат точно и в този им вид да ги дадат за печат...“*[24] . Това свидетелства за желанието на българските учени да продължат и систематизират усилията си в тази насока. С новия Закон за Българската академия на науките от 1947 г. официално се извършват промените в структурата и същността на институцията. На заседание на Управителния съвет при Историко-филологическия клон от 6 март 1947 г. се създава Институт за българска история, в чиято основа застава Комисия за събиране и издаване на изворите за българската история[25].

Според Хр. Гандев документалните издания на извори и документи, ако са на професионално ниво, ще осигурят достойна замяна на съответните оригинали и ще ги направят по-достъпни за изследователите и любителите на историята. В същото време описите ще им спестяват лутането из множеството архиви и по-бързото намиране на информация. Ще минат десетилетия от написването на първите програми в тази насока, изискванията към историците ще нарастват, ще се промени съществено методологията на работа. Голяма роля в това направление от българската историческа наука изиграва и проф. д-р Христо Гандев чрез предлаганите от него програми, чрез лекциите, които изнася пред бъдещите историци, и чрез публикациите си. И въпреки това през 1964 г. проф. Ал. Бурмов ще повтори отново, че формулираната от П. Ников задача все още е първостепенна[26]. С голямо съжаление тук трябва да се констатира, че тя не е решена задоволително и до днес. Защото тази задача е мащабна и изисква много средства и персонална ангажираност от страна на научните работници и управляващите органи в България, които да осигурят необходимата база. Трябва да се отбележи, че развитието на технологиите днес позволяват пътят на извора от архивохранилището до учения да се съкрати значително. В същото време изработването и разпространението на тематични показалци на извори, периодични издания и книги също може да стане значително по-лесно и достъпно. Особено, ако те се изработят в електронен вариант и се разпространяват на електронни носители или в интернет пространството, каквито опити вече съществуват, макар и много слаби. Това е по-евтин начин на изработване на такъв род показалци от гледна точка на носителя (книжното тяло е значително по-скъпо като техническо осъществяване, а и екологично по-нецелесъобразно) и по-лесен за разпространение. Като заключение може да се каже, че в разгледаната тук насока е свършена много работа, но и още много предстои.

---

[1] В епохата на Българското възраждане се появяват и първите призиви за събиране на старини и народно творчество. С тези задачи се заемат редица дейци от тази епоха: Васил Априлов, Юри Венелин, Георги С. Раковски, Вук Караджич, Димитър и Константин Миладинови и т.н. Това е т.нар. от Иван Шишманов „патриотичен“ период на събиране и предаване на извори, предимно народно творчество. След Освобождението такива призиви към българската интелигенция отправят: Марин Дринов, Константин Иречек, Иван Шишманов, Димитър Страшимиров, Петър Ников. Последният отбелязва, че следващата важна задача, след издирването на изворите, е съставянето на описи на историческите паметници, намиращи се на различни места в България. През 1905 г. към Министерство на народното просвещение е учредена и Археографична комисия. За съжаление състоянието на изворовата база, липсата на достатъчно добре обучени кадри и на необходимите средства затруднява подготвянето и отпечатването на *„по-важните български езикови, исторически и художествени паметници, които се намират в България и в чужбина“*. Вж. още: Нейкова, А. Идеи и програми за издирване и публикуване на писмени извори за българската история. - ГСУ-ИФ, Т. 84-85, 2000; Матеева, М. Интерес към българските писмени паметници през епохата на Възраждането. - Пак там, Т. 63, 1965; Дуйчев, И. Лекции по архивистика. С., 1950; Шишманов, И. Значение и задачи на нашата етнография. - СбНУНК, 1889, № 1; Ников, П. Задачите на днешната българска историография. - Минало, 1994, № 1 и др.

[2] Цонев, Б. Опис на ръкописите и старопечатните книги на Народна библиотека в София. Т. 1, С., 1910, 186-187.

[3] Ников, П. Цит. съч., с. 85.

[4] ЦДА, ф. 1241, Българско историческо дружество, оп. 1, а.е. 11, л. 7. Нейкова, А. Цит. съч.,

299-301.

[5] Марков, Г. Петдесет години Институт по история при БАН. - ИПр, 1998, бр. 1-2, 3-4; История на Българската академия на науките 1869-1969. С., 1971, 75-76.

[6] НА-БАН, ф. 1, оп. 2, а.е. 747, л. 149.

[7] С този закон БАН е преименуван на Българска академия на науките и изкуствата. Със Закона приет през 1947 г., се връща названието Българска академия на науките.

[8] Държавен вестник, № 95, 25 април 1940 г.

[9] Тук искам да спомена един факт от живота на проф. Гандев, който илюстрира неговото отношение към изворите: През 1935 г. в Пловдив той успява да спаси за българската наука, сред отделените за претопяване архиви на Пловдивското областно управление, огромно количество документални материали, отнасящи се до руските власти у нас от 1878-1879 г. и ги депозира в Архивния отдел на Пловдивската народна библиотека. Освен това по негова молба тогавашният библиотекар, писателят Вичо Иванов, издирва и прибира документи от общинските архиви на сливенските села. Към това ценно богатство Гандев привлича и две колекции, произхождащи от канцеларията на върховния комисар княз Александър Дондуков. Повече в: Гандев, Х. Спомени. - Личен архив на проф. Мария Велева.

[10] ЦДА, ф. 1921к, оп. 1, а.е. 411.

[11] ЦДА, ф. 1921к, оп. 1, а.е. 414.

[12] ЦДА, ф. 1921к, оп. 1, а.е. 411, л. 23-29.

[13] Изток, бр. 414, 26 май 1944 г.

[14] ЦДА, ф. 1921к, оп. 1, а.е. 414, л. 1. Поместените тук цитати са предадени без промени, с изключение на осъвременяването на правописа.

[15] Пак там, л. 5.

[16] Пак там, л. 2.

[17] Пак там, л. 3.

[18] Пак там, л. 4.

[19] Протокол от общо извънредно заседание на Българското историческо дружество. - В: Съдът над историците. С., 1995, 57-58.

[20] Стоянов, М. Българска възрожденска книжнина. Т. 1. С., 1957, с. III.

[21] Велева, М. Александър Бурмов. С., 1988, 62-70.

[22] Бурмов, А., П. Георгиев, Българският печат от зараждането му преди Освобождението до 1918 г. Лекции, четени в Журналистическата школа при Дирекцията на печата и Съюза на журналистите. С., 1949.

[23] Матеева, М. Архивното дело и историческата наука. - В: Проблеми на българската историография, С., 1973, 134-136.

[24] Минев, Д. Да издирваме архиви и документи. - ИПр, 1945-1946, бр. 3, 372-374.

[25] НА БАН, ф. 5, оп. 1, а.е. 4; История на Българската академия на науките 1869-1969, 112-113, 137-138.

[26] Бурмов, А. Поправки и добавки към издадените от Д. Т. Страшимиров документи за Васил Левски. - В: Избрани произведения. Т. 2, С., 1964, 254-271; Велева, М. Александър Бурмов като историограф. - В: Сборник в памет на проф. Ал. Бурмов. С., 1973, 65-72.

AN EARLY PROJECT TO CREATE INDICES OF THE BULGARIAN NATIONAL REVIVAL PERIODICAL PRESS

Lyubomila Solenkova

At the end of 1944 Professor Christo Gandev drew up a proposal for creating 'Indices by name and matter for the pre-Liberation periodical press' which was most likely presented then at the Bulgarian Historical Society. This proposal has never been published and is not remembered by the present-day historical science despite the fact that it marks precisely the level of achievements in the field of source studies, historical sources pub-lishing and classifying in Bulgaria at the beginning of the 1940s. According to the histo-rian, such indices were necessary for our science because they would help the researchers to find their way in the '*extremely rich literary, cultural, social, political and economic historical materials about our Revival, as well as the great number of interesting records concerning the history of Bulgarian towns*'. In Gandev's opinion, the key subjects which the indices should be created around were: title, publishing date (period), place of pub-lishing, place of preserving (keeping), editor and publisher, topics, etc.

Prof. Gandev's proposal was not realised, possibly due to the changes that happened in the government and science in Bulgaria after 9th September 1944. Yet, it would play its role, even though it is completely forgotten at present. Its influence is evident in the reference book *Bulgarian National Revival Letters* published in 1957 by Manyo Stoyanov. How-ever this book has not accomplished the task set by Prof. Gandev completely. At present, new technologies offer new possibilities for creation and distribution of such kind of ref-erence books.

БЪЛГАРСКИЯТ ВЪЗРОЖДЕНСКИ ПЕРИОДИЧЕН ПЕЧАТ ЗА ДЕМОГРАФСКОТО РАЗВИТИЕ НА ПЛОВДИВСКИЯ САНДЖАК ПРЕЗ XIX ВЕК

Венцислав Мучинов

Българският възрожденски периодичен печат представлява важен извор за историко-демографското развитие на българските земи през епохата на Възраждането, включително и за Пловдивския санджак, чието формиране към края на 40-те години на XIX век[1] в общи линии съвпада хронологически с началните стъпки на българската преса. В настоящата публикация ще се направи опит да се диференцират основните проблеми във връзка с демографското развитие на Пловдивския санджак, за който може да се открие информация на страниците на възрожденските ни периодични издания. За целта се проследяват теченията на едни от най-авторитетните български вестници и списания от тази епоха, излизали както в пределите на Османската империя (предимно в столицата Цариград), така и извън нейните граници[2].

Първият основен проблем, за който могат да се извлекат сведения от страниците на българската възрожденска преса, е този за числеността и териториалното разпределение на населението в Пловдивския санджак през XIX век (до 1878 г.).

Българските издания черпят информация по проблема от няколко източника. На първо място това са официалните османски регистри на населението (т.нар. нуфуз дефтери). Въз основа на техните данни публикуващите във възрожденската преса автори се опитват да определят общата численост на населението както по отделните кази, така и за целия Пловдивски санджак. Например въз основа на посочените османски документи през 1858 г. х. Г. Славов изчислява на страниците на „Цариградски вестник“ числеността на населението на Ескизаарската (Старозагорската) каза[3]. Въпреки неизбежните неточности, плод най-вече на различните интерпретации на термина „нуфуз“, този род публикации съдържат най-цялостна информация по отношение на демографската проблематика.

Българската преса заимства данни за числеността на населението и от излизащи в Османската империя чуждестранни.вестници и списания. Пример в тази насока е обнародваната в сп. „Летоструй“ за 1870 г. обширна статия за населението на Пловдивския санджак, която е препечатана от излизащия на френски език в Цариград вестник „Le Courrier d'Orient“, известен с пробългарските си симпатии[4]. Често се цитират и материали от гръцката възрожденска преса, най-вече за да се покажат на българската общественост прекомерните гръцки претенции спрямо българските земи и в частност спрямо региона на Пловдивския санджак[5]. Позиция, определена от разразилата се през този период силна полемика между българските и гръцките вестници относно спорните църковно-национални проблеми[6].

Заимстват се материали и от чуждестранните печатни издания. Така например за статията си „Населението на тракийските градове" цариградският вестник „Зорница" използва данните, публикувани в бюлетина на Виенското географско дружество за 1877 г.[7] Този род материали също съдържат важна информация по изследваната проблематика, още повече, че голяма част от първоизточниците са все още непознати за българската историография.

Многобройна информация по проблема българските възрожденски издания черпят непосредствено от своите дописници от различни селища на Пловдивския санджак. В тези дописки авторите (предимно местни културно-просветни дейци и общественици) съобщават кратки данни за големината на съответното населено място - най-вече за броя на къщите и по-рядко за броя на венчилата (семействата). Тези данни се опират на сведения от общините или на собствени наблюдения и впечатления на местните сътрудници на възрожденските издания. Това, от една страна, е предпоставка за относителната точност на информацията, но от друга, предполага неизбежно изкривяване на действителната картина под влияние на локалния патриотизъм - особено що се отнася до етно-религиозния състав на местното население.

Значителна слабост на този род публикации е и фактът, че те засягат почти изцяло само селищата с българско население, като често не се дава каквато и да било информация за числеността на небългарските жители (дори и спрямо смесените селища). Тази тенденция се откроява не само по отношение на отделните населени места в Пловдивския санджак, но и спрямо материалите, посветени на цели кази, като например описанието на селищата в Хаскьойската (Хасковската) каза, публикувано в „Цариградски вестник" през 1852 г. или описанието на селата в Чирпанската каза, отпечатано във в. „Македония" през 1870 г.[8] И в двата посочени случая се отбелязва само броят на българските къщи в съответните населени места, като тези селища, които нямат българско население, дори не се споменават.

Този факт е разбираем до голяма степен, тъй като въпросните дописки и материали са подчинени на целите на тогавашното българско национално развитие и най-вече на необходимостта от опознаване на собственото етническо пространство. Това обаче затруднява изграждането на вярна представа както за общата численост на жителите на съответните селища, така и за тяхното етно-религиозно разпределение[9].

Значителна трудност за изследователя представлява и фактът, че в различните публикации се използват различни измерители по отношение числеността на населението, която се посочва по нуфузи (съгласно официалните османски регистри), по къщи (най-често) или по венчила (семейства)[10]. Въпреки това внимателното съпоставяне на данните за определени години позволява да се достигне до някои важни заключения. Публикуваните в сп. „Летоструй" през 1870-1872 г. данни за броя на българското население в отделните кази на Пловдивския санджак както по нуфузи, така и по венчила, дават възможност да се изчисли, че в началото на 70-те години на XIX век едно българско венчило (семейство) в Татарпазарджишката каза се състои средно от 6,9 души, в Пловдивската каза - от 5,6 души, в Хасковската - от 5,5 души, в Чирпанската - от 5,3 души, в Казанлъшката - от 4,4 души и в Ескизаарската каза - от 3,5 души[11].

Вторият основен проблем, за който могат да се извлекат сведения от страниците на българския възрожденски периодичен печат, е за демографските процеси, свързани както с естественото движение на населението, така и с неговото механично движение.

Конкретните сведения за процесите, свързани с естественото движение на населението (раждаемост и смъртност) в рамките на Пловдивския санджак (а и на българските земи като цяло) са твърде малобройни. Това обаче не е проблем само на възрожденската ни преса, а на цялата тогавашна действителност - най-вече поради липсата на практика в православната църковна организация да се регистрират посочените процеси. Поради това в своето „Статистическо описание на казата Ески-Загра" от 1858 г. х. Г. Славов отправя апел за въвеждане в църквите на метрически книги, „за да се знаят колко на година се раждат и колко умират"[12]. Призив, който се сблъсква с нежеланието и невежеството на православните свещеници по места. Неслучайно две години по-късно, в една друга своя публикация на страниците на „Цариградски вестник", Славов отправя остра критика към тогавашното духовенство за „небрежливостта" му спрямо въвеждането и поддържането на подобна практика[13].

Така единственият конкретен източник за естественото движение на населението в Пловдивския санджак, който се открива на страниците на българския възрожденски периодичен печат, остават публикуваните от самия х. Г. Славов в „Цариградски вестник" статистически данни за броя на сватбите и родените деца в Железник (Ески Заара, дн. Стара Загора) през 1859 г.[14] На базата на тези данни е възможно да се изчисли коефициентът на раждаемост на българското население в Стара Загора от тази епоха.

В различни дописки и материали се откриват и редица косвени данни за естественото движение на населението, най-вече сведения за различните причини за смъртността - болести и епидемии, убийства и самоубийства, природни бедствия като силни бури, наводнения, пожари, земетресения и пр. Така например в една обширна дописка до в. „Турция" от 1872 г. се съобщават данни за многобройните болести, които върлуват в Казанлък по това време като: тифус, треска, шарка (в повечето случаи едра), гърло и др. Посочва се, че тези болести взимат не малко жертви, за което според дописника допринася и липсата на квалифицирани лекари в града[15].

Много повече данни в българската преса могат да се открият за процесите, свързани с механичното движение (миграциите) на населението, обитаващо Пловдивския санджак през XIX век (до 1878 г.).

Българските възрожденски периодични издания отчитат силната миграционна активност, която проявяват жителите от региона на Пловдивския санджак и особено обитателите на средногорските и подбалканските градчета като Копривщица, Панагюрище, Калофер, Сопот, Карлово, Клисура и др. В редица дописки се посочва, че жителите на посочените селища въртят търговия и занаяти из цялата Османска империя, най-вече в Цариград, Анадола (Мала Азия) и по Беломорските острови[16]. Миграционни движения в Империята извършват и жителите на някои родопски селища като Брацигово, Широка лъка и др.[17] Особено силно във възрожденската ни преса се подчертава миграционната активност на жителите на Копривщица, като се заявява, че „от никъде из България не ходят толкова по чужбина, колкото копривщенците; освен в Европа, те не оставят и Мала Азия и островите, и Египет, Абисиния, Тунис и даже Алжирия". Според една публикация „много пъти копривщенци оставят и костите си по чужбина"[18].

Българските вестници и списания не само отчитат посочените миграционни движения, но и се опитват да установят причините, които ги пораждат. Те се търсят главно в планинското местоположение на селища като Копривщица и Брацигово и липсата на плодородна земя, която да удовлетвори нуждите на местните жители, поради което „много хора се намират в нуждата да оставят родния си град и да се разпръснат по разни страни на Империята"[19].

От материалите в българската преса могат да се извлекат и определени сведения за размера на посочените миграционни движения. Така например в дописка, публикувана в цариградския в. „Век" през 1875 г., се посочва, че само в Цариград всяка година има от 200 до 300 копривщенци, които се занимават с различни занаяти[20].

Във възрожденския ни печат се отчита, че освен поради различни икономически подбуди, жители от селищата в Пловдивския санджак извършват миграции и във връзка със своите образователни и религиозни потребности: за обучение в училищата в по-големите градове в региона, в османската столица или в чужбина[21], за поклонение в Светите земи[22] и пр.

Тогавашната българска преса изнася интересни данни и във връзка с външномиграционните движения от и към територията на Пловдивския санджак през XIX век (до 1878 г.). От редица публикации се вижда, че с търговия и стопанска дейност извън границите на Османската империя през изследвания период се занимават много жители на Пловдивска Тракия и особено на посочените по-горе средногорски и подбалкански градчета[23].

От публикациите в цариградските издания става ясно, че емиграцията на българско население от Северозападна България към Крим и Южна Русия в началото на 60-те години на XIX век не остава без отзвук и в региона на Пловдивския санджак. Като руски агитатор за преселението на старозагорските българи в Русия е нарочен местният общественик и просветен деец Захарий Княжески, който търси своето оневиняване на страниците на цариградската българска преса[24].

Много повече сведения се съдържат за имиграцията към територията на Пловдивския санджак след Кримската война на татари и черкези от руските владения в Крим и Кавказ. Най-добре отразено в българската преса е заселването през 1862 г. на татари в пазарджишкото село Стрелча, в чието посрещане и настаняване е ангажирано населението на цялата Татарпазарджишка каза[25]. Поредицата дописки до цариградския в. „България“ от 1862-1863 г. свидетелстват, че татари са настанени (временно или за постоянно) и в други селища в западната част на Пловдивския санджак. В тези дописки се посочват значителните суми, които жителите на Пловдивската каза „доброволно“ предоставят за направата на къщи за преселниците - татари[26].

Втората голяма група преселници към територията на Пловдивския санджак (и към българските земи като цяло) представляват черкезите, идващи от руските владения в Кавказ. От една публикация във в. „Македония“ се вижда, че през 1867 г. част от тях се опитват да се установят в района на Татар Пазарджик. Грабежите им в околностите на града принуждават пловдивския каймакамин лично да се намеси с едно отделение редовна войска, за да ги принуди да отидат в отредените им за заселване места в района на Призрен[27]. Трябва да се отбележи фактът, че цариградската преса си позволява открито да критикува османските власти по т.нар. „черкезки въпрос“. В нарочен материал от 1874 г., озаглавен „Черкезките колонии в Турско“, българското издание на англо-френския вестник „Левант Таймс“ (Източно време) призовава османското правителство да „не търпи повече съществуването на села, населени само от черкези“ и настоява последните „да се настаняват в съществуващите градове и села“, където „ще бъдат предмет на един деятелен надзор“[28].

От публикациите във възрожденския печат се вижда, че към територията на Пловдивския санджак се насочват жители от други страни не само поради политически причини (какъвто е случаят с татарите и черкезите), но и поради икономически - особено във връзка с извършването на различни търговски операции и със строежа и експлоатацията на железопътните линии. Така например Илия Блъсков отбелязва в сп. „Училище“, че в Казанлък почти винаги се намират чужденци, които прекупуват гюловото (розовото) масло и го пращат за Европа[29].

Трябва да се отбележи, че част от българската интелигенция гледа с недоверие и дори с известна враждебност на заселването (дори и временно) на европейци в българските земи и конкретно в региона на Пловдивския санджак. В своите пътни бележки, публикувани във в. „Право“ през 1873 г., С. С. Бобчев твърди, че българското население в Ескизаарско (Старозагорско) пропищява от своеволията на европейците (и преди всичко на немците), дошли в началото на 70-те години на XIX век във връзка със строежа на ж.п. линия от Сеймен (дн. Симеоновград) до Ени Заара (дн. гр. Нова Загора). Бобчев недоволства и от преобразяването на Сеймен от малко селце в една „европейска паланка“ с издигнатите от гърци, арменци и сърби казина и хотели със всичките им „ала-франга наредби“. Според него ако така продължавало, скоро българите щели да бъдат само „прости работници, а даже и слуги на чужденците“[30].

Въз основа на изложената тук информация може да се направят следните изводи:

1. Конкретните числови данни относно демографското развитие на населението, обитаващо Пловдивския санджак през периода от края на 40-те години на XIX век до Освобождението, са ограничени, което съответства на тогавашното ниво на статистиката в Османската империя. Внимателният анализ на извлечените данни обаче може съществено да допринесе за реконструкция на демографската ситуация както в посочения регион като цяло, така и по отношение на отделни населени места, за някои от които засега не се разполага с други сведения.

2. По отношение на отделните демографски процеси най-многобройни и подробни сведения се съдържат за механичното движение на местното население. Те не само потвърждават, но и разширяват представата за миграционна активност на тогавашните жители. Макар и по-ограничена, известна информация може да се извлече и за естественото движение на населението, обитаващо Пловдивския санджак през XIX век (до 1878 г.).

В заключение, подчертавам, че познаването и използването на българския възрожденски периодичен печат е необходимо условие за детайлното проучване на историко-демографското развитие не само на Пловдивския санджак, но и на останалите български земи през Възраждането. Поради това са необходими усилия както за извличане и систематизиране на всички сведения във връзка с демографската проблематика, съдържащи се на страниците на възрожденската ни преса, така и за техния критичен анализ и обработка.

---

[1] Решението за образуване на Пловдивския санджак е взето от османските управляващи през 1848 г. и през 1849-1850 г. той вече функционира като отделна административно-териториална единица. След неколкократни промени се установява неговият териториален обхват, в чийто състав влизат осем по-малки административно-териториални единици (кази): Филибе (Пловдив), Татар Пазарджик, Чирпан, Казанлък, Ески Заара (Стара Загора), Хаскьой (Хасково), Ахъ челеби (дн. Смолянско) и Султан йери (дн. Момчилградско и Крумовградско). С тези си предели Пловдивският санджак влиза в състава на формирания след административната реформа от 1864 г. Одрински вилает. По-подробно за административната организация на Пловдивския санджак вж: Народонаселението на Пловдивския санджак. Пловдивска епархия. - Летоструй или домашен календар за проста година 1870. Издава книжарницата на Хр. Г. Данов и Сие в Пловдив, Русчюк, Велес. II, Виена, 1870, 70-78; Списък на населените места в Царство България от Освобождението (1879) до 1910 година (Сравнителен историко-етнографски преглед). С., 1921, с. V; Документи за българската история. Т. 1: Архив на Найден Геров. Част 1 (1857-1870). Под редакцията на М. Г. Попруженко. С., 1931, 208-209; *Σκορδέλης,* Βλ. Περί της διοικήσεως Φιλιππουπόλεως. - Πανδώρα. Τόμος 11, Α., 1860-1861, σ. 220; *Γεωργαντζής,* Π. Α. Προζενικά αρχεία Θράκης. Τόμος Α': РсеувеЯб Κωνσταντινουπόλεως, Προξενείον Αδριανουπόλεως, Υποπροξενεία Φιλιππουπόλεως & Ξάνθης. Ξάνθη, 1998, 390-391 и др.

[2] За целите на тази публикация са прегледани цариградските вестници „Цариградски вестник" (1848-1862), „България" (1859-1863), „Съветник" (1863-1865), „Турция" (1864-1873), „Време" (1865-1867), „Македония" (1866-1872), „Право" (1869-1873), „Напредък" (1874-1877), „Източно време" (1874-1877), „Век" (1874-1876), „Ден" (1875-1876) и „Зорница" (1876-1878), белградския „Дунавски лебед" (1860-1861), букурещките „Свобода" (1869-1872), „Независимост" (1873-1874) и „Знаме" (1874-1875), както и списанията „Летоструй" (1869-1876), „Читалище" (1870-1875) и „Училище" (1870-1876). За българската възрожденска преса вж: Стоянов, М. Българска възрожденска книжнина. Аналитичен репертоар на българските книги и периодични издания 1806-

1878. Т. I. С., 1957; Т. II. С., 1959.

[3] Славов, Г. Статистическо описание на каазата Ески-Заара. - Цариградски вестник, VIII, бр. 369, 8 март 1858, 2-3. Като допълнение към въпросната публикация може да се счита материалът: Таблица на сватбите и родените деца в Железник (Ески-Заара) за година от 1859 - 1860. - Цариградски вестник, X, бр. 469, 6 февр. 1860, с. 4.

[4] Народонаселението на Пловдивския санджак. Пловдивска епархия. - Летоструй или домашен календар за проста година 1870, II, 1870, 70-78.

[5] Македония, II, бр. 16, 16 март 1868, 1-2; IV, бр. 23, 7 февр. 1870, 2-3 и др.

[6] Не са редки случаите на истинска „словесна война" между излизащите в Цариград български и гръцки периодични издания. Особено силни са „престрелките" между редактирания от П. Р. Славейков в. „Македония" и гръцкия в. „Νεολόγος", характеризиран от българските журналисти като „поборникът на панелинизма". Българският вестник дори публикува като отговор някои свои статии на гръцки език, за да бъдат разбрани от издателите на „Νεολόγος" и от „заблудените гърчеещи се българи".

[7] Населението на тракийските градове. - Зорница, III, бр. 10, 9 март 1878, с. 39.

[8] Цариградски вестник, III, бр. 98, 30 авг. 1852, 2-3; Македония, IV, бр. 33, 14 март 1870, с. 3.

[9] Разбира се, има изключения от това правило, каквото е например описанието на Казанлък и Казанлъшко от Ю. Стателов, обнародвано във в. „Право" през 1871 г. В този материал Стателов посочва не само общата численост на населението, но се спира подробно и на въпроса: колко и кои от селата в региона имат турско, българско или смесено население. Вж: Право, VI, бр. 35, 25 окт. 1871, 137-138. В българската преса се публикуват и някои материали, в които се признава наличието на гръцко население в някои селища на Пловдивския санджак като Пловдив, Станимака (дн. Асеновград), Воден и Куклен. Така например Л. Каравелов отчита на страниците на в. „Знаме", че жителите на селата Воден и Куклен са гърци, каквито според него са и част от жителите на Станимака. Вж: Знаме, I, бр. 7, 26 ян. 1875, 26-27.

[10] За спецификата на изворовата база при изучаването на демографското развитие на земите, влизащи в пределите на Османската империя, виж по-подробно: Тотев, А. Демографски сведения за българите преди 1880 г. - В: Проблеми на младежта. 3. С., 1981, 36-48; Тодорова, М., Тодоров, Н. Проблеми и задачи на историческата демография на Османската империя. - Балканистика. Т. 2, 1987, 18-46; Щерионов, Щ. Гърците по българските земи през XVIII-XIX век (до 1878 г.). (историко-демографска характеристика). В. Търново, 2008, 56-89.

[11] Изчисления на автора по: Народонаселението на Пловдивския санджак. Пловдивска епархия. - Летоструй или домашен календар за проста година 1870. II, 1870, 70-78; Погляд въз българските училища по Пловдивската област. - Летоструй или къщний календар за високосна година 1872, IV, 1872, 79-94.

[12] Славов, Г. Статистическо описание на каазата Ески-Загра. Цариград, 1858, с. 11 (бележка под линия). Първоначално описанието е публикувано на страниците на „Цариградски вестник" през март 1858 г., след което още същата година е отпечатано и като самостоятелна книжка. Вж: Цариградски вестник, VIII, бр. 369, 8 март 1858, 2-3.

[13] Таблица на сватбите и родените деца в Железник (Ески-Заара) за година от 1859-1860. - Цариградски вестник, X, бр. 469, 6 февр. 1860, с. 4.

[14] Пак там, с. 4.

[15] Турция, VIII, бр. 36, 21 окт. 1872, с. 4.

[16] Цариградски вестник, II, бр. 94, 2 авг. 1852, 3-4; Бльсков, Ил. Нашето пътуване през планината. - Училище, II, 1872, слистък 16, 122-123.

[17] Напредък, IX, бр. 32, 8 март 1875, с. 127; X, бр. 55, 16 авг. 1875, с. 219.

[18] Панагюрище или Каменград. - Източно време, II, бр. 50, 8 май 1876, с. 2.

[19] Напредък, IX, бр. 32, 8 март 1875, с. 127; Път, проектиран между Пловдив и Копривщица. - Век, II, бр. 11, 15 март 1875, с. 4; Географическо описание на Копривщица. - Ден, II, бр. 20, 5 май 1876, 1-2.

[20] Път, проектиран между Пловдив и Копривщица. - Век, II, бр. 11, 15 март 1875, с. 4.

[21] За училищата в Железничанската каза. - Читалище, I, кн. 6, 15 дек. 1870, 174-175.

[22] Редовна притурка на в. България, бр. 13, 30 ноем. 1859, с. 1.

[23] България, IV, бр. 44, 11 февр. 1863, с. 347; Турция, II, бр. 35, 5 март 1866, с. 135; Панагюрище или Каменград. - Източно време, II, бр. 50, 8 май 1876, с. 2.

[24] За отправените му обвинения и за неговото писмено оправдание вж: Цариградски вестник, XII, бр. 2, 6 ян. 1862, с. 2; бр. 5, 27 ян. 1862, с. 2.

[25] Цариградски вестник, XIII, бр. 38, 4 септ. 1862, с. 4. Броят на заселените в Стрелча татари прогресивно намалява през следващото десетилетие, като от в. „Македония“ става ясно, че в края на 1871 г. в Стрелча вече са останали едва 5 къщи с татари. Вж: Македония, V, бр. 49, 7 дек. 1871, с. 3.

[26] България, IV, бр. 11, 25 юни 1862, с. 88; бр. 42, 28 ян. 1863, с. 336; бр. 48, 11 март 1863, с. 382.

[27] Македония, I, бр. 27, 3 юни 1867, с. 4.

[28] Черкезките колонии в Турско. - Левант Таймс, VI, бр. 11, 23 март 1874, с. 1.

[29] Блъсков, Ил. Нашето пътуване през планината. - Училище, II, 1872, слистък 17, 130-131.

[30] Бобчев, С.С. Из пътните ми впечатления. Писмо десето и последно. - Право, VIII, бр. 31, 12 окт. 1873, 2-3.

THE BULGARIAN NATIONAL REVIVAL PERIODICAL PRESS - ON THE TOPIC OF THE DEMOGRAPHIC DEVELOPMENT OF PLOVDIV SANJAK /DISTRICT/ IN THE 19TH CENTURY

Ventsislav Muchinov

The article differentiates the major problems in relation to the demographic development of Plovdiv sandjak in XIX century (in its formation at the end of 40 years of the century until the Liberation in 1878), which contains information in Bulgarian Revival periodicals. For this purpose the article traces the currents of some of the most prestigious Bulgarian newspapers and magazines from that era, issued both within the Ottoman Empire (mostly in the capital Constantinople) and outside its borders. These publications contain interesting information on the number and territorial distribution of the local population and demographic processes influencing its dynamics - especially for the mechanical movement (migration) of the residents of studies region.

РАЗПРОСТРАНЕНИЕТО НА ПЕРИОДИКА В БЪЛГАРСКИТЕ ЗЕМИ СПОРЕД ДОКУМЕНТИ В АРХИВА НА ЧИТАЛИЩЕ "ЗОРА" - РУСЕ

Веселина Антонова

Архивът на възрожденското читалище „Зора" е недостатъчно проучена документална сбирка, съдържаща изключително богата и единствена автентична информация за културния живот в Русе през 60-те и 70-те г. на XIX в. Съобщенията по темата във възрожденския печат, често са некоректни, а в някои случаи недобронамерени и подвеждащи. По-детайлното вникване в съдържанието на документите позволява да се очертаят преди всичко механизмите, чрез които се осъществява читалищната дейност и нейното финансиране, атмосферата, която цари в културно-просветната институция, популярността и влиянието ѝ сред местното население. От запазените документи е видно, че читалищните настоятелства са водили стриктна отчетност за дейността на институцията. До днес са оцелели финансово-счетоводните документи (1867 - февр. 1876 г.)[1] и копирната книга (дек. 1869 - (?)1875)[2], която е в много лошо състояние - голяма част от писмата са с угаснал текст и разчитането им е невъзможно. Богатата библиотека и цялото имущество на читалището са унищожени по време на бомбардировките над града през лятото на 1877 г. Счетоводните книги на русенското читалище „Зора" са водени по т.нар. „стълбовидно счетоводство". Тази счетоводна форма се използва при малък обем стопански операции и осигурява информационна представа за динамиката в имущественото състояние на читалището. Това са може би единствените запазени финансови документи на този тип институции през Възраждането.

Създадено през март 1866 г. по инициатива на Драган Цанков, читалището бързо намира своето място в променящата се градска атмосфера в най-големия български крайдунавски град. То става естествен център на създаващите се нови общности, които променят начина на общуване и използване на личното време, развлеченията, изиграва решаваща роля в процеса на сформиране на нови приятелски и професионални общности, различни от битувалите векове наред роднински, съседски и етнически взаимоотношения. Под силното влияние на своя основател в читалището се създава твърде специфична микросреда, която привлича както авторитетни русенски граждани, членове на българската църковно-народна община, така и току-що завършили реномираното класно училище младежи, бъдещи основатели на Русенския революционен комитет. Сред най-активните му членове естествено са учителите. Завършили висшето си образование в чужбина, тук те задоволяват потребността си да четат в свободното си време вестници и книги, имат възможност за интелектуални изяви и общуване, а и самите те често са кореспонденти на български вестници от Русе, пишат, издават и превеждат книги и учебници. С развит вкус към обсъждане и общуване, тук те намират естествено място за контакти. Откритото към читалището кафене създава нов тип стереотипи - превръща се в интелектуално средище, различно от съществуващите до тогава кафенета в турската, еврейската, арменската махала. А по-предприемчивите учители, членове на читалището, откриват и книгопродавница. Покрай продажбата на книги и учебници там се събират като в местен клуб учители, ученици от „погорните класове", върнали се от чужбина за ваканцията ученици и студенти.

Читалището е мястото, където всеки може да влезе и да чете български и западноевропейски вестници. Към колебаещия се пред вратата му Джендо, „слугата" Никола Обретенов отправя любезна покана: „Не се срамувай; това заведение е отворено като за вас хора" - каза той и ми подаде един вестник в ръката"[3]. Освен разпространявания безплатно вилаетски в. „Дунав", официален орган на турската власт, печатан на български и турски език, тук се получават издаваните в Цариград „Македония" на П. Р. Славейков, „Право" и „Напредък" на Иван Найденов, „Турция" на Никола Генович, „Век" на Марко Балабанов, „Левант Таймс"(„Източно време"), "Прогре д`Ориан"*. Посетителите разговарят, обсъждат новините, четат и коментират и чуждия периодичен печат - немския "Илюстр[асион] цайтунг", два френски вестника - „Ревю дьо Монд" и „Илюстрасион", белгийския „Ендепендан Белж" „Курие д`Ориан". „Най-ревностен читател беше домакинът ни чорбаджи Ангел Глаголист - пише Н. Обретенов. - Щом надвечер се прибере в къщи, ще дойде при нас в читалището и ще каже: „Момчета! Кой ще ми прочете Ендепандансите, Белжите и Куриер д`Орияните?" Някои от другарите ще му прочете и преведе от френски новините, и той сутринта рано, като събрал новините от Цариград и Европа, ще разправя в кафенето..."[4] Ето го и типичния пример как се заражда запазилата се и до днес нашенска склонност към политиканстване - дали на чаршията или в дюкяна, в кафенето или читалището, българинът отрано се приучава да обменя и коментира последните новини, тук по-явно или по-тайно се кроят и чертаят планове за бунтове и завери, тук в дебата между конформисти и радикали изкристализират решенията на най-парливите и най-злободневни проблеми на тогавашното българско общество. „Компанията ни в читалището постоянно се увеличаваше - продължава Обретенов. Образувахме един кръжок от 15 - 20 души, които с нетърпение чакахме вестниците и ги четяхме с жадност, защото тия години бяха години на черковното движение, а във вестниците се описваше борбата с Патриаршията и коварството на фанариотите“[5]. Захари Стоянов допълва обстановката: „Една вечер намерих върху масата в читалището, между другите вестници и един сгънат лист, в началото на който стоеше: „Братя българе!... За нас не остава нищо, братия българе, освен да въстанем с оръжие в ръка против нашите петвековни мъчители... На оръжие братия! Смърт на тиранина!“ и пр... На края на листа имаше изображен лев, който тъпчеше в краката си турския полумесец“[6]. Чрез читалището генералното руско консулство в града получава издавания от Л. Каравелов в Букурещ забранен от властите в. „Свобода“, „Независимост“, спомените на Панайот Хитов „Моето пътуване по Стара планина“, както и в. „Знаме“[7].

Значителна новост предлага на своите съграждани читалището - тук те могат да се абонират за всички излизащи в Цариград вестници и списания, както и за „Периодическо списание“ на Българското книжовно дружество в Браила и сп. „Училище“, издавано от Ил. Блъсков в Букурещ и Русе. Абонаментът на периодика е и важно приходно перо в бюджета на самоиздържащата се институция - на всеки 15 броя, редакцията отпуска по един безплатен за читалището. От тях Н. Обретенов изпраща на учениците в Табор и на брат си Ангел - на заточение в Акия. Чрез читалището абонамента си получава руският консул Алексей Сученков, гръкът Никола Станопуло, синът на белгийския консул Мариам Кличан внесъл 51,10 гр. за в. "Македония“[8].

Първите писма, които липсват в копирната книга на читалището, са до редакциите на вестниците „Македония“, „Право“ и „Турция“ в Цариград. Датата на изпращането им - 26 ноември 1869 г. - е уточнена по Касовата книга[9]. Информация за тях се намира във входящия дневник на в. „Македония“, където е вписано: „Русе, 7 декември 1869 г. Молят ни да пращаме всичките листове на настоятелството на българското читалище в тойзи град, а тий да ги раздават на спомоществователите“[10]. Отново чрез дневника на вестника и по писмо № 16 от 12 януари 1870 г. в копирната книга е възстановено и второто писмо: „Русе 15 декември 1869 г. „Тукашното читалищно настоятелство благодари, загдето му пратихме направо листете, според както бяха писали по-напред. Приключават още и имената на спомоществувателите за тази година“[11].

Петко Р. Славейков започва да издава в. „Македония“ в края на 1866 г. Отпечатани са шест годишнини, до спирането му на 25 юли 1872 г. Това е българският вестник с най-висок тираж - има около 3600 абонати. Той е изключително популярен, най-разпространяваният и следователно най-четеният вестник през Възраждането[12]. Славейков издава и специализирана периодика - първото българско списание за деца „Пчелица или ред книжки за деца“, което поради малкия тираж спира след 7 книжка и първото българско периодично издание за жени - „Ружица или ред книжки за жената“, от което са отпечатани само две книжки.

В Дневната книга на читалището, започната на 15 май 1869 г., на сметка 14 - Македония/Славейков са отразени следните суми, събрани за абонамент: 1870 г., януари - 2009,12 гр., февруари - 143,50 гр., преведени на Славейков - 2080 гр. (20 турски лири); април и май - 1417,50 гр. и 1002 гр., изпратени - 1248 гр; юли, август - 1187, 10 гр. и 1727, 10 гр.; септември - 197,20 гр. и 544 гр.; октомври - 115,50 гр. и 312 гр.; ноември 82 гр. и 564,50 гр.; декември 31,30 гр.; 1871 г. януари - 31,75 гр., февруари 1533 гр., март - 70 гр., април - 681 гр., през май събрани за сп. „Ружица“ - 104 гр. За периода от януари 1870 до май 1871 г. рекапитулацията по сметката е 8574,12 гр[13].

Следващите вписвания в дневната книга са от октомври 1872 г., когато в. „Македония“ вече е спрян от цензурата. Затова събирането на абонамента през 1871 - 1872 г. проследяваме по касовата книга, водена за периода 10 ноември 1867 - 29 февруари 1876 г. Събраните суми за 1871 г. са: февруари - 13-ти за ново спомоществование - 589 гр., 20-ти „от вехто“ - 28 гр., 23-ти нов абонамент - 262 гр., на 28-ми чрез Георги Петкович на Славейков са преведени 1248 гр.; на 20 март - 28 гр; април - 1-ви ново спомоществувание - 259,20 гр., абонамент за Петраки Златов - 82 гр., 14-ти - събрани още 339 гр., 24-ти - 104 гр. за сп. „Ружица“. На 2-ри и на 24-ти Каракостов изпраща на Славейков съответно - 378 гр. и 540 гр. май - събрани 139 гр.; юни - 21-ви постъпват за в. „Македония - 173,20 гр., за сп. „Пчелица“ - 61,20 гр., за сп. „Ружица“ - 52 гр.; юли - 15-ти - К. Григоров внася 41 гр. от абонамент от Иванов чифлик (с. Иваново, Русенско) и 25-ти - още 5 гр. от „вехти“; август- Н. Обретенов внася - 163 гр. и същия месец на Иван Славейков са преведени - 703,20 гр.; септември Н. Обретенов е събрал за новия абонамент - 82 гр. и „за ланско“ - 104 гр.; октомври - са постъпили само 2 гр.; ноември - чрез Гецо Сирек Басан - 82 гр. и още 151 гр[14]. И в този документ има прекъсване на водените сметки - липсват данни за периода 1872 - 1873 г., сметката на Славейков остава неприключена и липсва рекапитулация на преведените суми.

След като читалище „Зора“ се заема пряко с абонамента на в. „Македония“, на 3 януари 1870 г. настоятелството уведомява спомоществувателите, че „упълномощава госп[ода] Иван А. Попов и Кост[а] Глигориев да събират парите за вест[ник] „Македония“, заради туй имайте добрината тем да ги броите“[15]. През август Димитър Селвели отчита на касиера на читалището събрани за абонамент 143,20 гр., на 24 юли, чрез учителя Димитър Енчев са преведени в Цариград 624 гр. по колегата му Нестор Марков, а на 27 май са изпратени - 1103,10 гр. чрез Гирджиков[16]. През април 1871 г. Михалаки Стефанович внася следните суми: за „Македония“ - 143 1/2 гр., за в. „Право“ - 71 2/4 гр. и за в. „Турция“ - 82 гр. - сичко 297 гр[17].

В писмото от 1 февруари 1870 г. настоятелството уведомява редактора, че е превело първата сума от 20 л. т.: „Наистина, бае Славейков, много се трудим, за да събираме спомоществуванията Ви, и с туй от части да можем да удовлетворим нуждите Ви, но по причина на тазгодишните спрели земания - давания мъчно става каквото и да е събирание на пари, заради това не можахме до днес да съберем повече отколкото Ви провождаме. Подир някой друг ден, като съберем още, пак ще Ви проводим, бъдете спокойни!“[18]

Сред кореспондентите от Русе са членовете на читалището - Петраки Златов и Марин Тихчев[19]. Цензурата спира вестника четири пъти, а поводът за първото е дописка от Русе, в която се твърди, че редакторът поддържа възгледите на „революционния“ в. „Народност“, издаван в Букурещ. На това „открито писмо“ Славейков отговаря със следната забележка: „Целта на русенските абонати е да ни насадят на такива пачи яйца, които ние, ако седним да ги мътим, да ни можем да ги излюпим, освен тъй както те искат, или никак да не смеем да мръднем, за да не ги изпочупим и да омацаме с тях“. За тази дописка и за информациите, които публикува за съдбата на четата на Х. Димитър и Ст. Караджа, вестникът е спрян за два месеца - от 21 август до 4 ноември 1868 г.[20]. Дописки от Русе изпраща и драгомана на генералното руско консулство Захари Княжески[21].

Чрез Русе Никола Тодоров „моли да му се праща едно годишно течение от вестника в Букурещ до читалище „Братска любов“[22]. Читалище „Зора“ осигурява абонамента на вестника за Тутракан и Силистра. Гено Чолаков от Русе (дописник на вестника, бил на заточение в Мала Азия), който живее и умира в Силистра, подарява абонамент за русенското девическо училище. На 19 април 1871 г. писарят Иларион Драгостинов пише до г-н Камбуров в Тутракан: „Тукашното настоятелство на заведението „Зора“, понеже е натоварено да събере спомоществуванието на в. „Македония“, пише ни г-н Славейков да съберем и от Тутраканското училище за едно течение от една година [18]70 година, а оттам ни пишат какво вий сте били благоволили да подарите туй годишно течение на почитаемото училище, за туй, молим ви, да ни отговорите за това с пръв случай, за успокоение“. Кръстю Стойков също е сред разпространителите на в. „Македония“ в Тутракан[23]. За любопитен инцидент в Лом научаваме от писма от Русе до Славейков. Когато разпространителите на в. „Македония“ Манол Мартинов и Христо Г. Данов отиват през декември 1870 г. да вземат спомоществуванията, оказва се, че мюдюрина криел вестниците под миндера и не ги давал на абонатите[24]. В кореспонденцията си със Славейков читалищното настоятелство го уведомява за нови абонати, уточнява имената им, защото „два-три пъти... погрешно провождате вестникът, което и дава спънка за събиранието на пари", молят да се публикуват списъци на дарители на читалището, разказват за важни събития в града. Последното писмо е от 25 април 1872 г. за нови 45 бр. абонати за вестника[25].

В копирната книга на читалище „Зора" за периода 1869 - 1875 г. са запазени 21 писма до редакцията на в. „Право", по-късно „Напредък" в Цариград. На 29 декември 1869 г. настоятелството уведомява издателя Иван С. Дочков: „Приемаме вестниците ви редовно и ги разпространяваме. За ново, настоятелството ще ся труди, ако е възможно, да даде едно по-голямо разпространение на вестника Ви". Често настоятелството моли да се публикува благодарност към спомоществувателите на читалището. На 9 март 1870 г. е изпратен списък с 63 абонати[26], а писмото приключва така: „Поздравяваме ва и ви честитим радостта за решението на въпроса". Ден по-рано, на 8 март, читалището е организирало тържество по повод издаването на фермана за независима българска църква и в Касовата книга са записани 446,50 [гр.] „събраните пари от различни в деня на тържеството за въпросът..., дадохме на цигуларите - 312 [гр.] минуват на чит[алищна] каса - 134,50."[27] Сътрудник на вестника от Русе е учителят Димитър Енчев, който е и председател на читалището.

За абонамент на в. „Право" на 12 август 1870 г. в касата на читалището Петър Д. Ганев внася сумата 1505,35 гр. и веднага с немската поща са изпратени в Цариград 1514 гр. Рекапитулацията от абонамента за вестника е: за 1870 г. - 3552,24 гр.; за 1872 - 1873 г. - 1281 гр.; за 1874 г.: февруари на каса внесени - 1248 гр., различни разноски - 10,75, април, юни и август за порто писма 3 x 1,50 гр.; 30 септември внесени чрез Г. Шиваров - 728 гр., декември за колкото повече е броил Н. Тихов - 151,75 гр., за внесените му от вето - 1507,50, печалби- загуби шконтото му на гр. 4727 на 15 едно - 315, общо - 3965,50, изходни билянц уравнение на ново - 913,25, общо - 4878; за 1875 г. е отбелязан само внесен груп на 6 септември - 520 гр. и порто за писмо - 2,50; 1876 г. - февруари са събрани от 5 спомоществуватели за по 6-месечен абонамент - 260 гр., длъжници на вестника за останалото време - 1082 гр., читалищни вестници за 1 1/2 год. - 156 гр., общо - 2941,25 гр.[28]. Вестникът е имал общо около 1000 абоната, които обаче не плащали редовно, както се вижда и от цитираните по-горе финансови документи и поради тази причина бил постоянно в материално затруднение.

Седмичникът в. „Турция“ с редактор Никола Генович е издаван в периода 1864 - 1873 г. с финансовата подкрепа на турското правителство. На 9 март 1870 г., освен до редакцията на в. „Право“, настоятелството на читалището изпраща писмо със същото съдържание и до в. „Турция“ - списък на 11 абонати и поздравления за решаване на църковния въпрос[29]. Първата сума по сметката на вестника - 512,20 гр. е изпратена на 25 юли 1870 г. чрез Костаки Маринович, септември постъпват още - 205 гр., общо - 738 гр.; януари 1871 г. са събрани още 205 гр.; на 21 януари 1872 г. касиерът е отбелязал „броих на Генович за издължение на двегодишните му сметки от в. „Турция“ от 1870 до 1871 г. 297 гр.; 1872 - 1873 г. по сметка каса са отбелязани следните суми: октомври - 164 гр., януари - 140 гр., февруари-179,50 гр., март - 82 гр., април - 41 гр., юни - 229,50 гр., юли - 142 гр., общо - 1072,25 гр., остатък 94,25 гр.; 1874 г. е уравнена равносметката за внесените повече - 94,25 [30]. От Русе вестникът се разпространява и за Силистра.Чрез Никола Генович се внася абонаментът и за в. „Курие д'Ориан“, на когото през януари 1872 г. са преведени - 234 гр. На 14 март 1873 г. за „Курие д'Ориан“ и „Левант Таймс“ е предплатена сумата - 568,20 гр.[31]

Първият брой на периодическо списание „Читалище“, издавано от българското читалище в Цариград, е отпечатан на 1 октомври 1870 г. в печатницата на в. „Македония“. Списанието е доста популярно и достига 1700 бр. тираж, но поради финансови затруднения спира отпечатването му през септември 1875 г. Сътрудници от Русе са Никола Живков, Тодор х. Станчев, Антон Франгя. Кореспонденцията между двете читалища, основани по едно и също време - март 1866 г., има поразличен характер - събира се и се изпраща информация за състоянието на училищата, читалищата, благотворителните дружества в Русе, Тутракан, Силистра, Разград и пр. В този период Цариградското читалище е възприемано в българските земи като общобългарски културно-политически център[32]. Първото писмо от Русе е изпратено на 30 септември 1870 г., в което, освен списъкът на 49-те абонати, е приложен и уставът на женското дружество „Ступанка“. Към спомоществувателите от Русе, сред които са Драган Цанков, Ил. Драгостинов, Ради Иванов, Тома Кърджиев, Иван Дайнелов, Стати Попов и др. се присъединяват още трима души от Тутракан[33]. Същевременно Никола Обретенов уведомява редакцията, че подарява едно годишно течение на българчетата, ученици в Табор, Чехия. „За да изпълня целта на читалищния устав - пише той в спомените си, - аз записах за абонати на "Периодическо списание (Браила) и на българските вестници в Цариград („Турция“, „Македония“, „Право“, „Зорница“, „Читалище“) всички граждани, които можеха да платят абонамента си. Вестниците се изпращаха до мен, а аз ги разпращах на абонатите, събирах абонамента и го изпращах до редакциите. А всеки десет броя ми се отстъпваше по един брой, от които едни задържах за читалището, а втория изпращах на учениците в Табор, като им пишех много новини от Русе и от Българско по белите полета..."[34] През януари 1871 г. е преведена чрез Хр. Г. Данов и първата сума от абонамента - 1196 гр.; юни 1873 г. чрез Н. Тихов са внесени - 82 гр.; 1875 - 520 гр.; общата равносметка през януари 1876 г. е 1743,50 гр.[35] На страниците на сп. „Читалище" намираме допълнителна информация - за втората му годишнина русенското читалище „Зора" е осигурило 57 спомоществователи, за четвъртата годишнита - само 13 души, а през 1874 г. длъжниците са найиного от Русе - 1040 гр.

„Периодично списание на Българското книжовно дружество" се издава в Браила в периода 1870 - 1876 г. Отпечатани са общо 12 книжки, като трябвало, според замисъла на БКД, „не подир много време да са преобърне в действителна българска академия на науките". Сътрудници на списанието са уважавани автори като Марин Дринов, Нешо Бончев, Райко Жинзифов, Васил Друмев, Иван Вазов, Йос. Шафарик, както и членът на читалище „Зора", учителят Цани Гинчев. На 25 октомври 1870 г. русенци изпращат писмо: „Приехме един екземпляр от многополезното списание на Българското книжовно дружество и с настоящето си идим да пожелаем и на предначертаната благотворна цел на това списание най-голям успех. ...Програмата на Българското книжовно дружество и ...първий брой на Периодическото списание ясно уменуват за успеха му и извикват вече поне низ България най-радостний прием на книгите му и това е что ни най-много радува! Колкото за сега в нашето Русе са подписаха за по едно годишно спомоществование малцина, надявам се обаче, да подпълним още много листът на спомоществователите Ви тука, но за да не чакат вече подписалите, ние Ви молим да започнете да ги снабдявате с книжките на Периодическото си списание. За спомоществование остава отговорно читалището ни." Следва списък на спомоществователите - 20 души сред които Др. Цанков, Тома Кърджиев, Димитър Енчев, Симеон Златов, Тодор Маринов, Иван Дайнелов, Мариан Кличин - търговец (консул) и др.[36]. През юли 1871 г. читалище „Зора" упълномощава за свои представители в главното събрание на Книжовното дружество Т. Шишков и П. Гурбанов. Януари 1874 г. са изпратени имената на 28 абонати, като седем от тях от други градове: Драган Цанков от Цариград, Димитър Енчев - Търново, Михаил Боботинов - Цариград, Никола Икономов - Разград, Мириам Кличан - Свищов, Никола Стойчев - Цариград, учител Нестор Марков - Габрово и 20 души от Русе: Т. Кърджиев, Г. Петкович, Яким Попов, Ил. Драгостинов, И. Дайнелов, иконом Петър Арнаудов, женското д-во „Ступанка", читалище „Зора" и др.[37] През 1872 г. е събран абонамент на стойност 161 гр.; януари 1875 г. - 91 гр.; януари 1876 г. общата равносметка е 1115,50 гр.[38]

Вестник „Щутош" „лист за шега и сатира" излиза от 24 октомври 1873 г. до 25 юли 1874 г., общо 37 бр. Редакторът не е посочен, но фактически това е П. Р. Славейков. Събраните пари се изпращат до редактора на в. „Право" Иван Найденов: 1874 г. - 10 гр., 1875 - 82 гр., януари 1876 г. общата равносметка е 353,50 гр.[39]

На 12 януари 1874 г., излизащият в продължение на пет години англо-френски вестник „Левант Таймс" с отговорник Ж. Лафан Ханли, започва да се печата на български език, като негово българско издание. В. „Шутош" му дава следната оценка: „Голям вестник, хубав вестник, брате мой, но там дето ме сърби, не ме чеше той". От 31 август 1874 г. приема българското име „Източно време" и се обособява като отделен вестник с нова номерация. В редакцията му участват Др. Цанков, Хр. Ваклидов, Добри Минков и др. Лафан Ханди проявява известна независимост по осветляването на българските въпроси, в защита на Българската екзархия, защитава българите от злодействата на турците, не се съобразява с цензурата и вестникът е спрян на 16 юли 1877 г. От 26 януари 1874 г. е първото писмо от читалището до Петко Рандов: „Вестника Ви вдъхна в сърцата ни голяма радост и ний Ви желаем добри успехи..." и изпращат имената на 25 абонати, след месец те вече са 45. Любопитно е съдържанието на писмото от март с. г. - един брой ще се изпраща вече и за Тодор Тончев в Кацелово, Русенско и „един брой ще провождате за Акия в Азия под този надпис Хаваджа Илиасъ Абдул за Ангел Т. Обретенов в затворницата, надписът го подписвайте на турски и гръцки език, но гледайте да го снабдите с миналите броеве". През септември 1874 г. А. Обретенов е абониран и за „Прогре д`Ориан"[40]. Братът на Никола Обретенов - Ангел - е изпратен на заточение в Акия за участието му в четата на Хаджи Димитър и Стефан Караджа. След пет години, през юли 1873 г., семейството получава от него вест, че е жив. Читалището е осигурило абонамент и в Турну Северин на Г. Костантин Димитриу, както и в Плоещ (Румъния) за Райчо П. Гриблев. Във вестника е отпечатана и благодарност „къмто госпожица Петрана Т. Обретенова, която благоволи да подари на читалището в Русе една възглавница, украсена със шев и която нейна милост сама изработила"[41]. През 1874 г. са събрани следните суми: февруари - 2476,50 гр., декември - 2509,50 гр., „печалби и загуби за шконтото на гр. 5412 на 15 едно 360,75 гр."[42]

Вестник „Век" се появява, когато в Цариград не излиза никакъв български вестник, в паузата между в. „Право" и в. „Напредък". Първият брой се появява на 12 януари 1874 г., последният е с дата 12 януари 1876 г. В първото си писмо до редактора Марко Балабанов, от 9 февруари 1874 г., русенци го уведомяват, че

„спомоществователите на в. „Век“ се увеличават от ден на ден“ и същия месец е внесена сумата - 1362,00 гр., януари 1875 г. - 416 гр.[43]

На 12 февруари 1875 г. в Цариград започва да излиза за първи път у нас седмично „научно популярно списание“ - „Ден“. Негов издател е печатарско дружество „Промишление“, а първият му редактор е Сава С. Бобчев. В Касовата книга на читалище „Зора“ на 18 февруари 1875 г. в сметката на Хр. Д. Г. Бъчваров е вписан един шестмесечен абонамент - 82 гр.[44]

На 1 януари 1874 г. във Видин Димо Хранов започва да издава земеделско-економически вестник „Ступан“. През 1875 г. се превръща в списание и редакторът се премества в Русе, а по-късно в Букурещ. Сътрудничи на Каравелов и в неговата печатница печата изданието. За първото българско селскостопанско списание е събран абонамент за 115 гр.[45]

Няма сведения за абонамент на сп. „Училище“ в документите на читалище „Зора“. Косвена информация се намира на страниците на самото списание, където е отбелязано, че за втората му годишнина читалището е осигурило 17 абонамента и го разпространява в много градове. През 1870 г. от Русе са записани 61 спомоществователи с 40 гр. платени и 2000 гр. неплатени сметки. Постепенно версиите намаляват - остават дължими суми за 21 тела - 1050 гр. Сава Георгиев от Русе подарява едно годишно течение на училището в Пирдоп, а Цанко Досев от с. Писанец - на училището в селото.

Дългогодишният член на читалището Манол Мартинов подарява на библиотеката едно годишно течение от евангелиското периодично списание „Зорница“. През април 1871 г. Иван Добровски обявява, че ще изпраща на читалище „Зора“ 100 екземпляра (по 50 книжки от всеки брой) и 5 бр. от обявлението за издаваното от него сп. „Мирозрение“. Той очаква от русенци да го разпространяват в Цариград и Браила[46]. Във финансово-счетоводните книги на читалището няма информация за събрани средства за абонамент на сп. „Мирозрение“.

В читалище „Зора“ се получават и чуждестранни вестници. През май 1870 г. отбелязана сумата от 1360 гр. за „Revue des deux mondes“ месечно списание за литература и култура (първият брой е отпечатан в Париж през 1829 г., издава се до днес и е един от най-старите вестници в Европа). „Българското Читалище в Русе - четем в писмо до редактора на в. „Право“ Ив. Найденов, - явно благодари г-ну Г. Д. Остеновичу за подаръка от 136 екземпляра „Ревю дьо Монд“ от 1864 до 1870 година“ [47]. На 7 февруари 1870 г. е платена сумата от 816 гр. за „два вестника французки“, 17 декември с. г. - платени 540 гр. за едно годишно течение на белгийския „Ендепанданс Белж“ а на 31 април 1873 г. Иларион Драгостинов внася 91 гр. за немския „Илюстрасион Цайтунг". Н. Обретенов споменава още и гръцкия в. „Имера", издаван в Триест и сръбския „Видов дан", но за тях не се намериха сведения в документите[48]. От писмо на митрополит Григорий с дата 10 август 1874 г. научаваме, че в читалището се получава и турския вестник „Меджмуай - Маириф", който „вмещава новини по епархийските работи"[49], за който в касовите книги също няма отразени плащания.

За десетгодишния период на съществуването на читалище „Зора" русенци са имали възможност да четат и да се абонират за 16 български и 10 чужди издания. Последната рекапитулация в Касовата книга показва, че към 29 февруари 1876 г., читалището дължи от абонамент на различните периодични издания общо - 3352,50 гр.[50], една доста голяма сума, която най-вероятно остава неизплатена. Въпреки този факт, безспорен е приносът му в условията на ограничен достъп на широки слоеве от населението до печатни издания, за разпространението на възрожденския печат. С цялостната си дейност читалище „Зора" играе ролята на мощен първостепенен фактор за развитие на българската просвета и култура[51] като осигурява свободен достъп на гражданите до получаваната периодика, а на по-заможните - възможност да се абонират за български и чужди вестници и списания.

---

[1] ДА-Русе, ф. 14К, оп. 1, а.е. 4,5,6,7,8,9.

[2] Пак там, оп. 2, а.е. 1.

[3] Стоянов, З. Записки по българските въстания. С. 1983, с. 84.

* Неуточнен вестник - б.м. В.А.

[4] Обретенов, Н. Спомени за българските въстания. С. 1942, с. 79.

[5] Пак там, с. 86, 87.

[6] Стоянов, З. Цит. съч., 98.

[7] Жейнов, И. Документи от архива на външната политика на Руската империя (1865 - 1877 г.). Русе, 2009, с. 31, 53, 133-136, 140; В: Българско национално революционно движение. Чужди документи. С. 1992, Т. II, с. 92, 117, 122. Вж: Мирчева, К. Русчук и българският емигрантски печат - 60-70-те г. на XIX в. В: Алманах за историята на Русе, Т. I, Русе, 1996, 93 - 106.

[8] ДА-Русе, ф. 14К, оп. 1, а.е. 8, л. 5; а.е. 9, л. 12.

[9] Пак там, а.е. 9, л. 10.

[10] Баева, С. Дневникът на вестник „Македония". - В: Литературен архив, Т. I. Петко Рачев Славейков. С. 1959, с. 109.

[11] Баева, С. Цит. съч., с. 113; ДА-Русе, ф. 14К, оп. 2, а.е. 1, л. 16-17; Списъка на спомоществователите, вж: в. „Македония", 10 ян. 1870.

[12] Боршуков, Г. История на българската журналистика 1844 - 1877. 1878 - 1885. С. 1976, с. 239.

[13] ДА-Русе, ф. 14К, оп. 1, а.е. 4, л. 6, 7, 8, 9.вж. и а.е. 7, л. 14 - 15.

[14] Пак там, а.е. 9, л. 20 - 27.

[15] Пак там, оп. 2, а.е. 1, л. 11; оп. 1, а.е. 9, л. 13.

[16] Пак там, оп. 1, а.е. 8, л. 5.

[17] Пак там, оп. 2, а.е. 1, л. 102.

[18] Пак там, оп. 2, а.е. 1, л. 20.

[19] Баева, С. Цит. съч. с. 104, 111.

[20] В. Македония, II, бр. 7, 13 ян. 1868 г.; Литературен архив..., с. 86.

[21] в. Македония, бр. 10, 1 февр. 1869; Минкова, Л. Български възрожденци в Русия. С. 2005., с. 308 - 326; Баева, С. Цит съч., с. 80-81, 102-103; Българско национално революционно движение... с. 303.

[22] Баева, С. Цит. съч., с. 114.

[23] ДА-Русе, ф. 14К, оп. 2, а.е. 1, л. 94, 104.

[24] Баева, С. Цит. съч., с. 122.

[25] ДА-Русе, ф. 14К, оп. 2, а.е. 1, л. 16-17, 27, 38, 64, 93-94, 101, 115-116, 124, 138.

[26] Пак там, л. 7; Имената на спомоществователите на в. „Право“: Н. Иванович, М. Стефанович, Пан. Д. Рапович (?), еписк[оп] Д.Изворов, бр[атя]х[аджи]Петкович, Симеон С. Златев, бр.Петкови, Гани Рицов, Велико А. Бабаджанов, Георги Панов, Георги Великов, Марин Тифчев, Н. Маринович, Петраки Върбанов, Спас Попов, Манол Мартинов, Ник[ола] х.Димитров, Ив[ан]Дайнелов, Сим. Никола, Ангел М. Симеонов, П[етър] К .Арнаудов, [...]Добри, Димитър Богданов, Васил Радев Касабов, Енчо Д. Кицович, Тодор х. Драгнев и М. Найденов, Димитър Славов, Ради Иванов, Сава х. Петрович, Никола Петров, Петър Р. Лесов, Стоил А. Злат[ов], Ангел Русев куюмджи, Атанас Деспов коваджи, Нестор коваджи, Иван Каракашов, Георги В. Чорапчиев, Петко Малинов абаджи, Петко Цанев, Сава Иванчев Заaралия, Стоян Николов, Петър Цонев, Кирияк Димчев, Матю К. Грънчаров, Стоян х. Генов, Андрей П. Манолов, Янаки Кънчев, Георги Д. Ангелов, Костаки В. каведжи, Стоян Иванов, Петко Енчев, В. Маринов, Юрдан Кънчев, Н. Стоянов, Стати Попов, Симеон Е. Косев, братя Михалеви, В. Зуд. Манков, Девическото женско дружество "Мъдра мома", В. Т. Чамов, Сава Георгиев.

Българското читалище в Русе, Черноводската община .Българското читалище в Руссе благодари на долуозначените за помощта, която принесоха на читалището: 1. госп[один] Иван Чорапчиев подари: 10 букваря турски, 3 писмовници, 50 самоучители, 50 полушария, 10 Първи познания, 10 букваря французки; 2. госп[один] Ради Иванов подари: 1 Българска история на руски език; 3. госп[один] Радко Иванов трявналия подари гр. 45 1/2; 4. И[ван] Г. Дайнелов - гр. 91; 5. Анг[ел] Ив. Каракашев - гр. 208; 6. Черноводската община - гр. 104; 7. госп[один] Георги Калфа манастерли - гр. 50; 8. Н. Стефанов търновец - гр. 54; 9. К[остаки] Маринович - гр. 104; 10. Симеон Е. Косев - гр. 52 . За настоятелството писарят Н. П. Недялкович.

[27] Пак там, оп. 1, а.е. 9, л. 38.

[28] Пак там, оп. 1, а.е. 8, л. 3-а; а.е. 7, л. 19, 31; а.е. 5, л. 6.

[29] Пак там, оп. 2, а.е. 1, л. 25 - 26.

[30] Пак там, оп. 1, а.е. 8, л. 23; а.е. 7, л. 21, 30; а.е. 5, л. 5.

[31] Пак там, оп. 2, а.е. 1, л. 130 - 132; а.е. 8, л. 31.

[32] Харбова, Е. Българското читалище в Цариград (1866 - 1876) и културно-националното Възраждане. С., 2006, с. 26.

[33] Пак там, оп. 2, а.е. 1, л. 67 - 69, 75 - 76, 84, 113; оп. 1, а.е. 9 ,л. 19.

[34] Обретенов, Н. Цит. съч., с. 117.

[35] ДА-Русе, ф. 14К, оп. 1, а.е. 7, л. 22; а.е. 8, л. 35; а.е. 5, л. 34.

[36] Пак там, оп. 2, а.е. 1, л. 74, 78; оп. 1, а.е. 9, л. 20.

[37] Пак там, оп. 2, а.е. 1,л. 173 - 175.

[38] Пак там, а.е. 7, л. 33; а.е. 5, л. 4, 7.

[39] Пак там, а.е. 7, л. 38; а.е. 5, л. 12, 32.

[40] Пак там, оп. 2, а.е. 1, л. 177, 181, 187, 196. През 1874 г. абонатите на в. „Прогре д`Ориан" са 41 и е внесена сумата 253,50 гр. (а.е. 5, л. 21).

[41] Пак там, л 190, 199, 204.

[42] Пак там, оп. 1, а.е. 5, л. 14.

[43] Пак там, л. 15, 26, 32; оп. 2, а.е. 1 л. 182.

[44] Пак там, а.е. 5, л. 38.

[45] Пак там, л. 36; оп. 2, а.е. 1, л. 205.

[46] Данова, Н. Иван Добровски в перспективата на българския XIX в. С., 2008, с. 333.

[47] Пак там, а.е. 4, л. 8; а.е. 9, л. 16; оп. 2, а.е. 1, л. 43.

[48] Пак там, а.е. 9, л. 14, 20; а.е. 8, л. 31. Вж. Обретенов, Н. Цит. съч. с. 78.

[49] ДА-Русе, Ф. 43К, оп. 1, а.е. 1590, л. 119-а.

[50] Пак там, ф. 14К, оп. 1, а.е. 5, л. 31.

[51] Вж: Антонова, В. Възрожденското читалище „Зора" в Русе. Русе, 2010.

DISSEMINATION OF THE PERIODICAL PRESS WITHIN THE BULGARIAN LANDS ACCORDING TO DOCUMENTS FROM THE RECORDS OF THE „ZORA" COMMUNITY CENTRE - RUSE

Veselina Antonova

The community center "Zora" have played a very important role for distribution of Bulgarian revival print issues and foreign periodicals, in that moment, when a big part of the society has a limited access to print issues. With its whole activity from 1866 until 1876 it supports the development of Bulgarian education and culture, giving the citizens the possibility to read different newspapers and magazines or to make a subscription. The kept archives give the unique chance to the history of institutions before the Liberation researcher to study the mechanisms of plough back, as well as the specific atmosphere in those community centers und their popularity and influence among the resident population.

БЪЛГАРСКИЯТ ВЪЗРОЖДЕНСКИ ПЕЧАТ И ПАНАГЮРИЩЕ

Атанас Шопов

Българският периодичен печат през Възраждането е сравнително добре проучен[1]. Независимо от съществуващата литература за историята на Панагюрище и Панагюрския край могат да бъдат използвани от периодическия печат множество дописки, статии, съобщения и др. По числото на поместените материали в предосвобожденския печат и по издадените книги от тукашни автори, Панагюрският край заема видно място. От това време могат да се наброят над 600 печатни работи. В тях са засегнати най-различни въпроси от обществения живот, училищното дело, черковния въпрос и пр., както и за гнета на османската власт над населението в този край[2].

Редица панагюрски младежи се обучават в цариградските училища. Освен с учебните занятия, те се занимават активно и с книжовна дейност, повечето от тях са сътрудници на българския цариградски печат. Имената на В. Чолаков, П. Карапетров, М. Дринов, Н. Бончев, П. Бобеков, А. Шопов, Н. Попов и др. се срещат често на страниците на вестниците и списанията, където поместват свои статии, дописки или преводи. Карапетров, Бобеков и Шопов участват в ръководството на печатарско дружество „Промишление“[3]. Наред с това панагюрци списват вестници - „Ден“ - основан от П. Карапетров, а „Секидневний новинар“, редактиран от П. Бобеков.

В резултат от бурно развитие на просветата и културните постижения се формира и умножава елитът на нацията - българската интелигенция. Историческата епоха привлича съзнанието на българите с идеята за нацията. Като феномен Възраждането се извършва на основата на езика, особените обичаи, духовните и културни черти на народа. В отговор на новите потребности се ражда и българският периодичен печат.

Без да претендира за пълна изчерпателност, настоящето научно съобщение цели да разкрие как е представено Панагюрище на страниците на българския възрожденски печат. В града и близките му краища се разпространяват: „Цариградски вестник“, сп. „Български книжици“, в. „България“, в. „Дунавски лебед“, в. „Българска пчела“, в. „Турция“, в. „Македония“, в. „Право", сп. „Читалище“ и др. В тях намираме дописки по народните работи от Панагюрище.

На страниците на възрожденската преса откриваме сведения за Панагюрище и Панагюрския край, които очертават общественоикономическия живот в този район. Пресата съобщава за различни прояви в отделните области на живота. Вестниците започват да служат не само за предаване на новини и съобщения, а стават трибуна и за тяхното обществено обсъждане. Политическите и икономическите въпроси и събития се разглеждат от различна гледна точка. Печатът се превръща във фактор за влияние върху разбиранията и схващанията на хората или групи от тях. Той става изразител на общественото мнение. В това време не съществува въпрос от значение за народния живот, който да не намира отражение в българската преса[4].

Първото, което узнаваме за Панагюрище, е статутът, който е имало селището в империята като войнуганско село. Наред с народното име Панагюрище, османската власт го нарича Отлуккьой (село на сенокосачи), Атликьой (село на конници), име, произтичащо от специалния статут, който получили жителите му, определени за войнуци след завладяването на селището от османците. Този статут осигурява на населението му известни привилегии, срещу задължението да дават помощни войници - сенокосачи, конегледачи и обозни придружвачи на османската войска. Такива задължения панагюрци изпълняват до началото на Танзимата (реформите) - 1834-1839 г. Този факт изиграва безспорно положителна роля в историческото развитие на селището. Именно поради специалния статут в Панагюрище се преселват хора от различни краища на поробеното Отечество. Много са историко-географските сведения за Панагюрския край. В периода 1864-1866 г., след реформата за вилаетите, Панагюрище е обявен за град[5]. Самото селище наброява от 2500 до 3000 домакинства[6].

Просветата и културата са сред основните теми в българския възрожденски периодичен печат, на това се дължи до голяма степен подема в образованието, възпитанието и културата - тези сложни и важни въпроси, които занимават поколения българи. Църковният въпрос е втората голяма тема, която не слиза от колоните на възрожденската ни периодика. Третата обемна тема е политическото ни освобождение[7].

Съществена тема в печата са икономическите и социални въпроси. Те засягат както стопанското развитие на Панагюрище, така и цялата страна. От статиите и дописките във вестниците добиваме представа за фискалната система в империята и в частност за начина на разпределяне и събиране на данъците в Панагюрище. Немалко са сведенията за стопанското развитие на Панагюрище, както и за отношението между отделните социални групи в средногорския градец. Едни от тях изясняват неправилното разпределение на данъците, както и извършени своеволия и „злоупотребления“ от страна на чорбаджиите в Панагюрище. По повод на една такава жалба е наредено на пловдивския управител да разбере положението и да вземе всеки „според имането си да плаща вергията“[8].

През 1856 г. се засилва разбойничеството. Османската власт не може да гарантира имота и живота на българите. На много места, особено в планинските области, българите самостоятелно организират своята защита. В Пазарджишка каза, според съобщения в печата, върлували повече от 60 разбойници, 15 от тях опустошават Панагюрище, Копривщица и околните села[9]. Такива грабежи в Панагюрския край стават и през следващите години. Фактите за извършваните разбойнически нападения в Пазарджишката каза се потвърждават от Стефан Захариев в писмо до Салчо Чомаков в Пловдив. Той моли Чомаков да се застъпи пред пловдивския управител за премахването на „голямото зло“[10]. Това показва, първо, че кризата в империята се задълбочава, независимо от оповестените реформи; второ, печатът дава известна възможност на българите да протестират и настояват за решаване на проблемите. Така че в печата често се свързва информацията с критика срещу съществуващия произвол и възхвала на законността и справедливостта.

Информациите за вътрешната политика на Османската империя позволява на българските читатели да се запознаят с живота извън тяхното селище и район, да се почувстват не само поданици, но и политически субекти с определени права. „Въпреки изцяло лоялния характер на политическата информация, при постоянния акцент върху българската самоличност на читателя, тя несъмнено е способствала за изграждането на модерно политическо мислене, в което националните проблеми са се обособявали с по-ясни контури и смисъл“[11].

Възрожденската преса изобилства със сведения за обществената дейност, развивана от българите и българските общини, в частност в Панагюрище. Така сънародниците узнават, че панагюрските епитропи отделят средства за образованието на редица будни младежи. В дописка от Панагюрското читалище във в. „Турция“ ние разбираме, че все повече „народните чувства се събуждат и развиват у нашите съграждани“[12].

Училищното дело от самото си начало има обществено-материална опора в занаятчийското и търговското съсловия. Тази свобода, с която се ползват жителите на Панагюрище, както и богатата природа, сред която е разположено селището, позволяват през епохата на Възраждането то да просперира като икономически център. Фактически тази самостоятелност способства и за укрепване на народностния дух на населението.

Уредбата на панагюрското училище и изпитите, които се провеждат в него, са също обект на информация във възрожденската преса[13]. Неспирният стремеж на будното население за просвещение е в ход. В. „България", бр. 62 от 25 май 1860 г., съобщава за забележително културно събитие в Панагюрище. В деня на славянските просветители Кирил и Методий, с пламенна реч на учителя Н. Харитонов, панагюрци тържествено откриват своята първа училищна библиотека, за която почти десет години упорито и грижливо събират книги и ръкописи. В продължение на години пресата отразява това духовно богатство в Панагюрище[14].

Като логическа последица от просветното и културно въздигане на панагюрци е основаването на 27 юли 1865 г. на читалище „Виделина". В името му основателите съзират „труд, напредък, знание"[15]. Подобаващо внимание на българските читалища отделя Марин Дринов, като дава препоръки за тяхното развитие и основни насоки в дейността им, които са отразени в печата[16].

Особено внимание се обръща върху църковната история и миналото на Средновековна България, за да се изтъкне българското право за независима духовна йерархия. Вестниците в Цариград - „Цариградски вестник", „Време", „Съветник", „Македония", „Право", „Напредък", „Век", „Ден" са важен фактор в делото за народна пробуда, за която те призовават с пламенни статии, бележки, дописки и съобщения.

Както навсякъде преди Освобождението в селищата с чисто българско население, така и в Панагюрище хората са силно привързани към православната вяра на дедите. В продължение на векове църквата е пазителка на българския дух и на родното четмо и писмо. От печата узнаваме, че населението не се поддава на безропотно преклонение пред авторитета на Цариградския патриарх, зад който се крият опасните за българщината попълзновения на панелинизма. Чрез словото и перото, най-добрите представители на българския народ се борят да запазят „своя род и език". Особено внимание във възрожденския печат е отделено на църковния въпрос и борбите срещу чуждите пропаганди. На фона на общото църковно национално движение откриваме сведения за проявите му в Панагюрище.

В средата на XIX век е обичайно поклонението на панагюрци в християнските светини - в Зографския и Хилендарския манастир. В Хилендарския манастир по това време е калугер панагюрецът Нарцис (Наркист) със светско име Иван Томов, който проявява големи грижи за родния си град, като изпраща помощи за училищата и църквите от 1858 г.[17].

Символ на икономическото замогване на Панагюрище и Панагюрския край е построяването на църквите - „Св. Въведение Богородично" и „Св. Георги". Щедро подпомага с пари строителството и най-богатият панагюрец - Пенчо Хаджилуков. Ревностен пазител на християнските норми, той дава стотици хиляди гроша за постройката на величествения храм „Св. Георги". С радост панагюрци съобщават в „Цариградски вестник", че има хора, които мислят за бъдещето. В случая дядо Стою Мечанина завещава на църквата „Св. Георги" 50 000 гроша, като за разпоредител определя хаджи Лука. С тази сума продължава „устроението" на църквата[18]. Родолюбивата му постъпка е направена достояние на тогавашното общество. Тя е един от примерите, които показават как са се решавали някои проблеми тогава.

Една дописка от Панагюрище до в. „Време" (бр. 13 от 5 ноем. 1866 г.) описва как са постъпили в българското село Бъта. Жителите там били принудени да ходят в Панагюрище, за да „са черкуват и да приемат светите тайнства". Затова те решили да си съградят църква и тя била осветена през м. октомври 1866 г. от архимандрит Дамаскин, който е „главен управител на българските черковни работи в Пловдивската епархия". Този случай говори: първо, за съхраняването на християнските ценности, които имат дълбоки корени; второ, за нарастналите духовни потребности на българите и възможността да ги удовлетворят; трето, проличава обособяването и постигнатата самостоятелност на българското църковно настоятелство на Пловдивска епархия; и четвърто, потвърждават се важните функции в църковните епархийски дела на панагюреца архимандрит Дамаскин.

Само няколко месеца след установяването на митрополит Панарет в Пловдив той посещава Панагюрище на 22 април 1873 г. Посрещнат е тържествено от населението на града и околните села. В негово присъствие се свиква събрание в общината, на което присъстват епитропите и видни граждани. Тези и много други факти от миналото на Панагюрище затвърждават убеждението, че вяра, етичност, патриотизъм и труд са представлявали за нашите деди неделим синтез, неписан закон, със свое приложение в реалния живот. Любопитно е самобитното панагюрско решение - кръчмите да бъдат затворени всеки празничен ден. Така панагюрци взимат мерки за укрепване на моралните норми в селището. Това решение е спазвано строго до Освобождението. То предизвиква възторг у Захари Стоянов, че няма „отчаяни пиеници в чистото българско село Панагюрище, не съществуват тук мрачни вертепи кръчми, не е родило още трудолюбиво Панагюрище херои за последните тия заведения"[19]. И действително, в онази епоха набожността, трудолюбието и трезвеността на панагюрци са рядкост, която буди възхищение.

Упоритата съпротива на Цариградската патриаршията и забавянето на окончателно решение от Портата на църковния въпрос създават условия за проникване в българските земи на западните църкви. Засилването на католическата пропаганда представлява сериозна опасност за българския народ, заплашен от ново разделение на силите. Тогава се появяват съобщения в цариградския печат, които алармират за проповядване на „папищанството“ в Панагюрище. Самата Панагюрска община възразява срещу тези писания. Според общинарите, стремежите на българите за самостоятелност в духовната сфера не са синоним на заблуждения[20].

Колкото до протестантството, то за проникващото му влияние в Панагюрище пише „Цариградски вестник“[21]. Протестантската пропаганда в Панагюрище е свързана с името на д-р Лонг, един от първите мисионери на тази църква у нас. Още през 1861 г. той изразява своите възгледи по отношение на българския църковен въпрос[22]. Мисионерите протестанти развиват усърдна дейност, като използват читалищни сбирки, където разясняват публикации в цариградските вестници. Такива публични обсъждания има и в панагюрското читалище. Като ответна мярка, Чолаков начева изнасянето на проповеди в църквата и читалището, с които спечелва още по-голямо уважение от страна на миряните[23]. Стреснати от успеха на чуждата религиозна пропаганда, панагюрските просветители започват по-твърда борба срещу нея.

Народът се осъзнава национално и просветните му интереси бързо нарастват - навсякъде се отварят училища, печатат се български книги - главно учебни помагала. Изключителен белег за духовния възход на Панагюрище установяваме при честването на празника на светите братя Кирил и Методий[24]. Този ден за първи път е определен като празник и вписан в българския календар от панагюреца Велко Радов Королеев, автор на „Месецослов или Календар вечний“[25]. Така се открояват белезите на раждащата се нация - образование на роден език, култура и духовност. Още на времето е отбелязвано, че този празник е като на „Възкресение“. Ясно проличава от година на година събуждането и развитието на народните чувства у панагюрци, и изобщо сред всички българи.

На страниците на печата намираме обилни сведения за обществената и творческа дейност на В. Чолаков и С. Радулов[26]. Много са дописките в българския печат, които отразяват родолюбивата дейност на плеяда панагюрци в различни крайща на българското етническо пространство и в чужбина - Нешо Бончев, Марин Дринов, Никола Попов, Дамаскин Велешки, Манчо Джуджев и др.

Още преди възстановяването на българската държавност възрожденската преса надхвърля традиционните си функции - да дава познание, да социализира, да убеждава, да контролира и да забавлява. Следователно, има всички основания твърдението, че възрожденската журналистика съдейства за възобновяването на българската държавност[27].

След Априлското въстание българският цариградски печат се радикализира, поради което заплаща с цената на спирането на основни вестници.

Нашата преса е част от системата на българските институции, които са обърнати към държавната идея. „Българинът е приучван от пресата ни към държавност в различни тематико-проблемни полета, което показва тънко премислена и осъществена работа“[28].

Възрожденската епоха заставя българските книжовници да се грижат сами за издаването и разпространението на своите книги чрез системата на спомоществователството. Броят на записаните спомоществователи е показател за нивото на грамотността сред българите и за интереса им към книгите. За Панагюрище цифрата е висока - 3185. Явно и в тази насока селището има водеща роля както в стопанското, тъй и в просветното развитие[29].

Утвърдено е мнението, че отразявайки най-пълно проблемите, тенденциите и многообразието на живота, периодичният печат съществува, според А. Димитров, „като своеобразен летописец на своето време“, т. е. отразява „историческата същност на епохата: формирането на нацията и осъществяването на нейните основни задачи - духовно и културно обособяване и политическо освобождение“[30].

Въз основа на този кратък преглед, който направихме по темата, могат да се визират следните основни нейни аспекти:

1. Чрез възрожденския печат по-лесно установяваме появата и развитието на процесите, които протичат сред българите в онази епоха и, в частност, в Панагюрище.

2. Пресата е един нов фактор за духовно развитие, с широко въздействие, който улеснява успешното завършване на църковната борба, стимулира напредъка на просветата и подготовката за самостоятелен живот.

3. Възрожденският периодичен печат е отражение на интензивния духовен и обществен живот на българския народ. Неговото утвърждаване несъмнено допринася за общото му културно издигане. У панагюрци явно се поражда стремеж към един по-богат духовен мироглед и за формиране на гражданско общество.

---

[1] Бобчев, С. С. Преглед на българский периодичен печат от 1844-1894 г. - В: Юбилеен сборник по случай петдесетгодишнината на българската журналистика. С., 1894, 5-85; Бобчев, С. С. Заслуги на цариградския печат в освободителното дело с оглед на славянската идея. - В: Прослава на Освободителната война 1877 - 1878. С., 1929, 94-115; Стоянов, Ст. Поява и развой на българския периодичен печат. С., 1936; Българска възрожденска книжнина. Т. I. Съставил М. Стоянов. (Под ред. на Ал. Бурмов). С., 1957; Боршуков, Г. История на българската журналистика. От зараждането на българския печат до Освобождението през 1878 г. С., 1957; Боршуков, Г. Вестници и вестникари. С., 1984; Димитров, А. Българският периодичен печат в Цариград в условията на османската политическа действителност. ИПр., XLVIII, 1991, кн. 9, 17 - 35; кн. 10, 21 - 37; Константи-

нова, Здр. Държавност преди държавата. Свръхфункции на българската възрожденска журналистика. С., 2002; Гетова, Е. Вестникът като учебник (за някои аспекти на рецепцията през Възраждането). - В: Електронно издателство LiterNet, 09.11.2005 и др.

[2] Шопов, П. Библиография. - В: Летопис на Панагюрския край, 1963, бр. 2, 27.

[3] Македония, V, бр. 3, 18 ян. 1871; бр. 5, 22 ян. 1871; Шопов, А. Страници из съученичеството ми със С. С. Бобчев. - В: Юбилейна книга в чест на С. С. Бобчев по случай 50-годишнината му от обществено-публицистичната му и книжовна дейност 1871-1921. С., 1921, 30-32; Тилева, В. Българско печатарско дружество „Промишление" в Цариград /1870 - 1885/. С., 1985, 78, 239-244.

[4] Стойков, С. Предосвобожденски периодичен печат. С., 1939, V-VI; История на България. Т. 6. С., 1987, 515.

[5] Ден, II, бр. 19, 1 май 1876; Карапетров, П. П. Материали за описание на града Панагюрище и околните му села. Средец, 1893, 27-29; Йонков, Хр. Панагюрище - център на Априлското въстание. С., 1975, 10-11.

[6] България, IV, бр. 44, 11 февр. 1863; Турция, II, бр. 35, 5 март 1866; Ден, II, бр. 19, 1 май 1876.

[7] Бобчев, С. С. Заслуги на цариградския печат в освободителното дело с оглед към славянската идея, с. 98; Стойков, С. Цит. съч., XI-XII.

[8] НБИВ - БИА (Пловдив), Кол. 2, а. е. 7, л. 3; Съветник, II, бр. 19, 8 авг. 1864.

[9] Цариградски вестник, VI, бр. 282, 23 юли 1856; бр. 300, 27 окт. 1856; VIII, бр. 384, 21 юни 1858.

[10] НБИВ - БИА, Кол. 2, а.е. 7, л. 4.

[11] Димитров, А. Цит. съч., ИПр., кн. 9, 21.

[12] НБКМ - БИА, ф. 47, II А 3881; НБИВ - БИА, Кол. 2, а.е. 7, л. 9-10; Турция, II, бр. 48, 4 юли 1866.

[13] Турция, II, бр. 7, 21 авг. 1865; бр. 10, 11 септ. 1865; бр. 22, 4 дек. 1865.

[14] България, II, бр. 85, 2 септ. 1860; IV, бр. 44, 11 февр. 1863; Турция, II, бр. 24, 18 дек. 1865.

[15] Турция, II, бр. 10, 11 септ. 1865; Сугарев, А. и Попзлатев, Зл. 100 години народно читалище "Виделина" Панагюрище. 1865 - 1965. С., 1965, 8-11.

[16] Македония, III, бр. 42 и 44, 3 и 11 окт. 1869; Право, IV, бр. 32 и 33, 4 и 11 окт. 1869.

[17] Македония, V, бр. 9, 2 март 1871; бр. 17, 27 апр. 1871; Шопов, П. и Горинов, Н. Сава Радулов. - В: Панагюрище и Панагюрският край в миналото. С., 1961, 103.

[18] Цариградски вестник, X, бр. 481, 30 апр. 1860; Оборище, XII, бр. 370, 15 авг. 1944; Шопов, А. Панагюрище в църковно-националното движение. Панагюрище, 2008, 17-50.

[19] НБКМ - БИА, Ед. пост. № 2/1950, л. 11-12; Турция, IX, бр. 16, 1 юни 1873; Стоянов, З. Записки по българските въстания. Съчинения. Т. 1. С., 1983, 327.

[20] Цариградски вестник, X, бр.455, 31 окт. 1859; България, I, бр. 35, 21 ноем. 1859. Черновежд, П. Няколко записки от сегашния век. - В: Сборник за народни умотворения, наука и книжнина. Т. VI. С., 1891, 399-404.

[21] Цариградски вестник, X, бр.455, 31 окт. 1859.

[22] Векилин и Искрин Протестантската пропаганда в пределите на Източната и в частно на Българската църква в XIX столетие. - В: Български църковен преглед, 1895, кн. 5-6, 81-82.

[23] ИМ - Панагюрище, Възраждане, инв. № 890, л. 19, 23-26, 28, 30; Сугарев, А. Ролята на читалище „Виделина" в обществения и културен живот на Панагюрище. - В: Панагюрище и Панагюрско в миналото. С., 1956, 271; Турция, II, бр. 44, 7 май 1866; IV, бр. 7, 2 септ. 1867; V, бр. 29, 6 септ. 1869.

[24] България, I, бр. 10, 30 май 1859; бр. 14, 27 юни 1859; Цариградски вестник, XI, бр. 24, 10

юни 1861; Турция, II, бр. 48, 4 юли 1866.

[25] Карапетров, П. П. Сбирка от статии. Средец, 1898, 28-29; Кръстев, Л. Досег. С., 2002; Шопов, А. Панагюрци в Цариград през 30-те - 70-те години на XIX век. С., 2006, 38.

[26] България, I, бр. 37, 5 дек. 1859; II, бр. 102, 1 март 1861.

[27] Константинова, Здр. Цит. съч., 8-12.

[28] Пак там, 11-12.

[29] Стоянов, М. Спомоществователите. - В : Възрожденски книжари. С., 1980, 339-340.

[30] Димитров, А. Цит. съч., ИПр., 1991, кн. 9, 18-20.

BULGARIAN NATIONAL REVIVAL PRESS AND PANAGYURISHTE

Atanas Shopov

Reports, articles and announcements emerging the liberation, can be used for the history of Panagyurishte and the region. As the number of found materials in the newspapers and issued books by authors - panagyurtsi, Panagyurishte end figure prominently. It may be time numbered over 600 printed works. They are affected most - issues of public, school, church and other nature, as (somehow or other) Ottoman abuse of power over the population in this region.

The names of V. Cholakov, S. Radulov, P. Karapetrov, Damaskin Veleshki, M. Drinov, N. Bonchev, P. Bobekov, A. Shopov, N. Popov etc, occur frequently in the pages of newspapers and magazines, where they add their own articles and translations. P. Karapetrov, Bobekov and Shopov participate in the management of printing company „Promishlenie". Furthermore panagyurtsi wrote newspapers - „Den" (Day) by P. Karapetrov and „Sekidnevniy Novinar" edited by P. Bobekov.

By the Renaissance print, we find emergence and development of processes taking place among the Bulgarians in that era, in particular, Panagyurishte.

Press is a new factor in spiritual development that affects and gives a result of successful completion of the church struggle, expansion of education and preparation for independent living.

Renaissance periodical print is one of the clearest signs of an intense spiritual and political life of the bulgarian people. Factor which undoubtedly contributes to the cultural advancement. In panagyurtsi desire arises to a richer spiritual worldview and formation of civil society.

ПОЛИТИЧЕСКАТА ДЕЙНОСТ НА МИДХАТ ПАША, ОТРАЗЕНА НА СТРАНИЦИТЕ НА БЪЛГАРСКИТЕ ВЪЗРОЖДЕНСКИ ВЕСТНИЦИ

Теодора Бакърджиева

Мидхат паша е един от най-видните представители на новото реформаторско поколение, което черпи идеи от епохата на Танзимата, доразвива ги и повежда решителна борба за преодоляване на дълбоката криза, обхванала Османската империя. С дългогодишната си дейност на държавен чиновник, преминал през всички степени на административната йерархия, той се откроява като забележителен държавник, последователен защитник на интересите на империята, борец за нейната модернизация и за възстановяване на международния ѝ престиж. Изследователите са единодушни, че Мидхат паша добавя нов щрих към образа на турския реформатор - той е реформатор практик, първият, който решително излиза от рамките на писаните декрети и с невероятна енергия и упоритост превръща османските провинции в своеобразни експериментални „лаборатории“[1].

Началото на обществената му биография съвпада по време с надигащото се мощно движение за реформи, което бележи не само кариерата, но и целия му жизнен път. Още съвсем млад Ахмед Шефик (рожденото име на Мидхат паша) е назначен за секретар на протоколния отдел на Висшия юридически съвет, където прави впечатление на Мустафа Решид паша. Големият реформатор го привлича в екипа си и така младият чиновник получава житейския шанс да участва в подготовката на законопроекти и юридически постановления, издържани в духа на новите реформи, да общува с хората, които в момента творят история на империята, опитват се да градят нейната нова визия.

Въпреки че започва да служи на държавата си едва тринадесетгодишен, повече от две десетилетия Мидхат е един от стотиците анонимни държавни чиновници, чийто рутинен труд е далеч от вниманието на пресата[2]. Медийният интерес към него датира от втората половина на 50-те години на XIX в., а от края на 60-те години до смъртта му през 1884 г. е една от най-коментираните личности на страниците на местния и европейски печат. Дейността му попада и в полезрението на българските възрожденски вестници, които го възхваляват, оспорват, критикуват, заклеймяват - тонът и използваната лексика се диктуват от идейните позиции и конкретните задачи на вестниците. Българските издания проявяват интерес към

мисиите му от 1857 г. към реформите, извършени в Нишкия еялет и в експерименталния Дунавски вилает. Името му се появява на страниците им по повод проекта му за сливане на българските и турски училища, инцидента на австрийския кораб „Германия", разгрома на четите през 1867 г. и 1868 г., широко са отразени също назначаването му за велик везир през 1872 г., падането му от поста, дейността му през превратната 1876 г. и политическият процес срещу него през 1881 г.
Пръв „Цариградски вестник" отразява резултатите от инспекционната проверка, извършена от Мидхат ефенди, който е изпратен в Дунавската провинция, за да се запознае отблизо с методите на управление на силистренския валия Мирза Саид паша и видинския Муамер паша. Сблъскал се с невъзможността на местните власти да овладеят положението, Мидхат ефенди подготвя предложение за реорганизация на управлението по места чрез по-нататъшна централизация. Когато се връща в столицата, не се поколебава да обвини пред Високата порта отделни местни управители в злоупотреби и да поиска тяхното освобождаване от заеманите постове. Той е убеден, че със своята некомпетентност и корумпираност те дълбаят пропаст между населението и държавата, а последствията от това са непредвидими. В резултат от инспекцията на Мидхат ефенди, Саид паша е свален и на негово място е назначен Исмет паша, от поста си са отстранени и дефтердаринът Хайри ефенди, бюлюкбашията Хюсмен и др. По повод тази успешна мисия „Цариградски вестник" съобщава, че няколко местни чиновници са „под запирка", а направените от тях злоупотребления „с такава точност са издирват и излизат на яве, гдето останахме слисани и благодарни; да бяха същи европейци не ще можеха толкова деятелно да испитват и да наказват"[3].

През 1857 г. Мидхат ефенди е изпратен да инспектира Търново - проверка, провокирана от църковната разпра между гръцкия владика Неофит Византиос и българското население. Острите сблъсъци между двата лагера принуждават правителството да изпрати няколко анкетьори, които извършват разследване на причините за вълненията, но получените доклади са пълни с противоречиви сведения и взаимно изключващи се мнения. При пристигането на поредния правителствен чиновник, Мидхат ефенди, „Цариградски вестник" информира, че той е изпратен от Правителството, за да „изпита всичко и нареди нашите работи толкова добре щото никой да не може да кажи, че Н.М. е пристрастно действал, но да нареди градските ни работи според танзиматските закони на нашето Честно Правителство". Без да крие одобрението си, вестникът подробно разказва за извършеното от Мидхат ефенди. Още през първите дни на престоя си той предупреждава, че от тук нататък в „Търново не е позволено от Царството да има Тарафи (партии, групи, различни страни - б.а.) и че строго ще се накажат ония, които се осмеляват да престъпят тия царски заповеди“. Младият турски чиновник повелява да се освободят „всичките запрени, които според владиката бяха са запрели, с кефилнаме за да ги осъди полека лека, което и почна тоз час деятелно да струва, и както са научаваме, до сега никой не се е намерил за наказание, напротив някои уже се оправдаха и познаха за съвсем невиновати и се освободиха, а другите ще са изпитат и съдят“[4]. В тази трудна мисия Мидхат ефенди не се ограничава само в църковната разпра, а обикаля и селата, въвежда нови правила за работа на общините, поставя под контрол откупната система. В резултат на нововъведенията, селяните имат възможност да се избавят от системните злоупотреби от страна на богатите откупчици и алчни селски чорбаджии. След отпътуването му търновци благодарят на правителството, че е изпратило човек като Мидхат ефенди „справедлив, доброжелателен и милостив“[5].

Със своите успешни мисии младият чиновник печели симпатиите на българското население, а печатът започва още по-внимателно да следи дейността му. „Цариградски вестник“ не пропуска назначаването му за управител на Нишкия еялет. В обширен материал изразява надеждите на жителите на пограничната област, че новият управител ще успее да умиротвори района и да донесе благоденствие на поданиците[6]. Само след няколко месеца се коментират и първите положителни резултати - улиците са изчистени, хигиенизират се градските тъмници, започва строителство на нови пътища и мостове, обръща се внимание на състоянието на училищата[7].

Начинанията на Мидхат паша в Ниш се наблюдават с интерес от всички, а постиженията му вдъхват надежди на столичните реформатори, които имат възможност на практика да убедят себе си и другите, че това е правилният път. Успехите на нишкия генерал-губернатор са причина да бъде върнат в Истанбул и поканен да сподели своите идеи и натрупан опит. В броя си от 18 юли 1864 г. в. „Съветник“ съобщава, че Мидхат паша е отзован, пристигнал е в столицата и незабавно е приет от султан Абдулазиз[8]. На тази среща османският владетел официално го уведомява, че по искане на Фуад паша и Али паша е включен в ръководената от тях група, която разработва проект за административна реформа. Новата правителствена комисия започва работа незабавно и въпреки че работи под силен натиск от страна на опозицията, успява да разработи закона за новото административно деление и формирането на вилаетите. Мидхат паша е назначен за управител на експерименталния Дунавски вилает, което е голямо признание за досегашната му реформаторска дейност.

Застанал начело на една огромна административна област, Мидхат паша започва провеждането на серия от реформи, които преследват амбициозната цел да се достигнат европейските стандарти в областта на обществено-политическия и икономически живот. Зад тази негова амбиция стои твърдото му убеждение, че за да бъде запазена целостта на империята, тя трябва да бъде в крак с времето. Като представител на официалната власт, Мидхат паша докрай защитава интересите на държавата - позиция, която го изправя срещу освободителните прояви на българите. Дейността му по укрепване на границата, идеите му за реформиране на просветата са посрещнати крайно негативно, особено от страна на революционно настроените емигрантски среди, които призовават на борба за политическа свобода и независимост, за разрушаване устоите на империята. Изключително остри са възраженията срещу замислената от него реформа в областта на образованието. Вестниците „Време“, Македония“, „Дунавска зора“ повеждат яростна кампания срещу опитите да се посегне на достиженията на българското училище. В серия от статии се показва опасността, пред която е изправено българското общество. Според Тодор Бурмов ако проектът успее, той „може да спъне не само развитието на българската словесност, но и напредването на образованието между българите“[9].

Въпреки критиките срещу някои реформи, българската преса признава заслугите на Мидхат паша за положителните промени в Дунавския вилает. Дори след преместването му в столицата, дейността му като валия продължава да се обсъжда. Често го сравняват с приемниците му, които не притежават неговите качества, не успяват да продължат заложените от него реформи, дори позволяват да се върнат старите порядки и морал в управлението. След напускането на Мидхат паша във вилаета постепенно взема връх анархията, вършат се безчинства, няма ред, няма спокойствие и сигурност. По този повод в. „Македония“ признава: „Ако треба да си изповядаме правото, такива работи не ся чуваха във времето на незабравимия от турци и християни Мидхат паша, който нощем сам ходеше по улиците и като уловеше някой край-чапкънин (безделник, разбойник от покрайнините - б.а.), то сам му строшаваше ножа и го затваряше тутакси“[10].

След 1867 г. нагласите в българското общество се променят и все по-често започва „да се шушне и за политическа свобода“[11]. В речника на българите трайно навлизат думи като „комита“, „комитет“, увеличава се броят на емигрантските печатни издания, които, недосегаеми за сковаващите правила на цензурата, внушават, че времето на реформите вече е отминало и е дошло време за борба, време всички заедно да покажат, че са народ. Вестниците „Свобода“, „Независимост“, „Знаме“, „Български глас“, „Стара планина“ доказват на практика твърдението на немския философ и историк Освалд Шпенглер, че печатът е ефикасно средство за водене на война от разстояние[12]. Показват, че когато попадне в умели ръце, словото може да бъде „духовна артилерия", способна да увлича духовете, да ги поставя под контрол, да ги насочва в желаната посока.

В края на 60-те години на XIX век българската драма е навлязла в своята решителна фаза и това определя задачите на емигрантските издания, които следвайки логиката на времето, използват словото, за да моделират общественото съзнание на българина, да го подготвят за големите промени, които предстоят[13]. Журналистиката громи враговете, повдига народното самочувствие, посочва пътя, по който българите трябва да поемат. Огнени статии вещаят, че сблъсъкът между двата свята е неизбежен, и заклеймявайки неутралитета като народно предателство, призовават всеки да заеме свето място около барикадата.

По това време доминиращи са емигрантските печатни издания, които рязко сменят тона и отношението си към реформаторската дейност на Мидхат паша. В. „Свобода" призовава българите да не вярват на реформите, защото те са само „празни комедии"[14]. Според вестника Мидхат паша със своите идеи за равенство пред закона, за промени в администрацията, в данъчното и военно дело е крайно опасен, защото цели възраждането на една държава, която трябва да бъде премахната от картата на Европа. Емигрантската преса си поставя за цел да не позволи на никого да повярва на думите и делата на турския държавник, затова почти във всеки брой предупреждава своите читатели за опасността, разкривайки образа на „истинския" Мидхат паша: „Страшен човек беше за българите тоя азиятец: сичко щото беше българско, честно, живо и свободно, той го тъпчеше под краката си и изкореняваше го; сичкото що са противеше на неговата воля, сичко щото беше противно на тоя разврат, когото Мидхат искаше да воведе в своят вилает и с тоя разврат да убие сяка енергия, която би са появила между българете, той бесеше и провождаше в Деари-бекир"[15].

Мидхат паша е от другата страна на барикадата, той е врагът, който трябва да бъде сразен, затова става обект на яростни публицистични атаки. Отрича се правото му да реформира, правото му да подобрява общественото устройство, а образът му е представен изцяло в негативна светлина. Всички заслуги и положителни качества на Мидхат паша са напълно игнорирани и на страниците на вестниците той е представен единствено и само като българомразец, жесток и мнителен човек. Влизайки в тона на старотурците, които са здраво вкопчени в традиционните порядки и морал, вестниците предупреждават, че „а ла франга" цивилизацията, която той иска да въведе, ще донесе невиждан разврат и поквара[16]. Мидхат паша е представен като един от демоните на политическия живот, той е интригант,

„касап“, „нравствено развален човек“[17], затова всеки, който му повярва, рискува да бъде оплетен в мрежите му и завинаги загубен за своя народ.

Българските емигрантски вестници подлагат на унищожителна критика и дейността на младотурците, чиито безспорен лидер е Мидхат паша. Според в. „Независимост“ стремежът на партията „Млада Турция“ да въведе европейски нрави, обичаи и закони е осъден предварително на провал, защото „турчинът не е скроен за европейски живот, за западноевропейска цивилизация и за умствено движение. Сяко едно европейско нововъведение добива в Турция развратен смисъл“[18]. Емигрантската преса е много скептична и към идеята за въвеждане на конституция и превръщането на империята в конституционна монархия. През лятото на 1876 г. в. „Български глас“ съобщава: „Преди няколко дена стана и министерски съвет в Долмабахче под председателството на новия султан. В този съвет са решило да са напишат конституционни закони и за това дело са определил великият дипломатин Мидхат паша. Сичкото това ще излезе из под острото камушено перо на този български мъчител. Мидхат паша ще стане реформатор! И тогава ще видиме колко дена ще царува. Ако сичкото това е истена, то аз ви уверявам, че и тие нови закони и реформи ще останат на бяла книга написани, както това е бивало обикновено в Турция. А да ви кажа ли нещо? Сичките тия закони ако и да са гудат в изпълнение, то кажете ми мола ва, кой ще ги приеме? Никой, защото е вече късно“[19].

Въпреки че движението за конституция има своите привърженици както в Турция, така и в Европа, революционно настроените слоеве от българското общество се противопоставят яростно на плановете на Мидхат паша, защото те целят стабилизирането на държавата. Лидерите на българското освободителното движение, което е навлязло в своята решителна фаза, не искат реформи - единственото им искане е пълна политическа свобода.

В коментар за изминалата 1876 г. в. „Стара планина“ пише: „Мидхат паша приготовляваше радикално лекарство за въздигането на „умиращия болник“. Това лекарство беше „конституцията“. И наистина първото дело, което извърши Мидхат, щом са видя на везирския пост подир Мехмед Руждя паша беше: прогласяването на прочутата конституция на 11/23 декември, тогаз когато Европейската конференция биеше своята глава, за да изнамери средство за умиротворението на Балканския полуостров. Това беше апогеят на Мидхадовото тържествование. Но смешен беше този апогей!“[20]

Според вестниците всички опити за реформи са демагогия, някакъв политически театър, от който се впечатляват само някои европейски правителства и малка група привърженици на Мидхат паша. Българите, които одобряват конституцията и дейността на турският държавник, са заклеймени като „предатели“, „мекерета“, блюдолизци“, „подлеци“, „черни души“. Образът на Мидхат паша е дотолкова демонизиран, че го обвиняват дори в отровителство. Според в. „Български глас“ той е отровил султан Абдулазиз, а по-късно от същата бавнодействща отрова е дал и на султан Абдулхамид. Състоянието на турския владетел е критично, защото отровата е толкова коварна, че и най-опитните лекари не ще могат да го спасят[21].

Последните известия за Мидхат паша, поместени в български вестник, са във връзка със съдебния процес от 1881 г., на който той е подсъдим по обвинение в съучастничество в убийството на султан Абдулазиз през лятото на 1876 г. Процесът е проследен подробно на страниците на пловдивския в. „Марица“. Вестникът очаква по време на съдебното дирене да бъде разбулена „една от великите потайности на сарая“, а убийството е определено като „едно от най-великите престъпления, извършено в наше време над един монарх“[22]. В броевете си от 9 юни до 21 юли 1881 г. вестникът подробно информира читателите си за развоя на процеса, за издадените смъртни присъди, за амнистията на султан Абдулхамид и изпращането на осъдените в арабската крепост Таиф. В статиите няма дори и загатнато съчувствие към съдбата на осъдените, към хората, за които се застъпват много видни европейски политици и общественици.

След последните съобщения за отпътуването на Мидхат паша към Таиф, българската преса сякаш затваря последната страница от живота му, за нея той вече е човек от миналото, от това минало, което българите искат завинаги да загърбят.

Тонът, с който българските възрожденски издания отразяват дейността на Мидхат паша, изцяло зависи от техните конкретни политически задачи. Проправителствените и умерените вестници възхваляват неговата реформаторска дейност. Нерядко, за по-голяма убедителност, се позовават на европейски издания, които обявяват Мидхат паша за единствения възможен спасител на империята, за турския Петър Велики. Съвсем противоположно е мнението на емигрантските вестници, изразяващи позициите на революционно настроените емигрантски среди. За тях Мидхат паша е представител на света, който трябва да си отиде, той е олицетворение на врага. Мидхат паша е един от основните играчи на турското правителство, а идеите му за реформиране на държавата го правят особено опасен, затова емигрантският печат си поставя за цел да го елиминира. И тъй като словото е главното оръжие на публициста, използваната езикова лексика е изцяло подчинена на тази цел. Фразите, описващи Мидхат паша и неговата дейност, са изпъстрени с убийствен сарказъм, използват се безпощадни епитети. Той е обект на яростни нападки, на пълно отрицание, достигащо до демонизиране на личността му. Образът му е едноизмерен, а всеки нов щрих, добавен към него, е взет от най-тъмната палитра на словесната лексика. Всичко това се върши в името на благородна идея да се развълнува народната душа, българинът да излезе от тесните рамки на своето битие и да прегърне новите идеи за свобода и независимост.

Години наред образът на Мидхат паша остава скрит зад словесната дреха, изработена от възрожденските ни вестници. Наложеното разграничение „свой-чужд" е толкова силно, че в продължение на десетилетия налага отпечатък върху изследванията, посветени на живота и дейността му. Вероятно причините за бавното излизане от възрожденската лексика и емоционалност се крият в особения сантимент и носталгия, които всеки българин носи в душата си към този период от историята.

---

[1] Дюмон, П. Периодът на Реформите (Танзимат),(1839-1878). История на Османската империя. Под редакцията на Робер Мантран. С., 1999, с. 535.

[2] За живота на Мидхат паша вж: Бакърджиева, Т. На крачка пред времето. Държавникът реформатор Мидхат паша (1822-1884). Русе, 2009.

[3] Цариградски вестник, VII, бр. 333, 15 юни 1857.

[4] Пак там, VII, бр. 339, 27 юли 1857.

[5] Пак там.

[6] Пак там, XI, бр. 6, 4 февруари 1861.

[7] Пак там, XI, бр. 30, 22 юли 1861.

[8] Съветник, II, бр. 16, 18 юли 1864.

[9] Време, I, бр. 30, 3 март 1866.

[10] Македония, III, бр. 42, 3 окт. 1869.

[11] Обретенов, Н. Спомени за българските въстания. С., 1983, с.88.

[12] Шпенглер, О. Залезът на Запада. Опит за морфология на световната история. Том 2. С., 1995, 612-613.

[13] Вж: Текстът като манипулация. Шумен, 2002.

[14] Свобода, I, бр. 17, 26 февруари 1870.

[15] Свобода, I, бр. 32, 27 юни 1870.

[16] Свобода, I, бр. 51, 2 декември 1870.

[17] Свобода, III, бр. 16, 14 окотмври 1872.

[18] Независимост, III, бр. 24, 3 март 1873.

[19] Български глас, I, бр. 7, 1 юни 1876.

[20] Стара планина, I, бр. 43, 12 януари 1877.

[21] Български глас, I, бр.37, 19 февруари 1877.

[22] Марица, VI, бр. 292, 9 юни 1881.

POLITICAL ACTIVITY OF MIDHAT PASHA, REFLECTED ON THE PAGES OF THE BULGARIAN NATIONAL REVIVAL NEWSPAPERS

Teodora Bakardzhieva

Media interest in Midhat Pasha dates from the second half of the 50's of the nineteenth century and from the end of 60's until his death in 1884, he is one of the most discussed figures in the pages of local and European press. Its activities fall within the sight of the Bulgarian Revival newspapers which consistently reflect his attempts to change the Empire, but the tone and vocabulary used are driven by the ideological positions and the specific tasks of the editions. Bulgarian newspapers are interested in his missions in 1857, in the reforms carried out in Nis Eyalet and the experimental vilayet of the Danube. His name appears in their pages in regards to his project to merge the Bulgarian and Turkish schools, the incident of the Austrian ship "Germany", the defeat of the rebels in 1867 and 1868. Largely reflected are his appointment as Grand Vizier in 1872, his fall from office, his activities in the inconstant year of 1876 and the political process against him in 1881.

ДОПИСКИ И ДОПИСНИЦИ ОТ ЗЛАТИШКА КАЗА ВЪВ ВЪЗРОЖДЕНСКАТА ПРЕСА

Иван Иванов

Периодиката е един от най-популярните и често използвани източници за живота и делата на българите през последните десетилетия на Възраждането. Почти няма изследовател на това време, който да не е натрупвал факти и сведения от публикации в пресата при разкриване на отделни черти, явления и процеси, протичали в българското общество. Нерядко тези сведения са единствен източник на информация за събития, за които липсват автентични документи или друг вид извори.

С особено внимание към възрожденските издания се отнасят авторите, чийто творчески интереси са насочени към изучаване и популяризиране на регионалната история и минало. В контекста на казаното ще отбележа, че в кратко си съобщение съм насочил вниманието си към селищата от Златишка каза - една от най-големите в състава на Софийския санджак. В различни периоди на Възраждането в обхвата ѝ влизат от 18 до повече от 36 селища, разположени в Подбалканието и от двете страни на Стара планина и Средна гора [1]. По различни причини, при извършваните в империята териториално-административни промени, най-вече при създаването на каза Орхание с реформата от 1865-1866 г. [2], някои от селищата, числящи се към Златишка каза, отпадат, а се присъединяват други. Тези обективни обстоятелства не позволяват да се състави обобщена картина на публикациите във възрожденската преса, които се отнасят до изследваната административна единица. От наличните данни не е възможно да се проследи докога повечето от отпадналите селища влизат в състава ѝ. Затова при проучването на известията, свързани с района, съм приел като условие да се имат предвид само онези, в които се говори за лица или селища, попадащи в състава на каза Златица от котловината между Стара планина и Средна гора, ограничена от възвишенията „Гълъбец“ и „Козница“. Става въпрос за 18 населени места, за които със сигурност се знае, че спадат към административното управление на Златишка каза.

За времето от най-ранната публикация - сведение за обири и убийства в Златишко през 1852 г. в „Цариградски вестник“[3], до отпечатаните в края на възрожденската епоха демографски данни за казата във в. „Българин“[4], са намерили място в пресата и другата периодика общо 105 информации, свързани с района. Най-много - 35, са в официоза в. „Дунав“.

В тематично отношение те могат да се разделят на няколко групи: исторически сведения за селища от района; информации за разбойнически нападения, грабежи, насилия и убийства на българи; публикации за поминъка и експлоатацията на населението от господстващата народност; демографски и териториално-административни промени в Златишко; икономическото състояние на местните занаятчии и търговци, както и за развитие на различни производства и работа по държавни обекти; спазване на християнските ритуали и отношение към духовните институции в отделните селища; просветата и културата в региона; националноосвободителни прояви и борби на българите от казата; интересни случки и любопитни факти от живота на местните жители. Прави впечатление, че те напълно се покриват с насоките на историческото развитие на българския народ.

По време най-голям е броят на известията във възрожденската периодика за Златишко за 1876 година - 15. Закономерно, предвид революционната обстановка в Средногорието, всички те се отнасят до избухването на Априлското въстание, движението на войски за потушаването на бунта, както и за насилията и грабежите на местните башибозуци и черкези над българското население. По брой на публикациите следва 1866 г. - с 12, където преобладават съобщения за стопанския живот на българите, здравното състояние на хората и добитъка, любопитните факти и куриозите. С десет публикации се „отчита“ 1875 г., а с 9 - 1867 г. Само с по една дописка за региона са представени 1852, 1858 и годината на българското освобождение - 1878.

От най-ранните явявания на района във възрожденската преса интерес представляват твърде подробните информации за разбойнически прояви на представители на мюсюлманската общност в Златишко, които създават напрежение, страх и безверие у българското население. Освен даване на публичност в цялата Османска империя, тези материали изразяват и критичното отношение на българското общество към нежеланието и неспособността на местните държавни органи да спрат изстъпленията. Допълнителното внушение е, че често представителите на властта в района са скрити подбудители на убийствата и грабежите над българи, а с това и съпричастни към насилията, които се извършват над поданиците му. С известията се цели да се покаже още, че и тази част от територията на страната страда от бруталността и репресиите на мюсюлманите над християнските ѝ жители, както цялата българска земя.

Сред публикациите за казата от 60-те години на XIX в. - общо 33, вече намират място и информации за революционните прояви на българите и движението на чети и бунтовници през региона. Все пак, преобладават съобщенията за развитието на стопанския живот, занаятите и търговията в Пирдоп, Златица и някои други селища. Не липсват и материали за демографските промени в района, традиционните грабежи и насилия над християните, както и за дарителски прояви на мюсюлмани и българи за изграждане на пътища и мостове в казата, за подпомагане или откриване на учебни заведения в други райони на империята, дори за превъоръжаване на местните полицейски сили. Интерес представлява фактът, че дописки за разпространение на болести по хора и добитък или за убийства на българи от този край се тиражират в по две издания. Така чрез вестниците „Дунав“ и „Време“ през 1865 г. българите от казата търсят помощ за спиране на епидемия сред децата до 12-годишна възраст от района , а „Македония“ и „Дунав“ през 1867 г. публикуват информация за действия на разбойнически банди в Златишко[5], разбира се, пречупени през отношението на съответната редакция към проблема. Така Петкославейковото издание дава приоритет на репресиите над местното население и страха му от разбойниците, а излизащият в гр. Русе официоз на Дунавския вилает, набляга на действията на османската власт в казата за залавянето на престъпниците.

Няколко дописки от 70-те години на XIX в. в различни издания показват развитието на учебното дело в Пирдоп, грижата на местните настоятели и общината за възхода на просветата и културата в селището. Не липсват и критични бележки, особено в периоди, когато се наемат неотговарящи на достигнатото равнище на образование учители. След съобщение във в. „Македония“[6], че пирдопският „даскал“ е неподходящ за работата, за която е нает, се стига до неговото отстраняване и уговаряне на друг, притежаващ по-висока подготовка и педагогически възможности, който да поеме обучението на децата. Същото се повтаря и при организиране на пирдопското читалище, за което в селището се говори повече от година и половина. Месец след отпечатване на критичен материал в същия вестник, че читалището „още се прави“, в Пирдоп се полагат основите на културната институция, за което пък пише в. „Дунав“[7].

Почти всички дописки за Златишко са без автор, но ясно личи, че вестникът, в който са публикувани, е получил информацията от непосредствен свидетел на събитието, независимо, че за някои от тях като място на подаването им се сочи друго селище извън региона. Само 4 от публикациите са подписани, едната от които обаче с инициали. Един от авторите е пирдопският учител Иван Вътев, който като писар на настоятелството на ученическото дружество „Ученолюбива дружинка“ изпраща до в. „Напредък“[8] благодарствено писмо за подарени годишни течения на „Ступан“ и „Зорница“ на училището в града. Втората публикация носи подписите на осем членове на местната община под съобщение за проведени изпити в училището в присъствието на местните представители на османската власт. В друга живеещият в Цариград копривщенец Георги Груев - по това време главен екзархийски писар, отговаря на молбата на редакцията на сп. „Читалище“[9] и изпраща статистически данни за българските училища в Златишка каза.

Любопитна информация съдържа дописката във в. „Македония“ от 1871 г., чийто автор се е легитимирал с инициалите „Един ученик Т. Л. К.“[10] . Дописникът подробно разказва за обществения живот в Пирдоп, за неблагополучия в училището, за случаи, в които учителят нехае, за споровете и противоречията в общината и за мудността, с която се осъществяват предварително обявени полезни намерения. Част от публикацията е не много сполучлив, но твърде показателен стихотворен опит на автора да обрисува нравите в селището. Той постига целта си - да се прекратят споровете между „младите“ и „старите“ членове на общината в Пирдоп и делата да се задвижат в положителна посока. Скоро след излизането ѝ работите потръгват и учебното дело се стабилизира. Така на практика се демонстрира пред местното общество силата на публичността и ролята на периодичния печат в живота на българите по това време.

Изобличителната дописка, подписана с псевдонима „Един ученик Т. Л. К.", по мое мнение, е дело на младия учител в пирдопското училище, по-късно и революционен деец - Тодор Лилов Кацаров[11]. Будната съвест на огорчения от незавидното състояние на обществените дела в селището Тодор Кацаров, предизвиква и ответната реакция от страна на засегнатите от критичната публикация. Епитропите от църковно-училищното настоятелство от есента на същата 1871 г наемат на негово място в училището Никола Груев от Копривщица[12]. Тодор Лилов Кацаров е принуден да замине на разноски на родителите си за Пловдив, където продължава образованието си в епархийското училище[13].

Заслужава да се спомене и една публикация във в. „Независимост" от 1873 г.[14]. Анонимен автор от София, добре запознат с живота в района, пише до изданието, че за българите от казата не съществува „ни правосъдие, ни човещина, ни благоразумие", а „правата, честта, вярата и народността ни се тъпчат съвсем безнаказано". Вината не била толкова в турците, колкото във „верноподаниците на злодейците и най-честитите добродетели на агите". Дописникът обяснява, че шпиони в Пирдоп на софийския паша са двама братя, които са цитирани поименно. Те гонели „сичките младежи, които имат човечески понятия и у които са се появили барем две искри народолюбие". И дори приканвали пирдопските чорбаджии да съберат пари и подкупят наемници, за да убият Любен Каравелов и сподвижниците му.

Кой е дописникът на „Независимост" описал с негативни краски двама от първенците в Пирдоп се разбира чак след Освобождението, когато значителна част от статията, включително и пасажът с имената на пирдопските първенци, е тиражирана отново във в. „Отечество" [15]. Новата публикация предизвиква реакцията на тогавашния кмет на града Иван х. Цанов. Със специално писмо от 28 май 1885 г. до редактора Панталей Кисимов той опровергава изнесеното в бр. 25 от същата година на изданието - „Относително авторът на тази безобразна клевета ще кажа, че той е Александър Груев от Копривщица, наш учител в това време..."[16].

От следващия брой обаче вестникът е спрян и по поръчение на редакционния комитет на „Отечество" Кисимов отговаря на кмета писмено, с извинение, че това е причината опровержението да не бъде обнародвано. Редакторът изразява съжалението си за накърненото име на „добрите граждани" на Пирдоп и подробно обяснява, че задачата на публикацията е не да потвърждава съдържанието на статията от в. „Независимост", а да го „изобличава". Според Пантелей Кисимов „и днес, както преди десят години, ся намират същите развратници, като тогавашния ваш учител копривщенец А. Груев, и същите Каравеловци, каквото тогавашните, които също тъй безобразно клеветят чрез [вестник] „Търн[овска] Конституция" най-добрите наши хора"[17].

Според саморъчния му подпис, положен в една от трите запазени до наши дни пирдопски кондики, Александър Груев започва работа в училището на 21 май 1871 г., като преди това е посетен в родния си град и уговорен да обучава децата в Пирдоп от членове на настоятелството[18]. Той е брат на известните в империята обществени и просветни дейци Йоаким, Веселин и Георги Груеви, но не се ползвал с техния висок авторитет и известност, тъй като имал един „табихет". Пирдопчани наели учителя при „твърде строги условия", но той трябвало да остави порока си, за да им докаже, че те не са сбъркали в избора си, съобщава по този повод в кратка бележка вестник „Право"[19]. За възможностите и подготовката на учителя и в какво не отговаря той на изискванията на епитропите от църковно-училищното настоятелство в селото, разказва в късните си спомени неговият ученик Алипия Влайков. Александър Груев бил „буен, попинваше, и особено бе надъхан с бунтовнически идеи, които не се стесняваше да проповедва пред учениците си и посъбудените граждане". Той имал „сношения и с революционните комитети в Ромъния и с Васил Левски"[20]. Та затова не се харесва особено на пирдопските чорбаджии, въпреки че много скоро след пристигането си в Пирдоп основава читалище.

По всичко личи, че и учителят не изпитва особени симпатии към настоятелите, макар месеци наред в неделя след църква и в празнични дни да изпълнява поетите ангажименти пред пирдопчани, като изнася сказки в читалището. Постепенно той се дистанцира от създадената от самия него културна институция и в дните преди Коледа на 1871 г. образува от по-големите си възпитаници ученическо дружество. А няколко месеца по-късно, без да е завършил учебната година, напуска Пирдоп.

От писмото на пирдопския кмет Иван х. Цанов се разбира, че „за своето безнравствено и скандалиозно поведение" Груев е освободен „без време"" от работата си като учител. Практика, която църковно-училищните настоятели прилагат към всеки, който не отговаря на техните разбирания за морал, отговорност и спазване на установените порядки. По същия начин - без да завършат учебната година, преди Александър Груев, са освободени учителите Нешо п. Брайков от Копривщица, въпреки че знае писмено и говоримо 9 езика, Филип и Григор п. Божкови от Клисура[21]. Първият бил обявен за протестант и набеден да блажи през пости, а другите двама - защото отказали да бъдат певци в църквата.

Споделеното от Александър Груев по повод преждевременното му напускане на пирдопското училище, изразено още в годините на Българското възраждане, е коренно различно от това, което говори след Освобождението Иван х. Цанов. И то напълно кореспондира с информациите в тогавашната преса, за които стана дума по-горе, и със сведения от други източници[22]. Затова е много по-логично двете страни - учителят и епитропите, да са се разделили „по взаимно съгласие", като всяка от тях да приема своята позиция за вярната в ситуацията. Потвърждение на това е едно писмо на Александър Груев от 15 юли 1872 г.[23] до брат му Георги в Цариград. В него той изразява мотивите си да остави Пирдоп, въпреки че Георги е на противното мнение. Като основен довод Александър изтъква липсата на разбирателство между общината и училищното настоятелство, от което страда самият той. Това била и причината за „недобрия върВеж" на образованието в селото. Жителите на Пирдоп подкрепят главния си учител, но „взаимните" учители, „като не изпълняват съвестно длъжностите си", компрометират „пред светът" и него. Освен това здравето му от ден на ден се влошава все повече. И по тези причини, пише Александър Груев, „принуден съм да остава за напред Пирдоп, ако и да ми не приимат оставката".

Публикацията в „Независимост" за Пирдоп, за чийто автор се сочи Александър Груев, е от 18 август 1873 г., но носи дата 26 юли, като подадена от София. Учителят изпълнява намерението си и напуска Пирдоп преди края на учебните занятия, т. е. преди края на месец юли[24]. Затова няма пречка, на път за Румъния, да е спирал в София и да е изпратил от там споменатата дописка до Букурещ. Установено е, че към 4 септември същата година той е в Турну Мъгуреле[25]. Като човек, който вече не е зависим от пирдопските чорбаджии, Груев си позволява да разкаже своите наблюдения за ставащото в селото. Акцент в дописката му е острата реакция на „старите" към по-събудените и революционно настроени младежи, както и отношението на „първенците" на Пирдоп към водачите на българската революционна емиграция. Вероятно също причина за неговото напускане. Ученикът му Алипия Влайков разказва, че след залавянето на Васил Левски, с когото Груев е поддържал кореспонденция, учителят бил „отчаян"[26]. Главните виновници за провала на Вътрешната революционна организация и обесването на Апостола той вижда в консервативно настроените български чорбаджии и селски първенци. Преки наблюдения просветителят има от Пирдоп и не се стеснява да ги направи публично достояние. Такава възможност му предоставя редактираният по това време от Любен Каравелов и Христо Ботев в. „Независимост" и той се възползва от нея.

Обвиненията на Александър Груев до голяма степен са пресилени, но и показателни за порядките в Пирдоп по това време. Двете споменати в публикацията имена - на учителя Манол Златанов и на брат му - Хараламби Златанов, са сред най-известните и почитани хора в селото. Манол Златанов е образовал не малко от по-младите му жители. А като просперираш занаятчия Хараламби Златанов си е извоювал правото „без избор“ да е един от църковните епитропи. Няма съмнение, че те именно са от онези, които не приемат твърде свободното поведение на главния учител в местното класно училище, а още повече открито изразяваната от Ал. Груев съпричастност към революционните прояви и дейци. По тази причина се явяват и основен негов не само идеен противник. Затова така категорично звучат словата на копривщенеца, които имат за цел двамата пирдопчани да бъдат дискредитирани пред обществото и авторитетът им сред населението сериозно накърнен.

Не са лишени от основание и критиките на учителя срещу поведението и постъпките на представителите на местната османска власт. Златишките турци са известни из цялата империя с арогантността и насилията си над българите, за които има не малко публикации във възрожденските издания, особено през 70-те години на XIX в. И в това отношение публикацията във в. „Независимост“ изиграва своята роля. Съобщава за такива прояви, към които представителите на местната административна власт не само не са безучастни, а напротив, те са извършители на престъпленията. Правителството обаче не предприема мерки за тяхното разкриване и прекратяване. Такова е като цяло положението в българските земи и районът на Златишка каза не прави изключение от общото състояние.

Публикациите за Златица, Пирдоп и други селища от Златишка каза, колкото и малко да са в периодичните издания, излизали в годините на Българското възраждане, показват, че и в малките селища се гради история, животът се развива, проблемите и трудностите, които трябва да преодоляват жителите им, са сходни, или почти идентични, с тези на населението от големите селища. Понякога съобщенията за събития или случки, макар и кратки, предават интересни подробности, които позволяват да се конкретизират известни вече факти и тяхното интерпретиране да получи по-задълбочена и точна обосновка.

Появяването на името на селището или на личности от там във възрожденската преса означава и по-голяма популярност, известност, чувство за съпричастност на „малките“ населени общности с борбите и победите на целия български народ. Показва още следване на общи или на специфични черти от националното развитие, което потвърждава изводите на изследователите за проявлението на определени закономерности и тенденции в българското общество от тази епоха.

---

[1] За териториално-административните и демографските промени в казата виж Иванов, И. Административна уредба и демографско развитие на Златишко през Възраждането. - Минало, кн. 2, 1995, 53 - 62; Иванов, И. Златица и Пирдоп през Възраждането. С., 2001, с. 76 и сл.

[2] За създаване на каза Орхание и отпадането на 14 села от състава на Златишка каза още през 1865 г. съобщава в. "Дунав" - I, бр. 35, 27 окт., където е посочено, че „Самунджиевата каза сега се установява".

[3] Цариградски вестник,III, бр. 100, 13 септ. 1852.

[4] Българин, I, бр. 35, 11 февр. 1878.

[5] Дунав, I, бр. 32, 6 окт. 1865, III, бр. 163, 29 март 1867; Време, I, бр. 11, 16 окт. 1865; Македония, I, бр. 26, 27 април 1867

[6] Македония, V, бр. 20, 18 май 1871.

[7] Дунав, VII, бр. 588, 30 юни 1871

[8] Напредък, IX, бр. 30, 22 февр. 1875.

[9] Читалище, V, бр. 15, 31 авг. 1875, с. 677.

[10] Македония, год. V, бр. 20, 18 май 1871.

[11] Тодор Лилов Кацаров е учител в Пирдоп още от предходната 1870 г. - Вж. НБКМ, БИА, II А 7069, л. 8 б.

[12] НБКМ, БИА, II А 7069, л. 10 б.

[13] Влайков, А. Г. Спомени из живота ми. Пирдоп, 2008, 50 - 51

[14] Независимост, III, бр. 48, 18 авг. 1873, с. 383 - 384.

[15] Отечество, II, бр. 25, 16 май 1885, с. 10.

[16] НБКМ, БИА, Ф. 179, оп. 1, а. е. 13, л. 5 - 6. Изразявам искрената си благодарност към г-жа Кети Мирчева, която ме насочи към тези и други свързани с темата източници, уточняващи някои публикации във възрожденската преса за региона

[17] НБКМ, БИА, Ф. 179, оп. 1, а. е. 4, л. 87 - 88.

[18] НБКМ, БИА, II А 7770, л. 24 а, 25 а.

[19] Право, VI, бр. 17, 21 юни 1871.

[20] Влайков, А. Г. Цит. съч., с. 51.

[21] Пак там, с. 48, 50.

[22] За противоречията в Пирдоп към това време виж Иванов, И. Борбите между „старите" и „младите" за надмощие при управлението на обществените институции в Пирдоп. - Сборник Пловдивски приноси - 2006. Пловдив, 2007.

[23] НБИВ, БИА, Ф. 3, а. е. 102, л. 1 - 2.

[24] Заместилият го като главен учител в пирдопското училище - Симеон Алдев Сърданов, е нает на 23 юли 1873 г. със заплата от 3500 гроша, което изрично е отбелязано в кондиката на местната община. - Вж. за това НБКМ, БИА, II А 7769, л. 15 б.

[25] НБИВ, БИА, Ф. 3, а. е. 356, л. 1.

[26] Влайков, А. Г. Цит. съч., с. 60.

REPORTAGES AND REPORTERS FROM THE DISTRICT OF ZLATITSA IN THE BULGARIAN NATIONAL REVIVAL PRESS

Ivan Ivanov

The report examines the publications in the press from the period of the Revival about Zlatitsa and the settlements in the district of Zlatitsa, situated in the area surrounded by the mountains Stara Planina and Sredna Gora and the hills Galabets and Koznitsa. It is noticed that for the period from 1852, when the first report about the area was published, until the Liberation of Bulgaria, the area was mentioned in the press 105 times with the highest number of publications in 1876 - 15, 1866 - 12 and 1875 - 10. And the least - only one for each year - in 1852, 1858, 1878.

Main topics in these publications were: news about repression and violence against the Bulgarians resorted by the dominating nationality; historical facts about the settlements from the district and about the development of the economy; observing religious ceremonies and traditions in each settlement; education and culture; demographic data of the district; acts for national liberation; interesting events and fun facts about the life of the local people.

Although it is mentioned that almost all the reports were anonymous, the editors of the issues of the period used participants or witnesses of the described events as a source of information. Only four of the publications were signed and one of them had only initials. Moreover, the name of the author of one of the articles published in the Bulgarian newspaper „Independence“ in 1873 was revealed long after the Liberation with the help of different sources. A conclusion is drawn that despite being brief, the pieces of news of the district are evidence that history was made even in the small settlements and they were not an exception from the common tendencies and processes in the development of the Bulgarian people during the Revival.

УЧРЕДИТЕЛНОТО СЪБРАНИЕ НА СТРАНИЦИТЕ НА В." БЪЛГАРИН "

Светлозара Чепкънова-Станева

Шест месеца след обявяването на Руско-турската освободителна война в Букурещ Христо Бръчков и Васил Попов организират издаването на в.„Българин" с финансовата подкрепа на Ив. Кавалджиев, Евл. Георгиев и К.Иречек[1]. Първият брой на вестника излиза на 5 октомври 1877 година[2]. През месец юни 1878 г. печатницата е преместена в Гюргево. Вестникът проследява хода на военните действия и резултатите от мирните преговори след това[3].

На страниците на „Българин" подробно е отразено и първото най-голямо събитие в следосвобожденската ни история - Учредителното събрание, свикано в Търново съгласно чл. 4 от решенията на Берлинския конгрес. Застанал на либерални позиции, вестникът следи политическите борби и споровете, разгорели се както в предварителните и извънредни сбирки в училището при църквата „Св. Никола", така и по време на редовните заседания в сградата на конака.

Като кореспондент на в. „Българин" в старата столица е изпратен Димитър Коцов[4]. Той описва радостното оживление в Търново в навечерието на важното събитие. Подробни са сведенията му за подготовката на сградата и украсата на залата, в която ще се провеждат заседанията, за издигнатите арки по улиците на града във връзка с тържественото посрещане на руския императорски комисар княз Дондуков - Корсаков[5]. Вестникът предоставя на читателите си подробна информация и за откриването на Учредителното събрание на 10 февруари 1879 г. Кореспондентът му описва празничното настроение, обхванало жителите на старата столица и многобройните ѝ гости, изпълнили нейните улици още в първите дни на февруари. Той пише за камбанния звън на всички църкви в града, за нетърпението на събралите се над 20 000 души, очакващи появата на княз Дондуков и ритуала по посрещането му, за шествието по-късно и молебена в църквата „Св. Четиридесет мъченици"[6].В. „Българин" помества речта на княз Дондуков при откриването на Учредителното събрание, придружена с коментар, че най-силно впечатление в нея е направил пасажът за пълната свобода на депутатите да защитават убежденията си, защото в техни ръце са „щастието, благоденствието и бъдещата съдба на отечеството"[7]. Във връзка с това на страниците на „Българин" се разисква какви трябва да бъдат моралните устои и убежденията на участниците в

Учредителното събрание и каква е отговорността, която стои пред тях[8].

Още през месец януари вестникът поддържа връзка с народните представители от Румелия. Той информира читателите си за свиканото от депутатите събрание в Пловдив, председателствано от българския екзарх. Вестникът подкрепя решението им да се включат в работата на Народното събрание, независимо от това, че този акт ще е в нарушение на Берлинския конгрес и против позициите на руското правителство[9].

В началото на февруари, заедно с пратениците на Княжеството, в Търново пристигат и представителите от Тракия и Македония. Със същата страст, с която защитава целокупността на страната ни, „Българин“ отново разглежда тяхното право на участие в заседанията на Учредителното събрание като пълноправни депутати независимо от решението на Временното руско управление. Той изразява общото мнение, че този въпрос е неделимо свързан с въпроса за целостта на отечеството[10].

Още преди откриването на Народното събрание в училището при църквата „Св. Никола“ започват неофициалните заседания на представителите от всички краища на България. На тези заседания се разглежда един единствен въпрос - за пълното освобождение и обединение на българския народ[11]. В броя си от 9 февруари 1879 г. „Българин“ съобщава: „Днес стана частно предварително събрание. Представителите, около 300 души, дойдоха до споразумение и решиха, щото след отварянето на камалата да пристъпят към важния въпрос за обединение на Отечеството ни, да размислят какви мерки да вземат и да не приемат разискванията и одобрението на Устава без представителите на Тракия и Македония“.

Особено разгорещени са дебатите от 11, 12 и 13 февруари. Тогава се очертават и двете течения - на „умерените“ и на „буйните“. „Буйните“ са за незабавното разтурване на Учредителното събрание. Другото течение - на „умерените“, предлага да се отложат заседанията и да се изпрати делегация, която да защитава пред Великите сили общобългарските искания. Върху страниците на няколко броя на „Българин“ са поместени статии и съобщения, проследяващи споровете им. Известно е, че след дълги дискусии по време на неофициалните заседания е прието предложението на „умерените“ да се отложи с няколко дни Учредителното събрание и да се изготви меморандум до Великите сили, след което да се пристъпи към изработване на конституцията. Това крайно решение, подкрепено от 130 депутати, се явява, според мнението на вестника, като резултат от недостатъчната им ориентираност в международната обстановка[12].

Непосредствено след откриването на Учредителното събрание продължават дискусиите в училището при църквата „Св. Никола" за целостта на България, в които вземат участие заедно с депутатите пратениците от Македония и Тракия. Едновременно с това много разгорещено протичат и официалните заседания в сградата на конака. Защитавайки своите политически позиции, в.„Българин" определя поведението на „умерените" като престъпление спрямо народните интереси, тъй като сега, отстъпвайки от вече приетата програма по общонародния въпрос, те призовават да се действа „зряло и внимателно", за да се спечели благоволението на Великите сили[13]. Вестникът застава на страната на „буйните", като подчертава, че те изпълняват народната повеля[14]. На заседанието от 6 март става ясното и категорично разграничаване на двете политически течения, съществували още преди Освобождението. От този момент те започват да се наричат либерали и консерватори.

Вестникът е обезпокоен от невъзможността двете партии да се споразумеят. Той отбелязва, че такива явления присъстват в политическия живот и на други държави. У нас обаче това поведение продължава много дълго и саботира работата на събранието, като създава опасност то да бъде разтурено. Вестникът съветва двете партии да се стремят към взаимни отстъпки, за да се приближат позициите им[15].

След заседанието от 6 март консерваторите предприемат кампания за дискредитиране на либералите пред Русия, обвинявайки ги, че се стремят да разтурят Учредителното събрание[16].Това е тежък момент и за Временното руско управление, тъй като западните наблюдатели очакват провала на руската политика, която е допуснала в събранието „демократични елементи"[17]. Във връзка с това на страниците на „Българин" се разгаря бурна дискусия между представителите на двете партии. Чрез статията на своя кореспондент в Търново Димитър Коцов вестникът взема категорична позиция в този спор. Той отхвърля решително и аргументирано несправедливите обвинения срещу либералите и подчертава, че консерваторите са претърпели поражение на заседанието от 6 март[18].

Едва на деветото заседание от 7 март на депутатите е внушено,че тяхната основна задача е да изработят конституцията на Княжество България. След като от дневния ред е свален общонародният въпрос, те пристъпват към разглеждане на проекта за Органически устав. Още месец преди откриването на Учредителното събрание в. „Българин" приветства предварителното обнародване на проекта, тъй като това дава възможност на всеки българин да се запознае с него[19]. На заседанията от 7 и 10 март е избрана 15-членна комисия, която до 21 март трябвало да изготви рапорт относно проекта за Конституция. Този рапорт отново предизвиква бурни разисквания, тъй като изразява основните принципи в политическата програма на „старите“ в предосвобожденска България и препоръчва канституция, в която „ще вее един дух на разумен консерватизъм“[20]. В кореспонденция, изпратена от Д. Коцов, този проект се характеризира като консервативен. Той се спира на неоспоримите аргументи, с които П. Р. Славейков и Петко Каравелов доказват антинародната същност на проекта и политическата зрялост на българския народ. В друга своя статия кореспондентът на вестника изказва надеждата, че с решението Уставът да се разглежда по членове ще се сложи край на интригите и недоразуменията в Учредителното събрание[21].

В статията си от 23 март Коцов отново се връща към дебатите в събранието, протекли два дни по-рано. Той изказва твърдото си убеждение, че на българския народ му предстои да играе важна роля на Балканския полуостров. Поради това законите трябва да улесняват неговото умствено, нравсвено и културно развитие и да му предоставят свобода, за да може за кратко време да заеме полагащото му се място[22].

„Българин“ отразява различните мнения и бурните раисквания в Учредителното събрание върху положението на българската църква. Либералите защитават категорично проекта на Марин Дринов, според който църквата в Княжеството е част от Българската екзархия, където и да се намира тя. Вестникът преценява, че това е начинът за запазване на народното единство при съществуващите неблагоприятни за българите условия. Той изобличава стремежа на консерваторите и висшето духовенство да организират в този момент независима църква в Княжеството, което би означавало българите да се откажат от своите сънародници и да оставят населението в другите части на разпокъсана България в ръцете на турци, гърци и католици[23].

Един от въпросите, предизвикали оживени спорове по време на заседанието от 27 март, е този за свободата на печата. Няколко дни след откриване на Учредителното събрание вестникът публикува частна телеграма, изпратена от Търново. В нея се изказва мнението, че чл. 14 в проектоустава, регламентиращ свободата на печата, е формулиран повърхностно без да се определят границите на тази свобода и без да се уточни кои случаи биха представлявали злоупотреба с нея. Дописката предупреждава, че в един момент може да се окаже, че липсва свобода на печата. Според автора, ако се допусне двусмислие при формулирането на чл.14, той ще наподобява твърдението на Мидхат паша, че Турция е конституционна държава[24]. Вестникът настоява да се разширят гражданските права, като се даде пълна свобода на печата. „Българин“ горещо защитава това право на народа и приветства приемането на един от най-демократичните членове на Конституцията за неограничаван от никаква цензура печат[25]. Наред с това той подкрепя и предложението на либералите за свобода на сдруженията, един изключително демократичен за времето закон.

В статията си от 4 април 1879 г., поместена в бр. 148 на „Българин", Д. Коцов отново се връща към дебатите, свързани с чл. 14 . Той критикува онези депутати, които са били готови да го приемат така, както е бил формулиран в проектоустава. Авторът предупреждава за опасността в такъв случай обществото да остане незащитено от злоупотребите, които биха се извършили в бъдеще. Пълната свобода на печата, според него, е по отношение на умственото, нравственото и икономическото развитие на народа. Това няма да е в разрез с неговите интереси, от което се страхуват опонентите. Така, според автора, ще се предотвратят в бъдеще злоупотребите на чиновниците и неправилните действия на правителството от една страна, и ще се осигури свобода на словото и на личното мнение, от друга. Коцов подкрепя решението да не се налага цензура на религиозната литература с изключение на богослужебните книги в храмовете и учебниците по вероучение[26].

След победата на либералите при разглеждането на някои основни членове от Конституцията консерваторите отново провеждат акция за злепоставянето им пред руското правителство. В.„Българин" реагира веднага и изразява възмущението си от опитите да се внуши на руските представители, че членовете за печата и сдруженията са приети под влияние на руските нихилисти. В своите обвинения консерваторите отиват още по-далеч, като се опитват да представят либералите като агенти на Австрия. Изхождайки от либералните си позиции, вестникът критикува поведението им и ги нарича „послушни деца на Европа", които стигат до крайност в своите искания. Той изказва и съмнение, че много от тях вървят против убежденията си, увлечени от чужди идеи[27].

Димитър Коцов подробно информира читателите и за споровете в събранието, предизвикани от предложението за двукамарна система на управление. Той се спира обстойно на речта на П. Р. Славейков, предизвикала едновременно бурна подкрепа в залата и категоричен отпор от страна на консерваторите, които демонстративно напускат сградата на конака. Вестникът отбелязва, че идеята за сенат противоречи на интересите на народа и прави извода, че в България няма място за такава форма на управление[28].

На страниците си „Българин" отразява разногласията между самите либерали при обсъждане на въпроса за начина на внасяне на предложения за промени в Конституцията. Известно е крайното решение на Учредителното събрание, според което промените могат да се правят само от специално свикано за това Народно събрание, наречено Велико. В кореспонденцията си Коцов стига до извода, че либералната партия греши като оставя Конституцията без всякакви гаранции[29].

На 16 април 1879 г. Учредителното събрание приключва своята работа. Следил отблизо с неотслабващо внимание това важно събитие, „Българин" приветства заключителния акт - подписването на Конституцията. В статия от 19 април е изказана увереност, че в нея са заложени такива начала, от които ще се родят най-добрите закони[30].

С подписването на Търновската конституция и избирането на княз завършва един важен етап от изграждането на следосвобожденска България. Вестникът поставя въпроса за отговорността на онези, в чиито ръце ще премине управлението на Княжеството, за политическата им мъдрост и истински патриотизъм.

За разлика от другите, също застанали на либерални позиции вестници „Българско знаме", „Остен" и „Български лев", чиято поява е свързана пряко с Учредителното събрание, „Българин" се очертава като издание с традиции, политическа програма и авторитет сред българската общественост. С неотслабващ интерес той следи разискванията по време на редовните и извънредните заседания на събранието. Публикува Проекта за Органически устав, дневниците от заседанията, както и речите на водачите на двете политически сили. На страниците му ясно се очертават двете основни тенденции в политическия ни живот по онова време. Радетел за свобода и защитник на народните интереси, „Българин" подкрепя либералите и с пълна ангажираност участва в тяхната борба за демократична конституция.

---

[1] Кутинчев, Ст. Печатарството в България до Освобождението. Принос към културната история на България. С., 1920, с. 157 ; Папуров, С. 100 години русенска печатница - 1865-1965. С., 1965, с. 23.

[2] Кутинчев, Ст. Цит. съч., с. 158.

[3] Български периодичен печат 1844-1944. Т. 1. С., 1962, с. 116.

[4] Чепкънова-Станева, С. Радетел за свобода. - В: Търновските законодатели. Юб. сб. С., 1980,с. 156.

[5] Българин, бр.124, 18 ян. 1879; бр. 125, 21 ян. 1879, бр.126, 25 януари 1878..

[6] Пак там, бр.131, 11 февр. 1879; бр. 132, 15 февр. 1879.

[7] Пак там, бр.133, 18 февр.1879.

[8] Пак там, бр. 131, 11 февр. 1879.

[9] Пак там, бр.127, 29 ян. 1879.

[10] Пак там, бр.129, 4 февр. 1879, бр.131, 11 февр.1879.

[11] Чепкънова-Станева, С. Цит. съч., с. 158.

[12] В. Българин, бр.135, 25 февр. 1879.

[13] Пак там, бр.138, 8 март 1879.

[14] Пак там, бр. 141, 18 март 1879.

[15] Пак там, бр.138, 8 март 1879.

[16] Тодоров, Г. Д. Временното руско управление в България през 1877- 1879 г. С., 1958, с. 215.

[17] Спомени на Марин Дринов. - Гражданин, 1904, кн.V-VI, с. 448.

[18] Чепкънова-Станева, С. Цит. съч., с. 159.

[19] Българин, бр.120, 4 ян. 1879.

[20] Рапорт на комисията върху основните начала на Конституцията на Българското княжество. Търново, 18 март 1879 г., 1-8.

[21] Българин, бр.145, 1 апр. 1879.

[22] Българин, бр.142, 23 март 1879.

[23] Пак там, бр.144, 29. март 1879.

[24] Пак там, бр.133, 18 февр. 1879.

[25] Пак там, бр. 144, 29 март 1879.

[26] Пак там, бр. 148, 4 апр. 1879.

[27] Чепкънова-Станева, С. Цит. съч., с.161.

[28] Българин, бр.148, 4 април 1879, бр.149, 15 април 1879.

[29] Пак там, бр.151, 22 апр. 1879.

[30] Пак там, бр.150, 19 апр. 1879. ; Чепкънова-Станева, С. Цит. съч., с. 162.

THE CONSTITUENT ASSEMBLY ON THE PAGES OF THE „BULGARIAN“ NEWSPAPER

Svetlozara Chepkanova - Staneva

Six months after the Russo-Turkish war was announced in Bucharest, Hristo Brachkov and Vasil Popov organized the issuing of a newspaper called Bulgarian, with the financial support of Ivan Kavaldzhiev, Evlogi Georgiev and Konstantin Jirecek. The first issue came out on October 5th 1877. In June 1878 the printing press was moved to Giurgiu, Romania. Being the only Bulgarian newspaper at the time of the war, it closely followed the progress of the military operations and the outcomes of the peace negotiations afterwards.

The newspaper also covered the first major event of our post-liberation history - the Constituent Assembly, convened in Veliko Tarnovo on the grounds of article 4 of the Decisions made at the Congress of Berlin. Dimitar Kotsov was sent to the old capital in the role of newspaper correspondent.

On its pages the newspaper described the spirit of excitement in the old capital.

It gave full detail of the preparations for the reception of the emperor's commissioner - prince Dondukov-Korsakov and of the inauguration ceremony for the Constituent Assembly, which took place on February 10th 1879 in the building of the Turkish Konak in Veliko Tarnovo. With its liberal standpoint the newspaper followed the political struggles and disputes flaring both during the preliminary and the exclusive meetings at the school of the St. Nicholas church, and during the proper sittings of the Constituent Assembly.

Unlike the other liberal newspapers at the time - Bulgarian Flag, Osten and Bulgarian Lion, whose founding was directly connected to the founding of the Constituent Assembly, the Bulgarian newspaper had already created a reputation for itself. It was considered to have traditions, a political programme and an authority among members of Bulgarian society. The newspaper published the Organic Statute Draft, the official reports of the meetings, as well as the speeches of the leaders of the two political powers. On its pages one can clearly see two tendencies being formed in Bulgaria's political life at the time. Champion of freedom and defender of the nation's interests, the newspaper supported the liberal party and took active part in their struggle for democratic constitution.

ЖУРНАЛИСТИЧЕСКАТА ДЕЙНОСТ НА П.Р.СЛАВЕЙКОВ ПО ВРЕМЕ НА УЧРЕДИТЕЛНОТО СЪБРАНИЕ 1879 ГОДИНА

Тянка Минчева

Преди Освобождението П. Р. Славейков разгръща мащабна публицистична и журналистическа дейност в Цариград. Издава и редактира вестниците: „Гайда“ /1863-1867/, „Македония“ /1866-1872/, „Звънчатий глумчо“ /1873/, „Костурка“ /1874/ и списанията „Ружица или ред книжки за жените“ /1871/ - първото женско списание и „Пчелица или ред книжки за децата" /1871/ - първото детско списание. Участва в редактирането на сп. „Читалище /1870-1875/, през 1873 и на в.„Шутош" /1873-1874/. Активно сътрудничи на възрожденския печат: на „Цариградски вестник", „България", „Дунавски лебед“, „Турция“, „Право“, „Напредък“ и на сп. „Български книжици“.

От всички вестници, които П. Р. Славейков издава преди Освобождението, най-трайна диря в българския периодичен печат оставят „Гайда“ и „Македония“. С в. „Гайда“ той става родоначалник на българския хумористичен и сатиричен печат, разкрива голямото си дарование на писател хуморист и сатирик.

В. „Македония“ се налага като най-многотиражният български възрожденски вестник в границите на османската империя, с особено и плодотворно присъствие в духовния живот на българина. Посветил целия си съзнателен живот на борбата за духовна и политическа свобода на своя народ П.Р.Славейков с радост посреща обявяването на Руско-турската война на 12 април 1877 г. и веднага се поставя в услуга на руското командване. През 1877 г. става председател на временната градска управа в Стара Загора. Заедно с жителите на Стара Загора преживява ужаса от опожаряването на града от ордите на Сюлейман паша. През декември 1877 г. е в щаба на ген. М.Д. Скобелев и служи като преводач и разузнавач. При зимното преминаване на Стара планина превежда колоната на Скобелев през Химитлийската пътека , участва в сражението при Шипка- Шейново /1877/ , стига с руските войски до Сан Стефано /дн. Йешилкьой/, Турция [1].

След Освобождението П.Р.Славейков активно участва в живота на Млада България. В края на 1878 и в началото на 1879 г. Славейков работи в Губернския съвет в Сливен. Междувременно, съгласно чл.4 от Берлинския договор, на 10 февруари1879 г. в Търново е свикано Учредителното народно събрание, което да изработи Органическия устав /Конституцията/ на новоосвободената българска държава. Общо в него вземат участие 231 депутати, подбрани от 4 категории: по право на заеманата длъжност -118; по избор- 89; от разни учреждения и дружества 5 и назначени от руския императорски комисар 19 депутати.

В атмосферата около Учредителното събрание в Сливен започва да излиза в. „Българско знаме“, който се редактира от П. Р. Славейков и Д. П. Минков[2]. Той е политически вестник, отстояващ либерални идеи. За времето от 10 февруари до 21 юли 1879 г., от него излизат общо 24 броя. Този вестник е явление в периодичния печат на прехода от Възраждането към условията на току-що освободената българска държава. Неговият брой 1 се редактира и съставя изцяло от П. Р. Славейков в края на 1878 и в началото на 1879 г. След това той се поема от Д. П. Минков, тъй като в началото на февруари 1879 г.П.Р. Славейков отива в Търново, за да вземе участие в Учредителното събрание. За заслугите му като просветен и църковен деец той е избран за депутат от квотата на руския императорски комисар Дондуков-Корсаков. В. „Българско знаме“ продължава да излиза и да отстоява либералните идеи и демократичен дух, с които го е захранил П. Р. Славейков. В дните на Учредителното събрание вестникът обективно отразява работата на търновските законодатели, а през месец април и решенията на Първото велико народно събрание, което избира Александър I Батенберг за княз на България.

С каква нагласа П.Р. Славейков се връща в родния си град като един от народните избраници в първия български парламент, личи от съчинената и издадена от него на 31 декември 1878 г. в Сливен, в печатницата на вестник „Българско знаме", „Сурвакня за година 1879". Текстът е отпечатан на 4 листа и оформен като брошура с размер 12 на 18 см. Тя, както отбелязва авторът ѝ в подзаглавието, е посветена на Народното събрание в Търново. Както всяко новогодишно сурвакане, така и това започва с традиционните благопожелания, утвърдени в народната практика. Преди обаче да се обърне към народните избраници в Учредителното събрание, видният възрожденски деец припомня на съвременниците си за тези, които положиха кости пред олтара на свободата и не можаха да видят отечеството свободно. С дълбоко преклонение той се обръща към тях с думите:

Първото ми Сурваканье, Вамъ мъртвы!
Вы паднали въ бой юнаци и жьртвы,
На прахътъ ви миръ и покой во веки![3]

След това големият родолюбец отправя благопожелания към живите от всички възрасти. Особено впечатляват пожеланията към децата, бъдещето на нацията. Те, според него, трябва да израснат като ново поколение, да им личи, че са деца на свободна страна:

А Вы живы все по-живо по-здраво:
На старыте - бодра старость, дни леки;
На младыте - мъжко сърце кораво;
На крепките - сила, крепость, държава;
На славныте - приличната тямъ слава;
На малкыте -свѣтъ, наука, заветны
За да личи че са нова порода. -
На всякъде въ България да светне
Нова заря съсъ новата свобода![4]

Както всички българи, така и П.Р.Славейков се измъчва от мисълта, че свободата на отечеството ни не е пълна и надеждите му са:

Всичко лоше съ миналото да мине,
А от сега за напредни годины,
Да ся трудимъ, да искамы отъ Бога
Все що добро, и отъ всичко най-много:

Любовь, правда, пълна-цяла свобода,
И новъ животъ съ новы чувства въ народа[5].

Болката и обидата, която Великите сили нанесоха на българския народ на Берлинския конгрес предизвиква силен гняв у видния възрожденец, той дава воля на чувствата си и дръзко заявява:

Стига толкозь безредици, бесчинство, -
Ред отъ сега и народно единство.
Трупъ разсеченъ и оклоцанъ не сме ли?
Не треба ли пакъ да станемъ ный цели?
Румелиецъ, Македонецъ да няма.-
Българи смы, една челяддь голяма:
Единъ языкъ и единъ духъ народен;
Едны чувства, единъ народъ свободенъ[6].

След това с опита и мъдростта на годините си той поучава как може да се постигне това обединение:

Съ сила в разумъ, с новы мысли въ движение
Да работимъ за туй братско сближенье:
....
Не е народъ родъ притиснатъ и смазанъ,
Разпокъсан безжалостно на части...[7].

След това пламенният трибун напомня, че бъдеще има само този народ, който сам си извоюва това право, уповавайки се на собствените си сили.

А живеят народите които
Будуще си приготвили честито[8].

В същото време той не пропуска да припомни на съвременниците си, че незавидна е съдбата на този народ, в чието битие егоизмът и разединението вилнеят:

Мършава е тамъ народность и бледа
Дето всякой за себе си салтъ гледа:
Дето няма свясь за обща управа,
Тамо няма ни свобода, ни слава[9].

„Сурвакня" на П.Р. Славейков за настъпващата 1879 г. завършва с трезва равносметка за собствената ни съдба и за това какво трябва да направим:

Ако ви е свободата съдрана,
Побързайте по-скоро и я скърпете ;

Ако са ви юнаците безъ рана,
На раны ги научете... търпете...

Леле Боже ! Де са зеха чужденци ;
Раздърпаха народното ни тяло...-
Сбирайте ся на купъ, братья, и всинца
Да съставимъ Неразделно пакъ Цяло.
Сурва! Сурва! Скоро, Боже, свести на!
Туй ся моли, срещу Нова година,
Сурвакникътъ, който тука забравенъ
Незабравя тамъ що става въ градъ Главенъ[10].

С „градъ Главен“ П.Р. Славейков визира старопрестолния Търновград. В годините на чуждото владичество този древен град живее в съзнанието на народа като българска столица, като обединителен център на вярата и борбата му. Изборът му за място, където да се свика и заседава Учредителното събрание през 1879 г. не е случаен. То става по силата на сключените през 1878 г. договори в Сан Стефано /чл. 7/ и Берлин /чл.4/. И в двата договора името на Търново се сочи като място, където ще се свика едно събрание от български първенци/ нотабили /, което ще изработи преди избора на княз Органически устав на княжеството. На практика европейската дипломация през 1878 г. се съобразява с историческите традиции и памет на народа ни относно ролята на старата престолнина Велико Търново в обществения и духовен живот на българския народ, като я определя за център на политическия живот след Освобождението.

„Сурвакня за година 1879 г.“ от П. Р. Славейков е пръв призив и насока за националното ни обединение. В Учредителното събрание 52-годишният П. Р. Славейков се откроява като един от най- дейните депутати - взема думата за изказване 82 пъти [11]. Заедно с Драган Цанков и Петко Каравелов той възглавява либералното течение в него. Позицията, която отстоява като народен избраник, е на човек дълбоко вярващ в силите и възможностите на своя народ. Това ясно проличава и в първия хумористичен вестник у нас след Освобождението - „Остен“, който той започва да издава в Търново в дните на Учредителното събрание. Печатан е в Ботевата печатница, която на 16 януари 1879 г. Киро Тулешков и Пано Иванов пренасят от Букурещ в Търново[12]. Излизат общо 12 броя - от март до 6 юни 1879 г.

„Остен“ е политически вестник, печатен орган на либералното течение. Чрез богатата палитра на хумора и сатирата Славейков пламенно защитава демократичните основи на Търновската конституция, в изработването на която влага своя обществен опит и неизчерпаема енергия на народен трибун. В списването на вестника той използва статията, фейлетона, баснята, хуморескага, епиграмата, афоризма, приказката, поговорката, гатанката, народната песен и др.

Като истински пълномощник на народа „Остен“ боде всичко гнило и противонародно. Неслучайно Славейков аргументира излизането му така: „Остен“ го е заченала нуждата, а родила го е волята на един депутат“[13].

Както в „Сурвакня за година 1879“, така и на страниците на „Остен“ Славейков точно е предал народната покруса от решенията на Берлинския конгрес чрез епитафията:

Бог да прости Единството
Може да се каже днес.
Не се връща моминството
На народната ни чест![14]

Съпричастен на болката и разочарованието на народа от решенията на Великите сили на Берлинския конгрес, той се опитва чрез поетичната си лира да даде отговор на това което става:

Придобихме уж свобода,
Но каква? - опърпана.
Де целостта на народа?
Плячка е раздърпана[15].

Сърцето на големия родолюбец обаче ридае от болка и срам пред свършеното от европейската дипломация. Разпокъсаната ни родина той сполучливо оприличава с „труп оклоцан, негоден“, който те, Великите сили, не се срамуват да нарекат свободен. В началото на февруари 1879 г. от всички краища на разпокъсана България към старата престолнина Търново се отправят избраните депутати. Към тях редактора на „Остен“ се обръща с пожелание:

Сбирайте се синове народни,
Стичайте се запад, север, юг,
Влезте всинца в радостта господна,
Съставете цял народен круг[16].

Запознат отлично с политиката на Великите сили, редакторът на „Остен“ е убеден, че те няма да допуснат нарушение на статуквото на Берлинския договор и че това събрание ще изпълни само предназначението си - да изработи Конституцията на Княжеството, но няма да реши най-болния за българите въпрос - народното единение. Общонародният въпрос се разисква от дошлите в Търново депутати и представители на откъснатите български земи още преди да се открие Учредителното събрание - по време на тъй наречените предварителни заседания, които се провеждат в училището при църквата „Св.Никола". По този повод още в брой първи на „Остен" Славейков пише: „В Търново, столицата на Народното събрание, в един частен полог на Събранието, не на Търновото - взели са да садят за измъщение едно голямо яйце - целокупна България. Мнозина обичат да вярват, че то скоро ще се излупи. Остен желае да хортува на хаир и казва,че то може да бъде, сиреч може да ся излупи, ако не ся взапъртачи"[17].

Със същото предубеждение той се отнася и към предложението на „буйните" да се изпрати меморандум до Великите сили във връзка с Общонародния въпрос, макар че и той е един от тях.

Мене ми са струва, байно,
Че са много лъжеш,
Ако мислиш с меморандум
Европа да слъжеш[18].

В Учредителното събрание Славейков взема отношение почти по всички въпроси, свързани с държавното устройство и управление на възстановената българска държава и ги отразява на страниците на „Остен". Когато консерваторите Тодор Икономов, Михаил Греков и Константин Стоилов излагат доводите си в защита на идеята за двукамарен парламент, срещу нея се възправят либералите, начело с П. Р. Славейков, Д. Цанков , П. Каравелов и младия Стефан Стамболов. С неоспоримия си ораторски дар и с цветисто слово, което грабва аудиторията, отличният познавач на народната душевност П.Р.Славейков съумява убедително да се противопостави на това предложение[19].

След патетичната реч на П. Р. Славейков идеята за Сенат или Държавен съвет е отхвърлена. Катаклизмите обаче, които изживя младата българска държава в първите години след освобождението си, поставиха под съмнение решението, взето от народните избраници, под въздействието на емоционалното слово на Славейков.

Победата на либералите в спора за Сената Славейков отразява на страниците на „Остен" с епиграмата „Сърдитите":

Победени в Камарата
По въпроса за Сената,
Побягнаха гологлави
И се скриха в сената[20].

След близо тримесечни дебати на 16 април 1879 г., точно в 14 часа, 213 народни представители слагат подписите си под 169-те члена на първата българска конституция, влязла в историята с името на града ни „Търновската". По този повод в бр.7 Славейков помества статията „На разиждане", която е равносметка на извършеното: „Свиканите под название български нотабили, събрани в Търново още през февруари, заседаваха нещо повече от два месеца, като Учредителното събрание. След неизбежни за всяко разискване спречквания, надхитрявания, наддумвания, верни на назначението си те, наречените Нотабили, свършиха своето послание с възможно споразумение и завчера, в понеделник, на 16.IV.1879 г., като скрепиха с подписите си това, което обсъдиха, за добро на народа си да постановят и узаконят, днес или утре отиват си"[21]. От наблюдателния поглед на ратника за духовна и политическа свобода П. Р. Славейков не убягва промяната, която става с някои депутати още преди да се е разпуснало Учредителното събрание. Користолюбиви помисли вече са нарушили душевния мир на някои от тях и той бърза чрез „Остен" да ги вразуми: „Първо и първо, да съблечем от вчера още чуждата и навреме навлечената нам нотабилска руба и да се облечем в народното си облекло на равенството... Второ, преди да тръгнем из Търново, да са постараем да изперем в бистрите струи на Етър съвестта си от всички нечисти помисли, които са ни посещавали през всичкото време на нашето тука пребиваване... Трето и частно, което има да наречем, е: На либералите наричани да станат занапред консерватори, за да скрепят и сдържат това, което са могли да извоюват, а на бившите консерватори да бъдат занапред либерали, за да могат да извоюват още по-либерални постановления, с които и на народа си да послужат и себе си по-добре да препоръчат"[22]. Нещо повече - той дава напътствия, които звучат като програма:

Какво треба?
На нов Свят треба нов живот;
На нов живот требат нови начала;
На всякого треба да познае себе си;
На правителството да познае властта си;
На духовенството да познае мисията си,
На сиромаха да познае кесията си [23].

Един от големите въпроси, който П. Р. Славейков поставя на страниците на в. „Остен", е за ценностната система на българина след Освобождението. Той не може да се примири с еснафщината, егоизма, кариеризма, раболепието и други подобни негативи, които бързо навлизат в ежедневието на следосвобожденска България. У него все така силно гори „самият български дух от преди Освобождението“[24], който го кара този път „не на подбив“ да се провикне на страниците на „Остен“: „Тежко на таз земя, дето доблестта и добродетелността се презират, дето добрите хора, истинните патриоти, които всякога са служили и служат честно и законно на отечеството си, са оставят да мрат от глад, а подлеците, фанфароните, блюдолизците, истрий-праговците и готовановците са настаняват на тлъсти служби“[25]. Той не може да наблюдава равнодушно как се руши стойностнто в духовното битие на българина и с болка споделя впечатленията си от новия морал. Ако се обърнеш към някого с думите: „Ей, какво правиш ти? Турчина ще дойде бе! Ей го на Балкана ще се загнезди...“- споделя Славейков на страниците на „Остен“ той би отговорил: „Ъх, ще дойде! Беке ще го пуснат отвъдненците, че то на тях никак не изнася, те да му мислят!" или пък ще отвърне: „Какво да мисля „Цар Александър не можа да им дойде от хак, че ний ли? Ама да е жив той!“[26] На призива: „Хайде бе, брате, хайди да си съставим гимнастически дружества, да са упражнявами и ний на оръжие, не знаем какво може утре да ни сполети!“[27], свободният българин от Княжество България отвръща безразлично, че не е негова работа, че не е „слободен“ да си оставя дюкеня и да ходи да бъхти ангелите по къришата. Но за сметка на това той вече е усвоил до прийомите, които биха го облагодетелствали, със самочувствие на човек на деня. Това дебелашко самочувствие, този циничен морал Славейков осмива в редица епиграми на страниците на „Остен“. Такива са:

„Не ма гледай, че съм малък и дребен - председател на съвет съм съдебен“ ;

„Ти видиш ли с кого съм най-дружен? - Не ма питай как съм окружен“ ;

„Да ти кажа разковничи
Как можеш са вчиновничи:
Научи се как да траеш
Да не казваш все що знаеш[28].

От страниците на първия хумористичен вестник след Освобождението Славейков ревностно брани и свободата на печата. Той остро критикува в. „Марица“, който изразява позицията им по този въпрос. „Кротката и сериозна българска „Марица“ плаче и ридае, задето Народното събрание постановило да има в Княжеството пълна свобода на печата. Тя са не посвинява ни най-малко да изкаже своето искрено и дълбоко желание, за да се удари на народа юзда, защото без такава юзда, по нейно мнение, той бедствува да пропадне“[29]. Радетел за чист български език, редакторът на „Остен“ отделя значително място и на въпроса за новите думи, които бързо нахлуват в лексиката ни, употребявани невинаги на място. „Новият живот и нас привнесе и привнася в езика ни много нови думи. Той ни е надарил и с други някои блудкави облаги, но за тях не е реч сега. Тук ний исками да покажем, доколко е любопитно, а че колко е смешно понякога привнасянето на тези думи и употребението им от нашите тъй наречени прости хора...“ - пише с тревога П. Р. Славейков[30].

В списването на в. „Остен“ заедно с П.Р.Славейков активно участват и Ст. Стамболов и Хр. Белчев. На страниците на „Остен“ Стамболов за последен път изявява разгърнато поетическия си талант. Публикува ред стихотворения като „Народни мелодии“ /бр.2/, „Трипеснец"/бр. 5/, „Обикновена любов“ /бр.6/, „Мене ми се чини“ /бр.4/, „Скакалец“ /бр.5/, епиграми, записани „Народни песни“ и др. Най-често той се подписва с псевдонима „Незлоблив поет“.

Стефан Стамболов пристига в Търново за Учредителното събрание като представител на македонските българи и взема дейно участие в работата на народните представители, особено в предварителните заседания в църквата „Св.Никола“, където се обсъжда Общонародния въпрос. Той не е избран за депутат, тъй като нямал навършени 30 години - възраст, изисквана се според Временно действащите правила за избор на народни представители в Учредителното събрание 1879 г.

В поетическия раздел на в. „Остен“ осезаемо присъства и начевващият поет Хр. Белчев. Той публикува в „Остен“ стихотворенията: „Плач“, „Господино Б.“, „Борба“, „Някога и сега“, „Решение“ /в бр.8/, „Севлиевска окръжна звезда“ /в бр.10/, стихотворните фрагменти „Из кладбището на Яворина“ /в бр.12/ и др. Под всички тях той се подписва с псевдонима Яворина.

Липсата на средства принуждават Славейков на 6 юни 1879 г. да прекрати издаването на първия следосвобожденски хумористичен вестник „Остен“, тъй като започва нов, вече политически вестник - „Целокупна България“. Макар и с кратък живот „Остен“ дава възможност на П. Р. Славейков да разгърне на страниците му таланта си на даровит сатирик и публицист.

---

[1] Ибришимова, П. Участието на българите от Великотърновски окръг в Освободителната Руско-турска война.-В: Освобождението на Великотърновски окръг 1877-1977. Сборник по случай 100 години от Освобождението, София, 1977, с.76 ;Минчева, Т. Участието на интелигенцията от Търновския край в Руско-турската освободителна война през 1877-1878 г.,-В: Сборник 110 години от изгрева на свободата при Свищов. Свищов, 1987, с.127 ; Алманах на Търновската конституция, Пловдив, 1911, 140 -160; Българското опълчение, Т.I, /септември 1876- юли 1877/. Под ред. на доц. М. Ив. Михов, С., 1956, док. № 530, с.555; Славейкова, Св. Славейков през Освободителната война 1877-78 г. Септември 1957, с.170; Тодоров, Г., Ролята на българите в руското разузнаване през Освободителната руско-турска война, С., 1960, с.51.

[2] Боршуков, Г. История на българската журналистика. С., 1976, 414 - 415.

[3] Славейков, П. Р. Сурвакня за година 1879, Сливен, 1879.

[4] Пак там, с.4.

[5] Пак там, 4-5.

[6] Пак там, с.5.

[7] Пак там.

[8] Пак там, с.6.

[9] Пак там, 6 - 7.

[10] Пак там, 7-8.

[11] Дневници на Народното събрание в Търново, Дневник I - XXVI, 1879.

[12] ТДДА В.Търново, ф. 391К, оп.1, а.е. 351, л.12.

[13] Остен, бр.4, 24 март 1879, с.2; Минчева, Т., Мълвящи и гласом бодящи.-В: Юб. Сб. Търновските законодатели, С., 1980,163-170.

[14] Остен, бр.2, 12 март 1879, с.8.

[15] Пак там.

[16] Пак там, бр.1, 5 март 1879, с.1.

[17] Пак там, с.8.

[18] Пак там, бр.4, 24 март 1879 г., с.1.

[19] Дневници на Народното събрание в Търново, кн.I, дневник XVII от 27 март 1879 г.

[20] Остен, бр.5, 30 март 1879, с.8.

[21] Пак там, бр.7, 20 април 1879, с.1.

[22] Пак там.

[23] Остен, бр.11, 29 май 1879, с.8.

[24] Страшимиров, А. Диктаторът. С ., 1935, с.77.

[25] Остен, бр.10,19 май 1879, с. 3.

[26] Пак там, бр.8, 30 април 1879, с.3.

[27] Пак там.

[28] Пак там, бр.1.

[29] Пак там, бр.6, 12 април 1879,с.3.

[30] Пак там, бр. 1.

PETKO R. SLAVEYKOV'S JOURNALISTIC ACTIVITIES DURING THE CONSTITUENT ASSEMBLY IN 1879

Tyanka Mincheva

Journalisme was an important part of the rich and varied creative work of the eminent figure from the Bulgarian National Revival Petko Slaveykov.The artile examines Slaveykov's journalistic work during the Constituent Assembly in Tarnovo in 1879. „Survaknya for the year 1879“, published in Sliven, was the first call and guidelines for the national unification.

The author lays emphasis on the democratic and patriotic character of the newspaper „Osten“ /goad/, which Slaveykov began publishing in the days of the Constutient Assembly, Lach of funds forced Petko Slaveykov to suspend the publishing of the first post - Liberation comic newspaper.

ДОПИСКИ ВЪВ В. „РЕФОРМИ“ ЗА УЧАСТИЕТО НА ВЛАДИМИР Н. КАНАЗИРЕВ В НАЦИОНАЛНООСВОБОДИТЕЛНИТЕ БОРБИ НА БЪЛГАРСКОТО ОБЩЕСТВО ДО 1903 Г.

Елена Чалгънова

Владимир Николов Каназирев е роден на 14 октомври 1879 г. в гр. Мехомия[1]. Произхожда от известен род, който заема челно място в борбата на местните българи срещу чуждото владичество. Но Владимир Каназирев надхвърля тези регионални рамки, безспорно неговият принос е с общонационален мащаб. В защита на тази теза ще посочим участието на Каназирев в Горноджумайското и Илинденско-Преображенското въстание, Балканските войни и в Първата световна война. Посредством изявите си на революционно-освободителното поприще разложкият деец заслужено се утвърждава като един от видните български дейци, ерудирани и високоинтелигентни, които с кръвта си писаха най-светли страници в нашата борческа история[2].

Настоящето проучване няма за цел да покаже цялостния принос на Владимир Каназирев към българското освободително движение. Акцентът е съсредоточен конкретно върху неговото участие в Горноджумайското и Илинденско-Преображенското въстание и то през призмата на в. „Реформи“, седмичник, официален печатен орган на Върховния Македоно-Одрински комитет (ВМОК).

Години наред Владимир Каназирев е член на този комитет, съставен главно от офицери, при това той е един от неговите изявени дейци. В този смисъл интерес представляват сведенията за Владимир Каназирев във в. „Реформи" и оценката за бойните му качества, направена от неговите идейни съмишленици.

В. „Реформи“ е български вестник, издаван в София. Той е, както се отбеляза, вече официален орган на ВМОК[3]. Всеки брой има заглавие съответно и на френски език - „LES REFORMES“.

„Реформи“ излиза от 1899 до 1905 г. Общо за целия период излизат 348 броя, в какъв тираж не е известно[4]. Има и притурки, към двайсет броя.

Основател и първи редактор на в. „Реформи“ е Андрей Ляпчев. Сред редакторите са: Владислав Ковачев, Коста Шахов, Георги Влахов, Антон Страшимиров, Никола Харлаков и Илия Гологанов. Редакцията на вестника се помещава на площад „Славейков“ № 1 в столицата на Княжество България.

Издаван е в няколко печатници: Янко С. Ковачев, Ив. К. Цуцев, от „Ив. П. Даскалов и С-іе“, „Просвещение“ на И. С. Наумов, К. Г. Чинков, „Придворна“ и „Либералний клуб“.

Абонаментът за в. „Реформи“ бива: годишен - на цена 8 лв., от 6 месеца - 4 лв., цената за единичен брой е 15 ст. Това важи за България. „За странство“ годишната вноска е по-висока - 12 лв., за половин година съответно 6 лв. От 2 май 1903 г. годишният абонамент се увеличава на 12 лв. за България, а за чужбина - 25 лв. За сметка на това намалява цената на единичен брой, съответно на 5 ст.

Дните, в които излиза вестник „Реформи“, не са строго регламентирани, през отделните години те се променят. Не е известно от какви съображения изхождат редакторите при тези обстоятелства, но на лице е една почти периодична промяна на установените дни.

Първоначално „Реформи“ излиза всяка събота. Това положение продължава до 24 юни 1899 г., (бр. 16), от когато до 8 юли 1899 г., (бр. 18) включително излиза в четвъртък. Този ден се възприема като най-удобен за редколегията и той се утвърждава до края на годината с изключение на единични броеве, които излизат в няколко съботни дни. През следващата календарна година отново се наблюдава това положение, а един брой (20), дори излиза в петък. През 1902 г. в. „Реформи“ излиза всеки петък, а от 1903 г. в събота.

В брой 5 от 2 май 1903 г. вестникът уведомява своите читатели, че ще бъде ежедневник. Вероятната причина затова е динамизмът на събитията, свързани с Илинденско-Преображенското въстание.Поради недостиг на финанси от 30 август 1903 г., (бр. 38) „Реформи“ отново става седмичник.

Както споменахме вече, настоящото изследване има за цел да проучи участието на Владимир Каназирев в българското националноосвободително движение до 1903 г., т. е. до Илинденско-Преображенското въстание, отразено на страниците на в. „Реформи“. По тази причина при анализа на печатния орган акцентът ще бъде върху периода от появата на вестника в 1899 до 1903 г. Трябва да поясним, че след 1903 г., особено през 1904 г., името на Владимир Каназирев фигурира доста по-често, почти редовно на страниците на в. „Реформи“. Тук вече откриваме неизвестни до сега сведения за неговата революционна дейност. Този, по-късен период не е обект на настоящото проучване, но следва да отбележим, че вероятната причина за това е редовното му сътрудничество във вестника след 1903 г. и се корени в нарасналия му авторитет след въстанието в кръга дейци около ген. Иван Цончев, към който гравитира и самият Владимир. Това твърдение се базира на материали в различни рубрики - стихотворения, разкази, сведения за събития и пр.

Като член на ВМОК Владимир Каназирев защитава неговите позиции и отделни дейци, но отстоява също така и собствените си принципи. Това го прави умело, аргументирано, с тънък журналистически усет.

С известно съжаление ще отбележим, че в интересуващия ни период името на Владимир Каназирев се споменава рядко. Това обстоятелство важи особено за първите години от излизането на „Реформи“. Среща се изключително във връзка с Горноджумайското и Илинденско-Преображенското въстание, в които взема дейно участие.

Когато през 1899 г. излиза първи брой на в. „Реформи“, Владимир Каназирев е на обучение във Военното училище в София, все още неизвестна личност в офицерските среди[5].

През първата годишнина на в. „Реформи“ липсват сведения за интересуващата ни личност. Преобладаващата част от статиите са анонимни. Обсъждат обществено-икономически и политически проблеми от българската действителност, както и такива с културно-просветна насоченост. По обясними причини, седмичникът е съсредоточен върху сложния македонски въпрос и пътищата за неговото разрешаване. Рубриката „Борба и борци“ се грижи за осветляването на отделни страни от национално-освободителните прояви на българския народ. Известен автор на поредицата е К. Г. Тинчев.

Печатният орган се спира и върху злободневните проблеми от българското освободително движение, анализира въпроси касаещи пряко дейността на ВМОРО, особено на Върховния комитет, обнародва негови окръжни, отбелязва създаването на македонски благотворителни дружества в отделни градове и пр.

Друга рубрика, която се налага, е „Из Турция“ - информира обществеността за тежкото положение на българското население от различните градове на Македония, терора и преследванията на които е подложено. Обичайните за Османска Турция безнаказаност и произвол прозират от всеки ред на публикациите.

„Реформи“ отделя значимо място на позициите на великите сили по македонския въпрос. Особено често присъстват анализи на влиятелното руско становище относно настоящия политически момент и бъдещо съществуване не само на Македония, но и на самата Турция.

Но „Реформи“ обръща поглед не само върху проблемите с регионално и национално значение. Той се прехвърля и на международното поле чрез прегледи и на актуални, значими събития. Рубриката, отразяваща европейските и световни проблеми, е „Дневни“.

Като цяло през годините на своето съществуване печатният орган на ВМОК следва една утвърдена концепция, линия на поведение, която се одобрява и съответно налага от кръга на ген. Ив. Цончев[6].

Името на Владимир Каназирев се среща за първи път във в. „Реформи“ едва през 1902 г. във връзка с избухналото на 23 септември 1902 г. Горноджумайско въстание.

Предвид крайно неблагоприятните за българското население, в това число и за ВМОРО, последици, нанесените големи щети във въстаналите райони, резултатите от въстанието не оправдават замисъла и първоначалните подбуди на неговите организатори и преки ръководители. Варварски потушено от османската власт, то предизвиква известно раздвижване сред европейската дипломация, в резултат на което са „наложените“ на Турция от великите сили „реформи“ (от 8 февруари 1903 г.)[7].

Както се посочи вече, именно в прегледа на събитията около Горноджумайското въстание се споменава за първи път Владимир Каназирев[8]. В статията „Тактиката на турците“ неизвестен автор пише: „На 7 октомври съединените чети на запасните поручици Стоянов, Саракинов и Дървингов били разположени на бивак до село Сърбиново на Аламанов връх, в състав 250 души доброволци и милиция от с. с. Градево, Сърбиново и др. На 8 октомври въстаниците имаха за задача да помогнат на Юрдан Стоянов, който през целия ден на 7 число, води ожесточена борба с турския аскер при с. Сенокос. През нощта на 7 срещу 8 съединените чети с форсиран марш по най-непристъпните местности на Пирин потеглиха за предполагаемото место на сражението. На сутринта съединените чети се движеха по течението на рекичката, която изтича от върха Пирин и минава през с. Сърбиново. Като навлязоха четите в долината към 8 ч. сутринта на югоизточния гребен,.....се забелязаха тревожни движения и заемане позиция. Понеже разстоянието беше около 1000 крачки, и местото беше гористо, то не можеше да се констатира що е това аскер или четата на Юрдан Стоянов. За да се разясни положението, Зографов и Каназирев, старши унтерофицер Арайков и няколко охотници бързо бяха изпратени пред авангарда за рекогнисцировка. В това време четите спряха и се подадоха няколко сигнала. От гребена се чу турски сигнал". Няма да описваме в подробности сражението, така като е представено в статията. Ще изясним само, че извадката от цитираната статия се отнася конкретно за битката в района на хребета над с. Сърбиново, по посока към Пирин връх. Общото командване на всички въоръжени отряди, съсредоточени в района, е поверено на поручик Христо Саракинов. Участъкът е разделен на три фланга - десен - охраняван от четите на Христо Саракинов и Димитър Атанасов, ляв фланг - поверен на Петър Дървингов, а Владимир Каназирев съвместно със Софроний Стоянов и Георги Сугарев поемат центъра[9].

Подпоручик Каназирев начело на чета участва в завързалото се тежко сражение, което продължава до вечерта. След залез слънце, използвайки прикритието на тъмнината, по заповед на поручик Саракинов всички чети се оттеглят от бойното поле. Офицерите провеждат кратко съвещание, на което обсъждат всички аргументи „за" и „против" продължаването на въстаническите действия. Реалистичната преценка на създалата се ситуация налага крайното решение четите да се изтеглят обратно в България.

Спомената от в. „Реформи" битка при с. Сърбиново не е единствената, в която подпоручик Каназирев участва по време на Горноджумайското въстание. И в редица други сражения през 1902 г. Владимир Каназирев рискува живота си, но те не са отбелязани подобаващо от дописниците на в. „Реформи". Традиционно в анализа и оценката на събитията от 1902 г. фигурират имената на дейци от по-висшия офицерски кадър, а останалите просто се вливат в общата маса на участниците.

Малко известен е фактът, че през въпросната 1902 г. Владимир Каназирев участва и в неуспешните действия по овладяването на гр. Горна Джумая. След това е в отряда на П. Дървингов, който води сражение с турска рота в района на граничния пост „Добро поле". После, съгласно разпореждане на щаба, четите на Владимир Каназирев, Петър Дървингов и Борис Сугарев, общо 100 души, се прехвърлят в Пирин за действие в Разложко . Целта на подобен ход е да бъде удължено времетраенето на въстаническите акции. По пътя четите, войвода на една от които е Каназирев, водят бой с турски аскер при с. Недобърско, след което се изтеглят към базата - с. Бистрица. Там на 2 октомври наличните въоръжени части под общото командване на подполковник Ст. Николов водят бой с турски табор и го принуждават да отстъпи с големи загуби[11].

Горноджумайското въстание, организирано и осъществено от ВМОК, е най-актуалната и злободневна тема на страниците на в. „Реформи" от септември 1902 г.

до избухването на голямото въстание - Илинденското на 20 юли 1903 г. Публикациите в седмичника имат за цел да информират загрижената българска общественост относно неговия ход, развитие, участници и последици.

На международния отзвук от въстанието „Реформи" отделя подобаващо място. Всъщност това е и една от неговите непосредствени цели - да раздвижи и активизира международната общественост по македонския въпрос. Реакциите и настроенията в Русия, Франция, Англия, разбира се и в непосредствено засегната от въстанието Турция, са редовен обект на отразяване и анализ.

В. „Реформи" обръща поглед и върху негативната и крайна реакция, проявена към ръководителите на ВМОК от страна на правителството на д-р. Ст. Данев. Печатният орган остро порицава последвалите обиски и арести на изявени комитетски дейци[12]. В противовес на тази официална политика, наложена на България отвън, за отбелязване е подкрепата, която се оказва от страна на българската общественост. В Княжество България се организират митинги, подемат се инициативи, за подпомагане на пострадалите от турските репресии. В тази насока е особено осезателна подкрепата, която оказват женските организации и сдруженията на бежанските групи, дошли от засегнатите райони. Участват женски дружества в цялата страна - Русе, Видин, Варна, Бургас, Търново, Лом, Елена и, разбира се, София[13]. Помощта е морална и материална. Включва се и княжеското семейство, като княза дарява 10 000 лв., а княгиня Клементина - 5 000 лв. Светият синод и Рилският манастир също подпомагат бежанците[14].

Анализирайки Горноджумайското въстание, в. „Реформи" изгражда известен ореол около изявени негови участници, дейци на ВМОК. Това обстоятелство важи особено за често присъстващите по страниците на седмичника и в притурките: полковник Анастас Янков, Йордан Стоянов, Дончо войвода, Алексо Стоянов, генерал Цончев, Стефан Николов, Тодор Саев и др. Сраженията, които водят четите на комитета с турския аскер в Разложко и Джумайско, се хиперболизират, което се прави с явната цел да се придаде по-голям мащаб на избухналото въстание.

В оценките си за въстанието „Реформи" губи обективния си поглед и влага голяма доза субективизъм, преувеличавайки неговото значение.

Данните, които в. „Реформи" съобщава за Владимир Каназирев във връзка с въстанието от 1903 г., са сравнително по-обширни и пълни в сравнение с тези за 1902 г. Все пак трябва да се направи уточнението, че сведенията за неговата роля в Илинденското въстание не следват някаква строго хронологична рамка, а в отделни броеве се поднася доста накъсана и епизодична информация. Отразяват се някои сражения, в които участва подпоручик Каназирев, без да се спазва последователността им. В тази връзка и направеният анализ ще следва насоката на поднесената във в. „Реформи" информация.

Първо съобщение за Каназирев през 1903 г. в. „Реформи" подава в рубриката „От границата". Там бегло се отбелязва негово заболяване още преди започването на въстаническите действия в Мехомия, където той е определен за ръководител. За това обстоятелство неизвестен автор пише: „На 8 того пристигна (в Джумая - бел. а.) специален куриер от вътре, който доведе пет души болни от четата на кап. Шипков... Кап. Шипков и Каназирев са тоже болни, но останали в някои села вътре"[15].

Във въстанието от 1903 г. Владимир Каназирев участва на територията на Серски революционен окръг. По обективни причини (гибелта на Гоце Делчев)[16] окръжният конгрес, предвиден за месец май (в местността „Али-ботуш") се провежда едва през втората половина на август (в местността „Белемето"), т. е. покъсно в сравнение с другите революционни окръзи, затова и самото въстание тук избухва по-късно[17].

В навечерието на предстоящите събития Владимир Каназирев напуска казармата и с чета от 50 души заминава през Рила планина в Пирин. Там са съсредоточени четите на генерал Цончев и полковник Янков[18].

Участието на Владимир Каназирев, на територията на Серски революционен окръг, се дължи не само на обстоятелството, че е родом от гр. Мехомия, а и на факти от обективно естество. Дейците на ВМОК сключват споразумение с ВМОРО за съвместни действия, които получават най-конкретни форми именно в този революционен окръг. Това сътрудничество се оказва ползотворно и е с положителен ефект върху хода и обхвата на въстаническите прояви. Споразумението за единодействие между „вътрешни" и „външни" се възприема с ентусиазъм и от в. „Реформи", публикувал не една статия против Вътрешната организация и нейните дейци. В бр. 41 четем: „Между борците владее общо съгласие и въодушевление; няма вече централисти, върховисти, генералисти и пр. всички работят заедно и с общи усилия. Хвала на тия борци, че осъзнаха най-сетне своя дълг"[19].

Отново в тази обединителна насока, в началото на септември, при Брезнишкото езерце над с. Брезница, Неврокопско, се провежда съвещание между ген. Цончев и Яне Сандански. Обединените революционни сили, предвождани от Цончев и Сандански - общо 750 души, се разделят в три отряда за действия съответно в Мелнишко, Неврокопско и Разложко. На 6 септември отрядите заминават за определените райони. Владимир Каназирев поема с трети отряд и взема дейно участие в революционните събития на територията на Разлога [20]. В тази връзка той е сред участниците в конференцията на Разложка революционна околия, провела се на 5 септември 1903 г. в Банско, на която се съставя план за бойните действия[21]. За център на въстанието е определен гр. Мехомия, тъй като бил с най-добра подготовка, осъществена от местния комитет, основан още от Гоце Делчев (през 1896 г.), освен това всяка махала в града разполага със своя въоръжена чета. На конференцията се избира ръководно тяло за гр. Мехомия в състав: Владимир Каназирев, Владислав Каназирев (брат на Владимир), Петър Лачин и Атанас Попкостов[22].

По стечение на обстоятелствата започналите бойни действия в Серски революционен окръг се пренасят в северната част на котловината, а щабът начело с ген. Цончев се премества от Пирин в Рила. Това обстоятелство оказва негативно влияние върху развоя на бойните действия конкретно в Мехомия и внася объркване сред местните дейци, включително и в ръководителя подпоручик Каназирев.

В града Владимир Каназирев пристига три дни преди уговорената дата за начало на въстанието - 14 септември, и заедно с другите ръководители се установява в къщата на Тасе Хаджийски в Крапата махала[23].

Значителни сведения за разразилите се в Разлога, в частност и в Мехомия събития, се поместват на първа страница на в. „Реформи“, в бр. 41. Конкретно за подпоручик Каназирев в рубриката „Последни новини“ се споменава следното: „На 17-и полковник Янков, командващ отряда си с участието на запасните офицери Настев, Зографов, Герджиков, Прежеведски и Каназирев, форсира Белица, отпочна се най-ожесточен бой, който трая целия ден. Резултатът Белица срината с земята, само кулата и джамията оцелели“[24].

Въпреки краткия си, почти телеграфен характер, това съобщение съдържа за историографията неизвестен факт, че в нападението над Белица участва и Владимир Каназирев.

Нападението над с. Белица се предприема в отговор на турските насилия извършени из отделни селища на Разлога. В него участват обединените чети на ВМОРО и на ВМОК, командвани съответно от полковник Янков, Стефанов, Ботушанов, Каназирев, Молеров и др. В помощ на Белишкия аскер идва силно подкрепление от Неврокоп и Мехомия. Започва кървава разправа не толкова с четите, които съумяват да се изтеглят, а най-вече с мирното българско население, неуспяло своевременно да напусне Белица[25].

Най-обстойна информация за участието на подпоручик Каназирев във въстанието се открива в притурка на „Реформи“ от 21 септември 1903 г. На първа страница в статията „Първите дни на въстанието“ четем: "Запасните поручици Зографов и Каназирев са били определени да действуват в Мехомия заедно с въоръжените граждани. Каназирев остава в града, а Зографов още на 12-и септември на известен пункт да се разпореди за пренасянето на взривните вещества. Но той не успява, поради силните наблюдения на турските постове.

14-й вечерта отрядите на Цончев, Янков и четите на Манов, Настев, Герджиков, Парталев, Лазаров, Стефанов, Ботушанов са били готови за поход." След като научава за неуспешната мисия на Зографов, ген. Цончев избира 12 доброволци, които под водачеството на Зографов взривяват бомбата в Мехомия. „Нощта се осветлява от грозните пламъци, въстаниците като демони пъплат по улиците и викат на оръжие. Каназирев излиза с юнаците си. Турците се вцепеняват от страх. Войската напуща града и се окопава околовръст. Пет батальона аскер трепери в своите окопи. Борбата се почва и в града настъпва същинска гражданска война." На сутринта турците виждат „многолюдността си и се сепват. Мюсюлманите, въоръжени до зъби, почват да стрелят и българските махали се запалват от няколко страни"[26].

Авторът допълва мрачната картината с още черни краски като споменава, че на 15-ти градът е обърнат на пепелище, улиците са постлани с трупове. От турска страна са дадени 200 убити, а от жителите на Мехомия повече от 1000 жертви, описват се и обичайните в такива ситуации изстъпления, извършени от аскера.

Сведенията, изнесени в цитираната статия, се различават в известен смисъл от информацията на преките участници в събитията, родом от Разлога. Вероятно заради недостатъчна осведоменост, „Реформи" не споменава факта, че по обективни причини четите на ген. Цончев не оказват предвидената външна подкрепа за Мехомия. След хвърляне на злополучната бомба, и то не в определеното място - в казармата, а в покрайнините от М. Ботков и Д. Бицин, градът е оставен сам да се справя със създадената ситуация. От върховистите реално в града влиза и прави опит да следва предварително набелязания план единствено Владимир Каназирев, ако не се смятат Ботков и Бицин, които със споменатото си поведение само допълнително озлобяват и без това освирепелия аскер.

Този факт изрично се посочва от разложките историографи на въпросното въстание, като най-точни данни подават преките свидетели и участници. Тъй като четите на Върховния комитет не подпомагат реално Мехомия, споменатите местни дейци тълкуват поведението на ген. Цончев като безотговорно[27].

Нови сведения за Владимир Каназирев в. „Реформи" подава в бр. 42. След като описва в детайли сраженията в Белица и Семково, печатният орган отделя внимание и на събитията в Годлевския балкан, които представляват достоен епилог на усилията, положени от подпоручик Каназирев във въстанието от 1903 г. Ето какво пише в тази връзка автор, пожелал анонимност: „На 22-и Септември над селото Годлево е станало друго много кърваво сражение. Около 600 души аскер от Годлево и Бачево настъпил към позициите на въстаниците, които брояли 120 души. Боят се почнал от 8 часа сутринта и траял непрекъснато до пладне. Напразно турците се опитвали да изтикат въстаниците. Всеки техен опит коствал им сума жертви. Въстаниците ги посрещали с град куршуми и с бомби. Към 12 ? ч. около 200 души аскер настъпвал бързо от към Джумаята, за да удари в тила въстаниците. Но една чета тайно завзема един връх срещу наближаващите турци и с чест огън ги прогонва в пълен безпорядък. Бачевският и Годлевският аскер атакуват в това време отдолу, но и те били отблъснати с тежки загуби. Позицията на въстаниците ечяли от гръмливи „ура", когато турците отстъпвали. В това сражение подпоручик Каназирев се е държал много юнашки: той е летял от позиция на позиция и ободрявал борците"[28]. Според автора на статията въстаниците дават 20 жертви, а турците около 90-100 души.

Цитираният отрязък от анонимната статия лаконично пресъздава може би най-силната изява на Владимир Каназирев по време на въстанието[29].

За да поясним по-пълно и ясно въпросното сражение, ще се върнем към събитията от началото на въстаническите действия в Мехомия, а именно към 14 септември. Въпреки неволно извършеното предателство, последвалите разкрития, пожарища и обсада на града, Владимир Каназирев прави опит да следва утвърдения план и да вдигне Мехомия на оръжие, но без успех[30]. Той дори съставя призив-апел към въстаниците за въоръжени действия: „Настана последният момент бъдете готови, бодри и мъжествени, безстрашни да изпълним задачата си, както подобава на патриоти". Следва подпис: „Началник щаб на дейците в гр. Мехомия Владимир Каназирев"[31].

Предвид на посочените вече негативни обстоятелства, всяка координация и взаимодействие с четите в града се оказва напълно невъзможна. По тази причина Владимир Каназирев извежда щаба от горящата къща, успява да премине през турската блокада и успешно пристига в Годлевското землище. Тук от спасилите се въстаници той сформира чета, към която се присъединява и Годлевската.От 15 до 22 септември тя води сражения с турски части и охранява района на местностите Парангалица и Клинецо, с укрилото се там население от селата Годлево и Бачево, и бежанците от Обидим и Кремен. По данни на преки участници в сраженията с аскера, дошъл от Горна Джумая, благодарение на проявената от подпоручик Каназирев съобразителност и експедитивност, четата успява да оцелее[32]. При тези боеве, в устрема и желанието си за победа, Владимир Каназирев забравя за личната си безопасност, което обстоятелство едва не коства живота му[33].

На 22 септември той се опитва да помогне на Радон Тодев и неговата чета, обкръжена в района на местността „Св. Богородица“, но без успех. Плътният турски обръч се оказва непробиваем и малката чета, предвождана от храбрия местен войвода, е поголовно унищожена[34].

След разгрома на Радоновата чета, турците завземат „Самовилски камък“ и откриват огън по сборната чета на подпоручик Каназирев, разположена в местностите Езерата и Лански рид.

При този негативен развой на събитията Владимир Каназирев преценява, че всяка следваща съпротива е безсмислена. Начело на групата от Мехомия, Бачево и присъединилата се към тях по-голяма част от Годлевската чета подпоручик Каназирев се оттегля към Рилския манастир.

По този начин приключва участието на подпоручик Владимир Каназирев във въстанията за освобождение и обединение на българската нация. Частично и непълно отразено на страниците на официалния печатен орган на ВМОК в. „Реформи“, то все пак внася допълнителна информация за този воеводски период от живота на родолюбивия български офицер.

---

[1] ЦВА-В. Търново, Ф. 7, оп. I, дело 14, Инв. № 17483 - Списък на генералите, щаб и оберофицерите от българската армия от 1 март 1903 г. С., 1903, с. 129. В спомените за своя баща Луиза В. Каназирева пише, че той е роден на 28 септември 1879 г. Виж: РИМ-Благоевград., 2.2/ 2409 - Сведения за Владимир Каназирев написани от дъщеря му Луиза. Ръкопис, с. 1.

[2] Чалгънова, Е. Владимир Николов Каназирев (1879-1962 г.). - ВИС.Кн. 1, 2008, 37-42.

[3] Комитетът представлява организация на македоно-одринските дружества в България. Образува се на 19 март 1895 г. в София под името Македонски комитет с председател Трайко Китанчев. На първия си конгрес приема устав и програма. През декември същата година се преименува на Върховен македонски комитет, а през 1901 г. на Върховен македоно-одрински комитет. Бори се за политическа автономия на Македония и Одринско, гарантирана от Великите сили. Средствата за постигане на тази цел са разнообразни: печатно слово, агитация и митинги, изпращане на делегации и петиции до европейските правителства.

[4] Според проф. Св. Елдъров в. „Реформи“ излиза в тираж от 8000 броя, чете се в цялата страна и има над 400 абонати в чужбина, от Москва и Кайро до Лондон и Сан Франциско. (Елдъров. С. Върховният Македоно-Одрински комитет и Македоно-Одринската организация в България (1895-1903 г.). С., 2003, с. 25.)

[5] Реформи, бр. 1, 9 ян. 1899, с. 2-3.

[6] ЦДА, Ф. Хр. Шалдев, необработен, Спомени. - Писмо от д-р Хр. Татарчев до Басантов, председател на Киевското македоно-одринско студентско дружество за участието на привържени-

ците на ВМОК в Илинденско-Преображенското въстание и по повод някои публикации във в. „Реформи" от 29 декември 1903 г.

[7] Енциклопедия България. Т. 2, С., 1981, с. 140.

[8] Реформи, бр. 35, 7 ноем. 1902, с. 3-4.

[9] Минчев, Д. Военнореволюционната дейност на Петър Дървингов (1898-1918). С., 1990, с. 27.

[10] Илинденско-Преображенското въстание от 1903 г. Военна подготовка и провеждане. С., 1992, с. 63.

[11] Пак там; Пасков, Р. Горноджумайското въстание. - ВИС, бр. 1, 1985, с. 24; Минчев, Д. Цит. съч., с. 23.

[12] Реформи, бр. 29, 24 авг. 1902, с. 3.

[13] Реформи, бр. 34, 30 окт. 1902, с. 3.

[14] Реформи, бр. 36, 16 ноем. 1902, бр. 36, с. 4; бр. 37, 23 ноем. 1902, с. 3.

[15] Реформи, бр. 40, 13 септ.1903, с. 3.

[16] Кьосев, Д. Борбите на македонския народ за освобождение. С., 1952, с. 57.

[17] Илинденско-Преображенското въстание 1903 г. Хронология. С., 1983, с. 26.

[18] Чалгънова, Е. Владимир Николов Каназирев. - ВИС, бр. 1, 2008, с. 38; РИМ-Благоевград., 2.3/114 - Спомени от Симеон Попкостадинов и Христо Киров за Илинденското въстание в град Разлог. Разлог, 1960, с. 2; Даскалов, С. Бележки из близкото минало на гр. Разлог. С., 2005, с. 205.

[19] Реформи, бр. 41, 20 септ. 1903, с. 3.

[20] Белев, Г. Въстанието в Серския революционен окръг през 1903 год. - ИИ, бр. 10, ноем. 1929, 4-5; Илинденско-Преображенското въстание 1903 г. Хронология. С., 1983, с. 121; Македония и Одринско (1893-1903). Мемоар на Вътрешната организация. С., 2003, с. 175.

[21] РИМ-Благоевград.,2.3/1253 - Томов, Л. Спомени за революционната дейност в Серския революционен окръг. С., 1953, 33-34.

[22] РИМ-Благоевград., 2. 3/475 - Даскалов, С. Бележки из близкото минало на гр. Разлог (Мехомия). Спомени. С., 1972, с. 21.

[23] Бучков, Г., Д. Даскалов. Рилската покрайнина на Разложкия край по време на Илинденско-Преображенското въстание 1903. - ВИС, бр. 5, септември-октомври 1989, с. 151; Георгиев, Г. Илинденско-Преображенското въстание и революционните сили в Серския окръг. - Осемдесет години Илинденско-Преображенско въстание. С., 1988, 237-238.

[24] Реформи, бр. 41, 20 септ. 1903, с. 3.

[25] Панайотов, Л. Героичната епопея от 1903 г. - В:Осемдесет години Илинденско-Преображенско въстание. С., 1983, 124-126.

[26] Реформи, бр. 41, 20 септ.1903, с. 1.

[27] Даскалов, С. Цит., съч. с. 190; Бучков, Г., Д. Даскалов. Цит. съч., с. 143-159; Палешутски, К. Въстанието в Серски революционен окръг. - Осемдесет години Илинденско-Преображенско въстание. С., 1988, 119-128; Томов, Л. Спомени за революционната дейност в Серския революционен окръг. С., 1953,32-36; РИМ-Благоевград., 2.3/114 - Спомени от Симеон Попкостадинов и Христо Киров за Илинденското въстани в град Разлог. Разлог, 1960, 1-2; Юруков, М. Из миналото на Разлог. Просветното дело в Разложко. Благоевград., 2008, с. 88.

[28] Реформи, бр. 42, 27 септ. 1903, с. 3.

[29] Чалгънова Е. Владимир Н. Каназирев - един позабравен герой от Илинденско-Преображенското въстание (1903 г.). - Известия на Българското историческо дружество. Т. 40, С., 2008, 163-176.

[30] Юруков, М. Цит. съч., с. 86.

[31] Даскалов, С. Цит. съч., с. 185.

[32] РИМ-Благоевград., 2.3/116 - Киров, Хр. Спомени из моя живот. С., 1964, ръкопис, с. 2.

[33] Даскалов, С. Цит. съч., с. 190.

[34] Ванчев, Й. Върхове на българското свободолюбие. Благоевград., 1978, с. 38; Даскалов, С. Цит. съч., с. 196.

REPORTAGES IN THE □REFORMS" NEWSPAPER ABOUT VLADIMIR N. KANAZIREV'S PARTICIPATION IN THE NATIONAL-LIBERATION STRUGGLES OF THE BULGARIAN SOCIETY UNTIL 1903

Elena Chalganova

The present scientific information follows the participation of the distinguished activist and member of IMOC (Internal Macedonian-Odrin Committee) - Mr. Vladimir Kanazirev in the city of Razlog - his activities in the struggle for liberation and unification, posted in Journal of the „Reforms“ newspaper.

The analysis includes the period from the creation of the „Reforms“ newspaper, a printed organ of the IMOK, during the years from 1899 till 1903, listed in the main title.

The accent is focused mainly on the rough years of 1902 and 1903, when consistently pushed the Gornodzhumaisko and Ilindensko-Preobrazhensko uprisings. The role of Vladimir Kanazirev in these armed uprisings of the Bulgarian people under Turkish rule in Macedonia, is substantially described from reporters of "Reforms" newspaper.

„РОДОЛЮБЕЦ“ - ВЕСТНИКЪТ НА ПОБОРНИК-ОПЪЛЧЕНСКОТО ДРУЖЕСТВО В БАТАК ПРЕЗ 1906 Г.

Екатерина Пейчинова

Каква е историята на вестник „Родолюбец“ (Батак,1906-1919)? Каква е ролята на Баташкото поборник-опълченско дружество и издавания от него вестник в утвърждаването на Батак като паметно място? На тези въпроси ще потърсим отговор с настоящото съобщение.

В края на XIX век в България се заражда обществено движение за опазване на българските светини от революционното ни минало и Руско-турската освободителна война. Вторият конгрес на Поборник-опълченските дружества, проведен през 1892 г. взема решение за създаването на столичен комитет, който да се грижи за събирането на средства за „постройката на един великолепен паметник на братята освободители и дом на българските ветерани - поборници и опълченци“[1]. Тази идея не се реализира веднага. Едва през 1899 г. по инициатива на Стоян Заимов е учреден Комитет „Цар Освободител Александър II“, който създава над 500 свои клона из цялата страна[2]. Клонът в Батак е наречен Комитет „4-ти май“[3]. Идеята е с основаването на музей на Българското възраждане и освобождение на българския народ, с уреждането на къщи музеи на видните български възрожденци, с въздигането на паметници на загиналите за освобождението на отечеството, българският народ на дело да изрази дълбоката си признателност към всички дейци, участвали в борбата за църковна независимост, за духовна и политическа свобода. Стоян Заимов споделя, че тази идея се заражда в него под силното въздействие на Историческата църква в Батак през 1900 г.[4] В края на 1901 г. комитетът разпространява специално възвание: „Освен паметника на Царя-Освободителя българският народ е длъжен да въздигне в чест на загиналите си борци музей на българското възраждане и освобождение. Народ, който не помни и не цени своите неустрашими борци, бива забравен и от Бога и от света.“[5]

В началото на 1906 г. живите поборници и опълченци в Батак, по примера на „поборнико-опълченските дружества из цяла България“ , учредяват Баташкото поборник-опълченско дружество (БПОД). В писмо от 10 март 1906 г. председателят Ангел Трендафилов Керелов информира баташкия кмет, че повереното му дружество е създадено по смисъла на „всеобщия устав на поборник-опълченските дружества в България, изработен под председателствуването на Негово Царско Височество българский Княз и утвърден от Министерството на вътрешните работи през 1903г."[6]

Изминали са 30 години от Априлската епопея 1876 г.. Бавно и мъчително селището се въздига от пепелищата за нов живот. Възстановено е изгорялото училище „Кирил и Методий". От 1881 г.[7] се строи нова църква, а старата, Историческата църква „Света Неделя", още в 1880 г. батачани обявяват за паметник[8] на хилядите загинали свои родственици през Априлското въстание 1876 г. В 1897 г. в Батак е учредено и читалище „4-ти май", в което най-дейни са живите поборници.

През 1906 г. застарелите вече поборници в Батак се сдружават за достойна памет на загиналите и достоен живот за живите. За постигането на тази цел Баташкото поборник-опълченско дружество (БПОД) започва издаването на „Родолюбец" със задача: „да будим патриотическото чувство на народа, да се грижим за воздигане на паметник на гроба на загиналите и да браним интереса на живите поборници и опълченци. До колко ще успеем в това - бъдещето ще покаже."[9] Списването на вестник е ново явление в живота на селището - патриотичният в. „Родолюбец" е първият вестник в Батак, издаван от Баташкото поборник-опълченско дружество през 1906 г.[10] В архивния фонд на Исторически музей - Батак е съхранен Протокол от извънредно заседание на БПОД, с дата 14 май 1906 г.[11], на което е взето решението за издаването на вестника. Определени са отговорните лица, реда на финансиране, както и основното му съдържание. Необходимостта от създаването му, председателят, Ангел Трендафилов Керелов аргументира в доклада си така: „за да пробуди патриотическото чувство на българския народ и се нареди една публична подписка за събиране помощи за увековечение на избитите няколко хиляди мъже, жени и деца във всеизвестното Баташко клане за политическата ни свобода, нужно е да се покани г-н Д. Я. Кремъков, като вещо и способно лице, да приеме редактирането на един седмичен вестник, с който да се агитира и улеснява благородната и хуманна идея на Дружеството."[12]. Съгласно чл. 3, буква „Г" и чл. 20, буква „В" от Устава на Поборник-опълченското дружество е взето „единогласно решение": От 20 май 1906 г. да се почне издаването от името на БПОД на „един седмичен обществен вестник" с название „.(името на вестника не е вписано в протокола-вероятно е уточнено по-късно) в гр. Пещера[13], под редакторството на Димитър Янакиев Кремъков[14] от с. Сестримо. За отговорник „пред съдилищата, съгласно закона и по взаимно съгласие" се назначава Георги Ангелов[15] от Батак, който „ще стои и в администрацията на вестника"."Родолюбец" ще се издържа от абонаменти, платени публикации и дарения ,„без обаче да се докосва фонда, който се събира за въздигането на паметника".

На първо време Дружеството се задължава да „сключи из помежду членовете един заем от 240 лева" като едномесечна помощ за редакцията на вестника в лицето на Кремъков и Ангелов. В замяна на това редакцията се задължава да внася 40% от чистия приход на вестника в полза на дружествената каса, за да се изплати въпросния заем от 240 лв.

Освен пропагандирането целта и идеята на дружеството, във вестника ще могат да се пишат, печатат, разглеждат „и разни други въпроси от обществена полза". Протоколът е съставен в два екземпляра - по един за Дружеството и редактора на вестника Д. Я. Кремъков.Следват печат на БПОД и подписите на председателя Ангел Трендафилов Керелов, Секретар - Васил Костадинов и членове: Никола Вълков, Никола Серафимов, Иван П.Балинов, Димитър Тенчов, Димитър Николов, Петър Герджиков, Атанас Мерджанов, Ангел Вранков, Трендафил Тренов, Димитър Николов, Тодор Колунчев, Тодор Цветанов, Георги Везов, Атанас Ганев, Ангел Чаушев, Васил Домусчиев, Андрей Нещерев, Петър Христосков и Тоско Кормушев.

На 1 юни 1906 г., с отпечатването на брой първи, „Родолюбец" започва своята тринадесетгодишна история[16]. Прегледът на течението на вестника , издаван до 1919 г. в общо 118 броя, очертава както общата картина на общественото и културно развитие в България, така и в частност - на обществото в Батак. Прекъсван за дълго по редица обективни причини, вестникът се появява отново със съхранен облик и съдържание, за да изпълни ревностно и последователно целта на своя издател -Баташко поборник-опълченско дружество. В година първа на „Родолюбец" - от 1 юни 1906 до 29 март 1907 са отпечатани 19 броя. Вестникът излиза един път седмично, в тираж 2000 бр.. Печата се в гр. Пещера на 4 страници - голям формат. От бр.8 (10 ноем. 1906г.) форматът на вестника е намален. Издава се в печатницата на С. Д. Кацаров в Т. Пазарджик."Родолюбец" се разпространява в цялата страна, дори в чужбина. Абонатите настояват за поместване на повече материали от Батак, региона и други краища на България. От бр.18/14 март 1907 г. форматът на вестника отново е увеличен. Следва тригодишно прекъсване в издаването на в. „Родолюбец"- от 29 март 1907 г. до 20 юни 1910 г. Наличните документи от архива на БПОД, съхранени във фонда на музея, не внасят яснота относно причините. Най-вероятно те са от финансов характер. Но това е времето, в което дружеството укрепва организационно. Осветено е знамето на дружеството. Издадено е и Паметното табло с ликовете на поборниците от Батак. Води се широка пропаганда за набирането на средства за изграждане на „художествен паметник" на загиналите от цялата страна в Априлското въстание и Руско-турската освободителна война. Узрява идеята за учредяване на благотворителен фонд

„Паметник Батак“.

В година втора на издаването - 1910-1912 г., са издадени 50 броя „Родолюбец“ в печатница „Знаме“ на А. Тотев в Пещера, после в Брацигово и Т. Пазарджик. Увеличаването на работниците в печатницата на Влахов, Крехтинков и Тотев в Т. Пазарджик дава възможност от бр.19/30 март 1911 г. „Родолюбец“ да излиза всяка сряда и събота. А от бр. 40/ 3 октомври 1911 г., когато редакцията се премества в София, вестникът се издава 3 пъти в седмицата. По-късно, „Родолюбец“ се издава в печатница Рачев - Игнатов, а после в Игнатов - Ангелов в Плевен[17].

В година трета, от бр.51/20април 1912 г. до последния брой 99 , отново е седмичник, излиза в печатница „Напредък“ в София. По време на войните има две прекъсвания - 1912 -1913 и 1914-1917 г.Тиражът на вестника е постоянен - 2000 броя. Абонатите, отбелязани във всеки брой, продължават да бъдат от цялата страна. Сравнен с други подобни патриотични издания в България през първите десетилетия на XX век, „Родолюбец“ има сравнително дълъг живот.

Отговор на поставените в началото въпроси търсим в първата годишнина на баташкия в. „Родолюбец“- юни 1906 - март 1907г..

Неизвестен автор от Т. Пазарджик отбелязва в своята дописка: „Вестникът е чисто независим и безпристрастен“[18]. Политически независим - да, но безпристрастен - трудно можем да се съгласим. Постоянните рубрики на вестника през този първи негов период са строго подчинени на целите, които си поставя издателят му - патриотично възпитание на младото поколение[19]. За издигане патриотическото чувство на младите вестникът помества биографиите на дейци на освободителното дело от Батак. Четем за Трендафил Керелов -бележит възрожденец и обществена личност от Батак - член на революционния комитет, пръв съветник на воеводата по време на Априлското въстание, изгорен жив от башибозуците пред очите на своите съселяни и за Ангел Трендафилов /Керелов/ - член на революционния комитет и петстотник във въстаническата армия. Поборниците Иван Попов, Петър Христосков, Димитър Хрисчов, Димитър Тенчов - куриер на тайния революционен комитет в Батак , Фота Андонова /Манчова/, воеводата Петър Горанов и др. дават подробни сведения за своето пряко участия в априлските събития[20].

Още в брой първи всички поборници-опълченци от цяла България се приканват да изпращат за публикуване фотографии и къси „животописни бележки“. По страниците на вестника се появяват снимки и сведения за възрожденеца Илия Куртев, за майор Райчо Николов - първият български офицер на руска служба, участник в Кримската война и боевете при Шипка, за Стоян Масларов от Каменица, участвувал с четата си в Априлското въстание в Батак, за Васил Петлешков и

Танчо Гьошев от Брацигово, за Михаил Радулов от Голямо Белово и други[21].

Темата за зверското потушаване на Априлското въстание, за клането в Батак е основна във всички броеве на вестника от този период. Много статии и бележки са посветени на това събитие и паметта за него. Публикувано е писмото на военния кореспондент на в. „Дейли нюз" Макгахан „Батак -долината на смъртта и хората без сълзи". Публикуван е и рапортът на Скайлер - председател на Европейската анкетна комисия, посетила Батак на 20 юли 1876 г. Четем сведения за усилията на М. Кусевич да се изясни пред обществеността в Лондон, Цариград и други градове истината за зверското потушаване на Априлското въстание в Батак. Публикувани са статии и за въстанието в Брацигово и Дряново, както и бележки за тържествата по случай честването на 30-годишнината от Априлското въстание в Батак и освещаването на знамето на поборниците - опълченци, където речи държат Д. Кремъков и Ангел Попо[22].

Във всеки брой на първа страница е поместен апелът към целия български народ за набиране на помощи за „въздигане на художествен паметник в Батак, на загиналите герои за свободата, на която сега всички се радват". Открита е публична подписка, в която се отбелязва името на дарителя и дарената сума. Видно е, че средства се изпращат от цяла България. А дарителите са от различни слоеве на българското общество.

Следвайки своята цел, да „бранят интересите на останалите живи поборници и опълченци, забравени от правителството и закона", още в първите броеве се появяват статиите: „Престъпна подигравка с тружениците"[23], „Конгресът на поборниците"[24], „В защита на правдата"[25], с които баташките поборници правят предложение до княза и правителството „да се признаят всички участници в Априлското въстание и възнаградят за техните заслуги". Застъпват се за своите другари - поборниците от Стрелча, Перущица и други градове, взели най-дейно участие в освободителното дело.

Интересна е рубриката „Хроника" вероятно списвана от редакторите Д. Я. Кремъков и Г. Ангелов. По-голяма част от хрониките са на исторически и културни теми. Тук четем за преданията на старите батачани, че Страхил воевода е роден в Батак, четата му шетала в околностите , след смъртта му е погребан в старите баташки гробища[26]; за подарените от Драган Манчов и Христо Г. Данов на дружествения клуб в Батак исторически книги и големи картини с ликовете на дейците на нашето политическо и духовно развитие[27]; за портрета на Трендафил Керелов, рисуван от Станислав Доспевски през 1876 г. - предлагат на музея в София да закупи картината „от известно на тях частно лице"[28]; за уреждането на читалня в баташкия клуб, където се получават много български, руски и сръбски вестници и списания, достъпна за всеки любознателен селянин[29]. В отдел „Библиография“ се изреждат всички вестници, списания и книги, получавани в редакцията, дават се сведения за излезли от печат нови български заглавия. От хрониките научаваме и за строителството на новата църква „Св. Богородица“ в Батак[30]. Публикуват се съобщения за отделни събития из обществения, политически и културен живот в Батак и страната. Чрез тях Баташкото поборник-опълченско дружество дава както своята оценка за отделните събития, така и предлага на читателя мнение, най-вече по въпроси, които определя като нередности в обществото. Например допуснати от гръцки търговци и духовници. Отначало в своята рубрика вестникът публикува протестно писмо от София във връзка със своеволията на гърка-учител[31]. След това се съобщава за противогръцки движения в Пловдив, Татар Пазарджик, София, Пещера и други градове[32], а когато се разбира, че в Бургас гърците се покровителствуват - хрониките придобиват характера на протест[33] и апел към българския народ: да не дружат и търгуват с гърци,[34] да поведат сериозна борба.

Ратувайки за запазване на всичко българско, свързано с историята, вестникът публикува и протестно писмо за нехайството спрямо „еднички в рода си паметници на нашето минало-Трапезица и други исторически места във Велико Търново[35]. Батачани предлагат църквата в Перущица да се запази като историческа, а не като действаща[36], и апелират към всички вестници да поемат тяхната инициатива - отбелязването на 1000 години от смъртта на княз Борис да се чества не в София, а в Преслав или Търново[37]. По примера на батачани се открива подписка в Шумен за построяването на паметник на П. Волов и в Брацигово - на В. Петлешков[38].

В последните броеве на „Родолюбец“ от първата му годишнина се отбелязват и някои събития от вътрешната политика като: нов Закон за печата[39], протест срещу убийството на Д. Петков[40], съставянето на новия кабинет[41] и др.

Баташкото поборник-опълченско дружество с разностранната си дейност и издавания от него в. „Родолюбец“ имат безспорни заслуги, както за съхранението на родовата памет в Батак, така и за превръщането му в паметно място за нацията. Резултатите от усилията на дружеството в тази посока са категорични. Поддръжката на църквата-костница става все по-организирана и целенасочена. Неговите членове през 1910 г. инициират учредяването на Благотворително дружество „Паметник Батак“ с цел „да запазят старата черква Св.Неделя" и да я превърнат в един приличен мавзолей, който да възпитава младото поколение в същия дух, със същите заветни идеали и мечти на Априлци и да проявят на дело дълбоката си признателност“[42].

През 1911 г. и 1912 г. със събраните от дарения средства Дружеството съгражда паметници на Богдановия хълм и на Вакъфа при Беглишките хармани - местата на масовите кланета през 1876 г.

През юли 1914 г. кметът и Благотворително дружество „Паметник Батак" отправят писма до министъра на народното просвещение с молба църквата „Св.Неделя" в Батак да бъде превърната в мавзолей[43]. Предложението е подкрепено и от Стоян Заимов - инициатор на създадения в началото на XX век Музей на Българското възраждане и освобождение, институция „комплексна по историческото си съдържание и изразни средства" и напълно модерна за времето си[44]. Въз основа на това, през април 1915 г. в Министерство на народното просвещение е взето решение: църквата „Св.Неделя" в Батак и Дряновски манастир да се превърнат в музейни обекти и да се впишат в регистъра „**Светли паметници на свободата**".

---

[1] Недков,С. История на музейното дело в България. С.,2006, с.129.

[2] Пак там.

[3] От 80-те години на XIX век на 4 май / 17 май батачани отбелязват годишнина от Априлското въстание 1876 г. През 1876 г., сутринта на 4 май от Пазарджик се завръща пратеникът на Ахмед ага Барутанлията - албанецът Селим. Той донася разпореждането - „да се изсуши коренът на баташките гяури". Започва последното клане в двора на историческата църква „Света Неделя" и край р. Стара река.

На този ден батачани не само почитат паметта на жертвите от 1876 г. Той им напомня за мястото на Батак в българската национална революция. Воеводата Петър Горанов като депутат в VIII Народно събрание казва в своя реч:

„За да се избави един народ от владичеството на други има нужда от жертви. Това се направи в 1876 г. Но както казва евангелието - мнозина звани, малко призвани. Въстанието се направи в Панагюрище, Батак, Брацигово, Перущица, и т.н., проля се много кръв, извършиха се свирепства, страшни ужаси, но чашата с отрова изпи Батак. Там се извърши най-голямото кръвопролитие, станаха най-големи зверства, паднаха най-много жертви. Когато английският посланник в Цариград докладваше на своето правителство, че в България имало само двама убити, в Батак лежаха 4000 мъртви за свободата на България." Вж. Стенографски дневници. VIII Обикновенно народно събрание, I Редовна сесия, кн.II (Б.А.)

[4] Недков,С. Цит. съч., с.131.

[5] Пак там..

[6] ИМБ-к инв.№ 1610, Архив на Баташко поборник-опълченско д-во. Писмо Изх.№ 5 / 10 март 1906.

[7] Родолюбец, бр.2 , 10 юни 1906.

[8] Народний глас, бр. 201,4 март 1880.

[9] Родолюбец, бр. 1, 1юни 1906.

[10] Димитрова,Ст. Периодичният печат в Батак 1878-1944г. ИИМБ-к, Батак, с.125.

[11] ИМБ-к инв. № 2222, Архив на Баташко поборник-опълченско д-во. Протокол от 14 май 1906г.

[12] Пак там.

[13] По това време гр. Пещера е околийски център.

[14] По това време Д. Кремъков работи като надзирател при новостроящата се в Батак черква. Виж: ИМБ-к инв.№ 1630. Архив на Баташко поборник-опълченско д-во. Писмо изх.№ 26, 15май1906г., БПОД до Н.Бебровски в Пловдив.

[15] Георги Ангелов Мяхов-Брадата (1850-1920) - поборник и опълченец, участник в македоно-одринското освободително движение, по-късно и в Балканската война 1912 г. Забележителна личност, с изключителен принос в обществения и културен живот на Батак след Освобождението. Един от учредителите на читалище „4-ти май" - 1897; на Македоно-одринското дружество - 1900; на Поборнико-опълченското дружество в Батак - 1906г. По негова инициатива се урежда костницата в историческата църква „Св.Неделя" - 80-те години на XIX век. Георги Мяхов подкрепя дейно изграждането на паметници на местата на масовите кланета през 1876 г. в Батак- Богдановия хълм, Беглишките хармани и пр. В: Батачани. Алманах. Издание на КПС „Възраждане на Батак". С., 2002, с. 39.

[16] Димитрова, Ст. Цит.съч.

[17] Пак там.

[18] Пак там.

[19] Пейчинова, Ек. Историческата църква-костница „Св.Неделя" Батак-Светинята българска. Изд. на ИМ-Батак , 2005 , с.11 ; Народний глас .бр. 201, 4 март 1880 и Устав на Благотворителното дружество „Паметник Батак"- 1910.

[20] Родолюбец, бр. 1, 10 юни 1906; бр.2, 10 юни 1906; бр.4, 24 юни 1906; бр.6, 18 юли 1906; бр.9, 19 ноември 1906.

[21] Димитрова, Ст. Цит. съч.

[22] Пак там.

[23] Родолюбец, бр. 8, 10 ноем. 1906.

[24] Родолюбец, бр. 11, 9 дек. 1906.

[25] Родолюбец, бр. 18, 14 март 1907.

[26] Родолюбец, бр.1, 1 юни 1906.

[27] Пак там.

[28] Родолюбец, бр. 9, 19 ноем. 1906.

[29] Родолюбец, бр. 2, 10 юни 1906.

[30] Родолюбец, бр. 1, 1 юни 1906.

[31] Родолюбец, бр. 4, 24 юни 1906.

[32] Родолюбец, бр. 7, 10 август 1906.

[33] Родолюбец, бр. 8, 10 ноем. 1906.

[34] Родолюбец, бр. 9, 19 ноем. 1906.

[35] Родолюбец, бр. 6, 18 юли 1906.

[36] Родолюбец, бр. 11, 9 дек. 1906.

[37] Родолюбец, бр. 14, 18 ян. 1907.

[38] Родолюбец, бр. 11, 9 дек. 1906.

[39] Родолюбец, бр. 18, 14 март 1907.

[40] Родолюбец, бр. 17, март 1907.

[41] Родолюбец, бр. 19, 29 март 1907.

[42] Устав на Благотворително дружество „Паметник Батак"- 1910,с.1.

[43] Недков,С. Цит.съч., с.143.

[44] Пак там.

„RODOLIUBETZ" - THE NEWPAPER OF THE COMBATANT-VOLUNTEERS' SOCIETY IN BATAK IN 1906

Ekaterina Peychinova

What is the history of the newspaper „Rodoliubets"? What is the role of the Batak-combatant volunteer society and its newspaper in the promotion of Batak as a memorable place? These questions will get answers with this announcement.

In the late nineteenth century, in Bulgaria is emerging a social movement for conservation of the Bulgarian revolutionary sacred places of our past and the Russian-Turkish War. The idea is the foundation of the Museum of Bulgarian Revival and the liberation of the Bulgarian people, to be hold museums of prominent Bulgarian national heroes, to be rise monuments of those who died for the liberation of the homeland, and the Bulgarian people to express the deep gratitude to all the revival figures participated in the struggle for church independence, spiritual and political freedom.

At the beginning of 1906, the combatants and the volunteers in Batak, along the model of „fighter-volunteer societies throughout Bulgaria", set up a Batak-combatant volunteer society (BCVS).

In 1906 the volunteers in Batak associate, motivated by a purpose-decent memory for those whose ideal is freedom of the Fatherland. Memory of the dead and living a decent life. To achieve this goal Batak-combatant volunteer society „takes" the issue of "Rodoliubets" newspaper.

Combatant activities of the Batak-volunteer society and the newspaper published by it „Rodoliubets" in 1906 have their undeniable merits, for the preservation of memory in Batak and making it a memorable place for the nation.

РУСЕНСКИЯТ ВИЛАЕТСКИ ВЕСТНИК „ДУНАВ“ И БЪЛГАРСКИТЕ МУ СЪТРУДНИЦИ - СТОИЛ ПОПОВ И ИВАН ЧОРАПЧИЕВ

Иван Марков

С утвърждаването на новото административно деление на Османската империя и създаването на вилаетите, за генерал-губернатор на Дунавския вилает е назначен младотурският реформатор, динамичният и интелигентен валия Мидхат паша. Младият управител, който няколко години преди това обхожда развитите западни държави и се запознава с подема на цивилизована Европа, пристига в определения за областен център Русчук с желание да осъществи своята амбициозна програма за модернизиране на управлението и съществуващата консервативна местна власт, да повиши авторитета на държавата и да промени отношението на чуждите наблюдатели към нея. А тяхното впечатление от състоянието и реда в империята е в повечето случаи негативно. Осъзнал повсеместната изостаналост в провинциите на империята, новият управител започва да провежда необходимите реформи в живота на областта. За тяхното осъществяване обаче са нужни нови хора. Използвайки прокламираните, но по ред причини неспазвани до това време постановки на Танзимата, той си позволява по-широко да привлича в своята администрация наред с представителите на зараждащата се местна турска интелигенция, образовани българи и хора от другите етноси, обитаващи Балканите. Подбира за бъдещи свои сътрудници само подготвени личности. Освен задължителната лоялност към властта, повечето от тях притежавали и качествата на специалисти с висок авторитет сред населението и сериозни познания по османското законодателство, владеещи добре говоримия и писмен турски език и можещи да му бъдат в услуга при реализирането на предстоящите реформи[1]. Той от своя страна ги поставя преднамерено на периферни длъжности в своя екип, но все пак, този факт му дава основание да се представи пред пребиваващите в Русчук европейски дипломати като лоялен към „раята“, модерно мислещ държавник. С новата си философия на управление губернаторът преследва и двойната цел - да ограничи растящото сред населението на областта руско влияние и част от българите да бъдат приобщени към властта.

Паралелно на мащабната си дейност по реформиране управлението на стопанството, съдопроизводството, транспорта и учебните заведения през 1864 г. Мидхат паша открива в Русчук държавна печатница. Тя се помещава в сградата на самия конак, който се намира на мястото на мъжката гимназия - в непосредствена близост до сегашния Исторически музей в града. Печатницата е закупена от Виена и съоръжена със съвременни машини тип „Кайзер". Виенски са и първите консумативи - букви, хартии и мастила. През следващата 1865 г. е доставена допълнително от същата фирма още една модерна скоропечатна машина, вече с около 10 000 оки букви - турски, български (граждански и черковно-славянски) и френски, както и печатарски и книговезки пособия. В печатницата работят 25 души - 10-15 българчета, десетина турски печатари и двама австрийци - машинисти. За грубата работа - ръчното задвижване на машините, се използват затворници. Печатари се наемат из между младите момчета, подготвяни в занаятчийското училище „Ислях-хане", намиращо се в съседство с печатницата. Има 5 отделения: словослагателно, печатарско, литографско, книговезно и депо. За известно време словослагатели в печатницата са младите Никола Обретенов, Тома Кърджиев и Никола Тодоров.

Отпечатват се книги, вилаетският вестник, пликове и документи. За директор на вилаетската печатница валията извиква от Свищов известния учител, публицист и издател Драган Цанков. Той имал вече изграден авторитет сред българите като водач на проуниатското движение за църковна независимост и като бивш основател и главен редактор на в. „България" в Цариград притежавал сериозен опит в печатарската дейност. Съгласието на Цанков да приеме това предложение е продиктувано преди всичко от неколкократните и неуспешни негови опити да получи разрешение от официалните власти да открие печатница в родния си град Свищов[2]. Опитният и усърден новоназначен ръководител подбира и първите кадри за нейната работа. Областната печатница на вилаета просъществува до лятото на 1877 г., когато през началната фаза на Руско-турската война нейната сграда е разрушена при масирания обстрел на града от руската артилерия, базирана на отсрещния румънски бряг.

Скоро след пускането в действие на печатницата инициативният областен управител решава да започне издаването на правителствен турски вестник, който да изпълнява функцията на официален информационен орган на вилаета. Организирането на печатницата и поддържането на такъв вестник са сериозна работа. Политическата насоченост на вестника се контролира от правителството. Точно тези мотиви използва Мидхат паша в своето искане за неговото откриване до султана и Държавния съвет, като изтъква, че българите не трябва да научават политическите новини от френските вестници, а от официален орган, издаван в Дунавския вилает на двата масово използвани от населението езика. Отпускат се средства лично по заповед на Великия везир. След тази предварителна подготовка на 3 март 1865 г. в Русе излиза първият брой на в. „Дунав“ (в. „Туна“ на турски език) като „лист за вътрешни и външни новини и за всякакви разсъждения“.

Вестникът се печата на турски и български и излиза отначало веднъж, а в последствие два пъти в седмицата - на 4 страници, всяка сряда и неделя. Това продължава чак до юни 1877 г., когато е отпечатан и последният му 1172-ри брой. „Дунав“ е официоз, следващ линията на правителството на султана и защитаващ интересите на Османската империя В него се печатат всички правителствени разпореждания, правилници, закони и други държавни документи. Той е първият областен вестник, излизащ на територията на Европейска Турция. Редактиран на двата езика, вестникът има задачата да пресече нахлуването на печатни издания от Русия, които според управляващите оказват вредно влияние върху местното българско население. Цената му е ниска и сравнително достъпна за масовия читател. Един брой струва 40 гроша. През 1867 г. тя е увеличена на 70 гроша. Динамично нараства и числото на абонатите - до брой пети - 529, до брой десети - 1300, а през 1867 г. те са 1555 души. В него освен официалният раздел за наредби, правилници и правителствени разпореждания, се поместват и много информации и статии с политическо и икономическо съдържание[3].

В самата новооткрита печатница се отпечатват освен правителствени документи и много различни видове печатни издания - художествена литература, брошури, църковни книги, учебници за българските училища, стенни календари, рекламни и други материали. Там започва издаването и на чисто пропагандното и политическо сп. „Източник мнения“ - излизащо също така на двата основни езика - български и турски. Списанието препечатва и прословутия проект на Мидхат паша за сливане на българските и турските училища. Целта е проектът да бъде тиражиран така, че да стигне безпрепятствено до учителите и училищата в областта и с това да се облекчи неговото обсъждане и приемане.

За популяризиране работата на печатницата в. „Дунав“ още в първия си брой съобщава за обявеното от ръководството и 10 % преференциално намаление на цените на печатната продукция[4]. Това обстоятелство, заедно с акуратното изпълнение на нейните ангажименти и с високото качество на отпечатваните издания, позволява вилаетската печатница да се наложи за кратко време и стане популярна в цялата страна. За работата и значението ѝ може да се съди по дадените от Ст. Кутинчев данни „Печатарството в България“, че в годините до Освобождението четирите цариградски български печатници са отпечатали общо 276 бр. книги, а Русенската - 137 бр., и то само за периода 1864-1877 г. През съществуването си вилаетската печатница отпечатва главно правителствени документи и само една османска книга - Салнаме през 1294 по арабското летоброение 1877 г. в нейното десето издание. Всички останали турски преводи са на български език.

Главен редактор на новосъздадения официоз става близкият приятел на валията, известният турски писател, поет и философ Исмаил Кемал (1844-1920). Той е албански мюсюлманин и има завидно за времето си европейско образование. Пропит с принципите на Великата френска революция, завърнал се в Османската империя, той застава изцяло до реформаторските и конституционалистични идеи на Мидхат. Стоящ неизменно в обкръжението на своя патрон, младият сътрудник на валията взема активно участие във всичките негови по-сетнешни политически борби[5]. Горещ поклонник на управителя на вилаета, когото счита за „абсолютен административен гений", Исмаил Кемал ефенди израства политически и става виден османски и албански реформатор. Години по-късно, след убийството на Мидхад паша, след двата младотурски преврата и Първата Балканска война, обиграният вече администратор разбира, че бъдещето на Албания е извън Османската империя и на 28 ноември 1912 г. обявява в родния си град Влора независимостта на Албания[6]. По тази причина албанският народ го тачи и до днес като оснавател на своята държава, цени неговите заслуги и обявява за национален герой. По времето, когато е редактор на в. „Дунав", Исмаил Кемал бей, обаче, е твърд и убеден поддръжник на идеята за турцизиране на българското образование и голям враг на българите. Тодор Икономов го характеризира като „хитър арнаутин, фанатически мюсюлманин и гръцки възпитаник", според който „прадедите на турците зле са сторили, гдето са оставили жив и непотурчен българин"[7]. Малко по-късно, когато Мидхат паша заминава за Цариград, за да поеме поста на Велик везир, взема със себе си своя верен сътрудник.

За негови заместници като главни редактори на вестника застават други бивши приближени на валията - Ахмед Мидхат ефенди и Рамиз ефенди, които продължават принципите на работа, установени от предходното управление[8]. Приемниците също не са случайно избрани личности. Новият директор на вестника Ахмед Мидхат ефенди (1844-1912) е един от най-уважаваните турски писатели от времето на Танзимата. Той е автор на редица романи, повести и пиеси. Близък до Мидхат паша, той го следва като верен сътрудник редица години и става член на неговите администрации през време на управлението му в Ниш, Русе и Багдад[9].

За нуждите на българската част от в. „Дунав" и по-специално за превеждането на текстове от турски на български език и обратно, се налага назначаването на българи преводачи, които солидно владеят официалния турски език. Директорът на печатницата Драган Цанков привлича за тази дейност своя бивш цариградски сътрудник, капукехаята и началник на писалището за тескерета към униатската канцелария, интелигентния калоферец Стоил Димитров Попов[10]. Негов сътрудник става и учителят в русенското класно училище - копривщенецът Иван Петров Чорапчиев. Така българите Попов и Чорапчиев под протекцията на своя застъпник, неформалният предводител на партията на „младите“ в областния град, се озовават във вилаетската администрация в качеството си на основни преводачи на в. „Дунав“[11]. Наложилото се трайно в историческата литература и повтаряното в последствие от редица автори определение на Никола Обретенов, че те са назначени и изпълняват функцията на редактори на българската част от вестника[12], е неточно. Техният изричен ангажимент е само да превеждат предварително написаните турски текстове и статии, а също и правителствени документи. Редакционната дейност е съсредоточена изцяло в ръцете на Исмаил Кемал и на турци, служители в канцеларията на валията1[3]. Двамата българи, които владеят освен турски и други европейски езици, превеждат и текстове от чуждестранните вестници.

Възможно е понякога да им се е налагало да извършват и частична редакторска дейност, но както разкриват някои спомени, турците ги държали постоянно под контрол и ги третирали през цялото време само като преводачи. В архива на БИА на Народната библиотека „Св. Св. Кирил и Методий“ са запазени писмата от януари 1866 г. на русенеца Иван Нестеров до Марин Софрониев Калугеров от Севлиево. От тях става ясно, че управлението и редактирането на вестника е изцяло под ръководството на турския редактор. Нестеров съобщава на своя севлиевски кореспондент, че желанието му да се публикува един рекламен за дейността му материал не може да бъде изпълнено. Причината е наличието на сериозни разногласия между Стоил Попов и словослагателя Никола (Обретенов) от една страна, и ръководството на вестника - от друга, ...„и да не вържем кусур, защото кавгалии биле с турския редактор, та затова не могат да Ви [по]местят, щото ти желайш. Не могат да се срещнат турскуту и българскуту - това е причината приятелю да ти описвам... „. - пише Нестеров като го поздравява от името на двамата българи[14].

Българските преводачи съвестно изпълняват поетите задължения, поради което спечелват разположението на валията, а сътрудниците на властта, в знак на уважение, започват да ги титулуват с уважителното обръщение „ефенди“. По този начин двамата българи стават известни с имената си „Стоил ефенди“ и „Чорапчиев ефенди“. Това обаче им създава лоша репутация, особено сред революционизираните среди на нашата емиграция. Квалифицират ги като „туркофили“ и врагове на нацията. Година след началото на вестника техният меценат Драган Цанков е прехвърлен от пашата на друга работа. Отначало е вилаетски представител в дунавската корабоплавателна компания, а по-късно е назначен за „муавин“, т. е. помощник мютесариф (губернатор) в западните покрайнини на областта - в Ниш и Видин[15]. Неговото директорско място в печатницата се заема от известния турски калиграф Юсуф ефенди. Той пише и рисува литографските камъни и ръководи цялата литографна дейност[16]. В същото време в. „Знаме“ съобщава, че в този период (1869 г.) за основен цензор на българските издания е назначен арменецът Ернест ефенди, а негови подгласници са Фроинд ефенди и Наид ефенди[17]. Стоил Попов и Иван Чорапчиев продължават да работят с известни малки прекъсвания като преводачи в печатницата и да сътрудничат във вестника почти до неговото закриване. Преводаческата дейност обаче не е техен единствен и основен поминък. През този дълъг период от 1865 г. до към Освобождението те съвместяват своите преводачески задължения с учителската професия. Преподават турски и френски език в мъжкото класно училище в Русе и едновременно с това превеждат, подготвят за печат и издават редица книги.

Кои са двамата български преводачи?

Стоил Димитров Попов е роден през 1839 г. в Калофер и е най-големият син от петте деца в семейството на калоферския свещеник Димитър Стоилов Малинков (1816-1877) и рахманлийката от с. Рахманлий - днес с. Розовец, Карловско - Дода Раева (1819-1906) [18]. Негови по-малки братя са известните възрожденци и участници в революционното движение Константин Попов (1843-1912) - бъдещият Врачански митрополит и близък приятел на Левски, карловският лекар д-р Киро Попов (1845-1877). Бащата е грамотен, интелигентен за времето си човек и независимо от незавидните си материални възможности успява да даде прилично образование на своите деца. Съдбата обаче не е благосклонна към стария свещеник. Той намира смъртта си през Руско-турската освободителна война, по време на повторното превземане на Калофер от турските войски. Тогава башибозуци го извеждат от къщи и заедно с други останали в обезлюдения град видни калоферци, разстрелват на 26 юли 1877 г. Отначало Стоил Попов учи в родния Калофер при известните учители Ботю Петков и Спас Зафиров. Когато около 1854 г. Ботю Петков се прехвърля от Калофер в съседно Карлово, попският син отива заедно с него. Завършил карловското класно училище, през 1858 г. той поема пътя към Цариград с надеждата да намери добър поминък и успее да продължи образованието си. Още тогава Стоил Попов вече е добил завидните познания по турски език, които в следващите години ще му помогнат много и ще предопределят неговата съдба[19].

В Цариград младият калоферец попада във водовъртежа на българската прогресивна търговска интелигенция в Балкапан хан - „Меката“ на възрожденските българи. Става писар в търговската кантора на калоферските братя Христо и Тодор Комсиеви. Балкапан е мястото в многолюдната столица, където тогава се коват нашите национални идеи и където се подклажда, обсъжда, организира и води борбата за църковна независимост. Там Стоил Попов живее, работи и се учи на политика, натрупва опит и самочувствие. Там той общува с най-издигнатите в интелектуално и професионално отношение възрожденски българи. Периодът 1858-1860 г. е характерен с борческите настроения сред цариградските младежи, които по примера на гръцката „Завера“ създават тайното общество „Дружината на верните приятели“[20]. Провеждат се дискусии по хода на църковната борба, пеят се песните на Чинтулов, четат се книгите на Раковски, организира се историческата литургия на „Българския Великден“, участва се във всички действия за легитимиране на самостойната българска църква. Дружината поддържа връзки и координира действията на групите съмишленици от различните населени места във вътрешността на страната, вербува и изпращат участници в Белградската легия, търси средства за помощ на изпаднали в беда българи, гинещи в затворите на османската столица. Стоил Попов е в центъра на тази дейност и е един от най-активните членове на това общество. Той, заедно с Йосиф Дайнелов и Стоян Буйнов, редовно кореспондират с Раковски, пишат дописки и статии, разпространяват в. „Дунавски лебед“. Тази „тайна дружина“ е първа по рода си в българското национално революционно движение и същевременно негласно изпълнява функцията на основно предмостие към легалните форми на борба за утвърждаване на националната кауза.

Всеки от членовете на „тайната дружина“ изпълнява определени задачи, свързани с голямата цел. Попов, Буйнов и Дайнелов поддържат опасната връзка с наставника от Белград. „Верните приятели“ са принудени да крият истинските си имена и да се подписват в кореспонденцията си с псевдоними. Тогава Стоил Попов става „Балкански“, Йосиф Динолов - „Дайнелов“, а Стоян Бунов - „Буйнов“. През късните месеци на 1861 г., когато борбата за църковна независимост зациклят, Раковски отправя зов за организиране на въоръжена съпротива. Стоил Попов и Стоян Буйнов са определени да привличат и изпращат „волонтири“ за Първата българска легия. По негова заръка двамата тръгват из страната да агитират и събират млади български патриоти. Именно в тези обиколки на двамата трябва да се търси поводът за приобщаването на Васил Левски към идеята му за постъпване в Белградската легия[21]. През същата есен, по поръчение на „верните приятели“ и съгласно инструкциите на Раковски, Стоил Попов заминава за Одеса[22]. Събира средства за Легията и привлича участници. Води със себе си доброволци легионери и през Браила и Букурещ пристига в Белград, за да участва пряко в сформирането на „българската войска"[23].

През пролетта на 1862 г., по нареждане на Раковски Стоил Попов не остава в легията, а на път за Цариград прави следващата си обиколка, посещавайки градове от двете страни на Балкана. Тогава, движейки се с фалшив паспорт на името на Едренели Ставри, той е арестуван от властите и е затворен в Одрин[24]. Заподозрян за съучастие в пламналото Търновско въстание (Хаджиставревата буна), Попов е окован във вериги, откаран през Одрин в Цариград и е заключен в „Голямото забитие"“. „Верните приятели“ веднага научават за съдбата на своя другар и действат за неговото освобождаване. Ангажирани са и цариградските „нотабили“ - братята Тъпчилещови, Гешоолу и д-р Чомаков. Малко по-късно, със задружните усилия на всички и по липса на доказателства, Стоил е пуснат на свобода. Така завършва одисеята с неговото активно участие по организирането на Първата легия [25].

Току-що излязъл от затвора, изморен и разколебан от разформирането на Белградската легия, Стоил Попов се включва в проуниатското движение. Останал без препитание, той се отзовава на предложението на Драган Цанков и заема мястото на „капукехая“ - секретар в писалището за тескерета към униятската община в Цариград[26]. Малко по-късно, пак по покана на Цанков, отива с него в Русе, за да стане преводач в новосъздадения вилаетски вестник. Остава лоялен към „верните“ си приятели и търси тяхното съгласие. Уверява ги, че „там в Русчук, той щял да бъде много по-полезен за народната кауза, като по-близкостоящ до народа ни, особено до емигрантите - българи във Влашко“[27].

В началото на 1865 г. Стоил Попов е вече в Русе и поема новите си задължения. Добър познавач на турския език, става особено полезен за новото начинание на областния управител и се откроява и с вещото си и съвестно изпълнение на поетите ангажименти. В града интелигентният младеж бързо е привлечен и в многопосочните дейности на българската църковно-народна община. Активно участва и в изготвянето на нейните уставни документи. През 1867-1873 г. става и учител по турски език в русенското класно училище. В първите години от излизането на в. „Дунав“ валията и областното управление са особено доволни от неговата работа. Те дори го награждават: ...„Българските преводачи на вестника ни, Стоил ефенди [Попов-б.а.] и Иванчо ефенди, [Чорапчиев-б.а.] ...с по един орден Меджидие от петий клас“[28]. Това показно отношението към българските сътрудници обаче, съвсем не е трайно. С годините то търпи сериозна промяна. Между обременения етнически главен редактор Исмаил Кемал и българите в печатницата се появяват сериозни разногласия и последните търпят непрекъснати ограничения и спънки. Когато Мидхат паша, подкрепян от редактора Кемал, изготвя „грандиозния“ си план за подчиняване българските училища на турската администрация, Попов и Чорапчиев своевременно предупреждават всички местни български структури, цялото българско общество в Русе, Цариград и в страната за техните действия. След тази информация цялата национална преса дава сериозен отпор на опитите за реализацията на опасната реформа.

Утвърдил се като уважавана личност, Стоил Попов се движи сред „по-отбраната“ среда на хората от властта и на по-имотните българи. Постепенно натрупва както приятели, така и врагове. През всичките тези години ревниво пази и поддържа връзките си както с цариградските книжовници, „верните приятели“ борещи се за църковна независимост, така и осъществява тайни контакти с Левски и Л. Каравелов. Такава остава и позицията, която той дисциплинирано следва и съзнателно поддържа във всичките години до Освобождението. Но това му поведение е рисковано и неудобно за самия него. То е трудно разбираемо за обществото и, с малки изключения не се приема. Известна част от младите революционно настроени български емигранти в Румъния проявява подчертан негативизъм към личността на турския чиновник. Показателна обаче е връзката му със стария другар от Белградската легия Васил Левски. Тя във всички случаи не е показвана и до смъртта на Апостола остава скрита от външните, странични погледи. Левски търси своя отдавнашен приятел с намерението да го приобщи към движението, да го направи свой пряк сътрудник и го ангажира с конкретни, свързани с мащабната конспиративна дейност, задачи[29]. Спомените на Христо Иванов показват, че „странящия“ от революционна дейност Стоил Попов, освен с Левски, поддържа връзки и с Любен Каравелов. Преводачът от Русе сътрудничи и на вестниците „Свобода“ и „Знаме“, като им изпраща дописки и информации[30]. Когато Левски пристига в Цариград по време на първото (май 1869 г.) и второто (август 1871 г.) си посещение, отсяда при „верните приятели" Стефан Илич и Киро Попов и носи със себе си писмената препоръка на русенския си довереник. По думите на д-р Стамболски, в писмото си до Киро Попов, предупреждава за предстоящото посещение на Дякона[31]. Това доказва, че русенският турски чиновник Стоил ефенди не само не е чужд към съдбата на своя народ, но се оказва да бъде търсен и като звено в сложно преплетената верига от поверителни и тайни комитетски връзки.

Стоил Попов и Христо Ботев са особено близки още от Калофер. Случва се така, че когато през ноември 1867 г. Ботев, на път за Гюргево и Букурещ, минава през Русе, русенският преводач го кани да присъства на неговата венчавка. Ботев остава на тържеството, играе, свири на гайда, весели се, но ...изглежда в чисто свой стил прави на всеослушание някои нетактични изказвания, които провокират домакина и той на следващия ден след сватбата съветва калоферския си приятел да напусне по-скоро Русе, за да не се предизвиква гнева на властите[32]. Може би при този инцидент се заражда прословутото емоционално и идеологическо разминаване между двамата. То по-късно ражда острите публикации на поета, но въпреки всичко Ботев не скъсва отношенията си със своя съгражданин.

Почти двадесетгодишното присъствие на Стоил Попов в Русе е белязано с многостранното му участие в обществения и културен живот на града. В края на 60-те и началото на 70-те години на века, освен като учител и преводач, той дълго време е неизменен член на ръководството на русенската църковно-народна община и на епархията. Проявява активност във всички техни действия, свързани както с организацията и поддръжката на учебното дело, така и по решаването на чисто национални въпроси[33]. Попов е един от създателите и учредителите на читалище „Зора“[34]. Изнася лекции и сказки на населението. По време на Руско-турската освободителна война 1877-1878 г. пряко участва в състава на излъчената от общоградския комитет на Русе специална комисия за неговото опазване и защита[35].

В освободена България, през 1879 г., Стоил Попов за кратко време издава в. „Кукуригу“ и управлява в. „Български лев“. В следващите години той става председател на Търговското съдилище в Русе, а малко по-късно е назначен последователно за апелативен съдия в Русе и председател на окръжния съд във Варна. Добър познавач на наказателното право, Попов е един от авторите на българския „Наказателен закон“ и дава мнението си по първия избирателен закон на България. Ревностен консерватор, той е избран за представител в Учредителното народно събрание[36]. Умира на 21 юни 1890 г. и е погребан в столичното гробище[37].

Вторият сътрудник на русенския в. „Дунав“ е копривщенецът Иван Петров Чорапчиев. Сведенията за неговите родители, годината му на раждане и за ранните му години са оскъдни[38]. Знае се само, че е роден малко преди 1840 г. и е кръщаван от Найден Геров. Той е по-големият брат на лекаря на Първата българска легия в Белград, близкият приятел на Левски и пловдивски лекар - д-р Рашко Петров Чорапчиев[39]. Учи отначало в родния си град при Йоаким Груев, но когато той е назначен за главен учител в пловдивското централно училище „Св. Св. Кирил и Методий“, младият човек отива с него в града на тепетата, където завършва своето образование. Иван напуска училището със солидни за времето си знания и с добро познаване на турски и френски език. Тези качества определят и бъдещата му съдба. Когато през 1861 г. Русенската община моли Йоаким Груев да ѝ съдейства при намирането на подходящ учител за тамошното училище, той горещо препоръчва своя млад възпитаник[40]. Постъпилият в Русенското класно училище млад и амбизиозен учител се заема сериозно за работа. С негово участие то се превръща през следващите години в едно от най-авторитетните и модерни учебни заведения на доосвобожденска България.

С идването на Мидхат паша за областен управител и със създаването на вилаетския официозен в. „Дунав", по препоръката на Цанков, Иван Чорапчиев е привлечен като колега на пристигналия в Русе Стоил Попов за преводач на текстове от турски и френски език. Младият, интелигентен и привлекателен учител е вече добре познат и е завоювал своя авторитет сред по-заможните българи в този град. Сродява се с видния русенски търговец от шуменски произход Иван Мавриди. Тази негова житейска стъпка го определя като член на недолюбваното от еснафите заможно русенско общество, което, заедно с чиновничеството му във вилаетската администрация, става обект на завист, постоянни нападки и тежки квалификации от страна на емигрантската преса оттатък Дунав. Обаче когато в началото на 1866 г. по инициатива на Драган Цанков в Русе се създава читалище „Зора", Иван Чорапчиев става един от най-ревностните му учредители и щедри дарители, а през април 1871 г. е избран и за негов председател. Под прякото ръководство на Цанков и Чорапчиев към дейностите на читалището са привлечени 15 - 20 души от по-будните младежи в града, между които са Никола Обретенов, Ангел Кънчев, Тома Кърджиев. Чорапчиев оценява техните качества и им помага по всякакъв начин. В известен смисъл става и техен духовен баща. Назначава ги на работа в печатницата - отначало като експедитори на вестниците, а в последствие и като словослагатели. Той е инициаторът за изпращането на талантливия, но беден Ангел Кънчев да учи в земеделското училище в Табор с намерение бъдещият специалист да поеме управлението на Нюмуне чифлик (Образцов чифлик) край Русе. Чорапчиев успява да издейства от валията Расим паша и специална стипендия за младежа[41].

Независимо тази негова благородна постъпка, съдбата му изиграва лоша шега и свързва името му с нещастната смърт на младия революционер и негов възпитаник. Инцидентът с показното самоубийство на Ангел Кънчев е пространно разглеждан в нашата литература. Много често обаче, както и в революционната емигрантска преса от тия години, се натрапва упрекът, че именно „туркофилът" Чорапчиев е фактическият волен или неволен предател на загиналия български герой. Доколко това е истина, както тогава, така и сега е особено трудно да се докаже. Сигурно е само, че след този случай русенският учител и преводач става обект на постоянни нападки в букурещките вестници, придружавани с най-тежки и обидни квалификации.

Предаден ли е Ангел Кънчев и кой е действителният му предател? Независимо че липсват писмени документи, въпросът е наистина спорен, още повече като се има пред вид, че в трагичния момент турските власти са нямали изобщо представа за политическата мисия на младия човек, не са го подозирали и издирвали. Точната информация за неговата дейност се получава едва след като приключва последвалото продължително разследване на инцидента. При тези уговорки, версията за предателство става абсолютно нереалистична. Въпреки всичко, петното за „възможното предателство“ на Чорапчиев остава задълго в съзнанието както на някои русенци, така и на емигрантските среди. Каравеловите вестници „Свобода“ и „Независимост“, без да извършват някакво журналистическо разследване, продължават да публикуват нападки по адрес на русенския учител. В кампанията срещу него се включва и Ботев със своята сатира „Послания от небето“[42].

Години по-късно, когато след Освобождението по инициатива на останалите живи български революционери се създава общонародният комитет „Единство“, в който членуват самият Любен Каравелов, Иван Вазов, Никола Обретенов, Тома Кърджиев, Янко Ангелов, Панайот Хитов и други известни поборници, за председател на русенския „частен“ комитет е избран не кой да е, а бившият „гнусен шпионин“ Чорапчиев[43]. Ако тези изстрадали борци за свобода действително вярваха в истината за неговото предателство, те никога не биха го избрали за председател на този комитет.

Независимо от неприятностите, които Иван Чорапчиев е принуден да преодолява, той в продължение на дълго време преди Освобождението активно участва в обществения и културен живот на нашите сънародници. Избиран е последователно за член на русенския Привременен смесен епархийски съвет. Не по-малко впечатляваща е и следосвобожденската му биография. В периода 1879 и лятото на 1880 г. той е последователно мирови съдия и член съдия на Русенския апелативен съд[44]. През 1886 г. той е назначен за председател на Окръжния съд в Стара Загора[45], а в началото на 90-те години, е привлечен отново в ръководството на Общината в Русе, където продължава да работи до 1899 г. Междувременно Иван Чорапчиев е избиран за председател на културно-просветното дружество „Дунав“, става съосновател на русенското дружество „Червен кръст“, член е на ръководството на новоучредената Първа българска търговска банка, член на управителния съвет, а по-късно и председател на Първо българско застрахователно дружество „България“[46]. Заема този пост цели 13 години - от 1890 до 1903 г. В списъка на членовете на Народната партия в Русе наред с имената на поборниците П. Хитов, Хр. Иванов-Големия, Никола Българов и редица други общественици, на едно от първите места стои и това на Иван Чорапчиев. Във всички тези постове и ангажименти той влага завидна скромност, ревност и енергия и без преувеличение може и трябва да бъде причислен към заслужилите строители на младата българска държава.

Настоящото изложение няма претенцията на пълно биографично изследване за живота и дейността на българите, свързани с редакцията на в. „Дунав“, нито има задачата да реабилитира и „изчисти“ техните имена. То преследва скромната цел да даде нова, освободена от пристрастията на годините представа за дейността им и развитието на процесите, движили българското общество в последното десетилетие преди Освобождението. Техният пример показва, че няма никакво основание да се преценява тази част от формиращата се тогава наша интелигенция за ретроградна, антинародна, преднамерено квалифицирана като „туркофилска“, без да се отчита нейното активно участие в национално-освободителните процеси в българското общество.

---

[1] Попов, Н. Описание на Русчук за време от 1860 - 1879 г. Русчук, 1928, с. 45.

[2] Жейнов, И. Печатарството в Русе. Русе, 2004, 21-22.; Дойков, В. и Св. Каракашева. Летопис на книжовното дело в Русе. С., 1987, 12-13.; Борисов, Й. Вести от Русчук. Русе, 2003. 45-46. Георгиева, Н. Възрожденската книжнина в Русе. Русе, 1991, 39.

[3] Иванов, Ю. Българский периодически печат от възраждането му до днес. Т. 1, С., 1893, 66, 84-85.; Маждракова-Чавдарова, О. Вестник „Дунав“ - пропагандатор на вилаетската система сред българите. -В: Сборник в чест на акад. Христо Христов. Изследвания по случай 70-годишнината от рождението му. С., 1988, 77-86.; Драганов, Б. Първите русенски вестникари се прославят като шарлатани. Утро (Русе), XVII, № 35, 12 февр. 2007, с. 8.

[4] Дунав, I, № 1, 3 март 1865 г.

[5] Иванов, Ю. Цит. Съч., 66, 84-85.

[6] Falaschi, N.Ed. Ismail Kemal bey Vlora „MEMORIE“, Roma, 1978.

[7] Икономов, Т. Мемоари. С., 1973, 119.

[8] Стоянов, М. Българска възрожденска книжнина. Т. I. С., 1957, № 8826, 443.

[9] Бакърджиева, Т. На крачка пред времето. Държавникът реформатор Мидхат паша (1822-1884), Русе, 2009. 153.

[10] Начов, Н. Калофер в миналото. 1707-1877. С., 2003, 183-185.; Стамболски, Х. Автобиография, дневници, спомени. 1852-1879. Откъси. С., 1972, 258.; Марков, И. Възрожденски портрети. Нов поглед към личността на сътрудниците на в. „Дунав“ - Стоил Попов и Иван Чорапчиев. Везни. Списание за изкуство, литература, критика и философия. № 7, 2009, 121 - 155.

[11] Иванов, Ю. Цит. съч., 66; Маждракова-Чавдарова, О. Вестник „Дунав“... Цит. съч., с. 78.

[12] Обретенов, Н. Спомени за българските въстания. С., 1983, 80.; Българска възрожденска интелигенция. Енциклопедия. С. 1988, 546; Дойков, В. и Св. Каракашева. Цит. съч., 54.

[13] Дунав (Русе), IV, № 263 / 27 март 1868.; Стамболски, Х. Цит. съч., 258.; Иванов, Ю. Цит. съч., 66; п. Георгиев, Й. Материали по църковната борба. - Сб.НУНК, 24, I, С. 1908, 77, док. № 182.

Писмо на Иван Чорапчиев до Българската община в Търново.

[14] НБКМ-БИА, ф. 451, а.е. 2, л. 9-10.

[15] НБКМ-БИА, ф. 356, а.е. 22, л. 1642.; Иванов, Ю. Цит. съч., 31.; Жечев, Н. Обществено-революционната дейност на Тома А. Кърджиев до Освобождението. - Изв. на И-та. „Ботев-Левски", 1956, кн. 2, 189-193.; Ковачева, М. Драган Цанков. Общественик, политик, дипломат до 1878 г. С., 1982, 156.

[16] Жейнов, И. Цит. съч., 21-22.; Дойков, В. и Св. Каракашева. Цит. съч., 12-13.

[17] Чендов, Г. Когато Русе беше Русчук. С., 1985, 16.

[18] Начов, Н. Калофер... Цит. съч., 182-183.

[19] Пак там. 182-183.

[20] Стамболски, Х. Автобиография..., Цит. съч., 58-59.; Маждракова-Чавдарова, О. „Дружината на верните приятели" и Г. С. Раковски. - Ист. пр., 2004, № 5-6, 187-212.; Цветков, А. Начало на тайни революционни комитети в България. - В: Сборник в памет на проф. П. Ников. С., 1940, 516-524.; Марков, И. Възрожденецът Йосиф Дайнелов. Русе, 2005, 110-124.

[21] Маждракова-Чавдарова, О. Васил Левски и революционната обстановка в България през 1861-1862 г. - В: Българско Възраждане. Идеи, личности, събития. Т. І. С., 1995, 9 - 41.; Марков, И. Възрожденски портрети..., Цит. съч., 131.

[22] Архив Г.С.Раковски. (АГСР). Т. 3, 876.

[23] АГСР Т. 3. 909-910.; АГСР. Т. 4. С., 1969, 97.

[24] Маждракова-Чавдарова, О. Васил Левски и ..., 9 - 41.

[25] Стамболски, Х. Автобиография..., 181-182.

[26] Начов, Н. Калофер..., 183-185.; Стамболски, Х. Автобиография..., 177-178.

[27] Стамболски, Х. Автобиография..., 258.

[28] Дунав (Русе), IV, № 263, 27 март 1868.; Стоянов, М. Българска възрожденска книжнина. Т. 2, С., 1959, № 17435, 621.

[29] Иванов, Х. - Големия, Книговезеца. Спомени. С., 1984, с. 70.; Маждракова-Чавдарова, О. Васил Левски и..., 18.

[30] Мирчева, К. Вестникът на Л. Каравелов „Свобода" - „Независимост" и организационната структура на БРЦК в Османската империя. - В: Българско Възраждане. Идеи, личности, събития. С., 1995, Т. 1, 142-143.; Мирчева К. Русчук и българският емигрантски печат през 60-70-те години на XIX в. - Алманах за историята на гр. Русе, Т. 1, Русе, 1996, 96.

[31] Стамболски, Х. Автобиография, дневници и спомени. (1852-1868). Т. 1. С., 1927, 343-344.; Маждракова-Чавдарова, О. Революционните сподвижници в емиграция и в Родината - укрепване на взаимовръзките им (1861-1869). - Вж: Българското революционно движение в навечерието на създаването на БРЦК 1869 г. С., 2000, 96-99.

[32] Стоянов, З. Съчинения в три тома. Христо Ботйов. Т. 2. 388.; Начов, Н. За Христо Ботьов. Бележки за книгата „Христо Ботьов" от Ив. Клинчаров. С., 2006, 93.

[33] ДА-Рс, ф. 43 К, оп. 2, а. е. 1, л. 220-226, копие, ръкопис. Писмо на българската църковна община до Привременния смесен съвет в Цариград от 17 март 1869 г.; ДА- Рс, ф. 43 К, оп. 3, а. е. 1, л. 1-8; копие, ръкопис.; - Турция (Цариград), VIII, № 31, 19 септ. 1872.; Орловски, С. Из историята на учебното дело в Русе до Освобождението. - Училищен преглед, 1906, № 10, 1081.; Дороси-ев, Л. Ив. Нашите класни, средни и специални училища преди Освобождението. - В: Материали за изучаване на учебното дело в България, кн. 1, С., 1925. Русенското народно класно училище. 84-

91.

[34] ДА-Русе. ф.14 К, оп. 1, а.е. 1, л. 1,2.; Списък на членовете на българското читалище „Зора“ в гр. Русчук. дневна книга, копие. 22-30.

[35] Жейнов, И. Неизвестни страници за българското масонство. Плевен, 2008, 49.

[36] Спомени за Учредителното събрание от 1879 г. Съст. Е. Стателова и З. Маркова. С. 1979, 244.

[37] Народни права, № 180, 29 юни 1890.

[38] Българска възрожденска интелигенция. Цит. съч., с. 708.

[39] Пак там, 525.; Из архива на Найден Геров. Кн. I, Под ред. на Т. Панчев, С., 1911, с. 897, док. № 1470, Писмо на Захари Княжески - Русе до Н. Геров - Пловдив от 26 авг. 1871 г..

[40] Доросиев, Л. Ив. Цит. съч., 84-85.

[41] Обретенов, Н. Спомени..., Цит. съч., 130-131, 147.; Българско национално..., Т. 2, 97-98. Доклад на Мошнин А. Н. - Русе до Н. П. Игнатиев - Цариград. 7/19 март 1872 г.

[42] Ботев, Х. Съчинения в два тома. Т. 1. С., 1966. Сатирична проза, 107-108, 111, 114-115.

[43] Обретенов, Н. Дневници и спомени (1877-1839). С. 1988. 361.; Бърчева, М. и Ст. Йорданов. Русенска хроника. Дати, събития и личности до средата на ХХ век. Русе, 2004, 78.

[44] Държавен вестник, I, № 77, 4 окт. 1880, 2.

[45] Славянин (Русчук), IX, № 86, 8 септ. 1890, 341.

[46] Народна дума. Демократически лист (Русе), I, № 27, 30 март 1900.

RUSE PROVINCIAL NEWSPAPER „THE DANUBE“ AND ITS COLLABORATORS - STOIL POPOV AND IVAN CHORAPCHIEV

Ivan Markov

Since 1860s the Ottoman Empire has been shaken by several waves of economic and political reforms. The new administrative structure of the empire envisaged the creation of large provinces. The prominent Ottoman reformer and ambitious administrator Mithad pasha has been chosen as general-governor of Tuna vilayet (Danubian province). In Rustchuk, the provincial capital, he came with a rich experience from his long journeys throughout Europe. It was Mithad pasha's ambition to reform the conservative structures of the empire and to infuse more dynamism into the provincial status quo dominated by religious fanatism and opposition to change. It was not long before he was able to draft an ambitious programme for full-fledged reforms in the political, economic and cultural life of Tuna vilayet. After his successful modernization of the economic life, the judiciary system, the transport infrastructure and the schools in 1864 he initiated the opening of a state Publishing house in Rustchuk. It was here

where The Danube, the first official bilingual newspaper in the European part of the empire was to be published for almost 15 years. Besides official regulations, laws and instructions The Danube has more hidden political agenda - to impede the influx of Russian journals and newspapers. New media as well as the new administration, indeed, required new people. Midhad was not religiously biased and widely opened the doors of his staff to intelligent and well educated non-Moslem local elite. They were highly praised among their fellow-townsmen, with good command of Ottoman and respectable legal education. The most famous Bulgarian representatives among them were Stoil Popopv and Ivan Chorapchiev, both active supporters of Bulgarian national-revolutionary movement.

СВЕДЕНИЯ ЗА БЪЛГАРСКИ ПЕРИОДИЧНИ ИЗДАНИЯ В РЪКОПИСА „ИЗВЛЕЧЕНИЯ ОТ БИОГРАФИЯТА МИ“ НА ДИМИТЪР ПАНИЧКОВ

Цветанка Неделчева

Все по-трудно е да открием неизвестни документи и ръкописи, свързани с Възраждането, които осветляват събития и бележити личности.

През 2001 г. Рада Иванова Новакова от гр. Калофер ми предостави ръкописа „Извлечение от биографията ми. Поборник х. Д. Паничков“. Години наред този ръкопис е бил съхраняван в архива на проф. Харалампи Тачев в София. Той е проектирал възстановяването на Къщата музей, в която Христо Ботев е прекарал детството си в Калофер. Рада Новакова е била в кореспонденция със сина на проф. Х. Тачев - Звездомир Тачев, който ѝ предоставя ръкописа. Той представлява тетрадка от бяла плътна хартия без корици с размери 16/21,5 см. Текстът на спомените е писан само на лицевата страна на листовете с черно мастило. Ръкописът съдържа 60 номерирани страници и допълнение с нова номерация от 13 страници, или общо 73 страници. Първата страница от допълнителните 13 е датирана: „Свищов, 24 януари 1899“.

Сравнението на почерка на ръкописа с почерка на хаджи Димитър Паничков от оригинална негова карта - писмо до Стоян Заимов от 1902 г.[1] доказва, че извлечението от биографията на хаджи Димитър Паничков е дело на друг преписвач.

В него почеркът е по-осъвременен, независимо, че са запазени някои особености на почерка на Димитър Паничков, като употребата на малка носовка, липсата на места на препинателни знаци, главни букви и др.[2]

На някои страници ръкописът съдържа бележки на писателя Никола Начов с лилаво мастило и чер молив, което свидетелства, че той е работил върху него и го е ползвал и в своята научноизследователска дейност. Сам Н. Начов споделя по въпроса: „С дяда Паничков си кореспондирах дълго време, най-вече през годините 1902 - 1905. От него притежавам тридесетина писма...Тук изложеното, както и по-нататъшните бележки, извлякох от неговите писма и от някои негови бележки, които след смъртта му ми предаде неговият син Ас. Паничков, и наредих, доколкото бе възможно по хронологичен ред.“[3]

Изглежда упоменатите от Н. Начов „бележки на Паничков“, предоставени му след неговата смърт от сина му Асен, са точно „Извлечение от биографията ми. Поборник х. Димитър Паничков“. За това свидетелстват и бележките на Начов в ръкописа. В „Сборник на Калоферска дружба“ (кн. II., С., 1924), Начов помества материала „Дядо хаджи Димитър Н. Паничков. А. Кратки биографични сведения. Б. Бележки на дяда Димитър Паничков“. Освен тях Начов му посвещава историческия си очерк „Димитър Н. Паничков“ в книгата си „Калофер в миналото. 1707 - 1877“. (С., 1927).

Михаил Димитров помества „Спомени и бележки от дядо Паничков“ в книгата „Христо Ботев. Неизвестни произведения“ (С., 1924).

Съпоставяйки горепосочените публикации с ръкописа „Извлечение от биографията ми. Поборник х. Д. Паничков“, става ясно, че последният съдържа неотразени в тях епизоди и събития. В ръкописа си х. Димитър Паничков се изявява като летописец[4].

Напуснал Калофер, той заминава за Цариград, а оттам за Божи гроб с намерението да стане хаджия. В своите мемоари Д. Паничков отбелязва: „Като бях на Йерусалим на 1858 г. видях за светия нур[5], как правят гърците на театро и бой с ерменците. Разправих на Д. Цанков за лъжовния нур. Господин Цанков обнародва във вест[ник] „България“ ... разви у българите това лъжовно нур.[6]“

В своите спомени за пътуването си до Божи гроб, публикувани от Никола Начов, Паничков също разказва за измамата със светия огън: „Казват, че светия нур пада от небето върху св. гроб...Хората що бяха горе на кубето, спуснаха с въжя свещите си да им ги запалят... Казаха ми, че ги палят с фосфор на тел...“[7]

По-нататък Димитър Паничков обяснява как се стига до публикацията за светия огън във в.„България“ на основание неговите данни: „През празниците писах в Цариград на познатия ми казанлъчанец Христо Дочев Ваклидов, който се учи в Бебек и му описах как пада св[етия] нур. Помолил ме беше. По повод на туй писмо Цанковият в. „България" в бр. 3, I г. (от 11 апр. 1859) напечата статия, в която нападаше гърците за светотатствената измама със св. нур. Ваклидов помагаше в редакцията на „България".[8]

В биографичните сведения за Димитър Паничков Н. Начов отбелязва: „И Паничков разказал във вестника, че св[етия] нур в Йерусалим бил чиста лъжа, с която гърците заблуждавали света цели векове под ред."[9]

От ръкописа на Д. Паничков става ясно, че той е инициатор за първото честване на Светите братя Кирил и Методий в родния си град: „Трябва да кажа и това - пише Паничков - че на 1850 като бях в Калофер, имах си книга, от Цариградската патриаршия напечатана - „Цветособрание", речник словенски и елински гръцки, издаден от дядо Авксент[ий]. На края има писано и житието на св. Кирилла и Методия. Тогава Калоферските учители Сотираки Замфиро[в], Цани Желюв и Хр. Петков видяха книгата у дома между другите книги. Прочетоха я любопитно и разумяха от житието как са кръстиле българите и приеле кирилицата. Решиха да са състави народен празник.

Тогава решихме да празнуваме за първи път тоя народен празник „Св. Кирил и Методий", празнувахме го само в училището в Калофер. В черквата се каза едно трогнато словце от Христо Петков, казанлъченина. В него се казваше: как другите народи с учението много са развили и измислиле железни пътища, телеграфи, кои ний още не сме видели. После, след отпус от черквата учениците с литии на училището, поповете осветиха аязма, поръсиха учениците и празнувахме цел ден пръв път тоя народен празник. А пак околните градове, като Копривщица - Найден Геров, в Панагюрище - даскал Атанасий Чолаков и Славиди в Пловдив го одобриха, и така на другата година са почна да са празнува в цяла България с радост. Това е обнародвано във вест. „Селянин".[10]

Този откъс от спомените на Паничков съдържа по-подробни сведения, отнасящи се за възникването на идеята за първото честване на 11 май като празник на Светите братя Кирил и Методий в Калофер, както и за неговите последователи в други градове, които не са отразени в книгата на Н. Начов „Калофер в миналото. 1707 - 1877". В нея авторът помества разказа на Д. Паничков за първото честване на този светъл празник, но коригира годината: „... Това беше около 1854 година"- отбелязва Н. Начов по думите на Д. Паничков[11]. И в бележката към годината на събитието добавя: „Ще е било по-сетне, защото в казаната година надали ще е бил дошъл в Калофер учител Христо Петков..."[12].

По-нататък Никола Начов предава дословно думите на Д. Паничков: „Сотираки бе писал и на даскалите в съседните градове и паланки. В Пловдив даскал Д. Слависи, ако и да се гърчееше донякъде, прие с радост известието, също и Стефан Захариев в Т. Пазарджик и Георги Економов в Сопот. Отначало карловци не искаха да празнуват този народен празник, но после кандисаха. Празнуваха после празника даскал Филип Велев в Казанлък, Захария Княжески в Стара Загора и Стамо Нешов в Чирпан."[13]

Относно първото честване на празника на светите братя Кирил и Методий в Пловдив проф. Николай Генчев отбелязва: „И на първо място тук изпъква заслугата на Пловдив за създаването и утвърждаването на най-българския от всички български празници - деня на братята Кирил и Методий.

Както вече беше посочено, по инициатива на Н. Геров откритото през 1850 г. класно училище в Пловдив било кръстено на името на солунските просветители. Някои автори *приемат, че още в края на първата учебна година се е състояло и първото честване на празника /к. м. - Цв. Н./*"[14] .

Горното твърдение на изтъкнатия историк и изследовател на Българското възраждане проф. Николай Генчев, както и цитираният текст от ръкописа на Д. Паничков за първото честване на 11 май като празник на Светите братя Кирил и Методий в Калофер, свидетелстват, че организираното тържество в родния град на Д. Паничков е едно от първите в страната.

Ръкописът „Извлечение от биографията ми" на Д. Паничков хвърля светлина и върху печатарското дело и българския периодичен печат през Възраждането. Пряк участник в събитията, той пише професионално и с вещина: „В Цариград на 1859 г. като бях в печатницата на г-на Д. Цанкова, който ми отстъпи печатницата си за 40 000 гроша и пресата особно, защото Цанков са луташе за народа, да го избави от грьцкия патрик[15] и като не му поспоре чрез унията, възбуди за да се изхвърли името патриково из българските черкови. Тогава той не спа три нощи само да възбуди народа, тогава грьцките клефти[16] идеха да го пребият. Цанков са избави и замина за правителствена служба за България. Аз вдигнах печатницата и от Галац я пренесох в Българския метох на Фенер, а чи после, отделих половина печатница на Балкапан хан, а на Фенер печатах за Кирил „Български книжици", а на Балкапан - други брошури."[17]

Димитър Паничков дава изключително ценни сведения за тази богата с исторически събития епоха[18]. На първо място пише как „една подир друга българските черковни общини отхвърлят духовното робство на Патриаршията"[19] и борбата за независимостта на Българската народна християнска черква се увенчава с успех. От друга страна отбелязва опита за разрешаване на българския църковен въпрос по пътя на униатското движение. Макар и възхвалявано от в. „България" на Драган Цанков, то не намира желаната от католическата пропаганда почва, въпреки че в началото печели не малко привърженици. „Между тях били - отбелязва Н. Начов - Д. Цанков, Руско Мирков, Тодор Икономов, Константин Райнов и др. Към тях се присъединил и Паничков и работил. Той и разнасял в. „България". Вестникът бил запретен в Русия, ала Паничков винаги оставял по десетина листа в канцеларията на руското посолство. Във в. „България" Цанков защитавал унията."[20] Нещо повече - през 1855 г. последният тайно приема католицизма.

След като Д. Паничков се отказва от унията, взема участие в черковната борба против гърците. Ръкописът „Извлечение от биографията ми. Поборник х. Димитър Паничков" съдържа и неизвестни страници, които са ценен изворов материал за българския периодичен печат през Възраждането:„По онова време на рядко имаше развит по Европа българин. Думата „народен" не са уважаваше. Вестник „България" престана, спре са, че които го получаваха не плащаха. Имаше само „Цариградски вестник". За него плащаше патрика, че фали гърците. Подновиха да издават „Българските книжици". Но народа, като видя, че са печатат в протестантска печатница, хвана да негодува. Тогава събраха се епитропите на Българския метох. Решиха да печатат тия „Книжици" в Българска печатница. Тогава бях само аз Български печатар. И ето, поканиха ма да принеса печатницата си на Фенер в Бълг[арския] метох, където да стоя без кирия, а че ще да ми помогнат епитропите 10 хиляди гроша, сиреч сто лири. А ази са задоволих там да им печатам всяка неделя по две хиляди коли на голям формат с особна плата по 500 гроша на 2000 коли. Трябвало да им зема по 10 лири на колата, аз глупак! Аз следовах да печатам година време, но изгубих, лирата са възкачи до 300 гроша на кайме, ето лира и половина 500 гроша, книга скъпа, работници скъпи, изгубих. Колко съм бил глупак! На Галата при Цанкова спечелих пари и цяла печатница, аз са полакомих, за да спечеля повече на Фенер на Българския метох. Там изгубих спечелената ми печатница и стоях по арес[т]. Когато ма освободи г-н Д. Цанков за първи път, а за втори път нямаше в Ц[аригра]д Д. Цанкова, то ма заточиха. Забравих да кажа, че като ми бяха обещали устно 100 лири помощ на печатницата, само да си я пренеса на Фенер, а пак нито 10 пари не ми дадоха, а бях похарчил 2500 гроша на хамали за пренасяне от Галата на Българския метох."[21]

В ръкописа на Димитър Паничков се съдържа и друга информация, в която се споменават няколко възрожденски периодични издания:

„Тогава писаха критики във вестниците „Дунавски лебед" от 4-й брой до 28-

й в Белград, „Българска пчела", Браила и „Цариградски вестник". Аз и отговорих чрез вестник „България".[22]

За кои събития става дума? Те са разказани подробно още в началото на ръкописа, но ще ги цитираме така както са предадени по-лаконично в края[23]:„Патрикат го съветова [Макарий] да каже, че му откраднале парите, когато не бил в одаята на метоха. Макари[й] стори това. Една неделя не ходих на черква, че ма тресеше. Като пусна черквата, доде в печатницата ми Добрович ... и Никола Клинката. Черковни епитропи и разтаршюваха сичко в печатницата ни, търсат на Макария парите. Много изтезаваха мени и работниците ми. Сетне, ходиха при една врачка - кадъна, която баяла над дълбок кладенец. Не ги намериха, а чи Макарий ходи пак при патрика, който прати протосингела си с един бял петел. То беше вечерта. Добрович събра нази синца ни в една празна одая, а протосингела с петел се скри в мощорака (кинефа) и намазал петела с печатарско мастило по главата, а пък назе по един по един ни пращаше да хващаме патрикова петел по главата с намерение, чи петела познавал крадеца и щял да изкукурига , когато го похване и крадеца. А Добрович гледаше сякому ръката - нацапана ли е с мастило. Най-много си изпати тогава едно момче на 20 год. - Лалю Йовчев, калоферче, че като го било срам да не би да е намазан петела с друго нещо и не щял да го похване. Тогава ази [се] застъпих пред Добровича, та избавих момчето, а Добрович го измоли от Макария да го не беди. Това момче още тогава не щя да стъпи вече в метоха. Аз помолих г-на Цанкова , който го намести на Бебешкото училище. Това момче сега е Н. Блаженство Йосиф Екзарх Български. А пък на утрето вестник „Византис" кълвеше българете с патр[иаршеския] петел."[24]

В началото на „Извлечение от биографията ми. Поборник х. Д. Паничков авторът отбелязва: „Тоя ден бяха купиле от мене печатарско мастило.."[25]

Ръкописът на Паничков дава и други сведения за горните епизоди и техния отзвук в чуждия периодичен печат: „Тогава караманлийския[26] вестник „Анатоликос Астир", който се издава в Ц[ари]град на турски език, писа за тоя петел, как на вдовствуващия български метох на Фенер поповете[27] и дяконите, и даскалите - сичките били похванале за главата патриковия бял петел, за да се оправдаят на патрика, че не биле крадливи. Това публикува и „Византис ... и съжалява безумното непокорство на българите в Христе брате чада на православната св. църква. Защо те не целуват на патриарха си святата му десница, за да се обистре „зитимата".[28]

За установяването си в Браила и своята дейност там х. Димитър Паничков съобщава: „Тука в Браила отворих кръчма и печатница, за да нагласа печатницата, купих пресата на х. Пандели Кисимов, който я беше донесъл от Търново, че там турците не му дозволиха да има печатница в Търново."[29]

Димитър Паничков попада във водовъртежа на българската революционна емиграция в Браила. Неговата кръчма и печатница там са средище на културно-просветен и революционен живот. В тях той приютява и подслонява много от видните ни революционери и хъшове. Сред тях са: „Хр. Ботев, Драсов, Заимов, Тулешков, Странджата и др. На някои освен подслон , давал е парични помощи; снабдявал ги е с паспорти; улеснявал ги е в тяхната подготвителна революционна работа и пр."[30]

Димитър Паничков - „този духовен спътник на българските хъшове"[31] е твърде скромен. Простичко и увлекателно той разказва за бащинските грижи, които полага за българската революционна емиграция: „Пристигна в Браила при мене дядо Р. Блъсков с двамата си [сина] - деца момчета Герчо и Стефан. Наместих ги в кръчмата. Тука списваше дядо Блъсков календарче, брошура и духовни книжки. Също пристигна от Калофер Гърди Качето с момчето си Спиридонча, което намести да се учи в Одеса, а Блъсков замина на Болград за учител. А Георги Качето стоя цяло лято при мене и нищо му не исках. Тогава през лятото пристигна и хаджи Димитър с неговите другаре, без Стеф[ан] Караджа. А хаджи Димитър беше първа вечер у Марка млекаря Сливненец. Втората вечер Никола Странджата, с когото бях познат, доведе хаджи Димитра и другарите му. Гощавах ги и цяла нощ гуляхме разпуснато, а на утрето като изтрезняхме, започнахме да се разговаряме за народни работи, как страдаме от гърци и турци... На ютрента доде и Желю воевода (Живко), а чи сяка вечер идваха и ся разговаряхме цяла нощ..."[32]

Димитър Паничков предава лаконично събитията, но акцентува на някои важни факти. Неговите спомени хвърлят светлина върху роднинската връзка между Хаджи Димитър и Димитър Дишлията Пехливанина, който е негов племенник: „Димитър Немцолу са намести на фурната у Чапърови - продължава разказа си Паничков - а Михаил Таушана стана градинар. Никола Ловчалията стана арендаш, а хаджи Димитър с лелина си Д. Пехливанина останаха при мене на квартира за много време - чудни истории има да се приказват за отпосле що ставаше..."[33]

В няколко страници х. Д. Паничков разказва за сливенския войвода Хаджи Димитър, неговата революционна дейност и приятелските си отношения с него: „Хаджи Димитър като са приготовляваше в Букурещ нареди работите си. Той са завърна в Браила пред Петровден, съдружен с Христаки х. Николов (Тоя Христаки х. Николов, един нисичък човек народен, не знам що стана отпосле. Казват, че бил търговец в Турну Северин). Тогава направих угощение - гивеч в градината на

Св. Петра в печатницата ми. Те бяха: даскал Войников, Бойко Нешов, Сава Димов, Иван п. Илиев, Германчо и х. Димитър с Христаки х. Николов, който си беше изгубил два горни зъби, и Хр. Ботев, който работеше в печатницата. Тоя ден беше неделя.

Хаджи Димитър са опрости с нас, подари ми един златен ланс за сахат и тръгна за Букурещ с Хр. х. Николов, като се беше споразумел предварително с Живко войвода да е готов с другарите си и като чуе знака, сигнала, да тръгне и той през Мачин. Х. Димитър заминал през Петрушан през месец юлия."[34]

Мемоарите на хаджи Димитър Паничков са ценни не само за историческата наука, но и за етнографията. С много точен рисунък, само с няколко щрихи той описва облеклото на хаджи Димитровите сподвижници: „Тогава хаджи Димитровите другари започнаха да се отнасят по-горделиво, сърмени червени джамадани[35], меджидие шапчици, биргютлии гащи. Иван Пеюолув, казанлъченин, едър, висок, хубавец, най-приличаше за воевода, но той беше каба[36] човек, отпуснат, но се го почитаха като хаджи Димитра."[37]

Ръкописът „Извлечение от биографията ми. Поборник х. Д. Паничков" съдържа доста сведения за живота на Христо Ботев. С поета революционер и съгражданин го свързва общото им дело на издатели и добро приятелство: „Ще кажа и за Ботева. Той доде при мене на 1867 през декемврия и остана в печатницата ми да работи през зимата, чи напролет щеше да иди да се учи в Росия. Запозна са с хъшовете, които квартируваха при мене."[38]

Бащински са грижите, които Д. Паничков полага за младия Ботев - не само за настаняването му в Браила, но и за неговото излекуване по време на учителстването му в Измаил: „Ботюв деня спеше, нощя работеше. После се разболя. Намерих му квартира на една кръчма. Ходихме с дяда Живка воевода да го нагледваме и като оздравя отиде да учителства в [И]смаил...Аз обичах Ботева. Пишех на баща му в Калофер, че добре отива син му. Разболял се и там отивам да го понагледам. То беше по ноември месеца. Заварих го - лежи в една липованска къща сам. Разтривах го с оцет и ка[м]фора, гуждах му краката в топло. Захвана да са изпотява. Често го разтривах и за 3 - 4 дни оправи са."[39]

Същевременно Д. Паничков бил зает с организационна работа около в. „Дунавска зора", чийто първи брой предстояло да излезе в Браила през ноември 1867 г.: „Аз стоях в една ниделя, че събирах абонати за „Дунавска зора". На това ми помогна г. Исаак Карадамов и най-малко щях да принеса печатницата си в [И]смаил. Тука нямаше друга печатница. Споразумяха се с липованския владика отец Аркадий. „Ни[й] нямаме нови книги, а щи препечатаме старите, които са от Йосифа патриарха, за които руското правителство строго забранява да ги препечатваме...

Ботев оздравя, зафана да учи децата пак на училище. Аз са завърнах в Браила.

Ботев не седя до изпитанието, но са завърна в Браила за Великден с двама негови гол[т]аци: Кисиджи Божко и Неделчо Търничанина. С тях са сдружиха и други: Минко Дишката, калоферец, Стойно Троенчито, и от Одеса пристигна един руснак там бил на железницата да пробива билетите на вожачите, проводен от Филип Тотя (името му Алек. Шапченко, който отпосле писа писмото, диктувано от Ботев и Дльги Петър до богаташа Петраки Симов.)“[40] Между другото Д. Паничков засяга и съвместната дейност на Ботев и Левски в Румъния.: „Като започнаха турците да стават остри против българите, аз писах в Калофер на жена си да доде при мене в Браила, сетне получих из Русчук телеграма от Стоил ефенди да ида на Гюргево да я посрещна. Ботюв беше на Гюргево. Аз му депеширах да доде с вапора, че очакваме Дякон Левски. Ботев доде с жена ми с вапора. Посрещнах я, а Ботев замина на Галац с Дякона. Тайно бяха на квартира у учителя Велико Марков, русчуклия. Върна се Ботев, а Дякона заминал за Тулча. Той ходеше на съд.“[41]

В ръкописа на х. Д. Паничков откриваме и някои интересни подробности около „задружното“ издаване на в. „Дума на българските емигранти“, печатан в печатницата на Паничков. Това е първият вестник на Христо Ботев, от който според Паничков излизат 7 броя /бр.6 и 7 за съжаление не са намерени/.

„Ботев се съгласи с мене - пише Д. Паничков - да издаваме вестник задружно. Той да го списва, а ази да давам книгата (хартия - б. Ц. Н.), а настойници гудихме имената на братя Василеви, които не отбираха пие ли се, яде ли се, уж настоятели. Поиска се и на Ангелаки Савич да списва политично нещо, да е и той съдружник на една 3-та част на вестника. Но Ботев отфърли Ангелака Савича. Наименувахме на вестника името му „Дума“. Почнахме да го работим сега. Де работници, иска са пари, и за поща, пак пари и за книга? Ботев нема ни пара. Бях го наместил на една кръчма на квартира, там го списваше. Той хвана да вехне, повърна го [и]смаилската му болест - стара настинка, а чи течеше сякой ден из носът му кръв, за него помолих Ангелаки Савича, който покани Стефанаки Берон, да креди[тира] на спицарията[42] Фришмана“[43].

Ръкописът на х. Д. Паничков съдържа, макар и кратки, сведения за видните журналисти и общественици: Александър Екзарх и Иван Богоров: „Някои казват, че и Александър Карабоюв (Екзарх) много подбуждал това[44], но той после пристига в Ц[арегра]д, когато са скара с Богорова за вестника..."[45] Известно е, че Иван Богоров основава печатница в Цариград и „Цариградски вестник", който от 1848 до 1850 г. е редактиран и издаван от него. Вероятно скарването на Александър Екзарх с него е следствие на причините, посочени от Паничков в една негова бележка към спомените му: „... Александър Карабоюв нямаше го в Цариград. После като пристигна и са показа родолюбив, че събирал помощ от Русия за българите и даде на Ивана Богорова 20 лири за вестника. После като си ги поиска пак, а Богоров нямаше, а той му грабна печатницата. А Богоров от срам побегна в Европа, а пък Ал. Екзарх очна вестника, но не обели зъб за Неофита Бозвели."[46] Допълнително осветлява взаимоотношенията между Ал. Екзарх и Ив. Богоров във връзка с развитието на периодичния печат проф. Тончо Жечев: „Скоро след установяването си в столицата Екзарх купува от д-р Богоров за 6000 гроша „Цариградски вестник" и неговата печатница. Името и заслугите му са свързани с десетгодишното издаване на знаменития възрожденски вестник, който е имал своите подеми и падения, но историята му съставлява значителен дял не само от възрожденската журналистика, но и от възрожденската история."[47]

Мемоарите „Извлечения от биографията ми" на Димитър Паничков са ценен документален източник на сведения за нашето Възраждане и за творците на българския периодичен печат през тази епоха. Те са ползвани от писателя и народоведа Никола Начов в неговата научно-изследователска работа, за което свидетелстват и няколкото негови бележки по ръкописа. Тук се спрях на отделни моменти, които Начов не цитира, нито пък публикува. От особено значение за стойността на ръкописа е обстоятелството, че неговият автор - съгражданина на Христо Ботев - хаджи Димитър Паничков, в чиято печатница в Браила поетът революционер постъпва като словослагател, сам е в центъра на българската революционна емиграция и на българския културно-просветен живот в Цариград и в Браила.

---

[1] НБКМ - БИА, ф. 93 II А8894 а.

[2] Текстът от ръкописа цитираме по съвременния правопис, като запазваме някои характерни особености.

[3] Начов, Н. Хаджи Димитър Н. Паничков. - Сборник на Калоферската дружба, Кн. II, С., 1924, с. 63..

[4] Неделчева, Цв. Неизвестни спомени „Извлечение от биографията ми" на поборника Димитър Паничков. - Научни трудове на Пловдивски университет „Паисий Хилендарски". Т. 1, кн. 1, 2006, История, 343-349.

[5] Огън, светлина.

[6] Паничков, Д. Ръкопис „Извлечение от биографията ми...“, с. 5.

[7] Начов, Н. Нашите хаджии и Божи гроб (Хаджильк). Приложение на Църковен вестник, С., IV, 1906, 167-168.

[8] Пак там, 168-169.

[9] Начов, Н. Дядо Хаджи Димитър Н. Паничков.., с. 67.

[10] Паничков, Д. Ръкопис „Извлечение от биографията ми...“, 5 - 7.

[11] Начов, Н. Калофер в миналото, 1707-1877. С., 1927, с. 141.

[12] Пак там, с. 141.

[13] Пак там.

[14] Генчев., Н Възрожденският Пловдив. Пловдив, 1981, с. 372.

[15] Патриарх.

[16] Хайдути.

[17] Паничков, Д. Ръкопис „Извлечение от биографията ми...“, 8 - 9.

[18] Неделчева, Цв. Българското Възраждане в ръкописа „Извлечение от биографията ми“ на поборника хаджи Димитър Паничков. - Във: Възраждането, дарителството и българските музеи. Велико Търново, 2008, 76-86.

[19] Марков, Г. Българската история вкратце. С., 1992, с. 143.

[20] Начов, Н. Дядо хаджи Димитър Н. Паничков.., с. 67.

[21] Паничков, Д. Ръкопис „Извлечение от биографията ми...“, 9 - 11.

[22] Пак там, с. 20.

[23] Тези събития са преразказани от Н. Начов в: Дядо Хаджи Димитър Н. Паничков.., с. 109.

[24] Паничков, Д. Ръкопис „Извлечение от биографията ми. Поборник х. „, допълнение, 4 - 6.

[25] Пак там, с. 16.

[26] Гръцки.

[27] На стр. 18 в ръкописа Д. Паничков пише следната бележка към текста: „Тогава владиците Иларион и Авксентий бяха на заточение, первий на Бруса, втория на Измет. И турското правителство им отпущаше по пет хиляди гроша на месец и това се публикува. Но само еднаж получи 5 хиляди гроша кайме Иларион Макариоп[олски], а други не.“

[28] Пак там, 18 - 19.

[29] Пак там, 28-29.

[30] Първата печатница. Свищов в епохата на Възраждането. Ценни паметници на просветата, благотворителността и родолюбието. С., 1934, с. 44.

[31] Пак там.

[32] Паничков, Д. Ръкопис „Ръкопис „Извлечение от биографията ми....“, . 29 - 30.

[33] Пак там, 30 - 31.

[34] Пак там, 47 - 48.

[35] Къса мъжка горна дреха от сукно без ръкави, елек.

[36] Пълен, неиздръжлив.

[37] Паничков, Д. Ръкопис „Извлечение от биографията ми...., с. .36.

[38] Пак там, с. 45

[39] Пак там, 54 - 55.

[40] Пак там, 55 - 57.

[41] Пак там, 58 - 59.

[42] Аптека

[43] Паничков, Д. Ръкопис „Извлечение от биографията ми....“, 59 - 60.

[44] Става дума за изграждането на българска черква в Цариград.

[45] Паничков, Д. Ръкопис „Извлечение от биографията ми....“, допълнение, с. 7

[46] Пак там.

[47] Жечев, Т. Българският Великден или страстите български. С., 1975, 65 - 66.

INFORMATION ABOUT THE BULGARIAN PERIODICAL PRESS, DESCRIBED IN THE MANUSCRIPT "EXTRACTS FROM MY BIOGRAPHY" BY DIMITAR PANICHKOV

Tsvetanka Nedelcheva

In year 2001 Rada Novakova from the town of Kalofer gave me the manuscript „Extracts from my biography“, written by Dimitar Panichkov - famous printer and book publisher of the Bulgarian National Revival. The handwriting comparison that was made proved the fact that his memoirs were rewritten with more contemporary handwriting, probably by his son - Asen Panichkov.

Some of the manuscript pages contain notes by the writer Nikola Nachov which is evidence that he used the manuscript in his scientific work.

The manuscript of Dimitar Panichkov is a valuable source of materials about Bulgarian periodical publishing of the Bulgarian National Revival: the newspapers „Bulgaria“, „Newspaper of Tsarigrad“, „Word of the Bulgarian emigrants“, etc.

Since 1864 the pub and the printing house of Dimitar Panichkov in the town of Braila turned into a center of Bulgarian emigration. Many eminent Bulgarian revolutionaries found a shelter there - Hadzhi Dimitar, Hristo Botev, etc. The manuscript tells how Panichkov and Botev used to publish together the newspaper „Word of the Bulgarian Emigrants“, which was written by Botev and published in Panichkov's printing house in Braila.

ПРОТЕСТАНТСКИЯТ В. „ЗОРНИЦА“ ПРЕЗ ВЪЗРАЖДАНЕТО

Павел Стефанов

Темата за в. „Зорница“ не е нова, но прави впечатление, че досега тя не е предмет на специален анализ. В своята класическа история на журналистиката в България Георги Боршуков отделя пренебрежително малко място на този вестник[1]. В студиите си за протестантството в България М. Стоянов, Й. Николов, Хр. Стоянов, П. Петков, Ив. Илчев, А. Пантев и други разглеждат вестника повече или по-малко бегло, като отбелязват специално заслугите на д-р Алберт Лонг. Заслуга на Г. Генов е, че преглежда личния дневник на Ригс и заключава, че именно той е инициатор за издаването на вестника в отсъствието на Лонг[2]. Барбара Рийвс-Елингтън в нейната дисертация прави основен преглед на мотивите на Лонг за публикуването на „Зорница“, отбелязва общия труд на Ригс и Лонг в редактирането на вестника, както и значението на феминистката ориентация на „Зорница“ под влиянието на Марта Ригс. Рийвс-Елингтън разяснява началната дейност на Методисткото общество в България и мисията на Лонг в Цариград. Вестникът присъства и в публикуваното изследване на българските протестантски издания от Росица Ангелова[3].

Мисионерите от Американския борд и Методисткото общество установяват първите си станции сред българите през 1857-1858 г. Първите мисионери тук са Албърт Лонг[4], Уесли Притиман и Фредерик Флокън. По настояване на обществото Притиман се премества в Шумен, където скоро пристига и Флокън[5]. Лонг се премества в Търново, но успехът му там е ограничен. При запознаването му с П. Славейков и Ст. Михайловски той започва да търси форма за благовестие и просвета, която да обхване масово българското население. Той вижда тясната връзка между националното самосъзнание на българите и българския език и култура. След 1860 г. Албърт Лонг търси разрешение от турските власти за отваряне на печатница в Търново, което му е отказано. Подава молба за преместване в Цариград, като се аргументира с многобройното българско присъствие там и нужда от представителство в столицата на всяка солидна мисия. По това време в Цариград живеят и работят според някои източници 30-40 000, според други до 60 000 етнически българи. През 1863 г. Лонг се премества в Цариград, където помага на Ригс в подготовката за изданието на Библията на български[6]. Там той превежда, отпечатва религиозни брошури на различни теми, подготвя издаването на „Зорница“. Първият ѝ брой е отпечатан през 1864 г. Главен редактор е Алберт Лонг, а през

1865 г. тази отговорност поема Илайъс Ригс. Новото периодично издание излиза всеки месец на български език в печатницата на А. Минасов в осем четвъртини страници с формат като на западните религиозни списания за младежи. Главната цел на Лонг е да достигне подрастващото поколение, което след Кримската война и танзиматските реформи надминава по образованост родителите си и е настроено антифанариотски. Друга цел чрез адресирането на определени теми във вестника са жените. По това време не съществува подобен вестник с такъв кръгозор.

В журналистическата си дейност д-р Лонг е подпомогнат от Марта Ригс, съпругата на д-р Илайъс Ригс. Тя издава серия от статии със заглавие „Писма до майката", които имат морално и религиозно съдържание. Внушава се идеята, че майките имат неограничено влияние върху подрастващото поколение. На страниците на "Зорница" се подчертава и нуждата от повече и по-качествени училища за момичетата. Неоценимо е цялостното влияние, което „Зорница" оказва върху тогавашното консервативно българско общество, за да се промени социалния статут на жената и отношението към нея[7].

През Възраждането в Цариград излизат около 25 вестника и 15 списания. През 1862 г. Високата порта основава Департамент по печата, чиято функция е да цензурира периодичния печат. Цензурата над българската преса се извършва от етнически българи, османски чиновници като Панов, Манчов, Генович, Ваклидов, Никола Михайловски и Драган Цанков. Тъй като „Зорница" се радва на покровителството на посолствата на Англия и САЩ, на теория би следвало отношението на държавната цензура към вестника да е по-благосклонно. Но на практика това не е така. Стига се дотам, че изданието е спирано.

Съдържанието на „Зорница" обхваща библейски истории, морални сказки, протестантски химни в превод на Ригс, природознание (Лонг преподава тази дисциплина впоследствие в Робърт колеж), естествени науки, география с илюстрации, информация за американски институции и училища като модели от модерна нация, истории за успели хора, стигнали от бедност до праведно благосъстояние, както и биографии на бележити политически личности като Вашингтон, Франклин и др. С тези насоки „Зорница" излиза между 1864 и 1871 г., когато Албърт Лонг започва да преподава в Робърт колеж[8].

От самото начало „Зорница" се посреща със съмнение от турските власти. След петия си брой вестникът е спрян от юни 1864 до май 1865 г. Лонг смята, че тази цензурна забрана е наложена от българин, завършил йезуитски колеж. Налага се секретарят на Американското посолство да пледира пред Великия везир Али Паша за подновяването на изданието. В разговора, предаден от д-р Едуард Хакел години по-късно, везирът обвинява "Зорница" в републиканство, като го свързва с протестантството. Допълнително обстоятелство е фактът, че в Цариград през юли 1864 г. се провежда правителствена офанзива срещу протестантската активност. Покръстилите се мюсюлмани са арестувани, а сградите на Американския борд, Британското библейско дружество и Американското библейско дружество са запечатани. Въпреки че липсват достатъчно данни, възможно е Драган Цанков да е повлиял за спирането на "Зорница" поради униатските си увлечения през този период. През 1864-1866 г. той е директор на Вилаетската печатница в Русе[9]. Американският мисионерски борд също отбелязва, че основен противник на работата му в Цариград са именно българските йезуити.

Издаването на „Зорница" е подновено през 1865 г. с насоченост към широка публика, като различията между протестантството и православието се разглеждат по деликатен и ненатрапчив начин. Заради това негово качество изданието е търсено от православните интелектуалци и свещеници. Месечникът „Зорница" не е информационен, а по-скоро образователен. Годишният му абонамент от пет гроша е нарочно нисък и достъпен за читателите, докато за други периодични издания е 10-15 пъти по-скъп. В много селища вестникът е използван в училищата вместо скъпите учебни помагала. Разпространяван е чрез миграционни работници кираджии до всички краища на Добруджа, Мизия, Тракия и Македония. Допълнително с вестника се снабдяват мисионерските станции и подстанции, където той е доставян от служителите на Американското и Британското библейски дружества, обикалящи българските етнически територии. Така „Зорница" достига внушителен за времето си тираж и надминава по тираж и абонати всички останали български издания.

Седмичникът „Зорница" се появява за първи път през януари 1876 г., като успоредно с него продължава да излиза и месечно издание, което е ориентирано специално към читателите в юношеска възраст. Главен редактор е Теодор Баингтън, но спомените на съвременниците свидетелстват, че д-р Ригс има ключова роля както в подготовката на много от статиите (д-р Ригс е автор на редица неподписани публикации в „Зорница"), така и в насоката на редакционната политика. Промяната се извършва непосредствено преди едно от най-драматичните събития през Българското възраждане - Априлското въстание. По време на въстанието „Зорница" е най-разпространения вестник на български език, който покрива практически всички български етнически територии и притежава значителен авторитет сред българската общественост.

Позицията на изданието по време на трагичните събития от 1876 г. показва, че това не е случайно явление - хората, които списват вестника, са намерили верния начин да благовестват и същевременно да служат, да помагат на българския народ[10]. Мнозина обективни изследователи признават на протестантските мисионери и тяхното издание заслугата за събуждането на международното внимание и обществена съвест по българския въпрос. От една страна, издателите на „Зорница“ предават всяка получена информация за ужасите при потушаването на въстанието директно на британските и американските правителствени организации и лица, както и на влиятелни издания в тези страни. От друга страна самите мисионери смело и усърдно обикалят опустошените региони. Те са основни помощници при разследванията, предизвикани от британския политик Уилям Гладстон[11]. Още по-впечатляващо е смелото и съпричастно отразяване на въстанието на страниците на в. „Зорница“. Той се превръща в ценен информатор за българския народ за случващото се във въстаналите територии. Чрез вестника се съпреживяват ужаса и трагедията на Априлското въстание.

Още в първите дни на въстанието „Зорница“ съобщава за мобилизацията на турски войски и тяхното придвижване към Пловдив и Пазарджик. В бр. 18 от 30 април 1876 г. е поместена статия със заглавие „Смущения в България“, в която читателите четат информация за въстанието в Панагюрско. В следващия брой от 7 май е публикувана телеграма на Хафуз паша за погрома над въстаналата Стрелча. В същия брой подробно е описано превземането от османските войски на въстаналото Панагюрище, има подробна информация за арестите в Пазарджишко и Одринско. Отделно е разказано за задържането на български свещеници, включително и за епископ от Пловдив. В броя от 14 май читателите се информират за черкезките грабежи в Тревненско, Софийско, Севлиевско. Извънредно е отразено опожаряването на 118 села в Пловдивския санджак. Издателите на „Зорница“ подсказват на читателите за напрежението, което въстанието произвежда във Високата порта, като ги информират за изпращането на правителствени анкетьори. „Зорница“ разказва за черешовите топчета на въстаниците, изправили се срещу оръдията „Круп“ на османската армия. В броя си от 21 май вестникът съобщава подробно за въстаническите действия в Търновско и тормоза над българите в Битолско. Издателите на „Зорница“ показват изключителна информираност, като съобщават за въстаническите чети в Жеравна и Медвен и башибозушките грабежи в Самоковско. Авторите стават все по-смели и открито наричат действията на башибозука в Шуменско „терор“. Особено се насърчават българските читатели от информациите на „Зорница“ за пробуждането на общественото мнение в западния свят. Публикуван е първият от поредицата материали - изказването на лорд

Стретфорд за необходимостта от „радикална промяна в Османската империя".

„Зорница" информира читателите си за четата на Христо Ботев, посочва състава u от 175 души, отразява нейното пристигане на българския бряг с парахода „Радецки". Публикувано е отделно и известие за смъртта на въстаническия ръководител Георги Бенковски. В броя си от 11 юни „Зорница" обнародва дословно текста на „Прокламация на българските въстаници към мюсюлманите", където изрично се показва, че действията на въстаналите българи са насочени срещу османския деспотичен режим, а мюсюлманското население е наречено събирателно „братя". По този начин „Зорница" свидетелства за толерантността на въстаналите българи, разкрива нравствения облик на тяхната кауза.

Издателите на „Зорница" са наясно, че редом с въстаническите битки върви решаваща битка за световното обществено мнение. Вестникът прави всичко възможно да подпомага българската кауза на международната сцена. Същевременно насърчава българите, че усилията и жертвите им дават отзвук в чужбина. През юли е публикувана препечатка от британския в. „Икономист" с резултати от анкетата на д-р Уошбърн за българското въстание и остри критики срещу протурската политика на премиера Дизраели. В бр. 30 английският консул в Цариград Ф. Франсин е наречен "приятел на българите". Разказва се за неговата лична дипломатическа намеса, благодарение на която са освободени 212 арестувани български въстаници от Одринския затвор. На 3 септември е публикувана информация за брошурата „Българските ужаси и Източния въпрос", издадена от ръководителя на опозиционната Либерална партия в Англия Уилям Гладстон. В следващия брой е дадена информация за обръщение на Гладстон и Стратфорд към „съвестта на английското общество". Освен това се публикуват съобщения за създадените в множество английски градове комитети за събиране помощи за пострадалите българи и за даренията на българофили като лейди Емили Странгфорд и лорд Мейър.

Междувременно вестникът следи отблизо събитията във въсталите региони. Читателите са информирани за арестите на комитетски дейци в Македония, както и за зверствата на башибозушкия отряд на хаджи Мурад. Публикацията довежда до разследване и главатарят на отряда и 14 негови членове са осъдени от османски военен съд. В бр. 39 е отпечатан докладът на Беринг за „турските жестокости", последван от целите текстове на „Български мемоар на лорд Дерби" и петицията на Балабанов и Цанков „до английската царица" (британската императрица Виктория).

Този кратък преглед на отразяването на събитията от 1876 г. на страниците на „Зорница" показва реалната полза за българската кауза от съществуването на вестника. Трябва да се има предвид, че споменатите публикации са осъществени в условията на силен цензурен контрол и дори спиране на българските издания в Османската империя. Протестантските мисионери успяват въпреки това на дело да послужат на народа и да изградят в драматичните месеци на 1876 г. модел на достойно обществено поведение, който и днес може да служи за образец. Запазените писма на мисионерите свидетелстват, че тяхното поведение е подплатено с дълбока искреност и загриженост за съдбата на народа, на когото се чувстват призвани да служат. Печатът играе важна роля за осигуряване на неутралитета на Великобритания по времето на Руско-турската освободителна война, което улеснява до голяма степен успеха на Русия[12].

Поради голямата си популярност, обективност и социална насока „Зорница“ заема важна позиция в културния и обществения живот през Българското възраждане, което Л. Леге нарече „чудото на XIX век“. Вестникът не става мишена на отрицателната критика на православните апологети като Васил Чолаков, които заклеймяват „чуждата пропаганда“ на протестантите в българските земи по онова време. В годините след Освобождението „Зорница“ е разглеждан от историците като вестник, оказал силно влияние върху развитието на българите през Възраждането.

Когато в. „Зорница" навърши 130-ти юбилей на 30 май 1994 г., събитието е отбелязано с кръгла маса, в която участваха известни наши изследователи. На нея е призната голямата роля, изиграна от протестантския вестник за България през Възраждането. Тази роля съзнателно е пренебрегната от комунистическия режим и неслучайно самият вестник в момента е сравнително по-малко цитиран и известен.

---

[1] Боршуков, Г. История на българската журналистика 1844-1877; 1878-1885. С., 1976, 198-199.

[2] Генов, Г. Ст. Американският принос за възраждането на българщината, с особен оглед към личността на Илайъс Ригс. - Исторически архив, III, ноем. 2000 - май 2001, № 9-10, 2-130.

[3] Ангелова, Р. Периодичният печат на протестантските църкви в България. С., 2003.

[4] Томов, Ст. Живот и дейност на д-р Алберт Л. Лонг. С., 1927.

[5] Стефанов, П., архим. Американските мисионери в Шумен. - В: Българо-американски културни и политически връзки през XIX - първата половина на XX век. Съст. Ив. Илчев и Пл. Митев. С., 2004, 39-46.

[6] Кларк, Дж. Ф. Библията и българското Възраждане. С., 2007.

[7] Рийвз-Елингтън, Б. Списание „Зорница“ и нахлуването на американски идеали за половете в българското общество, 1864-1871: опит за ревизия. - В: Историята на книгата - начин на живот.

Сборник в чест на проф. д. ф. н. Ани Гергова. Ред. Кр. Даскалова. С., 2002, 152-170; Ellington B. Reeves- A Vision of Mount Holyoke in the Ottoman Balkans: American Cultural Transfer, Bulgarian Nation-Building and Women's Educational Reform, 1858-1870. - Gender & History, 16, 2004, № 1, 146-171.

[8] Илчев, Ив. Робърт колеж и формирането на българската интелигенция. - Исторически преглед, 1981, № 1, 50-60.

[9] Ковачева, М. Драган Цанков. Общественик, политик, дипломат до 1878 г. С., 1982.

[10] Априлското въстание, отразено в българския и чуждия периодичен печат от 1876 г. Библиографичен указател. Съст. А. Вълчева. Т. 1-2. С., 1973-1976.

[21] Bebbington, D. W. William Ewart Gladstone: Faith and Politics in Victorian Britain, Grand Rapids (MI), 1993; Пантев, А. Българският Април 1876 в Англия и САЩ. С., 1996; 2 изд. 2003; Пантев, А., Р. Генов. Уилям Гладстон и българите. Политика на праведна страст. С., 2001.

[12] Куличев, Хр. Заслугите на протестантите за българския народ. С., 2008.

„ZORNITSA" - THE PROTESTANT NEWSPAPER IN THE BULGARIAN NATIONAL REVIVAL PERIOD

Pavel Stefanov

Although this 19th century Bulgarian newspaper have received some attention in academic circles, this is the first paper to focus exclusively on it. It was published by American Methodist missionaries in Istanbul from 1864 until the time of Bulgarian liberation in 1878. The founder editors were Albert Long and Elias Riggs. The Zornitsa newspaper was by far the cheapest, the most varied and most popular Bulgarian periodical during the 19th century. It sought to educate the public in many spheres, including agriculture, ethics, women rights and the need for better education. It did not dabble in cheap religious propaganda. In 1876 Zornitsa objectively covered the April uprising and the Ottoman atrocities after it. The enormous role of this newspaper during the crucial 19th century needs to be reestablished and popularized.

ЦЪРКОВНОПРОСВЕТНОТО ДВИЖЕНИЕ В МАКЕДОНИЯ, ОТРАЗЕНО В БЪЛГАРСКИ ПЕРИОДИЧНИ ИЗДАНИЯ 50-70-ТЕ ГОДИНИ НА XIX В.

Елена Александрова

В епохата на Възраждането настъпват радикални промени в живота на българите, които постепенно ги приобщават към буржоазния свят. Новите тенденции навлизат във всички сфери на обществения живот.Налагат се нови икономически форми в градското стопанство, които отварят пътя на буржоазните стоково-парични и капиталистически отношения. Появяват се нови социални групи с по-широк взор и по-големи възможности. Поставя се началото на новобългарската просвета и култура, израства национална интелигенция.

През 1844 г. се поставя началото на българския периодичен печат със списание „Любословие“ на Константин Фотинов, но истински подем възрожденската периодиката отбелязва след Кримската война 1853-1856 г. Постепенно се оформят два главни центъра, където се издават български вестници и списания - Цариград и Букурещ. Независимо от идейните си виждания, редакторите на възрожденските вестници и списания до голяма степен подчиняват тяхното съдържание на идеята за национално обособяване, за културна и духовна самостоятелност.

Движението за новобългарска просвета, възникнало и добило размах през втората четвърт на XIX в., получава допълнителен тласък след Кримската война. Последиците от войната засягат всички сфери от живота на българското общество и допринасят за ускоряване на неговото социално-икономическо развитие. При новите условия съвременното познание и науката се оценяват все по-високо от всички социални слоеве.

През 50-70-те години на XIX в. начева тенденция за откриване на нови светски училища и в различни части на Македония. Този процес провокира националната чувствителност на много българи. Това се доказва с факта, че все по-често в българския периодичен печат, и най-вече в „Цариградски вестник“, вестниците „Дунавски лебед“, „Македония“, „Свобода“ и „Независимост“ се появяват дописки, в които с гордост и вълнение се съобщава за нови училища, дори в селата на Македония, за прилежност и успехи сред ученици и учители.

Според съобщение на „Цариградски вестник“ от 9 юли 1851 г. в Скопие отваря врати голямо светско училище: „Сега со всякое уважение скопяните можат да ся представят като един пример за ученолюбието. Они со родолюбиво спомоществувание преди 2-3 години составиха едно временно училище и сега приготвили са вещество [материали] да устроят едно доволно голямо училище, което да може да собере градските деца, но и oния от околните села и градища..."[1]. Няколко месеца по-късно „скопските родолюбци" братя Хаджикочеви, хаджи Григорий, хаджи Христо и Зефир предоставят 1500 гроша за тригодишна заплата на учителя в града[2]. Дописници от Скопие продължават да отразяват в печата училищния живот в града и през следващите години. През лятото на 1853 г. информират, че тяхното училище не е разорено и учителят Йордан Хаджиконстантинов ще продължи да преподава в него, като обичан и уважаван от учениците[3]. В дописка до „Цариградски вестник" от есента на 1853 г. скопските жители отправят благодарност към „родолюбивия г-н Михаил Попович", известен емигрантски деец от Браила, за дарените на училището им 10 български енциклопедии. Скопското училище получава като дарение още 50 енциклопедии, 40 буквара и др[4].

През първата половина на 50-те години на XIX в. стремежът към обновяване на учебната програма и въвеждане на родния език при обучението обхваща и други части на Македония. През 1854 г. в „Цариградски вестник" се споменава за училище във Велес, в което се преподава с кирилска азбука[5]. В края на 1854 г. в дописка до същия вестник учителят Й. Хаджиконстантинов отбелязва, че и прилепските българи изграждат едно „красно училище", но цинцарите в града не допускат славянски учител[6]. Въпросът за езика на преподаване добива първостепенна важност.Няколко месеца по-късно в дописка, посветена на училищна дейност в Охрид, с огорчение се съобщава,че в града действат четири училища, но все още обучението в тях е на гръцки език[7].

Като един от най-развитите в просветно отношение градове в Турция Й. Хаджиконстантинов определя Битоля (Манастир), „с едно училище от 1847 г., което беше най-достославно и го украсиха с библиотека на разни книги"[8]. Село Магарево, Битолско, също се слави с добро училище в средата на 50-те години на XIX в[9]. В голямата част от селата, обаче, както личи от ред дописки в българския печат в началото на 50-те години на XIX, при преподаването се използват все още църковнославянски книги, най-вече часослов и псалтир. Това отчита Й. Хаджиконстантинов при обиколката си из Македония: в Кратово - пише той - няма светско училище, няма светски училища и в селата Булгачани, Любаница, Кучевища, Глухово, Баняно, Чучур, Скопско; в Кавадарци, Ватоша, Неготино, Тимяник, Тиквешко има по едно малко училище[10].

От втората половина на XIX в. според дописници от Македония просветното движение в областта се усилва. На много места се откриват светски училища, привлечени са за преподаватели ерудирани и уважавани българи. Нуждата от български учители е много голяма в пограничните с Гърция градове на Македония. В Кукуш и Дойран населението е българско, но пишат с гръцки букви. За това молят от Велес да им бъде изпратен български учител, „за да учат децата на матерен език"[11].

Ползотворна е работата на българското училище във Велес. На изпита, проведен преди Великден 1857 г., учениците показват завидни познания, придобити с ученолюбие и старание[12].

За развитието на учебното дело в Джумая (Благоевград) подтик дава руският пътешественик Александър Фьодорович Гилфердинг, който идва в града през 1857 г. и предлага на местните общественици да образуват училищна каса, за да се създаде фонд за подпомагане на училището. Джумайският учител Николай Георгиев от Търново отразява тази важна инициатива в „Цариградски вестник". Освещаването на този фонд се извършва в църквата в присъствието на всички свещеници, които стават и основни спомоществователи[13].

В края на 50-те години на XIX в. в добре уреденото училище във Велес се споменават четирима български учители[14]. Но и там срещат затруднения поради липсата на достатъчно книги и учебници на български език. През лятото на 1859 г. в „Цариградски вестник" отново постъпва дописка: „Велешкото училище сега добре успява... Разни книги тука имаме. Те са повече сръбски книги. Но добро ще е и български книги да имаме, за да се учат учениците на тоя язик кой е нам матерен язик. Но като немаме български книги, а само сръбски, то язика се изменява. Требваше първо возпитанието да бъде на български, а после да прочитаме за помощна литература не само сръбски, но и всякакви други язици славянски"[15].

От есента на същата година дописка с подобно съдържание изпращат и от Прилеп: „Нашата школа добре върви... Нашият учител г-н Йордан [Хаджиконстантинов] мощно ся труди, но що ке ти чини он сам. Между другите неудобства, и книги нужни за децата нема[16]. Въпреки трудностите, пред които са изправени прилепчани, и епитропите на училището Дамян Петров и Илия Тошев убедено защитават позицията, че децата трябва да учат на родния си език. Поради тази причина се стремят да набавят за училището български книги и учебници[17].

Просветният подем в Македония през 50-те години на XIX в. среща остра съпротива от страна на гръцките духовници от ведомството на Цариградската патриаршия, които губят влиянието си над българското население. В лицето на българските учители те виждат основната заплаха за своето културно и духовно присъствие в областта. Поради това започва целенасочено преследване на български учители от страна на гръцките владици, а от друга - от турските власти, които толерират гърцизма.

Жертва на гръцките опити за духовна асимилация на българите в Македония става учителят Й. Хаджиконстантинов. В дописка до „Цариградски вестник“ от Скопие се отбелязва, че той разгневил гръцкия митрополит със стремежа и усилията си да преподава в българските училища на роден език. Като претекст да бъде изгонен от града, е набеден, че „преподавал безбожество и че советвал народа да не плаща данъка си. Но истинската причина, за която митрополита го гонеше, беше, че г-н Йордан говореше за неговите злоупотребления"[18]. Раздялата с учителя е приета с покруса от деца и възрастни, които го изпращат извън града и два часа се сбогуват с него[19].

През 1860 г. Й. Хаджиконстантинов е подгонен от гръцкия владика Венедикт и от Прилеп. В дописка в „Цариградски вестник" българите от Прилеп търсят съдействие да върнат в града си учителя, който с усърдие и трудолюбие обучава не само децата, но и възрастни в неделното училище[20].

Още по-драстични са действията на гръцките митрополити Венедикт в Битоля и Охридския Мелетий срещу учителя от Струга Димитър Миладинов- по техни доноси той е обвинен, че е руски агент и бунтовник и хвърлен в Битолския затвор, Опасявайки се от подобно наказание, велешкият учител Георги Икономов подава оставка по същата причина и заминава за Дупница, както съобщава в „Дунавски лебед“ през април 1860 г.[21].

През 60-те години на XIX век вече масово се откриват светски училища в Македония. От страниците на българския периодичен печат се апелира за повече просветност сред децата, както и за по-голяма щедрост и дарения за образованието им. През 1860 г. според едно съобщение, в българското училище в Охрид учат 300 деца, като при обучението се използва българската писменост, за което много спомага даскал Георги.[22] В дописка в „Цариградски вестник“ Д. Миладинов не пропуска да изтъкне, че за откритото училище в града много охридчани даряват средства.[23] Няколко години по-късно, през 1868 г., в откритото в Охрид българско взаимно училище, в което за даскал е привлечен изтъкнатият възрожденски просветител Григор Пърличев[24].

Към края на 60-те години на XIX в. според дописка във в. „Македония“ новооткрити славянски училища има в градовете Велес, Прилеп, Охрид (тук има и девическо училище), Битоля (също има и девическо училище), Струга, Скопие, Драма, Кукуш, Струмица, където обучението е на български език, „а гръцкият език никак не се чуе“[25]. В този период и училището в Банско е във възход , с над 250 ученици при учителите Атанас Кръстев и Никола Попфилипов[26].

От страниците на в. „Македония“ мнозина дописници ревностно пропагандират идеята за отваряне на български училища в Македония, ако е възможно във всяко село. Изтъква се значението на обучението на роден език, като средство за запазване на българската народност, „като най-правият път към просвещението“[27].

Засиленото българско просветно движение среща все по-силна съпротива от страна на гръцките духовници. Преследвани са българските учители и в селата. През 1869 г. Тиквешкото с. Ватоша за пореден път остава без учител, тъй като гръцкият митрополит Йеротей прогонва шестима даскали: „учителят Георги Милетич е изпъден от два месеца. Гъркоманите ся радват, а ние въздишаме“, се жалват жителите на селото в дописка до в. „Македония“[28]. Учителят Милетич е хвърлен в затвор по внушение на гръцкия владика и търси съдействие за освобождаването си от редакцията на в. „Македония“.Митрополит Йеротей не позволява българин да преподава и в струмишкото училище. Жителите на града се оплакват, че „никой български учител не се наема да стъпи в Струмица"[29].

Истинска борба за запазване на двете български училища (мъжко и девическо) в Крушево водят църковно-училищните настоятели, преодолявайки противодействието Охридския гръцки владика Мелетий. Четиримата училищни епитропи развиват мащабна дейност по набавяне на средства за учебното дело и уговарят за учител Иван Шумков[30].

Трудностите, пред които е изправено учебното дело в Македония, не убягват от вниманието и на Марко Балабанов, който в дописка във в. „Право“ през лятото на 1871 г. съобщава: „зная твърде добре, че в някои места в Македония, особено поради разните клевети и хитрувания на висшето гръцко духовенство, българските училища се намират всякога при гражданските власти..., а често и учителите стават невинна жертва на речените клевети и хитрувания“[31]. Цариградската гръцка патриаршия, която считала своята власт в Македония за неоспорима и непоклатима, подкрепена от крайни гръцки националисти, води безскрупулна борба срещу българската просвета. През 70-те години на XIX в. гоненията на български учители не рядко завършват с физическа разправа, дори и убийства. В. „Македония“ алармира, че през 1872 г. в Серес е убит българският учител. Покушения и убийства на български учители има и в Костурско. Чрез влиянието си пред турските власти виновниците избягват от правосъдието[32]. От Битоля пишат до в. „Свобода“ през 1871 г. за подозренията, че гръцкият Костурски владика изпратил наемник да убие учителя в с. Загоре, който е ранен[33].

През 70-те години на XIX в. българската народност в Македония е изправена пред ново изпитание: опитите за сръбска пропаганда в тези етнически български земи. Сръбското проникване в областта започва първоначално с изпращане на учители в някои български училища под претекст, че ще преподават на славянски език. Постепенно сръбските шовинистични амбиции прерастват в стремеж към откриване на сръбски училища. Правителството в Белград не жали средства за закупуване на книги и учебници на сръбски език, които се „изливат“ в Македония. В същото време българските училища изпитват остра нужда от учебници и помагала на матерен език. В началото на 1872 г. четирима сръбски учители се настаняват в Кратово, Куманово, с. Балцино и с. Богомила, Велешко, „но не успели да се наложат“[34].

В. „Македония“ предлага, като „съвременни необходимости“ за запазване на българската народност в Македония, „да се построи по-скоро народна черква там, където няма, при всяка черква да се открие училище, да се побърза с изпращането на архиереи в тези места, където българската народност е най-застрашена“.[35]

След Кримската война 1853-1856 г. сред най-далновидните представители на българската възрожденска интелигенция взема връх идеята за решително скъсване с Цариградската гръцка патриаршия и се издига искането за самостоятелна българска църковна йерархия. От 50-те години на XIX в. все по-често във възрожденския ни печат се поместват дописки за състоянието на действащите църкви и за църковното строителство в различни части на Македония. В „Цариградски вестник“ през 1854 г. се споменава, че около Велес има три манастира, а в града - две църкви[36].

При обиколка в района на Скопие през 1854 г. учителят Й. Хаджиконстантинов регистрира стари и нови черкви в селата Шишлево, Говърлиево, Борово, Горно и Долно Сълне, Яболци, Булгачани, Любаница, Радовиш, Кучевища, Мирковци, Глухово и др[37]. Отделно той споменава за църквите „Св. Богородица“ и „Великомъченица Димитрия“ в Прилеп[38]. От друга дописка узнаваме,че през 1855 г. в кратовската църква „Св. Йоан Кръстител“ се служи на славянски език[39].

Като своеобразна демонстрация срещу духовния гнет на Патриаршията се възприема честването на деня на светите братя Кирил и Методий, както в Пловдив, така и в Македония. Йоаким Груев, един от инициаторите за превръщането на 11 май в общонароден празник, се обръща с призив към народа в „Цариградски вестник“ през 1858 г. за честването на този ден като всеобщ Великден. Още на следващата 1859 г. в Джумая (Благоевград) „с тържество и великолепие се отпразнува паметта на преподобните и богоносни отци Кирил и Методий... Предварително свещениците бяха предизвестили празника, та според туй църквата беше изпълнена с народ..."" отбелязва в. „България"[40].

От началото на 60-те години на XIX в. българите в Македония предприемат по-решителни и конкретни действия срещу проводниците на гръцката пропаганда. В Серес през 1861 г. са изхвърлени гръцките богослужебни книги от черквите и са заменени с черковно-славянски[41]. Вестник „Дунавски лебед" съобщава, че и сред кукушките българи се надига силно движение срещу фанариотските представители[42]. Борба за прогонване на духовниците, проявяващи враждебност към българите, се подема по същото време и във Воден[43].

В две свои дописки до „Цариградски вестник" от 1860 г. Д. Миладинов с гордост заявява, че в Охрид и Струга черковното песнопеене е вече на славянски език. Българските свещеници се научават да служат и Св. Литургия на славянски, но се чувства остра нужда от богослужебни книги. Селските свещеници също откриват колко е необходимо да изучат славянското богослужение. Д. Миладинов пише за радостта на цялото население доволно, че разбира смисъла, заложен в Литургията[44]. От „заблуждението на гърцизма" се отричат и българите в Кукуш, Солун, Битоля[45].

Още преди издаването на фермана за учредяването на Българската екзархия - през 1869 г. в. „Македония" обнародва подадената жалба от жителите на Велес срещу гръцкия владика, с молба да се изпратят български свещеници от българската църква в Цариград[46]. Българите от Струмица, Прилеп и Кавадарци отказват да признават изпратените от патриаршията гръцки владици, които налагат „глоби и наказания от всякакъв вид" и българите от Струмица, Прилеп и Кавадарци[47]. В Прилеп съставената църковна община решава да се изхвърли от църквата надписа „Пелагонийска епархия" и да се замени с „Българско свещеноначалие". За този акт са уведомени и турските власти[48]. Подобни действия предприемат и охридчани[49]. И в Битоля „гърцизмът бере душа по две причини..., от отварянето на по-главното училище през 1869 г. и от слуха за решаването на църковния въпрос", се казва във в.„Македония"[50]. Силна воля за да отстоят националните си интереси проявяват и българите в Крушево при освещаване на новия православен храм през 1869[51].

Периодичният печат отразява движението за присъединяване към българската църква и след учредената през 1870 г. Българска екзархия . Както е известно, редица епархии в Македония остават под духовната юрисдикция на Цариградската патриаршия. Веднага населението подема мощна кампания по набиране на подписи и подготвя махзари с искане за включването и на тези български етнически територии в диоцеза на Екзархията. Отношението между българи и патриаршеските духовници в Македония се изострят до краен предел. През 1871 г. в Солун на българските свещеници е забранено да служат на черковнославянски език, което поражда силно недоволство сред населението[52]. Битолчани изпращат писмо до правителството през 1872 г. с молба да се откъснат от Цариградската патриаршия[53]. Във Велешката епархия не се допуска „нито едно духовно лице, което признава патриарха за глава на българската черква“[54].

Ответната реакция на гръцките владици в епархиите в Македония е остра. В дописка до в. „Македония“ от Серес се казва, че гръцкото духовенство „прибягва до най-подлите средства, за да може да поддържа властта си". Свещеник Петър отказва да чете афорезма на гръцки език на 24 май, за което владиката издейства той да бъде арестуван[55]. Пак от Серес „явяват, че между гърците и българите ожесточената борба се увеличава все повече и повече. Серските села захванали да се пробуждат“[56]. В Солун напрежението ескалира в непосредствени сблъсъци. В.„Свобода“ алармира, че някои гърци съставят съзаклятие и готвят избиване на онези българи, които се отричат от патриарха[57]. Гръцкият владика в Костур изпраща хора да убият един български свещеник [58]. В Охрид архиереят също бил намесен в организираното преследване и убийствата на български свещеници и учители[59]. От Неврокоп (дн.Гоце Делчев), съобщават във в. „Независимост“ през 1873 г., че гърците по различен начин вредят на българите[60]. В Костур „гърците са се въоръжили от главата до петите и решили да убият панславизма и да го закопаят под развалините на турско-гръцкия съюз“, известява в. „Независимост" 1874 г.[61]

През 1874 г. вълна от „махзари“ и протестни писма на българи от Македония „залива“ правителството в Цариград и българския екзарх. В. „Независимост“ съобщава, че Серска, Мелнишка и Драмска епархии протестират срещу несправедливостите от гръцка и турска страна и подготвят своя депутация в османската столица. От Македония са изпратени до екзарха около 100 протеста, в които се описват злодеянията на фанариотите и насилията на местните власти[62]. Българите от Солун пък отправят писма до Екзархията „да ги приеме в своите обятия"[63]. През 1874 г. и от Дебър са прогонени гръцките духовници и населението приема само екзархийските свещеници[64].

След Берлинския диктат от 1878 г., по силата на който Македония е върната в границите на Османската империя, Екзархията остава единствената официална родна институция в тези етнически български земи. Борбата на местното българско население в провъзгласените за спорни епархии в областта продължава, подкрепена от някои правителства в Княжеството. През 1906 г. сп. „Македоно-Одрински преглед“ с вълнение отбелязва: „Фенерската църковна власт се сокруши, духовенството му се прогони отвред. Народът въздъхна и почна да разсъждава и мисли по български. Църкви и училища почнаха навред да се въздигат. Духът укрепна и се започна борба културна, борба политическа... Екзархията прибра в лоното си целокупния български народ и с най-ярки краски очерта етнографическите му граници.... Подир Освобождението нейното значение стана още по-голямо и ценно за оная част от българския народ, която по силата на обстоятелствата има злочестината да остане под турската политическа власт"[65].

Зародилият се през Възраждането български периодичен печат става трибуна на най-наболелите за времето си проблеми, които вълнуват тогавашното ни общество. Тенденциите за културно-национално и духовно обособяване стават все по-отчетливи през втората половина на XIX в. и са отразени в периодичните издания от периода. Тези процеси естествено се развиват и сред населението в Македония, като част от българската етническа общност. Независимо от географската близост с Гърция, която прави Македония по-уязвима спрямо гръцкото духовно влияние. Ето защо, борбата с фанариотите тук се води по-трудно и побавно. На страниците на възрожденски вестници македонските българи изплакват болката и недоволството си от духовния гнет на Цариградската патриаршия и нейния клир и от друга страна изразяват радостта и вълнението от пробудата и подема на българската просвета и култура в областта.

---

[1] Регионален исторически музей-Благоевград (РИМ-Благоевград), Инв. №2.3/1272, Цариградски вестник, 9 юли 1851, с.2.

[2] Пак там, Инв. №2.3/1273, Цариградски вестник, 3 ноем. 1851, с.3.

[3] Пак там, Инв.№2.3/1275, Цариградски вестник, бр.134, 15 авг. 1853, с.3. Йордан Хаджиконстантинов - Джинот (ок.1818-1882) от Велес е виден български просветен деец и учител в Македония.

[4] Пак там, Инв. №2.3/1274, Цариградски вестник,бр.139, 19 септ. 1853, 3-4.

[5] Пак там, Инв. №2.3/1275, цариградски вестник, бр.204, 18 дек. 1854, с.3.

[6] Пак там, Инв. №2.3/1276, Цариградски вестник,бр. 205, 25 дек.. 1854, с.3.

[7] Пак там, Цариградски вестник, бр.218, 26 март 1855, с.3.

[8] Пак там, Цариградски вестник,бр. 210, 29 ян. 1855, с.3.

[9] Пак там.

[10] Пак там, Цариградски вестник, бр.208, 15 ян.1855, с.3, №211, 5 февр. 1855, с.3, №214, 26 февр.1855, с.3-4.

[11] Пак там, Инв. №2.3/1278, Цариградски вестник, бр.320, 25 май 1857, с.2.

[12] Пак там.

[13] Пак там, Инв. №2.3/1279, Цариградски вестник, бр.348, 28 септ. 1857, с.3.

[14] Пак там, Инв. №2.3/1280, Цариградски вестник, бр.421, 7 март 1859, с.2.

[15] Пак там, Цариградски вестник, бр.441, 25 юли 1859, с.2.

[16] Пак там, Инв.№2.3/1281, Цариградски вестник, бр.450, 28 септ.1859, с.3.

[17] Пак там, Инв. №2.3/1280, Цариградски вестник, бр.438, 4 юли 18591 с.3.

[18] Пак там, Цариградски вестник, бр.323, 6 апр.1857, с.1.

[19] Пак там.

[20] Пак там, Инв. №2.3/1281, Цариградски вестник, бр.476, 26 март 1860; Цариградски вестник бр.479, 18 апр. 1860; Цариградски вестник, бр.475, 19 март 1860.

[21] Пак там, Инв. №2.3/1271, „Дунавски лебед", бр.30, 18 апр.1861, с.3.

[22] Пак там, Инв.№2.3/1281, Цариградски вестник, бр.475, 19 март 1860 с.2.

[23] Пак там, Цариградски вестник бр.472, 27 февр. 1860, с.3.

[24] Пак там, Инв.№2.3/1286, Македония, бр.8, 18 ян. 1869, с.3.

[25] Пак там, Македония, бр.40, 27 авг., 1896.

[26] Пак там, Македония, бр.42, 16 септ. 1867 и бр.34, 15 авг. 1867.

[27] Пак там, Инв.№2.3/1693, бр.33, 15 авг. 1867.

[28] Пак там, Инв. №2.3/1286, Македония, бр.27, 31 май 1869.

[29] Пак там, бр.26, 24 май 1869.

[30] Пак там, бр.51, 16 ноем. 1869.

[31] Пак там, Инв. №2.3/1693, Право, бр.18, 28 юни 1871.

[32] Пак там, Инв. №2.3/1286, Македония, бр.12, 13 юни 1872.

[33] Пак там, Инв. №2.3/1287, Свобода, бр.48, 18 авг. 1873.

[34] Пак там, Инв. №2.3/1286, Македония, бр.4, 24 ян.1872.

[35] Пак там.

[36] Пак там, Инв. №2.3/1276, Цариградски вестник, бр.218, 26 март 1855.

[37] Пак там, бр.225, 21 май 1855 и бр.211, 5 февр. 1855.

[38] Пак там, бр.205, 25 дек.1854.

[39] Пак там, бр.208, 15 ян. 1855.

[40] България, бр.10, 30 май 1859.

[41] РИМ-Благоевград, Инв. №2.3/1271, Дунавски лебед, бр.24, 7 март 1861.

[42] Пак там, бр.15, 20 дек. 1860.

[43] Пак там, бр.53, 3 окт. 1861.

[44] Пак там, Инв. №2.3/1281, Цариградски вестник, бр.472, 27 февр.1860.

[45] Пак там, Инв. №2.3/1693, Македония, бр.33, 15 авг.1867.

[46] Пак там, Инв. №2.3/1286, Македония, бр.11, 8 февр. 1869.

[47] Пак там, бр.35, 26 авг. 1869.

[48] Пак там, бр.21, 10 авг. 1869.

[49] Пак там, бр.41, 30 септ.1869.

[50] Пак там, бр.15, 8 март 1869.

[51] Пак там, бр.51, 6 ноем. 1869.

[52] Пак там, Инв. №2.3/1267, Свобода, бр.14, 3 апр. 1871.

[53] Пак там, бр.39, 11 март 1872.
[54] Пак там, бр.45, 22 апр. 1872.
[55] Пак там, Инв. №2.3/1286, Македония, бр.12, 13 юни 1872.
[56] Пак там, Инв. №2.3/1268, Свобода, бр.24, 8 авг.1872.
[57] Пак там, бр.15, 7 окт. 1872.
[58] Пак там, Инв. №2.3/1267, Свобода, бр.7, 13 февр. 1872.
[59] Пак там, Инв. №2.3/1268, Независимост, бр.33, 5 май 1873.
[60] Пак там, бр.35, 19 май 1873.
[61] Пак там, Инв. №2.3/1269, Независимост, бр.50, 28 септ. 1874.
[62] Пак там, бр.13, 12 ян. 1874.
[63] Пак там, бр.24, 30 март 1874.
[64] Пак там, бр.50, 28 септ. 1874.
[65] Пак там, Инв. №2.3/76, Македоно-Одрински преглед, бр.8, 2 февр. 1906, 116-117.

THE CHURCH AND EDUCATIONAL MOVEMENT IN MACEDONIA REFLECTED IN THE PERIODICAL PRESS IN THE 50S - 70S OF THE 19TH CENTURY

Elena Alexandrova

Macedonian Bulgarians not only revealed their pain from the Greek spiritual tyranny, but also expressed their excitement and joy inspired from the revival of the Bulgarian culture in the region on the pages of periodical press from that time.

In the announcement the increasing educational and spiritual uplift in Macedonia is emphasized.

The foundation of new schools, the struggle for Bulgarian churches and priests and the resistance to the Greek clergy find expression on the pages of the Bulgarian revival newspapers: „The Tsarigrad newspaper“, „Macedonia“, „Liberty“, „Independence“, „The Danube swan“ and others.

АСЕНОВГРАД НА СТРАНИЦИТЕ НА БЪЛГАРСКАТА И ГРЪЦКА ПЕРИОДИКА ПРЕЗ ВЪЗРАЖДАНЕТО

Мина Христемова

И най-беглият преглед на българската историческа книжнина ни убеждава[1], че темата за възрожденската периодика е доволно експлоатирана. В продължение на повече от век множество общи и частни изследвания проследяват нейната роля и значение, а обилната информация, която дава, активно се използва за реконструкция на миналото на селища и събития. Освен с безспорните си достойнства и научен принос част от публикациите са илюстрация и на това, че историографията ни все още не е изживяла романтичния си период, все още изучава и анализира събитията изолирано, от позицията на национални, политически и културни критерии и стереотипи, наследени от миналото. Гледната точка на „другия“, неговата дейност, достойнствата и постиженията му, се предават на читателя в най-добрия случай фрагментарно и така се затруднява възприемането на историческия процес в неговата цялост. Повод за тези разсъждения ни дава фактът, че чуждоезичната периодика от XIX век е почти изцяло игнорирана от нашите учени. В някои от изследванията се споменава за приятелското отношение към българите на списваните в Цариград на френски език „Куриер д'Ориан“ и „Журнал де Константинопол“, но мотивите, еволюцията, параметрите и цената на това приятелство засега са скрити за читателя. Още по-плътна е завесата, спусната пред гръцката и прогръцки настроената периодика, излизаща в Цариград, Атина и Европа. Това за нас е необяснимо, особено четейки българските вестници и списания от епохата. Определян като трибуна на основния враг в църковно-просветната борба, гръцкият и прогръцки настроеният печат е четен внимателно от нашите журналисти, негови статии се препечатват изцяло или частично, широко се дискутират и полемизират отделни дописки.

В това отношение е достатъчно да посочим примера с вестник „Македония“. Съдържанието на първите му броеве е почти изцяло двуезично, а впоследствие списваните на гръцки статии, дописки и отзиви достигат до половината от всички публикувани материали. Така, макар и пречупена през мирогледа на съответния редактор, гледната точка на гърка достига до българина, нещо, което не можем да кажем за съвременния читател. Липсата на познание за гръцкия печат през Възраждането е особено осезателна при реконструирането на историята на селища, чието население в тази епоха в по-голямата си част е, или се определя като гръцко. Асеновград /Станимака до 1934 г./ е известен през XIX век като „Малката Елада", затова в стремежа си към обективен анализ, в настоящото експозе търсим присъствието му не само в българската, но и в достъпната ни гръцка периодика от епохата.

Известно е, че балканският периодичен печат през Възраждането е пряко ангажиран с етноконсолидиращи функции. Знаем също така, че формирането на национални идентичности става най-вече „отгоре", чрез дейността на т. нар. елити /политически, социални, икономически, интелектуални/ и затова смятаме за нужно да очертаем в общи линии общественото пространство на Асеновград през Възраждането и мястото на гръцките и българските елити в него.

Нека най-напред видим каква е демографската картина тук. Според някои сведения, през 1872 г. в Асеновград живеят 1697 гръцки[2] и 800 български семейства[3]. Освен в демографско, гърците доминират и в социално-икономическо отношение. Лозарството и копринарството са доходоносен поминък и предпоставка за създаване на заможна гръцка прослойка тук. Мнозина от жителите-гърци, са добре поставени в църковната йерархия и сред първенците в органите на местното самоуправление / махленски чорбаджии, капзимали и др./ със всички следващи от това властови лостове за икономическо и културно въздействие върху обществото. Големите манастири / Бачковски, Горниводенски, Кукленски/ и 8-те църкви в селището с огромния си стопански и духовен капацитет са в техни ръце. Властта на ретроградното гъркоезично монашество и свещеничество в живота на асеновградчани е тотална и това дава повод на Любен Каравелов да нарече региона „Малката Света гора"[4].

Градът се намира близо до големия Пловдив и гърците се ползват от всички възможности за икономическа, социална и културна реализация, които той дава. Едни от най-влиятелните членове на пловдивския стопански и културен елит през Възраждането /Вл. Скорделис, С. Андониадис, Сари Ставрис Козмас, См. Хаджидаи, Богазлис и др./ са асеновградчани[5].

В органа на местното самоуправление /димогеронтия/ влизат най-влиятелните гърци, чиято главна грижа е още от 30-те години на XIX век да поддържат на високо ниво своите училища като най-сигурно средство за акумулиране на етничност. За нуждите на просветата се получава годишна субсидия от Бачковския манастир[6], дарения и завещания от богати сънародници от Пловдив и Русия, материална подкрепа от гръцкото вицеконсулство[7] и др. Стабилното образование на местно ниво, както и отпусканите от общината и влиятелни гърци стипендии[8], позволяват десетки младежи да продължат образованието си в Атина и Европа и да се върнат като дипломирани лекари, адвокати и др.

С добре подготвени учители и стабилна материална основа, до Освобождението в града функционират 6 гръцки училища - централно четирикласно с програма като тази на Пловдивското гръцко училище, две първоначални, едно девическо с първоначално обучение и първи клас, едно взаимоучително и едно частно девическо училище. Учителите са 11-12, учениците - 860, а издръжката достига 270 турски лири.[9] От това време /1875 г./ датират и сведенията ни за първото културно-просветно дружество тук. То се нарича „Гръцки клуб „Феникс“, а дейността му е съсредоточена в създаването на читалня с книги и периодика и в организиране на обществени сказки, изнасяни от училищните преподаватели.[10]

Под въздействието на всички посочени фактори у местното население е култивирано силно чувство за гръцка етническа принадлежност. Възползвайки се от тесните си връзки с гръцкото вицеконсулство в Пловдив, голяма част от жителите на града получават гръцко поданство.[11] Освен че участват във всички етапи на гръцката освободителна борба, немалко интелектуалци се включват в изграждането на културните институции на освободена Гърция, а богатите хора им завещават парите си[12].

Нека сега видим как стоят нещата от „другата страна на барикадата“, т.е. при този смазващ икономически и духовен монопол как се развива българската общност в Асеновград и какви са качествата на нейния елит.

През XVIII и XIX век крехкото етническо равновесие в града по отношение на българите се поддържа с постоянен преселнически поток от близката природопска и тракийска околност. Уязвими в икономическо и социално отношение, пришълците най-напред трябва да решат въпроса за собственото си оцеляване, който зависи от способността им за адаптация към новата среда. Тук именно лостовете на гърцизиране бързо се задействат, като резултатът е печален за състоянието на българщината в града до 60-те години на XIX в. До това време при по-слабия си социален статус и силна икономическа зависимост българите без скрупули използват добре уредените, почти безплатни гръцки училища и великолепните църкви, като оставят въпроса за етническото си самоопределение на необозримото бъдеще. Гъркоманията като социален и психологически феномен достига своя апогей.

Осезателна промяна в тази нерадостна картина се наблюдава едва след Кримската война /1856 г./. Все повече дюкяни на станимашката чаршия се ползват от българи[13], срещат се и занаятчии, и винопроизводители от „средна ръка“. Поне три от кварталите /Бахча махала, Харман махала, Циприхор/ са с преобладаващо българско население. Тези хора вече искат своята легитимация в общественото пространство на града и намират шанс за това във втория етап на Танзиматските реформи. С тях се облекчава възможността за обособяване в отделни общини със съответните отговорности и права пред фиска. Това се оказва важен фактор за генерирането на възрожденските борби в Станимака - конфликтът между българите и гърците започва не за църкви или училища, а по далеч по прозаичен повод: за справедливо преразпределение на данъчните участъци[14].

Веднъж започнал обаче, при силната морална и материална подкрепа на пловдивските българи, възрожденският процес в града следва общите закономерности: през 1866 г. се построява храмът „Св. Димитър“. До 1878 г. функционират, на моменти паралелно, две първоначални училища. За една година /1872/ действа и девическо училище[15]. Значително по-слабата в икономическо отношение българска общност обаче с труд издържа своите църковно-просветни средища. Според данните, с които разполагаме, през 1871-1872 г. в училищата учат 120 ученици. Материалната база е лоша, двамата учители са пришълци, не получават редовно заплатите си /общо 5 000 гр. / и единствено родолюбието им ги задържа тук[16]. Българите успяват, макар и за кратко, да открият свое читалище през 1873 г., но нямаме сведения дали, освен поддържане на библиотека, то е развивало някаква друга дейност[17].

От казаното до тук е видно, че успехите на българската общност в просветно - църковната борба трябва да се възприемат повече символично - като разбиване на монопола на гърците в Асеновград - отколкото като реални достижения. За разлика от обстановката в национален план, в лоното на гръцкото просвещение тук не се култивира интелигенция с българско самосъзнание и учителите и свещениците чак до началото на XX век са пришълци, някои от тях слабо подготвени.

За да се уплътни картината, трябва да допълним, че ожесточената борба за просвета и църква блокира почти изцяло усилията на българите тук. Те нямат нито икономическия, нито човешкия потенциал за провеждане на борба за национално освобождение. Затова, макар че съпричастността им към идеята да е декларирана с образуване на комитет за подготовка на Априлското въстание /едва пет дни преди избухването му/, до Освобождението слабата активност на българската общност в тази посока е неоспорим факт[18]. Изводът се налага сам: извоюваните със жестоки борби победи на българите за собствена църква и училище са знаменателни, но недостатъчни за изискванията, които поставя пред тях възрожденската епоха.

Каза се по-горе, че медиите са огледало на обществото, затова нека видим как така представената асеновградска действителност се отразява в тях. Както може да се очаква, почти всичко, писано в гръцката и българска периодика, касае проблема за етническото самоопределение на населението и развоя на църковно - просветната разпра. Сигналът за борба се дава от българите в началото на 1860 г. Тогава в „Малкия лист на „България“ се съобщава следното: „От Станимака, Еллинский градец, по мнението на елините, дохождат невесели новини за нашите гръчоля; българе и там изникнали из земята и искат в черковите си да въведат матерний си язик.“[19]

Въвеждайки българската гледна точка за събитията, е нужно да дадем кратка характеристика на нейното представяне в периодиката. На първо място, прегледът на пресата налага извода, че информацията за града се дава телеграфно, в контекста на обзорни статии. Голяма част от тях са препечатки или критични коментари на публикации от френски, английски и гръцки вестници. В редките случаи, когато дописките са посветени специално на Асеновград, те са писани от външен наблюдател, преминаващ или случайно запознат с проблемите на селището. Това, че не са писани от местен човек, обяснява изключителната критичност на по-голямата част от тях, на неточностите и преувеличенията. Освен това в някои случаи е очевидно, че публикуваното във вестниците не е достигнало до българския читател в града, което ни кара да свеждаме въздействащата и катализираща роля на българската преса в историческия процес до минимум.

Добро впечатление обаче прави фактът, че селището и регионът, макар и епизодично, се срещат в почти всички издания - „Цариградски вестник“[20], „България“[21], „Македония“[22], „Време“[23], „Гайда“[24], „Съветник“[25], „Ден“[26], „Век“[27], „Турция“[28], „Източно време“[29], „Право“[30], „Дунав“[31], „Свобода“[32], „Знаме“[33], „Читалище“[34]. Все пак трябва да изтъкнем, че в почти всички публикации станимашкият българин е по-скоро обект на описание отстрани. Картината в гръцката периодика е различна - тук местните гърци са субект, те са убедени в правото и силата си и това е така, защото имат свой говорител, който представя събитията на място и от позицията на пряк участник в тях. Става дума за Власиос Скорделис и понеже почти всичко, което четем в гръцката, а и в българската преса през 60-те години на XIX век, е писано или от, или за него, смятаме за нужно да дадем повече информация за личните му качества, убеждения и роля в обществения живот.

Скорделис е роден в Асеновград през 1830 или 1835 г. в средно заможно семейство. Получава основно образование в родния град при известния с национализма си Константинос Саитидис. Около 1851 г. заминава за Атина, където учи в гимназия, а след това във философския факултет на университета. Студентските му документи свидетелстват, че през 1858 г. е учил и в Лайпциг. Скорделис попада в Атина във времето, когато Мегали-идеята шества в умовете и сърцата и на политици, и на интелектуалци, а романтизмът „просто витае във въздуха", когато университетът е призван да подготвя верни на националната кауза младежи, идващи от териториите на т.нар. „периферен елинизъм"". Идеите на романтизма /особено немския/ за уникалността на нацията, за божествената мисия на избрани народи и предопределената им от Провидението съдба слагат дълбок отпечатък върху формирането на мирогледа на младия човек и подхранват крайния му национализъм. Благодарение на добрите си познания по френски, още като студент през 1857 г., Скорделис превежда „Кратка римска история" на Сентуенис, в предговора на която акцентира на цивилизаторската роля на Елада при формирането на държавата, културата и изкуството на римляните. Към всичко казано до тук ще добавим още, че по време на пребиваването си в гръцката столица Скорделис се включва в Атинския археологически силогос, влиза в кръга на Папаригопулос, Драгумис и Рангавис и става сътрудник и разпространител на издаваното от тях сп. „Пандора"[35].

От казаното до тук, надяваме се, става ясно с какъв идеен, интелектуален и професионален заряд Скорделис се връща в родния град през 1859 г. и веднага става директор на централното гръцко училище. Пристигането му съвпада с първите прояви на обществено недоволство от страна на българите, намерили отражение в по-горе цитираната дописка в „Малкия лист на „България". Скорделис реагира светкавично с обширни статии в два поредни броя /1860-1861 г./ на сп. „Пандора". Първоначалното му намерение е било да даде информация само за Станимака, но убеждението, че етническият състав, историята и проблемите на цялата епархия са общи, го кара да се спре на обзорния тип статии. В първата част на дописката, озаглавена „За санджака Филипополис и гръцката паланка Станимака"[36], се дава информация за географското положение на целия санджак, както и за броя, етническата и верската принадлежност на населението му. За автора православните християни тук са изключително гърци. Той пространно излага убеждението, че, за разлика от земите на север от Балкана, говорещите български език жители в Тракия са „славофони елини". Според него причините за наскоро възникналите раздори между тях и гъркоезичните им братя се коренят в агитациите на проруски настроени апостоли. В статията се дават сведения за историята, населението, поминъка и училищата на Пловдив, Воден, Паная, Куклен и други селища, в които гръцката принадлежност на жителите според автора не подлежи на съмнение. В заключение на изложението си Скорделис споменава бегло Бачковския манастир, и то само като го критикува за това, че огромните му приходи не се използват за народополезни нужди.

Втората част на дописката Скорделис посвещава на родния си град[37]. След въведение, в което оплаква тежкия живот на населението под османска власт, авторът пространно коментира етимологията на името Станимака и се опитва да разбере дали и от коя част на Елада селището е колонизирано. Следва подробно описание на благоприятното за всяка деятелност географско положение на града и на кварталите му. Малко неочаквано за нас, авторът не отделя голямо внимание на историята - само споменава за наличието на много руини, разбира се, гръцки от античността и средновековието и описва кърджалийските нашествия.

Пишейки за населението на града, Скорделис вижда сред 10-те му хиляди жители само гърци, говорещи език, близък до този в Пелопонес, и малко турци. Относно българите, очевидно в отговор на дописката от „Малкия лист", в едно - две завоалирани изречения той говори за „българисти", според които „.. изглежда малко са се явили от наличните еди-кои си" и трябваше да се разделят християни от християни..".

Тази бегла информация не дава представа за истинската позиция на Скорделис по въпроса, нея той излага в писмата си до Михалаки и Атанас Гюмюшгердан. Тя е много интересна и затова ще си позволим да я представим накратко. Имайки предвид предисторията на българо-гръцкия конфликт в Станимака, Скорделис смята, че освен намесата на проруски агитатори и пловдивски първенци, причини за разрива между жителите са криворазбраните реформи в империята и най-вече социално-класовия фактор. Според него гръцката кауза в селището се представлява от богатите и когато между тях и бедните възникне социален конфликт, последните стават жертва на българизма, т.е. ... „българите не защитават фукарите, защото се българеят, а като ги защитават, има опасност да ги побългарят..."[38].

Позволихме си да вмъкнем това допълнение, защото то обяснява изключителната критичност на Скорделис към политическите, стопански и църковни първенци на собствения си народ, ако не работят правилно и с всички сили на ползу роду. Така например в статията, която коментираме, наред с ревността на жителите в развитието на образованието и материалната подкрепа на заможни гърци, живеещи в Русия, информацията за състоянието на училищата е съпроводена с много забележки към димогеронтията, че е допуснала разделението им в отделните квартали. Няма как да не отбележим, че опозицията на Скорделис към апатичните и деспотични властимащи и тунеядното монашество е същата, каквато има към подобни явления и българската интелигенция от епохата.

Втората статия, публикувана в сп. „Пандора", е написана в духа на романтизма, който търси белезите на народността в устната традиция.[39] Тя представлява сбирка от материали, свързани с фолклора и езика на гърците от Пловдивската епархия и най-вече от Станимака. Най-напред са представени обичаи, свързани с раждането, женитбата и смъртта на човека, както и календарните празници и традиции. Статията продължава с пространно описание на различни митове и легенди, на детски игри, гатанки, суеверия, речник на думите в гръцкия местен диалект. Прави впечатление фактът, че авторът изобщо не се притеснява от българската терминология във фолклорния материал, който дава, защото, както се каза, за него езикът не е маркер за етничност. Тази прелюбопитна дописка, на която ще бъде отделено внимание в специално проучване, завършва със сбирка от епиграфски надписи от античността и средновековието, разбира се, всички гръцки.

Отделихме толкова внимание на двете статии, защото дават изключително богата информация за селището, а разкриват и гледната точка на „другия", и найнакрая, защото са единствените, писани от Скорделис, с които засега разполагаме. Изпод перото му са излезли множество други, но за тях имаме сведения от богатата му кореспонденция с фамилията Гюмюшгердан и от отзивите в българската преса. Изявите на вестникарското поприще на този асеновградчанин надхвърлят местното и регионално ниво през 1868-1869 г., когато е изпратен в Цариград като представител на гръцката пловдивска община в последния етап от разрешаването на църковния проблем[40]. Без да се спираме подробно на дейността му там, ще посочим само, че истинската негова стихия са медиите. Той буквално залива страниците на „Неологос", „Византис", „Фититис", „Левант Хералд" и други със статии по църковния въпрос, със статистики, прошения. Дейността на Скорделис предизвиква редакцията на в. „Македония" и през лятото на 1869 г. в почти всеки негов брой четем както анализи на гръцкия цариградски печат, така и пространни отговори на писанията и статистиките на „Станимаклията"[41].

В столицата Скорделис се убеждава, че за пропагандиране на каузата един френски вестник ще бъде по-полезен от 50 гръцки и затова работи усилено за появяването и осигуряването на абонати на „Босфорски фар"[42]. За краткото време, в което е в Цариград, той успява да издаде на френски език и брошурата „Българизмът във Филипопол"[43]. В тази своя деятелност Скорделис се сблъсква с проблема, стоящ и пред българските вестникари - финансовият. Изтъквайки факта, че българите „купуват" благоразположението на в. „Източна поща" със 600 лири[44], той настоява пловдивските гърци също да подкрепят своите вестници и успява да осигури субсидия от 1000 гр. от Бачковския манастир за абонамент на Воден, Куклен и Пещера за в. „Неологос"[45]. В заключение можем да кажем, че Скорделис е човекът с най-голям принос за представянето и защитата на гръцката кауза в Пловдивския регион пред обществото в Цариград, Гърция и Европа.

Сега нека видим как, при липсата на фигура от неговия ранг, е представена българската версия за случващото се в Асеновград в нашия периодичен печат. Срещу гръцкото име Станимака в него понякога вече се ползва Станимен или съвсем побългареното Станимайка[46]. Сведения за географското положение и поминъка на селището се намират на страниците на „Източно време", „Съветник" и „Век", но това са само и единствено препечатки от вестниците „Левант Хералд" и „Журнал де Константинопол"[47]. Чуждата, а не българската преса, е тази, която ни дава информация за развитието на лозарство, винарство и копринарство в големи размери, за състоянието на житната и пашкулена реколта, за търговията, за наличието на фабрика за производство на хартия и др. Ролята на българския вестник-ретранслатор на информациите се свежда единствено до несъгласие на редакцията по повод твърденията за гръцкия етнически характер на селището.

Относно информацията за демографската обстановка в Станимака трябва да кажем, че тя еволюира с времето. Първоначално срещаме твърдения, че населението е почти изцяло гръцко /гъркоманско/[48], след това българите се представят като по-голямата част от жителите[49] и накрая пресата твърди, че тук има „малко число елини", които са пришълци и с икономически средства държат в принуда града и региона[50]. С точна цифра се ангажира единствено „Летоструй", където се посочва, че през 1872 г. българите са 800 венчила[51]. Трябва да посочим, че голяма част от тази информация се дава не по инициатива на българските вестници, а като критичен коментар на статистики в гръцката и френска периодика, вероятно писани от Скорделис. Казано с други думи, българската гледна точка за демографския облик на града е в защитна, а не в атакуваща позиция.

Еволюира и отношението към деятелността на станимашките българи на църковно-просветното поприще. В периода 1860-1866 г. пресата е изцяло съпричастна към усилията им и дописките са написани в дух на добронамереност. Обществото се информира за физическата заплаха, която тегне над българските първенци, учители, свещеници и обикновени жители при честите ексцесии от страна на гърците. Като успех на българщината през 1862 г. се отбелязва превземането на Мулдавския манастир, но и тук информацията е рефлекс на публикувана в „Куриер д' Ориан" статия на гръцкия местен кореспондент, вероятно Скорделис[52]. Родолюбивото начинание на Араповския манастир и Пловдивското църковно-училищно настоятелство за отваряне на училище в него също се отчита като успешен опит за разбиване на монопола на гръцките обители в региона[53]. Още по-възторжено се приема построяването на българския храм „Св. Димитър" през 1866 г.

Статията във в. „Время", една от малкото, писана вероятно от местен човек, акламира събудената българска обществена деятелност[54]. В нея се дава информация за гръцките покушения, за вече съществуващите две училища, за двама свещеници и най-вече за освещаването на църквата на 28 август 1866 г. Настроението е празнично, народът в храма „тече като дъжд из ръкав", поставя се въпросът за още двама свещеници. Все пак, макар авторът да внушава идеята, че тежката борба на българите най-сетне е увенчана с крайна победа, не ни напуска усещането за преувеличена еуфория. Например, ако се запитаме защо за освещаването на храм, чийто патрон е св. Димитър, е избрана датата 28 август, няма как да не предположим, че причината е в провеждането тогава на годишния панаир в града и надеждата на настоятелството, че ако не от местни жители, голяма част от народа, който ще уважи събитието, ще дойде от близкия и по-далечен български хинтерланд. Скептичността ни намира пълно оправдание в по-нататъшния развой на събитията. Чак до Освобождението вече не срещаме нито една ласкава дописка за българите в Асеновград. В пресата се пише за българската общност, за училищата и църквата в селището по повод само на изключително тежкото им положение. Крамоли, лични ежби и интриги сред първенците водят до там, че помещенията за обучение на децата са в плачевно състояние, че на преподавателите не се плаща редовно, че се стига до затваряне на училища. Справедливо е да отбележим, че критиките не са отправени само срещу асеновградчаните. Когато се говори за „българщината в Стани - майка, която е на издихание"[55]; за активната дейност на гръцкия владика за откриването на ново училище и силогос в града; за агитацията му сред българите; за това, че е изгонил техния учител, недоволството на дописниците е адресирано изключително към Пловдивското църковно-училищно настоятелство, впоследствие към българския владика. Чиято и да е вината за това състояние на нещата, все пак не можем да не приемем тъжната истина, която ни поднасят вестниците, а тя е, че българите посрещат Освобождението затънали в блатото на гъркоманията, без свое училище, с едва креташа църква.

Последният пример, който ще дадем, за да илюстрираме отражението в пресата на състоянието на българщината в Станимака, е свързан с т. нар. Асенев надпис. Каза се по-горе за изключителния интерес на Скорделис към гръцките епиграфски паметници от региона. Българският отговор на публикациите му е свързан със ставането на обществено достояние на надписа на цар Иван Асен II, който през 1231 г. е бил изсечен на скала при крепостта над селището. Той е обнародван най-напред през 1864 г. във в. „Гайда“, информацията е от Карлово, а преписът е направен много неточно от случайния дописник[56]. Очевидно този брой на вестника не е стигнал до асеновградския читател, защото през 1868 г., вече на страниците на „Македония“, надписът е публикуван като новост[57]. Дописката е писана от местен човек и нейната цел е да разкрие машинациите на гръцкия владика. Надписът е даден накрая, без разчитане, без тълкувание на текста, без да се използва като подкрепа на българското право за историческото наследство на града. Обществена реакция отново липсва. Дори през 1881 г., когато пак се заговорва в пресата за надписа и той се поругава от гърците, отклик на местните жители също няма. Възстановяването му става възможно едва в началото на XX век и то с инициативата на пришълци офицери и интелектуалци. Именно това ни дава повод да смятаме съдбата на Асеневия надпис като илюстрация на състоянието на българското общество в Асеновград не само през Възраждането, но и в последвалите десетилетия.

Каза се по-горе, че периодиката е огледало и коректив на битието. Безусловно обаче тя също така моделира общественото мнение, създава стереотипи и критерии, и то не само в момента на съществуването си, а и дълго след това. Гръцката версия за случващото се в Асеновград през Възраждането може да се открие не само в пресата, но и в други архиви, които я допълват и коригират. При крайно ограничените български извори, с които разполагаме, ние и днес сме принудени да реконструираме българската гледна точка изключително на базата на това, което четем в периодиката от епохата. Отношението на страничния дописник към случващото се в това селище по неволя става и наше отношение. Затова, въпреки стремежа ни за обективност, завършваме изложението си с дълбокото убеждение, че само сме се докоснали до сложния образ на жителя на Асеновград, било то грък/гърчеещ се или българин, и до истинските параметри на деятелността му в епохата на Възраждането.

---

[1] Константинова, Здр. Държавност преди държавността. Свръхфункции на българската възрожденска журналистика, С., 2002 и посочената там библиография.

[2] Αποστολίδης, Κ.Μ., Ο Στενίμαχος, ήτοι συνοπτική της πόλεως Στενιμάχου ιστορία

απο των παλαιών *μέχρι* των καθ'ημάς χρονών. Εν Αθήναις, 1962, σ. 89.

[3] Груев, Й., Поглед въз българските училища по Пловдивската област, Летоструй, 1872.

[4] Знаме, Букурещ, I, бр.7, 26 ян.1875, с. 26-27 /подлистник/.

[5] Христемова, М. Асеновградчани в обществения и културен живот на Пловдив през Възраждането - Годишник на Етнографски музей - Пловдив, 1998, Пловдив, с. 198-201; Γεωργαντζή, Π., Προξενικά αρχεία Θράκης, τ. Α, Πρεβεία Κ – πόλεως . Προξενείον Άδρ – πόλεως .Υ – προξενεία Φιλ – πόλεως & Ξάνθης, Ξάνθη, 1998, σ.σ. 392-393; Ξηραδάκη Κ., Απο τα αρχεία του Ελεγκτικού Συνεδρίου. Παρθεναγωγεία και δασκάλες υπόδουλου ελληνισμο?, Β τόμος , Αθήνα, 1973, σ. 31.

[6] Αποστολίδης, Κ.Μ., Ο Στενίμαχος…, σ. 89.

[7] Παπαχριστοδούλου, Πωλ. Ο κώδικας της Ελληνικής Σχολής Στενημάχου /1848-1869/, ΑΘΛΓΘ, 6 (1941) , επίμετρο, σ.σ. 660-667; Ο δεύτερος κώδικας των σχολείων Στενημάχου Αν.Ρωμυλίας, ΑΘΛΓΘ, 9 (1942-43), σ.σ. 6-27, ЦДИА, ф. 161, оп. 3, а.е. 2651.

[8] ЦДИА, ф. 161, оп. 3, а.е. 2052, 2068.

[9] Αποστολίδης, Κ.Μ., Ο Στενίμαχος , σ. 89, Σκορδέλις, Βλ., Τα πρακτικά της Σχολής Στενημάχου, Θρακικά, 1 (1928), σ.σ. 351-363; Κοτζαγεώργη-Ζυμάρη, Ξ., Η ελληνική εκπαίδευση στη Βουλγαρία /1800-1914/, Θεσσαλονίκη, 1997, σ. 189; Σκορδέλις, Βλ., Ο εν Φιλιππούπολει Ελληνικός Σύλλογος. Έκθεσις των πεπραγμένων κατά το πέμπτον από της συστάσεως αυτού έτος . Εν Κωνσταντινούπολει, 1875, σ. 21.

[10] Κοτζαγεώργη-Ζυμάρη, Ξ., Σοματειακή οργάνωση – κοινωνικός βίος – πολιτισμός /μέσα $19^{ου}$ αι. – αρχές $20^{ου}$ αι. Στο – Κοτζαγεώργη-Ζυμάρη, Ξ., /επιμ./, Κοτζαγεώργη-Ζυμάρη, Οι Έλλινες της Βουλγαρίας. Ένα ιστορικό τμήμα του περιφερειακού ελληνισμού, Θεσσαλονίκη, 1999, σ.σ. 390, 450.

[11] Ιωαννίδου-Μπιτσιάδου, Το Ελληνικό στοιχείο της περιοχής Φιλιππουπόλεως πριν απο την ίδρυση της Βουλγαρικής Εξαρχίας, Μακεδονικά, ΚΕ-ΚΣΤ (1986), σ.σ. 65-67; Κοτζαγεώργη-Ζυμάρη, Ξ., Οι Έλληνες της Βουλγαρίας σε αριθμούς, 1888-1934, στο – Κοτζαγεώργη-Ζυμάρη, Ξ.,/επιμ./, Οι Έλλινες της Βουλγαρίας..., σ.171.

[12] Δοξειάδης, Απ., Οι Μοραλήδες της Στενιμάχου, Θρακικά 3 (1931), παράρτ., σ. 253; Αποστολίδης, Κ.Μ., Ο Στενίμαχος, σ.σ. 80-84, 152, 155-158, 159; Τζοβάρης, Φ., Από την Αν. Ρωμυλία. Οι Στενημαχίτες στον αγώνα για τη Μακεδονία, Μακεδονική Ζωή, 1984, τευχ. 222, σ.σ. 24-25; Трайкова, В., Пловдив, Южна България и андартската акция в Македония ... един епизод от 1905-6 г. по документи. - В: Годишник на Исторически музей Пловдив, Кн. 2, 2003., Пловдив, 2004, 98-102 .

[13] ЦДИА, ф. 794 К-1, а. е. 914-а.

[14] Αποστολίδης, Κ. Μ, Κώδιξ του Νικηφόρου της Ιερας Μητροπόλλεως Φιλιππουπολεώς, Θρακικά, 12 (1939). Кодексът е публикуван в отделна свезка, цитираните от него документи са на с. 18 -20.

[15] Христемова, М. Гръцко и българско образование в Асеновград през Възраждането. - В: Сб. "Култура, църква и революция през Възраждането", Сливен, 1995, 345-349.

[16] Груев, Й. Поглед въз българските училища по Пловдивската област, Летоструй, 1872; в. Право, VI, бр. 19, 5 юли 1871, с. 5, к. IV.

[17] МВНОБ - Пловдив, инв. № II 7489 /Преписка между Отон Иванов и З.Стоянов/.

[18] МВНОБ - Пловдив, инв. № II 7489 /Преписка между Отон Иванов и З.Стоянов/.

[19] Малкият лист на „България“, I, бр.43, 20 ян. 1860, с. 2, кол. II.

[20] Цариградски вестник, III, бр.98, 30 авг. 1852, с.2-3, кол. II; X;бр.452, 10 окт. 1859, с.2, кол. I; X;бр.457, 14 септ. 1859, с.4, кол. I; XI; бр.24, 10 юни 1861, с.2, кол. I.

[21] България, I, бр.50, 5 март 1860, с.198-199; IV, бр. 4, 7 май 1862, с.32.

[22] Македония, II, бр.33, 13 юли 1868, с.4, кол. I; III, бр.40, 27 авг. 1869, с.4, кол. II; V, бр.35, 31 авг. 1871, с.3, кол. IV.

[23] Време, II, бр.11, 22 окт. 1866, с.4, кол. II.

[24] Гайда, I, бр.23, 8 юни 1864, с. 182.

[25] Съветник, I, бр.5, 22 апр.1863; I, бр.19, 29 юли 1863, с.3, кол. V; I, бр.37, 2 дек. 1863, с.2, кол. II-III; I, бр.39, 16 дек. 1863, с.3, кол. IV; I, бр.48, 17 февр. 1864, с.3, кол. II; II, бр.2, 30 март 1864, с.3, кол. II; II, бр.14, 4 юли 1864, с.4, кол. III.

[26] Ден, I, бр.3, 26 февр. 1875, с.7, кол. II; II; бр.5, 31 ян. 1876, с.3, кол. IV.

[27] Век, I, бр.27, 13 юли 1874, с.2, кол. IV; I; бр.44, 9 септ. 1874, с.3, кол. II; II; бр.8, 22 февр. 1875, с.3, кол. IV; II; бр.18, 3 май 1875, с.4, кол. I.

[28] Турция, I, бр.48, 19 юни 1865, с.193, кол. III.

[29] Източно време, I, бр.40, 16 септ. 1874, с.3, кол. II; III, бр.5, 3 юли 1876, с.1, кол. I.

[30] Право,VI, бр.19, 5 юли 1871, с. 75, кол. IV; VII; бр.31, 9 окт. 1872, с. 3, кол. III; VIII; бр. 31, 12 окт.1873, с. 3-4, кол. IV.

[31] Дунав, (Русе), I, бр.25, 18 авг. 1865, с.54, кол. I.

[32] Свобода, (Букурещ), I, бр.31, 19 юни 1870, с.244, кол.I.

[33] Знаме, (Букурещ), I, бр.7, 26 ян. 1875, 26-27 /подлистник/.

[34] Читалище, III, 1873, кн.10, 914-927.

[35] Αποστολίδης, Κ.Μ., Ο Στενημάχος, σ. 156-157; Παπακώστα, Αγγ., Τα ελληνικά σχολεία στην Αν. Ρωμυλία, ΑΘΛΓΘ, 16 (1951), σ.σ. 138-147; Παπαχριστδούλου,Πωλ., Διάφορα έγγραφα αφορόντα τον Βλ. Σκορδέλη, ΑΘΛΓΘ, 16 (1951), σ.σ. 148-152; Γερμίδη, Αγγ., Χαμένες ελληνικές εστίες της Αν. Ρωμυλίας, Θρακικά 5 (1985-87), σ.σ. 160; Христемова, М. Власиос Скорделис и Йоаким Груев-две лица от пловдивската възрожденска просвета. – В: Сборник „Солун и Пловдив и тяхното успоредно развитие XVIII-XIX в.“, Солун, 2000, 391-413.

[36] Σκορδέλης, Βλ., Περί της διοικήσεως Φιλιππουπόλεως, Πανδώρα, 10, (1860), σ.σ. 218 -221.

[37] Σκορδέλης, Βλ., Περί της ελληνικής κωμοπόλεως Στενημάχου, Πανδώρα, 10, (1860), σ.σ. 423-425.

[38] ЦДИА, ф.161, оп.3, а.е.2050.

[39] Σκορδέλης, Βλ., Ανάλεκτα τινά περί της επαρχίας Φιλιππουπόλεως, Πανδώρα, 11, (1861), σ.σ. 447-453, 470-476.

[40] Παπαχριστδούλου, Πωλ., Διάφορα έγγραφα αφορόντα τον Βλ. Σκορδέλη, ΑΘΛΓΘ, 16 (1951), σ.σ. 148-152; Христемова,М. Власиос Скорделис и Йоаким Груев..., с. 391-413.

[41] Македония, III, бр.39, 23 авг. 1869, с.2, кол. II; бр. 40, 27 авг.1869, с.4, кол. II.

[42] ЦДИА, ф.161, оп.3, а.е.2051, а.е.2053.

[43] ЦДИА, ф.161, оп.3, а.е.2053, л.31-33.

[44] ЦДИА, ф.161, оп.3, а.е.2053, л.19.

[45] ЦДИА, ф.161, оп.3, а.е.2053, л.24.

[46] Съветник, II, бр.2, 30 март 1864, с.3, кол. II; Право, VIII, бр.31, 12 окт. 1873, с.3-4, кол. IV.

[47] Източно време, I, бр. 40, 16 ноем. 1874, с.3, кол. II; Век, I, бр. 44, 9 септ. 1874, с.3, кол. II; Съветник, II, бр.14, 4 юли 1864, с.4, кол. III.

[48] Малкият лист на „България", I, бр.43, 20 ян. 1860, с.2, кол. II.

[49] България, IV, бр. 4, 7 май 1862, с.32.

[50] Съветник, II, бр.2, 30 март 1864, с.3, кол. II.

[51] Груев, Й. Поглед във българските училища по Пловдивската област, Летоструй, 1872.

[52] България, IV, бр.4, 7 май 1862, с.32.

[53] Македония, V, бр.35, 31 авг. 1871, с.3, кол. IV.

[54] Время, II, бр.11, 22 окт 1866, с.4, кол. II.

[55] Право, VIII, бр.31, 12 окт. 1873, с.3-4, кол. IV.

[56] Гайда, I, бр.23, 8 юни 1864, с.182.

[57] Македония, II, бр.33, 13 юли 1868, с.4, кол.I.

ASENOVGRAD ON THE PAGES OF THE BULGARIAN AND GREEK PERIODICAL PRESS IN THE BULGARIAN NATIONAL REVIVAL PERIOD

Mina Hristemova

A review of the Bulgarian and the available Greek periodicals from the epoch of the Renaissance is done in the expose and the place of Asenovgrad is searched through it. The articles of Bulgarian and Greek language are analyzed and an attempt is made through the information, which they offer, to reconstruct the condition of the settlement of the revised period. There is an accent on the church-enlightment struggles, because in them are concentrated the strive of the Bulgarians of the town for the national self-definition. The conclusion of the author is, that the Renaissance periodicals is an exceptional source, but the position of the "other one" should be known, the different view points should be paralleled, in order the surveyor to get closer as possible to the exact historic moment.

ЙОСИФ СОКОЛСКИ И УНИАТСКОТО ДВИЖЕНИЕ СПОРЕД БЪЛГАРСКИЯ ВЪЗРОЖДЕНСКИ ПЕЧАТ

Даниела ЦОНЕВА

Идеята за сближаване на православната и католическата църква се развива още с първите стъпки на християнството на балканските земи. При българските владетели Борис и Калоян, Иван Александър и добруджанския феодал Иванко контактите с католическия Рим са историческа реалност. През следващите векове „сложни и преплетени обстоятелства" се оказват пречка за търсеното църковно единение[1]. Нови условия за реализиране на католическа пропаганда на Балканите се създават в началото на 40-те години на XIX век. Чрез Франция, която още през XVIII век покровителства християните в Османската империя, полската емигрантска централа, оглавявана в Цариград от Михаил Чайка Чайковски (Садък паша), прави поредните опити за привличане на българите към католицизма[2]. Те се свързват с имената на Неофит Бозвели и Иларион Макариополски, водители на българското движение за самостоятелна църква. Проектите на полската емиграция и инициативите на цариградските българи за отделяне от Патриаршията и за сключване на уния с Рим се провалят и завършват със заточването на двамата църковни дейци през 1844 г.[3]

Особено активно е религиозното проникване на римокатолическата църква на Изток след Кримската война. Засилените икономически и политически позиции на Франция през втората половина на XIX в. осигуряват възможност да възобнови опитите за насърчаване на религиозните католически мисии[4]. В подкрепа на българските дела е енергичната позиция на лазаристите, изявена чрез Еужен Боре, главен настоятел на мисията им в Цариград[5]. Съчетаването на борбата за утвърждаване на независима българска църква с униатското движение поощрява пропагандата сред българите. В края на 50-те и началото на 60-те години Великите сили се намесват осезателно в българо-гръцкия църковен спор, използван за популяризиране на идеята за преминаването на българите към Римокатолическата църква. Отново сред цариградското българско общество се оформя ядро, което поддържа убеждението, че в борбата за църковна независимост трябва да се използва подкрепата на западните сили. Важен фактор за прокатолическите тежнения на част от възрожденската българска интелигенция е нежеланието на Патриаршията да удовлетвори българските искания и противопоставената му активната политика на папството за покровителство над православните християни[6].

След 3 април 1860 г., когато Иларион Макариополски обявява за независима българската йерархия, Цариградската патриаршия и Русия предприемат действия за запазване целостта на източноправославната църква в Османската империя[7]. Това подтиква някои от българските църковни дейци да ускорят стъпките за присъединяване към римската католическа църква чрез намесата на западните държави. Използването на униатската пропаганда е възможност, независимата българска църква да бъде лесно и бързо призната от правителството, а българите да попаднат под покровителството на една от държавите, които доминират по това време в системата на Източния въпрос - Франция[8]. С нарочен акт от 18 декември 1860 г. българска делегация от повече от 100 души връчва на апостолическия викарий в Цариград архиепископ Павел Брунони молба за уния, за признаване каноническата власт на папския Рим. В представителството се включват духовници с висок сан, редови духовни лица, светски дейци - мнозина млади и стари интелигенти, търговци и занаятчии, българи от Балкапан хан[9]. Сред тях е и габровецът архимандрит Йосиф Соколски[10].

Игумен на Тетевенския манастир „Св. Илия“ (1820 - началото на 1821 г.), на Гложенския „Св. Великомъченик Георги Победоносец“ (1821 - 1822 г.), на Калоферския мъжки манастир „Свето Рождество Богородично“ (1826-1832 г.), основател на два манастира (1833, 1836 г.), радетел за духовното издигане на българите, Йосиф Соколски има определена роля в развитието на възрожденското българско общество[11]. Активна и колоритна личност, с простотата и добродушието си той често създава около себе си атмосфера с отрицателен ефект. Физическият и нравствен образ на Й. Соколски е предаден много конкретно от Найден Геров. Според описанието му от 1858 г. той е „седемдесетгодишен старик“, но отличаващ се със здравето и крепкостта на юноша. Необразован, предприемчив и лековерен, готов е на всичко, което му кажат, че е полезно за манастира, без да мисли за последствията[12].

Роденият[13] в колиби Нова махала (дн. квартал на Габрово), Габровско, Иван Марков е замонашен под името Йосиф на 14 август 1806 г. в Троянския манастир, където е послушник от 1802 г.[14] Вероятно през 1808 г. е ръкоположен в чин йеродякон. В края на 1819 г. Йосиф пристига в Света гора и година след това получава йеромонашески сан, събитие, което отбелязва собственоръчно в молитвеник: „Писа да се знае, кога приех посвещение в йеромонах на 7 януари 1820 лето аз Йосиф от Габрово, из монасите [на] Троянския манастир на река Осъм.“[15] В Хилендарския манастир йеромонах Йосиф преписва „Житие“-то на великомъченик св. Онуфрий Габровски. Когато през май 1820 г. се завръща за кратко в Габрово, той донася преписите на службата и житието на канонизирания за светец габровец. По пътя на духовното му израстване в края на същата или в началото на следващата 1821 г. е удостоен в архимандритско достойнство[16]. Важен етап в неговата духовна дейност е създаването на двата габровски манастир - Соколския „Св. Успение Богородично" и Девическия „Благовещение Богородично", за напредъка на които посвещава близо 30 години от живота си[17].

Каноничното право забранява участието на духовни лица в политически акции. Но вярата, чувството за дълг към отечеството и нуждите на българина са основанията на архимандрит Йосиф с благословията му в Соколската Света обител да проведат своите заседания съзаклятниците от Велчовата завера през 1835 г. А в 1856 г. Никола Филиповски (Дядо Никола) нарежда въстаниците от околните габровски села да се съберат в манастира, откъдето изискал и голямо количество хранителни продукти[18].

С част от габровското възрожденско духовенство, Й. Соколски съдейства за развитие на българската духовност като спомоществовател на училищна книжнина. Той предоставя волна помощ от 500 гроша за българската църква в Цариград[19]; подкрепя с пари и храна български младежи; издейства стипендии, подпомага за настаняване в учебни заведения; улеснява дякона си Тодор Икономов да завърши духовно образование[20], а Райчо Каролев през 1863 г. да постъпи в Киевската духовна семинария, а след това да завърши Духовната академия[21].

Освен стремежът му да подпомага младите да продължат образованието си в Русия, около средата на 30-те години на XIX в. създателят на Габровския манастир открива в светата обител килийно училище за подготовка на послушници. Замислено като етап от създаването на духовна семинария, в него е привлечен за учител йеромонах Неофит Хилендарски Бозвели. През лятото на 1837 г. той напуска Соколския манастир и много скоро училището замира поради липсата на добре подготвени учители. Намеренията на Й. Соколски за откриването на богословско училище намира ново проявление през 40-те години. След като издейства през март 1847 г. от Търновския митрополит Атанасий разрешение, той започва обхождане на епархията за събиране на помощи, необходими за осъществяване на идеята[22]. Неуспехът не слага край на опитите на Й. Соколски да действа за откриването на духовно училище. През 1848 у него се оформя нова идея да подчини Соколския манастир на руското правителство, а то да организира богословско училище. Архимандрит Йосиф търси най-напред съдействието на Николай Хр. Палаузов, срещу което му обещава, че ще го провъзгласи за първи ктитор на манастира, ако училището бъде уредено[23].

Със същата молба той се обръща и към руския вицеконсул в Пловдив - Найден Геров, на когото руското правителство възлага да събере сведения за манастира. Констатацията на Геров е, че Й. Соколски възприема светата обител като своя собственост, считайки, че „може да го продава и дарява по своему произволно“. С особеностите на неговия неуравновесен характер Геров обяснява и „несъстоятелността на сделката“, чрез която настоятелят на Габровския манастир има желание да го „принесе в дар на Господаря Император“, надявайки се на някакъв доход от Русия. Този факт му е известен още от края на 1856 г., когато завръщайки се от Русия минава през Габрово и се запознава с архимандрита[24]. Упорито продължил да действа по въпроса за предаване на манастира под руско покровителство, архимандрит Йосиф отново се обръща към руския вицеконсул за съдействието му да отиде в Русия, за да се поклони на светите места в Киев и Москва[25]. Такова разрешение е получено и през ноември 1860 г. той тръгва с дякона си Висарион, минавайки през Цариград. Точно тогава Й. Соколски е спечелен от униатските дейци, които разчитат на папската намеса за разрешаване на църковния въпрос[26].

Едновременно с проектите за създаване на българска униатска църква в началото на 40-те години на XIX век прохожда възрожденският печат. Значима е ролята му за повдигане самочувствието и за даване на познания относно идеите за политическа свобода и свобода на вероизповеданията, за национална независимост. Вестниците „България“, „Цариградски вестник“, „Дунавски лебед“, „Турция“[27], „Время“[28], „Дунавска зора“[29], „Право“[30], „Източно време“[31], сп. „Български книжици“ публикуват върху своите страници статии, коментари, дописки от различни български селища, лични и обществени позиции за и против движението за униатска българска църква, за неговите водители и участници в събитията, белязали развитието и провала му. Възможности за по-детайлизиран анализ относно участието на архимандрит Йосиф Соколски в него предоставят публикациите в „Цариградски вестник“, във вестниците „България“ и „Дунавски лебед, в сп. „Български книжици“ за периода ноември 1859 - септември 1862 г.

Определян като „пръв български вестник с общополитическо значение“, „Цариградски вестник“ излиза с няколко прекъсвания в продължение на 15 години (до 24 декември 1862 г.) По примера на европейските информационни вестници, събитийното отразяване е основен момент в програмата му. Сред жанровото разнообразие в съдържанието му, истински политически статии се появяват във връзка с църковния въпрос в края на 50-те и началото на 60-те години. Вестникът е изразител на схващанията на най-десните и верни на Портата и Патриаршията български среди и на консервативната част от духовенството. Утвърждава се сред този кръг читатели с умерената си позиция, внушавана от руската дипломация с цел запазване единството на източноправославните в империята. Заради верността си към султанското правителство и лоялността към гръцката патриаршия вестникът влиза в остра полемика с в. „България“, наричан е „фанариотски“ от сп. „Български книжици“, непрекъснато е атакуван и от „Дунавски лебед“[32].

В. „България“ се появява в края на 50-те години на XIX век, подпомогнат финансово от френската католическа пропаганда. „Вестник за българските интереси“, пръв български „програмен“ вестник, със заслуги „за пробуждането на българина“, църковната борба „просмуква“ изцяло съдържанието му, открит орган на униатското движение - са основните характеристики за него. Съвременните изследователи са категорични, че този вестник много дръзко, с публицистични средства, с ясно внушение се противопоставя на гръцката заплаха и изразява народното искане за самостоятелна българска църква. В него се цитират документи от далечното минало за връзките на българите с Рим, изтъква се, че те са единственият път да се отхвърли зависимостта от фанариотите и за утвърждаване на самостоятелна народна църковна йерархия. Чрез публикуването на обстойни, добре аргументирани статии с конкретни предложения по основни въпроси, вълнуващи българите, съдържанието на в. „България" се оценява от историографията много по-високо от това на „Цариградски вестник“[33].

Според програмата на „Дунавски лебед“, определян от съвременната историография за „първия орган на българската национална революция“, положението на българите се разглежда „съобразно обстоятелствата". Тъй като въпросът за „българо-гръцката разпра“ си остава най-важният и вестникът на Раковски прокламира необходимостта от самостоятелна българска църква, за радикално, българско разрешение на църковния проблем. Чрез рубриките „Българският въпрос“, „Разговор о болгарскому священному вопросу“ върху страниците му се обсъжда консерватизмът на „Цариградски вестник“ и радикализмът на „България“ спрямо отношението им към църковния въпрос, който се анализира и дефинира от вестника като етап от борбите на българския народ[34].

Покрай въпросите за езика, просветата и културата, които заемат централно място в сп. „Български книжици“ (излиза от началото на 1858 г.), авторите на много статии се опитват да докажат „историческите права на българите за самостоятелна църква“ - най-големият политически и културен въпрос за българския народ през 50-те и 60-те години на XIX век. Рубриката му „Летопис“ е основното поле за споделяне на възгледи. Там намират израз идеите на средното умерено течение в българското общество относно исканията за автономна църковна йерархия. През 1860-1861 г. габровецът Тодор Бурмов (редактор от третата му годишнина) придава на списанието по-умерена линия с примиренчески тон, съобразен с позициите на руската политика. Когато започва да споделя схващанията на консервативната част на българската буржоазия, то постепенно губи популярността си[35].

За изясняване на позиции, за по-добро информиране на читателя относно развитието на българския църковен въпрос, за особеностите и необходимостта от униатството, редакторите използват и препечатки на публикации от чуждестранната преса - вестник „Византис“, „Журнал де Константинопол“ (официален орган на императорското турско правителство), френският „Куриер д`Ориан“, италианският „Осерваторе Романо“ (официален печатен орган на Светия престол).

В разглежданите български възрожденски издания се засягат различни теми - от общата характеристика и значение на униатското движение до причините за зараждането и края му; Актът за присъединяване към унията и тържествата по ръкополагането на архиепископ и свещеноначалник на българската униатска църква; физическият и нравствен образ на Йосиф Соколски; мотивите му за приемане и последвалия отказ от унията; версии за бягството и съдбата му, обществената оценка на действията му.

Информацията за същността и причините за зараждане на идеята за съединяване с Римската католическа църква е извлечена основно от изразените в печата мнения на различни представители на възрожденското българско общество. В повечето случаи това са кореспонденции и писма с колективни становища. Една от ранните дописки по темата е в „Цариградски вестник“ от 7 ноем. 1859 г., изпратена през септември от Габрово. В нея габровските спомоществователи на в. „България“ отправят критика към „мнимия“ издател Драган Цанков и според тях - основният подбудител на униатството. Габровци считат, че той „с упорство следва папищашките планове, без да се вразумява и съветва“, като разпространява „заразата“ между българския народ. Те отбелязват също, че вестникът и неговият издател всячески се „мъчат да произведат на място [вместо] съгласие и единство, разделение и вражда между православните българи, като им внушават мисли, че само Латинците били най-добрият път в чиста и непорочна вяра“. Твърди в изразеното становище и че посочените поименно 21 души от „досегашните спомоществователи“ заявяват отказа си от вестника и неверието си в „лъжите и клеветите, които той безбоязливо и безсрамливо навред разсейва“[36]. В същия брой е поместена още една кореспонденция, авторство на Тодор Бурмов, изпратена до редакцията месец по-късно след посочената. Той прокарва тезата, че за освобождението на българите от „неправедното властвование на гръцкото духовенство, което ни владее поради политически обстоятелства на народния ни живот, а не по законите на ищата (желаната, исканата - б. м.) вяра" не е необходимо тя да бъде променяна. Тодор Бурмов призовава чрез „Цариградски вестник" българите да се вардят от „лъжливите проповедания и обещания на папищашите"[37]. Също и жителите на Трявна не спестяват отрицателното си отношение към унията и нейните поддръжници. Въпреки дните на строги пости, те изпращат писмо до вестника, публикувано на 25 март 1861 г., с което изразяват критичното си мнение за Драган Цанков, окачествявайки го като „предател на отечеството си, неприятел на народа си, враг на приятелите си, че и враг на себе си!" Тази безусловна оценка за един от основните двигатели на идеята за уния насочва и към последиците от самото движение[38].

Освен консервативния „Цариградски вестник", против унията и новата чужда духовна зависимост, която тя ще наложи, са в. „Дунавски лебед" и сп. „Български книжици". И в двете издания нападките срещу българските униати са остри и категорични, мотивирани чрез примери от българската действителност. Първоначалното отношение на списанието е насочено към подрепа на новото църковно движение, което обещава да ни даде „средство" за премахване „притеснението", което българският народ търпи от „фанариотите" и сочи „една добра бъдущност". Още повече, че идеолозите на униатството, според коментара на „Български книжици", „не щяха от нас никаква жертва", "не ни принуждаваха да направим ни най-малко изменение в[ъв] вярванията, обрядите и обичаите на нашето вероизповедание [...], ако само се съгласим да почитаме Папата, покровител на нашето Българско Духовенство". Изданието счита, че с приемането на съединението „нашата постъпка беше благородна, защото ний имахме пред очи народно добро, обща полза". Но тъй като в определен момент „надеждата" се обърна в „безнадеждност", издателите и редакторският екип променят своята позиция. Според „Български книжици" „папищашката" уния започва да се превръща в „смъртоносна зараза", в „заблуждение", „примамка" и „измама". Тя „грози с убийство" българите и в „дипломатическо отношение", което е „доста голяма пречка, за да сполучим, което желаем". Затова и в списанието се заключава, че „нашата цел, нашите стремления и желания, разсипаха се в прах"[39].

Още в началото на м. октомври 1860 г., когато все още действията на униатските водачи нямат широка обществена популярност, в. „Дунавски лебед" бележи, че „папищашите ги бие съвестта, задето временно много глупаво са заловили работата“[40]. А от брой 17 (17 ян. 1861 г.) печатното издание вече започва разговор за „българския свещенен въпрос“, продължил в няколко следващи броеве (бр. 21 и бр. 23 - 14 и 28 февр. 1861 г.). Като прави историческа ретроспекция в развитието на българската църква пет века назад, вестникът коментира и настоящото ѝ състояние: „фанариотите обърнаха лукавия си взор към българите и намислиха да ги подчинят [на] себе си религиозно“[41]. В уводен материал, подписан с името на Ил. Макариополски и датиран от 23 януари 1861 г., духовният водач на православните българи ги призовава - „имайте надежда да приемате онова, което желаете, по този път, по който сте досега вървели, сиреч чрез милостивото императорско правителство“[42]. По повод събитието от 18 дек. 1860 г., когато започва публичното прокламиране на църковното съединение с католическия Рим, вестникът на Раковски разобличава „постъпката на неколцина[та] мними народоводители“, които от „името на цял българский народ приеха Уния с Римската църква“. Същевременно редакцията посочва, че в.“България“ „дигна вече булото, зад което досега криеше извършването на Унията от няколко наши отчаяни братя в Цариград" с обещания за „добро бъдеще“[43].

И „Цариградски вестник“, и „Дунавски лебед“ илюстрират с конкретни материали методите, посредством които водачите на движението привличат привърженици. Пример е едно писмо от 4 май 1861 г. (публикувано най-напред в „Цариградски вестник“)[44]. Чрез него търговецът от Раховица (дн. Г. Оряховица), Търновска каза, Кръстю Константинов изразява недоумението и възмущението си от действията им: „без да знам влязох между някои от нашите българи (които били станали папищаши, а пак се крият и показват себе си за православни)“ и допълва: „[...] много хорица, като мене прости, тъй ги лъжат и ги записват в тефтера си за унията“[45].

Съвсем естествено е най-подробните и постоянно поддържани от редакционния екип информации за униатството да са публикувани във в. „България“. Като орган на българските униати, характеристиките за движението и агитацията за присъединяване на възможно повече българи към него са най-ревностно защитавани от страниците на вестника. Унията е „най-спасителното средство за Българите да се отърват от фанариотите. Тя дава на нашия народ една природна своя йерархия, дава му природно духовенство и чрез нея Императорското правителство припознава нашия народ за народ отделен от гръцкия. Тя ни дава правдини, които не ще имаме освен чрез съединението ни с Римската черква“[46]. Така през м. юни 1861 г. в. „България“ продължава да убеждава българското възрожденско общество в същината на униатството като единствен спасителен път за премахване на духовната зависимост от гърците. Два месеца по-късно необходимостта от „съединението“ се мотивира и с позицията, че чрез него се премахва „из помежду нас руското влияние и ни опазва от убийствените му следствия“, а от друга страна освен официалното ни „припознаване“ като „Булгаррумиллети“, правителството ще предостави „едно управление духовно, едно духовенство народно“, ще ни „улеснява в средствата на народното просвещение и образование“[47]. Същевременно с това вестникът се стреми да предоставя трибуна на всеки, заявил свое разбиране по въпроса за унията, търси мнението на различни обществени и социални прослойки. В дописка от 14 февруари 1861 г. габровци считат, че „за да може да даде нравственото и духовното добро, което народът чака“, униатското духовенство трябва да бъде „добре съставено“, т. е. „добре изучено и добре избрано“, но и „добре управено"[48]. Според тях, способностите на духовниците, които ще обслужват униатската църква, са важен елемент за успеха на предприетото дело. Редакторите на „България“ споделят със своите читатели и друго становище, формирано на църковен събор в Търново, според което ние българите „досега не сме сполучили нищо с многочислени прошения“, затова и „всичките млади се движат за Унията". Текстът е и свидетелство сред кои слоеве на българското общество най-добре се приема новината за „постъпка[та]“[49]. „Нови по същество и по тон“[50], позициите на вестника, който се стреми да се хареса на обикновения четец, не му позволяват да спести квалификациите, с които някои цариградски българи наричат униатите - „подкупници, предатели“, а пътят, „що са поели е чикмас сокак“[51] (глуха улица - б. м.[52]). По този начин той поставя ударение върху моралния момент в своята политика - защита интересите на българина чрез внушаване на чистота, на истинност на публикуваната информация.

Анализът за същината и значението на униатското движение е илюстрация на гледни точки за съдбата на българската църковна йерархия в условията на политическа, икономическа и духовна зависимост. А характеристиката на нравствения и физически образ на Йосиф Соколски, на мотивите му за приемане и отказ от унията, представени в различните печатни издания, е потвърждение за нагласите на българската общност относно правият път на чувствата, на съвестта, на религията и народността.

Само месец след деня, в който унията прохожда сред народа, йеромонах Висарион, дяконът, придружаващ Йосиф Соколски в Цариград и един от привлечените за нейната кауза, открито посочва за „виновати“ ония, които толкова „несмислено в този път ги тикнаха“. В броя си от 28 януари 1861 г. „Цариградски вестник" публикува разказа му за „случайното" им влизане „в обществото на българите папищаши". Заедно с архимандрит Йосиф те стават обект на католическата пропаганда „недоброволно, а поради коварна измама". Споделеното от Висарион е „покаяние за неумишлената си постъпка". Същият вестник констатира, че „най-простодушните или пък най-ветровитите и лудите" стават „агенти на противонародната работа"[53].

Какъв е Й. Соколски според публицистичните характеристики? „Цариградски вестник" и „Дунавски лебед", в. „България" и сп. „Български книжици" най-често го наричат „дядо Йосиф". Прави впечатление, че твърде епизодично е споменаването на духовния му сан „архимандрит", впоследствие - „архиепископ" или ако е направено, то не е свързано с името, но то се подразбира от контекста. Във всички публикации единодушно е определян като „человек прост, който още лесно се излъгвал", „чистосърдечен и простодушен", който лесно може „да припознае лошото за добро", но усетил измамата бяга от нея „с всичката незлобливост на едно дете"[54]. Той е още „стар и изумен калугер", „изумен старец", „съвсем безкнижник и нито една молитва умей да прочете право"[55]. В. „България" е категоричен и в кратката си оценка за личностните качества на Йосиф Соколски: „човек добър", но „безчестен" и „лош свещеник", който „два пъти досега ту католик става, ту в православието се връща"[56].

Според „Цариградски вестник" изборът му за „глава" на българската униатска църква е обусловен от факта, че той „не отбира твърде-твърде от работите, не ще им се меси, ще ги остави да вършат както знаят, по волята си". Първоначално за неин „священоначалник" е определен архимандрит Макарий[57], но предусетили, че е „доста хитър и ще разумее намеренията" им, униатските водачи се пренасочват към друг избранник[58]. Версията на „Дунавски лебед" да бъде предпочетен Й. Соколски е, че „католическата пропаганда като не можа да привлече ни един чист и съвестен българин, събра неколцина от кол и въже и чрез тях иска да въведе вероизповедний раздор между народа ни", а „невинният и простият старец, смътен от разни обещания, волю неволю завлече се в Рим да се патричи"[59].

Сп. „Български книжици" прави опит да смекчи крайните преценки за характера му. Позицията на изданието е, че Соколски „не беше прост, не беше с лошава слава, когато беше при тях. Той носеше всичките необходими качества, за да се заведе в Рим и да се представи на папата като най-достойния, за да бъде наречен архиепископ и апостолически наместник на негово святейшество за всичките българо-католици"[60]. „Цариградски вестник" опонира на униатския печатен орган, заявявайки мнението си, че той „не е лош свещеник", защото „с простотата си толкова години испълнява свещеническата си длъжност толкова добре, колкото е възможно в неговото положение. Той не е безчестен човек, защото никоя работа досега не го е показала за такъв. А отричането му от Унията още и чест му дава“[61]. Въпреки позицията си на противници на униатството, като изхождат от конкретните обстоятелства, а вероятно и от мястото на Й. Соколски в духовния живот на Габрово, двете издания открито декларират своите съждения относно нравствения му образ.

Актът на присъединяването към унията е представен в посочените печатни източници освен чрез подробни информации за събитието, още и чрез кореспонденции, запечатали отзвука му сред българското общество и реакциите на Европа като редакционни анализи, които критикуват или одобряват случилото се в Цариград. В рубриката си „Изглед на българските работи" в. „България“ го представя като „тържествен религиозен обряд“, при който „многочислен народ, без различие в[ъв] възрастта и званието, предводим от нашето духовенство“ изпълва „голямата улица на Бейоглу“ (квартал на Цариград - б. м.). В своето слово от 18 дек. 1860 г. архимандрит Макарий отбелязва целта на униатското движение: „със съединението ни с римската църква“ ще си „достигнем желанието“. Прочетен е Актът за обединението, избрана е комисия от няколко църковни епитропи, съставен и прочетен е протокол, потвърден с подписите на присъстващите. Арменокатолическият патриарх Антони Хасун представя пред Високата порта искането на българите за уния с Рим, което същия ден е признато от турското правителство. За дейността на българските униати е осигурено място в столичния квартал Галата - сграда за нуждите на духовенството, както и за униатско училище, започва да се строи и привременен параклис. Избраният за временен свещеноначалник, архимандрит Макарий е упълномощен да издаде окръжно писмо за приемането на унията, за призоваване на епархиите и българските селища да „припознаят българската униатска църква в Цариград[62].

Всички тези акции предизвикват протеста на друга част от цариградското българско общество. На 22 декември с. г. общо 59 души занаятчии, търговци, учители, художници и седем духовни лица (сред тях и габровците Христо Станчев Арнаудов, Тодор Бурмов, Христо Колчев Басмаджиев), събрани при владиката Иларион Макариополски изработват официален документ. „Снабден с важни подписи“, той е отправен към целия български народ и чрез него се отрича всяко участие с „вероизменниците“. Той е и конкретно обвинение, че „папищашка[та] световредна измама“ е извършена от „четворица безсрамливи хора“. Според „Цариградски вестник“ „главните лица“, „агенти на противонародната работа“ са Драган Цанков, Георги Миркович, Манол Иванов, Никола Евтимов Сапунов[63]. Няколко месеца по-късно същият вестник пише, че „Актът е едно писмо, което говори в полза на по-силния" и докато „да се даде Бератът, всеки се лъжеше още, че унията не е католицизъм"[64].

В защитата си от тези нападки, в. „България" публикува новината, че в Търново и Габрово „постъпката" е възприета „със същото посрещнование и със същата радост, както и навред другаде". Униатският печатен орган изяснява становището на габровци и търновци, които считат, че „Актът за съединението съдържа цялата основа, върху която трябва да се издигне нашето здание Народно-религиозно". Същевременно с това кореспондентите от двете селища настояват за изтълкуване на думата „припознаваме" и посочват своята гледна точка за нейния смисъл - „виждаме, намираме като святи" „догмите и обрядите на римската западна черква" поради това, че „черквата за всичките народи и земли е една и се нарича съборна или всеобща, или католическа, която непременно трябва да е и православна"[65]. Симпатиите на Европа към движението на съединението е изразено чрез формираните комитети, които набират „спомоществования" за поддържане на започнатото дело. Дарители от Италия (Рим, Милано, Верона, Генуа, Болоня, Равена), Франция (Ница, Навара) и Испания (Фарера), предимно свещеници и религиозни организации, но и обикновени граждани заявяват съпричастието си като предоставят общо 9 372 гроша. За да утвърди „святостта му и ползата" от съединението с католическия Рим, вестникът оповестява „листа на даренията", като посочва конкретните имена на покровителите и селищата, включили се в кампанията[66].

Тържествата по ръкополагане на българския архиепископ са най-подробно описани във в. „България" и „Цариградски вестник". Докато в. „Дунавски лебед" прави само кратко обобщение като го нарича „папищашко великолепие", а пропагандата за него - „една чиста италианска пантомима"[67], двете издания се стремят да бъдат детайлни в информациите си за събитието като публикуват и статии - препечатки от чуждестранната преса. Кореспонденция, поместена във френския „Журнал де Константинопол" и изпратена на „Цариградски вестник" от Рим на 4/16 април, представя подробности за „осветлението" на Й. Соколски. Според католическия църковен обряд „латините не ръкополагат, а само посвещават, когато един свещеник е имал ръкоположение". И тъй като той не е „прост" поп, му е дадено „само наименование владика" заедно с „владишки одежди". Информацията от Рим съобщава за пребиваването в древния град на българската делегация, пристигнала в началото на м. април[68]. Дядо Йосиф е придружен от дякон Рафаил

Попов, апостолическия префект (папски административен началник) на лазаристите в Цариград Боре, двамата „мирски" български водачи Драган Цанков и д-р Георги Миркович. Чрез слово на дякон Рафаил, четено след това на латински от Боре, от името на „архимандрита, депутатите и соотечествениците" се отправя молба да бъдат приети в „лоното на църквата". На 14 април сутринта в сикстинската църква Й. Соколски получава епископски чин и наименованието „архиепископ и викарий апостолически за българите". Заобиколен от кардиналите Барнабо и Кипалди, пред папския престол той тържествено произнася съединението с римската църква и благодарствено слово, изтълкувано на латински от Боре. „Осветлението", ръководено от Светият Отец - папа Пий IX, е изпълнено най-напред на славянски от новоизбрания владика. Следва церемония за смяна на православните с католическите църковни атрибути - одежди, митра и патерица, предадени му по източен обичай[69]. Въз основа на телеграфическа депеша от Рим, обнародвана в „Куриер д` Ориан", на 5/17 април 1861 г. и в. „България" уведомява българското общество за необикновеното великолепие, реализирано в „името на новата църква [...] в присъствието на дванайсет кардинала". Тържеството е уважено още от Неаполитанският крал и кралицата, членове на царската фамилия, прокураторът (управител) на Полония, ученици от колежите „Св. Атанасий" в Рим и гръцкия - „Рутен", мехитаристи (членове на арменски монашески орден, наричани така по името на основателя му Петър Манук Мехитар) от Венеция и Виена и др.[70] Същият вестник внася уточнение за читателите си, че българският архиепископ няма патриаршески чин, защото за да бъде догматически патриарх, трябва да има владици, над които да упражнява патриаршеската си власт (поне двама епископи)[71].

Наред с „доказателства[та] от почест и благосклонност", изразени пред българската делегация, вестниците информират и за комичните ситуации, възникнали по време на церемонията и при пребиваването на дядо Йосиф в Рим. Макар и твърде пестеливо, „Цариградски вестник" и „Дунавски лебед" не спестяват на читателската си аудитория неговото „упорство" и разигралата се „комедия" при ритуала по хиротонисването му, приготовленията за което са извършени „противно на източната църква"[72].

Берат, издаден от „Императорското правителство", припознава Й. Соколски за „Български Патрик", който „да управлява духовните работи на ония от българите, [...] приели католическата вяра". В текста му, цитиран в „Цариградски вестник" от 10 юни 1861 г., името на партика не се споменава, а дядо Йосиф е наречен „Архиепископ" (баш-епископ) и без никакви титли, които са притурени в униатския превод на Царския берат. В същия брой вестникът съобщава, че той е избягал

„от Униатската църква" и „не се знае де е"[73]. Като добавя, че „след ръкоположението си, събрал много дарове, пари и други неща", Йосиф „прибрал всичко" и „избягал като злодеец", „Цариградски вестник" счита, че по този начин той е „махнал тия белези на неволното му покатоличване". „Печален и голям скандал", „постъпка злодейна, безчестна" е наречено бягството му „от капана, в който беше го уловила Католическата пропаганда"[74]. Мотивите за отказа му от унията са формулирани от „Цариградски вестник" много ясно: „От ръкоположението, от принуждението, което му направили да изповядва католическия символ на вярата и от литургията, която го накарали да служи, дядо Йосиф се уверил, че го правят същий католик и оттогава още подкачил да мисли, с кой начин да се избави от тая измама [...]. За да не подведе народа под тоя тежък ярем и да не го уплете с тия неразривни вериги и с това да заслужи вечно проклятие, дядо Йосиф се възползва от правата дето намери свободна минута да бяга"[75].

В. „Дунавски лебед" също бърза да коментира слуховете и подбудите за бягството му: „С[ъс] [в]сичката си прямота той сам от себе си дохожда в съзнание, като видял откровенно в Рим, че на стари години менува вярата си". И заключава, че щом се завърнали от древния град, „старецът изявил публично, че него го няма в тая работа, защото се излъгал. Това даде причина да се запрети свободното влизане при дяда Йосифа", а според мнение на неприятелите „йеузуитите му развалили ума"[76].

От своята позиция на униатски печатен орган в. „България" счита, че „интригите на нашите неприятели удариха и нашия свещеноначалник", които като „зломисленици на Съединената българска община намислили да съборят и унищожат това здание", а „дядо Йосиф измамен остави патриаршеския стол", с което си поведение Соколски „най-много повдига негодуванието на всеки честен човек"[77]. В несъгласието си с действията на новоизбрания български архиепископ, изразено много убедително, вестникът посочва недвусмислено последиците от тях. Според обстоятелствата, предоставили му „толкова слава" и „толкова почести", когато „делото, на което беше глава, наближаваше напълно да възтържествува", той определя, че човекът, извършил „такова нечувано нещо", трябва да бъде „най-недостойният, най-лошият на света". Като „обезчестяване" на народа ни „пред очите на Европа, пред очите на честното правителство и на римския свещеноначалник", се оценява от униатите отстъпничеството на Й. Соколски от интересите на делото[78].

Отказът му от унията и последиците от него са темата, върху която се акцентира във всички периодични издания. Според сп. „Български книжици" вследствие на погрешно направения избор на пътя за разрешаване на „църковно-народните ни работи“ делото на унията „се разклати в темелите си“. А „Цариградски вестник“ обобщава, че след като „избраха дядо Йосиф за глава без очи и уста“, за „пастир без стадо“, „виновати“ за „развала[та]“ на униатското движение са ония, които „несмислено" в този път го „тикнаха“. В оценката си за постъпката на Й. Соколски в. „Дунавски лебед“ също определя резултатите от случилото се като „загуба на католицизма“[79].

Съвсем логично е следствията да се свързват и с версиите за съдбата на дядо Йосиф. Мнения за участта му споделят всички посочени заглавия от печатната ни възрожденска периодика, но най-заинтересован за разкриване на обстоятелствата е в. „България“. Редакторите му излагат няколко възможни версии: „прибягнал у гръцката патрикана“, намира се в „българската църква в Балат“ или е „паднал в някое капанче“. Предоставят се и подробности от неговите преживелици. След напускането на резиденцията си в понеделник вечерта, той стига до руската легация в Буюкдере, а оттам престоява през целия ден във вторник в руския кораб „Инкерман“. Вечерта по мръкнало е заведен в устието на Босфора, където го чакал одеския кораб „Елбурс“. За негов съучастник или подбудител за действията му е посочен П. Р. Славейков. Вестникът отбелязва, че „беганието му, открадването му са приготвени, спомогнати, размислени от много време“. Извършеното е окачествено като „политическа интрига“[80]. Според „Цариградски вестник“ случилото се с Й. Соколски „прилича на бягство от злодейци насилници, които го мъчеха, ще не ще да промени вярата си и да стане предател на народа“[81].

Година по-късно в. „България“[82] отново се връща към сюжета за съдбата на първия български католически владика. Според анализа на писмо от Петербург (източник на информацията) Йосиф Соколски „никак не щял да се върне в пазвата на гръцката православна черква“ и според мълвата се намирал „в съвършенно здраве в един манастир от околностите на Киев и бил расположен да се върне в Турско като му позволят турските власти“. Въпреки верните доказателства, авторите на писмото не са „уверени“, че Й. Соколски „се е убедил досега, че Русия го измами да го жертва, за да тури на цял български народ едно леке“. Обезпокоена от успехите и бързината на разпространение на униатското движение, руската дипломация се активизира. Като насочва колебанията на архиепископа в своя полза, тя предприема действия за отстраняването му от сцената на току-що провъзгласената униатска църква. Наказана за равнодушието си към стремежа на българите за самостоятелна църква, Русия се опитва да преодолее събитията от декември 1860 - юни 1861 г. Затова и вестникът прави извода, че „руско-гръцките агенти се ползват в България от православието, за да ни държат в примката си". Униатското движение в не малка степен повлиява за постепенната еволюция на руската политика в полза на българските църковно-национални стремежи. Примерът „Йосиф Соколски и униатското движение", интерпретиран от тогавашния периодичен печат, упражнява своето влияние върху изясняване на правилните или спорни позиции на възрожденското ни общество относно тактиката за реализация на тази общонародна легална борба.

---

[1] Нешев, Г. Опити за сближение между православната и католическата църкви в българските земи. - Католическата духовна култура и нейното присъствие и влияние в България. С., 1992, с. 98, 111.

[2] Дамянов, С. Френската политика на Балканите 1829 - 1853 г. С., 1977, 113-114.

[3] Узунова, М. Учредяването на католическата църква от източен обряд в България през Възраждането. С., 2006, 18-28.

[4] Ваташки, Р. Българската православна църква и римокатолическите мисии в България (1860 - 30-те години на XX век). Шумен, 2007, 35 - 36.

[5] Узунова, М. Цит. съч., с. 100.

[6] Узунова, М. Драган Цанков - неспокоен дух на границата на две епохи. - Електронно сп. LiterNet, бр. 3 (100), 9 март 2008.

[7] История на България. Т. 6 - Българско възраждане 1856-1878. С., 1987, с. 135.

[8] Бонева, В. Българското възраждане в Шумен и Шуменско - църковно-национални борби и постижения. В. Търново, 2002, с. 105, 108.

[9] Образува се от съчетанието на думите „бал" - мед и „капан" - място за продажба на стоки на едро. Балкапан - квартал в Цариград, средище на възрожденската българска общност в турската столица; Балкапан хан - през втората четвърт на XIX век в него се помещават канторите на едри български търговци.

[10] История на България. Т. 6..., с. 136.

[11] Темелски, Хр. Соколският манастир „Св. Успение Богородично" край Габрово. Библиотека Търновски църкви и манастири. В. Търново, 2004, 15-18.

[12] Документи по българска история. Т. 1. Архив Н. Геров. Ч. I (1857-1870), С., 1931. с. 65. /ДБИ/

[13] Темелски, Хр., Цит. съч., с. 8. Различните източници посочват различни рожденни години - около 1765, 1780, 1792.

[14] Гъбенски, П. Архиепископ Йосиф Соколски като ревнител на българската просвета по неиздадени източници. - Сб. в чест на Пловдивския митрополит Максим. С., 1931, с. 2-3.

[15] Пандурски, В. Троянският манастир. Архитектура, изкуство и средище на книжнина и просвета. С., 1968, с. 33.

[16] Темелски, Хр. Цит. съч., с.15.

[17] Пак там, с. 19 и сл., 48 и сл.

[18] Сборник по случай 100-годишнината на заверата от 1835 г. С., 1935, с. 31; ДБИ. Т. 6, 123-

125.

[19] Цонева, Д. Габровското духовенство през Възраждането. - Сб. Научни съобщения. Изд. ВТ Св. Митрополия, 2000, с. 221; Цариградски вестник, X, бр. 464, 1 ян. 1860, с. 69.

[20] Икономов, Т. Съчинения. Т. 4 - Мемоари, 21-22.

[21] РИМ - Габрово, Инв. № 1497 - В.

[22] Цонева, Д. Габровското духовенство през Възраждането..., с. 220.

[23] Обрешков, П. Неизвестна преписка на манастирите Соколски и Рилски с Н. Хр. Палаузов - Сб. БАН, кн. 36-2, 1941, с. 192.

[24] ДБИ. Т. 1. Архив Н. Геров. Ч. I (1857-1870). С., 1931. с. 63, 64.

[25] Пак там, с. 96, 130; Из архивата на Найден Геров. Ч. 2. С., 1914,266-268.

[26] Темелски, Хр. Архиепископ Йосиф Соколски в лоното на унията. - Българи в Италия и италианци в България. Приноси. С., 1997, с. 284.

[27] Турция, III, бр. 22, 19 ноем. 1866 - ... Няколко слова към българския народ от Йосиф Соколски в отговор на окръжното писмо на епископ Рафаил.

[28] Време, II, бр. 17, 3 дек. 1866 - Няколко думи към българският народ. Отказ от унията.

[29] Дунавска зора, II, бр. 51, 24 дек. 1869 - Дядо Йосиф Соколский.

[30] Право, VI, бр. 8, 19 апр. 1871 - Опитите за помирение са безплодни и ненужни.

[31] Източно време, II, бр. 11, 26 апр. 1875 - ... Присъединяване на руски униати към православната църква заедно с Йосиф Соколски...

[32] Боршуков, Г. История на българската журналистика 1844-1877/ 1878-1885. Трето издание. С., 2003, с. 48, 54, 55, 59, 60.

[33] Боршуков, Г. Цит. съч., с. 102, 104, 106, 109.

[34] Пак там, с. 112, 113, 114, 115, 121.

[35] Пак там, с. 89, 90, 93, 97, 98.

[36] Цариградски вестник, X, бр. 456, 7 ноем. 1859, 38-39.

[37] Пак там, с. 40.

[38] Цариградски вестник, XI, бр. 13, 25 март 1861, с. 52.

[39] Български книжици, IV, бр. 3, юни 1861, с. 67; бр. 6, юни 1861, 116-117.

[40] Дунавски лебед, I, бр. бр. 4, 6 окт. 1860, с. 14.

[41] Дунавски лебед, I, бр. 17, 17 ян. 1861, с. 70.

[42] Дунавски лебед, I, Прибавка към бр. 20, 7 февр. 1861, с. 89.

[43] Дунавски лебед, I, бр. 23, 28 февр. 1861, с. 101; бр. 37, 6 юни 1861, с. 155.

[44] Цариградски вестник, XI, бр. 21, 20 май 1861,82-83.

[45] Дунавски лебед, I, бр. 36, 29 май 1861, с. 150.

[46] България, III, бр. 2, 19/1 юни 1861, с. 13.

[47] България, III, бр. 10, 14/26 авг. 1861, с. 74.

[48] България, II, бр. 101, 22/6 февр. 1861, с. 745.

[49] България, Извънреден лист , 27 февр./ 11 март 1861, с. 788.

[50] Боршуков, Г. Цит. съч., с.105.

[51] България, II, бр. 102, 1/13 март 1861, с. 776.

[52] Геров, Н. Речник на българския език. Т. 5 (Р-Я). С., 1978, 552.

[53] Цариградски вестник, XI, бр. 5, 28 ян. 1861, с. 20.

[54] Български книжици, IV, бр. 6, юни 1861, 117-118.

[55] Дунавски лебед, I, бр. 29, 11 апр. 1861, с. 123.

[56] България, III, бр. 1, 12/24 юни 1861, с. 2; бр. 2, 19/1 юни 1861, с.11

[57] Със светско име Савов, роден в Самоков ок. 1820 г. Приема монашество в Хилендарския манастир. Един от водачите на униатското движение, избран за временен началник на униатската българска община в Цариград и помощник на арменокатолическия архиепископ по българските дела. Напуска унията в края на 1861 г.

[58] Цариградски вестник, XI, бр. 25, 17 юни 1861, с. 97; бр. 29, 15 юли 1861, с. 113.

[59] Дунавски лебед, I, бр. 29, 11 апр. 1861, с. 123; бр. 38, 21 юни 1861, с. 158.

[60] Български книжици, IV, бр. 6, юни 1861, 117-118.

[61] Цариградски вестник, XI, бр. 28, 8 юли 1861, с. 109.

[62] България, II, бр. 92, 23/4 дек. 1860, 618-619.

[63] Цариградски вестник, XI, бр. 1, 1 ян. 1861, с. 3-4; бр. 2, 7 ян. 1861, 5-6.

[64] Пак там, бр. 25, 17 юни 1861, с. 98.

[65] България, II, бр. 96, 18/30 ян. 1861 , с. 666, 667.

[66] Пак там, III, бр. 1, 12/24 юни 1861, 1-2.

[67] Дунавски лебед, I, бр. 41, 11 юли 1861, с. 170.

[68] България от 20 апр./ 2 май 1861 г. сочи като дата за пристигането на българската делегация в Рим 22 март. Вероятно тази разлика се получава поради използването на различни календарни стилове. В 1582 г. от н. е. папа Григорий III коригира юлианския календар и въвежда григорианското летоброене или т. нар. нов стил, възприет още тогава от почти всички страни с католическо вероизповедание. През Българското възраждане (главно XIX в.) към датите по стария стил се прибавят по 12 дни. Така към датата 22 март (който има 31 дена) като се прибавят 12 дни се получава датата 3 април., т. е. началото на месеца. Вж. Панчовски, Д. Календарните стилове през Възраждането и сегашният календарен стил. - Алманах Околчица. С., 1982, 83- 84.

[69] Цариградски вестник, XI, бр. 18, 29 апр. 1861, с. 69; България, III, бр. 109, 20 апр./2 май 1861, 65-68, 74.

[70] България, III, бр. 107, 5/17 апр. 1861, с. 46; бр. 109, 20 апр. /2 май 1861, с. 74.

[71] Пак там, бр. 109, 20 апр./ 2 май 1861, 65-68.

[72] Цариградски вестник, XI, бр. 25, 15 юни 1861, с. 98; Дунавски лебед, I, бр. 38, 21 юни 1861, с. 158.

[73] Цариградски вестник, XI, бр. 24, 10 юни 1861, с. 93.

[74] Цариградски вестник, XI, бр. 28, 8 юли 1861, с. 109; бр. 29, 15 юли 1861, с. 113; България, III, бр. 2, 19 май/ 1 юни 1861, с. 9.

[75] Цариградски вестник, XI, бр. 28, 8 юли 1861, с. 109.

[76] Дунавски лебед, I, бр. 38, 21 юни 1861, с. 158.

[77] България, III, бр. 1, 12/24 юни 1861, с. 2; бр. 2, 19/1 юни 1861, 9-10.

[78] България, III, бр. 2, 19/1 юни 1861, с. 9.

[79] Български книжици, IV, бр. 3, юни 1861, с. 67; Цариградски вестник, XI, бр. 20, 13 май 1861, с. 77; бр. 23, 3 юни 1861, с. 89; бр. 26, 24 юни 1861, с. 102; Дунавски лебед, I, бр. 47, 22 авг. 1861, с. 194.

[80] България, III, бр. 1, 12/24 юни 1861, 2-3; бр. 2, 19 юни/1 юпи 1861, с. 11.

[81] Цариградски вестник, XI, бр. 29, 15 юли 1861, с. 113.

[82] България, IV, бр. 4, 7 май 1862, с. 25; бр. 22, 10 септ. 1862, с. 176.

YOSIF SOKOLSKI AND THE UNIATE MOVEMENT ON THE PAGES OF THE BULGARIAN NATIONAL REVIVAL PRESS

Daniela Tsoneva

The combination of the struggle for strengthening of an independent Bulgarian church with the Uniate movement encourages the latter popularity and development among the Bulgarians. Important factors for pro-catholic purposefulness of part of the Bulgarian Revival intelligence are the unwillingness of the Patriarchate to satisfy the Bulgarians' demands and its contradiction with the Papacy policy of protection towards the Orthodox Christians. Data for more detailed analysis about the participation of archimandrite Josif Sokolski in the movement can be found in publications in the newspapers "Tsarigradski vestnik", "Bulgaria" and "Dunavski lebed" as well as in the magazine "Bulgarski knizhitsi" during the period November 1859 - September 1862.

In accordance with the contents and ideas of authors' analysises and the stories of contemporaries and witnesses of those events, different themes have been discussed in the Bulgarian Revival press: from general characteristics and significance of the Uniate movement to reasons for its origin and end; the Act of integration to the Uniate and the ceremony of consecration of archbishop and principal clergyman of the Bulgarian Uniate church; physical and moral characteristics of Josif Sokolski; his motives for becominga convert and the consequent abandonment from the Uniate; versions of his escape and destiny; public evaluation of his deeds.

The case of "Josif Sokolski and the Uniate Movement", having been interpreted by the then periodical press, has its importance upon clarification of the right or argumentative positions of our Revival society about the tactics for realization of the national legal struggle.

ВЪЗРОЖДЕНСКИТЕ ДОПИСКИ ЗА УЧИЛИЩЕТО В ПЕРУЩИЦА

Креса Стоянова

За обучение на деца в Перущица се споменава от 1809 г. Първоначално, то се води в една предоставена селска къща, в дома на един от стареите Никола Кънев. В това му родолюбиво начинание го последвали поп Никола, Гинчо Иванов и други[1]. Преди спомената година обучението на „четмо и писмо“ на български език[2] се е водило в манастирската обител „Светите Теодоровци Тирон и Стратилат“ с „чудесно местоположение“ над селото[3]. На игумените и монасите е било поверено да подготвят малките възпитаници, които престоявали известно време в обителта. А в споменатите частни къщи те били под грижите на ангажирали се с тази задача учители, обикновено свещеници, притежаващи различна степен на грамотност и образование. През годините обучението на перущинските деца се води с прекъсвания и по двата описани способа. Такава обстановка заварва след контракта назначения тук за учител през 1850 г. в току-що откритото школо Христо Г.Данов. В спомените си той споделя: „перущинци са извънредно трудолюбиви, като цялото им ежедневие било запълнено с работа...“ Той между другото споменава „за 15-20 перущичани, бивши попски ученици, (сведението се отнася за началото на август 1850г. - бел. м. Кр.Ст.), които се занимаваха с бакалия и кръчмарство, всички други селяни бяха неграмотни“. Данов не пропуска да отбележи, че е заварил „една стара напусната вече църква, с новопостроена действаща и училище в двора ѝ“[4]. За състоянието на учебното дело той пише: „В работата си насочвах всичкито си внимание върху малките във взаимното училище, та те да тръгнат оправно, както и върху ония големите в класа, за да им вдъхна любов към науката, за да укрепя в младите им души съзнанието за граждански дълг и общенията, чрез тях после с реч и пример да може полека-лека да се въздейства и на големите, техните родители и братя. И наистина, което ще се види, надеждите ми се увенчаха с успех“[5]. Обстановката в следващите години след назначаването му се променя, както и по време на пребиваването на последвалите го учители.

Това е първото свидетелство, в което се описват състоянието и методите в образованието, възприети в селото през 50-те години на XIX век. То отразява мислите и вълнуващите чувства на първия специално подготвен учител, заслужил заплатата си от 3200 гроша.

Следващите години са години на обучение и затвърждаване на вложените надежди от Данов и събудената от него любов към науката. По очертания път го следват неговите ученици, поели замисъла и идеите му.

В пресата състоянието в селото и учебните му проблеми за първи път намират място в дописка до вестник „България“ от 1859 г. В нея се съобщава, че „...жителите му се броят около 500 вси българи“, (вероятно се отнася за броя къщи). „Селяните се отличават от наоколните селяни, ако и да са прости и не дотолкова безкнижни“[6]. Явно тук е отразен резултатът, още от провежданото килийно обучение през предишните десетилетия. В дописката се сочи, че перущинци не са неграмотни и са запазили своята народностна същност[7]. Констатация, че жителите му боравят с писмена и книжнина, се свързва с тяхната народностна устойчивост. Описани са и „двете каменосъздадени църкви“, които са крепители на вярата им. Споменава се и „за създаденото“ в двора на църквата „училище в което се преподава само на български език“. Изразът, че перущинци „не са толкова безкнижни“ се подсилва от твърдението, че в училището им се изучават „ред енциклопедически и други потребни науки“[8]. Това са учебни предмети, които са залегнали в програмата и на другите напреднали възрожденски взаимни училища през периода. Дописникът отбелязва, че в перущинското школо се приемат и момичета още от времето на Хр.Данов и то се превръща в „смесено училище“. Този факт потвърждава и самият той: „заедно с новопостъпилите перущинчета, с тях приех и няколко момичета, та училището се обърна на смесено“[9].

За състоянието на учебното дело и по точно, за ролята и участието на неговите възпитаници в живота на градчето интерес представлява и една непубликуваната дописка до „Дунавски лебед“ от 16 януари 1862 г. В нея се съобщава и за участието на „по първите ученици, които пеели на свадбите „Достойно ест“. С двата християнски символа - с песента и носените свещи, учениците „изпровождали младоженците от църквата до дома им“. Една традиция в Перущица, при която активно е участвало и младото поколение. Споменатото в дописката е израз на сериозното отношение на възрастните към черковното пеене и към участието и ролята на възпитаниците в училището с песента „Достойно ест“ - символ на вярата им[10].

Период на поврат в учебното дело на Перущица настъпва след завръщането в селото на ученика на Данов, ученик и на Константин Геров и на Белградската класическа гимназия и слушател на Военната академия там, другаря и сратника на В. Левски - Петър Бонев Тошев. За коледните празници на 1862 г. той е в Перущица и принася своя плам и жар за българщината. Поел задълженията като учител, още за Нова година, подкрепен от другарите си, той успява да постави основите и на читалище. С игумените и отец Леонтий Вълчев от манастира „Св. Теодоровци Тирон и Стратилат" с помощта и на будни свои съселяни, като Димитър Г. Лачков, осигуряват книги и вестници за библиотеката на читалището. Според изследванията на историка Ив. Кепов за Перущица, през есента на 1863 г. Бонев е принуден да напусне родното си място и уреденото вече „затворило се след 14 години училище". Кепов констатира причината: „поради заплаха, отправена към даскала Бонев, от местни чорбаджии и техни привърженици[11]. Дописката в „Съветник" от декември 1863 г. потвърждава случилото се и изяснява причините. Редакцията съобщава с болка, че: „от Перущица се оплакват за проявеното отношение на четирима от селяните, произвели такова голямо несъгласие". В резултат от всичко - „училището, което 15 години се добре поддържало от добросъвестни хора, се затворило". Списващите са убедени, „че и перущичаните, които са имали злочестината да докарат несъгласието си до такива големи размери, ще се поправят и четиримата, които са причината да се разбърка сичкото село"[12]. Причините, породили „това голямо несъгласие", остават немаркирани във вестника.

Достигналите до нас документи, незасегнати от пожара в селището през април 1876 г., говорят за обиколки на отец Леонтий Вълчев и Петър Бонев из околните селища, принудени да търсят учителско място. Успяват в Татар Пазарджик. Иван Кепов изяснява някои подробности за причините и потвърждава проявената воля и свободолюбивост от даскала и техен съгражданин Петър Бонев. Точно е описан характерът на Бонев „да не премълчава на никого, особенно на чорбаджиите" и „незачитането му на някои пости". Това навярно е дало повод за разрива в края на учебната 1863 г. и решението на старейте и чорбаджиите за „не наемането му за следващата година отново за учител в школото им"[13]. Подтикнат от това, Бонев с болка споделя в писмо до Найден Геров от 29 август с. г., че „с воловете сам ся разпореждал по полето" и търси съдействие, за да бъде условен за учител на друго място[14]. Припирните сред перущинци са продължили от август, датата на писмото на Бонев, до средата на месец ноември или началото на месец декември 1863 г., когато е поместена и дописката с оплакване до редакцията на в „Съветник". Описаното несъгласие засяга всички в Перущица, към него не са могли да бъдат безучастни останалите жители и неизвестен дописник е намерил начин да сподели болката им. Вероятно е закъсняло и започването на учебните занятия.

Крамолите и припирните са начало и на формиращите се партии в селото, тази на привържениците на старите в лицето на четиримата селяни, (сред тях е хаджи Тодор, чието характерно поведение е отбелязано в следващите дописки). Другата партия или група е на техните опоненти - тази на младежите, сред които е и Петър Бонев. Резултатът не закъснява. След споменатия случай училището се отваря. За учители са назначени слаби техни съграждани „с малка плата". Следвайки събитията през онези години - определената сума за учителя и издръжката на училището е била решаваща за развоя на последвалите събития и са допълнени и подсилени от свободолюбивото държание и „непремълчаването" на даскал Бонев са причините за временното затваряне на училището.

През 1866-67 години „състоянието на училището в Перущица се подобрява" според констатацията в дописка на в. „Време"[15]. В материала се споменава, че заслугата за това му състояние са изградените основи от Хр. Г. Данов, следван от Петър Бонев и Атанас Константинов. Не е пренебрегната и ролята на училищното настоятелство - за годината са избрани: спомоществувателите - чорбаджията Архангел Гичев, зет на учителя Бонев, Атанас Василев, приятелите на даскала - чорбаджийския син Костадин хаджи Танков, Георги Иванов, Атанас Димитров и Димитър Г. Лачков, който е и учител и първи краевед на селището. Този състав няма да прави „припирни" и спънки и ще допринесе за „подобрение" на учебното дело в градчето. Време е на превес на т.нар. партия на младите.

След този развой от 1867 учебна година Петър Бонев отново е главен учител в школото за три години. Време, в което вероятно са действали изброените членове на настоятелството и е помагала тяхната благосклонност към делото. Местният главен учител е сред десетте елитни преподаватели в Пловдивска кааза и участва на Първия учителски събор в Пловдив през април 1870 г. - констатират Ив.Кепов и К.Гълъбов[16]. Петър Бонев е „с право на глас" при разискване на новостите и програмите при провежданото обучение[17].

Училището „се подобрява" и набира преднина. После се редуват години на застой. За това отново свидетелства дописка на в. „Турция" от 25 май 1873 г.[18]. На 2 май, в деня на „Св.Атанас"- летни в училището няма детски глъч. В сградата му се провежда събрание с главна цел „как да се уреди училището, защото отново клоняло на затваряне". Описанието е подробно. „Сред присъстващите „един старея - хаджи Тодор, най-влиятелния от всичкото село, не одобряваше на никому гласа. Караше си по своему. Искаше да подчини всичкото събрание на неговото мнение и да го разтури". Присъстващите „силно негодуваха, но никой не смееше да му се противи", израз на желанието и становището на всички, противно на неговото. Първостепенен въпрос за периода е „нуждата от двама учители - за главното и за взаимното (училище - бел. Кр. Ст.). То, като последния да знае звуковата метода и да им се определи годишна плата от по 8000 гроша". Нетърпимостта и буйният младежки темперамент не издържат. Един от младежите заявява открито „на чорбаджийските претенции: „Вий карате все по чорбаджиискага, но сега вече младежта не искат така". Тази проява разпалва раздора и „събранието, отново клоняло да се разтури". Реакцията продължава и при избора на училищно настоятелство. За членове са избрани: свещениците от двете църкви Стоимен Атанасов и Петър Велчев и двамата бивши учители, троица младежи - имената им са неизвестни и един старея - горе казания старея". Вероятно той е бил донякъде удовлетворен. Събранието гласува и приключва с отлагане за следващи разисквания, нуждата от намиране на помощник на взаимния учител и назначаването на желаната учителка" за момичетата им.

Налага се извода на редакцията: „че перущинци знаят да ценят учението, но не трябва толкова да благоговеят пред чорбаджилъка и да гледат повече за ползата за селото си". Авторът на дописката казва, че и в „горната махала „има сборище". „Същият хаджи Тодор повдига сиромасите да не склоняват за така определената сума от 8000 гроша, която според него ще се хвърли на вятъра". Авторът разказва за непристойното поведение и държание на хаджи Тодор и съветва читателя и перущинци да не се вслушват в „неговия извеян ум" и желанието му „да не се изучат хората, за да си има работници и роби". Правдоподобни изглеждат тези разсъждения за заинтересоваността и личния интерес на хаджи Тодор „да не е на страната на науките" и учебното дело. Подробностите около борбите и перипетиите по пътя на развитието на учебното дело в Перущица правят убедителен предложения извод „перущинци да си наредят мъжките училища, да си отворят [и] специалното девическо училище". Независимо от редуващите се събития, вследствие противоположните стремежи за надмощие и влияние в селото, училището се развива успешно с бързи стъпки, програмата е съобразена с най-напредналите правила за времето си. Независимо от премеждията нуждата и желанието надделяват. През следващата 1874 г. вестник „The Levant Times" „Източно време (Левант Таймс)" в броя си от 15 юни съобщава за проведените в девическото училище изпити на 29 април и за речта на учителката Куна Христова, както и за изпитите от 5 до 9 май в мъжките училища, където реч държи учителят Ташко Мимидичков Шишков[19]. Със задоволство е отделено внимание и на честването на празника на „Св.св. Кирил и Методии" с реч на Петър Бонев. Споменава се още един интересен факт. В деня на празника са отличени ученици и са им раздадени награди, купени от Архангел Гичев, дядо Танко, Коста Гичев и др. Радостното чувство, лъхащо от тази дописка, е след споделената болка в съобщение от предишния брой на вестникна от 11 май с. г., където е изразено притеснението за нередовното посещение на занятията от някои ученици. И отново се пише за задачата пред селото -

строежа на сградата за девическо училище[20]. А „Турция“ съветва за същото перущинци и допълва: „перущинци ако искат да вървят по скоро в пътя на напредъка, нека се погрижат най-повече за девойките, защото от женския пол зависи благоденствието на всяко място[21]“.

Училището и учителите оказват всецяло активно влияние върху живота на селището, и най-вече върху читалището[22], „което се развива добре“. Освен участието им като артисти в „театрото му“, голяма е и ролята им за обогатяване на библиотеката му[23]. Най-активно е влиянието сред съселяните на учителите Петър Бонев, Димитър Г. Лачков, хаджи Георги Тилев, поп Петър Велчев, Димитър Малинчев, Ташко Мимидичков. Те са и в основата на изграждането на дружество „Съгласие“, обединило орачите, лозарите и винарите в градеца[24] чрез общата им идея „съгласие“ заради своята Перущица. За развитието и подпомагането на учебното дело допринася и едно от решенията им - за изпращане в чужбина нарочно на ученик по земеделие, който след това да е в полза на всички. За учител в земеделското училище[25] по земеделие е нает добре познатият им Христо Баларев, възпитаник на Загребското земеделско училище . В същата година се споменава и за откриване на земеделско училище в Перущица. Поради последвалите събития в селото през следващата година приключва неговото съществуване[26].

Като израз на уважение и признателност за заслугите на учителите от страна на перущинци можем да посочим публикувания некролог по повод смъртта на учителя Димитър Лачков във вестник Македония[27]. Там не само се изброяват заслугите му и високата му степен на образованост, но се изтъкват „изработените“ от него „доста неща за народната ни книжнина“, говори се „за деятелността му и благородните му намерения върху училищното управление и възпитание на чедата ни". Редакцията подчертава заслугите му и изразява съпричастност към споделената болка на съгражданите му с думите „кара ни да скърбим и болеем за един такъв народен сътрудник и най-доброжелателен“. И продължава, че той „от родолюбие, без да продума за утешение някак си на стопанката си“ без да притеснява със своите страдания, извървява пътя си до край. Конкретният пример подчертава всеотдайността като смисъл на живот и при другите изявени перущински учители. Най-видимо тези черти се открояват при голямата личност на Перущица - Учителят с главна буква - Петър Бонев, за когото знаем повече. На родолюбивото поприще той отдава сили, младост, енергия, страст. С готовност той усвоява и раздава знания, публикува статии и дописки в тогавашната преса с цел да подпомогне, да даде напътствия и съвети в разнострании области от живота, в които има познания и може да бъде полезен на своите сънародници. Той изоставя собствения си интерес и стремежи, за да работи в полза на млади и стари в Перущица. Проследявайки живота и на другите личности, посветили се на учителското поприще в селището, с право можем да твърдим, че такава е характеристиката на народния учител в Перущица през Възраждането.

В края трябва да добавим информациите от следващите дописки, отнасящи се до състоянието на училището непосредствено след априлските събития през 1876 г. Училищната сграда на школото „Св.св.Кирил и Методий" отчасти изгаря при пожара, обхванал цялото селище. Мисията на лейди Емили Странгфорд в края на октомври и началото на декември месец я възстановява със съдействието на д-р Лонг и с предоставени материали от Барон Хиршовата железница. В издигналата се от пепелта сграда се помещава първата за селото болница с медицинския екип на д-р Стифансон. Изчерпвайки мисията си, дори преди да е изцяло възстановено селището, благодетелката на Перущица изразява волята си - сградата да е отново ползвана за училище и упълномощава Пловдивската митрополия да следи за изпълнението и изпрати учител за децата им[28]. Училището отново е отворено на 25 април 1877 г., както съобщава в дописката си община Перущица, с посещаващи го 135 момчета и 85 момичета. Отправя се молба от 8 май, за търсене на съдействие и помощ за новото школо[29]. Впоследвие, Община Перущица изказва благодарност за отзивчивостта на ямболските жени, водени от г-жа М.Козловска, и към Иван Душков за подареното течение с абонамент на в „Напредък"[30]. В нея се казва, „че за наука нашите дечица с възхищение и радост ще произнасят с невинните си уста в молитвите си имената на благодетелите си"[31].

Информацията в използваните дописки от възрожденския печат попълва празнотите и очертават лакътушещия път на учебното дело в градчето. Път, който непрекъснато в името на своята Перущица, учителите заедно с цялото население подкрепят и успяват да извървят, предавайки своята любов, преклонение, жажда за знание и себеотдаденост в името на просвещението и българската кауза.

---

[1] Кепов, И. Въстанието в Перущица. Пловдив,1931; Гълъбов,К. Въстанието в героична Перущица през 1876 г. С., 1956; Генкова, М. Етнографско изследване на Перущица 1938 г.- В: Ръкописен фонд от дипломни работи на катедра по славянско езикознание и етнография към СУ „Св.Кл.Охридски", Унивеситетска библиотека С., № 95; Георги Натев. Исторически очерк. Пловдив, 1901 г.; Спас Гълъбов, в. „Южна България", Пловдив, бр. 29-39, 11окт.1883; бр.134,136,139,141; март 1884г.

[2] Кепов, И. Цит съч. с. 9; ИМ Перущица, инв II № 2374, спомени Никола Гашаров, с.3.

[3] Шишков,С. Стопанска анкета 1929 г.- В: ДА Пловдив, ф.52, оп.1 а.е.475; в. „България", редовна притурка, Цариград, I, бр.5,28 септ. 1859.

[4] Данов, Хр. За теб, мили роде. Пловдив, 1978, с.185.

[5] Пак там, с.193.

[6] България, (Цариград), бр.53, 23 март 1860, 9-11.

[7] Шишков, С. Цит. съч., с 476.

[8] България , Цит съч., бр.53, 1860.

[9] Данов, Хр. Цит.съч. , с.193.

[10] Кепов, И. Цит.съч., с. 63.

[11] Архив Г. С. Раковски, т.IV, С.,1969, 39-40.

[12] Съветник, (Цариград), I, бр. 39, 16 дек. 1863 /летопис/.

[13] Кепов, И. Цит съч с. 64.

[14] РИМ Пловдив, инв № II 1237 и Сб. Документално наследство на Петър Бонев, ИМ - Перущица, Пловдив, 2007, 60 - 61.

[15] Време, (Цариград), II, бр. 21, 7 ян.1867.

[16] Кепов, И. Цит съч., с.64 и Гълъбов, К. Цит съч., с.75.

[17] Македония, (Цариград), IV, бр.33, 14 март 1870.

[18] Турция, IX, бр.15, 25 май 1873.

[19] The Levant Times, Източно време, (Цариград), VI, бр. 23, 15 юни 1874 и бр.18, 11 май 1877.

[20] Източно време, (Цариград), II, бр.11, 26 апр. 1874, с.3.

[21] Турция, IX, бр.15, 23 май 1873.

[22] Време, II, бр.21, 7 ян. 1867.

[23] Напредък, (Цариград), IX, бр.39, 26 апр. 1873.

[24] Читалище, руб.Литопис, V, бр. 6, 30 март 1875.

[25] Напредък, IX, бр.39, 26 апр. 1873 и Кепов,И., Цит съч, с.52.

[26] Македония, (Цариград), V, бр. 8, 23 февруари 1871.

[27] Янев, С. Перущинският апостол. С., 1988 г. с.6.

[28] Зорница, (Цариград), II, бр.21, 26 май 1877.

[29] Напредък, XI, бр.132, 20 май 1877, 515-516.

[30] Зорница, II, бр.24, 16 юни 1877, с.96.

[32] Напредък , XI, бр.132, 20 май 1877.

BULGARIAN NATIONAL REVIVAL PERIOD REPORTAGES ON THE SCHOOL IN PERUSHTITSA

Kresa Stoyanova

On the basis of the review of the publications in Bulgarian National Revival Press we are able to follow the events in the town of Perushtitsa and the problems that appeared "for" and "against" the small town school. Since the first publication in year 1859 a description of different years during the mentioned period was made. The school work in the town of Perushtitsa went through a lot of problems and vicissitudes. Through the described arguments between the followers and "supporters" of the school work - the youth, along with the school teachers and a part of the master's stratum - the elders, the school work "was improving". The information in the reports makes clear the influence, the importance and the role of the teachers through the years. There are stories about the students, their obligations and participation in the small town life. The role of the school in the town of Persuhtitsa is tangible for the promotion of the spiritual growth of the small town people, most brightly demonstrated in the culmination of their participation in the April Uprising.

БАТАК ВЪВ ВЪЗРОЖДЕНСКИЯ ПЕРИОДИЧЕН ПЕЧАТ СЛЕД АПРИЛСКОТО ВЪСТАНИЕ 1876 г.

Димитър Църпев

За пръв път името на Батак се появява във възрожденския печат през 1857 г. На 22 юли „Цариградски вестник“ помества дописка, в която батачани пишат, че селото им, което наброява 500 български къщи, от 10 години започва да расте, успешно се развива и просветното дело. След това от време на време във в. „Македония“, „Цариградски вестник“, в. „Източно време“ се появяват материали за Батак. В повечето случаи те са дописки, изпратени от батачани в различните издания. В тях се съдържат данни за демографското и икономическо състояние на селото , за развитието на просветното дело. В годините преди Априлското въстание във вестниците намира израз едно нарастващо недоволство. Изтъква се, че батачани, които редовно дават значителни данъчни постъпления, са изложени на постоянни разбойнически нападения. Посочват се случаи на избити селяни в землищата на съседните мюсюлмански села. В самия край на 1873 г. умишлено е подпалено баташкото училище[1].

От средата на май 1876 г. до март 1877 г., девет, от дванадесетте излизащи на български език вестници, дават информация за събитията в Батак и за отклика им в Османската империя и в Европа. Повече или по-малко открито българските вестници изразяват съпричастието си към трагедията на батачани и отразяват състоянието на най-пострадалото през Априлското въстание българско селище. Отначало конкретните сведения са оскъдни. Излизащите в Цариград вестници „Ден" и „Източно време" съобщават накратко за грабежи и безчинства, а също за бежанци от Батак и дадени многобройни жертви[2]. Те черпят информация от излизащи в Турция вестници. По същото време българската общественост има сведения за събитията в Батак. На 22 май Николай Чалики изпраща от Пловдив кореспонденция до руския в."Новое время". В нея има достоверни подробности за боевете край Батак и башибозушките зверства[3]. Такава информация не достига до емигрантската преса, а поради цензурни съображения тя не могла да се появи и на страниците на цариградските български издания. В първия си брой в. „Стара планина" помества кореспонденция от Пловдив, в която са описани събитията в Батак. Сътрудникът на вестника явно е събирал данни от оцелели батачани. Въпреки известни неточности, той дава интересни сведения за отчаяната съпротива в църквата „Света Неделя" и за разграбването на селото[4].

Усилията на българската общественост светът да бъде запознат с жестокостите в България се оказват успешни. Стига се до изпращане на чуждестранни анкетни комисии и кореспонденти на вестници . В Батак идват английски, американски и френски анкетьори, кореспонденти на вестниците „Дейли нюз" и „Кьолнише цайтунг". Тъкмо по това време името на Батак се споменава най-често на страниците на цариградските и емигрантските вестници. Всеки от тях в някаква степен дава на своите читатели сведения за опустошаването на Батак и избиването на неговото население. Най-често информацията идва от чуждестранната преса. Възрожденският печат почти веднага дава гласност на резултатите от разследванията за събитията през пролетта на 1876 г. Уолтър Беринг, втори секретар на английското посолство в Цариград, е натоварен да извърши анкета за жестокостите. Българите не са убедени,че английският дипломат ще покаже събитията в истинската им светлина. Тези съмнения са изказани и от цариградския в. „Ден"[5]. В своя рапорт Беринг наистина изразява отрицателното си отношение към българското революционно движение. За него то е дело на емисари, надъхани с панславистки идеи, които служат на определена велика сила. При идването си в Батак на 31 юли 1876 г. той се сблъсква непосредствено с истината за потушаването на въстанието и въпреки предубежденията си, я показва обективно в своя рапорт. Английският дипломат отбелязва, че в това място се случила „най-ужасната трагедия през цялото въстание, за която неотдавна беше казано малко или нищо"[6]. Неговата позиция става достояние на българските читатели. На 11 септември 1876 г. в „Стара планина" пише, че „описанието му за клането в Батак, дето били изклани 5 000 души, надминува всички досега обнародвани известия за това. Беринг иска да се вземат строги мерки и едно безпристрастно правосъдие за въдворението на спокойствието". В. „Зорница" отбелязва, че няма съществена разлика между рапорта на Беринг и доклада на Скайлър. Най-голямата отлика е, че английският анкетьор счита, че въстанието е дело на „чуждестранни интриги"[7]. Този извод е интересен, като се вземе предвид, че Скайлър започва своята анкета по настояване на американци в Цариград, които се опасяват, че английската комисия, ръководена от Беринг, ще се опита да прикрие турските жестокости в България.

Българската преса следи и анкетата на американския генерален консул в Цариград Юджийн Скайлър. В. „Стара планина" отбелязва , че той е обиколил редица селища, между които и Батак. Скайлър обобщава събраните сведения в своя предварителен доклад от 10 август 1876 г., който изпраща до американския посланик в Цариград Х .Майнард. Докладът е отпечатан от в. „Дейли нюз" и има силен отзвук. Въз основа на него в. „Зорница" дава кратки сведения за жертвите при потушаването на въстанието в Батак[8]. За предварителния доклад на американския дипломат съобщава и в. „Стара планина", като цитира някои сведения за избитите жители на Батак и неговото опожаряване. По-късно същият вестник отбелязва сходството между доклада на Скайлър и дописките на Макгахан: „И той се спира върху развалините на Батак и Перущица, и той разказва за ужасните сцени, които накарват човек да му настръхнат косите"[9]. От Пазарджик Макгахан изпраща през Цариград и Букурещ до в. „Дейли нюз" кореспонденцията си „Батак, долината на смъртта и хората без сълзи". Известно е нейното голямо отражение върху общественото мнение в Европа. В условията на строги цензурни ограничения, излизащите в Цариград български вестници, нямат възможност да отразят кореспондентската дейност на американския журналист. Тя е добре оценена от емигрантския печат. В. „Стара планина пише: „В своите дописки, в които с английска точност, той представя положението на работите в нашенско, господин Макгахан направи за нас много повече, нежели всичките издадени досега турски реформи, диктувани от човеколюбивото английско правителство"[10]. Вестникът нарича брошурата с дописките на Макгахан от България „тази най-много интересна за нас в днешно време книга" и започва последователно да отпечатва в свои броеве превода на кореспонденциите на американският журналист. Това е най-пълната публикация на разследванията на Макгахан на български език до Освобождението. След няколко броя тя е прекъсната, но по-голямата част от дописката за Батак, включително описанието на посещението на анкетьорите в църквата, е поместена. С нейното отпечатване „Стара планина" дава на българския читател най-подробното описание на кланетата в Батак. Същият вестник информира и за отклика в Англия на съобщенията за жестокости в България: в. "Морнинг пост" пишел , че страшното описание в „Дейли нюз" за Батак възбудило ужас навсякъде. „Английското влияние не трябва да се употребява в полза на най-жестокия деспот, който светът познава"[11].

„Стара планина" съобщава , че по разпореждане на английското правителство „Лондон газет" е публикувал докладите на Беринг и Скайлър за анкетите им в България[12].

С изнасянето на истината за зверствата в България се поставя и въпросът за отговорността на водача на потушителите на въстанието. Към него проявява подчертан интерес европейската общественост. На страниците на тогавашните вестници може да се намерят сведения за отношението на турските власти към башибозушките главатари. В. „Стара планина" предава съобщение на Макгахан, че Ахмед Барутанлията, палачът на Батак, е повишен в чин. Със засилването на протестното движение в Европа в неговата съдба настъпва обрат. В. „Възраждане" цитира „Кьолнише цайтунг", според който, председателят на една от турските анкетни комисии Блак бей плаче, когато идва в Батак и изисква заповед за ареста на Барутанлията. Български вестници съобщават, че той е задържан заедно с други турски първенци. В началото на 1877 г. в. „Дунав" помества известие за издирването на Молла Али от Доспат и Мехмед от Дорково, които също са обвинени за зверствата в Батак, но успели да се укрият. „Стара планина" отбелязва, че е пристигнало разпореждане от Цариград, Барутанлията , заедно с други обвинени, да бъде обесен в Одрин[13]. Всъщност той така и не получава истинско възмездие от турския съд. Следствието срещу него в Пловдив се проточва с месеци. В началото на Освободителната война, той, с двама съучастници, е преместен в Цариград, а след Освобождението е отново на свобода. Завръща се в Доспатския край, който остава в границите на Турция. Там тормози и ограбва местното българомохамеданско население, а според някои сведения е сред турските агенти, които подклаждат напрежението в така наречените неприсъединени села[14].

Башибозушките водачи смятат, че са заличили Батак от лицето на земята. По заповед на Барутанлията един ходжа прогласява, „че на поляната от бившето село Батак ще се сее ечмен за конете на правоверните"[15]. За около два месеца най-голямото родопско село запустява напълно. През юли малка част от спасилите се батачани се завръща, но повечето събират смелост да се приберат едва след посещението на чуждите анкетни комисии в началото на август 1876 г. До есента повечето от останалите живи се прибират в родното си място. Възрожденският печат е един от важните източници за първите месеци от живота в Батак след завръщането на неговите жители. Особен интерес представлява в. „Стара планина". Първият му брой съобщава в рубриката „Вести из Българско", че има свой кореспондент в Пловдив, който ще дава достоверна информация от областта[16]. През есента на 1876 г. Дж. Макгахан е специален кореспондент на в. „Дейли нюз" в Пловдив[17]. Знаменитият военен журналист продължава своята страстна защита на българската кауза. Той посещава два пъти Батак и изпраща до в. „Дейли нюз" в Лондон подробни кореспонденции. Те са препечатани от в. „Стара планина". Сведения за положението в Батак се появяват, макар и рядко, и в други възрожденски вестници, които излизат в Цариград или в Румъния.

В."Стара планина" препечатва част от писмо, изпратено от леди Странгфорд от Пловдив до лондонския кмет, в което тя разказва за видяното в Батак: „Мястото е очистено сега от човешки останки, но все още представлява ужасен изглед. Нищо друго няма освен грамади изгорели, почернели камъне. Хората живеят в колиби покрити с дъски или слама, през които дъждът или вятърът свободно минават"[18]. В своя дописка Макгахан също описва бедственото положение на батачани: „Никой не може да си състави идея за хищността на турците, без да е видял тези жени и деца, на които турците са взели всичко. Едва ли има жена, която да носи собственото си облекло".Каквото имат сега им е дадено от техни човеколюбиви съседи"[19]. В много тежко положение са децата, останали сираци след въстанието. Макгахан пише как в октомврийската нощ вижда подслонени под навес „стотини деца, които спяха наедно , като овце, не само без кюркове, но и без обикновените си облекла, като имаха само една тънка дрешка, която често не достига коленете им. Жалостно е да гледаш тези малки създания как треперят даже когато спят"[20]. Трябва да се отбележи, че положението на сираците тревожи и занимава тогавашната българска общественост. В края на 1876 г. Българската екзархия полага усилия да помогне на осиротели деца от Батак и от другите пострадали селища. Тя успява да изпрати много от тях в различни краища на България, където те са приютени от български семейства. Американският журналист отбелязва издръжливостта и трудолюбието на батачани. Той описва как те вършеят неприбраното през лятото жито: „Мнозина от тях, които нямат добитък, работят мъжествено, като носят на гръб сноповете и ги правят на купи, докато чакат да наемат коне да ги овършеят. Мнозина работят на месечина до сред нощ". Той заключава, че „тези хора са много индустриални и спестовни. Дай им средства, с които да работят, дай им случай и те ще си помогнат сами[21]. Консулският комитет в Пловдив урежда приюти за българи от пострадалите селища в Пловдив и Пазарджик. В тях са настанени много баташки жени и деца. Макгахан е впечатлен от видяното в тях: „Аз бях трогнат от жалост и удивление, да видя вдовици, които са без мъже, без къщи и покъщнина, без всичко , което имат 4-5 деца, и пак мъжествено работят с вретеното, без да гледат треската, която троши костите им“[22].

В. „Стара планина“ дава интересни сведения как започва възстановяването на Батак. Завърналите се батачани бедстват в малки дъсчени колиби. Международният натиск принуждава правителството в Цариград да вземе мерки. Турски сановници заявяват пред екзарх Антим, че ще възстановяват къщи в пострадалите селища[23]. Дописникът на „Стара планина“ в Пловдив описва как се извършва това: „Тясно стана на правителството на султана и то се мъчи да заличи сторените зверства с няколко пригодявания на пострадалите. В Батак тези дни е бил пазарджикский каймакамин и с голяма деятелност залягал да се построят по-скоро около 300 къщи за останалите злощастни батачане. Околните помаци били задължени види се щат не щат да докарват дъски, греди, талпи“.Това не било никак по волята на помаците, но нямало що да сторят“[24]. Много критично пише за строителството на къщи от турските власти Дж. Макгахан. Според него то се извършва с ангария и върви много бавно. При това селяните били задължени да подписват документи, че ще възстановят изразходваната сума. Сведения за злоупотреби при възстановяването на къщи се срещат и в архивните документи.

Съвременник на събитията пише в началото на XX век за действията на султанската власт в Батак след въстанието: „Грижата на турското правителство е била да събира труповете на загиналите и да ги заравя. Да скърца със зъби на останалите живи и да задава страх, че пак ще ги колят, ако казват какво е станало с тях“[25]. Тези сведения се потвърждават от тогавашните вестници. На 13 октомври 1876 г. „Стара планина“ пише, че в Батак и други селища са избити българи, които сътрудничат на чуждестранните анкетьори и журналисти. Седмица по-късно същият вестник разказва, че пазарджишкият каймакамин обикаля Батак и плаща, за да му се посочат човешки останки, за да бъдат заровени[26]. Революционният деец Саво поп Евстатиев и сътрудникът на леди Странгфорд - Вълко Шопов, в свои писма отбелязват, че в Батак са разквартирувани турски войници, които тормозят населението. След около месец излизащият в Болград „Български глас“ изнася тази информация на страниците си[27].

Вниманието на тогавашните български публицисти е привлечено и от дейността на чуждите благотворителни мисии в Батак. Обикновено тя се свързва с лейди Странгфорд, която идва в Батак през октомври 1876 г. Тя поддържа болница, раздава дрехи и осигурява в продължение на месеци безплатното изхранване на населението. Благодарение на дописника на „Стара планина“ може да се уточни, че благотворителната дейност в Батак започва през септември по инициатива на Централния благотворителен фонд. Той е създаден в Цариград от видни представители на английската и американската общественост. В него влизат Юджийн Скайлър, преподавателят в Робърт колеж д-р Лонг, Едвин Пиърс и др. Представител на фонда в Батак е протестантският мисионер Дж .Кларк. В. „Стара планина“ описва живописно неговата работа: „Кларк всеки ден клал по две овце, сготвял ги и както в монастир, с желязно клепало, свиквал селяните, та им сипвал манджа". Протестантският мисионер раздава дрехи и завивки. Той започва и строителството на сграда, която в бъдеще да бъде използвана за училище[28]. Тя по-късно е откупена от фонда на леди Странгфорд. В нея се настанява медицинският ѝ екип, там тя развива благотворителната си дейност. За работата на Кларк в Батак пише и английският писател Робърт Дж. Мор, който не спестява и критики към него. Лейди Странгфорд пристига в Пловдив на 6 октомври, а оттам тръгва за пострадалите селища. В обиколките си тя е придружавана от Дж. Макгахан. Той споделя наблюденията си за увереността, която вдъхват благотворителните организации на батачани. „Стара планина“ предава неговите думи: „По-напред те не са имали никого, който да се грижи за тях, а сега са доволни, зачудени и пълни с надежда. Не мога да се спирам на факта, че моралната помощ ги насърчава толкова, колкото и материалната"[29].

Във в. „Стара планина“ откриваме ценни сведения за участието на батачани в протестите в Пловдив против д-р Стоян Чомаков. В самия край на 1876 г. той пристига в града, като носи препоръчителни писма от Митхат паша. По внушение на турския сановник, д-р Стоян Чомаков и влиятелни турци съставят дружество, което да работи за сближаването на българи и турци, а всъщност да задуши националносвободителните почини на българския народ. Те вземат решение да се състави благодарствен адрес до Великата Порта за „умиротворяването“ на страната. В подготвения документ се твърди, че въстанието през пролетта е организирано от чужди, най-вече руски агенти, които са заслужено наказани. Изтъква се, че обстановката в областта е спокойна и населението доволно, особено от провъзгласената османска конституция. Сред българите в Пловдив започва брожение. Те се противопоставят на опитите на д-р Стоян Чомаков. Участие в акцията против насила съставените адреси вземат и батачани. „Стара планина“ пише: „Особено жени вдовици от изгорелите села Батак, Перущица и пр., ходиха на купове при консулите , протестуваха и срещу всяко побратимяване с турците, и осъдиха народните предатели“. Демонстрантите изказват недоволството и пред митрополията в града. След протестите чуждите консули, които се намират в него, се събират и заедно докладват за събитията до посланическата конференция в Цариград. В същата кореспонденция „Стара планина" пише, че жените от изгорените села изпращат протестни адреси до Цариградската конференция. Батачанки наистина изпращат адрес, който е запазен и публикуван[30]. За протеста на жените в Пловдив накратко съобщава и в. „Нова България"[31].

За историята на Батак през втората половина на 1876 г. и първите месеци на 1877 г. има разнообразни извори. По-горе се споменаха дипломатическите доклади на Уолтър Беринг и Юджийн Скайлър. В книгата си „Под Балкана" английският общественик Робърт Дж. Мор подробно описва положението в Батак през есента на 1876 г. Публикувани са и архивни документи от онова време. Съпоставката с възрожденските вестници показва, че в повечето случаи те дават достоверна и точна информация. Използвани са сведенията само на чужденците Юджийн Скайлър, леди Странгфорд, Дж. Макгахан, които неколкократно посещават Батак и добре познават обстановката. В други случаи вестниците изнасят данни, които успяват да получат от свои български сътрудници. Особен интерес представлява излизащият в Букурещ вестник „Стара планина", който пише най-много за Батак от всички български вестници.

---

[1] Турция, 30 април 1873; Източно време, бр. 12, 30 март 1874.

[2] Ден, бр. 23, 15 май 1876 ; Източно време, бр. 52, 22 май 1876.

[3] Сб.Освобождението на България , Подбор и бел. Е. Бужашки. Т. 1, Отзвукът на Априлското въстание в Русия, С.,1988 , 97-98.

[4] Ст.планина, бр. 1, 7 авг. 1876.

[5] Ден, бр. 39, 10 юли 1876.

[6] Митев, Й. Рапортът на Уолтър Беринг за турските репресии в България. - ИДА, кн. 55, С., 1988,с.184,198-200.

[7] Зорница, бр .50, 10 дек. 1876.

[8] Пак там, бр. 36, 3 септ. 1876.

[9] Стара планина, бр. 41-42, 8 ян. 1877.

[10] Пак там, бр. 9, 8 септ. 1876.

[11] Пак там, бр. 7, 1 септ. 1876г.

[12] Пак там, бр. 7, 1 септ. 1876 ; бр. 14, 25 септ.1876.

[13] Пак там, бр.3, 18 авг. 1876; бр. 15, 29 септ. 1876 ; бр. 23, 27 окт. 1876; Напредък, бр. 97, 4 септ. 1876; Възраждане, бр. 18, 16-18 септ. 1876.; Дунав, бр. 1135, 16 ян. 1877.

[14] Робърт Джаспър Мор, "Под Балкана", С., 1992, с.233; Попов, А.Бележки по Доспатската планина - Народний глас, бр.110, 12 авг. 1880 ; бр. 111, 15 авг. 1880.

[15] Горанов, Б.-А. Въстанието и клането в Батак.Фототипно издание.С. ,1992, с.103.

[16] „Стара планина", бр. 17 авг. 1876.

[17] Пак там , бр. 47 , 29 ян. 1877.

[18] Пак там , бр. 31, 24 ноем. 1876.

[19] Пак там, бр. 23, 27 окт. 1876.

[20] Пак там.

[21] Пак там.

[22] Пак там.

[23] Маркова, З. Българската екзархия 1870-1879. С., 1989, с. 452

[24] Стара планина, бр. 21, 20 окт. 1876.

[25] Жечев,Н. Бележки върху икономическото състояние на с. Батак преди и след въстанието - 1904 г. - Векове, С. 1975 , кн. 1, с.89.

[26] Стара планина, бр. 21, 20 окт. 1876.

[27] Български глас, бр. 42, 24 март 1877.

[28] Стара планина,бр. 15, 29 септ.; бр 21, 20 окт. 1876.

[29] Пак там, бр. 21, 20 окт. 1876 ; бр. 23, 27 окт. 1876.

[30] Пак там. бр. 47, 29 ян. 1877; Възпоменателен сборник по случай 100-годишнината от Априлското въстание и Ботевата чета 1876. Съст. К. Възвъзова и др. С., 1976, № 468, с.421-422.

[31] Нова България, бр. 64, 11 февр. 1877; Тодев, Ил. Д-р Стоян Чомаков.Т.1, С., 2003, 414-415; Т.II, 467-469, 473-474.

BATAK IN THE BULGARIAN NATIONAL REVIVAL PERIODICAL PRESS AFTER THE APRIL'S UPRISING IN 1876

Dimitar Tsarpev

The article examines the reflection of the events in Batak in 1876 in the Bulgarian periodical press. At first the only intelligence are some short messages in Tsarigrad's newspapers. The situation is changing in August 1876. The Bulgarian newspapers give publicity to the intelligences for the cruel massacre in Batak, revealed by the English diplomat Bering and the American diplomat Skyller after their inquiry in Bulgaria. The newspaper "Stara planina" publishes almost whole correspondence of MacGahan "Batak, the valley of the death and the people without tears".

Till the autumn of 1876 part of the survivors come back in their birthplace. The national revival's periodical press is one of the most important sources for the life in Batak at that time. "Stara planina" reproduces from London's "Daily news" correspondence of MacGahan, who visits Batak in the autumn again. The newspaper has its collaborator in Plovdiv, who also gives interesting information.

"Stara planina" shows also activities of the foreign charity missions in Batak.

Here in Batak work the central charity fund, which representative is the protestant missionary G. Klark and Lady Strangford's mission.

In the summer 1877 women from Batak and other villages protest in front of foreign consulate and bishop's residence in Plovdiv against proturkish activities of d-r. Stoian Chomakov. Intelligences about this demonstration we find in "Stara Planina" newspaper.

The Bulgarian national revival's periodical press gives important intelligences of the past of Batak at that time. They are confirmed by archive documents, diplomatic reports and eyewitness reports.

„ДУНАВСКИ ЛЕБЕД", КОТЕЛ И КОТЛЕНЦИ
(херменевтика на историческите наративи)

Росица Събева

„Ежедневните издавания на вестници и повременни списания са като едно общо училище за всички..."
„Дунавски лебед", бр. 8 от 1 ноември 1860 г.

Без съмнение, в началото на медийния XXI век, човекът свободно борави с информацията и съвременните ѝ измерения. Възниква обаче уместният въпрос защо се обръщаме именно към една такава хронологически отдалечена от нас реалност, каквато е Българското възраждане. И още по-конкретно, развитието на периодичния печат в неговия контекст.

Можем ли да обговорим „Дунавски лебед" на Раковски и познавателните сегменти „Котел" и „котленци" като наративни източници на информацията, която те носят; вестникът като пасивно свидетелство на миналото, като писмен паметник на Възраждането и ценен информационен носител?! Извършили сме една своеобразна селекция на информацията в „Дунавски лебед" с оглед предмета на настоящото изложение. Приемаме, че информацията във визираните исторически наративи е част от културната памет за тази епоха.

Безспорно в своите журналистически занимания, Раковски е повлиян от средата, в която издава „Дунавски лебед", и от целите, които си поставя чрез своите своеобразни „информационни продукти" - за нас - исторически наративи[1]. В широкия диапазон на „разказаното" от Раковски в „Лебеда" търсим сюжетите, а и авторовото присъствие на „разказвача", обединени от общия топос Котел[2]. Става ясно, че Котел - родното място на Раковски, е съществен знак в процеса и на собствената му идентификация, постигната чрез самовглеждане и оттук саморазбиране[3]. Сакралността на Котел, макар че авторът повече няма да се завърне в него, работи в „Дунавски лебед"и като текст, и като контекст - имплицитно, чрез многократно намерилите отражение във вестника текстове за „съотечествениците"[4].

И ако Българското възраждане в своята същност е време на усвояване на модерността в различните ѝ измерения, включително исторически, то модерното у нас, дори и при Раковски, се утвърждава чрез връщане към старото, към това, което е било, към историческата памет.

Езикът и родът

Разказите[5] на Раковски за старобългарските книги, зазидани в зидове и хралупи по горите от благоразумни българи, скрили ги, за да избегнат „гръцкия огън"; унищожаването на драгоценни древности, които „сами са можели да възживят народния дух"[6], са уникално свидетелство за неговото време.

Фанариотското притворство, което изгонва от „черквата" матерния език и го заменя с гръцки, е другата устойчива тема в публикуваните му статии. С насилие е въведен гръцкият език по „сичка България" - „български нигде да не се чете и не предава, на гръцки - само"[7] - така непосредствено преживяното е вече опитът на Раковски за история, той „изпитва" историята. Още в пробния брой на „Дунавски лебед", издаден в Нови Сад /1857г./, е поместено „Понятие за българския език" от Г. Раковски. От ден в ден кълни тревогата му за тънещото в невежество Отечество, за изгубената родна книга, за пренебрегнатия матерен език...

Да припомним, че проявленията на националното чувство у българина започват именно като отношение към езика и рода. А разбирането за „рода" неотменно се реализира чрез топонимичната памет. При Раковски родовото е „отечеството" - родния град Котел. Но не само при него. За д-р Петър Берон „Котел" е „свое отечество", архимандрит Неофит Бозвели се именува Неофит Хилендарца котлянца, Стефан Изворски се подписва „котлянец", Анастас Гранитски - „котлянин".

И тук, през родното място „минава" Въпросът. Въпросът за независима йерархия и българска народна църква в Цариград. Българският възбуден въпрос! Защото, ако имат свое независимо свещенство твърде скоро, българите „могат са подигна"против султанската власт и себе си да освободят от турско поданство.

Раковски влага изключителна страст в разобличаването на сплелите клевети котленци, наричани от него „предатели на отечеството", разорили Стойковото доморoccупство[8], искащи да унищожат и приготвеното в Цариград от отец Неофит и Иларион, Българско дело[9].

Отец Неофит безчовечно е умъртвен от лукавата Патриаршия, като с това тя е мислела, че е унищожила „Българския народен дух"... Дори в поместената във вестника дописка /Котел, 4 февруари 1861 г./ по котленски работи, въпросът със свещеничеството е неотменен: „само едно било остало неуредено ... нямало достоен свещеник Българин."[10]

В известен смисъл Раковски като че ли „притежава" историческото време на българския XIX век. И това той прави като се старае да открие, да оголи, да подреди и обобщи конкретните личностни качества, чрез които „...да са възражда пак малко по-малко народния дух..."[11]

Чрез имената, тези базови идентификационни ориентири за човека, Раковски фиксира въздействието на различните техни постъпки, оценявани като стойностни. Той ще каже: „когато по цяла България беше угаснал народния дух и нито една Българска книжица никъде не се виждаше, котленци първи обърнаха внимание на това и се решиха да дадат първи удар на Гъркоманството."[12]. Поредицата от имена на бележити личности, родени в Котел - отец Софроний, д-р Петър Берон, Анастас Кипиловски, отец Неофит, архимандрит Хилендарски, Гаврил Кръстевич, Захари Симеонов, Анастас Гранитски, Стефан Изворски, Васил Берон, княз Вогорид... Това е мъчителният и драматичен процес на личностно самоосъзнаване, през който минава българската идентичност, както бихме се изразили днес. Особено при Неофит Бозвели[13], когото Раковски припознава като патрон, като нравствен пример за собственото си поведение, най-вече в посока на решаване на църковния въпрос. Чрез частния пример на Бозвели и разказа за смислено преминалия му житейски път, Раковски обособява паметовия му образ. Чрез този образ самият Раковски натрупва идентификационен потенциал. И става монолитен в дискурса на героичното, на героиката.

А героичното е там, където словото се сдвоява с делото - „през пресата и сабята".

Така словото е социално действие, но и памет, и история. Самото разказване и словесността при Раковски са подстъпи към разбирането, а по този начин и към оживяването. Оживяването, което като битие е памет[14].

Старините

За различни „Отломки от българските древности“[15] - за българския език, българските народни песни, празници, обреди и обичаи, Раковски ще разказва и припомня неведнаж в: ***Обявление*** /за издаване на „Българска старина" - повременно списание с любословни изследвания/; ***Отломък*** /от втората част на „Горски пътник“ - „...Българска вяра, храбра порода...“/; ***Писмо*** /от святата българска ръка на отец Неофит, от първото му заточение, 12 септември 1841 г./; ***Ода*** /за врачанския епископ Софроний, от Димитър Попски/; ***Автобиография*** / „Житие и страдания грешнаго Софрония“, драгоценен паметник за българската нова история/; ***Прокламация*** /от 1812 г., издадена под името Серафим Архиерей Български, за приближаващото спасение и избавление на българите от „турското варварско мъчителство“, за „светлия ден, който се чака от 400 г.“/.

Старините - тези своеобразни семантични маркери, възкрьсват изпод забравата в дългия разказ на любословния лист „Дунавски лебед“. В тях Раковски търси аргументи за националната идентичност в контекста на европейския дух на търсенето на националните корени, на етногенезиса изобщо. Като че ли тук Раковски се сближава с важния за романтизма, включително и за европейския романтизъм, интерес към миналото.

„Отломките“ като наративна рамка отвеждат погледа навътре, към самовглеждането и себепознанието, оттук и към себеосъзнаването. Така, чрез „старините“ Раковски проблематизира националната ни история.

Постепенно, чрез логоса на идеите му, пред нас историкът се превръща във философ на историята, в обществен трибун. Налице е едно друго проглеждане за националното, неговото сакрализиране като памет.

В дискурса на „Дунавски лебед“[16] миналото е ресурс, чрез който се прави стъпка към модерността в българския XIX век. Именно възрожденската самоидентификация е съществен неин аспект. Още повече, че чрез реализацията на „Дунавски лебед“ /1 септември 1860 г. - 21 декември 1861 г./ Раковски проблематизира в публичното говорене необходимостта да се брани българската политическа кауза пред Европа в самата Европа[17].

Чрез „Дунавски лебед“, днес можем да потърсим следите на „изпълненото време“ на един човешки живот/и. В действителност прочитът му „тук и сега“ ни вълнува не толкова като проблем на научното познание, колкото като проблем на съзнанието за собствения ни живот.

Раковски осъществява чрез „големия разказ“ „Дунавски лебед“ едно своеобразно „завръщане“ /по Пол Рикьор/ ***от текста към действието***. Действието като борба, битка с поробителя и обричане на живота в битката. Борбата, която изисква първичност, интуиция и практическа деятелност.

Известно е, че за Възраждането мерило е не толкова знанието, колкото ***действието***. Задачата е да се опази езика и вярата. Затова и вестникът прокарва националната идея за свобода като ***задължително национално поведение*** **и морал на родолюбието**.

Така въпросът за ***действието*** при Раковски излиза на преден план, доминиран от политическите му занимания.

Остава в движението на нашата съдба ние, днешните съвременници, да открием смисъла на битието си, така, както това е сторил самият Раковски.

---

[1] Терминът „наратив“ е достатъчно социализиран в българските научни среди. Както казва Р. Барт: „Наративът може да бъде предаден посредством устния или писмения език; ...наратив има в мита, легендата..., историята... Под тези почти безкрайни форми наративът съществува във всички времена... наративът започва още с историята на човечеството.“ /Барт, Р. Въображението на знака. С., 1991, с. 358/. Без да навлизаме в терминологични детайли, приемаме, че под „наратив“ ще разбираме „повествователен текст“, характеризиращ се с описание на поредица от хронологични и причинно-следствено свързани събития.

[2] Относно сегмента „Котел“ - вж: Дунавски лебед, бр. 1, 1 септ. 1860; бр. 9, 8 ноем. 1860; бр. 11, 22 ноем. 1860; бр. 15, 20 дек. 1860; бр. 20, 7 февр. 1861; бр. 25, 14 март 1861.

[3] Херменевтика - водеща името си от дейността на бог Хермес, процедура на тълкуване, която бележи състоянието на встъпване от до-понятност и пред-разбиране в разбиране. /„Философията през XXI век“ С., 2008, с.171.

[4] Относно сегмента „котленци“ - вж. „Дунавски лебед“: бр. 1, 1 септ.; бр. 2, 22 септ.; бр. 3, 29 септ.; бр. 4, 6 окт. и бр. 7, 27 окт. 1860; бр. 8, 1 ноем. 1860; бр. 27, 31 март 1861; бр. 47, 22 авг. 1861; бр. 51, 22 септ. 1861; бр. 53, 3 окт. 1861.

[5] „История“ е както това, което се случва, така и разказът за случилото се. /По Ханс-Георг Гадамер/.

[6] Дунавски лебед, бр. 1, 1 септ. 1860.

[7] Пак там.

[8] Стойко Попович, благодетел на село Котел, баща на Георги Раковски.

[9] Дунавски лебед, бр. 11, 22 ноем. 1860.

[10] Дунавски лебед, бр. 25, 14 март 1861.

[11] Дунавски лебед, бр. 2, 22 септ. 1860.

[12] Дунавски лебед, бр. 7, 27 окт. 1860.

[13] По-подробно вж. „Дунавски лебед“: бр. 8, 1 ноем. 1860; бр. 47, 22 авг. 1861; бр. 53, 3 окт. 1861.

[14] Събева, Р. Паметта и/срещу миналото. /Възможни опозиции и подходи/. - В: Годишник

„Млади“ и „Стари“ в Българското Възраждане. РИМ - Пловдив, 2006, 207-215.

[15] Дунавски лебед, бр. 10, 15 ноем. 1860; бр. 46, 15 авг. 1861; бр. 47, 22 авг. 1861; бр. 54, 10 окт. 1861; бр. 55-62, 17 окт. - 24 дек. 1861.

[16] За значението на „Дунавски лебед“ вж. Пенев, Б. Биография. - В: Г. С. Раковски. По случай петдесетгодишнината отъ смъртта му. 1867-1917. С., 1917, 78-88; Мишев. Д. Възраждане чрез печата. Сборник 1000 години България. С., 1930, 658; Боршуков, Г. Новото и особеното в журналистиката на Г. С. Раковски. - В: Георги Стойков Раковски. Възгледи, дейност и живот. Т. 1, С., 1964, 79-109; Трайков, В. „Дунавски лебед“ - едно от най-високите постижения в българската възрожденска публицистика. - В: Георги Стойков Раковски. Биография. С., 1974, 174-187; Тонев, В. Котел през Възраждането. С., 1993, 176-177.

[17] За да бъде информирана Европейската общественост за политическите стремежи на българите, от бр. 16 уводните статии и някои други материали във в. „Дунавски лебед“ са печатани и на френски език.

„DUNAVSKI LEBED“ („THE DANUBE SWAN“), KOTEL, AND THE CITIZENS OF KOTEL (HERMENEUTICS OF THE HISTORICAL NARRATIVES)

Rositsa Sabeva

The subject of the presentation is Georgi Rakovski's newspaper „Dunavski lebed“ („The Danube Swan“) and the cognitive segments 'Kotel' and 'citizens of Kotel' as narrative sources.

The narrating itself and the literature of Rakovski are approaches to understanding, therefore to survival which is a memory by its existence.

By „language and mankind“ and the „antiquities“ - these semantic markers of identity, Rakovski problematizes our national history in general.

Thus, the perusal of „Dunavski lebed“ („The Danube Swan“) „here and now“ excites us more as a problem of comprehension of our own life than as a problem of scientific cognition.

We need to find the meaning of our own being in the unfolding of our destiny, in the way Rakovski did it for himself.

АДМИНИСТРАТИВНО И ИКОНОМИЧЕСКО РАЗВИТИЕ НА ДРЯНОВО ПРЕЗ 60-70-ТЕ ГОДИНИ НА XIX ВЕК ПО ДАННИ ОТ ВЪЗРОЖДЕНСКАТА ПРЕСА

Стефана Вълчева

Темата за Дряново във възрожденския периодичен печат не е изследвана в специална публикация. Маньо Стоянов поставя отделни аспекти от нея, но без детайлно да ги изяснява в проучванията си за българската възрожденска книжнина[1]. В отделни статии за историята на Дряново някои автори[2] също се позовават на информацията и тезите на възрожденските журналисти, без да цитират източниците. Този подход те прилагат главно при биографиите на популярни местни дейци и при описание на националнореволюционните прояви, като посочват или преразказват факти, които от години са в научно обръщение. Рядко се коментира тяхната достоверност и се привличат нови исторически извори. Многобройните препечатки на добре известните данни, при това без да се прави опит за задължителните анализи и изводи, както и необходимостта да се разширят проучванията върху икономическото развитие на Дряново през 60-70-те години на XIX в. и на административните реформи и отношението на населението към местната управа, наложи отново да се изследват тези въпросите въз основа на възрожденската периодика. При разработката се използват не само сведенията в дописките от Дряново, а и кратки, но изключително любопитни, до момента неизползвани, новини, бележки, реклами и редакционни съобщения.

През 50-70-те г. на XIX в. според д-р М. Стоянов[3] в седем издания (сп.„Смесна китка“, в. „Българска пчела“, в. „Право“, в. „Македония“, сп. „Училище“, сп. „Слава“ и сп. „Читалище“) са обявени спомоществователи и абонати от Дряново. Дописките и редакционните бележки допълват известните факти: в 1857 г. тук изпращат „Цариградски вестник“, който е дарен на „градища и села, гдето знаем да има черква и училище“[4]. Учителят Христо Максимов х. Христов/ич/, търговецът в Тулча Христо П. Ботев-Дряновски от с. Ганчовец и архимандрит Максим Райкович в Галац плащат 39 екземпляра от сп. „Духовни книжки за поучение на всяк християнин“[5], а дряновското читалище „Общий труд“ е абонат на в. „Турция“ през 1872-1873 г.[6]. Познати на дряновци са и сп. „Мирозрение“ и в.„Народност“. Дарител на „Мирозрение“ е х. Минчо Станев х. Цачев, търговец във Велико Търново[7], който е абонат и на „Цариградски вестник“[8], а в. „Народност“ е обявен, че може да бъде записан при архимандрит М. Райкович в Галац[9].

Интересни данни за спомоществователи от града, както и за професиите им откриваме в „Смесна китка"[10]. Списанието подпомагат шестнадесет граждани и двама жители на голямото село Керека. От тях четирима са учители, един църковен епитроп и един земеделец. Прегледът на кратките бележки и редакционните уточнения към имената на дарителите и абонатите в спомоществователните списъци на възрожденската периодика налага извода, че дарителите-дряновци са образовани граждани, учители, ученици, духовници, занаятчии и търговци. Ученикът Янко Христов Куюмджийски е абониран от своите вуйчовци за сп. „Слава"[11]. Младежите от Дряново, членове на Русенското читалище „Зора", Киро /Кирил/ Н. Дряновски и Тодор Димитров Чунчулов, занаятчия, както и главното дряновско училище също получават това списание[12]. Читалище „Общий труд" предлага на своите членове сп. „Училище", дарено от родения в с. Плачка, Дряновско, Нено Велков, жител на Гюргево[13].

Абонатите предпочитат научно-популярни, общообразователни и нравоучителни списания, исторически и литературни четива, но следят и просветно-педагогическото и методическо сп. „Училище". От вестниците избират либералните, дори умерено либералните. Не са им чужди както традиционно информационните, например „Цариградски вестник", така и официоза „Дунав", дори протурския обществено-политически вестник „Турция". Следователно въз основа на списъци на абонати дряновското общество може да се характеризира като традиционно, поскоро политически консервативно, отколкото радикално, но любопитно и отворено към света, готово да усвоява нови идеи и практики. Фактите доказват, че дряновци пазят старите, унаследени порядки /пристрастието към нравоучителни четива/ и са патриотично ориентирани /даренията на изселилите се/. Те са готови за модерните времена /читалището им е абонат на научно-популярна литература. Политическата ориентация на абонираната от местната общност преса подсказва колко трудно и колебливо дряновци преодоляват консерватизма си. Показателно е, че политическият емигрант Пенчо Раданов, търговец в Гюргево, който не се обвързва с по-ранните революционни вестници, а става разпространител на болградския „Български глас" - вестник, който в края на 1876-пролетта на 1877 г. се насочва към една прагматична, но умерена политическа националча програма[14]. От друга страна дряновци следят информацията в пресата /моден подход за формиране на мнение или за практическо приложение/, разширяват своята образованост и се запознаят със световните събития, като новостите чрез читалището достигат и до най-бедните или неграмотни жители. В заключение обемът и характеристиката на получаваната в Дряново или свързаната с жителите възрожденска преса ги представя като хора с нов светоглед, прагматични и предприемчиви граждани.

Рубриките за новини и съобщения на вестниците са единствените сигурни български източници за мястото на Дряново в системата на османската администрацията през втората половина на XIX в. Най-ранната информация е публикувана година след вилаетската реформа от 1864 г., когато между чиновниците от Търновското каймакамство е записан в раздела: „Каза от пети клас“ Ахмед ефенди, „забит меймуру“ в Дряново[15]. Вероятно следващият мюдюр е Хусреф ага, който дава оставката си през есента на 1869 г., за да бъде назначен Мустафа бей[16]. В 1875 г. градската управа ръководи Шефкет ефенди, възпитаник на Цариградското училище за граждански администратори[17]. До появата на младия началник в Дряново избират ази и са изпращани мюдюри, които местен дописник категорично определя като „мъртва нула пред своеволията на чорбаджилъка“. В края на същата година в селището за първи път и необичайно за мирно време квартирува войскова част под командването на сотника от Шести бюлюк на Габровския табур на Четвърти Таш-кюпрюшки алай от Втора имперска ордия /редифи/ Ибрахим ефенди[18]. И преди 1875 г. в града са настанявани войници, но в периоди на военни кампании, например през Руско-турската война /1853-1856/, тъй като Дряново е едно от „търновските велики села“ и задължително приема войски, дислоцирани в административния център[19].

Политиката на местните власти във втората половина на 70-те год. на XIX в. е либерална, с толерантно отношение към българите. Дряновци в специална дописка от 29 януари 1876 г., публикувана на 15 февруари във в. „Дунав“, благодарят на военния началник Ибрахим ефенди и „войскарите“, щото денем и нощем всеки ходи свободно и никой от търговците и от художниците [занаятчиите-б.Ст.В.] ни от градеца не се страхува нито от кражба, нито от други някои лоши поведения“. Изразяват задоволството си и от мюдюра Шефкет ефенди, тъй като спазва законите и осъществява мащабна програма по благоустройството на околията. В информацията е отбелязано как управителят сам контролира ремонта на моста при с. Ганчовец на шосето за Търново и нарежда стойността на строителните работи да бъде точно изчислена, понеже е чужд на корупцията и не се влияе от внушенията на чорбаджиите. Дописникът допълва, че градските първенци остават много недоволни от промените в местната власт и веднага организират прошения, за да бъде отново назначен мюдюр, тяхно подставено лице.

Толерантното отношение на османските началници към българската общност в Дряново се обяснява с широко прилаганата практика за изпращане на жалби и прошения до висшестоящите инстанции и централната власт при лошо управление или неуредици. Как действат местните старейшини в случай, че не одобряват администрацията, четем в рубриката „България" на в. „Българска дневница". Редакцията посочва за инициатори на извършвани принудително смени на търновските паши, на които са подчинени мюдюрите, „пановете" от Елена. „Когато не им е по воля някой си управител „събират от всяко знаменито село [наб.Ст.В.] това окръжие като Беброво, Трявна и Дряново и др. по едного тям подобен старейшина и отиват в Цариград..."[20].

Самочувствието на дряновските чорбаджии е своеобразна последица от особения привилигирован статут на града като вакъфско селище. Оттук и пряката намеса на дряновските първенци в административните дела. Улеснява ги и фактът, че българите процентно значително доминират над броя на мюсюлманите. Анонимен дописник на в.„Право" твърди за „отечеството си" Дряново: „Това село се състои близо от 700 къщи чисти българи, намират се само до 40 къщи мюсюлмани с една мечет твърде проста и почти разсипана"[21]. В своя дописка главният учител Радко Маринов Радославов съобщава по- различни статистически данни за Дряново: около 600 къщи на 490 венчила българи и 80-90 турски семейства. Неговият колега Христо М. х. Христов в сп. „Училище" коригира сведенията: около 650 български къщи и 40 мюсюлмански къщи[22]. Вероятно по-достоверни са данните на неизвестния дряновец и на Христо Максимов. Първият е роден в града, а учителят Хр. Максимов е преселник, оженен за дряновка, докато за Р. Радославов престоят в селището е кратък етап в учителската му кариера и е допустимо да не е подробно запознат с всички свързани с Дряново планински селца и махали.

За вестникарите Дряново е „нашето село", „градец" или град, жителите - „нашите селяни" или „нашите граждани". Тези варианти са използувани от редакциите едновременно, дори паралелно в един и същи брой на изданията. Неизменно остава твърдението, че то е от главните старопланински селища на Търновски окръг. Дряново е „меркез" или нахия /по в. „Дунав"/, „мюдирлик" /по Р. Радославов/. Към него са причислени 9 по-малки села, т.нар. махали и разпръснатите в планината около тях къщи [известни като Дряновските колиби - б. Ст.В.]. Направените в редакцията по данните на Р. Радославов изчисления (съобразени с европейските критерии за среден брой 5 души в едно домакинство) определят нахията като малка, с население 10 685 българи[23]. При всички упоменавания на Дряново липсва уточнение за района на местоположението му, примерно Търновски санджак на Дунавски вилает, както се постъпва с едноименните по-малки селища, следователно градчето е достатъчно популярно за читателите и не се нуждае от допълнителни пояснения. До 1878 г. неговият административен статут не е променен - остава нахия на Търновски санджак.

Многобройни са известията от дописките и рубриките за стопанското развитие на Дряново и особено за строителството на нови пътища. В края на 1866 г. вилаетската администрация отчита, че в нахията са подновени около 2649 аршина калдъръм, практически всички трасета, и е ремонтиран пощенският път Дряново-Габрово, който имал участък „от 2 часа място...твърде мъчно за пътуване". Строителството плащат „благотворителни лица" и приключва за три месеца[24]. На следващата година дряновци поправят шосето към Трявна. За да гарантират безопасността на пътниците, властите назначават по него подходящи пазачи[25]. В началото на 1870 г. се взема решение това шосе да продължи през Стара планина и да достигне до Казанлък. Строежът на нов презбалкански път е икономически значима комуникация, а за пресата е любопитна новина. Първа редакцията на в. „Отечество"[26] съобщава за това важно начинание и запознава читателите с ползите от него за населението в планинските градове. Година по-късно в. „Дунав" подновява темата и информира, че е готов участъкът от Трявна до землището на Казанлък, но се налага ремонт на пътя Дряново-Трявна в кратък срок, до есента, обстоятелство, което предполага населението на близките селища да помогне на строителите[27]. След два дни в. „Македония" пояснява, че проектът на това шосе е на „инженера на Търновски санджак, като ходи на много страни и много време, изнамери пътя от Дряново през Трявна направо за Казанлък, най-сгодния и интересен..."[28]. В 1875 г. трасето се продължава на север, планират „един добър път от Дряново до Свищов", който ще се използва за пренасяне на каменните въглища от Тревненските рудници към дунавските пристанища[29]. Всъщност се проектира връзка на Южна България от Подбалканската котловина през Тревненския проход и Дряново за дунавските градове, която би помогнала за напредъка на местната икономика.

Безспорно, дряновци подкрепят инициативите по благоустрояване, дори даряват средства за пътища и пряко участват в трасирането им, защото строителството съответства на националните и личните им интереси за икономическото развитие на нахията. В други случаи те не одобряват начинанията на властта. Например не участват в кампанията за набиране на помощи за въоръжаване на табурите редифи[30]. Обичайно дряновци недоволстват от корупцията в съдопроизводството и многократно протестират срещу неспособността или нежеланието на полицейските служби да разследват престъпленията на мюсюлмани срещу тях. Богати търговци като х. Цончо Станев х. Цачев, х. Димитър х. Ганчев Станчев /от фамилия х. Цачеви/ и х. Никола Радой Ахмак, за да се решат делата им дават „рушвет на разбойниците"[съдиите-б.Ст.В.] от търговското съдилище в Русе[31]. В новините от Дряново обичайно се съобщава за обири на пътници и местни жители. На 27 авг. 1853 г. двама дряновци са ограбени от бандата на Ферид от Русе. Вземат им 800 гр., но вероятно жертвите са се съпротивлявали, защото единият е ранен, „зле проболен с ножове"[32]. В началото на април 1860 г. петима търговци са нападнати в лозята на Севлиево, вземат им 12 000 гр., дрехите и конете[33]. Тези две престъпления се извършват по време на управлението на Галип паша, търновски градоначалник, когато, твърдят вестниците, полицията е спазвала закона и изпълнявала задълженията си. Престъпленията са разкрити, а засегнатите - частично обезщетени. От 1861 г., при каймакам Фе[й]сел паша нападенията над пътници зачестяват. През лятото на пътя Дряново-Търново са обрани петима габровци[34] и шестима търновци[35]. На същото опасно място през 1869 г. нападат търновски търговец, който разпознал бандитите, но полицаите отказват да разследват престъплението[36]. Отново без последствие остават обирите на търговци от Дряново при Свищов и на обущари до Никопол през 1874 г. Виновни за престъпленията според дописника са черкезите, а изводите му са категорични: пътуването „из Туна вилает е станало твърде премеждливо... с една дума населението е доста наскърбено... Тези необузданици доста голяма спънка правят на търговията"[37].

Местността, в която край Дряново се извършват най-често нападения над пътниците, и метода на действие на крадците разкрива дописка от 30 окт. 1875 г. до в. „Напредък". Разбойниците са жители на турските села от и около Дряновска околия, а мястото за нападение е в гората на „Курудере", на три часа от града. На средата на пътя обикновено поставят зелен пояс и който не спре го ...обират до пара, ...събличат по една риза, ...разцепват глави, ...трошат кости... Властта търновска, на която всичко това пред очите се върши, струва се, като че не чува и не вижда"[38]. Тук бандитите проявяват изключителна жестокост, нападат 3-4 коли жени и деца, които пътуват за събора на с. Мусина и пребиват един бедняк, тръгнал за Севлиево с 10 гр.; дребната сума много ги ядосала.

Вероятно жителите на Дряново са тероризирани и от пребиваващи в района войници. В пресата е обявен само един случай от 1868 г., когато редифи от Разград раняват неизвестен бакалин[39]. Но фактът, че благодарят на сотника Ибрахим ефенди „за добрия ред сред войниците" и пожелават да бъде награден, предполага, че са преживяли и други подобни бедствия.

От периодиката извличаме ценна информация за икономиката на Дряново, която не е отразена и коментирана в други исторически извори. Данните са разпръснати в дописките и новинарските хроники. Обикновено те са кратки и са в публикации за събития от разнообразен характер. Единствената дописка, посветена конкретно на стопанската тема, е изпратена на 2 март 1875 г. до в. „Напредък"[40]. Авторът, подписал се като „Един колибарин", обрисува почти „апокалиптична" картина за настъпилата в града криза: „...жалуване се слуша навсякъде и във всяка къща... [в] разговорите по кафенета и дюгени. Голямо безпаричие владее в жителството, търговията съвсем заспала...". Причината за безпаричието е лошата година, продължителната суша през лятото и суровата зима. Липсва фураж за добитъка, овцете измират от болести. „С една дума селянинът, както и гражданинът, не успява нито в търговско отношение, нито в земеделческо или скотовъдско и заради това скотовъдството и земеделието наместо да се развиват и усъвършенстват... те си остават в първобитно състояние. Промишлеността отпадва и ето от де иде сиромашията...". И ако дряновци приемат да плащат седемте вида редовни данъци, не са доволни от практиката на тескеретата при търговията, обобщава дописникът, защото „правят малко-много търговийка с... два артикула /едър рогат добитък-волове, биволи и вино, затова се налага редовно да пътуват-б.а./". Те не приемат и новия данък „бедел-и аскерие". Традиционно военен данък плащали мъжете над 18-19 годишна възраст. След 1875 г., когато отново повишават данъка, задължението на християните е изчислено на 33 000 гр. и е разпределено на всички жители от мъжки пол, включително момченцата-бебета.

Следователно дряновци, както става ясно, се занимават със занаяти и търговия, а в селата на околията - със земеделие и скотовъдство. Анонимният дописник на в. „Право" пише, че градът е обиколен от три страни с лозя и още, че жителите купуват много кози, овце и „едър добитък", но изключително трудно успяват да го докарат до селището от разбойничеството по пътищата. Тоест основата на селското стопанство са лозарството и овцевъдството. Този извод се налага и от статистиката за облагането на населението на каза Търново и нахиите Елена, Дряново и Беброво с „ресим" за овцете и фиксираната сума над 1 000 000 гр.[41]. Големината на стадата е по няколко стотици животни. Например, във връзка с наводнение през 1857 г. се съобщава, че двама овчари се грижат за 300 овце в Предбалкана между Дряново и Габрово[42]. Хр. х. Христов мимоходом отбелязва наличието на няколко салхани, където през есента се обработват големи количества месо. Занаятчиите произвеждат 12-13 артикула [данни на дописника Един колибарин-б.Ст.В.]. Богатите професионални организации са бакалският еснаф, мутафчийският, кожухарският, папукчийският и дюлгерският[43], но най-заможни са обущарите и те основно даряват средствата за изграждането на чешми и пътища. Продукцията си продават в Северна Централна България, до Никопол. Дряновци бързо реагират на нуждите на пазара и усвояват нови професии като бубарството, в разцвет тук от началото на 60-те години. Копринената пеперуда те отглеждат за бубено семе, което местни търговци изнасят във Франция и Италия[44]. През 70-те години предприемчиви граждани започват да се обвързват със съвременни форми на производство. В Плевен братя Христо и Стоян Славчеви търгуват с фабрични тъкани и конци[45], в Дряново х. Никола Ахмаков открива в съдружие тютюнева фабрика [46]. Те по европейски маниер се отнасят към клиентите си и ги информират за настъпващи промени в дейността на фирмите. Например: търговската къща на Георги Недков, вероятно не само поради многобройността и местожителството на купувачите, но и поради възприетото модерно отношение към тях, им изпраща публично известие чрез пресата за отделянето на сина Недко Георгиев от бащината фирма[47].

В някои случаи по своеобразен начин пресата маркира работата на бележити дряновски производители и занаятчии. Обичайна практика е да се конкретизират имената и дейността им, но има и прецеденти. Журналистите не пропускат да коментират работата на един от най-известните национални архитекти и предприемачи майстор Колю Фичето, но без да споменават неговото име. Те, обаче, не пропускат да подчертаят впечатлението, което правят на обществото изключителните му строежи. Първото сведение за сградите на Фичето е в „Цариградски вестник“, който популяризира освещаването на 25 октомври 1859 г. на търновски храм „Св. Спас“[48]. Новината е от значение за биографите на първомайстора, които така могат да датират известния му обект. В. „Дунав“ подробно проследява етапите на строителство на големия каменен мост на р. Янтра при Бяла[49], признат от съвременниците за една от забележителностите на Дунавски вилает, която задължително се посещава от новоназначените генерал-губернатори. За строителството му се отбелязва, че е „направен доста изкусно и е извънредно голям“, че „нарядко има такива мостове... съществуването на такъв един голям и благодателен паметник подава на всички хора радост и благодарение“. В пресата е съобщена и датата 3 юни 1873 г., на която се взема решение за изграждане на нов конак в Търново, също едно от важните творения на дряновския майстор.

В заключение с основание може да се твърди, че данните от възрожденската периодика илюстрират динамиката в икономическото и административното развитието на Дряново. Те допълват останалите исторически източници с конкретни факти и разширяват тематиката на изследванията. Вдъхват им жизненост и експресивност, елементи, които изследователите не откриват в строгите, официални документи. Сведенията от тях помагат да се проследи промяната в манталитета на личността и обществото, да се почувства реалността и многообразието на живота. Те представят разностранните гледни точки в убежденията на хората, мислите, вълненията, понякога заблужденията им и са неизползван, малко известен извор за историята на Дряново.

---

[1] Стоянов, М. Българска възрожденска книжнина. Т. I. С., 1957; Т.II. С., 1959.

[2] Чолов, П. История на град Дряново. С., 1969, 16-186;Чолов, П. , Г. Витанов. Дряновски дейци. Биографичен справочник. С., 2007.

[3] Стоянов, М. Цит. съч. Т.I, с. 534.

[4] Цариградски вестник, VII, бр. 310, 5 ян. 1857.

[5] Духовни книжки за поучение на всяк християнин, I, кн. 5, юли 1864.

[6] Право, VII, бр. 28, 18 септ. 1872-дописка от Дряново, продължение от бр. 27; Ръководител на основното учение, I, бр. 6, 15 март 1874-дописка от Дряново на Радко М. Радославов.

[7] Мирозрение, I, сл. 1, септ. 1850.

[8] Цариградски вестник, III, бр. 113, 14 март 1853. Редакцията го титулува: "Почтенний г-н" и го записва след митрополит Неофит, един израз на уважение за обществената му дейност.

[9] Народност, II, бр. 4, 15 дек. 1868.

[10] Смесна китка, I, ст. А, 1852.

[11] Слава, II, кн.7, 1 февр. 1873, кн. 12, юли 1873.

[12] Слава, II, кн. 13, 25 юли 1873. Тодор Чунчулов подарява на Дряново и сп."Училище". Вж. сп." Училище", III, бр. 5, 25 апр. 1873.

[13] Училище, II, сл.4, 9 март 1872.

[14] Български глас, I, бр. 40, 12 март 1877 и бр.43, 7 апр. 1877. Вж. Бонева, В. Един български глас от Болград. Програми за политически суверенитет на нацията. - ИПр, 2000, № 3-4, 174-186.

[15] Дунав, I, бр.5, 31 март 1865.

[16] Дунав,V, бр. 415,1 окт. 1869.

[17] Дунав, XI, бр. 1020, 9 ноември 1875.

[18] Дунав, XI, бр. 1046, 15 февр. 1876.

[19] Цариградски вестник, III, бр. 133, 8 авг. 1853.

[20] Българска дневница, ч. 16, 9 окт. 1857.

[21] Право, VI, бр. 27, 11 септ. 1872.

[22] Училище, IV, кн. 6, 15 юни 1874.

[23] В Салнаме от нач. на 1868 г. на Дунавски вилает към нахия Дряново са записани 10 села, 1788 къщи, 164 мъже мюсюлмани и 4269 мъже християни. Сб. История на град Омуртаг и Омуртагския край. История и култура. Т. 2. Велико Търново, 2003, с.402.

[24] Дунав, II, бр.120, 26 окт. 1866.

[25] Дунав, III, бр.232, 8 дек. 1867.

[26] Отечество, I, бр. 48, 11 юни 1870. Препечатано във в. Право, V, бр. 21, 20 юли 1870.

[27] Дунав, VII, бр. 591, 11 юли 1871.

[28] Македония, V, бр. 28, 13 юли 1871.

[29] Дунав, XI, бр. 967, 30 апр. 1875.

[30] Дунав, IV, бр. 522, 23 окт. 1868. Обявено дарение на мюсюлманите от с. Ялово, гранично на Дряновска околия.

[31] Независимост, IV, бр. 23, 23 март 1874.

[32] Цариградски вестник, III, бр. 138, 12 септ. 1853, дописка от Търново, 1 септ. 1853.

[33] България, II, бр. 60, 11 май 1860, дописка от Севлиево, 25 апр. 1860.

[34] Цариградски вестник, XI, бр. 31, 20 юли 1861, дописка от Габрово, 18 юли 1861 г.

[35] Дунавский лебед, I, бр. 45, 8 авг. 1861, дописка от Търново, 28 юли 1861 г.

[36] Свобода, I, бр. 11, 12 ноем. 1869.

[37] Напредък, IX, бр. 18, 30 ноем. 1874, дописка от Дряново, 1 ноем. 1874 г. Препечатано във в. Източно време, I, бр. 43, 7 дек. 1874.

[38] Напредък, X, бр.70, 29 ноем. 1875, дописка от Дряново, 30 окт.1875 г.

[39] Народност, I, бр. 26, 20 апр. 1868. Препечатано във в. Дунавска зора, I, бр. 25, 29 апр. 1868.

[40] Напредък, IX, бр. 34, 22 март 1875.

[41] Дунав, I, бр. 44, 29 дек. 1865.

[42] Цариградски вестник, VII, бр. 344, 31 авг. 1857.

[43] Дунав, IX, бр. 41, 10 май 1875, дописка от Дряново, 17 апр. 1875 г.

[44] България, III, бр. 1, 11I24 юни 1861.

[45] Дунав, IX, бр. 837, 23 дек. 1873.

[46] Дунав, XI, бр. 1016, 26 окт. 1875.

[47] Дунав, XIII, бр. 1153, 13 апр. 1877.

[48] Цариградски вестник, X, бр. 468, 30 ян. 1860.

[49] Дунав, I, бр. 34, 20 окт. 1865; II, бр. 125, 13 ноем. 1866 и IX, бр. 782, 10 юни 1873.

ADMINISTRATIVE AND ECONOMIC DEVELOPMENT OF DRYANOVO IN THE 60S-70S OF THE 19TH CENTURY ACCORDING TO THE BULGARIAN NATIONAL REVIVAL PRESS

Stefana Valcheva

The topic of the research work is the newspapers and magazines which were delivered to citizens in the 60-70-s years of XIX c. in Dryanovo. It is about preferences of subscribers, donors and people who spread them as well as their social status.

The administrative development of the town has been traced; the names of the local anthority rulers were found out for which the only sourses are the revival newspapers. Special attention has been paid to the attitude of the Bulgarian community towards the initiatives of the Turkish governors and to the dissatisfaction from the activities of the police and yustice authorities.

Chaudes in Dryanovo economics has been mentioned. Features of the grounds of the facts of well-known commera and crafts families.

The economic crisis of 1875 has been commented as well as attitude of the citizeus towards the state taxes.

As a conclusion it has been said that the national revival press illustrates the dynamics in the administrative and economic development of Dryanovo. It adds newprieces of information to the rest of the historical sources, broadens the topics of the reseacrch works.

It inspires vitality and expressiveness, the elements that could not be focend in the strict formal documents.

Pieces of information help to trace the changes in the mental constitution of the personalities and society, to feel the real eife and variety of eife. They show different points of view in people,s conviction, different thoughts, emotions; sometimes misunderstandings - all these are unused, not much popular source about history of Dryanovo.

РОДОПОВЕДЪТ ПУБЛИЦИСТ ХРИСТО ПОПКОНСТАНТИНОВ В БЪЛГАРСКАТА ВЪЗРОЖДЕНСКА ПРЕСА

Златка Петрова

Христо Попконстантинов е първият от тризвездието известни родоповеди с национално значение. Много исторически събития са обект на научните дирения на този голям родолюбец и патриот - османското завладяване на българските земи, народностно-религиозната дискриминация на българското население и националноосвободителните борби. Живял и творил в две епохи - преди и след Освобождението-Христо Попконстантинов се оформя като историк и етнограф, като писател, публицист, езиковед и стенограф. Книжовната му дейност е разнообразна и многопосочна - над 17 самостоятелни труда, около 25 научни студии в периодични издания, над 30 проучвания в областта на фолклора и езикознанието и многобройни публикации с обществено-политически, научен и културен характер[1].

Цялостно научно проучване и систематизиране на историческото и публицистично наследство на Христо Попконстантинов досега не е извършвано. В отделни статии на проф. Христо Вакарелски, проф. Кирил Василев, на Георги Клисаров и д-р Маньо Стоянов се засягат неговите приноси, свързани със заниманията му в областта на историята, етнографията и стенографията. Изследователи и историци като Анастас и Никола Примовски, Андрей Печилков и Марко Марков проучват фолклорното, езиковедско и педагогическото му наследство.

Принос в проучването на живота и делото на Христо Попконстантинов е книгата на д-р Георги Ташев „Село Петково“ (София, 1966) и монографията на Ангелина Алюшева „Христо Попконстантинов. Живот. Дела. Пример.“ (Смолян, 2001).

В настоящето научно съобщение въз основа на документални материали се разкрива и анализира богатото публицистично наследство на Христо Попконстантинов, което е своеобразна изворова база за регионалната и националната ни история. Също така се проследяват неговите многообразни книжовни и научни връзки със световно известни учени, с видни възрожденски и следосвобожденски обществени дейци и писатели, които го правят съпричастен към общата кауза за изграждането на българската национална култура и наука. За целта са използвани документи от личния фонд на Христо Попконстантинов, съхранявани в Териториална дирекция „ДА - Смолян“, периодични издания, вестници, списания, които за първи път се въвеждат в научно обръщение[2].

Семейната и обществена среда, в която се ражда и живее Христо Попконстантинов, благоприятстват за неговото оформяне като народоук изследовател и прогресивен общественик. Роден в с. Петково (Смолянска област) на 24 декември 1854 г. Син е на известния възрожденски учител и свещеник Константин Манолов. Началното си образование получава в родното си село, а след това продължава в Устово при известния учител Марко Савов. Връща се в Петково и едва петнадесегодишен започва да учителства, а по-късно продължава и в училището в с. Лясково[3]. През 1880 г. завършва с отличие стенографски курс при проф. Антон Безеншек и е един от първите стенографи на Народното събрание. На службата началник на Стенографско бюро остава до края на живота си - 1899 г.

Наред със служебните си задължения, активните участия в международни стенографски конгреси, Попконстантинов работи усилено и като книжовник - издирва, събира и записва исторически, етнографски и статистически данни за много родопски и други български селища. Събраният материал публикува във вестници, списания и сборници. Редактор е на сп. „Здравец“ и на „Стенографски вестник“.

Първият негов труд е „Спомени за страшната пролет в Ахъчелеби през 1876 година" (Пловдив, 1884). Той е и първият животописец на легендарния Петко войвода с книгата си „Петко войвода, бранител на родопските българе до 1879 - черти от живота и подвизите му“ (Пловдив, 1885)[4]. Други негови издания са: „Непокорните села в Родопските планини“ (Търново, 1887), пътеписът „От Витоша до Родопа“ (1883), „Маронската битка в 1878 година“ (Варна, 1889) и др.

Той няма дипломи за завършено средно и висше образование, но е изключително ученолюбив. С много труд и постоянство успява в „късо време да постигне и се изравни по наука, с мнозина други дипломирани български битописци, земеописци, езиковеди, повествователи и др.“ - пише за него другият голям родоповед Васил Дечев в сборника „Родопа и Родопската област“ през 1935 г. Той непрекъснато чете и се самообразова. За това свидетелства списъкът на книгите от личната му библиотека, озаглавен „Числото на книжиците, що съставляват книжницата на Христя Попконстантинов, доставени до 1 януари 1877 година.“ От него се вижда, че той е притежавал 76 книги и учебници, което е значително за онова време и за неговата възраст. Сред тях са: „Летоструй“(1869-1876); Землеописание Ботево; Свещена история; Описание на Татар-Парджишката кааза; Турски писмовник; Числителница; Психология; Православен катихизис; Притчи Соломонови; Всеобща история; Малък атлас и др. Те са доставяни от Устово, Райково, Пловдив, Узунджово, Цариград и Одрин.

Христо Попконстантинов печата в „Периодично списание на Българското книжовно дружество“, след това е редовен сътрудник на Сборника за народни умотворения, наука и книжнина. В тези академични издания Попконстантинов участва с около 27 публикации, съдържащи ценни документални материали. Той е един от нашите първи документалисти след Освобождението. Сътрудничи в над 12 вестници и списания. Публикува материали и в чуждестранни периодични издания.

Ерудираният и обективен изследовател е търсен сътрудник на значими периодични издания като цариградските вестници „Зорница“ и „Новини“, на столичните „Свобода“, „Независимост“, „Светлина“, „Стара планина“, „Мир“, на пловдивските „Марица“, „Изток“, „Пловдив“ и др. Също така и в списанията „Български преглед“, „Труд“, „Илюстрована светлина“ и „Стенографски вестник“. В тях е обнародвал над 200 статии, съобщения и коментари за тогавашния български обществен и културен живот.

В периода 1880-1887 г. той вече е утвърден и изтъкнат кореспондент на всички по-големи вестници, които излизат в София, Пловдив и Цариград. Особено трайно и значително е сътрудничеството му във в. „Марица“. Първата му дописка, която е за Родопите - „Из Карлуково, Ахъчелеби (дн. с. Славейно, Смолянско), 10 ноември 1878 г.“ е поместена във в. „Марица“, I, бр.33, 17 ноември 1878 г. Тя започва със следния текст: „Г-н редакторе, както ви се обещах , че ще следвам да ви писвам редовно за работите в Ахъ-челебийско окръжие в Родопските гори". В нея описва живота и смъртта на мюфтията на с. Арда (Смолянско) Абдул Рахман ефенди, който по време на Априлското въстание съдейства за засилване позициите на гръцките свещеници в родопските селища. „Като духовен началник на помаците - пише Попконстантинов - неговото решение се считаше непогрешимо." Той имаше постоянно отношения с патриаршията, Шейх-ул-исляма и с всички първенци, било помаци, било българо-гърци, в Родопските планини. Той неуморно се трудеше за изново подчиняване на отречените от фенерската патриаршия и с фанатизма си сполучи да привлече няколко първенци-партизани в полза на патриаршията. Между тия партизани първо място държи Радю чорбаджи от Райково и Вълчо кехая от Петково, на които партизани мръсните дела ще Ви опиша в друга статия. Абдул Рахман, възползуван от смущенията и кланетата, сполучи да обърне със силата на оръжието няколко села към фенерската патриаршия, на които села съществуванието се заплашваше, ако не се подпишат на Фенер. Централното ни село обаче постоянствува и не се подписа. Гръцкият ксантийски митрополит Калиник, възползуван от мъглявото време, дойде и заедно с няколко интриганти турци обходи всичките села, служи във всички черкви и мироса повечето попове. Всичко това ставаше със съдействието на мюфтията..."[5].

Друга интересна дописка в същия вестник, показваща активната му гражданска позиция, е статията „Помаците", поместена в брой 274 от 1881 г. В нея той критикува политиката на управляващите към „нашите еднородни и еднокръвни братя помаци. Помежду многото небрежности, които сме показали после освобождението си, една от най-достойно осъдителните е без съмнение, оная с която са се отличили правителствата на северна и южна България. Роден в средата на Родопите, в средата на помаците, аз счетох за своя длъжност да напиша горните редове, дано се помогне някак на тия наши забравени от нас еднородци, които за наше голямо щастие са опазили и до днес непокътнат матерний си язик. Дано писаното ми намери отзив"[6]. Тези и последвалите дописки свидетелстват, че макар и далеч от Родопите, Попконстантинов остава винаги активно свързан с обществено-политическите проблеми на родния край.

Някои от историческите проучвания и пътеписи като „Непокорните села в Родопските планини", „Десетгодишният юбилей на Средногорско-Родопското въстание в 1876 година в Панагюрище на 20 април 1886" и „От Витоша до Родопа", преди да бъдат систематизирани и издадени в самостоятелни книги Попконстантинов публикува във в.„Независимост"[7] през 1886 г. и в сп. „Труд" (Търново) през 1887-1888 и 1890 г.

Христо Попконстантинов особено задълбочено проучва краищата Чепино и Бабяк. Тези проучвания той обнародва във в. „Свобода“ през 1892 и 1893 г. като „Писма от Родопите", които са осемнадесет на брой[8]. В тези писма-пътеписи той прави пълен историко-етнографски преглед на Чепинската покрайнина (селищата Пазарджик, Пещера, Лъжене, Каменица, Баня, Корово и Дорково) от заселването ѝ до османското нашествие. Описва също помохамеданчването, кърджалийските времена до Баташкото клане, участието на чепинските българомохамедани в Сръбско-турската и Руско-турската война, временното бягство при настъпването на руските войски и връщането им. В последното писмо авторът описва и събитията след Освободителната война. С тези ценни исторически изследвания и голяма осведоменост той се нарежда сред един от най-добрите изследователи на Чепино и западния дял на Родопите.

Проучванията си в този район продължава до 1898 г. и ги публикува като редовен сътрудник на Сборника за народни умотворения, наука и книжнина в почти всяка книга от I до XVII [9]. Някои от тях излизат и посмъртно. Особено ценни са статиите „Материали за изучаване на родопското наречие" (1889), „Кратки фолклорни бележки“ (1898) и „Краището Бабяк в Родопските планини“ (1893), които са с важно езиково, поселищно, етнографско и историческо значение за този почти непроучен край в Родопската област и живеещото там българомохамеданско население.

С голям принос са и неговите изследвания, печатани в „Периодическо списание на Българското книжовно дружество“. В студията „Рупчос“ (Едно българско краище в северните разклонения на Родопските планини), печатана в книги 4, 23-24, 58-59 през 1888 и 1899 г. авторът прави географски, статистически и икономически преглед на Рупчоска околия преди и след Освобождението.[10] Тя съдържа ценни сведения за поминъка, образованието и тълкувания на названието „Рупчос“.

Христо Попконстантинов събира и проучва материали не само с родопски теми. Той изучава и други райони - Софийски, Търновски, Разградски, Бургаски и др. Тези публикации са на страниците на сп. „Труд“ (1888-1890)[11], „Българска илюстрация“ (1882) [12], „Славиеви гори“ (с. Орехово, 1894) и в Сборника за народни умотворения, наука и книжнина (1883, 1889, 1890-1892, 1895-1896 и 1898).

Големият книжовник се изявява и в една друга сфера - редакторската. Съвместно с проф. Антон Безеншек през 1881 г. редактира младежкото сп. „Здравец“, което е сред първите издания у нас в тази област. То излиза през периода

1881-1884 г. Основната цел Безеншек и Попконстантинов показват в първата книжка: „Ще се пълни с научни и забавителни неща. Ние въобще ще гледаме що има или е имало занимателно по света, от близо и издалеко и върху това ще пишем." Съдържа поучителни разкази, научно-популярни четива и ребуси. Значителна част от статиите са преведени.

Попконстантинов е отговорен редактор на сп. „Стенографски вестник"(1887-1893) и на други издания в тази област. Това списание съдържа статии по история на стенографията, уроци и сведения за дейността на Българското централно стенографическо дружество. Организирал е и разпространението му, за което свидетелстват запазените в личния му фонд петнадесет броя от 1887 г., с оригиналния печат на дружеството, предназначени за учители в софийската класическа гимназия, свещеници и студенти[13].

Като един от първите и най-добри стенографи той публикува в наша и в чуждестранна преса теоретични и практични статии за историята на славянската стенография. Участва в конгреси на стенографите в Париж, Мюнхен и Прага. По този повод в цариградския в. „Зорница" от 15 юли 1891 г. излиза неговият материал със заглавие „І-й конгрес на славянските стенографи в Прага". В него дава информация за „бързописното изкуство" на Габелсберговата система, приложена на чешки език още през 1844 г., за създадените осем стенографски дружества и изучаването на стенографията във всички чешки средни училища. А също и за главната цел на събора „за нареждане на един общ бързопис на славянски езикови основи, за да служи удачно тоя бързопис за народите на всеки славянски клон, а заедно с това и на цялото славянство"[14].

Сътрудничи на сп. „Югославянски стенограф"[15], което се издава първоначално от проф. Безеншек, а неговият първи „Кратък исторически очерк на стенографията" е поместен във в. „Зорница" през 1893 година[16]. За него проф. Безеншек пише в немското списание „Burzechrifte blaffer" следното: „Способният и трудолюбив телеграфист обикна скоро стенографията, записа се в първия от мене открит стенографически курс и стана измежду моите ученици един от най-способните. На стенографическия конгрес в Мюнхен през 1890 година е участвал заедно с мен. Тоже и на славянския стенографически конгрес в Прага през 1895 година. Той бе неуморно деятелен за интересите на стенографията" [17].

Голямо признание за професионалните му постижения и авторитет е избирането му в Постоянното бюро на Събранието на българските журналисти и писатели през 1894 г. за ознаменуване на 50-годишния юбилей на българската журналистика. Председател на този голям форум е Марко Балабанов, а Попконстантинов участва във всички заседания за изготвяне на програмата и прави коректурните бележки на протоколите от тях [18].

Голямо книжовно богатство са и неговите стенографски дневници, в които описва и характеризира политически събития и дейци в обществения живот на България. Това са двадесет свитъка, които съдържат ценни исторически сведения и могат да бъдат важна изворова основа за изследователите на българската история от този период. През 1932 г. са дешифрирани от началника на Стенографското отделение Димитър Антонов, а известният родоповед Христо Караманджуков ги публикува в редактираното от него сп. „Родопа“ под заглавието „Дневниците на Хр. п. Константинов"[19].

Христо Попконстантинов успоредно с богатата книжовна дейност развива и активна обществена дейност и е в пряка връзка с много наши и чужди учени, писатели и общественици от следосвобожденската епоха. Сред тях е патриархът на българската литература Иван Вазов, на чийто роман „Под игото“ Попконстантинов прави коректурите („Под игото“ се печата за първи път в Сборника за народни умотворения, наука и книжнина през 1890 г.), а по повод двадесет и пет годишнината от литературната му дейност е секретар на юбилейния комитет. Всички протоколи и покани от заседанията по юбилея са писани лично от Попконстантинов.

Той поддържа научни връзки с проф. Марин Дринов, с Константин Иречек, с първия председател на БИД Димитър Агура, проф. Иван Шишманов, Стефан Веркович, със Захари Стоянов и Алеко Константинов. В писмовна връзка е и с проф. Стефан Бобчев, с Иван Ст. Гешев и още много други. Води активна кореспонденция с големия френски славист Луи Леже и руския учен Полихрон Агапиев Сирку, който в писмо от 17 окт. 1884 г. му съобщава, че е прочел с много голям интерес публикуваните във в. „Марица“ „Спомени за страшната пролет“. Руският учен дава висока оценка на това изследване и смята, че ще представлява интерес от езиковедска гледна точка. Той се интересува от народните песни в Ахъчелеби и моли Попконстантинов да му изпрати такива. В края на писмото си Сирку пише: „Изобщо аз бих желал да имам тия сведения за Ахъчелебийския говор и повече лексичен материал за него. Днес аз съм зает с фонетиката на тоя говор[20].

Патриот и общественик с будна гражданска съвест, Попконстантинов поддържа постоянни контакти и с известния тракийско-родопски войвода Петко Киряков, с неговия съратник Руси Тамбаров, а също и с първите социалисти Никола Габровски, Димитър Стоилов и кръга около клуб „Карл Маркс“.

Най-трайна и непрекъсната е връзката му с другите двама родоповеди Стою Шишков и Васил Дечев, възрожденските и следосвобожденски дейци Илия Белковски, Атанас Келпетков, Вълко Шишманов и още много други.

Във връзка с излизането на списанията „Родопски старини" (1887-1892) и „Славиеви гори" (1894-1895) в писмо от 18 юли 1888 г. Попконстантинов съветва Шишков: „Прави ми се зимаска да ми казваше, че ще продължаваш издаването на „Родопски старини" във вид на повременно периодично списание. Не е ли подобре книжките „Родопски старини" да приемат материали и от други лица; да е един вид периодическо списание, в което да намират прием трудовете на всеки българин от Родопите; да се поместват географически, статистически и поминъчни статии от старо и ново време. То и сега могат да се поместват статии в разни списания, но знаеш, че разпръснатата книжнина по родопските работи не може да си заеме онова място, което е предназначено в българската литература. Пиши ми дали ще може да се учреди един редакционен комитет или един вид малко дружество, което може да бъде основа за бъдещето дружество, което ще се занимава с всестранното изучаване на Родопските планини"[21]. Така Попконстантинов показва широкото си научно виждане за бъдещата научноизследователска работа в Родопския край. Самият Стою Шишков чувства необходимостта от духовното общуване и подкрепа в издателската си дейност. От с. Орехово, Рупчоско, на 9 януари 1894 г. той пише на Попконстантинов следното: „Благодаря от сърце за всичко, що ми пишете, особено по списанието, за чийто успех аз имам голяма нужда от съвети, за които на кому другиму ще разчитам, ако не на Вас"[22]

Третият от родопското тризвездие книжовници Васил Дечев също поддържа връзка с Попконстантинов в научноизследователската работа по проблемите на бита, културата и историята на родопските българи: „Аз почнах да издавам едно малко вестниче „Родопски новини", което ще се занимава само с наши работи. Добре ли е или зле, засега не мога да кажа нищо. Надея се, че ще ми пратите някоя статийка за нашите места" - пише му Дечов в писмо от 10 юни 1895 г.

За голямо съжаление жизненият път на този голям книжовник, общественик и родолюбец е твърде кратък - умира едва 41-годишен. Съобщения за неговата смърт и книжовното му дело се публикуват на 15 юли 1899 г. във вестниците „Мир", бр. 706 и в „Български търговски вестник", бр. 151.

Няколко години след смъртта му през 1901 г. Стою Шишков помества в сп. „Българска сбирка" статия с автобиографични данни и сведения за научната му и публицистична дейност в раздела „Незабелязани дейци с отечествени заслуги - Хр. Попконстантинов". В нея той дава своята оценка за него: „В лицето на Христо Попконстантинов Родопите изгуби един рядък свой син, чийто недълъг, но пълен с деятелност живот, ще служи всякога за образец за подражание. И колкото повече изминава времето от неговата смърт, толкова повече се чувства и става незаменима тая загуба“[23].

Книжовното наследство на Христо Попконстантинов е богато и разнообразно, но в по-голямата част все още е непроучено, а доста от стенографските му записки не са дешифрирани. Навярно има и още много неизвестни негови трудове, които чакат изследователите си.

---

[1] Печилков, А. Христо Попконстантинов - виден книжовник, родоповед и общественик: Студия и инвентарен опис на личния фонд. Смолян, ДОДА, 1985, с. 8.

[2] ДА - Смолян, ф. 437 К, оп. 1, а. е. 1-69.

[3] Ташев, Г. Село Петково. С., 1966, с. 306.

[4] Петрова, З. Родоповедите Христо Попконстантинов и Стою Шишков за капитан Петко войвода. - В: Юбилеен сборник. При историческите корени. 70 години Андрей Печилков - книжовник, общественик, културен деец. Смолян, 2008, 178-184.

[5] Примовски, Ан. Христо Попконстантинов (1858-1899). В сб.: Христо Попконстантинов. Спомени, пътеписи и писма. Съст. и ред. Анастас Примовски и Никола Примовски. Пловдив, 1970, с. 10.

[6] ДА - Смолян, ф. 437 К, оп. 2, а. е. 25, л. 10-18.

[7] Независимост, I, бр. 17, 1886.

[8] Свобода, бр. 856, 10 юли 1892; бр. 1067, 3 април 1893; бр. 1083-1085, 22-26 април 1893.

[9] Сборник за народни умотворения, наука и книжнина. С., кн. III-IV, 1890, 355-380, 586-595; кн. I, 1889, 133-156; кн. V-XV, 1898, 222-265, 322-329; кн. IX, 1893, 716-731.

[10] Периодическо списание на Българско книжовно дружество. Кн. XXIII-XXIV,1888, 654-682; кн. 4, 58, 59, 1899, 577-595, 885-913.

[11] Труд, кн. II, 1888, 1351-1352; кн. V, 1890, 564-566; кн. III, 1900, 192-197.

[12] Българска илюстрация, 1882, 8.

[13] ДА - Смолян, ф. 437 К, оп. 2, а. е. 566, л. 1-15.

[14] ДА - Смолян, ф. 437 К, оп. 1, а. е. 1, л. 5.

[15] Югославянски стенограф, IV, бр. 1-5, 1895.

[16] Зорница, бр. 22-28, 1893.

[17] Безеншек, А. Христо Попонстантинов† 1899. Родопски напредък, бр. 1, 1903, с. 26.

[18] ДА - Смолян, ф. 437 К, оп. 1, а. е. 22.

[19] Дневниците на Христо п. Константинов. - В: Родопа, XII, бр. 1-10, 1933; бр. 1-10, XIII, 1934; бр. 1-10, XIV, 1935; бр. 1-10, XV, 1936; бр. 1-10, XVI, 1937; бр. 2-9, XVII, 1938.

[20] Примовски, Ан. Цит. съч. с. 24.

[21] Пак там, 38-39.

[22] Пак там, с. 39.

[23] Пак там, с. 44.

THE RESEARCHER PUBLICIST OF THE RHODOPES HRISTO POPKONSTANTINOV IN THE BULGARIAN NATIONAL REVIVAL PRESS

Zlatka Petrova

Hristo Popkonstantinov is the first researcher of the Rhodopes, writer and public figure of national significance. He lived and worked in two ages - before and after the Liberation and he developed himself as historian and ethnographer, writer-publicist, stenographer and linguist.

Rich publicist heritage of Popkonstantinov is revealed and analyzed on the basis of documentary materials. It is an original source for our regional and national history. Similarly are studying and showing his various literary and scientific relations with world-famous scientists, prominent public persons and writers of the Bulgarian Revival and after Liberation period, which make him to be supportive of the common cause to build the Bulgarian national culture and science.

ЖУРНАЛИСТИЧЕСКАТА ДЕЙНОСТ НА ТОДОР ЗАПРЯНОВ

Недялко Димов

Тодор Запрянов е все още недостатъчно познат и оценен не само като просветен деец, революционер и общественик, но и като книжовник. Разбира се, проявите му като журналист и преводач са известни, но отдалечеността във времето, както и фактът, че ги осъществява главно в Румъния, правят сведенията за тях твърде оскъдни. Те почти винаги остават в сянката на обществено-политическата му дейност. Може би затова и досега нямаме отделна публикация, която да изясни, анализира и систематизира книжовното дело на Т. Запрянов, журналист с умно и безпощадно към враговете на България перо, преводач с голям талант и високо образование. В този смисъл целта на настоящото изследване е да се хвърли малко повече светлина върху тази страна от богатото му и разностранно дело и с това да се открои още по-ярко обликът му на просветен българин и родолюбец, на един от духовните първенци на нацията ни през Възраждането.

Първите системни прояви на Тодор Запрянов като журналист са на страниците на букурещкия български в. „Народност“[1], където той активно сътрудничи.

Почти всички дописки от Гюргево, публикувани във вестника, който в началния период от своето съществуване е бил орган на Тайния български централен комитет в Букурещ, са изпратени от него. Като един от основателите на Гюргевския спомагателен (сукурсален) клон на комитета[2] Т. Запрянов вероятно се е ползвал с пълното доверие на редакторите и неговите публикации следват почти непрекъснато, понякога и по две в един и същ брой. В своите дописки Запрянов не е само осведомител, а спори и убеждава, анализира и обобщава. Той аргументирано защитава позицията си, доказва своите тези, често прибяѓва до примери от историята и търси корените на явленията. Понякога цитира народни мъдрости, пословици и басни, но винаги художествено образните елементи са подчинени на публицистично-логичната мисъл. Те само я разнообразяват и я правят още по интригуваща. Повечето от дописките на Т. Запрянов се превръщат в полемични статии, в които той налага възгледите си за националния български въпрос, за балканската политика въобще, за пагубната роля на гърците по отношение на българската просвета, за зверствата на турците, чията причина се корени във фанатизма и необразоваността на тези „азиатски наскоклювци". Нерядко авторът иронизира западноевропейските покровители на Турция, реформите в нея и вещае гибелта на империята. Всичко това са все въпроси на деня, парливи и актуални, които непрестанно ще вълнуват българите до Освобождението, ще намират блестящата си журналистическа интерпретация в бъдещите статии на Любен Каравелов и Христо Ботев.

Заслугата на Запрянов е, че той е един от първите, които публично заявяват, че робството е вече нетърпимо. С интелект и знания той защитава българската кауза, ратува за доброто на своите сънародници. Особено интересна, новаторска по дух и с важно обществено-политическо значение е статията му „Народ без общества е като тяло без крака"[3]. В нея авторът обосновава необходимостта от създаването на български общества или дружества, които са „двигателната сила на човечеството въобще и частно на народите". Запрянов обяснява колко различни могат да бъдат обществата според целите си и изтъква, че ,,народ, който е изгубил своята свобода, пак за да я придобие, трябва да има едно добре съставено общество, което да се старае да издирва пътя, по който той можал би да я възвърне". По-нататък в статията се изяснява начинът на съставянето на общества или дружества, какви хора трябва да членуват в тях („подбудени от желание за доброто на народа си") , какви трябва да бъдат отношенията вътре и между отделните общества и че тяхната главна цел отначало е „да се стараят да сдобият вярата на народа". С болка и негодувание Тодор Запрянов сочи причините за слабостта и неуредиците във вече създадените, макар и малко на брой общества, които се коренят главно в себичността и интригите между членовете им. С публицистична страст и искрен патриотизъм той зове в края на статията сънародниците да работят всеотдайно за общото добро, за възраждането на България. По паисиевски звучат думите му „Българино, гдето и да си, какъвто и да си, носиш ли българско име, бие ли в жилите ти българска кръв, длъжен си да работиш за общото!“. Според проф Ал. Бурмов именно тази статия на Тодор Запрянов е дала идеята за създаването на Българското общество в Букурещ, чиито дейци „се движеха в рамките и границите, начертани от Запрянов и предпоставиха на новата емигрантска организация същите цели и задачи, които препоръчваше авторът на статията в „Народност“[4].

Другата по-обемна статия на Т. Запрянов „Г -да турколюбци“[5] е написана под формата на обръщение към онези европейски приятели на Турция, които без да познават действителното положение в българските земи или без да обръщат сериозно внимание на нейната политика спрямо подвластните българи, говорят за уж извършените в империята прогресивни реформи и коренни промени. Тук авторът вероятно визира преди всичко Англия и Австро-Унгария, известно е че техните дипломатически представители са били най-отявлените крепители и приятели на Високата порта по онова време. След като заявява своята теза в началото на статията си, Запрянов обективно и последователно излага факти за „варварския и гнусав фанатизъм на турците“. При описанието на техните зверства му е невъзможно да сдържа своя гняв и справедливото си негодувание, та нееднократно прекъсва разказа с възклицания, с иронични въпроси и обръщения към въображаемите си опоненти. Целта на изложението е да обори становището за „образоваността“ на турските управници, да покаже пред света истинския им лик. Авторът обръща особено внимание и на асимилаторската политика спрямо българите и някогашните жестоки начини на тяхното потурчване.

Във връзка със статията е и дописката от 21 ноември 1867 г. , „Г-да турколюбци“, в която Т. Запрянов отново смъква фалшивото лустро на „прочутото Митхадпашово преобразование“ и показва незавидната участ на българите. Към темата се отнася и дописката озаглавена „Бал. в Русе“[6], където авторът хвали русенските младежи, че са организирали много добре бал в полза на новооснованото си читалище. След това пак намира повод да разобличи „образоваността“ и „европейското“ поведение на турците като заключава: „нека турколюбците гледат и се наслаждават от прехубавото поведение на своите ученици, но желателно би било да не викат отдалеч, но да дойдат и се поставят между своите любимци в такова отношение, в каквото се намират българите и тогава навярно друга песня ни биха запели“.

Четири от дописките на Тодор Запрянов не са подписани с инициалите Б. З., както всички останали, а с псевдонима „Лъв“, който се появява най-напред в брой 26 на “Народност“ от 20 април 1868 г. В първите три отново се описват турски безчинства, извършени в Русенско, Ловешко и Разградско. Те са автентичен документ за издевателствата над българското население. В посочените селища издевателствата са дело на турски разбойници, но и на редовна войска, която вместо да защитава мирните български жители ги ограбва и от страна на някои самозабравили се управници. В дописките се разказва и за стихийния все още протест на българите, които постепенно осъзнават правата и националното си достойнство, не остават покорни и равнодушни пред насилията. Тук в повечето случаи авторът използва разкази на уж случайни пътници, дошли от „отсреща“, които споделят видяното в Турско, а по-рядко изявява собствените си пристрастия, но все пак не пропуща да вдъхне кураж на своите съотечественици, да ги призове на още по-действена съпротива.

Ботевата алтернатива за свобода или смърт юнашка е заявена тук от Запрянов, макар и не в стихове, но ясно и категорично с думите: „Българи! Вие виждате, че сте останали без никаква помощ. Виждате добре, че със стоене със сгънати ръце никой няма да избави имотите ви, сепнете се и грабнете кой каквото има - брадва, пушка, коса, та или смърт веднъж за всегда или свобода!“ Разбира се, макар и да е близко, времето на общата, организирана революционна борба все още не е дошло, но словото и обществената дейност на гюргевския главен български учител Тодор Запрянов ни дават основание да го определим като един от най-пламенните ѝ пропагандатори.

Четвъртата дописка, подписана с псевдонима на Запрянов, която е всъщност и последната му публикация в „Народност“, информира за бунтовническите действия на Хаджидимитровата чета, преминала Дунава в началото на юли 1868 г. Верен на стила си, дописникът най-напред въвежда читателя в обстановката като говори за усилията на турското правителство да омаловажи значимостта на този революционен акт на българите и за това въпреки тези усилия, които са „една маска или един прах, с който се стараят да напрашат очите на образований свят“[7], бунтът продължава и все повече се разраства. След това той преминава към описание на конкретните победни сражения, които е водила четата, посочва цифрови данни за убити и пленени башибозуци и редовни турски войници и офицери, за завзети от въстаниците оръжие и боеприпаси. Със съзнанието за историческата роля на тази малка българска революция в очите на Европа, Т. Запрянов всячески се старае да възвеличи подвига на българските герои, да продължи и засили доколкото е възможно политическия резонанс на събитието. Обяснимо е пристрастието му към съдбата на четата, която хвърля в тревога и панически страх турската власт. С мнозина от четниците, в това число и със самите ХаджиДимитър и Стефан Караджа той се е познавал лично, а сигурно е бил и в течение на подготовката за организирането на четата. И макар вероятно да е знаел за гибелта на Хаджи Димитър, който загива на 18 юли, и за разгрома на четата, защото оттогава до 9 август, когато е написана дописката (публикувана на 18-ти) са минали повече от двадесет дни, Запрянов не допуща в публикуваното да се прокрадне колебание относно успешния изход на българското въстание. Наистина той споменава за дванадесет четници, докарани в Русе, обаче хванати „не в бой, а в една воденица, гдето били оставени да се лекуват, защото били ранени“[8]. И така в крайна сметка тази кратка, но оптимистична дописка на Тодор Запрянов сигурно също допринася за прославата на подвига, извършен от четата на Хаджи Димитьр и Стефан Караджа, за легендарното им безсмъртие.

Една друга тема, която категорично се налага на вниманието ни в тодорзапряновите дописки в „Народност“, е темата за текущите българо-сръбски отношения от края на 1867 и началото на 1868 г. Тя започва още с първата му публикация в брой 2-ри на вестника. По това време великосръбските и панславянските руски интереси се преплитат на Балканите и в частност по отношение на българите, което намира ярко отражение както в сръбския, така и в руския периодичен печат. Нашата революционна емиграция е раздвоена и няма единно становище по въпроса за бъдещето на поробената ни родина. За мнозина идеята, проповядвана от сръбското правителство, за могъща югославянска държава на Балканите е примамлива и желана, за други тя изглежда опасна, трети я възприемат донякъде, само като средство за извоюване свободата на България. От друга страна Русия би имала интерес да съществува такава държава, но под нейно покровителство, а не независима или с решаващо сръбско влияние в нея. Разбира се, демократичните сили и в Русия, и в Сърбия нямат нишо общо с великодържавническите стремежи на своите правителства и открито поддържат идеята за свободни и политически независими, самостоятелни държави на южните славяни. По онова време българската интелигенция, както вече споменахме, е все още неорганизирана и с недоизяснена идейно-политическа платформа. Раковски е вече покойник и липсва обединяваща фигура сред нашата емиграция. Любен Каравелов разочарован е напуснал Русия, живее в Белград и дружи с българските ученици и студенти и със сръбски прогресивни интелигенти. Ботев е вече в Румъния, работи в печатницата на Дядо Паничков и се движи в средите на браилските хъшове. Левски още не се е наложил като вожд на националната ревощоция. В Букурещ е седалището на

Тайния български централен комитет, но той се опитва да наложи идеята за дуализъм с известния си Мемоар до султана.

И ето в тази объркана и разнопосочна политическа обстановка от Гюргево се чува гласът на учителя Тодор Запрянов, който безпощадно разобличава и клейми великосръбските антибългарски стремежи. Така всъщност започва сътрудничеството във в „Народност". Най-напред там се появява негово писмо до редакцията[9] по повод на един адрес в сръбския в. „Световид" от страна на някакъв „Български отбор" до черногорците, в който според Запрянов се съдържали противобългарски идеи. Писмото отначало е било изпратено до редактора на „Световид" А. Андрич, а след като там отказват да го публикуват, както става ясно от една по-късна дописка с дата 14 ноем. 1867 г., авторът го предлага на „Народност". Това е началото на тодорзапряновата полемика със „Световид", в която се намесват и други сръбски вестници. По този неблаговиден спор, в който и двете страни си разменят груби нападки, взема отношение и Любен Каравелов със статията си „Сърби, българи, българският вестник „Народност" и хърватският „Позор"[10]. Той се опитва да приключи спора и да помири спорещите като посочва и благородните им подбуди, и грешките им, които водят до крайности, като пише: „В 156 брой на „Позор" излезе дописка от Дунава, насочена срещу „Народност" и г. Запрянов, обаче и дописникът изпада в същата такава крайност в каквато и г. Запрянов. Той казва, че „Народност", не е нищо друго освен френски орган, а г. Запрянов - турски шпионин. Познавайки както г. Запрянова, така и редактора на „Народност", мога смело да кажа, че дописникът на „Позор" лъже и че хвърля върху човека необоснована, клевета"[11].

Като разгръщаме днес страниците на „Народност" ние също можем да възприемем тази каравелова позиция по отношение на Т.Запрянов, защото, както в първата си публикация, така и в другите, в които защитава българската кауза от домогванията на сръбския шовинизъм, Запрянов проявява искрена, синовна загриженост за съдбата на своето отечество. Но може би в полемичната си разгорещеност до известна степен преувеличава сръбската опасност. Все пак дописките му несъмнено са оказали своето влияние върху общественото мнение в емигрантските среди и сред българската интелигенция в родината. Тезата за близостта и единението на автора с народа, обоснована в една от дописките с неговия селски произход, с това, че мизерува рамо до рамо с братята си в чужбина и се труди за общото добро, не може да не накара българите да му признаят правото да защитава техните интереси. Заслужава уважение и старанието на Т. Запрянов непрекъснато да изтъква славното и героично минало на България като основа и стимул за патриотична гордост, за вяра в светлото бъдеще на нашия народ, който е вече „сънал себе си" и иска своята свобода, проникнат от напредничавите идеи на новото време. Нямаме основание да обвиняваме гюргевския дописник на „Народност" и в национализъм, защото той неведнъж изтъква, че българите винаги са се жертвали и се жертват за своите братя-славяни, че техните чувства към тях са като „чувства на два от една майка родени брата, като на два искрени приятеля, които дават „живота си един за друг"[12] и че егоизмът и себичността спрямо другите славянски народи са въобще неприсъщи на българския характер. Същевременно Т. Запрянов винаги напомня, че ,,югославянството само тогава ще бъде здраво и трайно, когато вси по-главни славянски племена си завардят своята собствена самостоятелност - и язик и помежду си бъдат свързани с един тесен, за вси изгоден съюз"[13]. .В дописката си от 16 дек. 1867 г. Тодор Запрянов приветства съществуването на двата български емигрантски вестника „Народност" и „Дунавска зора"[14]. Той сочи родолюбивите им цели, но отправя и една забележка към редакцията на „Народност", отнасяща се до това, че в една от точките на публикувания мемоар, в който се предлага създаването на автономна българска държава под върховното управление на султана, се казва, че общият законник ще бъде само на турски и на френски език. Дописникът призовава вестника да поправи тази грешка, която наскърбява „сърцето на българский народ". Дали българите нямат свой язык и са длъжни да се заемат с чужд? Или техният е неспособен да изрази правото?" - пита Запрянов и макар по същество да приема идеите на Мемоара, той категорично възразява против пренебрегването на родния ни език. Разбира се, много скоро става ясно, че с подобни мемоари и с миролюбиви средства няма да бъдат извоювани правата и свободата на българите, но за момента този акт на Тайния български централен комитет все пак е криел известни надежди, които се оказват съвсем илюзорни.

В същия брой на „Народност", където е поместена дописката, има и друга статия на Т. Запрянов, в която той разобличава предателската роля на фанариотското духовенство и на гърците въобще спрямо българските интереси, както и на антибългарските домогвания на сърбите, като отново ги противопоставя на жертвоготовността и безкористието на българския народ.

Една голяма статия в бр.19 на „Народност" Т. Запрянов посвещава на взаимоотношенията между бедните и богатите българи в Румъния, на техния дълг към отечеството, който според него се състои в това, че едните дават физическата сила, с която би се сдобила свободата, а другите - материалната. Той счита, че както човечеството, така и всеки народ се дели на бедни и богати, но те трябва взаимно да се подпомагат и призовава всички да обичат отечеството си не само на думи, но и на дело, за да се постигне заветната цел на освобождението. Критиката на дописника е директно насочена срещу богатите букурещки българи, у които патриотизмът съвсем не е заговорил така, както у бездомните хъшове. В това според него е и главната причина, поради която „нашите народни работи не вървят напред, нямат успех, нямат спор“[15]. От тази, както и от другите статии на Запрянов става ясно, че по онова време, той все още не е узрял, за да възприеме и прозорливо да изрази идеята за близката революция, трудно успява да надмогне просветителските си позиции. Въпреки това с твърда увереност и публично той изразява несъгласието си с действителността, ратува за по-щастливо бъдеще на своите сънародници, вярва в него, търси и посочва, според силите си, пътищата за освобождението и всестранния напредък на своя народ. Призивът му „Да бъдем вси съгласни и готови за часа, в който би ни повикал златогривий наш лъв да отмъстим на тиранина!“[16] тогава звучи на пръв поглед без отзив. Но след помалко от десетилетие той ще бъде подет и с нова сила, когато народът ни тръгне към кървавия празник на Априлското въстание, и сетне бъде увлечен в победния устрем на Руско-турската освободителна война.

Тодор Запрянов изпраща в „Народност“ още две дописки. В едната, говори за съвременното значение на търговията и за невъзможността тя да се развива добре в пределите на Османската империя поради различни ограничения. В другата, съобщава, че Австрия ѝ е предоставила на разположение на Турция някои от своите дунавски кораби, а турците са забранили на тях да се пътува с оръжие[17]. На неговото перо вероятно принадлежат и двете неподписани дописки от Гюргево, съответно в бр. 18 и бр. 34 на вестника, чиито стил и даже отделни изрази съвпадат със стила и езика на останалите му публикации.

Значимо и интересно свидетелство за обществената активност на Тодор Запрянов в годините на учителствуването му в Гюргевското българско училище е и неговото слово по случай празника на славянските просветители Кирил и Методий, произнесено на 11 май 1868 г. и публикувано в бр. 29 от 18 май на „Народност“. След като припомня с гордост и вдъхновение приноса на първоучителите за културния възход на славянството и факта, че отскоро техният ден е всеобщ празник, той отново обръща внимание на тежката участ на българския народ и призовава братята си да заработят още по-всеотдайно за своето освобождение. Т. Запрянов изтъква причините за „теглото на милия ни народ“, отбелязва благоприятните условия за народополезна дейност в Румъния, издига глас за дружни и безкористни усилия в името на българската свобода. В неговото слово, произнесено пред гюргевската българска общественост и румънските гости на официалния празник, личи искрена загриженост и болка за съдбата на България, за това, че чедата ѝ са разединени, че премахването на чуждото владичество не е за всички съкровена цел и съдбовна необходимост.

В брой 21 на „Народност" от 10 март 1868 г. ще открием и един „протест", подписан от Тодор Запрянов, в който той отрича обвинението, отправено му от букурещкия търговец хаджи Атанас Михайлов, за това, че уж бил изпратил до редакцията на официозния руски в."Московские ведомости" своя дописка с антибългарско съдържание и идеи - враждебни на българските интереси. Вестникът отказал да я публикува и я изпратил на руския консул в Букурещ, за да издири автора ѝ. Конкретни данни за съдържанието на дописката не се посочват. Запрянов категорично възразява против верността на казаното от А. Михайлов. Редакцията на в. „Народност" в своя коментар по този повод подкрепя Запрянов, като изтъква народополезната му дейност, посочва, че е имал право да протестира след като честта му е била засегната и приключва спора заключавайки, че подобни конфликти между българите са нежелателни и вредят на общата кауза. В подкрепа на Т. Запрянов междувременно се изказва и Райко Жинзифов, чиито „две слова поради протеста на Господина Запрянова" , изпратени от Москва, са публикувани в брой 27 на „Народност" от 27 април 1868 г. Жинзифов заявява, че в продължение на седем години Запрянов „не е пращал в „Московския ведомости" ни едно слово" и ние имаме основание да му вярваме, тъй като той е един от редакторите на този вестник.

Всичко казано дотук в общи линии изчерпва темата за сътрудничеството на Т. Запрянов във в. „Народност" - красноречиво свидетелство за таланта му на публицист, за обществената му ангажираност, която му дава правото да бъде „глас и съвест" на своя народ в един преломен период от националноосвободителното ни движение. Чрез своите повече от двадесет дописки, статии, писма и информации в продължение на по-малко от година, той последователно изразява и убедено защитава патриотичните си позиции, проявява се като искрен и честен родолюбец, възприел и отстояващ с цялата си душа интересите на своя народ. Освен в "Народност" през 1867-1868 г. дописки на Тодор Запрянов се появяват и в славянофилския руски в. „Москва"[18], редактиран от Ив.С. Аксаков и в. „Одесский вестник"[19], орган на Одеската област, който проявява жив интерес и съчувствие към съдбата наюжните славяни.

В края на лятото 1868 г. Запрянов напуска Гюргево и прекъсва за известно време журналистическата си дейност. Около една година след това той е вече в

Браила и според Йордан Иванов[20] започва издаването на сп. „Читалище" - „белетристически или забавителен лист", от който през октомври 1869 г. излизат няколко броя, след което е преименуван на „Пътник". Когато говори за „Читалище", обаче, Й. Иванов цитира едно обявление във в. „Македония"[21], от което можем да заключим, че той самият не е виждал споменатия лист. И тъй като това периодично издание още не е открито не се споменава като реално съществуващо и във всички по-късни справочни изданйя[22], имаме достатъчно основания да допуснем, че то въобще не е съществувало. Още повече, че в брой 46 на споменатия в. „Македония" от 18 октомври 1869 г., в отговор на цитираното от Й. Иванов съобщение, се появява възражение от страна на настоятелите на Българското читалище в Цариград срещу заглавието на запряновото списание, тъй като те вече били известили чрез в. „Право" за своето решение да издават друго с такова заглавие. „При всичкото си прочее горещо желание да види разпространението на различни периодически списания между народа ни, настоятелството ся нахожда за зла чест принудено да отрече на Г-на Запрянова правото да употреби името „Читалище" за название на периодическо списание, което той мисли да издава" - се казва във възражението.

Почти сигурно е, че Т. Запрянов е уважил протеста на цариградските българи, защото на 11 октомври, когато се появява известието за списанието му, той едва ли е бил готов веднага да го даде за печат, а възражението идва броени дни след това. Така той не само отлага издаването на своето списание, но и напуска Браила и отива да живее в Болград.

По този повод в. „Отечество"[23] съобщава: „Т. Запрянов от Браила минал в Болград дето щял да започне да издава неделний си вестник, за който е вече предизвестил. Първият брой на този лист щял да излезе на 10-того февруария." Макар и пет дни по-късно - на 15 февруари 1870 г. излиза първият брой на първия редактиран от Запрянов в. „Пътник". Отпечатан е в печатницата на Централното българско училище. Вестникът има подзаглавие „Лист за книжевност, полезна забава и търовия". Адресът на редакцията е хотел „Клайн" в Болград, където вероятно е живеел и самият Запрянов. Скоро обаче редакторът се премества отново в Браила и там продължава издаването на вестника си, когото печата в печатницата на Дядо Димитър Паничков. От „Пътник" излизат общо 10 броя. Осем от тях днес могат да се видят в НБКМ-БИА - София, а петият и деветият не са запазени. Броевете от 1 до 4 са издадени в Болград, а 6,7,8 и 10 в Браила. Разликата в графичното оформление на заглавката от двата периода е очевидна. Вестникът излиза в осем страници с размер 23x30 см и с по две колони. В долния десен ъгъл на последната страница е записано „редактор-ступанин Б. Запрянов", а в левия ъгъл е посочена печатницата.

От подзаглавието на вестника от програмната статия в първия брой, а и от останалите публикувани в „Пътник" материали се вижда, че изданието има културно-просветна и литературна насоченост. Неговата цел според редактора е да запознава читателите с „най-добрите умствени и изкуствени произведения на просветения свят, с разни нови открития, които човечеството би направило." Поголяма част от статиите са из областта на природните науки, по някои търговски и правни въпроси. Повечето от материалите са отпечатани в отделни рубрики.

Почти във всеки брой се печатат известия за подарени абонаменти от вестника на училища и читалища в градове и села от двете страни на Дунава, съобщения за затрудненото финансово положение на редакцията и призиви за редовно изплащане на таксата от страна на абонатите. Литературната част на вестника съдържа оригинални и преводни работи. Официалните литературни сътрудници на „Пътник", както четем в седмия му брой, са Райко Жинзифов и Васил Попович. Срещаме подпис на друг известен възрожденец - Васил Ст. Берон, който приветства появяването на вестника. Прави впечатление и фактът, че в „Пътник" се печата и повестта на Чарлз Дикенс „Нощ срещу Рождество". „Пътуване от Париж до Ниагарския водопад в Америка". Това е белег на модерния литературен вкус на Запрянов в ония години.

Особено интересна и с твърде съвременно звучене е статията на Тодор Запрянов „За жената", която е една от малкото отделни статии във вестника. В нея той с много аргументи и убедително за тогавашните схващания поставя въпроса за равноправието между мъжа и жената. Отначало разглежда проблема в развитите страни, след което стига до извода, че „и ний българите, за да можем поскоро да се сравним с другите образовани народи трябва да се погрижим подобре за нашите българки; трябва българинът да погледне иначе на жената и да ѝ достави всички ония сгодности, които са потребни за нейното развитие. Иначе ний всякога ще оставаме назад и ако правим успех, то той ще бъде непълен и вместо да вървим към успеха с двата крака, ний само щем куцаме"[24]. В отделни статии на „Пътник" можем да прочетем още и за „историческото развитие на търговията от най-старите времена до днес" /автор В. Христев/, както и за „Роберт Фултон и изнамерването на парахода". В по-голямата част на брой 10 е поместен пълният текст на завещанието на родения през 1802 г. в Свищов Теодор Недялков Миланович, с което той дарява огромно богатство в пари и имоти на Свищовската градска община. Въпреки усилията на редактора и непрекъснатите призиви към абонатите, за които вече споменах, явно финансовите затруднения се оказват непреодолими и в. „Пътник“ прекратява съществуването си на 4 септември 1870 г., когато излиза последният му брой.

Известно е, че след „Пътник“ Тодор Запрянов е издавал за кратко време още два вестника - „Кукуригу[25] и „Петел“[26]. „Кукуригу“ е бил „хумористичен лист“, от който били излезли само 5 броя. За него споменава Василе Христу[27] най-напред в статията си „Едно неизвестно досега изложение на Дядо Паничков“, а след това и в сп. „Балкански преглед“[28].Според Никола Начов пък в. „Кукуригу“ е излизал през 1869 г. под редакцията на Д. П. Войников[29]. Трудно е да се възприеме категорична позиция по отношение на този вестник, тъй като той, както и „Петел“, за съжаление не е позннат на съвременната наука. Във всички случаи обаче е ясно, че това са мимолетни издания с ограничен тираж и не особено значително съдържание. Сведения за „Петел“ черпим отново от цитираната статия на В. Христу, според когото от този вестник са излезли десетина броя в Браила през 1872 г. За „Петел“ споменава и Никола Начов в монографията си „Новобългарската книга и печатното дело у нас от 1806 до 1877 година“.

В крайна сметка казаното за обществената, литературната и просветителската дейност на Тодор Запрянов ни го представя като човек с богата култура и жив интелект, работил всеотдайно и с обич в полза на своя народ, в името на бъдещето. Макар и все още непроучено докрай, неговото творческо дело ни дава основание да го определим като един от немногото български интелигенти през Възраждането, трасирали пътищата на националната ни култура и стимулирало освободителната борба. Със завидната си ерудиция и обществена активност Тодор Запрянов е личност, чийто живот и литературно-публицистично творчество не бива да остават в забвение.

---

[1] Българска възрожденска книжнина. Аналитичен репертоар на българските книги и периодични издания 1806-1878, Т 1 С.1957 с.446

[2] Българска сбирка, кн. 10, 1 дек. 1896, с.979.

[3] Народност, бр. 29-30, 18,28 май 1868.

[4] Пак там.

[5] Народност, бр.4 и 5, 11 и 17 ноемв.1867.

[6] Народност, бр.7, 25 ноемв. 1867.

[7] Народност, бр. 37, 18 авг.1868.

[8] Пак там.

[9] Народност, бр.2, 27 окт. 1867.

[10] Застава, бр.25, 28, 28.март, 7 апр.. 1868.

[11] Пак там

[12] Пак там

[13] Пак там

[14] Българска възрожденска книжнина ..., с.447

[15] Народност, бр.19, 23 февр.1868г.

[16] Пак там.

[17] Димов, Н.,Нанчев,Й. ТодорЗапрянов. Живот и дело 1836-1879 С.,1986 с.28.

[18] Български автори в руския периодичен печат. Т 1 С.. 1982 с. 9.

[19] Пак там, с.17.

[20] Иванов, Й. Български периодичен печат, кн.2, 107-110

[21] Македония, бр.44, 11 окт.1869 : „Читалището ще се старае да запознава Българите с по добри романи, повести, стихотворения; с пътешествия по разни страни на света, с нравите обичаите на народите, с разни занимателни разкази, с изнамервания, каквито би направил учения свят отнасящи се до науката и изкуството.Политически членове ще бъдат съвсем изключени.

[22] С изключение на изследването на Ст. Стойков „Предосвобожденски периодичен печат " С. 1939 в което пише, че от „Читалище"- „белетристически или забавителен лист", са излезли 6 броя, но без други обяснения или посочване на източник, което ни кара да мислим, че се влияе от цитираното от Й.Иванов.

[23] Отечество, бр.29, 13 февр.1870.

[24] Пътник, бр.1, 15 февр. 1870.

[25] Българска възрожденска книжнина ... , с.454.

[26] Пак там с.456.

[27] Литературен глас, бр.598, 2 юни 1943.

[28] Заглавието на статията е „Българският печат в Румъния преди Освобождението.".

[29] Начов, Н. Дядо Хаджи Паничков. - Сборник Калоферска дружба, Кн.2, С., 1924, с.76.

TODOR ZAPRIANOV'S JOURNALIST ACTIVITY

Nedyalko Dimov

Todor Zaprianov is still insufficiently recognized and appreciated not only as educationalist, revolutionary and public figure but also as a writer. Certainly, his acts as a journalist and translator are well known but the time remoteness as well as the fact that they are carried out mainly in Romania make the records too scarce. May be that is the reason why to this time we don't have an individual publication that clarifies, analyzes and classifies the writing deeds of Todor Zaprianov, a journalist possessing a clever and relentless pen for the enemies of Bulgaria.

The first systematic acts Todor Zaprianov made as a journalist were done on the pages of the Bulgarian Newspaper „Nationality" published in Bucharest where he was an active collaborator. In his articles Zaprianov defended his position with well grounded arguments, proved his theses from various aspects, defended the Bulgarian cause with intellect and knowledge, with ardour and patriotism and fought for the well-being of his fellow countrymen. Zaprianov's merit is that he is one of the first writers who publicly declared that the yoke is already unbearable.

In the beginning of 1870s the first issue of the edited by Zaprianov Newspaper „Traveller" was published. The newspaper had the subtitle „Paper for literature, useful fun and trade". A special interest must be paid to the article of Todor Zaprianov „For the woman" that has a quite contemporary meaning and in which he by way of using a lot of arguments and very persuasively raised the question of the equality between men and women.

Besides being a very talented publicist and editor of his own periodic editions Todor Zaprianov is also one of first Bulgarian translators during the Renaissance.

All in all, Todor Zaprianov's whole public, literary and educational activities present him as a man with rich culture and live intellect that worked dedicatedly and with love for the wellbeing of his people and in the name of the future.

ПЕРИОДИЧНИЯТ ПЕЧАТ ПРЕЗ ВЪЗРАЖДАНЕТО ЗА ПРОСВЕТНОТО И ЧИТАЛИЩНОТО ДЕЛО В БУРГАСКИЯ КРАЙ (ПО МАТЕРИАЛИ ОТ ФОНДА НА РИМ - БУРГАС)

Радка Ханджиева

Периодичният печат през Възраждането е важен фактор във формирането на българската нация. В средата на XIX в., когато започват да излизат първото списание „Любословие" и първият български в. „Български орел" на Иван Богоров, до Освобождението периодичните издания достигат до 107, а професията вестникари упражняват 133-ма души. Възрожденските вестници се печатат в 16 селища, като най-много от тях в Цариград- в. „Македония" и „Гайда" на П.Р.Славейков, „Право" и „Век" на М. Балабанов, „България" на Драган Цанков, в. „Турция", „Източно време" и др. По това време Бургас се посочва в различни географски и исторически справочници между 4 000 - 5 000 жители.[1] Броят им е същият и в третата четвърт на XIX в., когато населението икономически се замогва. Откриват се българско училище и читалище, турските къщи са 500, а българските 200 - 300.

Гърцизмът по Черноморието до 60-те години на XIX в. се разпространява бързо поради липсата на българска църква и училище. В пътепис от 1869 г. на страниците на в."Македония" по красноречив начин е изложено социалното, демографското и духовното състояние на Бургас , в които се крият причините за по-бавните процеси при откриването на българското училище и читалище.:„Като ходях тъй из града и гледах дойде ми дори да заплача от жалост, като си помислях за нашата глупост и некадърност. Бургас казвам, град на Черното море, изходна точка на всичка Тракия между Балкана и Едирне, Бургас заобиколен от чисто български села, да няма вътре нито един влиятелен българин! Главната житна търговия в ръцете на гърците, главните здания и първите места в ръцете пак на гърците, най-значителната комисионна пак у тях; ...Ако оставим настрани най-пробилната търговия с жита и погледнем по-долу за манифактурата и другите занаяти ще ги намерим всички у евреите и татарите хора, които вчера са дошли в Бургас. Колкото бакале все погърчени българе, а ако има някои открити българи то с малко едно изключение, те са почти всички кожухари и абаджии, които от сутрин до вечер, като се наведат над иглата, та нямат време да си повдигнат очите и да видят какво се върши наоколо им, уж все работят и пак от всичката им работа пак нищо полза."[2]

По думите на тогавашен съвременник истинските гръцки семейства в Бургас са 2-3 от по-стари времена /XVII-XVIII в./ преселени от Анхиало, Месемврия и 20-30 пристигнали от Гърция и Егейските острови, свързани с черноморската търговия.[3]

Пристигащите от вътрешността на страната българи занаятчии и търговски посредници впоследствие създават семейства, свързвайки се с гръцките и попадайки в тази среда, те бързо забравят родното слово, някои не след много време губят своята идентичност. По-различен е случаят с две известни личности на Бургас, радетели и създатели на българската община-Димитър Бракалов от Калофер се жени за единствената дъщеря на богатия търговец житар Димитракопуло от континентална Гърция; Сава х. Дечев от Стара Загора, комисионер в Бургас, е женен също за гъркиня от Созопол.

Навлизането на периодичния печат в гр. Бургас в периода на Възраждането става чрез новосъзданото читалище и от уважавани търговци и занаятчии: на в. „България" и в. „Съветник" съдейства Коста Райков, на в. „Право"- Сава х. Дечов. В Бургаския край по това време се получават и в. „Цариградски вестник" /1848-1862г./ възрожденското ни периодично издание с най-дълъг живот, също в. „Македония"/1866-1872г./, в. „Турция" и др. На страниците на възрожденския периодичен печат се поместват кореспонденции, дописки от много селища, в които се засягат важни събития от стопанския, обществено-политически и културен живот, както църковно-националните противоречия, учебното и читалищно дело.

Възрожденските вестници, които се съхраняват във фонда на Регионалния исторически музей Бургас, съдържат разнообразна информация. Повечето от подвързаните вестници са непълни течения от вестниците „Право“, „Македония“,“Турция“, „Цариградски вестник“, „Напредък“, „Век“, „Източно време“. На техните страници намират място кореспонденции за усилията и борбите покрай откриването на български училища в Бургас, Карнобат, Айтос и Малко Търново.

Откритото българско училище в Бургас скоро става не само образователен, но и книжовен център. Училищните настоятели, които често са и църковни настоятели, спомагат като радетели и за разпространението на книгите и периодичния печат. Те са посредници между издателя и читателя, записват абонатите и разпращат вестниците и списанията.

Промяната в отношението към периодичния печат е регистрирана от в. „Право“ /1869-1873/. „Тук в Бургас, както у българите, тъй и у гърците се приемат по някой брой вестници“[4]. Известните тук разпространители са Рали х. Мавридов и Койчо Райков - представител на търговците-джелепи в бургаската община, който заедно с Теохар Хр. Папазоглу е настоятел на в. „Съветник“ /1863-1865/, от този вестник в Бургас през 1863 г. се получават 65 екземпляра. Райков и Папазоглу са настоятели и на в. „България“, от който през 1859 г. са получени 63 броя. Фердинанд х. Дечев е настоятел на в. „Македония“ и осигурява 65 броя от в. „Право“ за 1870 г. В брой 13 на в. „Право“[5] от 9 юни 1873 г. се съобщава за изказаната благодарност от училищните настоятели Ненко Т. Папазоглу и Васил Ненов за подаръка от Станчо Д. Увалиев - едногодишно течение на списание „Читалище“, на в. „Право“ и в. „Турция“ с посредничеството на Петър Христович.

Ненко Папазоглу е собственик на хан и гостилница в Бургас, където се събират българите и се получават всички известия и вестници от Цариград, става размяната на мисли по българските църковни и просветни борби.[6]

На страниците на в. „Македония“... се излага информация от местните жители в гр. Айтос за събуждането на българщината от няколко сънародници от вътрешността на страната: „Ние , Орловчани, много години сме стояли в мрак и не сме знаяли нищо от света, защото гръцката злоба ни беше лишила от народността си, та бяхме изгубили от очи светлите слънчеви зари и робувахме на фанариотите“[7] А главната причина според дописниците на в. „Македония“ за това състояние е смесеният народностен състав: "В подозрение знаят Айтос е един град размесен с разни народности - българи, турци, ерменци, евреи, гърци и цинцари - странни някакви морски гърци." Тук се заселва Господин Димов Бъчваров от с. Медвен, поканен от българската общност. В дописка до в. „Македония" се казва: "Откак е стъпил тук учителят ни Господин Димов, мъж старателен и ревностен, просвещението и напредъка на българщината както в самия град, тъй и наоколо по селата вървят напред. Като стоя в продължение на една година срещна многобройни интриги и на лукавите неколцина преселници цинцари, най-после дойде честития ден да ся признаят неговите неуморими трудове, и да възтържествува българското учение "над скапания гърцизъм."[8]

По сведения от периодичния възрожденски печат през 1869 г. в Айтос /Орловец/ се открива читалище с инициатори местните учители. Съобщение за възникването поместват в. „Право", „Македония", „Напредък" и „Турция." През ноември в. „Македония"[9] отбелязва приноса преди всичко на учителя Господин Димов. Въпреки създаваните му спънки той въвежда българския език в училището. След провеждането на годишните изпити гражданството взема решение да се „съгради ново училище за класовете и си съставим читалище, в което да приимаме всичките издаваеми на болгарски език вестници. Взема се решение и за заграждане със зид черквата. Предприемчивостта на българите в Айтос предполага създаването на читалището, което не се е забавило.[10] Развитието на духовния живот с откриването на българско училище и читалище променят основно атмосферата в града. Само до преди година той приличал на гръцки град, тук-там се чували разговори „по жаргоните /развалените езици/ арнаутския, влашкия и гръцкия язик. Но днес напротив тези, които се тънчееха да приказват горните язици, за голяма радост ся признаха и изповядаха, че са чисто българи и ся прибраха в недрата на българщината, а колкото за остатъка от гъркоманията тя вече ся изпроводи."[11] В броя си от 6 октомври 1870 г. в. „Македония" отпечатва дописка за укрепване на училищата, в която се благодари за направените на читалището подаръци. Във в. „Право" чрез дописка в следващата 1871 г. се изразява общото задоволство от откриването на първата българска община и читалище.[12] В началото на 1872 г. отново във в. „Право" учителят Йови Воденичаров прави преглед на дейността на читалището в последните 3 години, като отбелязва, че "са извършели доста работи достойни за похвала" Най-големи заслуги имат онези, на които „в ръцете е било управлението на обществените работи и са работели присърце"[13] „На 30 януари - пише Воденичаров , стана освещаването на новонаправеното мъжко училище, след което се прегледаха сметките на настоятелите, отвори се лист за събиране на волни помощи и в продължение на 4 часа се събраха 17 000 гроша само от мене познати лица... На 10 февруари младежите си отвориха Читалище под име „Избавител", което брои досега 81 членове. Целта му е: 1. Доставяне вестници и периодични списания за прочитане. 2. Спомагане в училищни и ученически нужди. 3. Отваряне училища по селата. Ето цел най-добра от всяка друга , колкото за в сегашните времена."[14] Сведенията за откриването на читалището в тази дописка се разминават с тези във в. „Македония", където за година на откриването на читалището се посочва 1872 г. В една по-късна дописка на в. „Напредък" , бр. 50 от 1875 г., се обобщава: „Предначинателите на възраждането на българщината в този градец /Айтос/ са извършили от 1868 г. до днес таквиз работи, които стоят по-горе от всяка похвала". А за читалището се отбелязва, че е създадено през 1872 г. „Читалището ни се състави на 1872 г. и първата му грижа бе да отваря училища по селата..."[15]

Първо сведение за затваряне на читалището се появява във в. „Турция" от 20 юли 1873 г. В рубриката разни новини е посочено, че „Читалището се затвори от двама трима уж чорбаджии, уж българи.Същата орисница щяла да сполети и училището."[16] От последната хронология на съобщенията в печата за откриването на българското училище и читалище в Айтос можем да направим следния извод: Възрожденската преса успява да отрази емоционалното състояние на българите при създаването на тези важни институции - опори на българския дух. Но подведени в някои случаи от емоциите, дописниците правят грешки в точната датировка на събитията. Затова за изследователите е необходима информация поне от два допълнителни източника за уточняване времето, когато се е случило дадено събитие.

Сведения за процесите в българското общество в Карнобат в борбата му за създаване на българско училище и читалище намираме в кореспонденциите до в. „Право" и в. „Македония"

В бр. 77 от 1870 г. на в. „Македония" има информация за радушното посрещане на негово преосвещенство Доротей Софийски в местното българско училище със слово на учителя В. Атанасов, с благодарност „за деятелността и старанието за нареждането на обществото и Читалището."[17] На следващата 1871 г. дописникът от Карнобат съобщава за направения финансов отчет за работата на читалището и посочва дарителите му. В обръщение до П. Р. Славейков се казва: „Както всички хора и ние си имаме Читалище добре наредено от две години насам. Капиталите му възлизат на 18 000 гроша, а разходните лихви са за подаръци на сиромашките деца

- книжки и за читалищни вещи. Читалищното настоятелство изказва благодарност за подаръците от Браила на Г. К. С. Костович и Иванчо С. Момчилов за едно течение на сп. „Училище", на Г. К. С. Налбантов за едно течение на „Периодическо списание на Българското книжовно дружество" от Браила и на Г. Д. Станчев за едно течение от в. „Македония"[18]**.** Отново за дарение се дава информация на страниците на в. „Право" от 17 април 1872 г. Георги Николов завещава „вечно на българското училище хана си с цялото оборудване с два казана, от чийто приходи да се подържат бедните деца в училището", оценени за 5-6 000 гроша.[19]

През следващата 1872 г. съгласието между гражданите в Карнобат е налице и дописникът на в. „Право" с гордост заявява, че „гражданите стари и млади, събрани в читалищната стая, обсъждат как да помогнат на Екзархията и това му дава самочувствието „където и да отидех все се хвалех."[20] Тази радост се оказва за кратко, след второто си посещение в града той вече е дълбоко разочарован от разделението на хората на два лагера, с което ще съсипят училището си. Главен виновник за това е поп Димитър, по-рано прогонен от Карнобат, не след дълго завърнал се като главен „разстроител на училището и читалището", незабравяйки да отбележи, че „това той извършил и в Бургас с българското общество"

За историците информацията от възрожденската преса, може да се каже, е от първа ръка като автентичност, но винаги трябва да се съпоставя и с други извори.Тя не само отразява процесите на формиране на българското съзнание чрез просветата и дейността на читалищата

За Малко Търново на страниците на в. „Македония" от 1871 г. е отразено наличието на килийно училище.[21] Въвеждането на светското образование е отразено във в. „Право" от 1870 г., когато в Малко Търново пристига от Лозенград учителят Тодор Милков. Учениците при него достигат до 150 и разделени вече в класове започват да изучават Българска граматика, История, Землеописание, Анатомия, Катехизис, Числителница и турски език. В дописка до в. „Право един млад малко търновец пише за проведения годишен изпит от новатора учител следното: „Това изпитание подбуди и вдъхнови ревност на жените в науката"[22]. Това довежда до откриването на девическо училище само след 3 години от проведения изпит. В дописка до в. „Право" намират място по-дребни проблеми около организацията на преподаването и отношението на различните прослойки от населението на М. Търново. В дописка от 25 август 1871 г. от М.Търново учителят Тодор Милков призовава "да обединят усилията си местните активисти и поради невъзможността да открият девическо училище да изпратят в някое благодетелно женско дружество едно-две девойчета, за да бъдат обучени за бъдещи учителки“[23]. От дописките от това малко селище може да се съди и за проявяваната дипломатичност от страна на българите към управляващите в лицето на мюдюрина Абдулах-ага, поканен да присъства на проведения изпит по Петровден. Доволен от отличните отговори на учениците по български и турски език той се разпорежда да се приготви угощение за учениците и учителя им Т. Милков. Завършвайки дописката си, П. Калканджиев и Ефтим Василев възкликват: „Да живеят такива великодушни царски чиновници“[24]

На страниците на възрожденския периодичен печат се изявяват като дописници от Малко Търново учителите и преминаващите през селището пътници. Един от тях е Тодор Милков, радетел за българско училище и читалище, новатор в образованието в района. Въпреки голямото желание да се открие девическо училище тук се намесват свещениците с тяхното догматично схващане за мястото на жената. То е отразено в дописка до в. „Право“ от 1872 г. „...като потегли събранието към училището един от „умните“ свещеници се остава надире, като се спрява пред женский пол с наперена ръка и клатене на глава , казва му: "Вий женски надире да не присъствате в училището, че,... то не е ваша работа, върви си гледайте вретеното.“[25] Проследявайки частичната информация, отразена на страниците на възрожденския печат за просветата и читалищата в Бургаския край - по запазените непълни течения от оригинални вестници от този период , съхранени във фонда на РИМ Бургас , можем да направим следното заключение: Като оригинални извори, отразяващи една отдалечена епоха и съдържащи сведения за процесите в Бургаския регион, те са от първостепенно значение, но с условие да бъдат съпоставяни и с документални извори по тази тематика. При ползването им за научни изследвания е необходимо да бъдат допълвани с информация от пълните течения на възрожденските вестници.

---

[1] Тонев, В Българското Черноморие през Възраждането, 1995, С., с. 50

[2] Македония, г. III, бр. 42 от 3 окт. 1869

[3] Тонев, В Цит. съч., с. 60

[4] Право, г. VII. Бр. 30 от 2 окт. 1872

[5] Пак там, г. VIII, бр. 6 от 9 юни 1873

[6] Пак там, г. VIII, бр. 13 от 21 юни 1873

[7] Македония, г. III бр. 50 от 1 ноем. 1869

[8] Пак там, г. II, бр. 36 от 3 авг. 1868

[9] Пак там, г. III, бр. 50 от 1 ноем. 1869

[10] Пак там
[11] Пак там
[12] Право, г. VI, бр, 41, от. 20 дек. 1871
[13] Пак там, г. VII, бр. 47 от 6 февр. 1872
[14] Пак там, г. VI, бр. 52 от 6 март 1871
[15] Напредък, г. IX, бр. 50 от 11 ноем. 1875
[16] Турция, г. IX, бр. 20 от 20 юли 1873
[17] Македония, г. IV, бр. 77 от 1 септ. 1870
[18] Пак там, г. V, бр.19 от 17 апр.1871
[19] Право, г. VII, бр. 6 от 17 апр.1872
[20] Пак там, г. VIII, бр.8 от 4 май 1873
[21] Македония, г. V, бр.31 от 3 юли 1871
[22] Право, г. VI, бр. 17 от 19 юли 1870
[23] Пак там, г. VI, бр. 28 от 14 септ. 1871
[24] Пак там, г. VII, бр. 20 от 24 юли 1872
[25] Пак там, г. VII, бр. 15 от 19 юни 1872

THE BULGARIAN NATIONAL REVIVAL PERIODICAL PRESS - ABOUT THE EDUCATIONAL AND LIBRARY WORK IN THE REGION OF BURGAS (ACCORDING TO MATERIALS FROM THE STOCK OF THE REGIONAL MUSEUM OF HISTORY - BURGAS)

Radka Handjieva

In the scientific article analysis is made of the information published in the periodicals of the Bulgarian national revival, about the struggles of Bulgarian people for spiritual renaissance, on opening of Bulgarian schools and library clubs in the towns of Aytos, Bourgas, Malko Tarnovo and Karnobat. The dissemination of periodicals and the endowment of native Bulgarian on organization of Library Clubs are covered in the preserved ingenious newspapers of the Bulgarian national revival, kept in the stock of Bourgas Regional Historical Museum.

РАЗПРОСТРАНЕНИЕ НА БЪЛГАРСКИ ПЕРИОДИЧНИ ИЗДАНИЯ ВЪВ ВРАЧАНСКИЯ КРАЙ ПРЕЗ ВЪЗРАЖДАНЕТО ЧРЕЗ СПОМОЩЕСТВОВАТЕЛСТВОТО

Валерия Тарашоева

Родоначалникът на българската националноосвободителна доктрина Георги Стойков Раковски обуславя три фактора за възраждането на България „черков[а], училище и печат (преса)“[1]. Враца има съществен принос и в трите от посочените предпоставки.

Без да навлизам в подробности, само ще припомня, че градът „държи палмата на първенството по повдигане на църковния въпрос“, че още в 1822 г. в него се открива светско училище, а в началото на българското книгопечатане стои славяно-българската типография „Трудолюбива пчела“, основана в Цариград през 1842 г. от многозаслужилия за българщината и тясно свързан с Враца сръбски книжовник и просветител Константин Огнянович[2]. В изпълнение на намерението си да издава освен книги и „друго нещо, щото да послужи на болгарскому роду на особна полза“, той отпечатва „Календар за 1843 г.“ и „Забавник“ през 1845 и 1846 г., а за кратко време в 1846 г., под негова редакция излиза и вестник „Новина българска“. Заслугите му, обаче, остават недооценени и малко известни сред широката българска общественост.

Един от способите, допринесъл в голяма степен за напредъка на българския възрожденски печат, е системата на спомоществователството (предварителното набиране на средства от бъдещите читатели), приложена за първи път от св. Софроний Врачански в самото начало на XIX в. при отпечатването на „Неделника“.

От Врачанския край 38 селища, сред които и Черепишкият манастир, спомагат за издаването на 11 български периодични издания - 6 вестника („Цариградски вестник“, „България“, „Съветник“, „Право“, „Турция“ и „Източно време“) и 5 списания („Смесна китка“, „Слава“, „Училище“, „Читалище“ и „Ступан“)[3]. Указаните селища и периодични издания представляват сравнително нисък процент спрямо населените места в региона и засвидетелстваните заглавия в българския възрожденски печат, но при все това способстват за повдигане образователния и културен уровен на тукашното населението. Самият факт, че будни духовници, учители, занаятчии, търговци и граждани откликват на призивите на българските книжовници и вестникари и материално подпомагат начинанията им, е знак за тяхното духовно израстване и стремеж към опознаване на заобикалящия ги свят и природа.

Най-ранното издание, достигнало до Враца по пътя на спомоществователството, е първата и единствена книжка на сп. „Смесна китка", публикувана от Петко Р. Славейков през 1852 г. В нея са поместени легендите за последния защитник на Враца при османското нашествие Радан Войвода и неговата дъщеря Велка, но вероятно по политически съображения, П. Р. Славейков отнася преданията към падането на България под византийска власт: „Един хвърлей над града Вратца има едно тясно устие на високите стени, което се казва Вратца. От лява страна към пладне на тези камени Вратца, стената е обляна от нечто черно, което тукашните жители наричат „Велкината кръв", тука са и Сгори град и Въеводин дол, что носят и до сега същото име."[4]

Страстен и неуморен изследовател на българския фолклор и минало, П. Р. Славейков споделя в писмото си до габровския учител Цветко Недюович от януари 1847 г., че има „събрани 2263... песни мирски, песни юнашки, старешки и марешки". Тия сите са тригодишен мой труд, начало имат, когато мя владиката дигна от Търнов, доволно селца обиколих доде собира горетечените 2263 песни..."[5]. Очевидно той продължава тези си занимания и по време на учителстването си във Враца през 1848 г.

За отпечатването на „Смесна китка", както се вижда от „Распис на родолюбивите спомоществователи", лептата си дават трима видни врачани. Те са Замфираки Димитракиев (един от синовете на прочутия врачански първенец и родолюбец Димитраки Хаджитошев, посочен сред софийските дарители, тъй като след женитбата си се установява в София), Коста Тричков Врацала (всъщност Козма Тричков, който през 40-те години на XIX в. емигрира в Румъния и се издига като крупен търговец, става съосновател и член на настоятелството на Добродетелната дружина и завещава цялото си състояние „за умственото развитие" на родния си град и Отечество) и Иванчо Цветков „из Враца" (по-сетнешен опълченец и кмет на града след Освобождението).

Като дар от автора екземпляр от списанието получава и врачанското училище.

Най-дълготрайният български вестник до Освобождението „Цариградски вестник" се разпространява във Врачанския край по пътя на спомоществованието от 7 януари 1856 г. до 20 септември 1858 г. Между неговите сътрудници са споменатите Константин Огнянович и Петко Р. Славейков, врачанинът Кръстю Пишурка и др.

През 1854 г. вестникът разкрива постоянната си рубрика „Български вести", където помества дописки от всички краища на страната. Липсата на надеждни комуникационни средства през епохата налага дописката като основен източник за общонародно осведомяване, а разнородните прояви и събития, произтекли в отделни български селища, стават всеобщо достояние.

Дописките отразяват злободневните въпроси, стоящи в центъра на вниманието на българското общество, като развоя на църковно-народната борба, просветното дело, общински и социално-икономически проблеми и др., и способстват за формирането на обществена нагласа за тяхното разрешаване.

На 20 октомври 1856 г. редакцията на „Цариградски вестник" (г. VI, бр. 299) отправя благодарност към врачанския епископ Доротей, заради неговото „родолюбиво старание" да разпространява изданието в учебните заведения и „вред по Епархията" си, защото „такива само старания, са които ще отворят очите нашаго народа". В същия брой са посочени и „честните имена на спомоществователите" от Врачанския край, предимно свещеници и оряховското училище, които, допълнени от „г-нъ Пет(ъ)ръ Димитровъ, абаджи" от Враца, продължават абонамента си и през 1857 г. (вж: г. VIII, бр. 363, 26 ян. 1858 г.).

Дописка от Враца, поместена в рубриката „Български известия" на същия вестник от 5 октомври 1857 г., съобщава за проведения от главния учител Христо Пулеков изпит, какъвто „Враца не е видяла друг път". Първият публичен училищен изпит в града обаче е организиран още през 1848 г. от Кръстю Пишурка. А истинската заслуга на Христо Пулеков, ученик на Неофит Рилски и сътрудник на сп. „Любословие", е, че въвежда класното обучение в най-старото и прочуто училище във Враца, наречено „Възнесенско", по името на едноименната църква, в близост до която е разположено. Публикувано е и словото за ползата от учението, което той произнася: „Гдето учението владее, тамо и человеците са разумни, деятелни и опитни" и огорчението му, че българите изостават в просвещението и науката и „ония, които ний имахме под краката си, качиха ся над нас, а ние остахме долу".

Учебното дело във Враца е предмет и на публикацията „Успех в просвещението у Вратца", отпечатана на 5 юли 1858 г. в „Цариградски вестник" (г. VIII, бр. 386), но заглавието е подвеждащо, тъй като съдържанието и е подчертано критично. В нея се посочва, че: „вратчаните от към просвещението спат и намират ся в същото положение, както ся били преди тридесят и четиридесят години: сиреч когато България освен наустница друга наука не е познавала..." Авторът отдава причината за „това пагубно и вредително за человечеството у Вратца немарение към просвещението" на разединението и несъгласието между „иначе будните и способни" врачани: „Кога разгледа некой природний дух на вратчаните, може да рече, че това място Вратца е назначено от провидението, гдето да прозабнат много науки и художества, от които да ся ползуват и други страни в нашето отечество"

Въобще вратчаните се славят с естествено остроумие: само това зло владее у них, че они не в добро употребляват тая нихна небесна дарба; и това происхожда от малкото им знания към просвещението и големите им градоразорителни партии."

Авторът отбелязва, че „От Огняновича насам вратчанете, според исповеданието им, не са имали достоен учител. Семето, что посял Огнянович изгубило ся, а на местото му поникнало тръне...". Защото неговите приемници връщат религиозно-догматичния метод на преподаване, какъвто е и визираният в материала „великий професор „хаджи Георгий Трьновчанин, с Арбанаско въспитание и добро образование в наустница и бъклица...", протежиран от врачанския епископ Агапий.

Когато обаче публикацията излиза, учител с посоченото име във Враца няма, а епископ Агапий (1833-1849 г.) вече не е между живите. Хаджи Георги Ламбринов Чолаков, ученик на Неофит Рилски, учителства в града през 1843-1847 г. и по-скоро съдейства за напредъка на училищното просвещение, тъй като пръв прокарва и прилага взаимоучителната метода. Вероятно, под въздействие на активизиралата се борба срещу гръцкото духовенство, дописникът преднамерено преиначава фактите. Към това навежда и едностранчивата му оценка за епископ Агапий като „българоненавистний грък", без да отчете неговия неоспорим принос към новобългарската просвета и книжнина и най-вече към девическото образование.

В хода на църковната борба във Враца наистина се оформят провладишки и антивладишки кръгове, чийто сблъсъци се отразяват негативно върху цялостния обществен живот на града, в частност и на училищното дело. Това осезаемо проличава при владиката Доротей (1852-1860 г.), когато конфликтът му с врачанските първенци ескалира, и за да го отстранят, те стигат чак до Цариград. И ако преди разрива, както е обичайно, епископът подпомага училищата в епархията си: „Пет училища държи на свое иждивение и ми наръча да пиша за 5-тях таблици"[6], то след това той оттегля подкрепата си, а недостигът на средства води до известен застой в развитието им.

В. „България" популяризира известията, получени от страната в специални свои притурки. В добавката, излязла на 23 ноем. 1859 г. (г. I, бр. 12) е поместено писмо от Оряхово, с което граждани от крайдунавския град заявяват желанието си да получават „5 вестника от „България", защото им е „втръснало" от „Цариградски вестник". Имената им не са оповестени, но от съдържанието се подразбира, че са привърженици на просветителските идеи: „Българи! Нема спасение, братколар ни у Фенер, ни у Балкапан, учете се само, учете се, па ще све добро бити." Неодобрението им по отношение на „Цариградски вестник" може да се дължи на неговата непоследователна позиция към църковния въпрос, а оряховчани, и въобще населението във Врачанската епархия, открито се обявяват срещу Цариградската патриаршия. В писмото се долавя и смътно недоволство от цариградските българи, за което по-нататък ще стане дума.

В. „Съветник", самоопределил се като „народен българский вестник", но всъщност изразяващ интересите на едрите български търговци в Цариград, заявява намерението си „да стегне свръзките на предаността и верността, които свръзват България със славната Отоманска империя" (бр. 1, 5 март 1863).

В един от първите си броеве, „Съветник" (г. I, бр. 3, 8 апр. 1863) обявява спомоществованията от разни места, пратени дотогава. Сред градовете, показали „най-голямо и родолюбиво усердие", е отбелязана и Враца. С четирите си абонамента тя остава далеч след Цариград, където са набрани 113 подписници, но макар и малобройни, те са индикация за наличието на консервативно настроени среди в града, известен със старото си чорбаджийство. Неслучайно, от чорбаджийско потекло е и настоятелят на вестника във Враца Николчо Кръстеняков.

„Съветник", както всички български вестници, следи отблизо развоя на църковния конфликт, но поддържа легалните, позволени от правителството прояви: „Този въпрос, който и от самото Ч[естно] правителство са припозна за праведен, той е от голяма важност за нас българите..." - се коментира в редакционен материал, публикуван на 27 май 1863 г.

В изданието си от 3 юни 1863 г., вестникът уведомява читателите си, че денят на славянските първоучители Кирил и Методий тържествено е честван на 11 май не само в народната българска църква в Цариград, но и в цяла България: „С подобно торжество са празднували и во Враца същия достопаметен ден, но тамошния епископ Паисий не са стърпял от да не смути народния този праздник с фанариотските си маниери." Тържеството, организирано от учителя Никола Ковачев, възпитаник на Йоаким Груев, поставя началото на традицията във Враца да се чества денят на светите братя Кирил и Методий като общобългарски и училищен и празник.

Антибългарското поведение на Паисий Врачански, както разкрива „Съветник" в броя си от 10 юни 1863 г., предизвиква спонтанната съпротива на гражданите, които „съгласно и единодушно прекъснали секо сношение с него за нестърпимите и срамотни и на вярата и на народността ни негови дела". След неуспешен опит да злепостави врачани пред местните власти, епископът заминава за Видин, за да ги обвини в бунтовничество, както преди постъпил и с „плевенци". Врачани обаче също „изложили катадневните [си] обиди" от Паисий, а „достохвалният" врачански мюдюрин и „първенците от врачанските аги" съставили изложение срещу незаконните му деяния. По нарочен пълномощник „от мезлиша" е предадена „мазбата“ (изложение) на областния съвет във Видин.

Редакцията изказва надеждата си, че видинският валия ще спомогне и освободи християните във Врачанската епархия от „своеволието на едно таквос зло, като Паисий, който е безчестие не само на църковния чин, който недостойно има, но и на секо человеческо общество“.

В същия брой е поместена и статията „Българите и гръцката проповед“, където се припомня, че по императорска заповед Неофит Бозвели е трябвало да бъде ръкоположен за търновски митрополит, но вместо това, Патриаршията с присъщото ѝ фанариотско вероломство го изпраща на заточение и „чрез гръцките епархийски владици подигна таквос страшно гонение в България против учителите, което негли може да сближим с онуй на инквизицията в Испания против евреите.“ Сред жертвите на тези мъчения са и учители от Враца. Авторът на материала приканва „пострадавшите“ да опишат „подробно и обстоятелно своите страдания, като драгоценни фактове в историята на народното ни възраждание“.

Простъпките на Паисий Врачански се нищят в изданията на „Съветник“ не само през 1863 г., но и през следващата. На 9 март 1864 г. във вестника е отпечатан материалът „Панелинизмът на оряховския епископ господин Паисий“, където той е обвинен, че пръв е подписал рапорта на цариградския патриарх за заточаването на „народните ни йерарси“, че е разорил врачанските училища и дори, че „приемва по 2-3 гръцки вестници и нито един български“.

Дописка от Враца, поместена в „Съветник“ на 23 март 1864 г., уверява, че гражданите твърдо са решени да „отблъснуват до край“ омразният си архиерей. И наистина още същата година врачанска депутация пристига в Цариград, за да настоява за отстраняването на Паисий. Макар че Патриаршията не излиза с конкретно решение по случая, то управлението на църковните дела се поема от градските първенци, начело с Николчо Занкин и далеч преди учредяването на Българската екзархия, гръцката духовна власт остава без свой представител и контрол над Врачанската епархия.

В. „Съветник“ от 6 април 1864 г. отново намира място кореспонденция от Враца, но вече с друга насоченост. В нея врачанската община изразява „пълна признателност“ към „г[осподин)] Василия Костова за българските листове, които провожда в дар за врачанските училища.“ Заглавията на дарените издания не са конкретизирани, но е положително, че българската периодика достига и се чете в тукашните училища.

В броя си от 11 януари 1865 г. „Съветник“ препечатва врачанска дописка от в. „Източно време“, където се изнасят потресаващи случаи на издевателства над българското население. Сред изобличените турски насилници е оряховският сатрап Мустафа Зеки ефенди Чифиджик, чийто изстъпления над селяните във врачанска, кановска и берковска кази потвърждават, че и „в днешните времена са възможни еничерствата". "Чифиджикът в Оряхово" е отбелязан и в личния бележник на Христо Ботев, а неговите „варварски злодейства" и „изтънчени зверства" са посочени във в. „Знаме" от 26 януари 1875 г., като свидетелство, че в Турция „няма ни правда, ни закон, ни чест, ни правосъдие, ни нищо човеческо". Неслучайно, след Освобождението Мустафа Зеки Чифиджик напуска България, страхувайки се от народното възмездие, а къщата му в Оряхово имала шадраван „обзидан околовръст с мраморни камъни".

В дописката се изтъква, че непрестанните кражби и убийства „следват си като обикновени работи". И ако преди черкезите, заселили се във Врачанско след Кримската война, се задоволявали с кражби на добитък, то сега вече смело нападат и посягат на живота и на търговците и „на самите власти са противят и непокоряват".

Вестникът за „народни, политически и книжевни новини" „Право" има за настоятел във Враца един от най-влиятелните и почитани градски първенци - Димитър Бошнаков.

В броя си от 23 ноември 1870 г. (г. V), вестникът оповестява, че благодарение на дарителския жест на „г[осподи]нъ Илия Ангелов Свищовец" и на „г[осподи]нъ Стоян Ит. Тетевенецъ", оряховското читалище „Искра" ще получава годишните течения на „Право" и на в. „Турция".

Заслужава да се отбележи, че сред подписници за 1871 г. са и ученици от оряховското народно училище „Просвещение". Дописка от 8 февруари с.г., подписана от Мито Димитров, Дамян Цеков (син на известния оряховски чорбаджия и родолюбец Цеко Вълчев), Йордан Ангелаков, Лазар Георгов, Янкул Йотов и Минко Стоянов, разкрива, че за да осигурят необходимата за абонамента сума, те, поощрени от учителя си Тома Младенов, съчиняват и раздават новогодишни стихове на съгражданите си.

Редакцията на „Право" приема със „сърдечно съкрушение „възелът с трите и половина бели меджидиета" и признава, че при такава „ревност за прочитание на младите наши сътечественици в Оряхово" при сичката си оскъдност", би предпочела да е дарила листа си. За насърчение на младите си читатели тя им изпраща един годишен абонамент, който по техен избор да предоставят на някое селско училище в окръжието им.

На 7 септември 1871 г. „Право" съобщава, че в Оряхово, по почин на учителя Тома Младенов и протосингела Алипий, е основано учителско дружество „Просвета", за да се подпомагат селските училища. Всъщност в града се създават две просветни дружества - учителско, наречено „Напредък" и „Селска просвета". Последното е сред първите през Възраждането сдружения, насочени към ограмотяване на селското население.

В региона, чрез спомоществования се разпространява и списанието за религиозно-нравствена просвета „Слава".

Редакцията оповестява спомагателите си в 6-та си книжка, излязла през октомври 1871 г. Удивително е, че списъкът с „родолюбивите господа", осигурили по едно годишно течение за селските училища в Оряховска област, се оглавява от „Геча-аа заде Ахмед бей" (Генч ага), следван от протосингела Алипий, председател на черковно оряховската община, свещеници, учители и граждани на Оряхово, предплатили абонамента за училищата в селата Търнак, Крушовене, Струпен, Остров, Лепица, Добролево, Кнежа, Койнаре, Селановци, Козлодуй, Крушовица, Бяла Слатина, Бреница, Еница, Букьовци, Горна Гнойница (сега Монтанско) и Алтимир.

Генч ага не е единственият пример, когато представител на управляващите среди в Османската империя подпомага българската книжнина. Други овластени лица, като например оряховският каймакамин, също са засвидетелствани в дарителските расписи на новобългарските печатни издания[7]. Необичайното в случая е, че Генч ага дава лептата си за печатно издание, проповядващо християнската религия, пренебрегвайки по този начин не само народностната си, но и верска принадлежност.

Сред българските спомощници преобладават духовниците, учителите, търговците и занаятчиите, съставляващи най-будната част от българското възрожденско общество, която проправя пътя за развитието на новобългарската култура.

„Слава" изказва „гореща благодарност и признателност" към дарителите си и в книжката си от ноември 1871 г. Те отново са свещеници, учители и граждани, сред които и един арменец (хаджи Агоп ага Анониян). Благодарение на набраните с помощта на дружество „Селска просвета" спомоществователи, изданието се разпространява в 28 селища и се нарежда на почетното второ място по този показател в региона.

На страниците си, списанието анонсира заглавията на новоизлезли или предстоящи за отпечатване български книги и учебници, някои от които в последствие намират широка популярност във Врачанския край.

Подобна практика да представя новопоявилите се български издания прилага и просветно-педагогическото списание „Училище", намерило добър прием тук. В програмната си статия то обещава „да бъде училище в ръката на секиго и училище не само за деца, но и за всяк любочитател." (кн. 1, 5 ноем. 1870 г.) В рубриката си „Подарки“ (20 септ. 1871 г.), списанието съобщава, че от Оряхово са заявени 25 абонамента, които ще се дарят на селските училища и изказва надежда „повсъду нашите българе да подражават родолюбието на съотечествениците ни в Търново и Оряхово, за каквато и да бъде книга или вестник.“

За просветното оживление в крайдунавския град свидетелства и публикацията „Любопитна статистика“, включена в октомврийската книжка на „Училище“ от 1871 г. Тя е заимствана от немското периодическо списание „Gartenlaube“ („Градинска беседа“) и е преведена от Тома Младенов, възпитаник на Белградската гимназия. Макар че знанието и ползването на чужди езици от българските възрожденски учители не е изолирано явление, посредством което българската книжнина се обогатява с полезни учебници и помагала, исторически и художествени съчинения, то обстоятелството, че оряховският учител също се занимава с преводаческа дейност и публикува чуждоезични статии, заслужава да бъде отличено.

„Училище“ с „благодарение“ оповестява многобройните си подписници от Оряховско и в книжката си от януари 1872 г. Сред тях са игуменът на Карлуковския манастир отец Иларион П. Силвестриев, чорбаджи Цеко Вълчев, протосингелът отец Алипий Атанасов и десетки граждани, осигурили абонамент за селските училища в окръжието и през неговата втора годишнина. Редакционен коментар пояснява, че и те са набрани чрез дружеството „Селска просвета“, „съставено с побуждението на г-на Тома Младенова, учителя[т] в Оряхово. Ето мисията на нашите учители, които требва да залагат само за това, което прилича на тяхното звание, а не йоще да развалят направеното. Видели сме университанти и други високоучени, които са надуват, че свършили курсове и нам що си, а малко или никаква облага от тях. Нам ни трябват за сега учители деятелни, учители сърдечни толкова в училището, колкото и отвън между гражданите и селяните, защото е забелязано, че от деятелността на учителите [се] състои доброто и злото на един кой да е народ.“

Спомоществователите от Оряховския край преобладават в рубриката „Подарки“ на „Училище“ и в изданието му от 17 февруари 1872 г. със заявени 40 годишни абонамента. Сред тях са и ученици от оряховското училище „Просвещение“. И в този случай те са набрани с помощта на дружеството „Селска просвета“, поради което Тома Младенов получава специална благодарност от редакцията. Списанието достига до 32 селища от региона и е на първо място по събрани спомоществования.

Учебното дело в Оряховския край е предмет на две статии - „За селските училища“ и „Нашите училища“, публикувани в „Училище“, съответно на 5 и 23 декември 1872 г. Реален израз на постигнатите положителни резултати в тази област дават откритото наскоро в града девическо училище за подготовка на учителки по селата и организирания учителски събор, „дето присъствали сичките учители от селата и другите отлични хора". Идеята за свикването на учителския форум принадлежи на Тома Младенов и отец Алипий и цели да насърчи ограмотяването на селското население в района.

„Училище" получава сериозна подкрепа от Тома Младенов и през третата му годишнина, както се вижда от редакционен отзив в книжката на списанието от февруари 1873 г.: „Сега ви испращаме 50 листа „Училище" за селата. И лани първо вий ни насърчихте да захванем, като ни улеснихте с предплащането си напълно. Благодарим ви, побратиме драгий! И да сте живи и здрави." През същата година Т. Младенов напуска Оряхово, а дейността на дружеството „Селска просвета" затихва, което води до чувствителен спад на спомоществованията не само за „Училище", но и на другите периодични издания.

Оряхово е единственото селище във Врачанско, където в. „Източно време" (българското издание на англо-френския вестник „Левант таймс") е регистриран по пътя на спомоществованието.

Негов настоятел в града е Фердинанд Дечев, банатски българин, получил образованието си в Австрия, който, както изглежда не е достатъчно енергичен в тази си длъжност, защото на 14 декември 1874 г. редакцията на вестника го подканя: „Потрудете се да ни внесете по-скоричко парите, защото имаме нужда. Вий имахте добрината да са натоварите с работата, свършете я по-скоро."

„Източно време" обаче има активен сътрудник във Враца, тъй като на 4 януари 1875 г. вестникът помества обширна дописка за важни обществени прояви в града. В материала е отразена позицията на християните от Врачанската епархия по актуални екзархийски дела и по-специално тяхното несъгласие Гаврил Кръстевич „ефенди" да бъде избран за член на Екзархийския съвет: „ний смеем високо да са произнесем и строго да осъдим тази постъпка, като противна на интереса ни, като едно дълбоко докачение на народното ни честолюбие."

Врачани, известни със своята борбеност, неведнъж остро се противопоставят срещу домогванията на някои среди от цариградските българи да вкарат Българската екзархия в руслото на примирение с Цариградската патриаршия, като заявяват, че: „Цариград не съставлява българският народ".

Дописката съобщава и за провелия се избор за ново настоятелство на врачанското читалище „Напредък". Един от приоритетите в дейността на читалището, залегнал и в неговия устав, е редовното набавяне на всички вестници, излизащи в „императорската държава на различни езици, да доставя различни учебни и забавни книги, истории и периодични списания".

Нарастването на читалищния капитал, особено в последните две години, дава възможност да се подпомага обучението на сиромашките ученици, да се поддържа учителката във Враца и един ученик в Габрово и дори да се изпращат помощи в Цариград и Македония. Дописникът откроява усърдието на родолюбивите врачански младежи в работата на читалището. Изнесеното е показателно за забележителната роля на читалищата за културно-просветно развитие и издигане на българското възрожденско общество.

В кореспонденцията се засяга и състоянието на училищата в града, които „са горе-доле добре", защото се очаква направата на ново училищно здание, „та тогава да са нареждат училищата."

Още в началото на 1873 г. врачанската община се обръща към Св. Синод на Българската екзархия с молба за посредничество пред Хилендарския манастир, за да се направи замяна на неговия метох, намиращ се в непосредствена близост до Възнесенското класно училище, с друга сграда, за да може последното да се разшири и уголеми: „Надявами са, че с благоразумието на тукашните първенци и със съдействието на общината врачанска, която са отличава между първите общини в България, и това скоро ще са направи, и Враца ще може да стане распространителка на образованието по тези страни, както и се пада като един от старите и първите градове в България." - завършва обзора си врачанският дописник.

Сп. „Читалище", в съгласие с названието си, още в първата си книжка, появила се на 1 октомври 1870 г., насърчава просветителската насока за развитие на българското общество: „Оружия, Оружия" - известява ни ся, чи викали пламенно някъде распалени патриоти, за които милото Отечество ся намервало в критическо положение. Книги, книги, викат и треба да викат от всяка страна на Отечество ни любителите на просвещението."

Настоятел на списанието във Враца е читалището, а в Оряхово - Тома Младенов.

Сред публикациите в „Читалище" внимание предизвиква статията „Български народни изложби", поместена в изданието му от 15 май 1874 г. В нея се констатира, че: „Нашите днешни училища, може да се каже, не са български" Ний изучаваме „всичко чуждо, а нашето родно, от което трябваше да се захване, ний оставаме на страна" и ако това продължи „подир половин столетие за голям наш срам" потомството ни не ще може да знае ни наредата на своите дядови къщи, ни покъщнини, ни сечива, ни облекла, ни нищичко българско." За преодоляването на това пагубно за българщината състояние, авторът препоръчва уреждането на изложби и музеи, които са сред „главните средства за изучаване на Отечеството и за чисто народното ни образование" и биха спомогнали за възвръщането на уважението и почитта към българските корени, бит и обичаи. И понеже подобни структури са непривични за българската действителност, той пояснява, че „Изложбите са места, дето има сбрани и наредени много сбирки от всякакви произведения и паметници, които са показват на публиката. Същото нещо е музеят. Има само една разлика: то е че изложбите траят едно определено време" а пък музеите са изложби всякогашни". Като „най-згодно" място за „народните изложби" се посочва Цариград[8], което обезсмисля в голяма степен тяхното основно предназначение.

Във Враца, още към края на XVIII в., будният и любознателен търговец и първенец х. Тошо Ценов устройва музейна колекция, чието описание и в днешно време буди възхищение[9] но тя е фамилна собственост, докато в публикацията се изтъква назрялата необходимост от обществени, достъпни за широката публика изложби и музеи, каквито в града се разкриват едва след Освобождението.

Последното издание, разпространявано по пътя на спомоществованието във Врачанския край, е списанието за земеделска просвета „Ступан".

В програмната си статия „Към читателите" от 1 януари 1874 г., редакцията на изданието посочва, „че сиромашията и бедността от ден на ден се повече и повече растът помежду народа", но без да се премисли как може да се подобри вещественото ни „благосъстояние", означава, че „сами не си желаем доброто". Тъй като земеделието и скотовъдството, с които по-голямата част от българския народ се препитава, са такива, „каквито са биле преди 1000 години".

Затова в списанието преобладават статии с практически съвети за земеделските стопани, съобразени с всеки един от месеците и сезоните у нас. Специално внимание се обръща и на сдружаването между земеделските стопани, което би способствало за механизираното и по-ефективно обработване на земята.

Първата годишнина на изданието достига до Враца благодарение дарителския жест на видинския епископ Кирил, който предплаща абонамент за училището в града. А през следващата година, по волята на спомоществователя от Оряхово - чорбаджи Цеко Вълчев, списанието се получава в селата Еница (неговото родно място) и Враняк (кн. 4, 15 февруари 1875 г.).

От направения преглед на разпространяваните във Врачанския край възрожденски периодични издания, чрез спомоществователството, се оказва, че Оряхово изпреварва Враца, както по техния брой, така и по набраните спомоществователи. Предимството на крайдунавския град се дължи на завидната активност на просветните дружества „Напредък" и „Селска просвета".

Най-широка популярност сред вестниците получава „Цариградски вестник", достигнал до най-много селища в региона, а от списанията с най-голяма подкрепа се ползват „Слава“ и „Училище“.

Най-често в публикациите, отнасящи се до Врачанския край, се засягат въпроси, свързани с развоя на църковната борба, просветното дело и проблеми от социално-икономическо естество, значими и валидни за цялата българска общност през епохата.

Проучването няма за цел и не дава пълна представа за цялото многообразие от вестници и списания, проникнали по други пътища във Врачанския край през Възраждането, а само онези, които са разпространявани чрез системата на спомоществователството. Макар и малочислени, последните спомагат за просвещаването на тукашното население. Изследването доведе до разкриването на неизвестни досега спомощници на българската книжнина, привнесли за развитието на новобългарската просвета и култура през епохата.

---

[1] Боршуков, Г. История на българската журналистика (1844-1877). С., 1976, с. 59.

[2] Тарашоева, В. Константин Огнянович (1798-1852 г.) Изв. на музеите Северозапада България, № 28, 2000, с. 123 и сл.

[3] Стоянов, М. Българска възрожденска книжнина. Т. 1. С., 1957.

[4] Славейков, П. Р. „Велкината кръв“, - сп. „Смесна китка“, Букурещ, 1852 г., с. 152.

[5] Писма на Петко Рачов Славейков (публикувани от Пенчо Славейков) - Сб. НУ, т. 20, 1904.

[6] ДБИ, Т. III, БАН, С., 1940, ч. I (1564-1872 г.) с. 196; а през 1855 г. в броя си от 2 април „Цариградски вестник“ съобщава, че епископът издържа трима ученици от Плевен, Враца и Оряхово.

[7] Тарашоева, В. Разпространение на новобългарските книги във Врачанския край по пътя на спомоществователството. - Изв. на музеите в Северозападна България, № 29, 2003, с. 193 и сл.

[8] Първата етнографска изложба с автентични материали се урежда в Цариград през 1873 г. от Благодетелното братство „Просвещение“.

[9] Семеен архив на Хаджитошеви. Т. 2, Враца, 2002, 414-415.

DISSEMINATION OF THE BULGARIAN PERIODICAL PRESS IN THE REGION OF VRATSA DURING THE BULGARIAN NATIONAL REVIVAL PERIOD BY DONATION

Valeria Tarashoeva

The Patriarch of the Bulgarian national liberation doctrine Georgi Rakovski defines three factors for the Bulgarian Revival: „Church, School, and Press“. The town of Vratsa brings considerable contribution in the three of these components.

The city kept the leadership in raising the question about the Church Affairs.

Ever since 1822 a secular school has been opened in the town. The beginning of the Bulgarian book-printing started with the Slav-Bulgarian typography „Diligent Bee" founded in Constantinople in 1942 by the closely related to Vratsa Serbian bookman and enlightener Konstantin Ognyanovich, who contributed much to the Bulgarian national cause.

The system of sponsorship (prior fundraising from future readers) applied for the first time by Sofronii Vrachanski in the beginning of the nineteenth century contributed greatly to the progress of the Bulgarian Renaissance printing.

38 villages in the Vratsa region, including the Cherepishki monastery, helped the publishing of 11 Bulgarian periodicals - 6 newspapers and 5 magazines. The mentioned villages and periodical issues represented a relatively low percentage towards the settlements in the region and the coexistent headlines in the Bulgarian Renaissance press but, nevertheless, they contributed to enhance the educational and cultural level of the population. A proof of spiritual growth and conscious striving for education and enlightenment is the fact that the clergy, the teachers, the artisans, the merchants, and the other citizens, the schools, the community centres, the guild and public associations responded to the appeal of the Bulgarian bookmen and pressmen to support financially their activities.

The lack of dependable communication resources during that epoch established the article as a main source of national information. The public events taken place in different Bulgarian settlements became generally known. The articles most often reflected the evolution of the religious and the National Liberation struggle, the education, and socio-economic problems calling the Bulgarian society's attention and forming the public opinion towards their solving.

The survey is not intended to give a complete view of the whole variety of newspapers and magazines which reached and influenced in a one way or another on the population of Vratsa's region during the Revival period to become more informed, educated and culturally enlightened. However, it helped to uncover prominent figures of Bulgarian culture and enlightenment, some of them well known, others found nowadays, who regardless of their position and occupation, provided material support and contributed to the progress of the Bulgarian literature and culture during the epoch.

РАЗГОВОР ЗА СЛИВЕНСКОТО ЖЕНСКО ДРУЖЕСТВО "МАЙЧИНА ДЛЪЖНОСТ" ДО ОСВОБОЖДЕНИЕТО

Цанка Константинова

Дейността на „Майчина длъжност“ избрахме да разгледаме под формата на ретроразговор, понеже диалогът (беседа между двама и повече събеседници) през време на Възраждането е особено характерен жанр в началния етап на българската драматургия. В България той възниква във връзка с развитието на учебното дело като училищен диалог около средата на XIX в. Първите диалози са писани главно от учители и изпълняван от ученици, като публична рецитация на текстове с дидактично съдържание - за ползата от просветата, против гърцизма и чуждите моди, за съхраняването на езика и народността.[1] Диалози и комедии, разговори между учител и ученик, между двама ученици, сатирични диалози и сценки, спорове по различни теми са чест похват, използван във възрожденския периодичен печат[2]: „Диалог на Манчо и Първанчо за българските книги“[3]; „Разговор между Див Дяда и Хитър Петър“[4]; „Негово височество ученикът и негово святейшество учителят“[5]; „Първий път изпитание в провадийското училище и разговор от два ученика: Железа П. Войникова и Димитра Костова [и] Вторий разговор на второто изпитание в провадийското училище“[6].

И така, начева се диалогът...

Съмишленик: В дописка от Сливен от 16 февруари 1870 г. в. „Македония“ в Цариград пише: „На 7 януарий се гуди крайъгълният камък на Женското ни дружество „Майчина длъжност“[7]. Виждаш ли как след неделната служба, когато се събира населението на Сливен, се дава гласност на образуването на дружеството?

Недоброжелател: Забрави ли, че именно тук хората казват: „На жена учение не й трябва“, а преди всичко да бъде „работна и скопосна“. По-добре да върти чекрък, да опъне стан или да шие на гергьов. Така се пее и в една търновска песен, в която търновчанинът, наситен на префинеността у търновката, взема си очите от Търново и иде да се задоми за „мома сливенка“, „че сливенки били работни, работни още скопосни“[8].

Съмишленик: Не си прав, защото времената се промениха и само просветената майка може да възпитава правилно децата си. Ако четеш вестници, ще разбереш, че напоследък често се пише за образованието на жените: „Жената е същество разумно, защото има познание за истината и лъжата, тя е същество нравствено, защото има чувство и съзнание за доброто и злото..." „И така на жените е потребно образование, както и на мъжете, образование човеческо, положително, истинско..."[9].

Недоброжелател: А знаеш ли колко свещи съм изгорил, докато прочета първите обявления на магазините за облекло, които засягат само мъжете! Собствениците им обещаваха, че в тях ще намерят модерни „ризи, обуща, шапки, вратовръзки". Ролята на мъжа, като основен купувач в семейството, също е на първо място. Дори и когато търговецът предлага стоки за жените, той прави това чрез посредничеството на мъжете. Това, което жената може да прави за развлечение, е да ходи на църква и на баня. И при забавленията тя заема подчинено на мъжа място.[10] В „Цариградски вестник", първият български вестник в Османската империя, (1848 г.) в броя си от 16 януари 1854 г.[11], пише, че билетите за концерт струват 20 гроша за мъжете, докато за жените, придружавани от мъже, концертът е безплатен, т.е. те са само придружителки на мъжа, като едва ли някоя жена ще се осмели сама да посети този концерт. Не е по-различно положението на жената в сферата на образованието. От обявление за девическо училище в Браила, „заведение за възпитание, както и за учение" (за момичета), в. „Дунавска зора" посочва през 1869 г. какъв е образователният идеал на българката за времето - да знае чужди езици, за да поддържа разговор с евентуални добри партньори за брак, да умее да шие и да свири на пиано - съчетание между старото домакинство, където шиенето и ръкоделието са на първо място, и новите изисквания[12]. Трудно можем да догоним модерното и европейското...

Съмишленик: Във вестниците започват да се появяват наред със статиите по големите национални въпроси и такива, свързани с проблема за необходимостта от образование на българската жена. Видни наши общественици и просветни дейци, като П. Р. Славейков, Марин Дринов, Любен Каравелов и др., проповядват, че призванието на жената не е само в тесния семеен кръг, а новото време изисква и ново възпитание. Към края на 60-те години почти във всички по-големи градове у нас се откриват девически училища, дело на частната инициатива, издържани изключително от правените за тази цел дарения от богати българи-търговци. В църковната кондика на Юбилейна книга на Катедралний храм „Св. Димитър" в гр. Сливен (1831-1931 г.) е отбелязано: „1840 - Петър х. Берон, родом от Котел, живее в Крайова, изпраща всяка година по хиляда гроша за женското училище; 1850 - същият изпраща 70 топа книги за писане да се продадат и цената им да се даде с лихва, от която да се заплаща на една шивачка да учи момичетата на шев; 1853 - Нена Иванчо Чорбаджийова Желязкова подарява на сливненската черкова, както и на сливненското мъжко и женско учебно заведение, 759 гроша". Берон става домашен учител в семейството на сливенския преселник в Брашов Антон Иванов (Антон Йованович), просветен търговец, който играе важна роля през време на Възраждането с материалното подпомагане на българското образование и книжнина. С неговата парична помощ през 1824 г. излиза първият български учебник „Буквар с различни поучения", съставен от Берон и наречен от народа „Рибен буквар". През 1831 г., след като завършва медицина в Германия, той се установява в Крайова в Трансилвания, тогава в Австрия. Една от най-големите грижи и същевременно заслуга на Берон е материалното и морално насърчение на девическото образование. „Аз, казва той в едно писмо до котленци, не считам мое отечество само Котел, но и цяла България". Първото класно девическо училище е открито в Шумен през 1856 г. от нашия съгражданин Сава Доброплодни, а след това - в Габрово и в Стара Загора.[13]

Недоброжелател: Има ли на други места в Българско такива женски дружества или нашето е по-подирно? Че много малко са днес сливенките, които преди отварянето на девическите училища в нашия град знаят да четат и пишат.

Съмишленик: Първото женско дружество било основано от Кръстьо С. Пишурка в Лом в далечната 1857 г., преименувано в „Добродетелно женско дружество", а след това - дружество „Правда", после са възникнали в Ески Джумая през 1860, в Ловеч и Стара Загора в 1866, в Плевен през 1868, през 1869 в Габрово, Елена, Казанлък, Калофер, Карлово, Пазарджик, Русе, Търново, Хасково, в 1870 в Разград, Свищов и др. Дружествата са се наричали „Майчина любов", „Просвета", „Добродетел", „Родолюбие", „Съгласие", „Женска община", „Постоянство", „Благодетел", „Стопанка", „Зора", „Саморазвитие" и др. По имената си личи, че главната им цел била просветното издигане на жената и нейното духовно развитие. Женските дружества проявявали голяма благотворителност към бедните и техните деца, които издържали в училище; организирали вечерни и празнични курсове за възрастни жени, за просвета и знания по ръкоделие и домакинство. Виждаш, че жените са започнали да се организират, за да се образоват, просвещават и самообразоват.[14]

Петко Славейков в уводната статия на в. „Македония" -„Женските дружества у нас", пише през 1869 г.: „Спасителният, оживяващият дух на новото време не закъсня да повее и през редовете на нежния наш пол, за да остави и там славни паметници в чест на образованието. Женските дружества, които са едни от найхубавите и най-скъпоценни плодове на новото време и за които отначало не се мислеше, че имат толкова жизнена сила, отколкото от някое време насам са показали, най-ясно свидетелствуват колко силно е разтърсила народът ни ръката на духът на днешната епоха".[15]

Недоброжелател: А защо дружеството се именува „Майчина длъжност"? Не можаха ли да му сложат друго име? Например, „Майка", „Майчина грижа", „Майчина любов"?

Съмишленик: Любезни ми еднородецо, вярно, че това е рядко име, но то иска да покаже, че майката е опорен стълб както на семейството, така и на обществото. Българката като стопанка е била по-тясно свързана с дома и има безшумна, но затова пък завидна роля по пътя на крепенето ни като народ и по тоя на самото ни Възраждане. Тази длъжност, тази „служба" на жената и майката е почетна и трудна, но една от най-светите длъжности - да направят децата си хора, за да бъдат полезни на себе си и на обществото. Явно, в новото време има нужда от промяна, за да се служи на това дело - задължение нравствено и възвишено. Но чуй по-нататък какво пише във вестника за нашето женско дружество: „Отварянето на новата му година стана доста тържествено: подир водосветът, главната ни учителка г-ца Аргира Димитрова, приказа едно доста поучително слово върху святата цел на Женското дружество, и въобще върху възпитанието".[16]

Недоброжелател: Тя не е ли онази 25-годишна девица, братовчедка на известния търговец в Букурещ Михаил Колони? Като ученичка на Доброплодни и Чинтулов сигурно се е повлияла от тях.

Съмишленик: През 1851 г. на 6 години тя постъпва в Девическото училище, ръководено от Елисавета Желева, а след това - от изтъкнатия педагог Сава Доброплодни. Частна ученичка е на Добри Чинтулов и ревностна разпространителка на неговите стихове.

Недоброжелател: Вярно е, че била най-умното и способно дете на учителя Сава Доброплодни и сливенското училищно настоятелство решило да я изпрати в Русия, за да продължи образованието си, но майка ѝ не позволила това. Аз ти казвам, че нашето общество е консервативно и трудно може една майка да се примири с мисълта да пусне чедото си в „далечно и чуждо място".

Съмишленик: Макар и да не заминала в чужбина, но тя била много любознателна за ония години, амбициозна и енергична. От 1 май 1865 г. Аргира Димитрова била поканена от училищното настоятелство за учителка в тогавашното Девическо училище. Започнала с 30 момичета, броят им скоро нараснал на 100. Тя не се ограничила само с пряката преподавателска дейност, а уреждала почти всеки неделен ден сказки за майките на своите ученички за образованието, организирала и следобедни курсове за неграмотни девойки, които не са ходили в детството си на училище. От 1865 г. до 1869 г., когато Аргира е била сама учителка в „Баби-Иванкиното училище", тя е държала и почти всеки празничен ден сказки пред сливенското общество.[17]

Недоброжелател: В това „женско царство" дали пак царете не са мъжете? Знаем някои от радетелите на българската възрожденска просвета и култура: Добри Желязков, Панайот Минов подпомагат девическото образование в Сливен; Русчо В. Миркович е дългогодишен епитроп в Сливенската църковна община, дарител; Стефан Д. Гидиков е един от инициаторите за създаване на Сливенското читалище и пръв негов председател през 1860-1862 г. Спомоществователи на много възрожденски издания и дарители са: Димитър Костов, Панайот Минков, Стефан Саръиванов, Парашкева Бянов, Господин Данчов и др. Председатели на читалището са: Ст. Г. Гидиков, Захария Жечков, Панайот Попович, Андон С. Бояджиев и др.[18] Чия тогава е идеята да се състави и в гр. Сливен женско дружество по примера на другите градове?

Съмишленик: Идеята е дадена от деятелния родолюбец Стефан Г. Гидиков. Той помолва Аргира да покани нашите съгражданки да уредят подобно женско дружество. За съставяне на дружеството и за уреждане на устава му са съдействали Михаил Икономов (тогава главен учител) и патриотът поет Добри Чинтулов. Първа председателка е г-жа Кортеза В. Попович, касиерка - г-жа Щилияна З. Вичова и деловодителка - г-ца Аргира Димитрова[19].

Недоброжелател: Нейните другарки са все интелигентни, а всички не са като тях. И в нашето семейство се заговори, че трябва по-често да се посещават сказките и с по-голяма готовност да изпращаме децата си в училище. Учителката искала да запознае неграмотните жени с четмо и писмо, а според мен трябва да ги просвещава по основните въпроси от всекидневния бит на майката и домакинята.

Съмишленик: Нали затова е създадено и женското дружество - да направи сливенката равноправен член на българското общество, да помага на бедни ученички с учебници, дрехи и обуща.

Недоброжелател: А откъде ще се вземат средства за тази благотворителност?

Съмишленик: От приходите на дружеството, от членския внос и други дарения. Още от самото начало дружеството наброява 130 членки, а членският внос е според възможностите на участниците в него. „Според устава членските вноски бяха на четири категории: 1) основателните членки плащаха по една турска лира ежегодно; 2) второстепенни членки - по половин лира; 3) спомагателни - по едно бяло меджидие и 4) волни пожертвувания". Така е и при читалището - негови членове могат да бъдат всички българи граждани, които плащат членски внос едно бяло меджедие (20 гроша), докато през 1860 г. читалищният внос е една жълтица - после той се намалява, за да се улесни мнозинството на дребното еснафство.[20] В дописката се посочва, че „от самото си начало това Дружество се сподоби с един капитал повече от сто лири турски".[21]

Недоброжелател: Сто турски лири?! Че кои са тези, които са се записали и са дали пари за женското дружество?

Съмишленик: Имената на членовете му и на волните му „подарителки" са съобщени в бр. 48 на същия вестник „Македония" в дописка от Сливен от 1 май 1870г.[22] Ето някои от тях: Елена Р. Миркович, Попадия Анастасица, Стефанка Ст. Иванова, Х. Ст. П. Минова, Бойка Чернова, Х. Ц. Д. Боева, Х. М. Х. Данчовица, Ташка Гешовица, М. Х. С. Х. Стоянова (от фамилията на хаджи Стефан Хаджистоянов), Кортеза Попович, Кера П. Бянова, Стефана Г. Кръстева, Щилияна Гидикова, Елена Чинтулова, Иванка Желязкова, Марийка Жечкова, Щилияна Г. Гаджалова, Ташка В. Попова, Цона Боева, Стилияна Вичева, Александра Ганчова, Станка Михалица, Зарафина Яндова, Радка Данчова и мн. др. В списъка личат имената на известните сливенски фамилии Миркович, Боеви, Минови, Бянови, Чинтулови, Жечкови, Гюлмезови, Кювлиеви, Гидикови, Белчеви, Елкови, Кръстеви, Татеви (Татюви), Желязкови и др.

Недоброжелател: Значи списъкът започва с Елена Миркович - тя е от заможен сливенски род и съпруга на Русчо Миркович, известен търговец в Сливен и Цариград, един от влиятелните членове на сливенската община, редовен член на Сливенския меджлис - съвещателен орган към сливенския областен управител. В списъка е и Мария Жечкова - дъщеря му, съпруга на Захария Жечков, зет на Р. Миркович; Иванка Желязкова е другата негова дъщеря, омъжена за Иванчо Д. Желязков - син на известния Добри Желязков - Фабрикаджията, основател на първата текстилна фабрика в България; Щилияна Гидикова - също дъщеря на Р. Миркович, омъжена за Стефан Г. Гидиков, търговец, първи председател на читалище „Зора"[23] Кортеза В. Попович, председателката на дружеството, е жена на Василаки Попович, също търговец. Ташка В. Попова е съпруга на Васил Попстанчов, съдружник на Р. Миркович, Щиляна Гаджалова е от фамилията на Ат. Гаджалов, свещеник при църквата „Свети Димитър". Като членка се е записала и Зарафина Яндова, първата учителка в Сливен още от 1838 г., където отворила българско девическо училище и почнала да преподава на младите сливенки „хем на българско четмо, хем на терзийство", тъй като е изучавала в Букурещ ръкоделие. И какво излиза? Жените, снахите и дъщерите на заможни търговци от тези родословия влизат в дружеството и дават своята лепта, защото разчитат на мъжете, които имат възможности да подкрепят тази благотворителна дейност. Някои са учителки или дъщери на местни учители.

Съмишленик: Наистина, инициаторките са от по-будните, просветените и дейните сливенски жени. Много от тях са подкрепяни от мъжете, а за това се иска родолюбие, благородство и осъзнаване важността на момента. Достойно е за похвала. Това, че учителите и духовниците са водачи на народа, не е от вчера. Нуждата от промяна налага широкото участие на интелигенцията и на цялото гражданство чрез училището, църквата, читалището, женското дружество. Ще прощаваш, но не виждам нищо лошо в роднинството между търговците, за да се води една почтена и добра търговия, където роднинските връзки са много важни, при една несигурност и липсата на гаранции. Наличието на близки роднински връзки между известни през Възраждането сливенски родове е условие за успешна търговия. Богати благодетели, слава богу, има и в Сливен. За това се иска да си развържеш кесията, а ти знаеш колко трудно се работи с нашата абаджийска стока - вълна, платове, и колко сила, енергия и предприемчивост се изискват. През 1869 г. Русчо Миркович закупува за 10 000 гроша един дюкян на Аба пазар в центъра на Сливен, през 1867 г. същият, в съдружество със своя зет Захария Д. Жечков, закупува в Бургас един дюкян и една къща. Води успешна търговия в Цариград - наема помещения в Балкапан за дюкян и кантора, т.е. закупува през 1872 г. място, където да продава своята стока и да сключва сделки. Партньор на „Р. В. Миркович и дружие“ в Цариград е търговската къща Христо П. Тъпчилещов.[24]

Н*едоброжелател:* Но това не изключва активността на дружеството. Ще следим и по-нататък вървежа на новооснованото ни женско дружество. Ще продължим прението си с тебе и в следващите месеци и години...

Съмишленик: За деятелността на дружеството ще ти кажа следното: почти всеки празник след църковен отпуск в Девическото училище за гражданките се държат сказки относно възпитанието, образованието, беседват върху длъжностите на домакинята и др. Тези сказки с голяма заинтересованост се посрещат от гражданките, които идат в училището, за да чуят нещо поучително за тях. Тази заинтересованост и стремление към умствено повдигане има влияние в семействата, които почнаха повече и с по-голяма готовност да пращат децата си в училище. За младите момичета, които не са ходили на училище в детинство, се отвори едно отделно следобедно училище, за да им се даде едно първоначално образование. Преподаваше се следното: български език, закон Божий, всеобща история, география, българска история, смятане и краснописание. Това училище бе добре посетено, даже имаше и годеници. Това трая около 3 години - 1870-1873 г. От приходите на дружеството се помага на бедни ученички с учебници, дрехи и обуща. Когато единственото тогава Девическо училище в махалата Дели Балта стана вече тясно поради големия наплив на ученички, дружеството събра помощи от родолюбиви сливенки и помоли общината със събраната сума да построи нужното помещение. Сливенската община се зае с готовност да изпълни молбата на „Майчина длъжност“ и през 1872 г. бе построено Главното девическо училище при дома на Р. Миркович. Дружеството изпраща в чужбина млади и способни сливенски девойки, за да продължат там образованието си. От Сливен три момичета заминават да се учат в Австрия на разноски на дружеството. На другата година (1873), Цариградското българско читалище, тогава център на българското самовъзраждане, помоли дружеството да му изпрати помощ за поддръжка на българските училища в Македония. Дружеството с готовност услужи, като изпрати помощ в натура: разни аби, шаеци, платна и др., изработени от сливенки, оценени тогава на около 40 турски лири през 1872 г. Учителката г-ца Зюмбюля Ив. Талимова държа реч в присъствие на мъже и жени за „диететиката“; трима ученика водиха публичен разговор, вид диспут за „задружаването“.

Недоброжелател: Какво е това „диететика“?

Съмишленик: Диететиката е начин на живеене, наука за правилното хранене на здравия човек, съобразно възрастта, климата, бита и труда. В тези времена публичната трибуна е отстъпена на жена, а слушателки на сказките са много жени. Това зависи от социалния бит, от „почетното положение, което жената е заемала и тогава в семейството и обществото“...

Недоброжелател: Но са присъствали и интелигентни за времето си хора, търговци, дребни занаятчии, еснафи. Каква е била подготовката на тази учителка, за да излезе пред тях?

Съмишленик: От 1871 до 1875 г. тя е главна учителка в Сливен, родом от Стара Загора, завършила е Белградския девически институт, като след това е учителствала в Стара Загора, Габрово, Хасково, Варна и София, но главно в Сливен, дето е държала ред сказки по възпитанието. Превела е на български и издала драмата „Вилхелм Тел" от Шилер. Освен тази сказка, сливенци са били приканени след служба в църквата през 1873 г. да изслушат беседа за луната и слънцето и главните причини за лунното затъмнение.

Недоброжелател: Писмото е отправено от читалищното настоятелство до сливенския владика: „...да известите на народа, както на мъжкия, тъй и на женски пол“. За какво им е на хората да знаят за лунното затъмнение? Не е ли достатъчно да помнят, че сливенският панаир е на Спасовден; че Джан-Куртаран е местност в сливенските лозя, югозападно от града и означава „отдих на душата"; да знаят как се произвеждат аби и шаяци, кои са шивачите на вълнени дрехи и търговците на вълна, вълнени платове и дрехи, има ли полза от сливенското карaабаджийство?

Съмишленик: Трябват ни знания за света, за слънцето, звездите, земята, за много природни явления, за живота по света, да не сме неуки и невежи, за да си отвори човек очите. Нужни са ни и практически полезни съвети за живота, почерпени от опита на другите народи, сведения за народи и градове в Европа, Азия, Африка, Америка.[25]

Недоброжелател: А каква е ролята на читалището, което е създадено десетина години преди това? Нали и там се дават сказки и се четат нови български книги? Но в читалищното настоятелство участват само мъже. Според неговия устав от 1872 г. „слугуването на настоятелствените членове е безплатно".

Съмишленик: Любопитството ти е похвално. Нашата жена стои малко настрана от читалището, а то би трябвало да служи за пример в дейността на дружеството. Захария Д. Жечков е известен търговец, участвал през 1872 г. в комисията от учители и граждани за изработване устав на читалището; Ст. Гидиков през 1859 г., основател на читалище „Зора", и пръв негов председател, е инициатор на много обществени начинания, включително и на женското дружество. В същата дописка за създаване на женското дружество се говори и за богатата дейност на читалището, което дава представленията „Многострадална Геновева" и „Скъперникът" от Молиер. В Сливен на жените се разрешава да присъстват на читалищни сбирки.[26] Почитаеми господине, ето какво пише за първите окуражителни стъпки на женското дружество в дописка от Сливен във в. „Македония" от 15 юни 1870 г.: „За женското дружество има надежда голяма за успех. Новоотвореното им неделно женско училище ще принесе твърде голяма полза", а в същия брой пише и за членовете на Българското женско дружество в Браила.[27] Отново във в. „Македония" на 24 септ. 1870 г. е поместена бележка и за дарения на дружество „Майчина длъжност"; пак там се съобщава, че „състоянието на женското дружество е добро"[28]. И във вестниците „Македония" и „Право" има дописки за Сливен: за читалището, за Българско търговско дружество „Промишление", за учителско дружество, за Българско ученическо дружество „Учтивост".

Недоброжелател: А как ще се справи дружеството, за да осигури на жените да четат книги, вестници и списания, като знаеш, че те са много скъпи?

Съмишленик: Читалището се е абонирало за почти всички, издавани тогава вестници и списания. В Сливен имало 200 души абонати на български вестници и списания. Полза от даренията могат да извлекат не само жените, но и мъжете... Освен това на сливенското женско дружество през 1870 г. е подарено едно течение от в. „Пътник", през 1871 - течение от „Периодично списание", „Читалище" и „Пчелица"; 1872 - от „Училище", 1877 - от „Стопан" и др.[29] В рубрика „Благодарности" на в. „Право" (1871 г.) от името на настоятелството с писарка Аргира Димитрова (Сливен, 10 дек. 1870г.), дружеството благодари на родолюбиви съотечественици за подаръците им: на Н. В. Отец Милетий, зографски архимандрит (една турска лира);. на г-жа Катеринка, дъщеря Киранина от Браила, за помощта ѝ от 600 гроша; на Браилското книжовно дружество - едно тяло от „Периодическото списание"[30]. Следват нови съобщения за дарения във в. „Право": благодарност за дарение на Дряновското читалище и Жеравненското читалище, на Сливенското женско дружество и на Охридската община. В рубриката „Признателности" настоятелството на Сливенското женско дружество „Майчина длъжност" чрез Аргира Димитрова изразява своята благодарност на 12 май 1871 към: г-жа Мария В. Берон от Болград за подаръка ѝ - три тома „Естествена история"; на г-н М. Гаджялов от Браила - едно годишно течение от повременното сп. „Читалище"; на г-н С. М. Кара-Костов - едно годишно течение от „Пчелица".[31]

Недоброжелател: Но я прочети какво пише в една дописка на в. „Право" по-нататък: „Сливен, 23 август 1872 г. Читалището ни успява и неговият кръг от ден на ден се разширочава. Тези дни троица от тукашните ученици ще отиват в Австрия за учение. Единият за учител, вторият за доктор и третият за занаят. Първий ще бъде поддържан от имотите на покойний наш съотечественик д-р Селимински; вторий със свое иждивение; третий с иждивението на един родолюбец, подпомаган и от читалището. Женското дружество „Майчина длъжност" май му се не чува гласът, но и няма страх за умирание. Младежите от града ни се канят да съберат една волна помощ на Макед.[онската] дружина. Дано туй канене не оставеше празна дума, а да се положеше по-скоро в дело. Читалището напредва, но женското дружество - в застой."[32]

Съмишленик: По-добре да станеш „народни доброжелателю", за да разбереш, че женската организация може да има периоди на застой, но открила своята цел, ще продължи да се развива. Тя е демократична - в нея може да членува всяка жена, независимо от възраст и вероизповедание, като единствено условие е да се плаща членски внос, но се използват и други възможности за участие в дружествения живот. Дружеството е част от женското организирано движение в България. Ръководителки на дружеството стават жени от известни сливенски фамилии. Има документ - свидетелството за дарение, издадено от настоятелството през 1874 г., подписано от председателката Щилияна С. Гидикова (Миркович), касиерката Мария М. Панайотова и писарката Щ. А. Топракчиева, както и квитанция на дружеството за заплатен членски внос за 1871 г. от Ташка В. Попова от махала Дели-Балта (Сливен).[33]

Недоброжелател: А какво става с дългогодишната председателка на дружеството Аргира Димитрова? Доколкото чух, тя е заминала през лятото на 1874 г. при братовчеда си Михаил Колони в Букурещ, а оттам в Браила, като частна учителка на богати сливенски фамилии.

Съмишленик: Като председателка на това дружество тя успяла да издейства от сливенците, живущи в Румъния, „една завидна сума за самото дружество и за девическите училища в града." А дружеството бележи по-нататъшно развитие. През 1873 г., в чест на женските дружества, в Цариград се организира „Българско ръкоделно изложение" от основаното през 1869 г. българско женско дружество. Много жени от страната взели участие в тази изложба. Дружествените членки в Русе, Свищов, Габрово, Сливен, Пловдив, Търново, Пазарджик, Карлово, Калофер, София и пр. се надпреварвали да изпращат оригинално изработени ръкоделия, които били след това разпродадени в полза на дружеството.[34]

Недоброжелател: Вестниците не преувеличават ли ролята на жената? Слушай каква статия има през 1876 г.в сп. „Ступан" - „Към българските майки": „Български майки! Вашите длъжности са големи, вашето назначение е високо, от Вас зависи много да спомогнете за умствения напредък на нашето младо поколение."; „Онзи, който иска да понижава жената, не може да не бъде и сам понижен"; „Направете децата си хора, които да бъдат полезни за себе си и за обществото и вие сте изпълнили една от най-святите Ваши длъжности".[35]

Съмишленик: Не виждам нищо преувеличено, що се касае за длъжностите на майките, за възпитанието на децата, за да бъдат добър пример за своите деца, което е подчертано и в друга статия в този брой на същия вестник - „Назначението на женския пол". А в екземпляра от март 1876, в рубриката „Подарок" е съобщено, че отец п. Георги Генов подарява едно годишно течение от „Ступан" - за женското дружество в Сливен.[36] Сп. „Училище" (Русе, 1872), с издател-ступан Р. Блъсков, в рубрика „Подарки" упоменава, че г-жа В. Добрева подарява едно годишно течение на женското дружество в Сливен; освен това уведомява за откриването на българско читалище в Одрин на 25 февруари и за дарения на сп. „Училище" в русенските села и на женското дружество в Сливен, за изпратена помощ за издръжката на българските училища в Македония през 1873 г. чрез Цариградското българско училище и др.[37]

Недоброжелател: Ето какво пише в 1876 г. за Сливен П. Р. Славейков в „Поместни прокобения", което касае вероятно и сливенки: „Средня хубост га показват делата, гледай малко да подтикнеш колата".

Съмишленик: Вероятно става дума за следното, за което съобщава А. Жечкова: „По време на въстанието в 1876 г., понеже дружеството не можа да работи, по съвета на сливенския митрополит Серафим, дружествените книжа и печат се туриха в една кутия и се запечатаха. По този начин те се запазиха". Независимо от това, активността на жените от дружеството продължава и по време на войните (те подпомогнат през 1876 г. пострадалото в резултат на априлските събития население, както и през Освободителната война (1877- 1878) , когато изгарят 800 дюкяна и около 100 къщи в централната част на града). След Освобождението през 1878 г. дружеството се възобновява. През м. юни с. г. една депутация от страна на дружеството е помолила тогавашния сливенски губернатор да повика дружествените длъжници, за да променят записите си (дружеството имало дадени пари под лихва на частни лица преди войната). Това се уредило в късо време и женското дружество „Майчина длъжност" почнало отново да работи.

---

[1] Игов, Св. Кратка история на българската литература. С., 2005, 222-224.

[2] Стоянов, М. Българска възрожденска книжнина.Аналитичен репертоар на българските книги и периодични списания.1806-1878. Т. II. С., 1959, с. 781

[3] Гайда, бр. 9, 1863, с. 72.

[4] Дунавска зора, бр.28, 24 май 1869.

[5] Право, бр.11, 11 май 1870.

[6] Календарче за 1870 от Т. И. Мутевскаго, 1870, с. 78.

[7] Македония,бр.31, 7 март 1870, с. 4.

[8] Табаков, С. Опит за история на град Сливен. Т. II. С., 1924, с. 414.

[9] За образованието на женский пол. - Право, бр.43, 20 дек. 1869; Свобода, бр.1, 7 ноем. 1869

[10] Дунав, бр.130, 30 ноем. 1866; Дунав,бр.320, 16 ян. 1854.

[11] Цариградски вестник, бр.156, 16 ян. 1854.

[12] Дунавска зора, бр.31, 14 юни 1869; вж. и Илчев, Ив. Рекламата през Възраждането. С., 1995, 189-190.

[13] Воденичарова, З., Н. Попова. 100 години от основаването на първите дружества на жените в България. С., 1957, 8-9; Юбилейна книга на Катедралний храм „Св. Димитър" в гр. Сливен 1831-1931 г. С., 1931, 68-70; История на българската литература. Т. II. Литература на Възраждането. С., 1966, с. 119, 131-133.

[14] Кепов, П. Бележити българки, ратнички за родната култура. С., [1933]. (Библ. Модерна домакиня), 28-31.

[15] Македония (Цариград), бр.39, 23 авг. 1869

[16] Македония,бр.31, 7 март 1870, с. 4.

[17] Право, бр.14, 31 май 1881, с. 56; Жечкова, А. З. Две думи по основаването на Сливенското женско благотворително дружество „Майчина длъжност". - В: Юбилеен сборник на Българското народно читалище „Зора" в гр. Сливен 1860.1910 г.С., 212-214; Табаков, С. Цит. съч., Т. II, с. 488-490; Българска възрожденска интелигенция.Енциклопедия.С.,1988,с.200; Паскалева, В. Българката през Възраждането. Исторически очерк. 2. доп. изд. С., 1984, с. 139; Жечков, М., Р. Димитрова. Аргира Димитрова Жечкова високо издига факела на родната просвета. - Сливен, бр.2, 22 септ. 1999, с. 5; Костакева, К. Аргира Жечкова, основателка на благотворителното дружество „Майчина длъжност". - Сливен,бр.6, 21 септ. 2003, с. 15. За възможността да ползвам сливенския периодичен печат сърдечно благодаря на Стоянка Георгиева.

[18] Русев, Ив. Фирми и манифактури в Сливенско-Котленския район през Възраждането. В. Търново, 1996, с. 246

[19] Жечкова, А. З. Цит. съч., с. 212.

[20] Пак там, с. 213; Юбилеен сборник на Българското народно читалище „Зора" в гр. Сливен..., с. 22.

[21] Македония, бр.31, 7 март 1870, с. 4.

[22] Македония, бр.48, 9 май 1870, с. 4.

[23] Русев, Ив. Сливенският възрожденец Русчо В. Миркович и неговото семейство, родило някои от „строителите на съвременна България". - Сливен,бр. 4, 1 ноем. 2001, с. 6.; Русев, Ив.Възрожденецът Руско В.Миркович.-В: Българско възраждане. Идеи.Личности.Събития. Годишник на Общобългарския комиет „Васил Левски".Т.З.С., 2001, 109-136.

[24] Русев, Ив.Фирми и манифактури..., с. 67-68.

[25] Право,бр.30, 2 окт. 1870; Жечкова, А. З. Цит. съч., с. 212-214; Юбилеен сборник на Българското народно читалище „Зора" в гр. Сливен..., с. 27, 29-30; Табаков, С. Цит съч., Т. II., с. 491; Русев, Ив.Фирми и манифактури..., 44-45.

[26] Турция, бр.46, 1 ян. 1872

[27] Македония, бр. 62, 30 юни 1870, 3-4.

[28] Македония, бр.84, 24 септ. 1870; Македония, бр.7, 16 февр. 1871.

[29] Училище, бр. 6, 5 април 1872; Ступан, III, № 3, март 1876, с. 48; Василева, Б. Български женски организации през Възраждането. - Годишник на СУ, ИФ, Т. 70. С., 1980. 263-295; Юбилеен сборник на Българското народно читалище „Зора" в гр. Сливен..., с. 21.

[30] Право, бр.46, 11 ян. 1871, с. 4.

[31] Право, бр.14, 31 май 1871, с. 56.

[32] Право, бр.30, 2 окт. 1872, с. 3.

[33] Кирова, М., Р. Георгиева. Възраждането. За Сливенския XVIII и XIX век. Исторически музей - Сливен. Сливен, 2004, с. 66.

[34] Право, бр. 7, 27 април 1873; Притурка на Право,бр. 14, 18 юли 1873; Паскалева, В. Цит. съч., с. 196.

[35] Ступан (Букурещ), бр.1, ян. 1876, с. 7-8;бр. 2, февр. 1876, 24-26; бр. 3, март, 1876, 37-38

[36] Ступан, бр. 1, ян. 1876, 22-24; бр. 3, март 1876, с. 48.

[37] Училище (Русе), II, слитък 6, 5 април (Цветен), 1872, с. 48; Български женски съюз 1901-1931. С., 1931, 112-114.

DISCUSSION ON THE WOMEN'S CHARITY ASSOCIATION „MOTHER'S CARE" IN THE TOWN OF SLIVEN BEFORE THE LIBERATION

Tsanka Constantinova

Mothers' Commitment Society actitities was examined for the time before Liberation (1877 - 1878) in the form of questions and answers. This form was selected, because the dialog (conversation, talk between two or more persons) during the time of Renaissance was very popular at the first phase of Bulgarian dramatic art. As a characteristic cultural and educational genre, the dialogues appeared in relation to the education activities. Such works were created with didactic and patriotic purposes by the Renaissance scribes like Petko R. Slaveikov, Ilia Bluskov, D. Voinikov, V.Popovich, J. Khadzi-Constantinov- Jinot, but the first author of dialogues was N. Bozveli, who revealed the severe fate of the nation and the duty of its sons. The characters communicate by direct speech, explaining educational and patriotic problems.

Further in the statement the information about the society was followed in the Renaissance periodical issues (since its foundation on January 7th, 1870 till the Liberation). In the struggle between the two characters - Supporter and Evil-wisher, a public opinion and position was formed and the alterations were underlined, related with the status and social functions of the women during the Age of Renaissance. The Society was a part of organized women movement at that time, when a number of women organizations were established also in other towns and villages by initiative of active and patriotic-minded Bulgarians. A number of initiative of the society were described regarding development and education of Bulgarian women, assisted by school, church, reading-house and maidenly school. The development of Sliven as a big commercial and industrial centre within the Turkish Empire and prosperity of the number of Sliven's families gave a possibility for support of the society, and their prominent members to lead it or to be members of its leadership. The charity was made also by beneficial compatriots outside the Bulgarian country. The society interrupted its activities during the April Revolt and Liberation War, renewing it in 1878. In less than 10 years Women Society consolidated itself as a center of women self-education, Renaissance education and culture.

ДЕЙНОСТТА НА ЕСКИДЖУМАЙСКАТА ОБЩИНА, ОТРАЗЕНА ВЪВ ВЪЗРОЖДЕНСКАТА ПЕРИОДИКА

Йорданка Петкова

В гр. Търговище, със старото име Ески Джумая, през възрожденския период българската източноправославна Ескиджумайска община е институцията, която активно ръководи обществения и духовен живот на своите членове. Тя строи църкви, училища, читалище, осигурява издръжката на учителите, взема важни решения, засягащи всеки неин член[1]. Без съмнение нейната икономическа самостоятелност и финансова стабилност се дължат на замогналите ѝ се граждани - видни търговци, манифактуристи и занаятчии, следствие на ежегодно провеждания прочут Ескиджумайски панаир. За тази ѝ дейност съдим от основните документи за всяка община - техните кондики и приходно - разходни книги[2]. И ако в тях намираме начините и средствата за осигуряването на тази стабилност, то по страниците на възрожденската периодика е отразен духът на времето - стремежите и проблемите, които съпътстват оформящото се гражданско общество върху демократични основи.

Дописките от и за града основно отразяват ежегодно провеждащият се Ескиджумайски панаир, неговите успехи, проблеми, размера на търговската дейност и прочие. Другият, основен проблем, който засяга изцяло българските граждани, е свързан с просветния и културен живот на града и дейността на тяхната община. През 60-те и 70-те години на XIX в. страниците на цариградските вестници се изпълват с остри критични дописки за дейността на общината, които отразяват непримиримите противоречия между т. нар. „млади“ и „стари“. Арена на тези сблъсъци са учебното и просветно дело в града, като тяхното съдържание разкрива и непримиримите политически противоречия между тях.

Първите критични дописки по страниците на в. „България“ са свързани с учителя Спиридон Петров Грамадов. Неговото напускане, резултат от появилите се остри противоречия между членове на общината и граждани с активни, но твърде противоречащи позиции за управлението на училищата, довежда до остри разногласия, които обхващат и четирите български махали на града. Спиридон Петров Грамадов е от учителите, които оставят траен отпечатък в просветното и културното развитие на града през 50-те и 60-те години на XIX век. В Търговище той учителства непрекъснато от 1852 до 1863 г. Освен добър учител, Сп. Грамадов е и автор на учебник по география („Пълна математическа и физическа география“, Русчук, 1866.), изявява се и като добър общественик.

През 1859 г. в дописка до в. „България“ се разказва как „с голямо тържество и великолепие първий път тази година празнувахме паметта на Преподобните и Богоносни Отци наши Кирила и Методия“[3]. Слово произнася главният учител Спиридон Грамадов, а ученик се обръща към училищните епитропи с благодарност за усърдието им за учебните дела. През следващата 1860 г. Главната община взема решение да се построи ново, голямо училище, което да бъде наречено на името на Светите Седмочисленици[4]. Сп. Грамадов, заедно с Янко Диветаков, който учителства в града по същото време, са едни от инициаторите и дарителите за построяването на новото класно училище.

Още в началото на следващата, 1861 г., този сговор между епитропи, настоятели, учители и гражданство се разрушава и като че ли не се завръща до Освобождението. По този повод в. „България“ от 11 януари публикува следния апел: „Затуй се обръщам към вас мили мои сьотечественици Джумалии и ви моля да дойдете в съзнание. Оценете доброто, което имахте и с нетърпението и несъгласието сте го изгубили. Дайте си един другиму ръка, съединете си училищата и махалите, бъдете както сте били и довини едно цяло...“.[5] Такова съгласие не е постигнато, за което съдим от дописка пак във в-к „България“ от 24 дек. 1862 г., която представя събитията в града по следния начин: „...И тъй със силата на мюзеверлиците си речените контета, съединени от някои ръждясали чорбаджии, които са затънали за изгубения си чорбаджалък, разделили Джумаята на четири махали. Всяка махала си има по няколко чорбаджии, и сякой чорбаджия си има по няколко подлизници, денгубци и мекерета...И затуй г-н Спиридон като видял това, и понеже не восприе да стане мекере на тези контета и стари ръжди, та да слугува против съвеста си на техните каприции, оттегли ся от учителството, залови търговия и сега е в Цариград... От тогава ся мени половин дузина учители и не се намери според техния вкус.“[6]

Строежът на новата сграда се забавя поради ред причини. Жителите на града, по махали, наистина се оказват разединени по въпроса за училището. Срещната махала си наема свой частен учител, а долномахаленци строят свое училище. В дописка от 3 дек. 1862 г., подписана от „Долномахаленска общинка“, жителите й с радост споделят как „Преди две години, и ний по подражание на околните градове и села, или пак да речем че от нужда, ний жителите от Долната махала в Ески Джюмая като видехме, че общото наше градско училище стана твърде тесно на децата, а най-повече че е и малко далеч от махалата, и според туй ний приканихме сичките граждане да ни спомогнат за това дело. Но напраздно бе всичко. Другите граждани не склониха никак да ни спомогнат и от нигде нищо не ни дадоха, оставиха ни само по волата да си го направим. И ний според силата си, трудихме са и направихме.“[7] По-нататък „Долномахаленската общинка“, както сами се определят, изказват благодарността си към учителя Сава Катрафилов, за успешно проведените изпити в „нашето новосъставено училище“.

За изгубеното съгласие и плачевно състояние на училищата четем и в друга дописка, подписана от „Един от сичките ученици на Ески-Джумайското училище“ от 18 юни 1862 г. Авторът представя състоянието на училището днес, като го сравнява с предишното разбирателство сред гражданите и градоначалниците за постигане на най-добро образование за децата им: „Не зная с какви краски да опиша и с какви думи да изразя достоплачевното състояние на училището в града ни - някога толкози похвално, и за пример взято от околните градове и села, и сега тъй изпаднало, чтото е достигнало за смях и поругание, на най-долните села из България!! Но като нямам на кого да се оплача, нито кой да се яви утешител на мене и на моите мили едновъзрастни съученици, обръщам се към Вас, и Ви жарко моля да благоизволите, та да вместите в стълповете на достопочитаемия ви лист долното ми изложение, което дано послужяше за съвет на нашите съотечественици, които и да са, за да исправят погрешките, в които са изпаднали.“[8]

По нататък в изложението си авторът представя в исторически план дейността на общината и взаимосъгласието на всички граждани за доброто обучение на децата им: „Преди петнадесат точно години нашите съграждане от истинно благородни и патриотически чувства, въодушевени пожертвуваха всякой според силата си, и, по примера на по-главния и ближния до нас град Шюмян, въздвигнаха училище, което го наредиха по новата метода, и го снабдиха с учители, достойни за званието си, тъй споряд науки, както и споряд доброто си поведение. А съгласието, което господствуваше измежду гражданите, служеше за пример на другите градове и села. Но ах! това добро трая твърде малко! Дяволът на несъгласието проникна и тука, и, чтом са въдвори то, в едно мигновение уничтожи ся всичко, изгуби ся всичко, пропадна всичко, тъй чтото ся видят само едни достоплачевни негови останки, които да уплакваме най-много ний, бедни младежи, останали сирачета от тая чадолюбива майка - Науката.“[9] В дописката се подлага на остра критика начинът на преподаване и грамотност на новоназначения учител Иван Моллов и загубата на любимия им учител Сп. Грамадов.

Горещите страсти поутихват през 1863 г. В началото на годината се появяват дописки „за“ и „против“ Сп. Грамадов, но в града настъпва надежда и оживление след като джумалийските църковни и училищни настоятели канят за главен учител Петко Рачов Славейков. За това научаваме от дописка от самия Сп. Грамадов отново на страниците на в. „България“:

„Господине редакторе,

С голяма радост ще да ви са похваля с новината, че след много мъчнотии, що притеглиха, нашите съграждане, за да снабдят училището ни с достоен учител, най-сетне сполучиха да доведат Господина П. Р. Славейков. Този достоен мъж, щом пристигна на втория ден, тоест по Богоявление, свика градските ни първенци, изложи им добре ползите и успехите, които ще произлязат от добре наредено училище, и ги съветува да биват всякога в съгласие помежду си, като им представи, че само чрез него може да напредва едно общество. Всички останаха благодарни, и той незабавно начена да тура в действие всичко, що бе обещал. И тъй въ вторник на 7 януария събра пак по-първите от гражданите, няколко от по - образованите младежи, и мене, и съчини една програма, която да удовлетворява нуждите на града ни, според колкото може и е способно местото ни. Програмата са прегледа и одобри, и ний всинца останахме благодарни, тъй щото радостта на всички млади и стари, богати и сиромаси, виждаше са исписана на лицето на всякого. И тъй, като са удостоихме с такъв добър и достоин учител, не ни остава друго освен да молим Бога да подари на учител и ученици здравие, а на гражданите добри печалби и способност за да могат да подържат таквози едно богоугодно и народолюбезно заведение...“[10]

Само няколко дни по-късно, на 4 март, в същия вестник е поместен колективен протест от „Джюмайски църковно училищни епитропи и прочие граждане“[11] срещу безогледното оклеветяване на дългогодишния учител Сп. Грамадов. Тази дописка е първата, която е подписана с личните имена на автори: Марко х. Вълчов, Христо Шишманович, Драгне Иванов, х. Илия х. Маркович, Димитър Славов, Тодор Велчув, х. Жеко х. Стоянов, Вичо Бърньов, х. Николчо п. Стефанов, Ради х. Русиевич, Димитър Радов. Дописката завършва с решението на общината за строежа на новото училище на името на Светите Седмочисленици, българските просветители, и че управлението на училищата е поверено на П. Р. Славейков, от което всички са „крайно задоволени“.

Славейков е поканен в Ески Джумая със заплата 12 000 гроша, каквато малцина учители преди Освобождението са получавали[12]. С новаторските за времето дух и идеи, с активната си обществена дейност Славейков оставя трайна следа както в образователното дело, така и в обществено-политическия живот на града[13]. Откриването на новото училище е голямо събитие не само в културния му живот. Мащабността на строежа е отразена в дописка на П. Р. Славейков във в. „Гайда“ от 1863 г., в която пише: „Прави са едно училище в името на Св. Седмочисленици, здание каквото сега - за сега в сичката България второ няма. Учуди наистина ревността и щедростта на тукашните жители! Кондиката на произволната им помощ показва значителни цифри от хиляди и стотини, нещо което за българите не е малка работа. И стари, и млади като че се надварят да предоставят за обществените си работи с примерно единодушие“.[14]

От Търговище Славейков започва издаването на първия български хумористичен вестник „Гайда“, който кръщава „Сатирический вестник за свестяване на българите“. Проблемите, с които се сблъсква в града, влошени взаимоотношения с част от местните чорбаджии и от членовете на църковното и училищно настоятелство го принуждават да напусне града. Отново по страниците на цариградските вестници се появяват критични статии, упреци, несъгласия за ръководенето на джумайските училища до 1868 г. Тогава в. „Македония“ публикува дописка от Ески Джумая „за едно похвално намерение“ : „Пишат ни от Ески-Джумая за едно похвално и полезно намерение, което както казуват, ся восприело и решило да ся осъществи; то е, да осредоточат всичките общински доходи в една училищна каса, която щяла да се увеличи до 100,000 гр. капитал от спомоcommittee ствувания и пожертвувания от гражданите. Настоятелите на тази каса ся избрали вече, казуват, и те ще раздават този капитал, от интересът на който да ся обдържи училището.

Усърдието и ревността на Ески-Джумалийските граждани към просвещението, и съгласието и единодушието им в общите им граждански работи, ся познати и примерни от някое време насам, и ний не можем да ги не насърчим в това, молитствувами им от все сърдце добър успех, без да им плетем още похвали, за да ги не урочим.“[15] Същият вестник през 1870 г. съобщава за отварянето на читалище в града: “Известяват на кратко за отварянието на Читалище и в този град, което наистина ни радва защото запознати с повечето от гражданите му, нам ни беше жално да гледаме тъй рано угаснал пламеннът у тях по-испърво ревност за добрата нареда на общите им работи и за образованието изобщо. Дано сега изново съживена тя бъде по - трайна...“.[16]

Още на следващата 1871 г. скандални дописки започват да засипват печата. Недоволни от решения и действия на общински настоятели, т. нар. „млади“, този път от страниците на вестник „Източно време“ публикуват остри нападки срещу някои закостенели порядки, ретроградност и несменяемост на някои дейци на техните постове[17].Повод за острия сблъсък са разногласия по повод читалищната сграда. В отговор на критичните публикации членовете на Ескиджумайската община в статия, подписана от всички тях, правят преглед на историята на Общината, на нейните решения и постижения през годините. В този отговор прозира чувството на патриотизъм, демократичност, управленчески опит и историцизъм. Ето и част от статията, отпечатана във в. „Източно време“ от 15 февр. 1875 г.:

„Джумалии първи можем да кажем, имали са община, съставена си от членове избрани по вишегласието на цялото население на четирите махали на града. От тези членове са избрани по един, който служеше без плата една година като представител народен из местното началство. След изтичането на годината набираше втори и т. н.

От тази наредба Джумалийте издигнаха училището на черковния двор на 1848 година, което днес служи за девическо училище и са посещава от повече от 150 девойки, а на 1851 година като изгоря първата дървена черква, въздигнаха нова каменна, за която се разнесоха повече от 4500 лири и това да не ви се вижда малко на едно население, състоящо се от 300 до 350 къщи християни и 4-5 села българе с по 25-30 къщи. И на 1863 година въздигнаха ново градско училище, за което се разнесоха повече от 1500 лири. Със същата наредба и въодушавление за успеха на младежите и на 1867 година можеха с пожертвования да съставят една народна каса с достатъчно капитал от лихвите на богатите и черковните доходи да се издържат градските учебни заведения. Тези са плодовете на каприциозните деяния на досегашните наши чорбаджии. Но и младежите не са останали по - долу в патриотическите си чувства и любов към науката и просвещението.

На 1869 година се състави читалището...“.[18]

Протестът на „младите“ и отговорът на „старите“ разкриват не малкото проблеми, с които се е сблъсквала Ескиджумайската община, но и успехите ѝ са видни. Тя оглавява движението за новобългарска просвета, строи църкви и училища, снабдява с учебници и помагала учениците, издържа учителите, подпомага читалищното дело, подкрепя бедните училища, дарява средства и на други общини - дейност, която консолидира българското гражданско общество и като такова то посреща Освобождението.

---

[1] Петкова, Й. Ескиджумайската църковна кондика 1818 - 1882. С.,2006, с. 319.

[2] Пак там, с. 32 - 34.

[3] България, I, бр. 10, 30 май 1859.

[4] II А 7712, Кондика на Ескиджумайското църковно училищно настоятелство. НБКМ-БИА, л. 2

[5] България, II, бр. 95, 11 ян. 1861.

[6] Пак там.

7. България, IV, бр. 34, 3 дек. 1862.

[8] България, IV, бр. 10, 18 юни 1862.

[9] Пак там.

[10] България, IV, бр. 43, 4 февр. 1863.

[11] България, IV, бр. 49, 18 март 1863.

[12] Косев, Д. Петко Рачев Славейков. Обществена и политическа дейност. С., 1986, с. 64.

[13] Петкова, Й. Славейков и Търговище. Вж.: Петко Славейков. Нови изследвания. В. Търново, 2003., 173 - 178.

[14] Гайда, I, бр. 2, 30 юни 1863.

[15] Македония, II, бр. 13, 34 февр. 1868.

[16] Македония, IV, бр. 33, 14 март 1870.

[17] Източно време, I, бр. 31, 14 септ. 1874.

[18] Източно време, II, бр. 1, 15 февр. 1875.

THE ACTIVITY OF THE MUNICIPALITY OF ESKI DZHYMAYA REFLECTED IN THE BULGARIAN NATIONAL REVIVAL PERIODICAL PRESS

Iordanka Petkova

In the Renaissance city of Targovishte city municipality was the only public institution holding the educational, cultural and religious life of the oppressed Christian population. It builts churches and schools, ensuring their maintenance, takes important decisions affecting each member. For its activity, can be judged apart from the reserved papers, as well as from a number of articles published in Revival periodical press. Their content reveals the success and problems facing the municipality, the sharp controversy that it leads against the so called „young ones" for defending the democratic principles on which each community is built and the protection of their views by the so called „old ones".

СЕВЕРОЗАПАДНА БЪЛГАРИЯ НА СТРАНИЦИТЕ НА БЪЛГАРСКИЯ ВЪЗРОЖДЕНСКИ ПЕЧАТ

Анюта Каменова-Борин

Похвална е идеята на Исторически музей - Сливен да организира настоящата научна конференция, тъй като едно от най-ярките проявления на модернизацията на българското възрожденско общество през XIX в. е появата на родния периодичен печат.

Българите в Северозападна България със своите борби и постижения имат забележителен принос в нашата история и за развитието на родната култура. Тук ще спомена само ролята на Чипровци като феномен в нашата и европейската история, за първата история на България от Петър Богдан Бакшев и за дейците на Чипровската книжовна школа в родината и в изгнание. Техни представители бяха цвета на интелигенцията в съседните нам Румъния, Сърбия, Хърватска. Не бих пропуснала и първата печатна книга на новобългарски език „Абагар“ на Филип Станиславов (1651 г.), нито сборника на поп Пунчо от Мокреш (1796 г.).

В българския периодичен печат естествено намираме и сведения за Северозападна България главно в: „Цариградски вестник“, „Македония“, „Българска дневница“, „Дунавски лебед“, „Дунавска зора“, „Знаме“, „Право“, сп. „Читалище“ и др. Селищата, за които има поместени дописки и съобщения в теченията на прегледаните вестници и списания, са: гр. Видин, Лом, Враца, Берковица, Чипровци, с. Градец, с. Мокреш и с. Остров. Независимо от неголемия им брой те съдържат разнообразна, ценна информация - географски данни, сведения за етнодемографско състояние и етническо самосъзнание, за материалната култура (земеделие, животновъдство, занаяти, жилища, търговия, облекло, храна). Има и материали за духовния и църковен живот, за просветното дело, за читалища и женски дружества; за конфликта с архиереите на Цариградската патриаршия; за въстанически прояви и политически борби.

Историята на региона осветляват съобщения, дописки и др. материали. Сред тях намираме сведения за голямото въстание в Северозападна България (1850 г.), за отделни бунтовни прояви в Раковишкия манастир, за ръководителите на въстанието и обхванатите селища, за ролята на княз Иван Кулин и пр. След въстанието „Цариградски вестник“ в различни броеве през 1851-1852 г. отразява и мерките на Портата срещу агите, провинени за жестокото му потушаване. Вниманието привлича една статия в бр.4 от 1852 г., препечатана от „Журнал де Константинопол“[1]: Авторът Кръстьо Пишурка не премълчава тежкото положение на населението и злодеянията на турците „България има за много време да търпи - пише той, от лошото управление на някои си губернатори“. Споменава се още, че ломските чорбаджии са изпратили писмо до видинските първенци, с което молят Шекиб Ефенди като пълномощник на Високата порта да ускори мерките за подобряване положението на народа.

В емигрантските вестници през следващите години често намират място вести за бунтовни прояви. За две български хайдушки чети около 250 - 300 човека, появили се между Никопол и Лом, съобщава например в. „Дунавска зора“ (бр. 42, 9 септември 1868 г.). По-пълно е отразен този етап от българското освободително движение в една дописка, поместена в същия вестник през февруари 1869 г.[2].

През лятото на 1857 г. в Северозападна България се надига силно брожение срещу откупчиците на десятъка, както и срещу видинския владика Паисий. В. „Българска дневница“ в уводната си статия в бр.10 съобщава за напрежението във Видинска област. Упоменати са откупчиците на десятъка х. Томаки, Цанко и Игнат, както и гърка Парисиади, които събирали за овцете из селата по 50 и 100 гроша, което е “много тежко за народа“. Заради злоупотребите им тези българи откупчици били затворени по заповед на дошлия паша (Мидхат - б.м. А.Б.). За да успокои българите, той съставил и комисия, която да разгледа причините за недоволството от владиката Паисий. Ново съобщение за случващото се „Българска дневница“ помества в бр. 12, заимствайки го от „Темешварски новини“ (дн. Тимишоара - б.м.[3]).

Значимо място сред новините за Северозападна България през 1861-1862 г. заемат съобщенията, свързани с масовото преселване на българи от Видинския край в Южна Русия. Още през 1859 г. Турция, в договореност с петербургското правителство, заселва в стратегически важния Видинския край татари и черкези. Недоволни от влошеното си положение, българите в десетки села на Видинско, Ломско, Белоградчишко се решават да напуснат родната земя, изоставят необработени нивите и поемат, заедно със семействата си, пътя към Бесарабия. За намесата на руски агенти, които насърчават това преселение, начело с руския консул във Видин, пише в. „Дунавски лебед“ през ноември 1861 г.[4]. За да възспре пагубните настроения, обхванали българските селяни, Г.С. Раковски помества многобройни материали в своя вестник, разяснява кризата в Русия и все още безправното положение на крепостното селячество там[5].По негова инициатива Младен Каракудин от Лом е изпратен да се срещне със сънародници, готвещи се за преселване. Изпълнявайки мисията си, Каракудин и други сътрудници изпращат тревожни съобщения и дописки, които се отпечатват в редица броеве на „Дунавски лебед“ през лятото и есента на 1861 г.[6] Конкретните материали на Младен Каракудин въздействали върху читателите и заедно с публикуваните писма на вече разочаровани преселници - българи, повлияли да се разубедят част от селяните в Ломския край от намеренията си. Така с помощта на печата българската общественост съумява да ограничи злото.

В тогавашния печат се появяват материали от Северозападна България и във връзка с борбата за църковно-духовна самостоятелност. След обявяване на Хатихумаюна -1856 г., възползвайки се от прокламираните равни права на всички поданици, българите се заемат с обновяване и ремонт на много църкви и доставянето на камбани. „Цариградски вестник“ (бр. 29, 10 окт. 1856) съобщава като за голямо събитие поставянето на две камбани на църквата “Св. Николай“ в Лом.

Вестник „Македония“ дванадесет години по-късно (на 21 декември 1868) отразява друго събитие в гр. Лом - тържество по повод проявената готовност от османското правителство да разреши българския църковен въпрос. Кр. Пишурка дори написва специална песен за султана „Боже съхрани Абдул Азис[7]. Учителят Никола Първанов пък държи слово пред учениците за голямата роля на училището и църквата и изразява увереност, че един ден официално ще се говори на наш език, който „беше изхвърлен от употреба“. На тържеството бил поканен и ломският управител.

В периодични издания от Възраждането са поместени интересни географски описания, има и сведения за демографската характеристика на населението на българския Северозапад.

В. „Всток“ (бр. 1, 1 януари 1874 г.), излизащ на сръбски език, помества описания на сватбения обичай при банатските българи и на богатия им пазар. Дава още сведения, че в Банат в четири села живеят 12 000 българи, които се отличават с висока нравственост. Тази информация може да се сравни с поместеното съобщение в излизащия в Букурещ под редакцията на Хр. Ботев в. „Знаме“ (бр. 5, 12 януари 1875 г.), който публикува сведения за павликяните в Румъния и Австро-Унгария. Според тези данни в Румъния павликяните възлизали на 12 000 души, а 2 000 павликяни живеели в Австрия (това са всъщност българи от Чипровци и Никополско, озовали се там след потушаване на въстанието от 1688 г. - б.м. А.Б.).

В сп. „Читалище“ (бр. 16, 15 август) откриваме сравнително подробно географско описание на Видин от Коста Ангелов, ученик в Габровското училище.

След като описва местоположението на Видин, младият автор се спира на селищното устройство , обществените сгради и застъпените тук занаяти, разказва и едно предание за баба Вида, която построила черква с две кули. Интересни са сведенията за етническия състав на населението; за капиите, крепостната система, лошите улици, жилищата на аскера; за чаршията с дюкяни на занаятчиите. Отбелязани са и по-важните административни сгради - митници, агенции, джамия, консулство, локали и кафенета. Обстойно е описана Стамбол капия - с железни врати, които водят към „Калето", където няма български къщи. Там били съдилищата (с изключение на търговското съдилище) и митницата. В „Калето" били още телеграфът, конакът и затворът. Интересно е и описанието на Болярската или Владишката улица, на църквата „Св. Димитър"; отбелязани са също Митрополията, читалище „Цвят" и ученическото дружество „Надежда". Интересни са и данните за българските училища във Видин - мъжко и девическо.

В. „Знание" (бр. 2, 15 ян. 1876) помества, наред с други интересни материали, пътеписни бележки на Любен Каравелов, в които авторът прави етнодемографска характеристика на българското население, по-специално на т.нар. „шопи"[8]. При това той описва народните вярвания и културно-битовите особености на жителите в отделни селища. В следващите броеве на вестника бр. 5 и бр. 6 (1876 и 1878 г.) Л. Каравелов определя границите на групата „шопи" като в нея неправилно включва Берковски, Белоградчишки и Видински окръг. Жителите на тия окръзи нарича „загорски шопове", но намира разлика в езика, нравите, обичаите и домашния живот, както и във физическия тип, характера, и етническото самосъзнание.

Във възрожденския периодичен печат българският Северозапад присъства и чрез поместените информации и описания за събитията в църковно-духовния живот на населението, за тукашните православните християнски църкви и манастири. Местни дописници със загриженост отбелязват състоянието на някои порутени манастири, но по-често изразяват общата радост, когато с усилията на жителите е възобновен храм или манастир .

В „Цариградски вестник" бр. 9, 18 юли 1859 г. намираме дописка от Берковица, отнасяща се за манастира „Св. Йоан Кръстител" край с. Лопушна, Берковско (дн. Георги Дамяново, обл. Монтана), наричан още Лопушански манастир. Авторът, Алекси Христов - Шипооглу пише, че е започнало възобновяване на стария манастир в присъствието на йеродякон от София и на кметове от околните села. Манастирите се строили с даренията на местни християни. В същата дописка се споменават още няколко манастира - Буковски манастир (с. Буковец, общ. Брусарци - б.м.), Архангеловски манастир, Св. Троишки манастир (вероятно става въпрос за Брусарския „Св. Архангел Михаил“ и Добридолския „Св. Троица“ - б.м.).Освен това дописникът се спира на Чипровския манастир „Св. Йоан Рилски“, който по думите му бил възобновен за трети път през 1829 г. на предишното място в планината ; отбелязва и популярността на храмовия му празник. Всяка година в него на 19 октомври прииждали групи поклонници от Лом, Видин, Враца, Белоградчи[9].

Училищното дело в Северозападна България също е отразено, макар фрагментарно, в „Цариградски вестник“. През януари 1857 г. напр. една дописка от Илия П. Цанкович проследява развитието на учебното дело в с. Градец, Видинско, където училището било открито през 1803 г. Авторът описва как децата учат буквар, часослов и други предмети по взаимоучителната метода[10]. В бр. 386 от 3 юли 1858 г. същият вестник отпечатва голяма статия, обстойно проследяваща просветното състояние и методите на обучение в гр. Враца. А в бр. 392 от 16 август с. г. отбелязва, че децата и на овчарите в Ломско са с буден дух, и че в околията рядко в някое село „нема школо и даскал“[11].

В бр. 440 от 18 юли 1859 г. пак в „Цариградски вестник“ може да прочетете за похвалните усилия на чипровчани - най-упорити от 96 села в нахията. Те построили училище в 1857 г. голямо 90 педи и 45 педи ширина, на два ката, на високо място (дн. Исторически хълм - б.м. А.Б.). Дописникът твърди, че „никъде другаде нема по-добро уредено училище от Чипровското и така добре съградено, защото са познали ползата от науката“[12].

В „Цариградски вестник“ (бр. 65, 17 септември 1849 г.) е поместен обширен материал за взаимното училище в Лом от 1848 г. Съобщава се, че е условен за учител Кръстьо Стоянов Пишурка. Статията набляга на необходимостта от просвета и апелира българите да си дадат децата в училище. Не е пропуснато да се разкритикува случаят с врачани „дето затворили мъжкото си училище“. Обръща внимание, че с наустницата вече е свършено, децата трябва да получават положителни знания.

Ломското читалище и Кръстьо Пишурка са известни в нашата история с първото театрално представление на „Многострадална Геновева“ (12 дек. 1856 г.) и поставянето на пиесата „Велизарий“ (18 ян. 1857 г.) Естествено, важното събитие е отбелязано и в „Цариградски вестник“(бр.314 / 1857 г.) - Никола Михайловски, пишейки общо за българския културен живот, отбелязва представянето в Лом на драмата „Велизарий“, където присъствали зрители и от двата пола и това първо представление е „имало съвършен успех и произвело такова впечатление щото зрителите се просълзили“. Авторът изразява и своята радост, че „ломското общество има честолюбие и вкус, и ревност да подражава на доброто“. През февруари 1857 г. е отпечатана и дописка от Илия хаджи Томакев за театралното представление в Лом на 12 декември. Дописникът съобщава, че английският подконсул в Калафат г-н Герасим П. Давис е бил на представлението на „Многострадална Геновева“ и бил силно впечатлен , че дори „сълзи проронил“. И тогава авторът отишъл пък да види „Велизарий“. Реквизитът „бил нищожен: американ и капи (шапки) от хартия“ - мукава, но присъстващите останали доволни от представлението[13].

„Цариградски вестник“ публикува в подлистник и пиесата “Аделаида - алпийска пастирка“, „изплетена“ от Кръстьо Пишурка и посветена на ломското читалище в 1856 г.[14] .Тази книга Пишурка превел сам от френски език и „натъкмил“ в стихотворна форма за нуждите на официално откритото читалище в Лом. Средствата за издаването ѝ дал търговецът Ангелаки Иванов Войнович от Враца, установил се в гр. Лом. В дописка на Илия х. Цанов до същия вестник (бр. 317, 23 февр. 1857 г.) Ангелаки Войнович е представен като сътрудник на Пишурка, който превежда за читалищния театър пиесата „Велизарий“[15]. Поставянето на тая пиеса изиграва лоша съдбовна роля за Кръстьо Пишурка. По този повод той бил хвърлен в затвора, разпитван над 20 пъти и накрая освободен. Завръщайки се в Лом, той запалил голям огън и според Д. Маринов изгорил всички читалищни, в това число и свои, книги с думите „да ми миряса веднъж главата“. . Отзвук за този епизод от живота на Пишурка и за прекратената дейност на ломското читалище намираме по-късно в „Цариградски вестник“ (VIII, бр. 366, 15 февр. 1858).

Няколко родолюбци от Лом, притеснени от случващото се, пишат до редакцията и изпращат едно стихотворение, подписано от Вражалка. В него се крие важна информация за това какво става в града им и с читалището. През 1863 г., когато Пишурка отново е учител и възстановява читалището, жена му Ангелина според Д. Маринов му дала оцелелите книги от пожара. Оклеветяването на Пишурка изглежда е станало с намесата на ломския кмет, навярно затова „Цариградски вестник“ публикува стихотворение, осмиващо го като пияница[16]. Информация за плачевното състояние на ломското читалище след ареста на Кръстьо Пишурка и затова как първенците в града изхвърлили книгите, е поместена в бр. 371 и бр.372 от 22 и 29 март 1858 г. Упрекът е към ломските първенци, за които просвещението било трън в очите. Именно те търсели „катадневно да намерят способ да навредят на Пишурка“. Дописка от гр. Видин пък разкрива, че негов най-голям неприятел е видинският владика Паисий. В брой 392 от 16 август 1858 г.

„Цариградски вестник“ повтаря тази информация. Статиите от Видин в подкрепа на Кръстьо Пишурка според предположението на Д. Маринов са писани от Илия х. Томаки Цанов, по това време служебно лице във видинския меджлис, син на видния търговец х. Томаки х. Цанов[17].

Вестник „Дунавска зора“ бр. 44, 15 октомври 1869 г. помества статия, посветена на женските дружества и посочва, че „Добродетелно дружество“, с председател Елена Циганелска, е първото женско благотворително дружество. Похвални думи са отправени и към дружествата в Захра (Стара Загора - б.м.), Казанлък, Тулча и Търново, главна цел на които е подкрепа на девическото образование.

Възрожденските вестници и списания отделят значително внимание на земеделието, животновъдството, занаятите и общо на материалната култура. В. „Право“ напр. през 1873 г. препечатва описание на известния учен и пътешественик Феликс Каниц за врачанското златарство. Във Враца той наблюдавал как с прости оръдия златарят изработвал прекрасни арабски цветя и звездици от сребро и злато. Високо оценява Ф. Каниц и чипровските килими, той споделя впечатленията си с думите: „най-много ми харесват българските килими в Пирот и Берковица. В много градове и села тъкат килими. Почти всяка къща е фабрика, където работници са мъжете и жените. Показателно е и съобщението в същия вестник, че на парижкото изложение - 1873 г., са изпратени български килими[18].

За популярността на килимарския занаят в Северозападна България говори и една информация в „Цариградски вестник“ от 1859 г., в която се обръща внимание как се създават чипровските килими. „Селото Чипровци има до 300 домаотбелязва авторът- и тука работят килимите преизкусно и обращат добра купля съ них. Женьите боядисуват вълната и ткаят килимите, а мъжете предат“[19].

Сп. „Училище“ от 12 апр. 1857 г. отпечатва интересно описание на село Остров, Врачанско. В него има сведения за жилищата, облеклото и храната, което дава възможност за културно-битова характеристика на населението. Името Остров идва от близкия остров на Дунава. Жителите му по кърджалийско време дошли от с. Камено поле. В селото има училище и параклис, учи се по наустницата. Островчани се отличавали със своята „хитрост, набожност и примерно трудолюбие“. Поминъкът им е земеделие - отглеждат ечемик и царевица, по-малко овес, жито, просо, ръж. Имат пристанище - скеля и комуникират със селища по р. Дунав като продават на техни търговци. Селяните гледат също биволи, волове, свине, овце, коне. Имат макар и слабо развито лозарство. В статията е описано брането на грозде и газенето му в жлебовете.

Жилищата им били изкопани в земята, покрити с пръст и плява, с единствен прозорец. Селяните се хранели с обикновен хляб, кукурузен и просеник, който приготвяли на огнището под нагорещен връшник, посипан отгоре с жарава. Като горивен материал използвали торта от добитъка, направен на „тезек“, както и какалашки от кукуруз и тръстика от близкото блато.

Описано е и облеклото на островчани. Лятно време мъжете носят риза, димии, късаче, долактанка. Мъжкото зимно облекло се състои от потури или шалвари, клашник, късак и долактанка. През зимата и в дъжд носят ямурлук или опанджак със зимен калпак, а лятно време слагат на главите си подкапник, червена вълнена шапка. Женското традиционно облекло лете е риза, вълненик, престилка и късаче, а зиме - сукманено, вместо късак (аба). Авторът уточнява много важен белег от традиционното облекло в Северозападна България, а именно белодрешковското облекло[20].

За развитието на Лом като оживено пристанище и икономически център пише „Цариградски вестник“ (бр. 317, 23 февруари 1857г.). Неслучайно тук се установява богатият търговец Ангелаки Иванчов Войнович от Враца. В бр. 476, 26 март 1860 г. същият вестник отбелязва пристигането и на мнозина чужди търговци в Лом - сърби, немци, италианци за сключването на големи сделки. За значението на Лом като търговски център говорят и поместените реклами. В. „Македония“ напр. публикува през септември 1872 г. обява за откриването в града на къща Йо [Йончо] Тончев и Г. [Гаврил] Монов, която ще се занимава с приемания и изпращания на стоки, както и със „зарьки и продажби“ на всякакви видове и произведения. Споменава се богатия опит, който имат търговците; твърди се накрая, „че приятелите, които би ни почели с доверието си, ще останат крайно задоволени от всяка една страна“[21]. Съвсем друга е информация за Йончо Тончов във в. „Свобода“ - там се изтъква, че той принуждавал работниците да се трудят и в неделя, въпреки че и турските закони вече „запрещават“ ангарията.

Описания на сватбените и погребалните обичаи и на традиционното облекло на българите в с. Мокреш, Ломско, намираме в „Македония“ от 11 юли 1870 г. Дописникът Моско поп Добринов прави описание на селото и дава сведения за училището, което било открито през 1850 г.[22]. Учениците били 40 на брой, изучавали наустницата, история и география. В селото имало двама свещеници и 20 души образовани. Населението било будно, жадно за просвещение и религиозно. Интересно е и краткото описание на сватбения обичай в с. Мокреш до 1845 г. Сватбите тук траяли 4 дена. Описан е първият ден - неделя и по-специално венчавката, отиването на старойкята и кръстника в конака, после у младоженците. Старойкята имал големи права - задължително го карали с кола, играе му се хоро, стреля се с лъскави „кубурлуци“, дори старейшините му стоят прави. Споменава се и един отмиращ обичай - порязване петите на умрелия с бръснач и пробождане с игла, за да не вампиряса, обичай, който се среща в Северозападна България. Авторът съобщава с радост, че през 1840 г. свещеник Неделко забранил тая вредна практика.

В същата дописка е описано подробно мъжкото и женското белодрешковско облекло в с. Мокреш, характерно за този край. Женското облекло е двупрестилчено - състои се от вълненик, завеска. Съобщава се и за косичник - growинска украса за главата, направен от вълна с дължина до пояса, с цванцове и бабки (монети - б.м.). Мъжете са с белодрешковско облекло от аба, обточена с червени гайтани и червено сукно, а на главата си носят калпаци и по-малки калпаци (по всяка вероятност има предвид подкапник - б.м.).

Същият вестник посочва интересен факт, касаещ свещениците в Северозападна България, които се обличали в белодрешковско облекло. За разлика от другите мъже, техните касачета и клашници били обточени със сини гайтани, а на другите белодрешковци - с червен гайтан. За жените авторът даскал Танас пише, че те носят бял подкапник, върху който слагат бели кърпи, на краката - домашно тъкани бели калцуни със сини гайтани, а отгоре са с навуща и цървули. Авторът обявява, че в следващия брой ще публикува още материали за „женските труфила и за някои пъстрила по връхните дрехи“. Такъв материал обаче не се намери отпечатан.

За промени при сватбите в града четем във в. „Турция“(бр. 52, 13 февр. 1871) под заглавие „За Видинската община и еснафите за ограничаване на големите разноски по сватбите". Понеже сватбите във Видин траели по 10 дни и се правели много разноски - някои харчели 10 000 - 15 000 гроша, общината решила да промени тая практика. Съставен е специален устав заедно с еснафите в града: при загодяването (годежа - б.м) да няма никакви свирни; само 4 - 5 лица с един свещеник да занасят на годеницата едно кръсле (кръстче) или по една жълтица, дето ще ги почерпят с едно сладко. Забраняват се подаръци и нощни хора. Сватбите почват в събота без музика, освен в неделя след венчавката и завършват в 11.00 ч вечерта, без угощения и с едно хоро. В същото време авторът съветва госпожите, които са недоволни от тая организация да си създадат женско дружество и повече да се интересуват както от семейния си живот и от възпитанието на малките си рожби, така и да участват в „скорошното разбуждане“ на града.

Всички тези материали са извор за бъдещи по-задълбочени проучвания на Северозападна България като неделима част от развитието на българското общество през Възраждането.

---

[1] Цариградски вестник, III, бр.451, 30 юли 1851; бр.4, 16 февр.1852.

[2] Дунавска зора (Браила), бр.42, 9 септ. 1868; бр.14 , 14 февр.1869.

[3] Българска дневница (Нови Сад) I, бр.10, 28 авг. 1857; бр.12 , 11 септ.1857.

[4] Дунавски лебед (Белград), II, бр.60, 21 ноем.1861.

[5] Пак там, I, бр.38, 21 юли 1861; бр.53, 13 окт.1861.

[6] Пак там, бр.46, 15 авг., бр.54, 10 окт., бр.58, 7 ноем. и бр.59, 14 ноем.1861.

[7] Всъщност едва с фермана от 27 февр.1870 г. султан Абдул Азис възстановява българската самостоятелна църква под името Екзархия.

[8] Знание, бр.2, 15 ян. 1876.

[9] Цариградски вестник, IX, бр.9 , 18 юли 1859.

[10] Пак там, бр.3, 17/ 26 ян.1857.

[11] Пак там, бр.386, 3 юли и бр.392, 16 авг.1858.

[12] Пак там, бр.440, 18 юли 1859.

[13] Маринов, Д. История на града Лом и Ломска околия. Ръкопис. 1901г., с.362, 365-367. Съхранява се във фонда на Исторически музей - Лом, инв. № 264, 265

[14] Кр. Пишурка е заслужил учител, книжовник и преводач от френски и сръбски език; той открива първото читалище; като автор на лична поезия името му се свързва с така наречената даскалска поезия. Вж. Енциклопедия на българската възрожденска литература С.,1996.

[15] Цариградски вестник, VII, бр.317, 23 февр.1857.

[16] Пак там, VIII, бр.356, 23 ноем.1857 .

[17] Маринов, Д. Цит. ръкопис,1901 г., с. 369 и с. 379. Авторът поставя под съмнение информацията в някои материали от „Цариградски вестник“ (бр. 317 от 1857), тъй като Илия х. Т. Цанов не е присъствал на представлението на „Многострадална Геновева“, а на „Велизарий“. Същото покъсно бил потвърдил и сам Кр. Пишурка.

[18] Право, VIII, бр.9 , 11 май 1873.

[19] Цариградски вестник, бр.440, 18 юли 1859.

[20] Училище, 12 апр.1872.

[21] Македония, IV, бр.80, 19 септ. 1872. Срав.: Свобода, II, бр.378, 26 февр.1872.

[22] Налбантова, Е. Двама възрожденски учители от Лясковец (Павел Т.Тодорович и Моско Добринов). - В: Лясковец в миналото. В.Търново, 1994;

NORTHWESTERN BULGARIA ON THE PAGES OF THE BULGARIAN NATIONAL REVIVAL PRESS

Aniuta Kamenova-Borin

On the pages of the Bulgarian Revival print Northwestern Bulgaria is presented with interesting materials. There are such in Istanbul newspaper "Macedonia", "Danube Swan", "Alarm", "Banner", "Bulgarian Diaries," " Legal right," magazine" Chitalishte" and others. Communications and reports affect the lives in Vidin, Vratza, Lom, Berkovitsa, Mokresh, Gradec, Ostrov, Chiprovtsi. About fifty pieces of materials illuminate history, national-revolutionary struggles, also library and educational work, material culture including livelihoods of the Bulgarians, their crafts, housing, clothing, commerce, and of spiritual culture - etnodemografic characteristic of the population, church struggles, customs and beliefs and etc.

All these materials are a source for in- depth study of northwestern Bulgaria, as an integral part of the development of Bulgarian society during the Renaissance.

БЪЛГАРСКИ ВЪЗРОЖДЕНСКИ ВЕСТНИЦИ. ЗА НАЧАЛОТО НА БЪЛГАРСКАТА И ГАБРОВСКАТА ИНДУСТРИЯ

Ирена Узунова

Българската възрожденска книжнина предоставя богат изворов материал за икономическата, политическата и културната история на българския народ, като отразява основните насоки за цялостно и всестранно проучване на епохата.

Настъпилото през втората половина на XIX оживление в стопанската област, изразяващо се в нарастване на занаятчийското производство, в поява на манифактурата, спомага и за отваряне границите на масовата комуникация. В тази връзка българите проявяват интерес към периодичните издания, в които се отразява обществено-икономическото и културното им развитие. След Кримската война (1853 - 1856 г.) в Турция нахлуват стоките на западноевропейската фабрична промишленост, поради което занаятчийското стоково производство изпада в криза, въпреки че турското правителство го покровителства политически. Липсата на силна икономическа класа, институции и държава през този период се отразява и върху развитието на печатната книжнина на българите[1]. Ограниченията от страна на турската цензура и гръцките панеленистични стремежи не успяват да спрат разпространението на българските издания. От 1806 до 1879 г. са издадени около 2000 книги и 106 списания и вестници[2]. Габровци също проявяват интерес към периодичния печат на български език. Историографът д-р Петър Цончев информира, че в града на Рачо Ковача се внасят всички български издания, но сведенията за броя на абонатите са оскъдни. Събраните от него данни уточняват, че през 1856 г. „Цариградски вестник“ има в Габрово само 15 абонати, а за 1876 г.

габровските абонати за в-к „Източно време“ са 38, за „Зорница“ - 34[3]. Интересът на габровци към възрожденските вестници до голяма степен е следствие от публикуваните статии, свързани със селището. Целта на журналистите е да повдигнат националното самочувстние на българина, поради което в печата се разискват исторически теми, въпроси за езика, образованието, политическото и стопанско развитие на народа, мечтаещ и за икономически напредък.

Възходът на българският печат през третата четвърт на XIX век е резултат и от значителното му обществено звучене, широките читателски кръгове, до които достига. За да привлекат интереса на четящия българин, вестниците акцентират не само върху международните събития, а и върху локалните промени в българското общество. Името на Габрово още тогава се свързва с образователното дело и успешното икономическо развитие на българите в Османската империя.

Целта на настоящото съобщение е да проследи възникването на българската и в частност на габровската индустрия, трудностите по пътя на успеха и съпътстващите го грешки. Проблемите на предосвобожденското развитие както общо на българското, така и на габровското стопанство, се дискутират във вестниците „Право“, „Турция“, „Ступан“, „Зорница“, „Дунав“, „Македония“ и „Независимост“. Проблемите проличават още в най-ранната статия, публикувана във в. „Право“ от 12 юли 1869 г., чието заглавие е: „Някои причини за бедност.“[4] . Хронологично последната статия, посветена на тематиката, е публикувана на 16 април 1876 г. във в. „Зорница“ със заглавие: „Какво ни е нужно, за да можем да се ползуваме от машините както трябва?“ [5]. Редакторите на изданията констатират необходимостта от индустрия, но различни са подходите им към темата и начините за изоставане от постигане на положителни резултати. Независимо от различията, издателите са категорични в оценката си за съвременна икономика в развитите европейски страни.

За да променят съществуващата ситуация, те се стремят да събудят възрожденския прогресивен дух на сънародниците ни. Свидетелство за това са целите на в. „Право“ - „да отговаря вярно на тогавашните потреби на българският народ, да съдейства за неговата обществена полза и напредък“. Основният въпрос, който се дискутира във вестника, е църковният и в него сравнително рядко се публикуват статии, акцентиращи върху тежкото икономическо положение на народа. Основните виновници, според вестника, са българските чорбаджии, но тъй като светогледът на издателите му е най-близко до тях, винаги се плeдира за примирие[6].

Вестникът поставя конкретно проблема в статия от 12 юли 1869 г. под заглавие: „Някои причини за бедност“. Определят се две основни причини за ниския стандарт на живот „оставяме производителните занятия и бягаме на непроизводителни" и „пренебрежението на местните занаяти и на местните ръкоделни произведения". В близките няколко години „[в]сички Българие са стремят към търговия„., иградищата се препълниха с таквизи търговци". Дори и земеделецът, който успява да забогатее, оставя „това занятие, бега в града и са залавя за търговия - манифактурджилък или бакаллък". Главната причина затова е предубеждението на хората, „че земеделието е долен занаят, назначен за по-дебели хора, а търговията е занятие благородно". Разглежданият социален, икономически и миграционен процес има негативен резултат за Османската империя, тъй като „[в]сички тези хора лишават страната от своите произведения и почеват да живеят с препродаването на чуждите трудове, повечето чуждоземни". Констатира се и необходимата пропорция между производителните и непроизводителните класове в обществото, която е незадоволителна, защото „преди 5000 [души] живяха с труда на 3000 д[уши], а сега ще живеят с труда само на 2000 [души]". Това води след себе си до нарушаване на стоково-паричния баланс в страната, както и на съотношението производител-потребител[7].

Причина за бедността се корени и във факта, че „[в]секи търси модното европейско и пренебрегва местното". Примерът на анонимен журналист е еднозначен и поучителен: „Ако влезеш в някоя къща и прегледаш покъщината и облеклото на домакинята, ти ще видиш, че [в]сичко това е дошло от вън и нищо не е изработено на мястото". Пренебрегвайки местните произведения (шаяци, аби, килими, кожи), производителите им са принудени да намалят производството, а също така и цената. Заключението е, че българските стоки, „за да се усъвършенствоват и поевтинеят, трябва да се харчат много". Въпреки националния патриотизъм, в края на статията се дава обективна оценка на продуктите, внасяни и продавани в страната: „има няколко стоки, които идат от Европа по-хубави и по-евтини и ний ги купуваме за тези им достойнства; има и много други, които са харчат по нас само благодарение на нашето невежество". Авторите определят като „безумие" да се шият панталони от европейски сукна, тъй като се лишават „от геченмек (поминък - б. м.) местните производители на шаяка" и реално „даваме работа на чуждите работници"[8].

В. „Право" продължава да следи темата и през следващите години. В статия от 20 дек. 1871 г., подписалият се О. / Оджаков Петър Василев - б. м./ насочва вниманието на читателя към необходимостта да се засили индустрията в България. Констатацията е, че „селяните не са спряха в своето стремление към обогатяване" и започват да се занимават с „търговски и земеделски работи", с което ограничават

„кръга на деятелностите на гражданите“. За да преодолеят гражданите икономическите промени е необходимо да бъдат въведени „у нас тъкачни фабрични изделия“, което ще даде възможност на местните търговци да предпочетат българското. Крайният извод е - „трябва да се развият други фабрични произведения, за каквито се нуждае не само нашето отечество, но и другите съседни страни". Авторът определя, че успехът е в усъвършенстването на местните изделия и дава пример със сполучливото пласиране на габровските ножчета и гаванки, при тревненци - с бояджилъка, при лясковци - с бубарството, при калоферци - гайтаните и шаяка. Новите индустриалци „не трябва да бързат само за печалби, да гледат да оставят работа и занятие на потомците си“. Пледира се към лоялна отраслова конкуренция, следователно в „един град или окръжие не трябва да се откриват по няколко от едно и също занятие фабрики“. Развитието на българската индустрия зависи от правителството, което „трябва да ги гледа с добро око“, както и общините „трябва да покровителствуват с периодична привилегия таквизи фабрики“[9].

В защита на българския производител в. „Право“ в статия от 28 февр. 1872 г. посочва един от пътищата на финасов просперитет: „за да се обогатим, трябва всичките произведения на нашата мила майка България да обработваме, трябва европейските сукна и казмири да съблечем от телата си и да ги изхвърлим из домовете си, трябва да не слушаме нашите жени и ненаситните им женски очи, за да им купуваме европейски малакови (старинна рокля с обръчи - б. м.), с които се оприличават на надути мисирци (от мисирка - пуяк - б. м.), нито матасарии (от матасария - вид копринен плат, подобен на тафта - б. м.), които са подобни на паяжина, която паякът плете по стрехите от телата на по-малките от него животинки.“ Като „голям срам" се определя фактът, че купуваме чужда стока, произведена с български суровини. За постигане на заветната цел е необходима промяна, която може да бъде реализирана „само ако искаме“. Обогатяването на българския народ ще е реализирано, когато „един ден се видим облечени с дрехи, които са произведени от недрата на нашата България, и обработени от собствените ни ръце“[10].

За да бъде лоялен към читателите си, възрожденският в. „Право“ публикува на 11 май 1873 г. статия под заглавие „Промишленост в българите“, в която се изразява мнение за българската и габровска икономика, противоположно на изказаните досега. Тя е препечатка от хърватския лист „Обзор“, който отбелязва , че в най-доброто немско списание „Аусланд“ е направено пълно описание на България от Феликс Каниц, посетил я за първи път през 1860 г., но едва сега излизат от печат неговите впечатления. Ученият пътешественик опровергава мита за българина, представен от неговите неприятели като „ленив и бездарен“, а в индустриално отношение - „неспособен градинарин земеделец", „невежествен скотовъдец". Според Каниц „Турция трябва да благодари на нашите консули, които се постараха да съберат ония византийски изкуства, които са съхранени до наши времена; тя трябва да поблагодари и [на] българите, които способстват за развитието на индустриите". Той е учуден от факта, че намира „цели села и градове, в които българите се занимаваха с всевъзможни художества". Отбелязва за съществуването на добре развита домашна индустрия, която произвежда пояси, ножове, металически украшения, изделия от дърво, памучни и копринени платна, шаяци, килими, басми, гайтани. За майсторлъка на местните занаятчии той е категоричен: „[В]сички габровци са добри ножари. Аз не знаех кого да предпочета". Унгарският пътешественик констатира, че нашите шаяци „надминават австрийските и английските сукна". Впечатлен е от архитектурата и направените мостове над река Янтра, но едновременно с това пише с болка, че в Турция липсват индустриални училища. Каниц „удобрява поведението на Българите, и им дава пълно право, за дето са се отделили от Гръцката Патриаршия, която никога не е съчувствала на българския народ, но само го е доила и се е старала да унищожи името му". Интерес към пътеписа на учения пътешественик проявяват вестниците „Независимост" и „Турция", които публикуват текста, черпейки информация от различни източници. Първият вестник се позовава на Хохенхайм, редактор на немският вестник „Neue Freie Presse", а вторият използва публикацията „Извод от званичний (официален - б. м.) лист на Френската република по изложението на Ф. Каниц"[11].

Индустриалната тематика е застъпена и в седмичника, известен като вестник на туркофилите - „Турция". Иван Богоров и Б. Лоренц са инициатори и участници, излагащи в него прогресивни идеи за развитие на българското стопанство, търговия и модерна икономика[12]. През ноември 1869 г. вестникът пише за липсата на индустрия в България, автор на статията е Константин Сапунов, заглавието - „Моето зрение върху нашето състояние". В нея той разказва за свое пътешествие с параход и срещата му „с млади и образовани хора от разни народности". Неудобството на нашия сънародник проличава още в началото - „аз испорвам не си исказах народността, те не я [в]зеха в[ъв] внимание, ...". По подобие на своите събеседници и в желанието си да покаже в позитивна светлина България, Сапунов насочва вниманието на чужденците към произвежданите в страната изделия - щаяци, дърводелски произведения, но не спестява липсата на машини. В заключение заявява: „дето няма Индустрия няма нито наука и наопаки". Разказва им за изобилието, което ражда нашата земя. Неотстъпвайки пред чуждото, той с гордост заявява, че „ний имаме една земя като рай, нашите още живеят Патриархалният живот“. Акцентира върху духовната култура на българите, готовността им да умрат за тяхната вяра и „така си следим пътя към просвещение, под скиптъра на наш милостив Султан, като се успособим с по-високи учения и с машините потребни за усъвършенствувание в изработванието на нашата Индустрия“. Константин Сапунов възхвалява нашата природа и съветва сънародниците си да се трудят, да отворят занаятчийски училища[13].

Темата за българската индустрия продължава да намира място на страниците на в. „Турция“. В статията „Промишлеността у нас“, публикувана на 3 януари 1873 г. се разглежда многоаспектно проблемът. Липсата на развита промишленост е не само поради отсъствието на предприемчивия български дух, но „и по други причини, а именно по това, че ний българите имаме предпочитание към чуждото и презрение към своето.“ Констатацията във вестника е, че народът ни „не само може да произведе почти [в]сичко щото му е потребно за живота без да го купува отвън, но още той може да го произведе доста евтино и добро“. Укорите към „народната индустрия“, са „че у българете няма машини, няма фабрики“, но всъщност нерешен е риторичният въпрос: „Кой е онзи капиталист, който ще направи фабрика за шаяци, когато няма потребители да ги купуват?“. Според източника, чужденците получават българската вълна „по 8 гроша оката, обработват я на сукно или друга стока и я продават на същий българин по 100-200 гроша оката“[14].

Успехът на народа ще е факт, ако трудолюбието и предприемчивият дух ще им даде възможност да преодолеят всички препятствия, по примера на англичаните. Опит българите могат да получат и от „един от съседните нам народи - Гърците“. Те успяват да развият „чудесна деятелност“, дори „с по-оскъдни средства от самите нас“. Като проводник на турската официална политика вестникът дипломатично пише за нуждата да се помисли за по-доброто материално състояние на народа „и да се вземат мерки за въздигане на народната индустрия“. Изказва се предположение, „че и самото правителство ще дойде на помощ на частните старания като даде пълна защита и обезпечи повече живота и имота на поданиците“. Определят се и целите за постигане просперитет на българската промишленост - „да работиме непрестанно за възвишението на нашата промишленост, да се стараеме да отбягваме до колкото е възможно употреблението на чуждите произведения и да употребяваме онези, които нашата страна произвежда“. Сънародниците ни е възможно най-лесно да възстановят народната индустрия чрез създаване на дружества, но „духа на сдружаванието не съществува у българите“. Заключението е, че ако първият опит е несполучлив, „ний не трябва да са отчайваме и мислим че [в]сякога ще бъдем несполучливи“, защото миналото „служи за пример и обяснение на настоящето и бъдещето"[15].

Най-влиятелният възрожденски вестник в Турция - „Македония", издаван на гръцки и български език, има за цел да развива „народните наши работи с пристойното благоприличие". Вестникът поддържа поставената от Богоров първостепенна задача за развиване на българската индустрия като средство да се осигури благосъстоянието и независимостта на българския народ. Славейков разглежда темата от друг аспект, подчертавайки връзката между наука и икономика[16].

В статия от 7 февр. 1870 г. се констатира: „Училищата са се отворили вече почти във всякой град и в[ъв] всяко село, и ако че те не са още каквито трябва да са, то не е от лишение на ревност, но от лишение на наставници и учители". Основният въпрос, който се обсъжда е : „Доволно ли е само учението, или просто стремлението към учението, да улучиш състоянието на един народ и да го произведете на един по-горен степен от какъвто е?". Учението е „само врата" към „общото блогополучие" и пътя към тях е промишлеността или индустрията. Славейков продължава своите размишления: „учението посява, но индустрията е която възраства и прави да процъфтява и прави свободата, и чрез нея само са оздравява народната самостоятелност и независимост". Вестникът уверява, че индустрията е богатство „стига да метнем поглед" на „най-силния и най-богатия днес народ в Европа - на Англия". Пътят на успеха на английския народ е резултат от работническото трудолюбие, натрупаните индустриални капитали и науката, работеща в полза на индустрията. Изданието отбелязва, че българите „почти не мислим как е възможно да приспособим тези науки на практическия живот". Авторът на публикацията е краен в оценката си: „стараем се за учението, което без индустрия кажи че не е нищо, и отбягваме от работата; искаме да станем учени, като че с изучаването на две, три чужди думи и на някои отвлечени знания сме свършили вече всичката си длъжност, сме осигурили бъдещността си". Но всъщност народът остава излъган, защото „като отбягваме от работата отбягваме от живота, силата и благоденствието, и чрез празността достигаме до скудост (от скуден - недостатъчен, беден, оскъден - б. м.), сиромашия и некадърност за в нищо". Положителните резултати ще бъдат постигнати чрез усъвършенстване на занаятите, чрез създаване на дружества и сдружения, а на „капиталистите за отваряне на разни индустриални заведения". Въпреки споменатите проблеми, авторът завършва с пожелание, с вяра и надежда в бъдещето[17].

Изданието на американското евангелско общество в. „Зорница" има за цел не само да пропагандира протестанските идеи, но и да служи като домашен вестник, който дава разнообразна информация. Излизащият от януари 1876 г. вестник, успява да насочи вниманието на читателите към актуални теми[18]. В две статии от същата година се разглежда връзката между работниците и машините като възможност за икономически просперитет. В публикация от 12 март 1876 г. се подчертава, че човек, за да задоволи своите житейски нужди са му необходими „ордия и машини". Предназначението им е „да помагат на човека, да увеличават работата му и да увеличават производителността на трудовете му, и тъй да направим поминъка му поевтин и по-спокоен". Примерите, които се дават, имат за цел да докажат, че „човек не може да работи земеделие и да си приготва храна без машини". Противниците на механизацията „мислят, че усъвършенстваните машини за жънене, косене, вършание и много други, не бива да се употреблявят, защото, според тях, те са вредни, понеже лишават мнозина от работа". В статията се опровергават твърденията на консервативно мислещите българи, защото има „машини, които отвяват по 80 крини жито на ден". Според наличието на механизирана техника е и заплащането в различните държави. В Турция при липса на техника работниците получават 5-10 гроша, докато в Америка най-ниското заплащане е 20-25 гроша[19].

Вестникът продължава да пише по темата и през месец април, опитвайки се да отговори на въпроса: „Какво ни е нужно, за да можем да се ползваме от машините както трябва?" От една страна, решителният отговар е „не", но от друга, отговорът е много по-конкретен - „по-добре е да ги купуваме отвън нежели никак да ги нямаме, но много по-добре ще е ако се учим сами до ги правим нежели да ги купуваме от другите народи". Зад постигнатите успехи в чужбина има занаятчийски училища, докато при нас такива липсват. Целта ще бъде постигната, ако „основем в отечеството си едно такова училище и да призовем някои чуждестранни учители, които да дават на учениците добри теоретически и практически познания от разни изкуства". Когато завършат, те ще отидат из цялата страна, за да наставляват „другите си братя". Подготовката на кадри е възможно да бъде извършвана в чужбина. Факт е, че „много наши младежи учат в чужбина, но неколцина са се предали на художествата" (имат се предвид занаятите - б. м.). Общините също могат да бъдат полезни, като пращат младежи да изучават „някои художества, щяха да сторят голямо благодеяние на народа ни." Пожертваните средства „стократно ще се възнаградят"[20].

В. „Ступан" в програмата си обхваща значителен кръг от въпроси, свързани със земеделие, скотовъдство, селско стопанство, копринарство, пчеларство, политическа икономия, обществени въпроси. Статия от 15 окт. 1875 г. се спира на скотовъдството, градинарството, бъчварството и други) и констатира, че част от тях са зависими от метеорологичните условия. Усъвършенстването на занаятите е резултат от „разпределението на работата". Освен чрез физически труд, занаятчийският напредък е резултат и от умствения труд, чрез който „човечеството се обогатило и усилило". В тази връзка настъпват и други промени - усъвършенстват се машините, животинската сила се заменя с природните сили на водата, вятъра и парата. Новите способи за обработка на суровината дават възможност изделията да са по-евтини и възможност да бъдат направени повече[21].

Занаятчиите недоволстват, че вече нямат голяма облага от своя труд и се замислят за въздигането на западналите български занаяти. Те коментират, че „за мнозина от нас е унижение да сме занаятчии, търсиме по-лесната работа, ставаме търговци, т. е. продаваме стоките на европейските фабриканти, пълниме техните кесии с нашето богатство, обогатяваме ги, а самите себе си оголваме." Вестникът укорява съсловието за неразбирането му, „че занаятът е златен" и „художникът може не само да живее и да се прехранва от своя занаят, от своята добра работа, но може и да стигне до голямото богатство". Затова те мислят - „дошло е вече време да промислиме за подобрението на нашите занаяти"[22].

Началните промени в занаятчийството, според някои български възрожденски вестници, е поставено в Габрово. В статия от 24 май 1870 г. е отбелязано, че габровци успяват не само да създадат от дървения чарк железен, но и произвеждат и боядисват пикочов гайтан. За детайлите около идеята за изграждане на фабрика за шаяци и гайтани пише в. „Дунав" в броя си от 24 май 1870 г. В статията се посочва, че „Императорската държава се развива и габровци „са обърнали вниманието си върху усъвършенстването на шаяка, а също така с[ъс] старание са сполучили да изваждат един доста добър и тънък шаяк, подобен на сукното, които днес за днес е намерил едно опиянение в целия вилает." Изданието коментира факта - производителите внасят машини от Европа с цел „да се изкарва шаякът по-добър и постилките да се изработват по чисто, а в това им предприятие и правителството не престава да им подава нужните в тоя случай помощи и улеснения"[23]. Вестникът пише и за спора между калоферци и габровци, без да споменава за конкретните събития и личности. Касае се за инициативата на Иван Колчев Калпазанов за получаване на прежда и шаяк по механичен начин. Предприемачът започва да прилага още през 1872 г. идеята си, когато построява дарак и чепкало за чепкане и влачене на вълна, движени от водна сила. Бъдещият фабрикант се стреми към усъвършенстване на производството, като черпи опит от държавната текстилна фабрика в Сливен, посетил я в 1875 г. Впоследствие Калпазанов доразвива идеята и създава „Първа княжеска придворна фабрика Иван Колчев Калпазанов". Усъвършенстването на текстилната индустрия в Габрово е безпорният пример за промените в мисленето, действията и стремежите на българските предприемачи, които са готови да се борят за по-доброто и достойно бъдеще на своите деца[24].

Темата за българското производство продължава да се коментира във в. „Дунав“ и през 1873 г. Родната индустрия е стимулирана и поради нуждите на императорската войска, за която тя произвежда целеви поръчки. Градът на Рачо Ковача също участва, между другото според предварителните планове „в Габрово и Трявна ще излизат около 100 000 топа червен и зелен гайтан и всякакъв вид ширити". Политиката на правителството е категорична: „обичаме да вярваме, че нашите богати занаятчии ще се сдружат на едно и ще предприемат да правят дрехите, и да приготвят другите потребности на царските войски“[25].

Подпомагането на индустрията от държавата е гаранция за благоприятни промени в стопанското развитие. Въпреки че българите са зависими от политиката на Османската империя, те успяват да преодолеят трудностите, а габровци намират своето достойно място в една от водещите индустрии - текстилната. Възрожденският печат се стреми безпристрастно да отразява проблемите по пътя на успеха, независимо какви политически интереси защитава. Икономическите приоритети и интереси в обществото естествено регулират механизмите на пазара, изисква се европейско качество и от българските стоки. Резултатът може да бъде реален, ако се промени и съзнанието на родните купувачи. С тази сложна задача се заема възрожденският печат, който не само отразява промените, но и критикува сънародниците ни в името на по-доброто бъдеще.

---

[1] Стоянов, М. Българска възрожденска книжнина. Аналитичен репертоар на българските книги и периодични издания 1806-1878. С., 1957, IV - V.

[2] Стефанова, М.-Т.. Моменти от книгоразпространението в Габрово през XIX век. - Годишник на музеите от Северна България. В. Търново. 1991, с. 89.

[3] Цончев, П. Из стопанското минало на Габрово. С., 1929, с. 418.

[4] Право, бр. 20, 12 юли 1869 , с. 78.

[5] Зорница, бр. 16, 62-63.

[6] Боршуков, Г. История на българската журналистика, 1844-1877, 1878-1885. С., 2003, 214-215.

[7] Право. бр. 20. 12 юли 1869, с. 68.

[8] Пак там, с. 68.

[9] Право. бр. 30, 20 дек. 1871 .

[10] Право. бр. 51, 28 февр. 1872 .

[11] Право. бр. 9, 11 май 1873; Независимост, бр. 29. 7 април 1872 ; Турция. бр. 7, 31 март 1873 г.

[12] Боршуков, Г. Пос. съч., с. 160, 162.
[13] Турция, бр. 41, 29 ноем. 1869 г. , с. 163.
[14] Турция, бр. 51, 3 ян.1873 .
[15] Пак там.
[16] Боршуков, Г. Пос. съч., с. 176, 182.
[17] Македония, бр. 23, 7 февр. 1870.
[18] Боршуков, Г., Пос.съч., с. 160.
[19] Зорница, бр. 11. 12 март 1876, с. 43.
[20] Зорница, бр. 16, 16 апр. 1876, 62-63.
[21] Ступан. II, 19-22, окт.-ноем. 1875.
[22] Пак там.
[23] Дунав, бр. 477, 24 май 1870.
[24] Цончев, П.. Из стопанското минало на Габрово. С., 1929, с. 618.
[25] Дунав, 751, 18 фев. 1873 .

BULGARIAN NATIONAL REVIVAL NEWSPAPERS. ABOUT THE BEGINNING OF THE BULGARIAN AND GABROVO INDUSTRY

Irena Uzunova

Bulgarian Revival Press gives a rich source material about the changes in society. The newspapers „Pravo", „Turkey", „Stupan", „Zornitsa", „Dunav", „Macedonia" and „Nezavisimost" discuss the problems of pre-liberation developing of Bulgarian and Gabrovo economy. The union of country and industry is a guarantee for changes in economic development of nation, in spite of the fact that Bulgarians are dependent on Turkish Empire. Nevertheless, they managed to overcome the difficulties and Gabrovo people find their deserving place in one of the leading industries - textile. The Revival Press managed to reflect objectively the problems on the way to success, no matter what kind of political interests it defends. Economic priorities and interests in the society naturally regulate market mechanisms, demanding European quality from Bulgarian goods. The result could be real if the native buyer's mind changes too. The Bulgarian Revival Press takes up with this difficult task and it reflects not only the changes, but criticizes our compatriots as well, in the name of better future.

ПОХОДЪТ НА ПРЕДНИЯ ОТРЯД И СЪДБАТА НА СТАРОЗАГОРЦИ ПРЕЗ 1877 ГОДИНА В ОГЛЕДАЛОТО НА БЪЛГАРСКИЯ ПЕРИОДИЧЕН ПЕЧАТ

Нейчо Кънев

Когато прекрачвам прага на старозагорския катедрален храм „Св. ВМЧ Димитър“, изпитвам силно вълнение пред изяществото на образите и сцените. Четката на проф. Никола Кожухаров е обезсмъртила Апостола сред следовници и черковни дейци, а от другата страна е откроен Петко Рачов Славейков сред граждани и „необикновените хора“, както летописецът нарича освободителите[1].

Отразените два тържествени мига, озарени от образите на фреските, ни подтикват към размисли за политическия смисъл на Освобождението и последвалия апокалипсис в града. Твърди се, че оцелелите старозагорци, завърнали се в изпепелените бащини огнища, откъснати от света, дори не разбират за подписания „предварителен“ мирен договор в Сан-Стефано. Това не изключва от нашите представи трепетните надежди, породени от сведенията на българските периодични издания след обявяването на Руско-турската война. Нека да припомним - само в Руската главна квартира се събират 76 кореспонденти[2]. Естествено печатът става надежден и търсен източник за развоя на военните действия. Публицистиката доминира в нашата възрожденска литература. През втората половина на съдбовния за България XIX век, тя се превръща в проникновен извор за историческата съдба на собствения ни народ. Философията на българската история през периода на Възраждането не може да се разгадае без този ключ на писмената култура.

Първият въпрос, който предизвиква размисли, е доколко българският периодичен печат изгражда самопознанието през епохата, както и усет за политическата значимост на събитията. Интересува ни също как старозагорското градско общество се отнася към сведенията в печата. Във възникналия международен диалог за предопределеността на предстоящата Руско-турска война, който започва още по време на пожарите на Априлското въстание през 1876 г., участват и българските вестници. В града има множество абонати и осезателно присъства на страниците на българската периодика[3]. Нови предпоставки за обществена осведоменост създава също европейската и руската преса. Художествените и публицистичните творби излъчват сложни послания и въздействие върху мисловните преобразования на обществото и отношението му към действителността. Превнасят се и се преосмислят големите идеи, които непосредствено след Освобождението стават мерило за социална позиция и гражданско поведение. Например, благодарение на печата старозагорци познават задочния двубой между двама титани на човешката мисъл - Фьодор Достоевски и Лев Толстой, т.е. те открояват двата модела на поведение - на покорството и принудата. Достоевски записва в своя днеувник , че насилието оправдава насилието .Година по-късно неговите разбирания оживяват в образа на Иван Карамазов. Реакцията на Л. Толстой, предизвикана също от предстоящата война, е отразена в „незавършеното писмо" до император Александър II[4]. Възгледите му са вградени в образа на Ана Каренина .

Посочени в исторически план, особеностите на тези гледни точки извисяват духа на българите, които в един разорен град уреждат миролюбиво имуществените отношения с довчерашните си подтисници.

С тези примери насочвам вниманието към въпросите за обективност, съпоставимост и обхватност на информацията в българския периодичен печат за това това вододелно събитие в отечествената ни история.

Като търсим доказателства за отношението на журналистите към военните действия, установяваме, че „публицистичната продукция" не разчита на голямо разнообразие от издателски заглавия през 1877- 1878 г. Няма нищо неочаквано в това, че революционната емигрантска преса отстъпва вече мястото на „умерените" и „независими" издания, а списваните на български език вестници в столицата на Османската империя, са сведени до минимум .

Истината за блестящите военни постижения на Предния отряд, наречени сполучливо от западните журналисти „фантастична новела", е представена твърде пестеливо във вестниците: „Източно време", „Зорница" и „Едирне". За да избегне участта на столичните издания „Напредък", „Цариград" и „Източно време", протестантският лист „Зорница", под редакцията на Т. Л. Байнгтън осведомява за военнните действия в редица случаи без особени коментари. С призиви, заклеймявания и стонове е обременен вилаетският орган „Едирне" ,от който засега не разполагаме с пълно течение .

Задграничните български издания продължават традицията да пишат за освободителните въжделения на нашия народ . Вестниците „Българин", „Български глас" и сп. „Славянско братство" образуват група периодични издания със собствен принос в летописа на събитията. Те отразяват вижданията за точно представяне на операциите и целия ход на Руско-турската война. Редакторите на в. „Българин" /Букурещ/ Хр. Г . Бъчеваров и Дим. К. Попов възнамеряват „да бележат хронологическите фази на войната „за главний театър на която служи нашето отечество България"[5]. Основното намерение на Букурещкото сп. „Славянско братство" под редакцията на Т. И. Блъсков, е да издирва „всякакви очертания и епизоди, които характеризират насоките по течението на сегашната война и нейните фактори"[6]. С прочувственост за събитията през 1877 г. пише и болградският вестник на К. Тулешков „Български глас"[7].

Хронологически погледнат, походът на Предния отряд, макар че е краткотраен и откъснат от централите за съобщения, намира място в огледалото на българския периодичен печат с повече от 25 статии и дописки. Инициативността на печата е предизвикана не само от големите постижения на това бойно формирование. Съобразно руския военен план, Предният отряд цели създаването на нужния коридор между Северна и Южна България, необходим за заключителния етап на войната.

Особената чувствителност на българския периодичен печат се дължи и на позицията за политическа осведоменост. Тя е пряко свързана с надеждите и стремежите за възстановяване на българската държава. В нейната съвременна характеристика трябва да се впише и представата за собствения принос в Освобождението. Присъствието на Българското опълчение в състава на Предния отряд създава предпоставки за прераждането на българската бойна слава като един от притоците на държавно-национална приемственост. Бойната прослава отговаря и на битовите представи на българите за извоюване на свободен и независим живот. В крайна сметка действията на Предния отряд усилват и благородния инстинкт, че от обект на освобождаване се превръщаме в субект на освобождение .

Може също да се каже, че българският печат, макар и непреднамерено, подхранва и насочва малко по-късно родната ни историопис, посветена на Освободителната война. Тези особености на началното познание, заложени в българската периодика, са в помощ на позитивната историография .

Какво разкрива съпоставката на периодичните издания от различните направления. Началният момент показва добро познаване на ответното поведение на османското правителство и противодействието по места. Оттук може да се потърсят измеренията на социалните и политическите настроения у българското общество след Априлското въстание. Вестниците „Източно време" и „Зорница" на пръв поглед раболепно публикуват благодарствени адреси на българи от Стара Загора и Пловдив за дарената от султана конституция, но не пропускат да отбележат недоволството и недоверието на населението[8].От своя страна „Едирне" независимо от подавляващия преповдигнат тон, вече от лятото на 1877 г. говори за трудностите , които изживява Портата и специалните „комисии за набиране на военни потребности“[9].

Най-общо казано състоянието на журналистиката оказва влияние върху начините при очертаване ролята и военния принос на Предния отряд. Да се пресъздадат събитията и заедно с това да се осмислят, е определящият подход на българския журналистически изказ. В тази насока може да откроим редица впечатляващи политически прозрения и военни наблюдения. Дописките гъмжат от факти и примери за професионализъм. Непосредствено след преминаването на р. Дунав и формирането на Предния отряд в. „Зорница“ показва безспорен инстинкт като предугажда основното му намерение. "В тази минута, отбелязва вестникът, русите напредват като покриват едно паралелно пространство от 80 км. И се отправят към Балкана. Види ся, че те гонят две точки: 1-о Шипченския проход, който води към Казанлък и 2-о Етропол, откъдето един път води през Балкана за Карлово ...“[10].

Много често се налага да се позоваваме на резултатите от парализиращия поход на Предния отряд, така стигаме до определението на западната преса, че чрез него Турция „е поставена между живота и смъртта“. Само пет дни след посочената аналитична статия за замисъла на руското командване в.“Зорница“ става изразител на всеобщата паника, която завладява цялото турско общество[11]. След гръмливите победи на Предния отряд при Казанлък и Шипченския проход секват хвалебствията в турския печат. В дописката от 14 юли 1877 г. вестникът се задоволява да отбележи, че "турската войска, която пазела Шипченския проход, противостояла мъжествено на русите ... , които поради голямата си сила я принудили в понеделник да се оттегли към Пловдив". Кореспонденцията завършва с пестеливото съобщение, че поради това „те /русите / занимали още Казанлък и Ески Загра“[12].

Известно е, че неуспехите на руското оръжие при Плевен подхранват надеждите на Високата порта за обрат във войната. Промяната в обстановката и началото на епичните Шипченски боеве предизвикват във вестниците по-просторни съждения за военните действия и за постиженията на противниковите армии. В статията от 25 август 1877 г. същият вестник като загърбва чуждите сведения отбелязва, че при стремителното си настъпление в Тракийската низина русите не могли „да употребят силите си по чисто научен начин“, но посочва, че те са решени да държат Търново и Балкана и „ако ги напуснат ще направят голяма погрешка“[13]. Препоръчва се турската армия да премине през Източните старопланински проходи и с масиран удар от север и юг да изтласка противника от стратегическите му позиции. Зад това предложение прозира упрек срещу разногласията и некадърността на военното командване. Идеята е взаимствана и поради това още повече засилва представата за изумителните победи на Предния отряд, предначертани от блестящите тактически прозрения на неговия командир ген. Й . Вл. Гурко .

В. „Зорница“ от 28 юли подробно разглежда съсредоточаването на турските сили в боя за Стара Загора на 19/31 юли 1877 г.[14]. Сюлейман паша напада защитниците на града с многобройна армия вследствие на неверните сведения на разузнаването. Без да е изненадан от поражението на Реуф паша при с. Джуранлии /Калитиново/, устремил се към лаврите на победата, в телеграмата си след боя с приблизителна точност определя малочисления противников отряд, но преднамерено насочва вниманието към „вината“ на българите, които „се бяха съединили с неприятеля“, поради което сражението е „силно и трая 5 часа“. Непоколебимата жертвеност на българското население е в противовес на цинизма на палача и разрушителя на града, който твърди, че спрял клането като „се видял принуден да извади въстаниците чрез хвърляне на митройлози /вид запалителни снаряди/, които подпалват града“. Сюлейман едва ли е допускал, че по-късно ще бъде съден заради неуспехите си, а жестокостите на неговите войници и разорението на Стара Загора ще я озарят с ореола на градовете - мъченици от Априлското въстание. Опиянен от собствената си порочност ,той се величае като „спасител“ и хвалебства „високата си нравственост“, която всъщност довежда оцелелите старци, жени и деца до позорните робски пазари във вътрешността на Османската империя[15].

Развълнуваните повествования за българската войнска доблест са предисловието за прославата на собствения ни принос в Освобождението. Те са в емигрантската ни преса. В. „Български глас“ предоставя изобилни данни за боевете при Стара Загора и Джуранли, както за спасяването на Самарското знаме и гибелта на града[16]. В сп. „Славянско братство“ разказът оживотворява картината на тази първа битка на българското войнство, въодушевена от безпримерната жертвеност на знаменосците, опълченците и офицерите. В статията изплува името на малко известния унтер-офицер Григорио, заел достойно място в героичната поредица на загиналите знаменосци. Като своеобразни реквиеми за опустошенията и съдбата на бежанците са дописките, които със своята съпричастност разкриват душевността на съвременниците, а впоследствие допълват представите за трагичните старозагорски събития. Описанията за тях потвърждават силата на народната памет и са източник, който обезсилва всякакви твърдения, че липсват доказателства за масовите кланета[17].

Подобна позиция изхожда от духа на разделителната истинност за жертвите и страданията.Истината е отразена както в силно въздействащи художествени произведения на българската духовна култура, така и в не до там изразителни описания,спомени и изследвания. От сходни схващания донякъде подхожда и научната историопис, макар че тази страна на Освобождението ни все още е потулена в сянката на героичните страници, преклонението и захласа по военните събития. През юлските дни на 1877 г. в. „Зорница" се поддава на неверните слухове за „зверствата" на българското население в Чирпанско[18], но заедно с това се съобщава и за екзекуции на българи от Стара Загора и Хасково[19], преминали на страната на русите. Утежнената военна обстановка променя тона на същия вестник, който изнася сведения за тежката участ на бежанците, а малко по-късно изпълва страниците си с имената на амнистираните[20].

Действителното отразяване на тези кървави събития естествено води началото си от актуалните сведения, поместени в емигрантската преса отвъд Дунав. В. „Българин" в гневната си дописка под наслов „Европа не виде ли ?" отбелязва: „Тиранствата, на които са подложени отвъд Балкана българите, са достигнали найвисокий степен на безчоловечието"[21]. Подобни ядовити упреци са отправени и в кореспонденции до в. „Български глас". В една от тях се казва: „от Одрин понататък до Сопот, Казанлъшките, Захарските и Чирпанските села почти всички са преобърнати в прах и пепел ... Повече от 200 села са изгорени ..."[22]. С похватите на вестникарския патос се открояват и кореспонденциите на сп. „Славянско братство". Неговата рубрика"Опустошенията в Българско" засилва остротата на въпроса и оставя безспорни следи в съзнанието на съвременниците[23].

През 1877-1878 г. повечето от чуждите кореспонденти свързват имената си с благочестива и искрена симпатия към българския народ и правдиво отношение към събитията. Появяват се български пътеписи, които се отличават с образния си език и достоверност. Достатъчно е да напомним за незаменимите репортажи на Немирович - Данченко, посветени на страданията на българите от Казанлък и Стара Загора[24] или за пътните бележки на старозагорката Радка Хаджиолова /Хаджиолу/[25]. Тези примери със сигурност може да се увеличат при по-основен анализ на печата.

Посочените вестникарски материали представляват ценен източник за обрисуване на социалната и политическа картина. Те влияят върху общественото съзнание и донякъде се вграждат в оценките на българската историопис. Те са важен исторически извор и днес.

С оглед на на историческото ни самосъзнание, проявите на българската публицистика през драматичните години 1877-1878 могат да се определят като огледало на съпричастността към вододелните събития в отечествената ни история. Това обуславя в определена степен и следосвобожденското отношение към Руско-турската война като фактор за радикални и социални преобразования. Или, ако искаме да откроим историческите заслуги на „военната публицистика", трябва да оценим нейната меродавност и проникновеното и вълнуващо слово, в което отеква съдбата на нацията. Затова нейното място, дори само като жанр, е неоспоримо.

---

[1] Илиев, Ат. Спомени. С., 1926,с. 185.

[2] Вж. по-подробно Генова, Л. Репортажи за Освободителната война 1877-1878. Съст ...С.,1978, с. 428 .

[3] Вж по-подробно: Тракия, Родопите и Средногорието във възрожденската книжнина. Пл., 1971. Пос. статии за Стара Загора и Старозагорско.

[4] Семов, М. Най-отбелязваното събитие през XIX век. - Освобождението. С., 1998, с.4 /в мемоарните съчинения, които разглеждат проявите на старозагорци след Освобождението, има податки за познаването на тези определящи идеи/.

[5] Нещо за в "Българин". Българин, 1,бр. 1 .

[6] Към читателите. Славянско братство, 1,кн.1.

[7] По-подробни сведения за съдържанието на запазените течения от периодиката през 1877-1878 г., може да се намери в: Стоянов,М. Репертоар на българската възрожденска книжнина /РБВК/ т.1. С., 1957.

[8] Зорница, II, бр. 2, 13 ян. 1877, с. 8 ; Източно време, IV, бр. 20, 14 май 1877, с.2 ; Дунав /Русе/, XIII , бр.1167, 15 май 1877.

[9] Едирне /Одрин/, 10, бр.468, 19 апр1877, с.2 ; бр.472, 17 май 1877, с. 1 ; бр. 485, 18 авг 1877, с.1.

[10] Зорница, II , бр. 26, 30 юни 1877, с. 104 .

[11] Пак там, 7 юли 1877, с.108 ; Одрин, Х, бр.479, 5 юли 1877, с. 1; в същия дух Източно време, IV, бр. 28, 9 юли 1877, с. 2. Сведения за този етап на войната има и във в. Български глас /Болград/, II, бр.4, 9 юли 1877, с.1.

[12] Зорница, II, бр. 28, 14 юли 1877 ,с.112.

[13] Пак там, бр.34, 25 авг.1877, с. 135-136.

[14] Пак там, бр. 30, 28 юли 1877,с. 120.

[15] Пак там.

[16] Български глас /Болград/ II , 10 авг.1877, с.1

[17] Славянско Братство /Букурещ/.1, 1877, кн.1 ,с. 9-11.

[18] Зорница II , бр. 29,21 юли 1877, с.116.

[19] Пак там, бр. 32,11 авг. 1877,с.128.

[20] Пак там, бр. 30, 28 юли 1877, с. 120 ; бр.34, 4 авг.1877,бр.124; бр. 7,16 февр.1878, с. 28; бр.12,23 март 1878, с.48; бр.16, 20 апр. 1878, с.64; бр.60,3 юли 1878, с. 1-2.

[21] Българин /Букурещ/ I , бр. 4, 19 окт. 1877, с.1-2 ; бр. 9, 5 ноем. 1877, с.2-3.

[22] Български глас II, бр.10 , 20 авг. 1877, с.4.

[23] Славянско братство , I , кн.1 , с.11-12.

[24] Българин, I бр. 31, 28 ян.1878 , с.3.

[25] Пак там, бр. 60, 3 юли 1878, с.1-2 ; Нейчо Кънев. Кракът ни стъпваше в свободна България. - Антени, бр. 31, 3 авг. 1977, с. 13.

THE MARCH OF THE VANGUARD AND THE FATE OF THE PEOPLE FROM STARA ZAGORA IN 1877 ACCORDING TO THE BULGARIAN PERIODICAL PRESS

Neicho Kanev

Undoubtedly the Bulgarian periodical press is one of the less preferred sources for Russo-Turkish Liberation War of 1877-1878.The periodicals are distinguished by their political orientation and the place of issue. The topic can be traced in 25 correspondences and analytical aricles within the framework of the home and emigrant newsapepers .They are restricted to the information about the socio-political parameters of the events ,as well as to the outlines of role of the advance force and the ravages ,to the fate of the refugees after the tradic turn of the hostilities in 1877 . In essence, the materials in the periodical press have contributed to the chronicles and the worldview notion of the Russo-Turkish War of 1877-1878.

СТОПАНСКИ И ОБЩЕСТВЕНИ ИЗЯВИ НА ТЪРНОВСКИ ТЪРГОВЦИ, ОТРАЗЕНИ ВЪВ ВЪЗРОЖДЕНСКАТА ПЕРИОДИКА

Светла Атанасова

Появата на периодичния печат през 40-те години на XIX век е едно от ярките направления в развитието на българската култура. Възрожденските вестници и списания са разнолики, като идейна насоченост, проблематика и дух. Вложените в тях послания привличат вниманието на читатели от различни социални съсловия, като внушават идеята за национална принадлежност и достойнство. Съществува зависимост между обществената действителност и адекватната редакторска позиция. Социално-икономическата проблематика присъства в различна степен във всички периодични издания от 50-70-те години на XIX век. Българският цариградски печат е пряк изразител на интересите на отделни прослойки в българското общество, сред които и търговското съсловие. От страниците на революционната емигрантска преса икономическият живот в българските земи е пряко обвързан с борбите за политическа независимост. Обект на представяне и анализ са грабежите и посегателствата над имуществото на почитани търговци, високите данъчни налози и хищническата политика на местните първенци.

Тук следва да подчертаем, че българският възрожденски печат е само до известна степен жанрово и тематично диференциран. В повечето периодични издания се поставят едновременно политически, икономически, културни, литературни и научни въпроси. Обнародват се статистически данни из областта на търговията и земеделието, диалози и пътеписи. Появата на специализирани научни издания се свързва с началото на 70-те години и учредяването на Българското книжовно дружество в Браила[1].

В настоящото проучване се спираме конкретно на сведенията във възрожденските вестници, отразяващи стопанските и благотворителни инициативи на търновските търговци през 50-70-те години на XIX век. Подбраният емпиричен материал има предимството на писмен извор за регионалната стопанска история и съдържа многопластова информация, носеща характеристиките на епохата. Посочените сведения като първоизточник, не са обременени от по-късните интерпретации на факти и събития[2]. Прави впечатление, че редакторите и анонимните адресати на публикуваните материали използват и двете комуникационни нива на общуване с публиката - информационно и аналитично[3].

Нашата цел е чрез представянето на поредица от факти да подчертаем ролята на търновските търговци за развитието на стопанския, културния и социалния живот на селището. Да посочим техния принос за разширяването на междуселищните и международни контакти, заслугите им за промяна на традициония светоглед, пряко обвързан с новия тип производство и икономически отношения.

Събраните сведения от „Цариградски вестник“, „Дунавски лебед“, „Дунавска зора“, „Българска дневница“, „Македония“, „Свобода“ и „Знаме“ могат да се групират по външни белези и по съдържание. Въз основа на първия критерий се делят на няколко вида: селищни описания, свързани с икономическото развитие; кратка информация за конкретни събития и личности; социално-икономически очерци (с известна условност при определяне на жанра) и статии, посветени на известни стопански дейци от Търново. По съдържание публикуваният материал може условно да групираме в 12 основни теми, изградени на хронологичен и аналитичен принцип. Възрожденската преса отделя специално внимание върху общите сведения за развитието на търговията в Търново, познаването и прилагането на нововъведенията в османското законодателство, участието на търновските търговци в ежегодните стопански изложения в българските земи и ролята на еснафските организации за развитието на училищното дело в града. Акцентира върху професионалната и обществена дейност на отделни представители на съсловието, като изгражда събирателен образ на търновските търговци - основатели на проспериращи компании у нас и в чужбина, износители на бубено семе и сурова коприна и същевременно спомоществователи, радетели за църковна самостоятелност и светско образование. Обективната журналистика отчита редица негативни факти и събития, свързани с опити за професионално противопоставяне и елиминиране на богати търновски граждани от страна на техни конкуренти. Най-многобройни са съобщенията за посегателства върху имуществото и живота на влиятелни личности. Маркираните проблеми и открити послания разглеждаме в същата последователност:

Общи сведения за развитието на търговията в Търново

Формиращият се национален пазар през втората четвърт на XIX век разкрива добри възможности за пласиране на произведената стокова продукция между отделните региони. Търново като средище, богато на суровини и материали, се превръща във важен икономически център с приоритетно развитие на занаятите и търговията. За оживление и развитие на търговските дела споменава „Цариградски вестник" през октомври 1853 г.: „Земания даванията взеха да напредуват, из по преди бе голямо недвижение, от което търговците зле немирствуваха, а сега като поче малко движение толкова, колкото е доволно за местното въодушевление, подава добре за напред надежда и на занаятчии и на търговци всякова вида.“[4] Направеният коментар за икономическото развитие на Търново през 1855 г. в същия вестник дава основание за твърдението, че градът разполага с „отлични търговци“ и е „в най-развит цвет от другите градове в България“[5]. Авторът се спира на един от традиционните стопански отрасли - копринарството, пряко обвързано с европейските пазари, като обещава добри приходи от суровата коприна[6].

Независимо от големия размах на търговската дейност през 60-те години на XIX век, натискът на чуждата конкуренция, високите мита и разбойничеството по пътищата се оказват фатални за някои стопански дейци. Във възрожденската преса се срещат съобщения, изпратени от Търново: „Альш-вериша ни е в пълно невежество. Господ да ни пази от по-лошаво“ или „Търговията не е потръгнала“[7].

Обект на интерес в емигрантския революционен печат от 70-те години на XIX век е широко разпространената практика в Османската империя за откупуване на данъците от богати търговци и влиятелни турски сановници. Сведенията за фискалната политика в Търновската каза през 1875 г. сочат, че правителството планира събирането на всички данъчни задължения да премине в ръцете на частни лица. По този повод редакторът на в. „Знаме“ - Христо Ботев прави коментар, силно повлиян от революционните му възгледи и пристрастия: „Тая търговия ще да влезе в ръцете на различни бейове и чорбаджии и ще да увеличи двойно и тройно официалните и защитените от закона кражби."[8] В конкретния случай се потвърждава важната информация, че до Освобождението местните търговци участват в държавните търгове за откупуване на данъците в различни райони на Османската империя.

Отношение към реформите в османското законодателство - 1856 г.

Търновските търговци следят с внимание новите законодателни инициативи, които легализират, обезпечават и поставят правните рамки на вътрешно и външнотърговските им контакти. В някои дописки, изпратени от Търново, прозира надежда, че местният околийски управител и градският съвет, ще защитават интересите им. Новият реформен законодателен акт от 1856 г. се превръща в събитие за Търново. Тържественото прочитане на Хатихумаюна се извършва в присъствието на местните първенци, сред които и представителите на търговското съсловие. В рубриката „Български известия" на „Цариградски вестник" е поместено следното съобщение: „На 3 марта дойде и тук с редовната от Цариград поща знатния царски великий Хатихумаюн. Неговото прочитание ще бъде в идущий четвъртък всенародно, заради което призвани от Н. П. Галип паша ще дойдат за тогава сичките чорбаджии и първенци народни в каазата, за да чуят прочитанието на отцовния султанов Хатихумаюн и да узнаят милостивото и праведното негово произволение, свободата и равенството на всите поданици."[9]

Търновски търговци - участници в ежегодните стопански изложения по българските земи

Заможните търновски търговци са постоянни участници в организираните ежегодни панаири в Узунджово, Ески Джумая, Сливен и други стопански средища по българските земи. Организирани в големи групи те придвижват своите товари с помощта на животинска тяга. Възползвайки се от съществуващата пазарна конюнктура, предлагат разнообразни и търсени стоки, като реализират добри печалби. Въпросната продукция излагат в наети или собствени търговски павилиони. Подготовката на местната власт за пролетното стопанско изложение в Джумая е свързано с обезопасяване на пътищата, с цел безпрепятствено преминаване на търговските товари. По този повод „Цариградски вестник" от 1856 г. съобщава:

„Много стока и много търговци отиват за Джумая панаир, който ще ся отвори на 27 април както ся научаваме. Пътищата си осигуриха за търговците, заптиета и войски навред ся разпратиха по джумалийския път да пазят спокойствието.“[10] За успешните търговски операции на Джумайския панаир съдим по възторжените дописки в „Цариградски вестник“ през месец май същата година[11].

Монетната реформа от 1858 г. се превръща в една от причините за слабата търговия на ежегодното изложение в Джумая. В обръщение влизат стари и нови турски монети с различна равностойност спрямо лирата и това затруднява търговския обмен. Курсът на валутата е различен за отделните кази и се определя с правителствена заповед. В дописка от Търново „Цариградски вестник“ прави обзор на събитията около изложението и представя обстановката по следния начин: „Както винаги и таз година панаир на Джумая. Едни си изпродадоха стоката, а други не можаха, но въобще земане-даванието слабо стана и предприемчивите търговци се позарадваха. Една от причините на това състояние е неравенството на монетите. Курсът им на панаира беше многовиден лирата 120-146 ся даде. И най-любопитното беше, че те имаха названия: Шуменски пари, Джумайски пари, и най-вече Търновски пари, т. е както парите ходят вречените места. От преди бяха смалили цената на монетите в града ни по заповед правителствена на 12 гроша лирата.“[12]

Търновските еснафски организации в социалния и културния живот на селището

През 1858 г. еснафските професионални организации в Търново - „пет главни и пет малки“, се включват активно в социалния живот. Техни представители влизат в училищните настоятелства, като поемат инициативата за изплащане на дълговете, натрупани при старите управителни съвети. В тази връзка те вземат колективно решение на Епитропията и Градския съвет за продажба на неизползвани имоти. От касата на търновските еснафски организации се покриват разходите за заплати на учителите. За мерките на новите училищни настоятелства, в които участват и местни търговци „Цариградски вестник“ съобщава: „Прегледаха първо всите висящи хесапи на вехтите Епитропи от 15 години насам, сетне согласно с волята на всите изрекоха да се продадат училищните притежания, празни някои места, които стояха без никакъв приход и дългът им да се заплати. Така и биде. Речените училищни притежания, оценивши ся на 94 500 гроша продадоха си и на дълга си дадоха. С усердното старание на новите епитропи събраха се пари и се заплатиха недоплатените платки на учителите.“[13]

Търновски търговци - участници в църковните борби след Кримската война

Сложният български църковен въпрос след Кримската война добива още един нюанс, след сключената уния със западната църква от 18 декември 1860 г.[14] За развитието на църковното движение в Търново и за отказа на местните стопански дейци и интелигенти да се включат в униатското движение, анонимен дописник пише във в. „Дунавски лебед“: „Ние тук в Търново, както знайте имаме доста образовани человеци, търговци кои имат сношение и по вън, и чуваме и четеме що става по светът. Затова не ни е изпила кукувица умът да послушаме някои си отчаяни и без характер человеци, кои от глади търсят да си менят вярата.“[15]

За участието на търновските търговци в църковните борби става въпрос и в статията на Пандели Кисимов „Черти от военен дух у съвременните българи“ във в. „Дунавска зора“ през 1869 г. Авторът критикува прогръцки настроените местни първенци, като визира противоборството между „гръцката“ и „народната партия“. Въпросната публикация се свързва с името на влиятелен търновски търговец: „Начело на тия противонародни партии бил и Димитър х. Ничов, от Търново, тоже и верний гонител на народните и млади партии. Той особно е заплашвал младите, които са се мъчили да върнат хората да не отиват на гръцкия владика, че ще ги представи на правителството за бунтовници.“[16]

Търновските търговци - радетели за развитието на светското образование

Необходимостта от развитието на светското образование и организирането на нови училища „според царското желание, с учение правно и търговско да украсят“ се посочва в открито писмо на търновските търговци до читателите на „Цариградски вестник“ през 1851 г. Те подкрепят проекта на търновския митрополит Неофит за създаване на висше училище - „академия всред град Търново“[17].

Търновските търговци - износители на бубено семе за Италия и Франция

През 1860/1861 г. търговията с бубено семе и сурова коприна се разраства. Жителите на Търновска каза се превръщат в едни от основните техни производители и износители на европейските пазари. При организирането на цялостния производствен процес просперирващите търговски компании - посредници на международните тържища, реализират огромни печалби. Търговските операции обаче често са съпътствани с рискове за дребните производители. По този повод дописникът от Търново отбелязва във в. „Дунавски лебед“: „През тия дни се върнаха неколцина [търговци] от Италия със семе бубено и донесоха добри известия сиреч, че ся продало там 10-20 франка“ и по-късно добавя „много хорица има да се съсипят от това семе, както и до днес не малко са съсипаха и живота си биля изгубиха. По тази причина и цената му помръдна.“[18]

Търновските търговци - основатели на просперираши професионални компании в чужбина

След 1865 г. търговията в Търново започва да запада. Българският пазар е пренаситен с европейски индустриални изделия. При тези условия оцеляват големите търговски компании, които изнасят суровини и материали от българските земи с помощта на създадените от тях европейски филиали. В рубриката „Разни дописки“ във в. „Македония“ анонимен автор изразява своето становище, относно състоянието на еснафските организации и развитието на търговските дела в Търново от края на 60-те години на XIX век: „И в сравнение с много места, ний мислим йоще, че нашите еснафи и търговците ни са по-развити, и по-способни в комерческите дела, доказателството на туй имаме сичките почти разпръснати наши момци, които между другото се отличават и в честността, туй което най-много характеризува един търговец.“[19]

Търговски фалити

През 60-70-те години възрожденският печат отделя все по-голямо място за търговските фалити. Тази тема поражда спорове между читателите. В рубриката „Разни дописки“, в. „Македония“ от 1869 г. помества коментар на главния редактор за стопанския и културен живот в Търново, който гласи: „Първенците ни непроумени, еснафите ни неспоразумени, училищата ни несъединени, търговците ни разорени„[20]. В отговор на това твърдение, анонимен читател търси причините за стопанската разруха във външните обстоятелства - европейската конкурентна продукция на българския пазар и приоритетното развитие на новия вилаетски център в Русе: „Тъй също думаме и за еснафите и търговците си, щастието на които да са разорени - зависи от обстоятелствата, а не от собствената им воля.“[21] През 1871 г. в. „Дунав“ съобщава за обявена несъстоятелност на търновските търговци Никола Кабакчиев, Райко Николов, хаджи Яко Абаджи и Никола Славчев[22]. През 1872 г. в. „Македония“ информира за финансовото разорение на крупния търновски търговец и общински деятел хаджи Павли Иванов[23].

Сведения от различен характер, свързани с дейността на известни стопански дейци

В определени случаи възрожденската преса се превръща в средство за разрешаване на възникнали противоборства между противници и конкуренти. Най-често обекти на злъчни нападки са собствениците на просперираща търговска компания „Хаджи Николи Минчоолу и Евстати Селвели и дружие“ в Търново, с разкрити фирмени филиали във Виена, Цариград и Букурещ. Негативните реакции на конкурентите са породени от широката обществена популярност, с която се ползват тези личности, както и от факта че у тях е съсредоточен огромен властови и финансов ресурс.

От страниците на „Цариградски вестник“ противниците на богатия търговец хаджи Минчо х. Цачев го обвиняват, че в качеството на църковен настоятел на храма „Св. Николай“ извършва системни злоупотреби със събраните пари от енорията. За същността на това твърдение ние получаваме информация от изпратеното опровержение през месец март 1851 г.: „Да дойдеме сега в смешните ти изложения противу настоятеля на Священната церква „Св. Николая“ в разстояние на 12 годины, че злоупотребил уж доходите и че не предал до сий хесапа си.“[24] Отново в същия вестник от 1853 г. анонимен дописник осъжда недобросъвестна постъпка на търновския търговец Евстати Селвели - „депутат на Тиджерханата“ и овластен да „съди търговските съдби по право". Като обществен гарант по завещанието на заможния търновски търговец Г. Гергюв, той злоупотребява с волята на своя клиент. „Тук преди 4 години, някой си почтен търговец като щеше да умира направи си завещанието по неговата праведна воля, и определи на 4 църкви, 2 училища и на сирачета според желанието си да даде 22 000 гроша, при това определи и 500 гроша особно за гроб. Сега негова милост, Господин Стати Селвели Депутат, който помисли да има власт и на мъртвите, усвои на упокоения Г. Гергюв гроб, и изхвърли костите му и погреба неговото си дете, и пак не оставя мъртвите да си почиват в гробовете.“[25] Конкретният случай ни дава информация за участието на Евстати Селвели в търговския съд като член на изборна длъжност през посочената година.

През месец юли 1857 г. в. „Българска дневница“ съобщава за освобождението на Евстати Селвели от затвора с благоволението на великия везир. Връщането му към обществените задължения е очаквано от търновските търговци, които представлявал[26].

Създадената опозиция от местни първенци и чорбаджии срещу търновския търговец хаджи Николи Минчев в опитите им да дискредитират неговата дейност и омаловажат приноса му в църковната борба срещат отпор от страна на негови привърженици и клиенти от Свищов. През 1857 г. те публикуват следния коментар: „Понеже хаджи Николи е първият търговец в Търново и понеже с влиянието си защитава християни и мюсюлмани против всяко притеснение за това и всите притеснители верху очите му си имат. Со всяка сила искат да го почернят пред обществото и великият негов търговски дом да разсипят“ и завършват „ако и да загуби почетта си, имота си и влиянието си, обществото обаче повече него ще обича нежели неприятелите му.“[27]

Случаи на нападения и посегателства над имуществото и живота на известни търновски търговци

Тази тема постоянно присъства в цариградските български вестници и в емигрантския печат. В революционната преса е наситена с политически окраски. Някои от публикуваните съобщения имат чисто информативен характер, а други са придружени с кратки биографични профили и коментар от страна на дописника или редактора на изданието. Като причини за грабежите и убийствата над изявени търновски граждани някои от авторите посочват лошите законодателни инициативи от страна на местната власт, икономическите противоборства между конкуренти и на последно място етническото противопоставяне.

Много често при транспортирането на стоките до Цариград и Смирна, търговските кервани се превръщат в изгодна плячка за разбойниците. За подобен случай с търновски търговци съобщава „Цариградски вестник“ от 1853 г.: „В пътят при Чекендил дереси обраха стоката на тукашен един търговец (аби шити), която за Смирна отивала. Влъхвите били двамина пешаци и като разсекли денковете взели неща вредни за 2 500 гр. На други пак торговец в пътят при село Водица нападват злодейци и му земат неща за 1000 гр.“[28]

Подобни съобщения се съдържат в пресата и през 1855 г. На пътя от Севлиево за Търново е извършено покушение над търновския търговец Георги и неговия другар Христо Папазолу от Сопот. Двамата са убити от разбойниците, като на Георги му е отнето имущество на стойност „3-4 хиляди гроша негови пари и един търговски груп от 12-13 хиляди - количество от 35-40 хиляди гроша сухи пари“[29]

Безспорно обаче най-потресаващото събитие, което заема особено място на страниците на „Цариградски вестник" през месец юни 1855 г. е планираното убийство на търновския търговец хаджи Минчо х. Цачев „първий в града и всичката каза на сяко могъщество"[30]. В два поредни броя авторът на статията прави кратък обзор на стопанската, обществената и благотворителната дейност на покойния. „Х. М. Х. Цачов, е родом от Дряново, в возраст 55 годишен. Преди 18 години дойде в Търново и стана сандък-емени на царската хазна, защото в онова време беше обичай, да секи началник от окружните села да служи по 2 години на тази работа. Подир истечението на службата му, залови той търговия, и с трудолюбие постепенно умножи капитала си, и го распространи в търговия, в Австрия, Англия, Влашко и по всичките области на Отоманската империя."[31]. Добавена е и похвала за обществената отзивчивост на покойния: „Той направи на свое иждивение славянското училище при Св. Николая."[32] Тук авторът посочва и причините за убийството му, свързани с разпределението на данъка върху добитъка в Търновска каза и възникналото противоборство между търновския търговец и един от местните турски първенци: „Х. Мехмед ага Караманлията, както разумяхме бил в прение с Г-на х. Минча" за разпределението на „беглика в Търново на царский мезлиш", „подир отиде тефтердаря на Цариград и се случи там зетя Х. Минчов Г-н Николи х. Димов и го зе с царска воля. Известието като дойде в Търново, тогази се умножи повече злобата и в прението му каза, какво ще търси да си отмъсти". Поръчителят на убийството Мехмед ага Караманлията използва наемници за пъкленото дело срещу сумата от 30 000 гроша[33]. Хаджи Минчо х. Цачев е убит на 22 май 1855 г. в 2 часа през нощта на път за Търново от лятната си къща в местността Марно поле: „Тридесет разкрачи от вратата на лятната къща на тъста му чорбаджи Янка гдето били конете се запрели сплашени от припречен на пътя дървен клон, и гръм ужасен от двете страни на пътя разкръстосали върху им. Теллия куршум пронизал уплашенаго Х. Минча от дясната плешка и дребни съчми пробиха дясната му страна."[34] Почитаният от търновци благодетел е погребан в двора на църквата „Св. Константин". Както подчертава самият автор, насилствената смърт „върху лице отлично и с причина упозната" всява „трепетен ужас" сред търновското гражданство[35].

Организирани грабежи над търговските магазини в Търново през 1856 г. отразява „Цариградски вестник": „Миналата тая неделя обраха ся три дюгяна на различни положения в града. От двата не взеха повече от 1000-2000 гроша нещо защото само толкоз стока са намерили, а от третия дюген дигнали стока за 8000 гроша."[36]

Ежегодните панаири и тържища по българските земи също стават поводи за покушения над търговците. Както посочва „Цариградски вестник" от 1858 г. „рядко се минува панаир да стане по нашите места без да е съдружен с кръвнина по пътищата"[37].

В. „Дунавски лебед" от 1860 г. съобщава за извършени грабежи над търновски стопански деятели. Въпреки мерките, предприети от търновския управител Фехим паша, „бяха бастисали хайдутите наши търновци като отивали на Цариград през Свищов и им бяха зели около стотина хиляди грошовца."[38] В дописка от 15 август 1861 г. същото издание коментира убийството на известния търновски търговец Васил Киселов, като обвинява местния управител, че покровителства разбойниците: „В Търновската област под покровителството на каймакамина Фасел паша стават обирания и убийства и то само на българите! През миналата неделя убиха един главен търговец търновски от братя Киселови, между Търново и Севлиево."[39] В последвалата дописка от 2 септември черната хроника на посегателствата над богати български търговци се допълва с жестокото убийство на търговеца Василий Серкинолу на пътя от Севлиево за Търново: „Като достигва до Чюкур Чаир, ето от засада гръмват пет пушки отгоре му и раняват него и коня му. После излизат разбойниците от гората достигват го и като го удря един с тила на ножа си по главата, събличат го и му земат до 10 000 гроша. След няколко часа почина и тялото му донесоха в Търново, да бъде тържествено погребан."[40]

За нападение над търновски търговци, пътници в пощенската кола по направление Русе-Търново съобщава в.„Македония" през 1869 г. Пътниците успяват да скочат от дилижанса и се пръсват в гората, където се укриват от своите нападатели[41].

Обществена и благотворителна дейност

Националното и личностно достойнство, местният патриотизъм и усещането за родова принадлежност са силно изявени качества у българина през Възраждането. Народополезните дела са вътрешна потребност и определят част от битието на доста от богатите търновски граждани. „Цариградски вестник" от 1851 г. помества пространна статия за приноса на влиятелният търновски търговец хаджи Минчо х. Цачев за изграждането на местни храмове и обновяване на градските училища. Именитият търновец предоставя солидна сума за строежа на изгорялото Славянско училище при църквата „Св. Николай" и му осигурява прилична годишна издръжка. В публикувания материал, дело на представители от търговското съсловие, които се идентифицират с „Търновското общество", се изказва похвала на хаджи Минчо х. Цачев, „който на свое иждивение учреди честолюбиво изгорялата преди две години Славянска школа и иждиви за учреждението и повече от 60 000 гр. от свои пари“, „и до днес он истий не престанува да я украшава с нуждите и, и ся размишлява да убезбеди и будущността й чрез уступление и приношение на едно соразмерно и храбро количество за неин чинен доход, щото да може да посреща своите ежегодни иждивения“[42]. За нуждите на града известният търговец предоставя един от своите магазини за преоборудването му в аптека: „Негово Почтенство от такови благодетелни чувства подвизаем направи на свое иждивение и една своя магазина на спицария за преизящнаго доктора Александра Миси Христофидес.“[43] Като обществено ангажирана личност, хаджи Минчо изразява своето желание да подпомогне финансово строежа на болнично заведение в града и изграждането на Елинското взаимно училище[44]. С негови средства е построена и сградата на Девическото училище [45].

През 1854 г. влиятелният стопански деец се включва в управлението на Търново, като кмет на една от християнските махали. За заеманата от него длъжност ние черпим информация от кратка дописка в „Цариградски вестник“, визираща дейността на търновския управител Галип паша: „По призование Сами пашово, видинскиий губернатор, преминалий пяток отиде за тамо търновский наш Галип паша, придружен от Местан ага, Фучуфин, от почтний Ни градоначалник х. Минчо х. Цачев и Георги казаа чорбаджията.“[46]

В определени случаи публикуваните материали във възрожденския печат са единственият достоверен източник от епохата за стопанските и обществени изяви на някои местни дейци. Показателна в това отношение е посочената вече от нас дописка за убийството на Василий Серкинолу, допълнена с информация за неговата благотворителна дейност. Единствено от страниците на в. „Дунавски лебед“ ние черпим сведения, че търновският търговец е един от спомоществователите при изграждането на една от църквите в града: „За новата черква, която се зида в Търново, храм „Св. Атанаса“ той жертвува и доста пари и голям труд.“[47]

При конструирането на представата за търновските търговци информацията се натрупва постепенно, като обединителното звено между отделните фрагменти е доминиращата цел, която в конкретния случай има познавателен и оценъчен характер[48]. Възрожденската преса извайва реалистичен и в значителна степен положителен образ на търновските стопански деятели, който се покрива с тогавашната действителност. Тя обективно отразява очерталите се през епохата тенденции за промяна в светогледа на българина. Тези процеси са валидни преди всичко за развитите в стопанско отношение селища като Търново, където практическата необходимост от знания помага за развитието на търговията и индустрията[49]. Промяната на традиционното съзнание е най-ясно изразена при социално-демографските групи, пряко обвързани с новия тип производство и икономически отношения. Тяхната устойчивост е определящ фактор за културното, стопанското и политическото развитие на българското общество[50].

В рамките на подобно съобщение не е възможно да се развие в пълнота тезата за изключителния принос на търновските търговци за стопанския и духовен разцвет на селището през втората и третата четвърт на XIX век, без да се привлече друг изворов или интерпретиран вече материал. Въз основа на данните от възрожденските вестници обаче можем да обобщим, че търновските търговци установяват професионални контакти с партньори в цялата Османска империя и Европа. Разностранните им връзки и посещаваните от тях места оказват влияние върху мирогледа им. Те първи прокарват нововъведенията в личното и градското пространство и съдействат за духовното раздвижване в селището.

---

[1] Леков, Д. Българска възрожденска литература. Проблеми, жанрове, творци, С. 1988, 2, 176-180.

[2] Царева, Ю. Сведения за някои старопланински селища по данни от възрожденския периодичен печат (60-те - 70-те години на XIX в.) - Българска етнология, XXII, 1996, 2, с. 74.

[3] Леков, Д. Цит. съч., с. 229.

[4] Цариградски вестник, бр. 145, 31 окт. 1853, с. 3.

[5] Пак там, бр. 228, 11 юни 1855, с. 90.

[6] Пак там, бр. 228, 11 юни 1855, с. 90.

[7] Дунавски лебед, бр. 7, 27 окт. 1860; бр. 11, 22 ноем. 1860.

[8] Знаме, бр. 19, 22 юни 1875, с. 74.

[9] Цариградски вестник, бр. 268, 17 март 1856, с. 44.

[10] Пак там, бр. 274, 28 апр. 1856, с. 66.

[11] Пак там, бр. 276, 12 май 1856.

[12] Пак там, бр. 382, 7 юни 1858, с. 145.

[13] Пак там, бр. 368, 1 март 1858, с. 94.

[14] Плетньов, Г. История на Велико Търново, Т. 2., В. Търново, 2000, с. 209.

[15] Дунавски лебед, бр. 11, 22 ноем. 1860, с. 45.

[16] Дунавска зора, бр. 32, 21 юни 1869, с. 121.

[17] Цариградски вестник, 42, 7 юли 1851, с. 166.

[18] Дунавски лебед, бр. 11, 22 ноем. 1860, с. 45.

[19] Македония, бр. 25, 17 май 1869, с. 100.

[20] Македония, бр. 20, 12 апр. 1869, с. 80.

[21] Македония, бр. 25, 17 май 1869, с. 100.

[22] Плетньов, Г. Цит. съч., с. 160.

[23] Македония, бр. 31, 7 март 1870.

[24] Цариградски вестник, 25, 3 март 1851, с. 100.

[25] Пак там, бр. 133, 8 апр. 1853, с. 147.

[25] Българска дневница, бр. 5, 24 юли 1857, с. 17.

[27] Цариградски вестник, бр. 356, 23 ноем. 1857, с. 46.

[28] Пак там, бр. 145, 31 окт. 1853, с. 3.

[29] Цариградски вестник, бр. 240, 3 септ. 1855, с. 138.

[30] Пак там, бр. 227, 4 юни 1855, с. 86.

[31] Пак там, бр. 228, 11 юни 1855, с. 90.

[32] Цариградски вестник, бр. 227, 4 юни 1855, с. 86.

[33] Цариградски вестник, бр. 228, 11 юни 1855, с. 89.

[34] Пак там, бр. 227, 4 юни 1855, с. 86.

[35] Пак там, бр. 227.

[36] Цариградски вестник, бр. 268, 17 март 1856, с. 44.

[37] Цариградски вестник, бр. 382, 7 юни 1858, с. 145.

[38] Дунавски лебед, бр. 11, 22 ноем. 1860, с. 45.

[39] Дунавски лебед, бр. 48, 28 авг. 1861, с. 199.

[40] Дунавски лебед, бр. 51, 22 септ. 1861, с. 207.

[41] Македония, бр. 13, 22 февр. 1869, с. 51.

[42] Цариградски вестник, бр. 25, 3 март 1851, с. 100.

[43] Пак там, с. 100.

[44] Пак там, с. 100.

[45] Цариградски вестник, бр. 28, 25 март 1851, с. 112.

[46] Цариградски вестник, бр. 189, 4 септ. 1854, с. 176.

[47] Дунавски лебед, бр. 51, 22 септ. 1861, 206-207.

[48] Танев, Т. Политическите стратегии. С, 2003, 71-72.

[49] Несторова, В. Възрожденският периодичен печат като извор и фактор за процеса на промяна на традиционния светоглед - Българска етнография, III, 1992, 1, с. 7.

[50] Пак там, с. 12.

THE ECONOMIC AND CIVIL ACTIVITIES OF THE TRADESMEN FROM VELIKO TARNOVO, REFLECTED IN THE BULGARIAN NATIONAL REVIVAL PERIODICAL PRESS

Svetla Atanasova

The selected particular facts and events from the Bulgarian national revival periodicals accentuate the role of the tradesmen from Veliko Tarnovo to the development of the economical, cultural and social life of the town in 50-70s of XIX c. They show their contribution for the expansion of the contacts between the towns and the countries and also the contribution for the changing the traditional view of life directly bounded by the new kind of production and economic relations. This empirical material is like a historical source for the regional economic history and includes many information particular for those ages. This information has its own particular fund of the source, not charged with the later interpretations. The created media image of the tarnovian tradesmen - participants in the ecclesiastical drives, patriots for the modern Bulgarian education and culture contributors, deputies, civil servants, is direct impact on the adjustments of the Bulgarian national revival society.

РЕФЛЕКСИИ НА БЪЛГАРСКОТО ВЪВ ВЕСТНИКА НА ДРАГАН ЦАНКОВ "БЪЛГАРИЯ" (1859-1863)

Момчил Цонев

Драган-Цанковата „България“ (1859-1863) е първият програмен вестник след Кримската война (1853-1856), който в столицата на Османската империя превръща названието България в институционален символ на българското преди възобновяването на държавността[1].

„Вестникът нарекох с цел „България“. Исках да изтъкна, че имаме своя земя и народ“[2]- споделя Цанков. А Любен Каравелов определя, че: „Направлението на вестник „България“ от самото му начало беше да защищава българския народ от гръцкото духовенство и в това отношение той принесе огромна полза“[3]. „Незнаещ мярка на езика си, Драган Цанков само за година разгласи на цял народ за фенерските лукавства, за разврата на духовенството, една картина достойна за перото на този Елин Пелин в нашата публицистика“ - отбелязва Тончо Жечев в „Българският Великден или страстите български“[4]. Изграждането на българската църква е истинското верую на първата Цанкова „България“[5] - „Църковната борба просмуква цялото съдържание на вестника. Като червена кръв тя достига до последната му фибра. Дръзко, както никога дотогава в българско периодично издание в самата Турция и с публицистични средства, по-широки и по-задълбочено употребявани, отколкото дори в „Българска дневница“, вестникът води борбата против гръцкото духовенство“[6], констатира изследователят Георги Боршуков

Вестник за българските интереси

Това е пояснението в „главата“ на в. „България“. Още в програмната статия се известява, че списващите новия вестник „поканихме милите си съотечественици да подкрепят и задържат това дело, което ще обема всичките интереси относително за българския народ“[7]. Цанковата „България“ търси възкресение за българската кауза, бидейки като „едно светило, което хвърга навсякъде лучите си и съживява всичко, що е около него“[8].

Програмна основа на „България“ е разграничението от лудостта на чуждопоклонничеството, чието разрешаване се провижда в мъдростта - „да изчерпаме из чуждите списатели всичко, което е добро, да подражаем всичко, което ни ползува. Както человекът избира онова, което може да му дава живот, и го употребява за храната си, тъй и ние не трябва да грабим всичко, което намерим. Мъдростта е полезна на всичките работи. Лъжливото, украшено със красни шарове, ни измамва и тогава не видим истината“[9]. Цанковата „България“ утвърждава българското през духовното, етическото. „Нашите занимания ще имат за подлог народното добро“[10].

Другостта като себеназоваване

Възрожденската „България“ намира своята идентичност чрез другостта. Далечният, чуждият, другият човек модифицира съзнанието на българското Аз, на народностното Ние. Аз съм този, защото не съм другият: „Прочее, ние го повтаряме, ние не сме гърци, нашият вестник „България“ не е гръцки. Ние сме Българи, нашият вестник е Български.“[11]

За в. „България“ гърците са враждебната другост: „два народа, които почти от десет векове са в сношение и не могат да си съгласят страстите.“[12] „Братия българи! Знайте и да сте уверени, че афоресаните и анатемосаните гърци и сега ви мамят и лъжат, какво са ви 400 години мамили и лъгали.“[13] „Фанариотството е, което потъпка нашите религиозни и граждански права. Фанариотството е, което изтреби нашите исторически документи, нашите ръкописи, нашата книжнина. Фанариотството е, което погълна нашата Йерархия, нашето душевно съществование. Фанариотството е, което обезчестява семействата ни, продава свободата ни, мрази, гони свещениците ни, аргосва церквите ни, пропъжда учителите ни, мрази языка ни и изтребява народността ни. Фанариотството е, което е било и ще бъде, най-големий враг на всяко нещо: добро, скъпо и желателно за Българите.“[14]

Програмната статия на вестника обговаря различността на българи и гърци, непринадлежността един на друг, несъединяемостта им, бидейки вечните противоположни дуалистични начала: „Българите според свидетелството на най-верните списатели са простодушни, ученолюбиви, верни на господаря си и пазители на бащините си качества. Явно е, че ще си докараме хули от всичките еднородници, ако думахме такова и за Гърците, и бяхме излезли отвън здравия ум и говорили против истината и против съвестта си."[15] Тази народностна характеристика визира началото на цялостна идейна позиция във вестника, чийто максимум ще превъплъти българите в месиански, богоизбран народ, в Авел, а гърците - в богоотстъпнически, богоотхвърлен народ, в Каин. Дуалистичността в духа се пренася и на психологическо равнище, където българи и гърци са „два народа съвсем разни в чувствата си, разделени откъм народността си". Единственото съмнение за общност между българи и гърци е вярата, дори програмните слова признават, че те са „съединени във вероизповеданието си". Тази съединителна нишка е средоточието на по-нататъшната полемичност във вестника на Драган Цанков - единосъщно ли е вероизповеданието на различните.

Едно особито духовенство

Първата „България" на публицистичното поле желае „нашата православна вяра да се опази", именно защото българският народ има съзнанието за богоносец, за вървящ след стъпките Исус Христови. Осъществяването на българското призвание в Бога е единствено възможно чрез създаването на „една особена йерархия"[16], „едно особито духовенство" от българска кръв е програмен тезис на възрожденския Цанков вестник[17]. В същността на идеята за българско духовенство е вградена народността. Замисълът за новата йерархия лежи върху историческите източноправославни традиции на императорското върховенство над църквата - неотделение от „Милостиваго нашего Господаря султана Абдул Меджит", „поставението на едно Бльгарско духовенство", „вярно на Църковните и на Царските закони"[18]. Впоследствие в същността на идеята ще се разработи един синтез между царското влияние от цезаропапизма и папското надмощие в западното християнство. Третият белег на новото духовенство, след народностния и историческия, е просветителският[19].

Дойдете чада и братия Българи, послушайте ме, защото желая да ви науча православие[20]

Българското свещено предание на страниците на „България" изповядва религиозната първопричинност в древната българска история. Господстващата теза за българите като варвари, които в V век опустошават и грабят при набезите си Византия, се отрича от различната истина на в. „България“ - „Втората половина от петото столетие е една епоха, пълна с интерес за историята на Българския народ, защото в тая епоха като премина Дунава, той дойде първи път да разгледа мястото, което по-късно ще му послужи за отечество и да помогне на туземните жители, които начнуват да го обичат и с които ще живеят по-късно“. Рефлексията на българското минало е рефлексия в света на етичността - българите не са варварските пълчища на злото и разрушително начало, те са народът-спасител, обичаният и почитаният народ. Българите воюват срещу „патриарсите и императорите Византийски“, които искат да наложат своята версия на християнството на „всичкия свят, както и по-напред бяха предприели да му наложат арианизма“ [21]. Походът на българите срещу Византия е поход за истинната православна вяра, символизирана от католицизма. Според религиозното предание на в. „България“ отстъпването от православието се разбира не като отстъпване от източното, византийското православие, а от православието на западния католицизъм (catholicus, гр. - общ, вселенски, православен) - „едно ново поддигание на гръцките патриарси и на гръцките императори против Апостолското Римско седалище“[22]. Българската средновековна кръстоносна война - това е символът на българския поход в сърцето на Византия, поход на кръста далеч преди западните кръстоносни войни за Светите земи в Палестина. Това е война на съвестта, на вярата, на духовния кръст в българското сърце, макар и езическо - "Българите, нашите прадеди, ако и да бяха още погани, преминаха Дунава първи път, за да защитят съвестната свобода на Католиците, които живеяха в Тракия, в България, в Мацедония, против нападенията на еретическите Цариградски патриарси и императори.“[23] Обговаряйки историята на източното православие, вестникът пренарежда религиозните смисли в нов ред, в който историята на православието не е история на византийската религиозност.

Създаването на българската версия за историята на Гръцката патриаршия прераства в българско морално осъждение на византийското православие. В градацията на моралните доводи срещу гръцката църква вестникът тръгва от народностните доводи, от колективната българска истина: „Можем ли да се надеем нещо добро за народност от пастири тъй сраслени с елинизма? Тяхното себелюбие и приверженост само към гръцкия език, към гръцкия народ? Тяхното високомерно презрение към чужд език, към нетяхна народност, какво ще добро докара на нашия беден български народ... Може ли народ кой да е да се надее за успех и за благоденствие под таквизи пастири, които притесняват неговото развитие, които обругават най-драгоценното нему народно име и го принуждават да забрави произхождението си и да се откаже от съществованието си?"[24]

Като с пророчески думи на библейски пастир във в. „България" се очертава една антихристова църква - „гръцкофенерският Синод оскверни чистия дух на християнството и стана не църква, която да може да действа на сърцата на човеците и да ги утвърдява в спасителната вяра, но съблазън на християнското изпълнение. Можем ли ожида нещо добро за православието от пастири, тъй нравствено развращеяни?[25]. Апогеят на отрицанието на гърците е назоваването на Божия враг - „като разгърнем едно фанариотско сърце, ще се учудим като видим, че в него не почива Христос Спасител, но грозний Антихрист."[26] Венецът на публицистичната църковна полемика е познанието за извечното зло, въплътено в Цариградската патриаршия - по този начин се ознаменува възобновяването на българската народностна мисия. Българската борба за независимо духовенство е не само народностна, отцепническа, но начало на ново войнство за един народ - богоносец, войнство на духа, на Бога, срещу гръцкия Антихрист: „да се съберем и ний в черковите си и всенародно да аргосаме и ний и Гръцкия патриарх, и Гръцките владици... По нашето изповедание глава на Церквата е Христос. Имаме убо глава на церквата си Христа Спасителя; имаме си народното духовенство; имаме си народните черкови и книгите по езика си..."[27]

Върховното желание на българите за собствена църковна йерархия произхожда от живородната връзка в българската душа между църковността и народа - „Гърците съвършено разумяха, че нашата народност и нашите вероизповедни предания можеха да съществуват и да се опазят само чрез нашите вероизповедни началници, сиреч чрез нашата йерархия."[28] Божията църква оживотворява българския народ в ново духовно царство на Бога - една духовна държавност не тук на земята, не преди и след във времето, а държавност отвъд земната държава. Тази църква-държава, която българите виждат пред себе си, смирено уважава кесаревия си „баща" Султан Абдул Меджит, защото Евангелието проповядва смирение, а не анархистичен бунт срещу земните власти. В. „България" представя съвременните ѝ гръцко-български отношения през извечната дуалистична борба на Антихриста срещу Бога и богоносците. Съединението с гърците антихристи е „самоубийство", което трябва да се възпрепятства като "послушаме речи святаго Йоанна Богослова, който говори „Възлюблени, не на всеки дух вярвайте, но изпитвайте духа дали е от Бога."[29] Субективирайки българския народ в жива същност, Драган Цанков провижда в църковното робство сакрално убийство, което цели чрез умъртвената плът и земя на българите да се роди ново съзнание, друга кръв, друго „семе“ (небългарски, а „елински или московски“) - „Заклан от фанариотите, Българският народ се видеше умрял и можем да речем, че приличаше на една дъбрава от диви дървета, връх които трябваше да присадим Елински или Московски отрасли.“[30]„Българската природа е в пролетта си. Българската книжнина е в началото на възрождението си и целият Български народ десет векове под фанариотското иго начнува да усеща тежестта му. Нека повтаряме от всичко сърце: какво драгоценно време за Българина! Вторият ни златен век излиза от сред дебелите тъмнини както веселата пролет се отпрьгнува от зимните строгости. О, Българие, майчице! Радвай ся.“[31]

В българското духовно поробване в. „България“ провижда същността на друг свой народностен враг освен гръцкия - руския. Разпространението на две „ереси“, панславистката и панелинистката е гибелно за българския народ - „първо да разделят Българския народ на две, на гръцки и славянски, и от тамо да го унищожат съвсем“[32]. Русофобското верую на „България“ намира своите причини в следваната през XIX век руска политика по отношение на българския църковен въпрос. Сред големите европейски държави единствено Русия се противопоставя на националното църковно движение на българите, нарушаващо единството на православния свят в Османската империя. Бидейки негласен покровител на християните в пределите ѝ, Русия отстоява върховенството на Цариградската патриаршия като средство срещу разединителното проникване на католически и протестантски мисионери в Ориента, носещи революционните и буржоазни идеологии на Западна Европа. И след Кримската война руската източноцърковна политика не допуска независими и отделни от Патриаршията православни църкви в Европейска Турция[33].

„Въоръжаването“ против „жалостното влияние на Панславизма и на Панелинизма“[34] се обосновава от псевдокултурните и псевдодуховните достижения на народите им според позицията на в. „България“[35]. Гръцкото познание не е самовдъхновено и уникално, то идва от древни и мъдри народи, забравени и отхвърлени от гърците. „Един Египетски свещеник не думаше ли на Платона: „Вие, Гръци, вие сте деца.“[36] Духовността на православната църква от византийската епоха е следствие не на гръцката кръв и промисъл, а на Божията - „Промисълта е подбуждала от време на време истинни юнаци, за да опазят Християнските догми от еретиците и повредената нравственост от развращението на Бизантийците.“[37] Панславизмът изповядва вярата в руската истина, но българската идея на Драган Цанков низвергва руската писменост и език като бедни и бездуховни[38].

Просветната нищета на двете чужди „ереси" , както и божията благодат за българите, отсъждат България да възкръсне в пътя на древните си отечески предания, чието конструиране и тълкуване определят униатската същност на в. „България": „Снегът на Бизантинизма се стопява вкуп и, подобни на една мъгла, която се скита, панелинизмът и панславизмът се оттеглюват и бягат от лучите на слънцето. Какво остава още?

БЪЛГАРИЯ

Сиреч Отечеството, жителите ѝ, старите ѝ предания и под сянката на тия предания като под толко стари кипариси

КОСТИТЕ НА НАШИТЕ БАЩИ!"[39]

Свещеното Българско Предание за единението с Рим

„Днес ние начнуваме обнародванието на няколко достоверни документи, относителни за нашите вероизповедни предания... От обнародванието на тия документи всичките наши съотечественици ще могат да съдят кой от нас, Редакторът на „България" ли, Редакторите на „Книжиците" и на „Цариградски Вестник" са лишени от патриотизъм... Кой от вестниците е бил и е още верен на преданията на прадедите си."[40]

„Свещеното Предание" на в. „България" е религиозна книжнина на вестника, поставена върху традициите на Средновековието и Паисиевата история. Родословието на българските духовни водачи отвежда към първите свети отци на Църквата, към апостолите и към Христос. Истинността на българското православие трябва да се основава върху първите истини на светците и апостолите. „Списанията на Св. Иван Златоуст" установяват като авторитет за Българската идея св. Петър - „върховният на Апостолите, първият в Църквата, приятелят на Христа", „стълпът на църквата, твърдостта на вярата, основанието на изповеданието"[41]. Законността на Петровото върховенство сред Христовите апостоли (чрез свещения авторитет на църковния отец Йоан Златоуст) е последвана от привнасянето в българската идея на един западнохристиянски мит от Средновековието. В. „България" се позовава на „Флоранцийския събор", според който „Папата или Римският първосвещенник е наследникът на блажения Петър, княз на Апостолите, истинският представник Исус Христов (Vicarius Filli Dei - бел.авт.), началникът на всичката църква, бащата и поучителят на всичките Християни; на него даде Н. Спасител Исус Христос чрез блажения Св. Петра една пълна власт да пасе и да управлява всичката всемирна църква и да владей над нея."[42] Цанковият вестник потвърждава основната средновековна доктрина на папоцезаризма за непогрешимостта и върховенството на папската власт над светската.

Новото Свещено Предание на българите преосмисля и първите духовни просветители на България, Св.св. Кирил и Методий, „достопочтени апостоли на Славянските народи", като „католици или православни с исто значение католици"[43]. Освещаването на българската писменост и език като богопомазани, богослужебни, наравно с латинския, гръцкия и еврейския (триезичната философия), е достояние, благословено от римския първосвещеник „Произхожда, че неприятелите на всичките обряди и на всякоя йерархия са не папите, но всичките московити и фанариоти, които имат смелостта да се наричат православни."[44] Преданието говори, че православието е длъжност и чест на свободата, достойни единствено за католическата вяра. Не само духовното, божието, но и царското, кесаревото начало на Българското предание лежи в лоното на западното християнство - „Императорите Бльгарски и Влашки: Симеон, Петър и Самуил, приели короната на империята си и патриаршеското благословение от Римската църква, която е великата Църква Божия"[45].

Но ние, Унияти, ще работим за едно само стадо и един само пастир

(Из „Слово, изречено на Рождество Христово в новосъзиданата Българска съединена църква", 1860)

Великденската служба в българската църква в Цариград „Свети Стефан" на 3 април 1860 г. е преломен исторически момент за източното православие. Епископ Иларион Макариополски, предстоятел на Цариградската българска църква, отказва да спомене името на гръцкия вселенски патриарх в службата. Съобразно с църковния канон това е акт на едностранно откъсване на българите от църковното управление на Вселенския патриарх. Ала каноничното и окончателно разрешение на българо-гръцкия конфликт е прекъснато поради упоритата съпротива на Патриаршията и великите сили. Турският султан не издава ферман (указ) за признание и устройство на независима българска църква. Неблагоприятната позиция на руската дипломация и висшето гръцко духовенство към българския въпрос засилва влиянието на католическата пропаганда, подпомагана от Франция, Ватикана и многобройната полска емиграция. Католическите мисионери разпространяват сред българската интелигенция и общественост идеите за независима национална църква на българите чрез уния (съюз) със западната католическа църква и признаване върховенството на Римския папа. Униатството потвърждава запазването на православните обреди и обичаи на българските християни. Водач на униатското движение става Драган Цанков. Мисията на Русия като покровител на християните в Османската империя не желае да осъществи българската църковно-национална независимост. Търсейки други пътища, Драган Цанков се осланя на помощта на католическа Франция. През 1855 г. той приема в таен обряд католическата вяра. След неуспеха на Великденската акция (1860) на страниците на вестника за българските интереси „България" Цанков обявява открито съединистката идея на униатите. На 18 декември 1860 г. Драган Цанков и сподвижниците му д-р Г. Миркович, архимандритите Йосиф Соколски и Макарий подписват с папския архиепископ Брюнони акт за присъединяване на българската църква към Ватикана[46]. Текстът на обявлението за възвръщане към древната българска църква на съединението с Рим е обнародван на страниците на в. „България". „...Ревностен, за да опази православната вяра в тая чистота, както му е предадена от прадедите му, както и тия последните я приели от Св.Апостоли и от Вселенските събори, Българският народ, докачен в своята религиозна съвест, реши да скъса свръзките, които го съединяват с гръцкия Цариградски патрик, и да се отдели от неговата неканоническа власт, и обяви както и сеги обявява всенародно, че има и припознава сега и до века Святата Българска Цареградска Церкова за своя истинска духовна майка."[47] Освещаването на новосъздадения църковен храм на съединистите се извършва на Рождественска служба в 1860 г. Обновявайки евангелската притча за неръкотворния храм, съзидан в три дни (Евангелие Марко 14:58; Йоаново Еванг. 2:19), униатите „за три дни съзидаха изново една църква".

В рождественското слово свещеникът изповядва вярата си във "възраждението на българската йерархия" изново, в Дух, за да влезе в Божието царство според Христовите думи за мистичното прераждане ("Истина, истина ти казвам, ако се не роди някой изново, не може да види Божието царство", Евангелие от Йоан гл.3, ст.3).

Вгледан в свещената история, проповедникът обговаря младенчеството на българската църква, ипостаз на божествения младенец Исус. Преди 1000 години „вероломни ръце" отлъчват младенеца от Пътя на Истината и Живота[48]. Изпълнявайки се пророчеството на Христовата притча, Българската Църква, Пътникът, е ранена и ограбена от един разбойник на „пътя на Небесния Йерусалим". „Добрият Самарянин най-после се приближи до нея и полива върху раните ѝ маслото на утешението и на едно поучение, пълно с благоговение, после и животворящето вино на добрите съвети и на щедрите решителности"[49].

„България" на публицистичното поле през XIX век достига до светлината на

Единството, до вечния символ на вярата „само една истина има, както един само Христос, една само църква, една само вяра и едно само кръщение“[50] . Преродена в „животворящото и славно тяло на Исуса Христа“, чрез „вярата и добрата воля на Българите“, народната душа, църквата, земята, държавността на България са богочовечност, Месия, Бог - „тоя път ние ще се родим пак, но без да умираме веке“. В създаването на новата църква вестникът провижда българските страдания, нищетата, робията, ала те са единствено божествено изпълнение на библейските откровения - отвъд тях се простира апостолската мисия на българското духовенство. Осъзнаването на предопределеността в бъднините му, на апостолическото му битие е апогеят на публицистичните рефлексии за българското в Драган-Цанковата „България“: „Тя [църквата] е нашият тъмен и сиромашки вертеп във Витлеем, не ни е срам, че чрез нея ще приличаме на нашия Спасител. От Витлеемската пещера, новорождената Църква се разпространи по всичкия свят: също и ние, братия, ние смеем да гледаме нашето сегашно събрание като люлката на православното възраждание на сичката българска Църкова.“[51]

За български униатски архиепископ папа Пий IX тържествено ръкополага в Рим габровския духовник Йосиф Соколски. В стремежа си да отслаби руското влияние на Балканите, султанът незабавно признава новосъздадената църква. В същия ден той издава и заповед за заточението на Иларион Макариополски. Богослужението на български език и запазването на православния ритуал присъединяват към униатството към средата на 1861 г. около 300 000 българи, т.е. около 10 на сто от българите християни. Рязката промяна в руската политика към източното православие и българската църква, непримиримата борба на българската интелигенция срещу униатството и срещу духовния разкол в българското общество (например Г. С. Раковски, „Дунавски лебед“) и преди всичко учредяването на Българска екзархия през 1870 г. води до моралната смърт на униатството... „Той е човек, който не се спира пред нищо - и турска чалма ще надене, ако смята, че му трябва за борба с турско; днес русофоб, утре русофил, но политик с позиция - ясна и определена“ [52], казва Тончо Жечев за Драган Цанков. Драган Цанков наистина изпълнява дълга си към отечеството и българите - народният, българският дух е разбунен и Българската църква е възкръснала - хилядолетие след основаването на Българската православна църква (4 март 870 г.).

---

[1] Константинова, Здр. Държавност преди държавата. С., 2000, с. 27.

[2] Цит. по Николова, В. Драган Цанков. Политик на две епохи. С., 1994, с. 7 (вж. и Ковачева,

М. Драган Цанков - общественик, политик, дипломат до 1878. С., 1982, с. 72).

[3] Цит. по Боршуков, Г. История на българската журналистика. С., 1976, 139-140 (вж. и Публицистиката на Любен Каравелов (1860-1869). С., 1958, с. 93).

[4] Жечев, Т. Българският Великден или страстите български. С., 1985, с. 102.

[5] Драган Цанков създава и втори вестник с името „България", но след Освобождението, като орган на русофилската Прогресивно-либерална партия. Вестникът излиза от 1898 до 1921 (десет години след смъртта на Драган Цанков) - б. м.

[6] Боршуков, Г. Цит. съч., с. 134.

[7] България, I, бр. 1, 28 март 1859.

[8] Пак там.

[9] Пак там.

[10] Кого от живите язици да учим. България, I, бр. 6, 2-14 май 1859.

[11] Българската йерархия. България, I, бр. 6, 2-14 май 1859.

[12] [Програмна статия]. - България, I, бр. 1, 28 март 1859.

[13] България, II, бр. 80, 28/10 септ. 1860.

[14] Фанариотството и подписаните на известието против в. "България" - България, I, № 29, 10 окт. 1859.

[15] България, I, бр. 1, 28 март 1859.

[16] [Програмна статия]. - България, I, бр. 1, 28 март 1859.

[17] България, I, бр. 2, 1-16 апр. 1859.

[18] България, I, бр. 1, 28 март 1859; Българската йерархия. - България, I, бр. 8, 16-28 май 1859.

[19] България, I, бр. 1, 28 март 1859.

[20] България, II, бр. 80, 28/10 септ. 1860.

[21] Началото на властта на Цариградските Гръцки Патриарси. - България, I, бр. 27, 25 септ. 1859.

[22] Пак там.

[23] Пак там.

[24] За окаяния отговор от защитниците на мнимия Цариградски Патриарх. - България, I, бр. 28, 3 окт. 1859.

[25] Цариградски Вестник, Гений Богослов, България и Гърците Владици. - България, I, бр. 28, 3 окт. 1859.

[26] Гръцкий патриарх и Българи. - България, I, бр. 23, 29 авг. 1859.

[27] България, I, бр. 19, 1 авг. 1859.

[28] Българската йерархия. - България, I, бр. 6, 2-14 май 1859.

[29] България, I, бр. 23, 29 авг. 1859.

[30] България, I, бр. 29, 10 окт. 1859.

[31] Кого от живите язици да учим. - България, I, бр. 6, 2-14 май 1859.

[32] България, I, бр. 29, 10 окт. 1859..

[33] История на България. Т. 6. С., 1987, 140-145.

[34] България, I, бр. 31, 24 окт. 1859.

[35] Кой стар язик е потребно да учим. - България, I, бр. 4, 18-30 апр. 1859.

[36] Българската йерархия. - България, I, бр. 8, 16-28 май 1859.

[37] Пак там.

[38] Кого от живите языци да учим. - България, I, бр. 6, 2-14 май 1859.

[39] България, I, бр. 29, 10 окт. 1859.

[40] Народни документи. - България, I, бр. 29, 10 окт. 1859.

[41] Св. Иван Златоуст и Св. Фотий или новите манихеи. - България, I, бр. 38, 12 дек. 1859.

[42] Паралел на Папите: Пий IX, Екзархос, Бурмов и кой да е търговец. - България, I, бр. 27, 25 септ. 1859.

[43] България, I, бр. 40, 24 дек. 1859.

[44] Пак там.

[45] Пак там.

[46] Генчев, Н. Българското Възраждане. С., 1995, 299-311; Ковачева, М. Цит. съч., 70-129; История на България. Т.6. С., 1986, 135-140; Николова, В. Цит. съч. , 4-14.

[47] България, II, бр. 92, 23/4 дек. 1860.

[48] България, II, бр. 93, 31/12 дек. 1860; Евангелие от Йоан, гл. 14, ст. 6.

[49] Пак там

[50] Слово, изречено на Рождество Христово в новосъзиданата Българска съединена църква. - България, II, бр. 93, 31/12 дек. 1860.

[51] Пак там.

[52] Жечев, Т. Цит. съч., с. 105.

Reflections of Bulgarian Issues in Dragan Tsankov's Newspaper „Bulgaria" (1859-1863)

Momchil Tsonev

Dragan Tsankov's „Bulgaria" is the first newspaper after the Russian-Turkish War in 1853-1856 which institutionalizes the name Bulgaria before the restoration of the Bulgarian statehood. The article analyzes the main topics in the newspaper, mainly the struggle for an independent Bulgarian church and the formation of a Bulgarian Eastern Catholic Church. The article presents the positions of Dragan Tsankov for that version of Christianity which preserves the centuries-old liturgical and religious traditions of the Eastern Orthodox Church but recognizes the leadership of the Pope in Rome.

БОГОРОВИЯТ „ЦАРИГРАДСКИ ВЕСТНИК“ - ЯРКО ПРИСЪСТВИЕ В ЖИВОТА НА БЪЛГАРИТЕ - 1848-1850 г.

Пенка Тодорова

Липсата на културен център през османското владичество, който да ръководи, насочва и покровителства идеите, поривите и творчеството на българите, не е пречка за развитието на образованието, книжнината и периодичния печат у нас. Стремежът към знание и духовно развитие придобива все по-осъзнат и целенасочен характер и придава на движението за новобългарска просвета смисъл на значимо проявление през епохата на Българското възраждане. „И ако българите - пише Д. Мишев - създават свое училище, своя книжнина, свой периодичен печат и свои печатници преди още да имат държава и самостойна църква... преди дори да били признати официално в Турската империя за отделен народ, това се дължи на два творчески двигателя: народностно съзнание и личен почин“[1].

До Освобождението 1878 г. османските власти не дават разрешение за откриването на нито една българска печатница в българските земи. Изход от тази пречка възрожденската книжнина намира в чужбина, където има печатници с кирилица. Въпреки че това оскъпява изданията и затруднява издателите, процесът е необратим.

След издаването на първия български вестник „Български орел“, карловецът Иван Богоров за втори път посещава столицата на Османската империя, за да сложи името си като издател на втория национален вестник. Според признанията на самия редактор и на някой читатели „Лайпциг не е място за български вестник“[2]. Далеч от родината и далеч от тези, за които е предназначен, „Български орел“ е обречен на неуспех. И Богоров решава „да промени мястото, а не и мисълта си“[3]. Оставайки и без средства, той напуска Лайпциг и се завръща в Цариград, където в Балкапан хан „всред еничерския полог“, основава българска печатница и вестник[4]. Богоров избира целенасочено името на вестника, така че то да не говори нищо за българщината. Чрез „Цариградски вестник" той налага в практиката на нашия печат и в езика думата вестник. Дотогава за това понятие се използват други думи. „Български орел“ се нарича „известник“, употребяват се чужди названия, като „газета“, „журнал“ или пък понятия като „дневница“, „списание“, „повседневник“[5]. Дори само този факт е важна крачка напред за българската журналистика.

Условията да се създаде български вестник в Цариград са благоприятни. За нашенците Цариград с течение на времето се превръща в център на духовна просвета. Основната маса от цариградските българи, предимно занаятчии, живеят организирано в своите еснафски организации. Националното съзнание сред огромната колония се пробужда още повече от началото на борбата за църковна независимост. Изостря се нуждата от обществен орган, от вестник, който да изразява българските стремежи, и да задоволява жаждата за знания и новини, и да застъпва исканията и интересите на сънародниците[6].

Големи затруднения среща Богоров, когато се опитва да издейства от османското правителство позволение за издаване на български вестник в Цариград. Българските големци Никола Пиколо и Александър Екзарх, към които той се обръща за съдействие, не успяват да свършат нищо.[7] Това, разбира се, не може да сломи твърдата решимост и енергичност на Богоров, свикнал на трудности по пътя към осъществяване на идеите си.

Получавайки разрешението според тогавашния обичай, „от управника на Царствената типография една писмовна воля за изважданье български журнал под име „Цариградски вестник", Богоров пристъпва към издаването му.[8] Емоционално и реалистично д-р Богоров пише: „Станах ли веднъж вестникар, можах да са придставя пред млозина големци, както: Светейшия Вселенски Патриарх, Стефан Богориди - бей и пред граф Титова и Княз Вяжемски...".[9]

Под редакцията на карловеца „Цариградски вестник" излиза до 18 септември 1850 г. След това редактор на вестника става Александър Екзарх.

В броя от 7 януари 1850 г. Иван Богоров пише статия с програмни елементи, в която се казва: „Ще описва: първом делата на управлението, вънкашни политически новини, без никакво разсъждение от негова страна; ще разсъждава нявгаж за удобрението на училищата ни и колкото ся тегли за нашето народно просветление; ще смества с драго сърце и сякакви новини, политически или книжевни, каквито му ся изпратят из Българско." [10]

Въпреки огромните трудности, Богоров успява до голяма степен да осъществи програмата на вестника. Сам той подчертава пречките при издаването му: „Без да гледам големите мъчнотии за вестника си, следвах да го издавам от как нямах повече от 180 спомощника (спомоществователи - б.м. П.Т.), докле най-сетне ми дотегна до толкова, щото не можах да се стърпя и без да му размисля, напуснах всичко и тръгнах за Влашко." [11]

„Цариградски вестник" трудно си пробива път. В началото абонатите му са не повече от осемдесет. Някои, които четат гръцки вестници, не са недоволни от съдържанието, казват, че в гръцкия в. „Амалтія" човек намира всичко, намира новини, приказки, писано за театър, за филология, за търговия.[12] Затова редакторът в брой 7 се обръща към читателите и обяснява, че вестникът е още в пелени, и подканва по-заможните да съберат поне 200 абонати. Защото, пише Богоров „Амалтія излазя сега единадесят годин, а нашът Вестник нема нито единадесят недели..."[13]

Преценките на читателите не са съвсем справедливи. В първите си броеве изданието не е по-долу от вестниците на съседните народи. Статиите в „Цариградски вестник" са по-съдържателни и по-разнообразни, отколкото в „Новине србске", който излиза от 1835 г. и е официоз. Съобщенията от политическия живот на големите и на съседните държави са по-пълни и по-системни. „Цариградски вестник" от самото начало е превърнат в инертен летописец, който не води, а се води.[14]

Обстоятелствата налагат първият български вестник в Цариград да бъде въздържан спрямо Гръцката патриаршия. Вестникът пристъпва плахо при отразяване на стремления за политическа независимост, сдържан е в информацията. Затова пък отпечатва дописка за първата отслужена в цариградската църква литургия на славянски език. От 1849 г. се поместват повече и по-редовно съобщения по църковния въпрос.[15]

Като периодичност вестникът е седмичник, но понякога излиза нередовно; като обем - на 4 страници.

В политическия отдел наред с извлечения от големите чужди вестници, най-вече от тези, които излизат в Цариград, вестникът помества и дописки от цяла България. В тях се разкрива състоянието на просветата и обществения живот особено след 1850 г.

Пръв в много начала, още в седмия брой на „Цариградски вестник" Богоров въвежда дописката като постепенно утвърждава участието на дописника при списването на вестника. Така той започва да свързва вестника с читателите и постепенно създава истинско национално, патриотично дописническо движение. Това допринася за действеността на вестника.[16]

Статиите във вестника са с разнообразно съдържание. „Едни са за просвета - училища, читалища, образование, възпитание, книжнина. Такива са статиите на Николай Палаузов, Петко Р. Славейков, Ботьо Петков, Сава Филаретов, Никола Михайловски, архимандрит Партений Зографски, Анастас Кипиловски. Други са по езикови въпроси - граматика, правопис, български език. Такива са статиите на Найден Геров, Никола Палаузов, Ботьо Петков, Никола Михайловски, Атанас Гранитски, Мълчан и др. Трети - книгописни бележки, рецензии и критики от Сава Филаретов, Николай Палаузов, Константин Петкович и Христо Даскалов. Четвърти са извлечения из спомени за възраждането на Търново и Трявна от Петко Рачев Славейков, географски, етнографски и статистически описания на Скопие , Велес, Прилеп, Кратово, Битоля, Тиквеш, Охрид и пр. от Йордан Х. Константинов, Света гора и монастирите от Константин Д. Петкович, с. Жеравна от С. Вълов, „Статистическо описание на кааза Ески-Загра" от неизвестен автор и пр. Пети са исторически и фолклорни бележки - българска митология, притчи, гатанки, славянски обичаи, народни обичаи от Петко Р. Славейков, Йордан Х. Константинов, С. Вълков. Шести са по здравни въпроси - нужда за българска болница в Цариград и за бедни българи в Търново. Такива са статиите на д-р Струмски от Цариград, писма и завещание на М. Кифалов от Букурещ. Седми са речи или църковни слова при църковни и народни празненства на св. Кирил и Методий, при училищни изпити и в тържествени събрания."[17]

Печатат се статистически сведения, описания, хигиенни съвети, стопански вести, народни песни и приказки, притчи и четива като „Описание на железните пътища", „Бирманци и нравите им", „Магнит за градушка" , „Залъгване" и други забавни материали.[18]

На страниците на вестника има дописки, които разкриват ежедневието на българите - нападения на разбойнически банди, природни бедствия, епидемии, пожари. Първата дописка се явява в брой 7 на вестника от Стара Загора, втората в брой 14 от Свищов и трета - в брой 20 от с. Черковна, недалеч от Провадия. През 1848 г. броят на дописниците се увеличава. За училищата, за изпити на учениците от Шумен, Ески-Джумая, Лом. Срещат се дописки и от юридически лица - еснафи и общини. Такива са от кожухарския еснаф в г. Тулча (бр. 58) и от гражданското „общество" (община) в Търново (бр.35) 1849 г. Кожухарите разправят как са празнували деня на своя патрон - св. Илия, как след църковна служба се сбирали и „за голямо свое веселие определили от общата кутия да получават еснафски Цариградски вестник, та да го четат."

В средата на XIX век масово в страната възникват девически училища. Много търговци и еснафи отпускат средства за организиране на такива, а плеяда възрожденски дейци подчертават нуждата от девическо образование.[19] Тези инициативи са подкрепени и от Иван Богоров. По този повод през 1848 г. „Цариградски вестник" излиза със статия „Отхранване на девойките", в която е изтъкната необходимостта от девически училища.

Вестникът редовно поддържа и художествен отдел, в който са поместени преводни работи. Богоров въвежда романа в българската преса чрез „Цариградски вестник" като европейска практика. Първият роман намерил място, като подлистник в „Цариградски вестник", е преведеният от самия Богоров „Чудесиите на Робенсина Крусо" от Даниел Дефо. В подлистници излизат и повестите „Индийска хижа“, „Павел и Виржиния“ и др. Някои от преведените творби редакцията издава в отделни книги, като поредица. В „Цариградски вестник“ са печатани и преводи от западноевропейски, гръцки, руски и сръбски писатели; комедии от италианеца Голдони... Важно е да се отбележи, че на страниците му намират място български стихотворения - първите произведения на Добри Чинтулов и Петко Славейков са публикувани именно тук.[20]

Богоров прави вестника сам и за да си помогне в производствените разходи, той решава да въведе платената реклама в него. Въпреки че няма голям успех в тази посока поради ниското равнище в развитието на българската икономика, и това нововъведение е направено от него. Несъмнено напредничав за времето си ход.

Някои автори смятат, че вестникът би бил много по-полезен, ако е имал по-ясна ориентация. Затова и „Цариградски вестник“ не станал знаме на църковните и народни борби на българите - не заговорил „високо, ясно и решително“... Тези критики се отнасят по-скоро за Александър Екзарх, поел през 1850 г. „Цариградски вестник“. Иван Богоров и излизащият под негова редакция „Цариградски вестник“ от 1848-1850 г. имат неоспорими заслуги. „Като пръв български вестник в Турция , тружениците по възраждането го използвали да ширят у народа просвета, съзнание, мъдри почини и високи пориви“.[21]

---

[1] Мишев, Д. Възраждане чрез печата. - В: Сб. 1000 години България. С., 1930, с. 615.

[2] Пак там, с. 618.

[3] Богоров, Ив. За народна свяст, добро поминуванье и родна реч. Пловдив, 1970, с. 15.

[4] Пак там, с. 28.

[5] Боршуков, Г. История на българската журналистика 1844-1877, 1878-1885. С., 1976, с. 66.

[6] Пак там, с. 69.

[7] Мишев, Д. Цит. съч., с. 646-647.

[8] Богоров, Ив. Цит. съч., с. 29.

[9] Пак там, с. 29.

[10] Боршуков, Г. Цит. съч., с. 68.

[11] Богоров, Ив. Цит. съч., с. 31.

[12] Мишев, Д. Цит. съч., с. 619.

[13] Пак там, с. 619.

[14] Пак там, с. 619

[15] Боршуков, Г. Цит. съч., с. 69.

[16] Боршуков, Г. Материали свързани със 150-годишния юбилей от рождението на Иван Богоров. Пловдив, 1972, с. 24.

[17] Мишев, Д. Цит. съч., с. 620.

[18] Боршуков, Г. Цит. съч., 70.

[19] Паскалева, В. Българката през Възраждането. С., 1984, 620 - 621, с. 35.
[20] Пак там, с. 648.
[21] Пак там, с. 620-621.

BOGOROV'S „TSARIGRAD NEWSPAPER" - A BRIGHT PRESENCE IN THE LIFE OF THE BULGARIANS (1848-1850)

Penka Todorova

Until Bulgaria's liberation in 1877-1878 the Turkish authorities did not allow the opening of a printing house in the Bulgarian lands. The solution for the Bulgarian national revival literature came from abroad, where there were printing houses using Bulgarian letters. Despite the fact that this made the publications more expensive and rendered the work of the publishers difficult, the process was irreversible.

After the first printed Bulgarian newspaper *Bylgarski orel (Bulgarian eagle)* was published, thus laying the foundations of Bulgarian journalism, Ivan Bogorov from Karlovo visited Ottoman Empire's capital for a second time, to become the publisher of the second national newspaper. As several readers and the editor himself admitted *„Leipzig is no place for a Bulgarian newspaper"*.

The conditions for a Bulgarian newspaper in Tsarigrad (Istanbul) were very favorable. Bulgarians considered Tsarigrad an economic center, which gradually turned into a center of spiritual enlightenment as well. The Bulgarians in Tsarigrad lived an organized life in guilds. The national awareness of the huge colony was awakened and the struggle for religious independence began. These Bulgarians needed a community publication, a newspaper to express their aspirations and need for knowledge, education and news; to express and defend their demands and interests.

Tsarigrad newspaper, with Bogorov as its editor, was published for three years - from 1848 to 1851.

The newspaper included articles on various topics:

- Related to education
- schools, community centers, training, upbringing, literature;
- Related to linguistic matters - grammar, spelling, Bulgarian language. - Sidenotes, reviews and critical opinions.
- Stories based on memories of the Tarnovo and Tryavna revival; geographical, ethnographic and statistical descriptions.

- Historical- and folklore-based stories
- Bulgarian mythology, sayings, Slavic and folklore customs. - Healthcare-related issues
- the need for a Bulgarian hospital in Tsarigrad and a hospital for poor people in Tarnovo.
- Speeches or religious sermons during religious or national holidays (St. Cyril and St. Methodius Day), school exams or official assemblies.

The contribution of Dr. Ivan Bogorov and the *Tsarigrad newspaper*, which he edited in the period 1848-1850, was significant. Since it was the first Bulgarian newspaper in Turkey, the national revival apostles used it to popularize education, awareness, ingenious initiatives and daring aspirations.

ТЕОФАН РАЙНОВ, ГЕОРГИ РАКОВСКИ И В. „ДУНАВСКИ ЛЕБЕД“

Дора Чаушева

Целта на настоящото изследване е, като се използва целият, макар и неголям масив от документи, мемоарната литература, материали от периодичния печат и съществуващата историческа литература по-задълбочено да се изяснят отношенията на Теофан Райнов, синът на големия български възрожденски просветен деец Райно Попович, с Георги Раковски през периода 1860 - 1861 г. във връзка с издаването на в. „Дунавски лебед“. Активните контакти между двамата се разглеждат в общия план на общественополезната дейност на Теофан Райнов във Виена за национално пробуждане и организиране на българите. Без да проследяваме списването, съдържанието и разпространение на „Дунавски лебед“, които са обстойно проучени, ще акцентираме върху конкретните изяви и приноси на Теофан Райнов за издавания от Раковски вестник - едно от най-големите постижения на българската възрожденска журналистика.

Теофан Райнов пристига във Виена през 1858 г., на 21 години. Пребиваването му в австрийската столица, където той идва да учи, а след това практикува търговия, оказва решаващо влияние за формирането на общественополитическите възгледи на младия карловец. Виена - столицата на Хабсбургската империя, е международен център, в който живеят представители на почти всички европейски народи. Емигранти от различни националности учат или работят във Виена и в същото време много от тях са активни участници в освободителните движения, които по това време са обхванали не само славяните и унгарците в Австрийската империя, но и Европа - поляци, гърци, италианци. Тези европейски движения и особено революционните събития от 1848-1849 г. в Австрия, Унгария, Влахия и Молдова подтикват към активност както българите в Османската империя, така и българите в емиграция [1]. Тази активност намира израз в масовото въстание в Северозападна България през 1850 г. и в появата в навечерието на Кримската война на два политически центъра на българската емиграция - „Българската епитропия" в Букурещ и Одеското българско настоятелство. Тези организации насочват освободителните усилия, събират средства и организират доброволческо движение, представляват националните интереси на българите пред чуждите държави. По това време Виена също става един от центровете на българската емиграция - търговски, обществен и културен[2]. Оформянето на българската колония там е резултат от разширяването на търговските отношения между Австрия и Турция[3]. Нейното начало може да се търси в още в края на XVIII в. Бързото ѝ увеличаване води до засилване на нейното влияние. То е особено осезателно след Кримската война. Българските търговци в австрийската столица имат вече свой център и се събират в него - гръцкото кафене - разказва посетилият града през 1857 г. Иван Касабов [4]. Виена, където от десетилетия се издават български книги, се утвърждава като български културен център наред с Цариград, Одеса, Букурещ. Там избират да следват и български младежи студенти. През 1864 г. се създава Виенското българско дружество „Напредък"[5]. През 1865-1866 г. не за дълго във Виена пребивава и Марин Дринов, който си поставя за цел укрепването на българското дружество „като просветен център далеч от надзора на турските власти"[6].

В тази Виена пристига младият Теофан Райнов. Освен продължаването на учението и практикуването на търговска дейност чрез фирмата на вуйчо си Христо Гешов, австрийската столица е мястото, където той се включва в борбите на българския народ за национално освобождение.

Изворовият материал за този ранен период от живота на Теофан Райнов не е голям по-обем. Той включва писмата му до Георги Раковски през периода 1860 - 1862 г., писма на други емигрантски дейци, като Иван Касабов, Мина Минович, Сава Филаретов и др. до Раковски и писма на Раковски от същия период, отделни сведения от публикувания архив на Найден Геров, спомени на Иван Касабов, в. „Дунавски лебед"[7].

Кратък е и библиографският преглед на изследванията за този период от живота на Теофан Райнов. Автори като Никола Славчев, Георги Нешев, Веселин Трайков, засегнали тези въпроси, споменават за тях мимоходом в малкото биографични очерци за Теофан Райнов или в проучвания за живота на Георги Раковски като съсредоточават вниманието си върху създаването на Първата българска легия[8].

Кога са осъществени първите контакти между Райнов и Раковски е трудно да се каже с точност. Твърденията на Никола Славчев и Георги Нешев, че те се познават още от Карлово, когато Раковски е ученик при бащата на Теофан Райно Попович, не отговарят на действителността. Когато Раковски е ученик в Карлово през 1834-1836 г., Теофан още не е роден, поради което пряко познанство от тогава не е възможно. Сам Райнов е категоричен в писмото си от 7/19 ноември 1860 г. до Раковски, в което пише: „Жал ми е, че не Ви познавам лично, зачтото аз всегда имам наклонност към Ваша страна и още от детинството си Ви съм бранил против всекиго, който пред мени искаше да Ви похули."[9] Тези редове са свидетелство за това, че Теофан Райнов до този момент не е познавал лично Раковски, но е имал изградена представа за него от по-ранни години. Тя най-вероятно е резултат от разказите на баща му, който е бил в кореспонденция със своя ученик дълго след като Раковски напуска Карлово[10].

Същевременно това първо запазено писмо на Т. Райнов до Г. Раковски от 7/19 ноември 1860 г. показва, че те са в преписка от по-рано. Изпратено от Виена до Раковски в Белград като общо писмо от Теофан Райнов и Иван Д. Гешов, то е писано лично от Теофан, и е отговор на получено вече писмо от самия Раковски на 2/14 ноември. Раковски отговаря веднага на 15/27 ноември и на писмото им от 7/19 ноември. Макар че и този отговор не е запазен, първото изречение от последвалото веднага писмо на Райнов и Гешов до Раковски в Белград от 18/30 ноември доказва, че те са получили такъв[11]. Писма на Раковски до Иван Д. Гешов и Теофан Райнов не са запазени. За тях, както стана дума, се подразбира от отговорите на Гешов и Райнов до Раковски. Вероятно са разменени не са само споменатите писма, изпратени от двамата български търговци - съдружници във Виена, до редактора на в. „Дунавски лебед“ в Белград. Макар че са запазени само две писма от 1860 г., съдържанието им категорично показва, че това не е нито началото, нито краят на кореспонденцията между тях. Тя се води във време, когато Раковски наскоро е започнал да издава своя вестник[12], а Райнов, след смъртта на вуйчо си Христо Д. Гешов, влиза в управлението на търговската къща. Раковски с охота публикува веднага полученото от Райнов и Гешов „окръжно писмо“ за новосъздадената от тях фирма Гешоглу - Райнов[13], приложено към писмото им от 7/19 ноември 1860 г.[14]. Освен „окръжното“, в същия брой е публикувана и редакционна бележка, която препоръчва новоогласената фирма като фирма, отличаваща се с голяма честност в търговските отношения. В случая Раковски се основава на дългогодишните си отношения, преписка и лични впечатления от братята Димитър и Иван Гешови. В горепосочената редакционна бележка, след като препоръчва новата фирма, Раковски продължава: „Ний ѝ молителствуваме добри успехи и препоръчвами я читателям си за честности и достойнства в предприятий ѝ ...“[15]

Това е важен момент в живота на младия българин, дошъл да учи и практикува търговия в австрийската столица. Той вече не само работи в търговската фирма на вуйчо си, а реално влиза в нейното управление. Завършил търговско училище във Виена[16], практикувал известно време, пред него се открива бъдеще на български търговец от европейска величина. Но то остава нереализирано. Цялостният по-нататъшен жизнен път и дейност на Теофан Райнов показват, че не търговската кантора и охолният живот са желаното от него поприще. Още тук, във Виена, 23-годишен, той заработва с истинско вдъхновение, завладян от идеите на Георги Раковски за духовното пробуждане на българския народ, за извоюване на неговата църковна и политическа независимост. Най-ранните писма на Райнов до Раковски показват, че той приема възторжено неговите идеи, изложени на страниците на в. „Дунавски лебед“ - последователна и непримирима борба против гръцкото духовенство и срещу униатското движение, за отхвърляне на османското владичество. Георги Раковски, със своите идеи за църковна и политическа свобода и със своите реални действия, става неговия пръв и най-добър учител в общественополитическите дела.

Интересна информация за тези начални отношения между двамата и за включването на Теофан Райнов в обществения живот на българите във Виена, за появяването му на българската политическа сцена в края на 50-те и началото на 60-те години на XIX в. предлагат именно запазените негови писма. Въпреки че са в научно обръщение още от 50-те и 60-те години на XX в. с издаването на архива на Георги Раковски, те почти не са използвани от изследователите на тези ранни години от живота на Райнов[17]. Единствен Веселин Трайков, изследвайки биографията на Раковски, се позовава на някои от тези писма и то по-скоро на най-късните, които се отнасят до организирането на легията в Белград 1861- 1862 г.[18] Писмата на Райнов, писани през периода ноември 1860 - ноември 1861г., остават досега извън вниманието на изследователите.

Както много други дейци, водещи преписка с Раковски, като Йосиф Дайнелов[19], Стоил Балкански[20] и др., така и Теофан Райнов в писмата си открито изразява възхищението си от „Дунавски лебед“ и особено от съчиненията на Георги Раковски, които авторът лично е изпратил до Райнов и Гешов във Виена. Това е категорично засвидетелствано в общото им писмо до Раковски от 7/19 ноември 1860 г.[21] Според това писмо те са получили по един екземпляр от всички негови съчинения, излезли до момента. Теофан Райнов признава „... че отдалечени от отечеството, нето знаяхми, че на белий свят имало такива книги..."[22] Изразява нетърпението си, с което ще очаква всяка нова книга, и моли Раковски да му я изпраща.

Освен че приема с възторг вестника и трудовете на своя учител в народополезното дело, Райнов работи и за тяхното разпространение и популяризиране. Той трябва да изпрати книгите на Раковски в Прага, но поради големия интерес към тях, проявен от българските ученици във Виена, които ги разграбили да ги прочетат, Теофан обещава в писмото си до Раковски от 18/30 ноември 1860 г. да ги изпрати веднага след като бъдат прочетени[23]. Отношението на Райнов към „Дунавски лебед" се вижда в цялата му кореспонденция с Раковски. Той оценява необходимостта от разпространението му не само сред българите, а и сред „... тукашните славяни да го четат„[24]. Високо оценява и изразява всеобщото задоволство, че вестникът започва да се печата наполовина и на френски език /от бр. 16 от 7 януари 1861 г. нататък/, което създава възможност чрез него с българските дела да се запознават и много чужденци [25]. Райнов е загрижен и за финансирането на вестника, което естествено ще гарантира цялостната му сигурност - списване, печат, разпространение, увеличаване на тиража и читателите. В писмото му до Раковски от 6/18 октомври 1861 г. е отбелязано увеличение на абонамента, за когото става дума в конкретния случай, от един на четири броя[26]. В същото писмо Теофан Райнов изразява пред Раковски готовността си, ако той има неплатени абонаменти във Виена, да му ги събере и изпрати. Това писмо показва не само желанието на младия карловец да работи за бъдещето на „Дунавски лебед" и идеите, които се пропагандират на страниците на вестника, но и демонстрира неговото ново самочувствие на човек с позиция и влияние в средите на виенските българи.

В началото на 60-те години на XIX в. Теофан Райнов действително се утвърждава като водач на българите във Виена, които все повече се увеличават, както сам той пише „... в Венна учащи ся българи са умножиха на 26 души"[27]. През тези години сред имената на пребиваващите в австрийската столица българи могат да се отбележат Димитър Павлович[28], Иван Грозев[29], Спас Иванов[30] и др. С Теофан Райнов се среща и Пандели Кисимов, отбивайки се във Виена[31]. От Виена Кисимов пише на 13 октомври 1860 г. писмо до Георги Раковски върху бланка на фирмата Гешоглу - Райнов[32]. Освен с млади българи с родолюбиви идеи и желание да работят за освобождението на българите, живеещи във Виена или посещаващи града, Райнов е в контакти и с представители на други европейски народи в столицата на Австрия - чехи, поляци, италианци, гърци - всички те също борещи се за национално освобождение и независимост. Българите във Виена се стремят да се идентифицират и изявят на тази своеобразна европейска сцена, каквато представлява австрийската столица по това време. Те заявяват едновременно своята българска националност и славянска принадлежност и се стремят максимално да популяризират българското си отечество сред пъстрото виенско общество, с което да привлекат и европейското внимание към българския национален въпрос.

Интересна информация за живота на българската общност във Виена и за мястото на Теофан Райнов в нея се съдържа в общото им писмо с Иван Д. Гешов до Раковски от 16/28 януари 1861 г. [33] Това, че последния брой на „Дунавски лебед" те са получили предишната неделя отворен по пощата, е доказателство според тях , че правителството е позволило вече вестникът да се разпространява свободно в австрийската държава. С писмото те информират подробно за предстоящия голям славянски бал на 10 февруари във Виена, за който и българите се подготвят. Теофан Райнов е избран в комитета за подготовката на бала. Във връзка с това те се обръщат към Раковски с молба да им изпрати за украса на салона, в който ще се състои балът, „някои кадри старобългарски", „некой кой годе цар и некой юнак", „за да не оставаме по-долу от другите народи"[34]. Чрез подобни исторически картини Райнов има огромното желание българите да покажат на присъстващите братя славяни символи на някогашната самостоятелна и могъща българска държава. Той вижда в това възможност едно културно и развлекателно събитие да се използва за привличане вниманието на европейската дипломация към неразрешения все още български национален въпрос. За славянския бал през следващата година в писмо от 25 септември /4 октомври 1861 г. Теофан моли Раковски, ако може да му изпрати и някои хубави български песни с ноти „... да прославим малко клета България и във виенските салони"[35].

Освен че се утвърждава като водач на българите във Виена, по това време Теофан Райнов води активна кореспонденция и поддържа контакти с българи - емигранти в Русия, Влашко, Сърбия, Цариград. Писмо на Сава Филаретов до Раковски от 1 август 1861 г. доказва познанството му с Райнов[36]. Авторът изпраща писмото от Санкт Петербург чрез фирмата на Гешов и Райнов във Виена и препоръчва на Раковски да му отговори също чрез тях. В писмото си Филаретов препоръчва на редактора на „Дунавски лебед" да изпраща вестника до известни европейски редакции, а също и в Русия / „Le Nord" - Белгия, „Times" - Англия , „Moniteur" и „L' indèpendence" - Франция и редица други издания/[37]. В това той вижда голяма възможност за популяризиране на проблемите, които „Дунавски лебед“ отразява, и сред европейските народи, сред обществените им и политически среди. Изразява и надежда някои от тези проблеми да намерят място на страниците на тези издания. Идеи, за които и самият Райнов ратува - за все по-широко разпространение на вестника на Раковски, за европейско популяризиране чрез публикуване на материалите в него и на френски език, за да се информира максимално Европа за проблемите на българите в пределите на Османската империя.

Благоприятна основа за обществената активност на Теофан Райнов са безспорно и широките търговски контакти на фирмата Гешоглу - Райнов. Понякога търговските и обществените дела вървят успоредно. В писмото си до Раковски от 16/28 януари 1861 г., наред с информацията за набиране на абонати, Райнов изразява загриженост за верността на публикуваните обменни курсове в „Дунавски лебед“. Той се ангажира занапред да изпращат лист от Виенската борса за курсовете на валутите, по който те да се публикуват, за да дава вестникът най-точна информация на читателите си - „... за да бъдат уведомленията Ви точни ...“, пише Райнов[38].

Учил в Цариград, а по-късно поддържал търговска дейност с цариградски фирми, Теофан Райнов разширява своите контакти там и в общественополитически план, като заявява позиция и по проблемите на българското движение за независима църква, чиито център е Цариград. Много навременно той е информиран например за залавянето и откарването на Константин Миладинов в османската столица, за което пише от своя страна на Раковски в писмото си от 25 септември / 7 октомври 1861 г.[39] Райнов е категоричен противник на униатството. Той яростно критикува в своето писмо от 7 / 19 ноември 1860 г. до Раковски водача на униатското течение Драган Цанков и дори призовава редактора на „Дунавски лебед“ „... не го оставяйте свободен, но пишете по възможности против статиите му, зачтото нашите българи имат доволно несъгласие и не е нужда да ги раздребяват и папски интриги“[40].

Името на Теофан Райнов се свързва и с издаването и разпространяването и на някои по-късни български периодични издания. През периода 1863 - 1865 г. той подкрепя умереното течение на църковното ни движение като става настоятел от Виена на цариградския „Съветник“, редактиран от Тодор Бурмов и Никола Михайловски, в който сътрудничат д-р Иван Богоров, Васил Друмев, Петко Славейков, Гаврил Кръстевич[41]. Иван Богоров пък предвижда набирането на абонати за неговия „Журнал за наука, занаят и търговия“ във Виена да става именно при Теофан Райнов и Иван Хр. Гешов, за това излиза обявление в „Дунавски лебед“ (бр. 34 от 19 май

1861 г.). Списанието се издава в Пловдив, съдържа разностранна стопанска информация, но излиза само една книжка, съдържаща броевете от 1 до 3[42].

Разгледаният, макар и неголям масив, изворов материал за живота на Теофан Райнов през периода 1858 - 1861 г., който почти не е бил обект на проучване, ни дава достатъчно основание да направим следните заключения.

Категоричната и разностранна подкрепа за издавания от Георги Раковски в. „Дунавски лебед“ е една от първите изяви на Теофан Райнов в развитието на българското националноосвободително движение. Той приема и следва идеите, пропагандирани от Раковски, за духовно пробуждане на българите, за последователна и непримирима борба против турските угнетители, за извоюване на политическа свобода. Подкрепя също борбата за църковна независимост от Цариградската патриаршия, същевременно категорично и открито се обявява против униатството и дори упреква Раковски за недостатъчната критичност на „Дунавски лебед“ в това отношение. Значим е приносът на Теофан Райнов и в положените усилия за организиране на българите във Виена, както и за поддържането на контакти с другите български емигрантски центрове като Цариград, Белград, Браила, Одеса и др.

Поставил началото на своята обществена и политическа дейност по време на пребиваването си във Виена в края на 50-те и началото на 60-те години на XIX век, карловецът Теофан Райнов много скоро се утвърждава като водеща фигура сред българските емигрантски среди в австрийската столица, а по-късно става един от значимите обществено-политически дейци на българската емиграция.

---

[1] Паскалева, В. Отзвукът от революциите в Европа през 1848-1849 в българските земи. - В: Първи конгрес на БИД, София, 1970, 1, С., 1972, 498-499.

[2] Динеков, П. Марин Дринов и българското дружество „Напредък" във Виена. - В: Славянски глас, 1934, кн. 3-4, 159-161.

[3] Гандев, Хр. Търговската обмяна на Европа и българските земи през XVIII и началото на XIX в. - В: ГСУ ИФФ, 1944, № 40, 1-36.; Паскалева, В. Икономическото проникване на Австрия у нас от 30-те години на XIX в. до Кримската война. - ИПр, 1956, кн.2, 23-48.; Паскалева, В. Икономическото проникване на Австрия в българските земи от Кримската война до Освобождението. - ИИБИ, 1957, №7, 113-162.

[4] Касабов, Ив. Моите спомени от възраждането на България с революционни идеи. С., 1905, 8.

[5] Динеков, П. Цит. съч., 162-169.

[6] Паскалева, В. Принос към биографията на Марин Дринов. - В: Сб. Изследвания в чест на Марин Дринов, С., 1960, 10.

[7] НБ „Св. Св. Кирил и Методий“ - Български исторически архив /По-нататък НБКМ - БИА/, ф. I Б, оп. 1, а.е. 537, а.е. 732, а.е. 733, а.е. 974, а.е. 975, а.е. 976, а.е. 1331; ЦДА, ф. 3к, оп. 1, а.е.

695, л. 30-31.; Архив на Г. С. Раковски, Т. I-IV, С., БАН, 1952-1969 /По-нататък АГСР/; Из архива на Найден Геров, кн. II, С., 1914; Касабов, Ив. Цит. съч., 14-28.

[8] Славчев, Н. Теофан Райнов като революционер и възрожденец. С., 1940; Нешев, Г. Волентирите на Джузепе. С., 1988; Същият. Българи гарибалдийци. С., 1965; Трайков, В. Г. С. Раковски. Биография. С., 1974.

[9] НБКМ - БИА, ф. I Б, оп. 1, а.е. 974.

[10] Вж повече за кореспонденцията между Райно Попович и Г. Раковски в: АГСР, Т. II, С., 1957, 747.

[11] НБКМ - БИА, ф. I Б, оп. 1, а.е. 975.

[12] Бр. 1 на в. Дунавски лебед излиза в Белград на 1 септ. 1860

[13] Дунавски лебед, I, бр. 10, 15 ноем. 1860.

[14] НБКМ - БИА, ф. I Б, оп. 1, а.е. 974.

[15] Дунавски лебед, I, бр. 10, 15 ноем. 1860.

[16] Славчев, Н. Цит. съч., с. 1.; Нешев, Г. Българи... 55.; Същият, Волентирите... , 61. Според Славчев Т. Райнов е завършил търговско училище, а според Нешев Виенска търговска академия.

[17] За историята на архива -съхраняване, събиране и отпечатване - вж предговора на Никола Трайков (АГСР, Т. II, с. 1957, 6-23)

[18] Трайков, В. Цит. съч., с. 227, 231, 242.

[19] АГСР, Т. II..., с. 540 - 541.

[20] АГСР, Т. III, С., 1966, с. 685 - 686.

[21] НБКМ - БИА, ф. I Б, оп. 1, а.е. 974.

[22] Пак там.

[23] НБКМ - БИА, ф. I Б, оп. 1, а.е. 975.

[24] НБКМ - БИА, ф. I Б, оп. 1, а.е. 976.

[25] Пак там.

[26] НБКМ - БИА, ф. I Б, оп. 1, а.е. 1331.

[27] НБКМ - БИА, ф. I Б, оп. 1, а.е. 975.

[28] Брат на Николай Павлович, учи медицина във Виена.

[29] Родом от Карлово, учи през 1860 - 1863 г. със средства на Иван Д. Гешов във Виена в търговското училище на проф. Веле.

[30] Родом от Копривщица, учи медицина във Виена.

[31] Търговец, роден в Търново, виден деец на българската емиграция в Румъния.

[32] АГСР, Т. II..., 594 - 596.

[33] НБКМ - БИА, ф. I Б, оп. 1, а.е. 976.

[34] Пак там.

[35] НБКМ - БИА, ф. I Б, оп. 1, а.е. 537.

[36] АГСР, Т. III..., 632 - 634.

[37] Пак там.

[38] НБКМ - БИА, ф. I Б, оп. 1, а.е. 976.

[39] НБКМ - БИА, ф. I Б, оп. 1, а.е. 537.

[40] НБКМ - БИА, ф. I Б, оп. 1, а.е. 974.

[41] Стоянов, М. Българска възрожденска книжнина. Т. I, С., 1957, 439 - 440.

[42] Пак там.

THEOPHAN RAYNOV, GEORGI RAKOVSKI AND THE „DUNAVSKI LEBED" NEWSPAPER ("THE DANUBE SWAN")

Dora Chausheva

Theophan Rhainov joins the Bulgarian movement for national liberation at the end of the 50s and the beginning of the 60s of the XIX century. During the period 1860-1862 he gains ground as a leading figure among the Bulgarian emigration community in Vienna. He enthusiastically shares George Rakovsky's ideas about the spiritual awakening and revolutionary liberation of the Bulgarian people. Rhainov actively promotes the publishing of the „Dunavski lebed" newspaper and takes part in the implementation of Rakovsky's Belgrade plan aiming the liberation of Bulgaria in 1861 and the summoning of the First Bulgarian legion.

Theophan Rhainov represents the Bulgarians who in the mids of the XIX century have received excellent education in famous European institutions. He develops numerous contacts abroad with people in financial and industrial spheres who know well Europe's political life. And this later contributes much to the future fate of the Bulgarian movement for national liberation.

САМОУБИЙСТВОТО НА АНГЕЛ КЪНЧЕВ, ОТРАЗЕНО В БЪЛГАРСКИТЕ ВЕСТНИЦИ ПРЕЗ 1872 Г.

Лидия Горанова

На 5 март 1872 г. на пристанището в Русе се самоубива Ангел Кънчев. Интелигентен и образован, въодушевен от идеята за освобождение на Отечеството, още през 1867 - 1868 г. по време на четническото движение и на Втората българска легия в Белград, той неслучайно нарича предстоящата си работа в България „мисия"[1]. Като професионален революционер работи само шест месеца. Всичко в неговия живот - учението му в Болград, престоят в артилерийската школа в Белград и в Земеделското училище в Табор, срещите му с В. Левски, П. Хитов, Л. Каравелов, връзките му със Сръбската Омладина, както и революционният му апел „Към българите", публикуван във в. „Дунавска зора"[3], сякаш са били само необходимата подготовка за деня, когато Левски, преценил качествата му, написва заветните думи: „Отсега вече Ангел Кънчев остава с мене на нашата работа и докрай“[3].

Младият революционер е имал редкия шанс да работи с Апостола, да спечели изцяло доверието му и да стане негов достоен помощник в уреждането на комитетските дела. Затова Левски го натоварва с отговорната задача да замине за Букурещ във връзка с подготовката и организирането на Общото събрание на частните революционни комитети.

Ангел Кънчев пристига в Русе в началото на март 1872 г. Моментът е крайно неблагоприятен поради засилените мерки за сигурност от страна на турските власти, свързани с убийството на Стоян Пенев, бивш словослагател в печатницата на в. „Свобода“ в Букурещ. Покрай работата си по печатането на органа на БРЦК, Стоян Пенев бил в досег с редица дейци на нашето освободително движение. Тези контакти се оказват сериозна опасност за тях, когато узнават за отправени открито заявления от Пенев, че „ако поиска, всички може да ги покачи на въжето“. Убеждавайки се, че той навярно е шпионин, Русенският революционен комитет взема решение за неговото убийство[4]. Според Захари Стоянов, решението е изпълнено от Георги Икономов, който тайно бил прехвърлен в Гюргево[5]. Турската полиция усилено започва издирването на убиеца, залавя и хвърля в затвора десетки заподозрени, сред които и верните съмишленици на А. Кънчев - Никола Обретенов, Тома Кърджиев, Ради Иванов.

Скоро след тези събития, 21-годишният А. Кънчев пристига в Русе. Млад и сравнително неопитен, по съображения за сигурност решава да потърси подслон в дома на своя някогашен благодетел Иван Чорапчиев, независимо че той бил известен като туркофил и доверено лице на Митхат паша[6].

Неочакваното самоубийство на Ангел Кънчев поражда много спорове и догадки. Едни от неговите съвременници считат, че турската полиция го е разкрила случайно. Други са на мнение, че тя е била предварително известена за намерението му да премине Дунава и в тази история са замесени някои русенски чорбаджии. Трудностите около изясняването на този въпрос се подсилват и от обстоятелството, че у него не са намерени никакви подозрителни документи, които биха могли да насочат турската полиция по едни или други следи. Тези коментари и предположения се пренасят и на страниците на българските вестници от 1872 г. Интересно е да проследим позициите на онези от тях, отразили трагичното събитие.

Твърде любопитни факти публикува в.„Свобода“, който пръв съобщава за случилото се на пристанището в Русе: „Още едно нещастие. Завчера в неделя, часът 2 после пладне, Ангел Кънчов, родом из Трявна, са уби пред турската агенция. Ангел мислел да иде в Гюргево, но заптиетата, които биле поставени да вардят на скелята, поискали да го хванат и да го закарат в конака, защото по тяхно мнение Ангел бил подозрителен човек. Най-напред потегнал револвера си да убие заптието, но револверът му не хванал. Вторият куршум той пуснал в устата си и паднал мъртъв на земята“[7].

Общото мнение, застъпено в обширните дописки на вестника, е, че Ангел Кънчев е станал жертва на предателство, като подозрението пада върху влиятелните русенци Иван Чорапчиев[8] и Петър Златев[9], и двамата на служба във вилаетската администрация. Това становище се поддържа от русенските патриоти, възприема се и от Любен Каравелов, който загатва за него в уводната статия на същия брой: „В Русчук, на 5 март, са помина Ангел Кънчев, родом от Трявна 21 години. Кънчев са убил сам, за да са избави от турските мъки, които му приготвял Расим паша и нашите проклети изедници Петраки Златев, Иван Чорапчиев, Сапунов и др.“[10]. Пак там, в специална дописка от Русе, открито се посочва, че както Стоян Пенев, така и Ангел Кънчев са жертва на „гореизказаните личности“: „Скоро ще имаме в ръцете си достатъчно факти, за да обличиме [в смисъл: уличим - б. а. Л. Г.] пред светът тия подли и низки души, които нямат ни народност, ни вяра, ни честност, ни човещина“. Посочени са и мотивите за тяхното деяние: „Те - пише вестникът - искат да живеят, искат пари, искат самурени кюркове и златни кйостеци, следователно тие трябва да употребят и сичките средства за тяхното добивание“. Вестникът остро напада Иван Чорапчиев, доскоро близък приятел на А.Кънчев, който от чисто егоистични цели го „принася в жертва“[11]. Месец по- късно „Свобода“ отново пише, че А. Кънчев е бил „предаден и наклеветен“, че той имал „пашапорт и печат“, но станал жертва на валията, „който желае да се препоръча за везирин, че открива комити и работи енергически“[12]. Това се твърди и от цариградския дописник на „Московские ведомости“: „Ахмед - Расим паша, който не обича българския народ, е главната причина, за да се случи това самоубийство. Той употребява всичките си сили, за да очерни българския народ пред правителството“[13].

Вилаетският вестник „Дунав“ също отразява събитието, но от своя гледна точка. Въпреки, че у Ангел Кънчев не са открити никакви уличаващи го книжа, както твърди „Свобода“, в. „Дунав“ се стреми да докаже обратното и сочи самоубийството на революционера като причина за внезапната смърт на един от най - известните българи в Букурещ - Христо Георгиев [14].

Според в.„Дунав“ те двамата са работили заедно и у А.Кънчев са намерени записки, компрометиращи Христо Георгиев[15]. В отговор редакцията на в.„Свобода“ заявява, че е недопустимо един официален вестник да публикува „подобни глупости“ и опровергава писаното: „Ние не сме из числото на вашите валийски чиновници, но знаеме твърде добре, че у Ангела не се е намерило нищо повече освен един портфейл, /из когото вие нищо не можете да извлечете, защото сичко, щото е написано в него, писано е с цифри и знакове/, един револвер и една паралия /шапка/. Нашето известие не е официално, но то е вярно!“[16]. На същото мнение е и в.„Македония“, чийто упрек е отправен към гръцките вестници, които разпространяват неверни слухове и се стремят да „употребят това самоубийство“, да го свържат със смъртта на „един от първите българи в Букурещ“ и от „ненадейна случка“ да го превърнат в политически въпрос: „Те имаха безстидството да потвърдят всичко това с нечутите и най-гнусни лъжи, че върху реченыйт Ангел Кънчов са намерили тайни записи, които доказвали това“[17].

В броя си от 22 април 1872 г. в.„Свобода“ публикува статия, озаглавена „Мъдрословията на Русчушкия Синтип - философ“, в която остро се критикува редакторът на „Дунав“, позволил си да препечата дописка за самоубийството на А. Кънчев от гръцкия вестник „Византис“. В.„Свобода“ заклеймява определението на „Византис“ за българските революционери - емигранти като „прости безделници и безумни хора“. „Ангел Кънчов се самоубива в Русчук, пише вестникът, а русчушкият правителствен вестник заема сведения за това самоубийство от дописката във „Византис“. Тука не е чиста работата!“. От своя страна „Дунав“ се оправдава, че е препечатал въпросната статия не за да подкрепи съдържанието ѝ, а само да отрази мнението на „отсрещното население и от кои вестници се подкрепя“. „Читателите ни помнят, пише „Дунав“, кратките ни разяснения, които по молба на „Басърет“ бяхме дали в нашия вестник[18], за начина по който се уби сам на русчушката скеля русчуклията Ангел Кънчов, родом българин. Когато обнародвахме тези разяснения, то бяхме поместили и една дописка до „Византис“, която била испроводена на тоя вестник из Букурещ, и за която научаваме сега, че са и отдавали криво значение“[19].

В.„Дунав“ като че ли се стреми да омаловажи събитието и да злепостави младия революционер, на места тонът му е съвсем полицейски: „А. Кънчев от жителите на махалата Чукур чифлик в Русе, който от няколко време насам ходял без работа и обиколил доста места, беше влязъл в правителствено подозрение и дирял случай, за да побегне във Влашко“. Вестникът стига дори до там, че нарича А. Кънчев „фанатизирана глава“, който нямал добро поведение и поискал да избяга в Румъния заради дългове, и след като не успял „да сполучи в предприятието си, намерил за по-добре да се убие“[20].

Захари Стоянов, който не приема поясненията на в.„Дунав“, по свой начин разсъждава върху самоубийството на А. Кънчев и стига до извода, че „човек, който се решава да погуби себе си само затова, да не предаде своите братя и да не разплаче множество семейства, той никой път не може да бъде нехранимайко и фанатизирана глава, защото е последвал примера на Спасителя на человеческий род, погубил себе си за доброто на другите“[21]. Като случаен свидетел на трагичното събитие, бъдещият летописец на българските въстания изповядва: „Няколко нощи поред той ми се вестяваше в съня във всичкото си мъченическо величие. Той бе за мен същински ангел, той ми развали спокойствието, поколеба моите понятия за тоя и за оня свят“[22].

Вестта за трагичната и ранна гибел на А. Кънчев бързо се разпространява сред съмишленици и приятели. Според Панайот Хитов „малко се раждат такива достойни хора за Отечеството си“[23], а другаде нажален заявява: „...за тази свята Ангелска душа не ща да остана длъжен и ще ся отплатя!“[24]. В некролога, поместен във в."Свобода“, Каравелов пише: „Кънчев беше умен и образован момък, а освен това и горещ патриот“[25]. Най-точна и справедлива е оценката, дадена от Левски: „За честните хора е такава смърт“[26]. Апостолът бърза да проучи причините, принудили А. Кънчев на тази последна и решаваща стъпка и стига до извода, че „страхът му е причинило да не знае какво да прави“[27]. И въпреки всичко, у него също се прокрадва съмнение за предателство: „...защото от тая проклета шпионска орда лесно може би да се излъже... Ставало е и става! За Ангеловото това искам да повярвам“[28].

Няколко години след разигралата се драма на пристанището в Русе, Христо Ботев отбелязва: „...после 1868 г. апостолите като Левски и Ангел Кънчев в късо едно време покриха България с цяла мрежа революционни комитети, които бяха следствие на съчувствието към революцията...“[29]. В броя си от 26 май 1876 г. в. „Нова България“ пише: „Ако не съществуваха такива мъченици като Асенов /б.а. Х. Димитър/, Караджата, Левски, Кънчев и много други, то никога не можеше да се породи народното свестяване“. Полският художник - емигрант Хенрих Дембицки откликва на гибелта на революционера и през 1874 г. пресъздава сцената със залавянето му в литографията „Самоубийството на Ангел Кънчев“. Тя, както и останалите патриотични картини на Дембицки, е разпространявана от Недялко Пандурски - вуйчо на революционера, а средствата са осигурени от Димитър Горов.

Коментарите около предполагаемото предателство, провокирало самоубийството на А. Кънчев, и въпросът кои лица са замесени в него, дълго време не слизат от колоните на тогавашната преса. В. „Независимост“ открито напада Иван Чорапчиев за неговите „маскарлъци и подлости“, и, наричайки го „низко създание“, задава въпроса: „Кой изяде главата на покойният Ангел Кънчев?“[30]. По адрес на другия набеден и причислен към предателите - Петър Златев, „Независимост“ отпечатва не по-малко остри реплики[31]. Остават обаче и до днес неясноти около причините за трагичното събитие. За убедителен отговор явно са нужни извори и извън възрожденския печат.

Широкият отзвук, който предизвиква самоубийството на А. Кънчев в българските вестници, е показателен за значимостта на събитието. Гибелта на един от видните членове на БРЦК е загуба както за Вътрешната революционна организация, така и за В. Левски, който се лишава от един от най-близките си сратници. „Още съм сам„ - пише той на Каравелов в края на октомври 1872 г. Достойният заместник, според него, трябва да съчетава всичките качества на истинския революционер. „Ако му липсва едно от тях, работата ще тръгне назад“[32].

---

[1] Кънчев, А. Юбилеен сборник. С., 1972, с. 65. Из писмо на А. Кънчев до П. Хитов. Русе, 17 март 1871.

[2] Дунавска зора , I, бр. 23, 15 април 1868 .

[3] Левски, В. Документално наследство. С., 1973, с.116. Писмо на В. Левски до Д. Хр. Попов в Турну Магурели. 29 септември 1871.

[4] Унджиев, Ив. Васил Левски. С., 1945, с. 947. 5 6 Стоянов, З. Записки по българските въстания. С., 1940, с.143.

[7] Свобода, II, бр. 39, 11 март 1872.

[8] Пак там.

[9] Чорапчиев, Иван - един от преводачите, работещ в редакцията на в. „Дунав“, орган на Дунавския вилает.

[10] Златев, Петър - на младини сътрудник на Г. С. Раковски, по-късно на турска административна служба.

[11] Свобода, II, бр. 39, 11 март 1872 .

[12] През есента на 1870 г. А. Кънчев е изпратен да учи в Областното земеделско училище в Табор / Чехия / от Акиф паша - главен управител на Дунавския вилает. Това става с препоръката и съдействието на Иван Чорапчиев и Петър Златев. - Македония, бр. 54, 30 май 1870 .

[13] Свобода, II, бр .43, 8 април 1872 .

[14] Свобода, II, бр.46, 29 април 1872 .

[15] Георгиев, Христо /1824 - 1872/. Известен български търговец и банкер в Румъния, брат на Евлоги Георгиев, деец на Добродетелната дружина. Умира внезапно на 6 март 1872 г. в Букурещ. Некрологът му, публикуван от Каравелов във в.„Свобода“, е редом до този на А. Кънчев.

[16] Дунав, VIII, бр.663, 29 март 1872 .

[17] Свобода, II, бр.44, 15 април 1872 .

[18] Македония, VI, бр.6, 1 май 1872 .

[19] Дунав, VIII, бр.663, 29 март 1872 .

[20] Свобода, II, бр. 45, 22 април 1872 .

[21] Дунав, VIII, бр.658, 12 март 1872 .

[22] Стоянов, З. Записки по българските въстания. С., 1940, с .93.

[23] Пак там, с. 91.

[24] НБКМ - БИА, II А 8403 а. Писмо на П. Хитов до Н. Балкански.

[25] НБКМ - БИА, II А 8403. Писмо на П. Хитов до Д. Хр. Попов.

[26] Свобода, II, бр. 39, 11 март 1872 .

[27] Левски, В. Документално наследство. С., 1973, с. 163. Писмо на В. Левски до революционния комитет в Сливен. 4 април 1872.

[28] Пак там, с. 163.

[29] Пак там, с. 163.

[30] Знаме, I, бр. 22, 13 юли 1875 .

[31] Независимост, IV, бр. 32, 25 май 1874 .

[32] Независимост, IV, бр. 36, 1874 .

[33] Бурмов, А. Избрани съчинения. Т. III. С., 1976, с 39.

Angel Kanchev's Suicide Reflected in the Bulgarian Newspapers in 1872

Lidia Goranova

On March 5th 1872, at the Ruse port Angel Kanchev, one of the most faithful allies of Vassil Levski, committed suicide. The news about the tragic event spread quickly and was the reason for lots of comments and speculations, which were voiced on the pages of the 1872 Bulgarian Newspapers. According to their own interests the newspapers defended different points of view. The bold and biting publications in „The Liberty" - an issue of The Bulgarian Revolutionary General Committee in Bucharest, supported the betrayal version, openly branding the betrayers. The regional newspaper "The Danube" took a contrary stand and covered the event from its own perspective. The suicide of the twenty-one-year old revolutionary was for a long time commented in the then revival press which proved how significant the event was.

ДАРИТЕЛСКИ ЖЕСТОВЕ НА ПРЕСЕЛНИЦИ ЗА ЯМБОЛ, ОТРАЗЕНИ В БЪЛГАРСКИЯ ПЕРИОДИЧЕН ПЕЧАТ

Христина Женкова

Създаден през 40-те години на XIX в. българският възрожденски печат е един от факторите за развитието на българската възрожденска литература. Като динамично звено в системата на културни комуникации през Възраждането той се явява в някои случаи единствен извор при изясняване на противоречивите процеси в развитието на българското възрожденско общество[1]. Неговата непосредствена задача е да повдигне самочувствието на българина, да го призове към обществена активност, да му даде познания.

Българските вестници през Възраждането излизат въпреки трудностите при финансирането, печатането и разпространението и застъпват най-важните за българското общество идеи. Зад статиите и дописките стоят идеалите за национално освобождение, самостоятелна българска църква, запазване на българската идентичност - език, религия, самобитност.

Целта на настоящото кратко съобщение е да представи няколко дарителски жеста на ямболски преселници в Браила, предназначени за ямболски училища и културни учреждения и тяхната роля за повишаване на националното самочувствие на ямболци.

В началото на 30-те години на XIX в. югоизточните български земи, включително и Ямболско, преживяват един от най-сериозните демографски трусове в своята история - масово преселване на българи на север от р. Дунав, главно във Влахия и Южна Бесарабия. След Руско-турската война 1828 - 1829 г. в румънския крайдунавски град Браила намират убежище повече от 1000 български семейства, главно от Сливен, Ямбол, Котленско, Айтоско и други селища от югоизточните български земи[2]. Около 1837 г. този процес на заселване в основни линии приключва и българската емигрантска колония в Браила става една от най-многочислените в румънските земи. Предприемчивост и стопанска активност, сравнително будно народностно съзнание са едни от основните черти на българите в Браила. Те успяват за кратко време да осъществят мащабни за времето си проекти за българската общност в Румъния - основано е българско училище, развива се активна театрална дейност, издават се един след друг вестници - „Българска пчела“ и последвалите „Дума на българските емигранти“ и „Дунавска зора“, под редакцията на Добри Войников. Най-мащабното, подкрепено от браилските българи дело, естествено е основаването през 1869 г. на Българско книжовно дружество и „Периодическо списание“ като негов печатан орган от 1870 г.[3]

С тези проекти са свързани имената на редица ямболски преселници, които са и инициатори на даренията за ямболските училища - семейство Попович, х. Христо Самъров, х. Иван Мумджиев, Кръстю Чапъров, Анастас Куртович, Петру Ямболу и др. За тях разполагаме с оскъдни данни. Поместените във възрожденската преса сведения са един ценен източник за изясняването на лика и дейността на емиграцията.

Сред тях на първо място естествено са представителите на фамилията Попович и нейните най-известни представители Костаки, Васил и Матилда Попович.

Сред хилядите изселници от Ямболско през 1830 г. е семейството на търговеца от квартал Каргон Никола и Димитра Попович, включващо и осемгодишния им син Константин /Костаки /. Семейството се заселва трайно в град Браила, който от 1830 г. в продължение на половин век се превръща в нещо като „Ямбол отвъд Дунав“.

Там през 1833 г. се ражда и Васил Попович. Получили солидно образование, владеещи по няколко езика деятелните родолюбци Костаки и Васил Попович се издигат като едни от най-образованите, заможни и авторитетни граждани на Браила. Те са редовни сътрудници на вестниците „Българска пчела“. Костаки Попович е настоятел на вестниците „Македония“, „Право“, сп. „Читалище“ и „Периодическо списание“. През 1850 г. в семейството на Костаки Попович се ражда дъщеря му Матилда, на която се пада честта да бъде първата българска актриса. Сред техните близки познати са изявените възрожденци Найден Геров, братя Евлоги и Христо Георгиеви, Георги Раковски, д-р Иван Селемински, Марин Дринов и др. Най-значимото тяхно родолюбиво дело естествено е участието им като съучредители на Българското книжовно дружество през 1869 г. Това велико за българската наука и култура събитие става не само с активното ямболско участие, но и така да се каже на „ямболска територия“, понеже БКД е основано в къщата на ямболката Варвара хаджи Велева в Браила. На двамата братя е и инициативата за построяването на българска църква в Браила „Свето Вознесение“, построена на място, дарено от вече споменатата Варвара хаджи Велева[4].

Фамилията Чапърови се установява в Браила още през 1829 г., преди подписването на Одринския мир. Христо Чапъров разполага с добър финансов капитал, което му дава възможност за кратко време да се приспособи към новите условия на живот. Неговите трима сина - Димитър, Кръстю и Райчо получават солидно образование и вземат дейно участие в живота на българската емиграция в Браила. Кръстю Чапъров е сред учредителите на БКД, като застъпник, един от основателите на българското училище в Браила от 1862 г. Наред с активната си политическа деятелност Райчо Чапъров е член на училищното настоятелство, а в продължение на една година 1867-1868 е отговорник за излизащия в Браила в. „Дунавска зора“.

Основно тези имена се свързват с дарението, получено в Ямбол от края на 1859 г. В дописка в.„България“, бр. 33 от 7. 11. 1859 г., от името на настоятелството на ямболските училища Петър Александров и х. Васил Драгоев благодарят на „съотечествениците, които отдавна са се преселили в Браила“[5]. От тази доста пространна дописка научаваме, че след кратка кореспонденция с ямболската църковната община още в предходната 1858 г. от Браила са изпратени 20 турски лири за подпомагане на двете взаимни училища в града. За настоящата 1859 г. вече в Ямбол са получени географски глобус, 30 учебника, граматики, 10 френско-български разговорника. Дописката дава и предварителна информация - ямболци да очакват още два глобуса, средства за издръжката на един учител и в следващите години - пособия за около 5000 гроша.

Това действително голямо дарение е било добре дошло за училищата в Ямбол. Трябва да обърнем внимание на факта, че училищата в града през този период са във възход, за което допринася естествено назначаването през 1857 г. на Добри Чинтулов за главен учител. С неговото идване в града трябва да обвържем дарението. Известно е, че той поддържа връзка с братята Попович, а и това не е единствената дарителска акция, координирана от Чинтулов за Ямбол и околностите[6]. Дописката завършва с благодарност към благодетелите и уверението, че „имената им ще бъдат вписани в църковния и училищен кодекс за вечно възпоменание на потомството“.

Получаването на това дарение ще да е развълнувало града, съдейки от факта, че същата дописка е поместена и на страниците на „Цариградски вестник“ в броят му от 7. 11. 1859 г.[7] В следващите броеве на този вестник има и продължение на историята.

В брой 463 от 26. 12. 1859 г. вестникът публикува емоционална дописка, вероятно от Атанас Паламидов, за получаването на още един глобус дар „от браилските съотечественици“[8]. Малко по-късно, в броя си от 9. 01. 1860 г., в. „България“ потвърждава информацията[9].

Историята на това дарение приключва през 1863 г. на страниците на в. „Гайда“ в брой 14 от 14 декември[10]. Там се съобщава, че в желанието си да устрои и да нареди учебните си заведения, Карнобатското общество се обърнало към училищното настоятелство в Ямбол с желание да закупи един от трите глобуси и географски карти, които вече са на разположение в Ямбол. Ямболското училищно настоятелство подарява исканите пособия и по този начин, както се посочва в дописката г-н К. Попович, е обявен и за благодетел на гр. Карнобат.

Той изпраща като дар в Ямбол през 1863 г. течение на в. „Право" и на в. „Българска пчела", за което получава адмирациите на гражданството за „стремлението му да помага".

Поменатото дарение, включващо учебни пособия и книги, е било много полезно и необходимо за ямболци. Моментът, в който то идва, е преломен в развитието на образователното дело в града ни. Двете взаимни училища отбелязват високи резултати на годишните изпити, а богатите ямболци отварят душите и кесиите си, даряват земя и през 1860 г. се открива и започва да работи ямболското класно училище. В неговата сграда дълго време се помещава и „Благодетелното читалище", основано през 1869 г.

Вестник „Право" в бр. 9 от април 1871г. съобщава за друго дарение на ямболските преселници в Браила Атанас Куртович и Петър от Ямбол. От тях читалището обогатява библиотеката си с течение на сп. „Читалище" и „Училище". Благодарствената дописка е подписана от члена на читалищното настоятелство, един от най-ерудираните и известни ямболци, редовен сътрудник и на вестниците „Македония", „Право" и „Зорница" Димитър х. Иванов[11] .

Списание „Училище" се получава като дар и в няколко села в околността - Генерал Тошево, Маломирово, Лесово и др. по личното разпореждане и воля на Атанас Станов, живеещ в Гюргево. Сведение за това е поместено в сп. „Училище" от юни 1872 г.

От направения преглед на дарителски жестове на ямболските преселници в Браила се потвърждава тяхната положителна роля за образователното и културно развитие на ямболското общество. Те не само обогатяват библиотеките и кабинетите на училищата на града, но и повдигат самочувствието на учениците и преподавателите от този период. Резултатите не закъсняват. На страниците на периодичния печат се поместват само ласкави оценки на резултатите от годишните изпити през 60 - 70-те години на XIX в.

Тези жестове на дарителство доказват връзката на Ямбол с браилските българи още в първите десетилетия след изселването им. Те са безспорното свидетелство, че в това трудно за Ямбол време неговите родолюбиви жители дори и от новата родина му подават ръка за възраждане и съзидание.

---

[1] Генчев Н. Българската култура XV - XIX в., С., 1988, с. 223.
[2] Жечев Н. Браила и българското културно-национално Възраждане. С., 1970, 37 - 50.
[3] Пак там, с. 39.
[4] Баев Х. Ямбол от старо време. Ямбол, 2003, с. 37.
[5] България, бр. 33, 7 ноем. 1859.
[6] Сб. Църквите в Югоизточна България. Ямбол, 2008, с. 98.
[7] Цариградски вестник, 7 ноем. 1858.
[8] Цариградски вестник, бр. 46, 26 дек. 1859.
[9] България, 9 ян. 1860.
[10] Гайда, бр. 14, 14 дек. 1863.
[11] Право, бр. 9, април 1871.

DONATIONS MADE BY EMMIGRANTS TO YAMBOL REFLECTED IN THE BULGARIAN PERIODICAL PRESS

Hristina Jenkova

In this report are marked several donations of settlers from Yambol in Braila, to schools in Yambol. These donations are done after the war between Russia and Turkey in 1828-1829, and they are indisputable evidence, that in very bad period for Yambol, its citizens, even in new country helped for its revival.

Some famous citizens from Yambol, settlers in Braila, and their participation in projects of Bulgarian emigration are represented-Vasil and Kostaki Popovich, Krastio Chaparov and others,

ВЪЗРОЖДЕНСКИ СЪОБЩЕНИЯ И ДОПИСКИ ЗА ЦЪРКВАТА „СВ. НЕДЕЛЯ“ В СОФИЯ

Кателина Салтирова-Павлова

На страниците на българската възрожденска преса има различни материали от и за София и Софийско. Много и разнообразни по тематика са известията във вестниците, издавани в Цариград („Цариградски вестник“ 1848-1862; „Съветник“ 1863-1865, 1870; „Время“ 1865-1867; „Македония“ 1866-1867 и др.). Интересни дописки от София се срещат във в. „Българска пчела“, издаван в Браила, както и във в. „Български орел", издаван в Лайпциг.

Тематично материалите представят различни природни бедствия (софийските земетресения и свързаните с тях промени в климата, в нивото на реките, в режима на минералните извори), стопански, социални, политически и културни събития в града и региона му. Значителна част от статиите и дописките са посветени на началото в развитието на светското образоване в града (Денкоглувското мъжко и Трайковското девическо училище), на структуриране на учебния правилник и учебната програма, на годишните изпити и възрожденската празнична система. Автори на някои от тези журналистически материали са Сава Филаретов и Михаил Буботинов, които на някои места се подписват и с псевдоними, съответно „Един граовчанин“, „Един шоп от Лелин (Люлин) планина и Ваш спомоществовател“. Има анонимни дописки или подписани анонимно - „Един българин“, както и такива, подписани от ентусиазирани кореспонденти като Божко Станимиров, Васил Михов и местния първенец х. Мано Стоянов. В някои от дописките градът е наречен Средец, а районът и събитията - средечки.

Сред многото статии, дописки и съобщения от София, представящи различни събития, дори криминални, не се откриват публикации изцяло посветени на църквата „Св. Неделя“ в София. Това е една от 12-те средновековни църкви в града (по сведения от XVI в.)[1] и една от 7-те възрожденски църкви в столицата, запазила митрополитския си статут и блестящия си вид до днес.

В началото на XIX в., след като в малката дървена църковна постройка е направен скъп за времето ремонт (3 август - 15 ноември1820 г.)[2], в нея са върнати мощите на Св. Стефан Милутин Урош II крал Сръбски, където преседявали от началото на XVIII в. и църквата още оттогава била митрополитска. Нейният храм, който не е сменял мястото си повече от десет века до днес, пет пъти е променял облика си и е бил центърът на важни обществени и културни събития няколко десетилетия преди Освобождението. В църковния двор до 1880 г. са съществували и църквата „Св. Архангел“ от Средновековието със стар митрополитски статут, и училището, изградено с даренията на софийския благодетел Ив. Н. Денкоглу. Този комплекс много често присъства в кратките сведения от журналистическите материали, посветени на различни теми, като официална среда на обществените събития в София, които местните първенци устройват около митрополитския храм.

Първото свидетелство за църквата „Св. Неделя“ на страниците на възрожденската преса е от 22 юли 1857 г. Съхранено е в дописка на софийския първенец х. Мано Стоянов до „Цариградски вестник“[3]. От него става ясно, че местният управител Етем паша на 18 юли е дошъл „с някои високи лица от советат содружен перво да прегледа нашата понастоящем новосограждаема церква, гдето погледа [и] похвали благодарно сограждението ѝ“. След това управителят посетил училището, изпитал всички ученици, получил правилни отговори и на следващия ден ги дарил с пари. Ясно е, без да бъде споменат патрона на църквата, че Етем паша е посетил строежа именно на новия възрожденски храм на митрополитската църква. По това време - юли 1857 г., той е бил внушителен. Строящият се храм е бил със солидни каменни основи и значително по-големи размери от стария - 35,5х19 м. На строежа са работели 30-40 майстори - дюлгери под ръководството на известния пещерски майстор Петър Казов. За работещите е бил устроен мутвак (кухня), имало почерпка с вино и ракия, доставяни са редовно необходимите строителни материали. Без съмнение това мащабно строително мероприятие е подбудило интереса на местния упрвител и респекта, прозиращ в сдържаните му поздравления, предадени не без умисъл още по-сдържано от дописника[4].

Впечатляващите дейности по строителството на храма продължили и през следващата година, когато през есента новата храмова сграда, вече пред завършване, пострадала от земетресението на 18 септември 1858 г. В обстоятелствена статия в „Цариградски вестник“, посветена на земетресението в София, Сава Филаретов с едно изречение е обобщил случилото се с храмовата сграда: „От новата „Св. Краля Стефана“, която сега са прави отново, падна един свод (кубе) и убива едного от работниците“[5]. В горния текст авторът нарича църквата „Св. Крал Стефан“, така както е назовавана от времето, в което са оставени на съхранение в нея лечебните мощи на светеца. Това е популярното име на храма, което е записано във възрожденските кондики, приписките, различни документи, във възспоменателния надпис над входа ѝ е било запазено докъм 1913 г.

Възстановяването на щетите (паднали и пропукани сводове и зидове) от земетресението погълнало доста средства и се наложило събиране на помощи от населението в епархията. Първенците и владиката посегнали дори върху даренията на софийското мъжко училище. За това разказва една препечатка от вестник „La presse d Orient“ в „Цариградски вестник“. Според нея българското училище „придобило доход 120 000 гроша още преди една година“[6]. Това дарение било записано в завещанието на Г. Симонович. От него 60 000 „се употребиха за зданието на една церква и понеже тази церква не е довършена поискаха и другите 60 000 гроша да употребят. Сава Филаретов, обаче, се възпротивява, за да може с останалата сума да се построи втори етаж на училищната сграда, която била малка за многото ученици. Тази информация се подтвърждава и от текста на писмо от Филаретов до Найден Геров в Пловдив от 23 януари 1859 г.[7]

Два месеца по-късно, отново върху страниците на „Цариградски вестник“, от дописката на Върбан Михов разбираме, че „градоначалниците“ в София „[в]зели единодушно да се съветуват и задружно да действат за общото добро. В последното си заседание они братски се сговорили, че това лето 1. ще започнат да достройват своята соборна църква „Святаго краля Стефана“; 2. ще дигнат още един кат от сегашното българско училище и 3. ще строят отново здание за особно девическо училище“[8].

През 1859 г. работата по храмовия строеж продължила със същите темпове и разходване на много средства. От лятото на 1856 г. до есента на 1860 г. за заплати, „масариф мутвачки"(кухненски разходи) и строителни материали били изразходвани над 600 000 гроша[9]. Разбирателството между градските първенци било преустановено, развихрили се скандали между тях заради обвинения в присвояване на църковни пари, което буквално спряло работата. Майстор Петър Казов замразил строежа, като върху почти готовия храм поставил седловидно покритие и керемиди.

Две години по-късно, през пролетта на 1863 г., софийските първенци провели спешно събрание и решили да довършат църквата. За това получаваме значително по-обстоятелствена информация от дописката на Божко Станимиров от София до в. „Съветник“. На 7 юни 1863 г. той съвсем справедливо отбелязва, че на всички е известно „как от 6-7 години насам се е започнало построяването на съборната църква... „Св. Крал Милутин“, различни обстоятелства забавят досега донаправянето ѝ ... Тази година събратята ни ... условиха са с майстор (Иван) Хр. Стоянов, Троянев (Боянин) от Брацигово кой да доизкара църквата със сводове, като развали дървения ѝ покрив така от априля с.г. са захвана строежа ѝ[10]. Съгласно контракта понататък в дописката става ясно, че майсторът дал обещание за Димитровден (26 октомври) да завърши църквата. В действителност той премахнал временния покрив, увеличил височината на зидовете още с няколко метра и поставил три купола и две малки камбанарии в западния край. В тази дописка, авторът (освен че представя какво конкретно е направил и ще прави новият майстор по фасадите и покрива на храма) изказва и предположение за великолепния вид на църквата, който „секий лесно може да си представи" няколко месеца преди построяването ѝ.

Доста интересно е и съобщението в следвашата част на дописката, от което става ясно, че в недостроената и неосветена църква, на 11 май 1863 г., е започнал софийският празник на „Св.св. просветители наши Кирила [и Методий] ... с голям блясък. У църквата са каза слово, у което най-голям предмет захващаше произхождението и животът на просветителите ни, а след отпусът духовенството, облечено у най-великолепните си ц[ърковни] одеяния, придружени от пеяне на учители и ученици, поведе народът в училищата за водосвет". Това не е единственият случай на осъществени ритуали, чествания и празненства в новостроящата се и неосветена митрополитска църква. Било е практика недостроената църква да бъде място на служби, начало на тържества и различни общесвени прояви, за което свидетелстват различни исторически документи, както и много факти във възрожденските дописки. В този дух би могло да се спомене, че на 16 октомври 1860 г. Сава Филаретов тържествено се венчава за Йорданка х. Коцева в „новата църква святаго краля Стефана от трима български свещеници"[11], макар че църквата не е нито завършена, нито осветена.

Преди Димитровден на 1863 г. новата сграда на църквата „Св. Неделя" била почти довършена. За това се говори в дописка от София, публикувана във в. „Българска пчела"[12]. Според нейния неподписал се автор „тая година съборната черква „Св. Краля Милутина богомвенчанаго Стефана" у Средец ся прави с цел това нещо да ся свърши". В това време бил почти готов нартикът с 16 свода. Също и „двете разукрашени камбанарии, които ся издигат почти на равна височина с фенерлиите сводове на кьошетата на западнатна страна, като две прекрасни пирамиди, още по-голямо украшение и великолепен глед дават на огромното това и величествено сдание в София". В дописката е представен и мемориалният надпис от църквата „Св. Неделя", който днес се пази в каменното хранилище на АИМ на БАН. Според текста на дописката надписът бил изпълнен върху мраморна плоча с „много едри черковно-български букви" и гласи: „Храм святого боговернаго, краля Милутина, наречена го Стефана, въздвигнат от благочестиви пожертвования на българите ву Средец. В дните на н. и. в. султан Абдул Азиса. 1863". Плочата с надписа била зазидана над западния вход на църквата. В дописката абзацът, посветен на приключващия храмов строеж, завършва с информация за началото на стенописната украса в интериора на храма.

През 1864 г. на страниците на в. „Съветник" са поместени 4 журналистически материала от Средец, които ни информират за създадени вече традиции в празничния, просветния и въобще в културния живот в града. Тяхно средище е църковният двор или вече построеният, но все още неосветен възрожденски храм на църквата „Св. Неделя".

В първата дописка, дело на неизвестен автор, става ясно, че в тази година за шести път, но много по-тържествено, се чества 11 май 1864 г. в памет на българските просветители „Св. св. Кирил и Методий". „Божествената служба се тържествено извърши от главните членове на средечкото духовенство при сладкото пеяне на стотина невинни ученически гласове". В следващите редове на дописката се говори за празника като за събитие с общобългарска значимост, тъй като не само в София, но и във всички градове на България и Македония, се е чествал 1000-годишният юбилей на славянската писменост и българска книжнина. „След отпусът на божествената служба, на която се изрече и едно слово от едного ученика, духовенството, облечено в най-светло църковно одеяние и последвано от народът, поведе ся от учениците с хвалебствени песни" в голямата зала на мъжкото училище. След тържествения водосвет главният учител М. Буботинов произнася пространна и прочувствена реч. Тази реч, заедно с „Гимна на бълг[арските] первоучител" св. Кир[ла] и Методиа, пян за I-ви път в Средец на 11 май 1864 г.", е публикувана към същия журналистически материал[13].

Втората дописка в бр.21 от втората годишнина на в.„Съветник" представя празника на Св. Седмочисленици в София. Той се организира и провежда по нареждане на учителя М. Буботинов. За първи път в София и България на 17 юли 1864 г. е почетена паметта на кирилометодиевите ученици. Била отслужена великолепна служба в новия съборен храм, а след това учителят Буботинов, в мъжкото училище, произнесъл реч за живота и делата на Св.Седмочисленици[14]. В бр.26 на същия вестник от 26 септември 1864 г. е публикуван материал за годишните изпити на софийските училища, проведени между 9 и 14 август. Дописката е от Средец с дата 22 август. Според нейния автор градските управници, учителите, учениците и много граждани се събрали в църковния двор. Там бил устроен тържественият водосвет и проведени изпитите. „Около 400 ученици, чистичко облечени, бяха подредени сутринта рано, на два реда у църковния двор на съборната средецка църква ... Тук след обряда на водоосвящението, учителят М. Буботинов произнесе слово, с което даде отчет на това, що е било учинено по учебната и управителната част в заведението през течение на шест месечното му правление." Последвал изпитът на учениците, а след него „Ахмед Расим паша прав на нозе, а с него прави и меджлисагите ... има добрината да изрече кратка реч, към учителя и учениците, с която насърчаваше и единът и другите.“[15]

На 1 октомври 1864 г. в двора на все още неосветената, но великолепна митрополитска църква „Св. Неделя“, било устроено тържество по повод завръщането на българските владици Иларион и Авксенти от заточение. „Теплото молебство“ било отслужено в съседната (само на 10-12 м. северно) църква „Св. Архангел“. След водосвета М. Буботинов произнесъл реч за делата на двамата владици и призовал за съгласуване на усилията в борбата с натрапника Доротей. Тази информация е от дописка от София в бр.31 от втората годишнина на в. „Съветник“[16].

В продължение на няколко години новоизграденият храм „Св. Неделя“ бил украсяван. Две години продължила работата по изработване на иконостаса му. Негов автор бил марангозът Антон Станишев. Част от иконостасните икони изписал Станислав Доспевски. След няколко поредни отлагания дългоочакваното освещаване станало на големия общославянски празник 11 май 1867 г. Дописка от в. „Македония“ поднася информация за събитието с изключителна емоция. Официалната церемония по освещаването на новоизградения великолепен митрополитски храм била осъществена от архимандрит Хрисант, поради липса на архиерей, в присъствието на „много народ“ от града и селата. Решението за датата на освещаването било взето на общински събор „държан преди 2 месеца“, т.е. през март 1867 г. „за по-тържествено отпразнуване и на деня на народните ни просветители". Софийските граждани поканили гости от околните селища. Събраното множество надминавало 20 000 човека, „истинско етнографическо изложение“. Гостите с малки деца били разквартирувани по къщите, мъжете - в народния метох (владиков конак), в двете училища и по някои ханища. За настаняване на селяните останали църковният двор и някои от ханищата.

В новия храм била отслужена вечерня. Цялото духовенство, облечено в празнични одежди, отишло в близкия храм „Св. Архангел“, където почивали мощите на „Св. Краля Милутина Сръбского“. Свещенниците взели и носели кивота, а архимандритът - антиминса и така преминали в новата черква със запалени свещи. Кивотът оставили пред иконата на Св. Богородица, а антиминсът - под иконата на Христос. Присъстващите целували мощите и останали на бдение, което завършило най-тържествено.Службата отслужил архимандрит Хрисант, неправилно и преувеличено описан в дописката "в архиерейско одеяние със златна архиерейска корона“, тъй като неговият по-ниш сан не допускал това обличане. В службата участвали още 12 свещеници, облечени в най-светли одежди. След отпуса, М.

Буботинов произнесъл слово, което харесало на всички присъстващи[17].

Две години по-късно, през 1869 г., дописка от София, в същия вестник, ни уведомява с подобно въодушевление за честването на два местни празника. Единият под името „Ючбунар" (Три кладенци), празнуван в памет на мъченика Николай Софийски Нови на 17 май. Според автора на този ден „клепалата биеха, биеха за черква, а народът на тумби, на тумби, мъже и деца излязат извън града". В селищните бостанлъци митрополитски свещеници, калугери и дяци на един от трите извора правели водосвет. След него на това място се устройвал голям събор с ядене, пиене, веселие и свирни до вечерта, когато приключвал, според дописника, "този никъде неизвестен български празник".

Разговаряйки със софиянци, авторът разбрал и споделя, че в града имало още един местен празник - на 30 октомври под името „Св. Крал Стефан". На него „чудотворните целокупни мощи ся намирали във великолепната новосъздадена черква, на която и храмът е посветен в чест на неговото име и се празнува от софиянци и от жителите на околните места с големи тържества".[18] От този текст, става ясно, че дописникът пренася и слива популярното наименование на храма с неговия патрон. Досега храмът има един патрон „Св. Неделя", а „Св. Крал" е популярното му наименование, което присъства в различни документи от възрожденската епоха. До днес в митрополитската църква „Св. Неделя" не е осветен престол на „Св. Крал".

Приведените дотук цитати и интерпретации от възрожденски журналистически материали, навеждат на следните мисли и заключения:

- Макар кратки и пръснати сред други по-големи информации, възрожденските сведенията за митрополитската църква „Св. Неделя" в София от последните десетилетия преди Освобождението са изключително правдиви и ценни. Те дават информация за патрона, популярното наименование или второто име на възрожденския храм, за мястото и времето на храмовото изграждане, изписване и освещаване. Не малка част от дописките представят храмовото място не само като географски център на София, но и като средище на значими културни прояви през 50-60-те години на XIX в. ;

- Проследените възрожденски съобщения и дописки потвърждадават, детайлизират и обагрят с правдиви емоции информацията, дошла от приписките по богослужебните книги, от кондиките на църквата „Св. Неделя" от 40-60-те години на XIX в. и личните архиви на възрожденци. Нещо повече, те имат достойнството да бъдат и самостоятелни източници на информация за историята на митрополитската църква през 50-60-те години на XIX в.;

- И не на последно място в някои от публикациите става дума за събития с общобългарски измерения като 11 май 1864 г. или 17 юли 1864 г., когато София се съизмерва или е първа в честванията си.

---

[1] Герлах, Ст. Дневник на едно пътуване до Османската порта в Цариград. С., 1976, с. 264.

[2] Темелски, Хр. Софийският катедрален храм „Св. Неделя" през XIX в. и първите десетилетия на XX в. - В: Сб. В чест на акад. Константин Косев (под печат) и цит. изт. - ДА - София, ф. 1293 к., оп.1, а.е. 201 а.

[3] Цариградски вестник , VIII, бр.341, 10 август 1857, с.2 (152).

[4] НБКМ-БИА IIА7812 Тефтер за разни църковни разходи за 1856/1857 г., с.15-17а.

[5] Цариградски вестник, IX, бр.403, 1 ноември 1858, с.2 (20).

[6] Цариградски вестник, IX, бр.420, 28 февруари 1858, с.2 (86).

[7] София през Възраждането С., 1988, с. 90, №28.

[8] Цариградски вестник, IX, бр.425, 4 април 1858, с.2 (16).

[9] НБКМ-БИА IIА7812 Тефтер за разни църковни разходи за 1856/1857 г., 1858/1859 г.

[10] Съветник,I, бр.13, 17 юни 1863, с.3.

[11] Георгиев, М. Възраждането на град София. Исторически материали. С., 1920, с.29 и цит. изв.

[12] Българска пчела, I, бр.19 от 4.11.1863, с.75.

[13] Съветник, II, бр.10, 6 юни 1864, с.3.

[14] Георгиев, М. Цит. съч., с. 85.

[15] Георгиев, М. Пак там.

[16] Георгиев, М. Пак там.

[17] Македония, I, бр.26, 27 май 1867, с. 3;

[18] Македония, I, бр.27, 3 юни 1867, с.7

COMMUNICATIONS AND REPORTAGES FROM THE BULGARIAN NATIONAL REVIVAL PERIOD ABOUT THE „ST. NEDELYA"CHURCH IN SOFIA

Katelina Saltirova-Pavlova

The report presents journalistic materials of the 50s and 60s of the 19th century, which contain information about today's cathedral church St. Nedelya of the Holy Bishopric of Sofia - its patron saint and development during the Bulgarian national revival. The information obtained from the reports and messages depicts the old patron, St. Stefan Uros II Milutin, king of Serbia, the continued construction of the second church of the national revival in the old precincts, with the St. Archangel church and the Denkoglu school, as well as the establishment of this place as a centre of social and cultural life of the citizens of Sofia on the eve of Liberation.

The exposition presents the merits of the journalistic materials of the Bulgarian national revival: they give truthful information, introduce details and arouse fair emotions. They are a definite confirmation of another type of information sources. It is also possible to use these materials independently and outline the directions in the development of the St. Nedelya metropolitan church during the last decades of the Bulgarian national revival.

РЪКОПИСИ НА ИВАН НАЙДЕНОВ В ИСТОРИЧЕСКИ МУЗЕЙ „ИСКРА“ - КАЗАНЛЪК

Марияна Ибришимова-Петрова

При представянето на казанлъчанина Иван Найденов на фона на събитията през втората половина на XIX в. ще открием неговото трайно присъствие в емигрантската публицистика, в духовното пробуждане и борбата за национална еманципация на българския народ. С цялата си „... двадесет и две годишна труженическа работа в Цариград...“[1] Иван Найденов допринася за развитие на идеите и за подем на движението за самостоятелна българска църква и новобългарска просвета.

Иван Найденов е роден на 13 март 1834 г. в Казанлък. Фонд „Възраждане“ на Исторически музей „Искра"-Казанлък, съхранява ръкописи, една част непубликувани, които са извор не само на сведения за неговата личност и дела, но и за българската история. Обстойните автобиографични бележки на Иван Найденов улесняват изследователя при съставяне „картината“ на неговото развитие, за което майката има основна заслуга. „Така ний, при баща, останахме със сестра си сирачета, като все пак се надявахме, че баща ни пак ще си дойде и ний пак ще му се радваме. Но времето минуваше и баща ни все не дохождаше...“[2]. Заветите на майката се помнят за цял живот: „Майка ми Анна беше много набожна и работна жена. Тя не позволяваше вечер да си легнем, преди да се прекръстим пред иконата на св. Богородица, която по нейна - майчина ми заповед, аз и днес я имам в дома си“[3].

Бележките за обучението на Найденов в Казанлък са изпъстрени със сведения за първите учители в града - даскал Никола Камбура, даскал Манол, Тодор Кюлджията, даскал Филип. Подробно е описана историята на казанлъшкото училище и въвеждането на взаимната метода. Поп Еньо е един от първите просветители, поставили началото на образованието в Казанлък. Надарен с проницателен и далновиден ум, той долавя новите тенденции и открива училище към църквата в Куленската махала през 1834 г. Не по-малко всеотдайни са даскал Тачо Мангата - интересна личност и уважаван педагог, учителствал в същото училище през 30-те години на XIX в. и Тодор Кюлджията, работил в него през 1852 г.

Иван Найденов е определян като „умерен" и дори е упрекван в стремеж към колаборация с официалната власт. Корените на това поведение се крият в домашното възпитание и изработения защитен механизъм на човек, научил се да оцелява и да отстоява позициите си в условията на една деспотична монархия. Формирал способността да се приспособява и да използва максимално обстановката, Найденов учи църковно пеене и е назначен за подучител на даскал Тачо. Учи гръцки език при даскал Филип. Даскалът му съобщава искането на общинарите да бъде назначен за учител в Куленската махала. Обичайната практика за времето е учителите да живеят в училището, но куленци[4] събират 2000 гроша и купуват къща за Найденов. Той учителства до края на 1855 г., когато даскалът Филип му предлага да замине за Цариград с калоферския търговец Недялко Бракалов като писар в кантората му. Найденов приема съвета на даскала: „... в Цариград ще влезеш между разни търговци и като голям град, ще има много нещо да научиш и да напреднеш, защото според поговорката, „и градът учи човека."[5] Заминава с казанлъшките търговци на тютюн Иванчо и Теню Бозвели. По препоръка на влиятелния търговец Христо Тъпчилещов си намира работа и се установява в Балкапан-хан, където имало кантори на търговци от всички краища на България. Събирали се младежи, попаднали по различни причини в столицата на империята - търговци, писари и деловодители, ученици в различните училища. Тук се срещат и с „Верните приятели", под чието влияние попада Найденов. Според д-р Стамболски: „Балкапан беше центъра на българското движение в търговско, църковно, политическо и революционно отношение. Тук се крояха всички планове за народните ни работи."[6]

В Цариград, със съдействието на Христо Тъпчилещов, Иван Найденов постъпва в Гръцката велика школа в предградието Куру чешме. Философия, богословие, математика, физика, химия, астрономия и различни езици са преподавани от подготвени гръцки учители. В този период това е най-уреденото светско училище в Османската империя. Образование там получават 93 български младежи[7]. Тук Найденов изучава гръцки, френски и турски език и разширява знанията си. През 1858 г. става учител в българското училище във Фенер, открито от българската църковна община в Цариград. Радетел за светско образование в българските училища той подготвя, превежда и издава учебни помагала: „Кратка числителница", „Французко-български разговорник", „Наръчна числителница" на Богданов, „Азбукито на работника" от Едмон-Абу. Оставя в ръкопис превод на „История на Българите" от К. Иречек, на „Духът на законите" от Монтескьо и „Нахлуването на турците в Европа" от гръцки автор. Като привърженик на масовата просвета сред българите, Иван Найденов държи за откриване на специализирани български училища, за поощряване на образованието сред момичетата; един от първите, изказва мнение за необходимостта от висше българско училище в Цариград.

Найденов е и сред основателите на Българското цариградско читалище през 1866 г. Закономерно възниква идеята за периодично общообразователно издание. През 1870 г. започва отпечатването на сп. „Читалище", на което Иван Найденов е отговорен редактор четири години.

В Цариград Найденов редактира и в. „Право" (1869-1873) - обществено-политически и общообразователен вестник за народни, политически и книжовни новини. От 1870 г. освен като редактор Найденов е подписан и като издател. На страниците му са отразени развитието на църковната борба, политиката на Екзархията, разискват се проблеми на българското училище. След неколкократни спирания за седмици и месеци, на 20 декември 1873 г. вестникът е забранен от цензурата. Найденов подава прошение в Министерството на външните дела, от което зависи управлението на периодичния печат, за разрешение да издава друг политически вестник - „Напредък". Въпреки големите заеми от цариградските български търговци, за изплащането на които не биха стигнали и парите от продажбата на печатницата му, е решен да упражнява „туй тежко и пълно с опасности занятие ... намерих, че трябваше непременно, с риск даже и на живота си, да подкача изново вестникарството. Ето защо и подадох гореспоменатото прошение."[8]

На 5 юли 1874 г. излиза първият брой на вестник „Напредък", като продължение на в. „Право" запазва неговата насоченост и номерация на годишнините. Изданието впечатлява с благоразумната си умереност, съобразяване с отговорните турски фактори и жива съпричастност към актуалните вътрешно-български проблеми. За средата на 70-те години на XIX век по обясними причини те са свързани преимуществено с образованието и църквата (за въстания не може да се пише във вестник, печатан в столицата на империята). Спиран е четири пъти от цензурата заради политически статии, становище по Априлското въстание и турската политика. При спирането му след 11 юли 1874 г. редакторът Иван Найденов е арестуван за 17 дни. Стефан Бобчев дава точна преценка за личността на публициста: „Той е бил винаги и е добър разказвач, па е запомнил много добре дори дреболиите и ги разправя с скромността на един участник, който не се рисува нито с особеното значение на заслугите си, нито пък с важността на епохата, когато той е бил посветил всецяло труд и време върху олтаря на народното дело.“[9]

Спирането на вестника е по повод един подлистник с част от драмата в стихове на Светослав Миларов „Паданието на Цариград“, писана през 1871-1872 г. Словосъчетанието „сура ламя“, употребено за завоевателя Мохамед II, е възприето като обидно от цензурата. Насилствено са иззети от печатницата на Найденов всички коли от произведението и останалите листове от последния брой на вестника. Пред къщата му във Фенер са поставени жандарми. След като се съветва с Иларион Макариополски и екзарх Антим I, Найденов решава да се предаде сам в полицейското управление, разчитайки на по-милостиво отношение. С арестуването му започва кампания в турската преса като обвиненията са, че Найденов си е позволил в столицата, пред очите на правителството, да се гаври със свещеното име на Пророка /Мохамед/. Иска се най-строго наказание - заточение или дори публично екзекутиране. Известен от Марко Балабанов, Найденов съчинява опровержение, в което уточнява, че написаното се отнася не за Пророка, а за Мохамед II Завоевателя и авторът на трагедията е искал да представи силата му и мощта на неговите полкове, срещу които не са устояли византийските крепости. С помощта на Балабанов опровержението излиза като платена публикация в турски вестник. На 17-я ден от арестуването Найденов е освободен с ходатайството и поръчителството на уважавания и от турските власти български търговец Христо Тъпчилещов. За Найденов се застъпва и д-р Стоян Чомаков, въпреки пререканията помежду им. Благодарейки на съветника на Министъра на външните дела за освобождаването си, Найденов издейства разрешение да продължи да издава в. „Напредък“. Вестникът излиза до 1877 г., на 11 юни е спрян окончателно при обявяване на военното положение. С. С. Бобчев обобщава публицистичната дейност на Найденов: „Като редактор на тези два вестника Найденов носеше кръста на стар български безкористен и светъл ратник ... той носи знамето на публицист в най-тежка доба, буди съзнанието в българското общество, изплаща в турски затвори смелостта на проповедите в своите вестници, отиде и на заточение с покойния първи български екзарх Антим I, при когото служеше като екзархийски капу-кехая...“[10]

Казанлък е сред най-активните центрове на църковното движение през всичките му етапи. Макар че градът не е непосредствено заплашен от асимилационната гръцка политика, недоволството от поквареността и безчинствата на гръцките владици намира изява в действията на по-първите граждани и майсторите-занаятчии. Казанлъчани взимат дейно участие и във Великденската акция на 3 април 1860 г. За нейната подготовка заслуга имат Иван Найденов и д-р Стамболски, които предлагат идеята да не се споменава името на вселенския Патриарх във

Великденската служба, като по този начин се демонстрира публично непризнаване на неговата власт. Търговецът Иван Бозвелиев я разпространява сред останалите български еснафи в Цариград. (Пенчев 2005, 233) Цариградската казанлъшка колония (Йеромонах Онуфрий Казанлъчанец, Хр. Тъпчилещов, д-р Стамболски, Иван Енчев, Тодор Манев, Христо Бояджиев, Иван и Христо Дочеви /Ваклидови/, Христо Пашалов, Иван Бозвелиев - търговци, занаятчии и учащи се в столицата младежи) масово се включват в църковното движение.

Възстановяването на църковната самостоятелност с учредяване на Българската Екзархия през 1870 г. е първият голям успех за българите в борбата им за национално самоопределение. Екзархията е първата официално призната национална институция от времето след падането на България под османска власт. През февруари 1872 г. Църковно-народният събор избира за екзарх Антим I. Известна е позицията на Екзарха по повод жестоката разправа с българите по време и след Априлското въстание. Найденов е назначен за капу-кехая[11] на Екзархията и като екзархийски чиновник утвърждава нейната политика - културна и просветна. През лятото на 1877 г. Найденов, Георги Груев от Пловдив - секретар на Екзархията, Георги Тишев от Свищов - секретар на Св. Синод, и поп Петър Солунски - свещенослужител при екзархийския параклис, са заточени заедно с екзарх Антим I в Мала Азия. В записките на Найденов подробно е описан конкретният повод за заточението и машинациите на Високата порта, целящи да осуетят стремежа на европейската дипломация за прилагане мерките, приети на конференция на Великите сили за подобряване положението на българския народ.

След извършените зверства при потушаване на Априлското въстание, по искане на цариградските българи, екзарх Антим I подава такрир[12] до великия везир Мидхат паша. Раздвижването на европейската дипломация в защита на българите и свикването на Цариградската конференция принуждават турското правителство да обяви въвеждане на конституционно управление в Османската империя, с което се дават еднакви права и свободи на всички поданници, без разлика на вяра и народност. За да предотврати международна намеса правителството изисква от всички общини адреси, в които да изкажат благодарност за успокоението на страната и благоденствието си под скиптъра на Н. В. Султана. Подобен адрес се иска и от живущите в Цариград българи. Екзархът отказва да подпише такъв „противосъвестен адрес“.[13] За да се придаде официален характер на мнимия протест срещу решенията на Конференцията, Високата порта свиква миллет меджлиси[14] с водачите на религиозните общности, с първенци и представители на различните народности в империята. Българският екзарх, за да не изпълни унизителното искане, симулира с помощта на д-р Стамболски злополука и не присъства на съвета. Великият везир Мидхат паша, недоволен от неподчинението на Екзарха и неговото русофилско настроение, нарежда на Найденов и на членовете на Св. Синод да предадат на Антим I да подаде доброволно оставка. Въпреки неговото несъгласие, група български първенци - „... някой от лична ненавист към Екзарха, било някой от тях като държавни чиновници, или пък някой като закоравели русофоби, какъвто беше д-р Чомаков ... го прогласиха за паднал и на 12 Априля същата 1877 г. поискаха с махзар[15] избирането на нов Екзарх. На тоя мазхар правителството не се забави да отговори и на 24 Априля са събраха в Екзархията 8 души от народните представители и други 8 души от по първите и знатни Българи, а именно г. Н. Михайловски, д-р Чомаков, Георгаки ефенди, Н. Хр. Тъпчилещов, Т. Кесяков, Йоаким Груев /изпратен от Пловдив на заточение в Цариград/, х.Николаки Пандуров, които под председателството на преосвещений Панарета Пловдивски избраха за нов български Екзарх Ловчанския Митрополит Негово Блаженство Йосифа I-й.“[16]

Антим I е ограничен в къщата си, като строго се следят лицата, които го посещават. Найденов, двамата екзархийски секретари и поп Петър са извикани в полицейското управление и изрично предупредени да не напускат Цариград без знанието на правителството, като им се искат поръчители и то - да не са българи.

На 17 юли 1877 г., без никакво предупреждение, целият екзархийски персонал е арестуван. Найденов е задържан без да може да се сбогува със семейството си, болен от треска, без лични вещи и дрехи. Изпратени са на заточение заедно с Антим I. Дяконът на Екзарха - Петър Воловаров от Солун, доброволно го придружава в изгнанието.

В ръкописите на Найденов подробно е описано мъчителното деветдневно пътуване на мулета по 16 часа път на ден до Енгюр: „... обезлюден намерихме ний в оная страна Анадолът, защото всичко що имаше възможност, преселвало са в блаженна Румелия“[17]. При заминаването пратеник на Високата порта предава на Екзарха 10 000 гроша, от които след като заплащат пътните разноски, остават достатъчно за да наемат къща в гръцката махала и да организират домакинство. Заточениците постепеннно се адаптират в града, посрещнати любезно от местния валия[18] Сюрея паша. Привикват към уединения живот, но са измъчвани от неизвестността: „... питахми са, какво ли става в България, какво ли е в Цариград и какво ли става с моите дечица, които аз така ненадейно оставих и които още ма чакат на софрата! И си отговаряхме че, когато се върнем, ако някога се върнем, ще питаме и ще ни кажат, че еди-кого обесили, еди-кого убили или заклали, или еди-кои са измрели в заточение ...“[19] Ползвайки се от благоразположението на валията, успяват да издействат по-добри условия за новопристигнали български заточеници, като гарантират за тях. Четирима от най-бедните приютяват и им помагат да оцелеят. Започват да посещават гръцката църква. Поп Петър участва в църковната служба. Силният, мелодичен глас на свещеника привлича хората - църковното настоятелство е благодарно, а местното православно население се убеждава, че между гръцкото и българското богослужение няма разлика.

Пролетта на 1878 г. носи нови надежди на заточениците. Очакваният мир се свързва с мечтата за предстоящо освобождаване. Но в пристигналата заповед за обща амнистия не са включени Екзарх Антим I, Иван Найденов, Георги Груев и Георги Тишев - „... почувствахме тогава всичката тежест на изгнанието си. В такова съвсем усамотено, неизвестно и мъчително положение стояхме 20 деня, които ни са видяха като цели 20 години, за това когато ни се съобщи, че дошло разрешение за нашето освобождение, още ... рано на другия ден, 8 Април 1978 г., на Лазарова събота, тръгнахме“[20].

За връщането в Отечеството Найденов се доверява на бележките на Г. Тишев, който подробно, по дни, предава обратния път към дома, изпъстрен с перипетии[21].

В ръкописите на Иван Найденов е отделено специално място на темата за развитието на българо-гръцкия църковен конфликт, чието зараждане той вижда през втората половина на XVIII в. Позициите му кореспондират с идеите на консервативното течение в църковнонационалното движение, на което симпатизират и други известни казанлъчани - д-р Христо Стамболски, Димитър Душанов, Филип Велиев. Започнал да се гърчее, в духа на времето, както всички български младежи стремящи се към образованост, Найденов скоро е разочарован от произволите на гръцките владици и грубия им стремеж към материални облаги. Продължителното пребиваване в османската столица и службата в Екзархията му дават представа за същността на фанариотите, които се радват на изключителни позиции в империята и имат стабилно влияние в управлението - „... вместо едно господстващо племе в Европейска Турция - станаха две: Турците и Гърците. И тези последните, като станаха господари на патриаршията и на повечето епископии, простряха властта си върху всичките православни ... От прости в началото чиновници, те се произвеждаха постепенно в високи служби. Главний преводчик на Дивана стана истински министър на външните дела. Такова бе началото на политическото въздигане на Фанариотите“[22]. Притежавайки богатство, чрез щедри подаръци, гърците успяват да получат важни постове в държавата. Асимилационната им политика унищожава религиозната автономност на другите народности, а православното духовенство е погърчено. Всички епископски средища са в ръцете на владици от гръцка народност. „Гръцките владици въведоха естествено в епархиите си гръцкото богослужение и изгониха от църквата молитвите и последованията на славянски език. Някои даже, особено в Македония, отидоха във фанатизма си до там, дето да изгонят или да изтребят славянските книги. Не говорим за злоупотребленията, които владиците вършеха, за да си набавят парите, които са разнесли в Цариград, за да сполучат назначението си. Туй беше следствие на турското управление повече отколкото грешка на самите гърци. Но тези, последните, претърпяха последствията на таковата поведение, защото вдъхнаха на славянските народи омразата към фанариотското духовенство“[23].

Въпреки тежките последствия за балканските славяни от чуждата духовна власт, Найденов вижда и положителен резултат от гръцкото влияние - „... разпространението на общите познания. В гръцките училища се образоваха апостолите на българското възраждане ... няма обаче - пише той - никакво съмнение, че съединението на всичките православни под едно управление увеличи, тъй да кажем, силата за съпротивление и улесни по късно разпространението на въстаническото движение“[24].

Отношението на Найденов към родната история проличава в оставения ръкопис за създаването на българската държава и покръстването на българите - „... византийците бяха захванали да мислят за покръстването на българите, но не с друга цел, не с друго намерение, освен чрез покръстването нам да ни подведат под своето духовно ведомство и да употребят святата вяра за оръдие на своите политически замисли - подлост, която е била до край и ще пребъде до край у гърците“[25]. Освен с поетичния си изказ и историческа достоверност, изложението впечатлява и с точните характеристики, които авторът дава на българските средновековни владетели. Найденов е категоричен в преценката си за княз Борис: „Бъдещето, на което е предоставено да разкрие всички тайни в историята, ще потвърди, че мъжът, който предводителствуваше Българите по времето на тяхното покръстване, беше един от най-знаменитите мъже на нея епоха, че той беше характер велик, дипломат дълбок и человек способен за най-голямо въодушевление, то ще потвърди още, че Борис, с духът на устроението на българското християнство в началото му, основа и устрои бъдещето на народа си, и с подтикът, който му даде, възложи той този на едно тежко, наистина, но велико и славно призвание ... Великият Симеон, слънцето на тази епоха, който в едната си ръка държеше пламенният си меч, а в другата златното си перо - привождаше от една страна оружието на Българите до най-висший му блясък и слава, а разпространяваше и утвърждаваше, от друга страна, образованието и просвещението помежду народа си. Не ли той е, който утвърди конечно независимостта на нашата църква? И не чрез него ли тя даде удивителните си плодове?“[26] Амбициозната задача, която си поставят тези владетели - политическо могъщество и развитие на славянската култура, реализирана макар и за кратко, е повод за национална гордост. Найденов, по паисиевски, напомня за славното минало на българската държава в един период, когато е застрашена националната идентичност на българите.

След Освобождението на България, болен, в тежко материално положение, но бодър душевно и готов за работа, Найденов заема различни чиновнически длъжности в Източна Румелия. Околийски управител е в Казанлък и Карлово, окръжен управител на Татар Пазарджик и Хасково, а през 1886 г. е отново на екзархийска служба като надзирател на училищата в Одринско. Последните години от живота си прекарва в Пловдив като пише мемоарите си. Изживява старините си в болести и оскъдица. „Когато приятели го срещнели и попитвали как е със здравето си и какво е положението му обикновено отговарял: „Лъжа света: питат ме добре ли съм и аз им отговарям: добре съм, благодаря“[27]. Едва смъртта му дава повод за спомен и жест на почит. На 15 септември 1910 г. в Пловдив го изпращат в последния му път масово граждани, учители, учаща се младеж.

Българското книжовно дружество възлага на С. С. Бобчев да изпрати заслужилия член и да изрази преклонението на неговите „събратя“: „В лицето на Иван Найденов България изгуби един скромен и незабелязан, но славен заслуженик. Той беше от цариградската школа на старите дейци, но никога не се чувстваше нито остарял, за да бъде изхвърлен из живота, нито нечувствителен към културното движение на България. Почнал с учителство своето служене на отечеството, Найденов продължи с учителство своя подвиг в Казанлък, в Цариград и в Пловдив, учителство в печата, учителство в съставяне на учебници, учителство като обществен деец“[28].

---

[1] Бобчев, С. Иван Найденов - В: Казанлък в миналото и днес. Кн. 1. С., 1912, с. 103.

[2] Автобиографични бележки, Иван Найденов, ръкопис, Музей „Искра“ Казанлък Националноосвободителни борби /МИК НБ/, инв. № 1406, с. 2.

[3] Пак там , с. 3.

[4] Куленци - жители на Куленската махала, най-старата заселена част на град Казанлък.

[5] МИК НБ, инв. № 1406, с. 4.

[6] Стамболски, Хр. Автобиография, дневници и спомени Т. I /1852-1868/. С., 1927, с. 388.

[7] Митев, Пл. Българско възраждане. С., 1999, с. 69.

[8] Бобчев, С. Иван Найденов - неговият 17 дневен затвор в Цариград. - В: Казанлък в миналото и днес. Кн. 1, С., 1912, с. 130.

[9] Пак там, с. 129.

[10] Пак там, с. 146. /Вж: Тодев, Ил. Д-р Стоян Чомаков. С., 2003, с. 232/.

[11] Капу-кехая - представител пред турската власт.

[12] Такрир - изложение, донесение.

[13] Заточението ми с първия български екзарх Блаженопочившия Антим I, Иван Найденов, ръкопис, МИК НБ, инв. № 1406, с. 4.

[14] Миллет меджлиси - Велик съвет на Високата порта. В случая става въпрос за съвета на 6 януари 1877 г.

[15] Махзар - изложение, петиция от населението да върховната власт.

[16] Заточението ми с първия български екзарх..., с. 10.

[17] Пак там, с. 12.

[18] Валия - управител на вилает /административна единица в империята/, област.

[19] Заточението ми с първия български екзарх..., с. 12.

[20] Пак там, с. 15.

[21] Тишев, Г. Допълнителни бележки към статията на Ив. Найденов. - В: Казанлък в миналото и днес. Кн. 1, с. 123.

[22] Две думи за двойното робство на България, Иван Найденов, ръкопис, МИК НБ, инв. № 1406, с.3.

[23] Пак там, с. 4.

[24] Пак там, с. 5.

[25] Пак там, с. 7.

[26] Един поглед върху българската история, Иван Найденов, ръкопис, МИК НБ, инв. № 1406, с. 2.

[27] Чудомир. Иван Найденов, ръкопис, Казанлък, 1957, МИК НБ, инв. № 1811, с. 1.

[28] Бобчев, С. Иван Найденов. - В: Казанлък в миналото и днес. Кн. 1, с. 102.

IVAN NAYDENOV'S MANUSCRIPTS IN THE ISKRA MUSEUM OF HISTORY - KAZANLAK

Maryana Ibrishimova-Petrova

The topic of the present announcement is the activity of the Bulgarian National revival figure Ivan Naydenov - teacher, publicist, man of letters and community cultural clubs (libraries) activist, representative of the Bulgarian exarchate in front of the Sublime Porte, editor of the newspapers Pravo (Justice) between 1869- 873, Napredak (1874-1877) and the Library Magazine published in Istanbul. He also published a French-Bulgarian phrase-book, Brief Arithmetic, translations from Greek and French. After the Liberation he was appointed as district constable of Karlovo and county governor of Pazardjik. From 1888 up to 1892 he was appointed by the Exarchate as Bulgarian schools inspector in the region of Edirne.

The present research was made on the basis of the Ivan Naydenov's manuscripts (one part unpublished) deposited for safe-keeping at Kazanlak Historic Museum.

СПИСЪК НА АВТОРИТЕ В ТОМА

1. Доц. д-р Здравка Константинова - Софийски университет „Св. Климент Охридски“
2. Ст.н.с. д-р Огняна Маждракова-Чавдарова - Институт за исторически изследвания при БАН
3. Проф. д.и.н. Вера Бонева - Университет по библиотекознание и информационни технологии, София
4. Доц. д-р Пламен Митев - Софийски университет „Св. Климент Охридски“
5. Проф. д.и.н. Цветана Павловска - Общобългарски комитет „Васил Левски“
6. Мария Кирова - Регионален исторически музей, Сливен
7. Ст.н.с. д-р Пламен Божинов - Институт за исторически изследвания при БАН
8. Доц. д-р Иван Русев - Икономически университет, Варна
9. Ст. ас. Десислава Андреева - Великотърновски университет „Св. Св. Кирил и Методий“
10. Д-р Ясен Бориславов - в. „Сега“, София
11. Росица Георгиева - Регионален исторически музей, Сливен
12. Инж. Александър Вълчев - Национален комитет на ИКОМ
13. Д-р Любомила Соленкова - Институт за исторически изследвания при БАН
14. Д-р Венцислав Мучинов - Център за изследване на населението при БАН
15. Н.с. Веселина Антонова - Русе
16. Д-р Атанас Шопов - Исторически музей, Панагюрище
17. Теодора Бакърджиева - Регионален исторически музей, Русе
18. Д-р Иван Иванов - Музей „Луканова къща“, Пирдоп
19. Светлозара Чепкънова-Станева - Велико Търново
20. Тянка Минчева - Велико Търново
21. Елена Чалгънова - Регионален исторически музей, Благоевград
22. Екатерина Пейчинова - Исторически музей, Батак
23. Инж. Иван Марков - Русе
24. Цветанка Неделчева - Къща музей „Иван Вазов“, Сопот
25. Доц. д-р архимандрит Павел Стефанов - Шуменски университет „Епископ Константин Преславски“
26. Елена Александрова - Регионален исторически музей, Благоевград
27. Мина Христемова - Исторически музей, Асеновград
28. Даниела Цонева - Регионален исторически музей, Габрово
29. Креса Стоянова - Исторически музей, Перущица
30. Димитър Църпев - Исторически музей, Батак
31. Д-р Росица Събева - Исторически музей, Котел
32. Стефана Вълчева - Исторически музей, Дряново
33. Златка Петрова - Регионален исторически музей, Смолян
34. Недялко Димов - Хасково

35. Радка Ханджиева - Регионален исторически музей, Бургас
36. Валерия Тарашоева - Регионален исторически музей, Враца
37. Д-р Цанка Константинова - София
38. Йорданка Петкова - Регионален исторически музей, Търговище
39. Анюта Каменова-Борин - Исторически музей, Чипровци
40. Ирена Узунова - Регионален исторически музей, Габрово
41. Н.с. Нейчо Кънев - Стара Загора
42. Светла Атанасова - Регионален исторически музей, Велико Търново
43. Момчил Цонев - Габрово
44. Пенка Тодорова - Исторически музей, Карлово
45. Дора Чаушева - Национален музей „Васил Левски", Карлово
46. Лидия Горанова - Специализиран музей за резбарско и зографско изкуство, Трявна
47. Христина Женкова - Регионален исторически музей, Ямбол
48. Кателина Салтирова-Павлова - Общинско предприятие „Стара София" със Софийски исторически музей
49. Марияна Ибришимова-Петрова - Исторически музей „Искра", Казанлък .

LIST OF CONTRIBUTORS IN THE VOLUME

1. Associate Professor Dr. Zdravka Konstantinova - Sofia University „St. Kliment Ohridski"
2. Senior research associate Dr. Ogniana Mazhdrakova - Chavdarova - Institute for Historical Studies, Bulgarian Academy of Sciences
3. Professor Doctor of Historical Sciences Vera Boneva - University of Librarian Knowledge and Information Technology - Sofia
4. Associate Professor Dr. Plamen Mitev - Sofia University „St. Kliment Ohridski"
5. Professor Doctor of Historical Sciences Tsvetana Pavlovska - All-Bulgarian Committee „Vasil Levski"
6. Maria Kirova - Regional Museum of History - Sliven
7. Senior research associate Plamen Bozhinov - Institute for Historical Studies, Bulgarian Academy of Sciences
8. Associate Professor Dr. Ivan Rusev - University of Economics - Varna
9. Senior assistant Dessislava Andreeva - „St. Cyril and St. Methodius" University of Veliko Tarnovo
10. Dr. Yasen Borislavov - „Sega" newspaper - Sofia
11. Rositsa Georgieva - Regional Museum of History - Sliven
12. Eng. Aleksandar Valchev - National Committee of ICOM
13. Dr. Lyubomila Solenkova - Institute for Historical Studies, Bulgarian Academy of Sciences

14. Dr. Ventsislav Muchinov - Centre for Population Studies, Bulgarian Academy of Sciences
15. Research associate Veselina Antonova - Ruse
16. Dr. Atanas Shopov - Museum of History - Panagyurishte
17. Teodora Bakardzhieva - Regional Museum of History - Ruse
18. Dr. Ivan Ivanov - Historical museum „Lukanova kashta“, Pirdop
19. Svetlozara Chepkanova - Staneva - Veliko Tarnovo
20. Tyanka Mincheva - Veliko Tarnovo
21. Elena Chalganova - Regional Museum of History - Blagoevgrad
22. Ekaterina Peychinova - Museum of History - Batak
23. Eng. Ivan Markov - Ruse
24. Tsvetanka Nedelcheva - „Ivan Vazov“ House Museum - Sopot
25. Associate Professor Dr. Archimandrite Pavel Stefanov - „Konstantin Preslavsky“ University of Shumen
26. Elena Aleksandrova - Regional Museum of History - Blagoevgrad
27. Mina Hristemova - Museum of History - Asenovgrad
28. Daniela Tsoneva - Regional Museum of History - Gabrovo
29. Kresa Stoyanova - Museum of History - Perushtitsa
30. Dimitar Tsarpev - Museum of History - Batak
31. Dr. Rositsa Sabeva - Museum of History - Kotel
32. Stefana Valcheva - Museum of History - Dryanovo
33. Zlatka Petrova - Regional Museum of History - Smolyan
34. Nedyalko Dimov - Haskovo
35. Radka Handzhieva - Regional Museum of History - Burgas
36. Valeria Tarashoeva - Regional Museum of History - Vratsa
37. Dr. Tsanka Konstantinova - Sofia
38. Yordanka Petkova - Regional Museum of History - Targovishte
39. Anyuta Kamenova - Borin - Museum of History - Chiprovtsi
40. Irena Uzunova - Regional Museum of History - Gabrovo
41. Research associate Neycho Kanev - Stara Zagora
42. Svetla Atanasova - Regional Museum of History - Veliko Tarnovo
43. Momchil Tsonev - Gabrovo
44. Penka Todorova - Museum of History - Karlovo
45. Dora Chausheva - „Vasil Levski“ National Museum.
46. Lidia Goranova - Museum of wood carving and icon painting -
47. Hristina Zhenkova - Regional Museum of History - Yambol
48. Katelina Saltirova-Pavlova - „Old Sofia“ Municipal Enterprise with Sofia Museum of History
49. Maryana Ibrishimova-Petrova - ISKRA Museum of History - Kazanlak

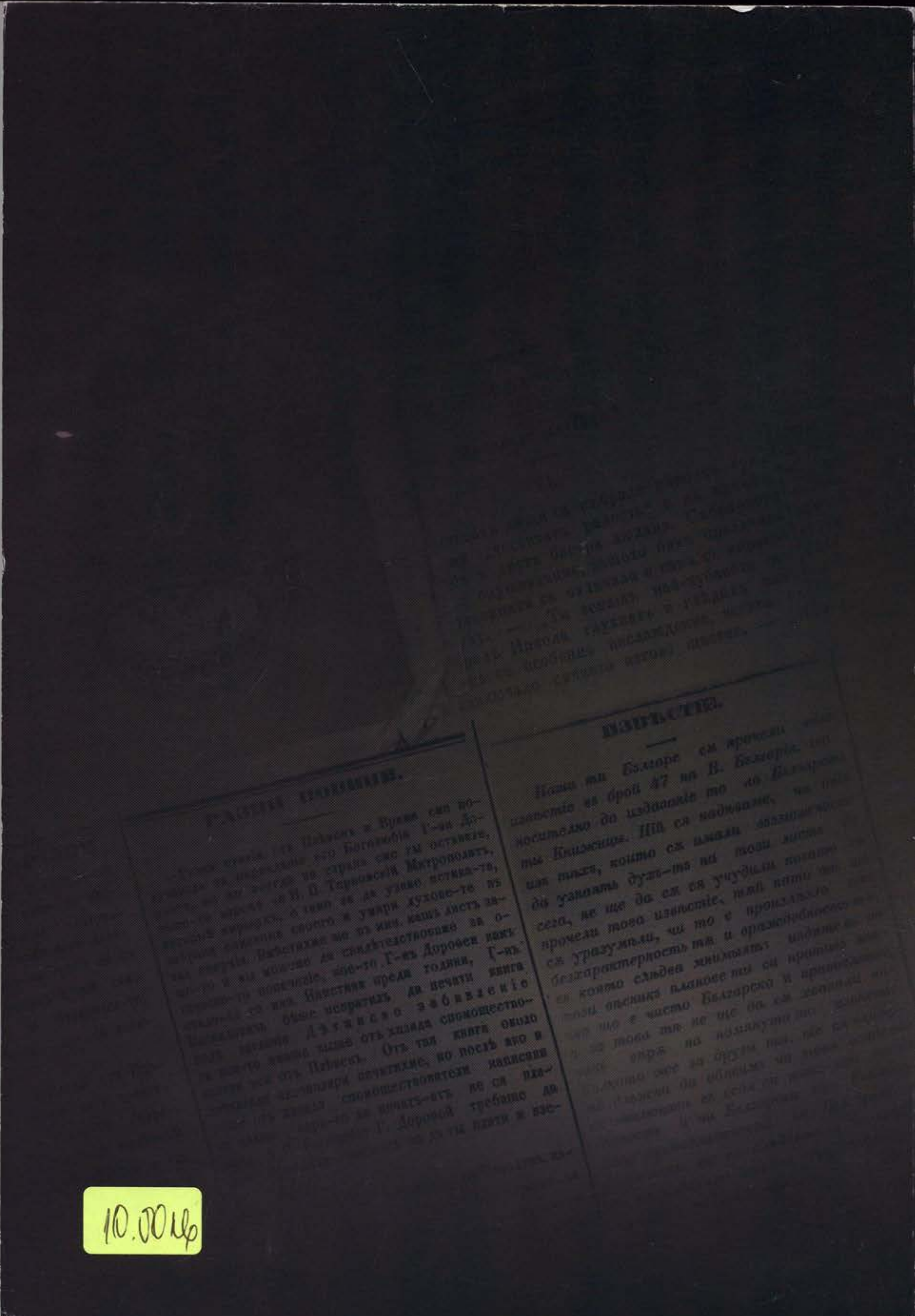

10.00лв

ГОДИШНИК НА РЕГИОНАЛЕН ИСТОРИЧЕСКИ МУЗЕЙ СЛИВЕН ТОМ II